

Lucie Antošíková
Michal Bauer
Petr Brod
Martin Dekarli
Robert Dittmann
Lena Dorn
Jana Dušek Pražáková
Ingeborg Fialová-Fürstová
Ladislav Futtera
Murray G. Hall
Libuše Heczková
Steffen Höhne
Jan K. Hon
Martin Hořák
Kathrin Janka
Eva Jelínková
Tilman Kasten
Olga Kovaříková

Luboš Merhaut
Lucie Merhautová
Nikola Mizerová
Martina Niedhammerová
Jiří Opelík
Václav Petrbock
Jan Pišna
Marek Přibíl
Jakub Raška
Jürgen Serke
Jakub Sichálek
Václav Smyčka
Kristýna Solomon
Kateřina Svatoňová
Marie Škarpová
Václav Šmidrkal
Michal Topor
Josef Vojvodík

e*forum 2017

Pavel Eisner
Alfred Endler
Josef Ludvík Fischer
Otokar Fischer
Josef Hora
Arnošt Kraus
Arne Laurin
Jan Lehár
Miloš Marten
F. X. Šalda
Růžena Vacková
Ludwig Winder
Jan Zahradníček

institut* pro studium
literatury

Institut pro studium literatury

E*forum 2017

Fórum pro (germano)bohemistiku / (Germano)bohemistisches Forum

K vydání připravili / Herausgegeben von Eva Jelínková a/und Luboš Merhaut

Jmenný heslář a redakce / Namensverzeichnis und Redaktion Petra Knápková

Technické zpracování / Technische Bearbeitung Eva Vrabcová

Obálka / Umschlag Jiří Číslar

V roce 2018 vydal Institut pro studium literatury,
Jankovcova 938/18a, 170 00, Praha 7, jako elektronickou knihu
(ve formátech EPUB, MOBI a PDF)

Als E-Book 2018 herausgegeben vom Institut für Literaturforschung (IPSL),
Jankovcova 938/18a, 170 00, Praha 7
(in den Formaten EPUB, MOBI und PDF)

Vydání první / 1. Auflage

www.ipsl.cz

Ročenka E*forum vychází ve spolupráci s Ústavem germánských studií a Rakouským kulturním fórem v Praze a s finanční podporou Ministerstva kultury ČR a Česko-německého fondu budoucnosti.

Der Sammelband E*forum erscheint in Zusammenarbeit mit dem Institut für germanische Studien und dem Österreichischen Kulturforum Prag sowie der finanziellen Unterstützung des Kulturministeriums der ČR und des Deutsch-tschechischen Zukunftsfonds.

MINISTERSTVO
KULTURY

© Institut pro studium literatury, 2018

ISBN 978-80-87899-74-8 (EPUB)

ISBN 978-80-87899-75-5 (MOBI)

ISBN 978-80-87899-76-2 (PDF)

Obsah / Inhalt

E*forum ^{CZ} 2017	4
E*forumde 2017	143
Recenzované knihy / Rezensierte Bücher	229
Redakce, autoři a překladatelé / Redaktion, AutorInnen und ÜbersetzerInnen	232
Jmenný heslář / Namensverzeichnis	248

E*forum 2017

„Echa“ – online pásmo původních autorských článků, kritických reflexí literárněvědného dění, odborných publikací a literárněhistorických otázek v mezioborových souvislostech – vydává Institut pro studium literatury (IPSL) od podzimu 2010 (<http://www.ipsl.cz/archiv>). Dosavadní ročníky zpřístupnil IPSL prostřednictvím šesti e-knih. Od roku 2014 vycházejí vedle bohemistických *Ech* rovněž *Echos* zaměřená na germanobohemistiku. Po více než šesti letech nepřetržitého vydávání nahradilo tyto dvě paralelní řady od ledna 2017 *E*forum*, jež integruje příspěvky k literárněvědné bohemistice zahrnující i studium německy psané literatury z českých zemí a důsledněji zohledňuje rovněž výzkumy starší literatury.

Ročenka *E*forum 2017* dokumentuje kontinuální snahu zřetelně, svěbytnou a přístupnou formou nabídnout živý a otevřený prostor – mimo konvencionalizovaný „provoz“ – pro literárněhistorické kritické čtení, názory a inspirace. Soubor je řazen chronologicky, podle data prvního zveřejnění, nejprve v řadě české (existuje-li německý ekvivalent, značíme ^{cz/de}), poté v německé; texty byly pro přítomné knižní vydání přehlednuty, text sjednocen v interpunkci a po stránce pravopisné. Kniha je doplněna seznamem recenzovaných knih, medailony autorů a opatřena jmenným heslářem.

E*forum^{CZ} 2017

Bohemistickou část *E*fora* – zahrnující původní autorské příspěvky a edice připomínající starší práce – redakčně zajišťovali Luboš Merhaut, Marie Škarpová a Michal Topor. V roce 2017 obsahuje bezmála tři desítky příspěvků, které byly publikovány průběžně v zásadě ve čtrnáctidenních intervalech.

Předmětový ukazatel v závěru knihy dokládá tematický rozsah soustředěných bohemistických příspěvků a nabízí možné směry čtení. V různorodých liniích se prostupují a doplňují hlediska informativní a kriticky hodnotící či interpretačně shrnující. Primární literárněhistorickou látku a perspektivu rozšiřují vztahy literatury a společenského a kulturního kontextu i vazby mezioborové. Období starší literatury se věnovali Martin Dekarli, Robert Dittmann, Jan Hon, Jan Pišna, Jakub Sichálek, Marie Škarpová. O novějších literárně-bohemistických tématech psali Libuše Heczková, Martin Hořák, Luboš Merhaut, Lucie Merhautová, Marek Příbil a nejpilněji Michal Topor. O Cenách F. X. Šaldy a Otokara Fischera referovaly Libuše Heczková a Eva Jelínková.

Některé příspěvky aktuálně prezentovaly proslovy při slavnostních příležitostech (Kateřina Svatoňová a Josef Vojvodík při předávání Ceny F. X. Šaldy, laudatio Michala Bauera při předávání Ceny Jaroslava Seiferta Jiřímu Brabcovi a Jiřímu Opelíkovi). Texty avizované slovem „napsal/a“ připomínají prostřednictvím starších textů vybrané osobnosti české literatury, literárního dějepisectví a literární kritiky, nejednou v jubilejních chvílích nebo u příležitosti specifických edičních aktivit IPSL: Jana Zahradníčka, F. X. Šaldy v rozhovoru s Josefem Horou, Jana Lehára, Arneho Laurina, Miloše Martena, J. L. Fischera o T. G. Masarykovi, Jiřího Opelíka odpovídajícího na otázky Petra Hanušky (edičně je připravili Libuše Heczková, Luboš Merhaut, Jakub Sichálek a Marie Škarpová, Michal Topor a Jan Wiendl).

E*forum^{de} 2017

Germanobohemistické příspěvky *E*fora*, vycházející paralelně česky a německy, vydává Institut pro studium literatury ve spolupráci s Ústavem germánských studií Filozofické

fakulty Univerzity Karlovy a Rakouským kulturním fórem v Praze. Na redakční přípravě se v roce 2017 podíleli Eva Jelínková, Lucie Merhautová, Václav Petrbock, za RKF Václav Maidl a za ÚGS FF UK Manfred Weinberg a Štěpán Zbytovský.

Tématům z českého území v německých literárních a dalších souvislostech se věnuje převážná většina z celkem šestadvaceti příspěvků, které byly v online vycházejícím *E*foru* zpřístupněny v českém i německém jazyce. Jde jak o německy mluvící autory z českých zemí (Alfred Meißner, Alfred Endler, Gertrude Urzidil, Leopold Kompert nebo spisovatelé z Českolipska), tak i o kulturní události a kulturněspolečenské kontexty (liberecká výstava v roce 1906, literární průvodce českým lázeňským trojúhelníkem Karlovy Vary – Mariánské Lázně – Františkovy Lázně). *E*forum* referovalo dále např. o nových pracích o středoevropské experimentální poezii, (německém) osvícenství, nacistické kulturní politice v protektorátu či českých překladech raně novověkého německého „prózarománu“.

Zásadní problém českého odborného (ne)vyrovnávání se s bohemikálním písemnictvím německé provenience pojmenoval ve svém příspěvku Jakub Sichálek. Snahy českých germanobohemistů a germanistů Arnošta Krause, Otokara Fischera a Pavla Eisnera přiblížili – též prostřednictvím jejich vlastních textů – v *E*foru* Václav Petrbock a Štěpán Zbytovský. Několik příspěvků reflektovalo události roku 2017 slavnostního charakteru – medailonem a novým textem se v *E*foru* představil německý publicista Jürgen Serke u příležitosti udělení Ceny Gratias agit a obsáhle bylo referováno zvláště o vítězné publikaci Ceny Otokara Fischera, kterou Institut pro studium literatury začal udělovat od roku 2017: ke knize Tilmana Kastena věnované valdštejnským románům Jaroslava Durycha a Alfreda Döblina přineslo *E*forum* jednak recenzi Kathrin Janky, jednak komentovaný úryvek samotného autora spolu s laudatiem Václava Petrbocka, prosloveným při předání Ceny Otokara Fischera v Museu Kampa. Bonusovou součástí ročenky je soubor publicistických textů O. Fischera z let 1932–1934 vztahujících se k proměně německé reality a pojmu němectví.

Ke skupině tradičních autorů, rekrutujících se převážně z redakčního kruhu *E*fora*, přibyli již v předchozích letech Ingeborg Fialová-Fürstová, Ladislav Futtera, Jitka Ludvová nebo Václav Smyčka. Autorskou řadu rozšířili v roce 2017 početní noví přispěvatelé: Lucie Antošíková, Petr Brod, Lena Dorn, Jana Dušek Pražáková, M. G. Hall, Steffen Höhne, Martin Hořák, Kathrin Janka, Olga Kovaříková, Nikola Mizerová, Martina Niedhammer, Jakub Raška, Kristina Solomon a Václav Šmidrkal.

Luboš Merhaut a Eva Jelínková, únor 2018

Dvojdomev II

To, co nutně provází koncepční proměny českého literárního dějepisu, je nakládání s jinojazyčným bohemikálním písemnictvím. Národnostní, česko-německý antagonismus postupující v 2. polovině 19. století výrazně i vědeckými kruhy vytvářel ideový substrát, na němž byly zvláště po skončení druhé světové války „pěstovány“ vlivné teze proklamující, že německy psaná literatura českých zemí není součástí dějin české literatury.

Budu-li důsledný, musím konstatovat, že sám Josef Hrabák (1912–1987), který především ony teze formuloval a uváděl v další život, příliš důsledný nebyl a výjimečně zastával i rozdílné stanovisko. Zejména od poloviny 50. let 20. století se tedy situace v české paleobohemistice přeci jen měnila; avšak optimismus Hanse Holma Bielfeldta (srov. *Zeitschrift für Slawistik* 4, 1959, s. 198) byl předčasný. J. Hrabák některá svá starší tvrzení, namířená např. proti tomuto autorovi důležité monografie *Die Quellen der alttschechischen Alexandreis* [Pramenz staročeské Alexandreidy] (1951), sice zmírnil, ale pokud šlo o základní koncepci německo-českých literárních vztahů a význam německých slovesných bohemik pro dějiny českého písemnictví, v zásadě trval na svých starších stanoviscích, příznávajících německé bohemikální tvorbě inferiorní postavení a traktujících ji jako „cizí těleso“ (srov. *Polyglotta*, s. 149).

To, že Hrabák promýšlel a formuloval závažné koncepční problémy, před nimiž česká literární historiografie stála a stojí, je třeba ocenit, přestože se s jeho optikou dnes už těžko ztotožníme. Nebyl ostatně sám; překvapivě i u Antonína Škarky (1906–1972) najdeme na konci 40. let tezi, že německá slovesná bohemika nemají souvislost s „naším“ literárním vývojem (srov. *Slezský sborník* 48, 1950, s. 55). Dobové ideové klima také dobře ilustruje posun v názlehu Alberta Pražáka (1880–1956), který patřil spíše ke generaci Škarkových a Hrabákových učitelů.

A. Pražák během okupace napsal a v roce 1945 vydal známou monografii *Staročeská báseň o Alexandru Velikém* (jde o jedinou modernější českou monografii věnovanou staročeské *Alexandreidě* – vedle toho existuje několik monografií německojazyčných: vedle oné zmíněné Bielfeldtovy jsou to knihy Ulricha Johanßena /s. d., asi 1932/ a Walburgy Kreft /1981/!). Pražák v citované knize opakovaně zdůraznil samostatnost českého autora vůči jinojazyčným zpracováním těžké látky a popřel, byť s jistou opatrností, často diskutovanou závislost staročeské skladby na německém bohemikálním románu Ulricha von Etzenbach určeném českému králi; už se však nestačil vyrovnat s nejnovějšími pracemi z přelomu 30. a 40. let, které vliv německé skladby na českou potvrzovaly, jen je registroval. O několik let později, v předmluvě jak k vědeckému, tak i čtenářskému vydání téže staročeské básně (1947, resp. 1949) se pak Pražák této otázky ani slovem nedotkl a Ulrichův německý román zde mezi výčtem „Alexandreid“, které obsahují motivy apod. blízké české básni, ani neuvedl.

Nejde zde pochopitelně o něčí rekriminaci, ale o historicko-naukový kontext, jím podmíněnou perspektivu a její důsledky. Otázka vztahu staročeské *Alexandreidy* k *Alexandreidě* Ulrichově sloužila české i německé bohemistice přinejmenším od 80. let 19. století jako exemplum nekritického přístupu „protistrany“ – tu německých, tam českých badatelů. Jak později zdůraznil hamburský slavista širokého odborného záběru i hlubokého vhledu Dietrich Gerhardt, takové kontroverze, připomínající mezistátní fotbalový zápas, kde se hraje o národní prestiž, odvedly zcela zbytečně pozornost od podstatnějších otázek spjatých s *Alexandreidou* (*Die Welt der Slaven* 5, 1960, s. 275).

Většina z těchto problémů (datace, geneze textu, vzájemný poměr rukopisů, jejich kontextové zasazení atd.) zůstává dosud neosvětlena. Na podněty Miloslava Švába (1913–1986), který se českou *Alexandreidou* zabýval po celý vědecký život – z jeho disertační práce mimochodem

nepřiznaně těžil i jeho učitel A. Pražák ve své monografii –, si po desetiletí netroufl nikdo navázat. M. Šváb, který mohl své poznatky publikovat jen zčásti, oslabil, vlastně vyloučil přímou závislost druhé poloviny českého zpracování alexandrovské látky na německém zpracování Ulrichově, ale také upozornil na důležitost srovnání staročeské Alexandreidy s dalším Ulrichovým německým románem *Wilhelm von Wenden*. Dále se například pokusil revidovat atraktivní otázku výskytu anagramů v českém textu, výzkum však nestačil dokončit (k M. Švábovi srov. [echo z 20. 3. 2013](#)).

Pokud jde o vztah českého zpracování k německému, recentní německá a francouzská práce se musely nedávno spokojit s otazníky nebo neutříděnou a nedostatečnou evidencí (srov. *Germania Litteraria Mediaevalis Francigena*, sv. 4: Historische und religiöse Erzählungen, ed. G. H. M. Claassens / F. P. Knapp a H. Kugler, Berlin 2014, s. 72; *La fascination pour Alexandre le Grand dans les littératures européennes /Xe–XVIIe siècle/*, ed. C. Gaullier-Bougassas, Turnhout, 2014, 4 sv., passim). Výklad o obou Alexandreidách obsažený v knize o panovnickém dvoře Přemyslovců, předloni u nás vydané a nepochybně záslužné, pak Švábovy práce ani nezná, opakuje zato několik nepřesností a přidává i pár nových nesmyslů – o to mrzutějších, že jde o úspěšnou popularizační knihu (srov. Dana Dvořáčková-Malá / Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr*, Praha, 2014).

Staročeská *Alexandreida* má nepochybně dvojjazyčné pozadí a jejího autora (pomiňme možnost, že za tím, co označujeme jako staročeská *Alexandreida*, stálo autorů víc) můžeme považovat za prvního pasivního trilingvistu. V trilingvním (primárně však latinsko-německém) kontextu je třeba interpretovat víc staročeských děl. Významné podněty tak českému bádání poskytují právě zahraniční práce germanomedievistické.

Tak například už před třemi desetiletími upozornil německý literární historik Christoph März (1956–2006) na možnost, že záhadná staročeská symbolická báseň z konce 14. století tradičně označovaná jako *Kocovník* (dešifrováním jejího enigmatického poselství si lámala hlavu celá plejáda interpretů) je úzce inspirována jednou z nejvýznamnějších skladeb středověké německé písňové lyriky, *Lejchem o Panně Marii* Heinricha von Meißen zvaného Frauenlob (asi 1250/60–1318). Čeští bohemisté i germanisté však Märzovu cennému postřehu nevěnovali pozornost, přestože März vlastně znovuotevřel téma Frauenlob a Čechy, které kdysi (v roce 1881) iniciativně vyvolal jiný badatel na poli německo-českých literárních kontaktů, ve Vídni působící (literární) historik a editor Ferdinand Menčík (1853–1916).

Nové čtení a interpretace *Kocovníka* Märzovu tezi potvrdily (srov. loni vydaný sborník *Ubi est finis huius libri deus scit*, Praha, s. 215–29). Historické zasazení *Kocovníka* naši bohemistiku, domnívám se, teprve čeká; v této souvislosti bych upozornil na pravděpodobnou spojitost české skladby s tehdejšími živými mariologickými kontroverzemi i na možnou tematickou paralelu k latinské kantiléně pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna o neposkvrněném početí P. Marie z konce 14. století.

Zmíněná zjevná motivická inspirace jednou z nejvýznamnějších mariánských skladeb německého středověku není u staročeské básně vlastně až takovým překvapením. Ze Schmausova pojednání o německo-českých literárních vztazích (srov. [echo z 19. 9. 2016](#)) se občas citovala jedna věta: „Výzkum tu má v každém případě před sebou ještě řadu úkolů“ (cit. podle přetisku 2. vydání in *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen I.*, München 1971, s. 329). Nic jí neubírá na platnosti, že byla vyslovena před víc než půl stoletím.

Napsal Jan Zahradníček (11. 1. 2017)^{CZ}

*Přednáška Jana Zahradníčka **Útěk před Bohem** reagovala na proměny společenské a politické situace v druhé polovině čtyřicátých let a prokázala jejich dopad na člověka a básníka, jeho rodinné zázemí, osobní odpovědnost, které vyústily mimo jiné do Zahradníčkova zatčení a odsouzení v létě 1952 ve vykonstruovaném politickém procesu k třinácti letům odnětí svobody. Zveřejňujeme ji při příležitosti připravovaného vydání Zahradníčkova básnického sešitu, který si směl vést v době svého věznění na Mírově a v Leopoldově v letech 1958–1960. Sešit básní, nalezený v archivu věznice v Leopoldově v březnu 2016 (o jeho nález a chystané publikaci viz [echo](#) z 13. 4. a [zprávu](#) z 6. 6. 2016), který obsahuje první autorské zachycení veršů vydaných posléze v básnické sbírce Čtyři léta, vyjde počátkem tohoto roku jako faksimile s editovaným přepisem veršů, komentářem a vzpomínkou básníkovy syna péčí Moravské zemské knihovny s vydavatelskou poznámkou literárního teoretika a historika a jejího ředitele Tomáše Kubíčka.*

Přednáška Útěk před Bohem byla publikována poprvé s laskavým svolením básníkovy syna Jana J. Zahradníčka spolu s dvěma dalšími texty (O četbě básní; Básníci, které máme rádi) v Zápisníku o Šaldovi č. 14 (k 22. 12. 2005). Byla nalezena v rodinném archivu v souvislosti s přípravou retrospektivní výstavy věnované Janu Zahradníčkovi, kterou jsme v létě a na podzim roku 2005 přichystali s Tomášem Kubíčkem pro Památník písemnictví na Moravě v Rajhradě. Rukopisy přednášek Jana Zahradníčka zůstaly uchovány, jsou psány černým inkoustem a částečně tužkou na listech o rozměrech 305 x 208 mm. Jejich přesnou dataci nelze zatím bohužel určit. Je však zřejmé (ať už podle různorodých narážek časové, tematické a motivické povahy, tak podle ohlasů v dostupné Zahradníčkově korespondenci a po konzultaci s básníkovou ženou Marií Zahradníčkovou), že vznikaly pro potřeby vystoupení v rámci tzv. Akademických týdnů – setkání katolického studentstva, které se konaly každoročně v létě na řadě míst, zejména na Svatém Kopečku u Olomouce, a jichž se Zahradníček spolu s přáteli a kolegy (Albertem Vyskočilem, Janem Čepem, Zdeňkem Kalistou, Dominikem Peckou aj.) od druhé poloviny 30. let pravidelně účastnil.

Přednášky Básníci, které máme rádi a Útěk před Bohem byly připraveny v poválečné době pro obnovená setkání Akademického týdne, která se uskutečnila v Praze v letech 1946–1947. V roce 1947 se Zahradníček Týdne prokazatelně zúčastnil (viz korespondence s Albertem Vyskočilem a dr. Křížovou – tajemnicí Akademického týdne), a to pravděpodobně s přednáškou Básníci, které máme rádi. Předchozího roku z cesty do Prahy zřejmě na poslední chvíli sešlo (dopis Albertu Vyskočilovi z 12. listopadu 1946), což ovšem nevylučuje, že právě pro toto setkání byla připravena přednáška Útěk před Bohem, která zejména rozvíjením základní teze filozofa Maxe Picarda upomíná na četné motivy, s nimiž se setkáváme ve verších La Saletty a v básních Roušky Veroničiny, na nichž tehdy pracoval. Tituly prvních dvou přednášek zvolil autor, nadpis zde publikované přednášky doplňujeme na základě informace básníkovy manželky.

Jan Wiendl

Jan Zahradníček: **Útěk před Bohem**

Žijeme ve světě, který možno snad nejuvýstižněji charakterizovat slovy Maxe Picarda jako útěk před Bohem. Rytmus našeho života se nezadržitelně zrychluje, přibývá mu na zběsilosti, čím více se jeví tento spěch nesmyslným. Marně bychom hledali jeho smysl, marně bychom se ptali utíkajících na jejich cíl, útěk se stal sám sobě účelem. Jsou prostě na útěku, a neví se už dobře, odkud a před kým utíkáme a kam utíkáme. Zbývá jen útěk, a jestliže tvrdil Péguy, že se svět změnil méně od doby Kristovy než za posledních třicet let, která uplynula od jeho dětství, mohly bychom ho my, současníci katastrofálních převratů, které jsou také jen částí obecného

údělu, přetrumfnout tvrzením, že se svět změnil více za poslední tři čtyři léta než za celou éru křesťanství. Důsledky tohoto zjevu, který Picard takto označil, pronikají do všech oblastí našeho života a pozměňují jej. Věci a děje ztrácejí úměrnost, jedny se rozrůstají do obludných dimenzí a druhé vedle nich chřadnou. Vezměme si rozvoj průmyslu a vezměme si moderní válku, oba tyto zjevy, které spolu váže patrná vzájemnost, možno-li vůbec ve světě útěku mluvit o vzájemnosti, nabývají takových rozměrů, že vůbec přesahují lidské slovo. Nelze je slovem obsáhnout a slovem zažehnat, jsou každý den větší. A vezměme si vedle nich věci tak dávné a neměnné se, jako je rodina a jako je básnictví, zjevy zdánlivě tak od sebe vzdálené, a přece k sobě patřící, zjevy prvotné – z doby, kdy lidstvo ještě neutíkalo.

Jak se jim daří dnes, jak se jim daří na útěku? Neboť útek se stal všeobecným, strhuje s sebou všechno. Je na útěku rodina a je na útěku básník, a nedaří se jim dobře. Rodina je svou povahou a uzpůsobením co nejméně zařízena pro útek. Je těžká, neohrabaná a mnohotvárná, a již pouhé přestěhování z ulice do ulice, a tím více z města do města ji může hodně pošramotit nebo podlomit v její odolnosti. Neboť rodina miluje místo, kde se utvořila, zakořeňuje do něho a málem se s ním ztotožňuje. Rodina nejsou už jenom její členové, matka, otec a děti, nýbrž i ovzduší, které je obklopuje, tvoříc kolem nich ochranné předívko, které i později, když děti z domova odcházejí, je doprovází a chrání před osudným zraněním a ztroskotáním. Říká se sice, že je hodně předsudků a neodůvodněné hrdosti v tom, co spojuje dospělého člověka s jeho počátky, s jeho rodinou a s neviditelným řetězem předků, kteří všichni pracovali na jeho podobě, tak jako on je tajemným způsobem účasten na osudu jejich. Někdy opravdu nemá člověk důvodu k hrdosti nad tím, co zdědil po předcích. Ale přesto, věci, které životu pomáhají a jej chrání, jsou povýšeny nad jakékoli výtky, zrovna tak jako není fetišismem ta úcta k hmotným předmětům, které člověka v rodině obklopují. Nábytek opotřebovaný a prosáklý dlouhodobým soužitím, zvláštní vrzání dveří a pohled z okna, který si člověk za zavřenými víčky odnáší na věčnost, to všechno pomáhá k vytváření onoho ochranného předívka, za kterým dýchá stále se obrozující srdce rodu.

Rodina je částí svého bytí ponořena do věčnosti, věci a tváře se v ní míjejí i trvají, zatímco se svět ve zběsilém útěku žene kolem, střídaje rychle své bohy a bůžky, v rodině vládne postoj úcty k tomu, co zůstává. Na této úctě, na úctě k tomu, co opravdu bylo (na rozdíl od toho, co se jen zdálo a zmizelo jako včerejšky bez zítřků) a co vydalo svůj plod, na lásce dvou lidí, z které vzešlo dítě, je rodina založena. Proto také tam, kde tato úcta přestává, přestává rodina a začíná rozpad a útek. Příčiny tohoto rozpadu nestačí hledat v rozpadu mravním, který je sám následkem příčin hlubších, následkem znevážení a zlehčení života vůbec, braní na lehkou váhu té drahocenné tkáně, z které jsme utvořeni. Ten pocit posvátnosti všech věcí života, který patří k člověku tak jako jeho vzpřímená chůze, zdá se podlomena v tomto světě útěku, který jej bez skrupulí udupává. Proto není lehké a žádá si přímo hrdinství setrvat při rodině, když všechno směřuje k tomu, aby byla likvidována.

A co básník? Básník je zrovna tak špatně vybaven pro útek jako rodina. Je značně nepohyblivý, a hledí-li jedním okem nedočkavě k budoucnosti, obrací druhé se steskem do minulosti, minulost a budoucnost si tento čtenář věčnosti častokrát lehce zaměňuje. A protože branou k blaženosti, po které touží, je mu právě tak jako světci dnes a zde, zapouští kořeny kdekoli, v žalářích i na zříceninách, a kdyby to bylo možné, zapustil by kořeny i do útěku. Ale tento živel nemůže žádné kořeny přijmout, nemůže je žít a chránit, a tak se básník potácí. Částečně je útěkem strhován a částečně se mu vzpírá. Příliš mnoho věcí ví – a u básníka vědět znamená vidět, přímo a bez logického zdůvodňování, příliš mnoho věcí si uvědomuje, aby se mohl jen tak beze všeho, bez vědomí zrady, dát s proudem. Ale na druhé straně je odkázán na to své dnes a zde, je spojen se svým společenstvím poutem dvojnásobným, jako člověk a jako básník, potřebuje pro svá slova ozvěnu, bez které by zahynul. Musí tedy on, který je svou podstatou mimo útek, hovořit tak, aby mu utíkající rozuměli, a v tom je jeho kříž, neboť začne-li utíkat, přestane zpívat, a začne-li zpívat, přestává útek a všechny věci se vrací na svá původní místa, nastává chvíle krásy a svěžesti „jak na počátku stvoření“. Nezbývá mu tedy než se ubírat po samém srázu útěku a těch „marných situacích“, odkud by měl stejně daleko do svého úniku a zmaru i do světa

trvání. Je to cesta úzká a nebezpečná, a velmi mnoho básníků na ní ztroskotalo a ještě ztroskotá, protože nebyli poslušni svého vnitřního hlasu a šlápli tam, kam šlapat neměli. A třebaže se to nepozná hned – tak jak se často na první pohled nedá rozeznat báseň od nebásně – pozná se to přece, možná až za rok, možná za deset let.

Ale přes nejistotu všech měřítek a vah dovedeme určit hranici, za kterou poslání básníka už zcela jistě přestává. Tam také přestává jakákoli omluva a jakékoli smlouvání, tam prostě básník nemá a neměl nikdy co dělat, chce-li dále zůstat básníkem. Tam se také básník ocitá co nejdále od toho, o čem jsme hovořili, od rodiny a jejího tajemství, které je tajemstvím věrnosti a naděje, ale zato v samém jádru jejího protinožce, té obludy, která se odedávna živí slzami, potom a krví lidských rodin, molocho studeného a lživého, žádajícího si stále hojnějších obětí, stále bezmeznější pocty, stále krutějšího otroctví, modly hrozné a obávané, která má jméno moderní, totalitní stát. Aby bylo jasno: říkám-li moderní stát, nemíním tím stát určitý, nýbrž stát vůbec. Všechny moderní státy se vyvíjejí k totalitě, liší se jen stupněm vývoje. Bývali básníci dvorní a církevní, a byli to znamenití básníci, ale není a nebude básníka moderního státu, protože v něm přestává naděje a začíná pojištění, přestává věrnost a začíná donucení, přestává láska a začíná lhostejnost. V otroctví je možný jen jeden druh zpěvu, zpěv štítivého odporu k zotročiteli a touhy po návratu, touhy po Sionu, tak jak jej zpívali Židé v zajetí babylonském.

Člověk je ve zvláštním postavení. Je příliš slabý, aby dosáhl svého cíle svými vlastními silami. K tomu, aby došel své plnosti, potřebuje instituci, a to celé sítě institucí. A zde právě číhá nebezpečí; ve chvíli, kdy člověk zeslábně, snaží se tyto instituce obrátit proti němu, a místo aby mu sloužily, spoutávají ho a nutí ke služebnosti. A tu člověk buď strčí hlavu do chomoutu a poslouchá toho, čemu měl sám rozkazovat, podvolí se a nechá za sebe rozhodovat, anebo se vzepře, trvá na své svobodě. Víme všichni, že je snadnější to první než to druhé. Je lehčí a bez rizika podvolit se institucím, které se zatím rozrostly a scelily v téměř neproniknutelnou síť zřízení státního, všechno racionalizujícího, všechno registrujícího, všechno předvídatelného. Podvolit se a nechat jim na starosti všechno od narození až po pohřeb. Ať rozhodnou, kde a jak budu bydlet a pracovat, co budu na sobě nosit a jak budu zaopatřen na stará kolena, kdy a jak se budu ženit a vychovávat děti, ba i kterou ruku mám zdvíhat a co si mám myslet a mluvit, co mám mít v lásce a co v nenávisti. Na nic nebude zapomenuto, jenom svobody je se třeba zříci. Snad jsou lidé zmatky a válkami posledního desetiletí tak unaveni, snad se cítí ve své hmotné existenci tak nejisti, že se dost ochotně vzdávají té královské výsady synů božích. Jisto je, že o svobodu člověka se vždycky činily úklady, ale ještě nikdy se jí lidé tak snadno nezříkali.

Ti však, kteří trvají na své svobodě, to mají mnohem nesnadnější, protože svoboda je boj. Svoboda se nepožaduje, svoboda se tvoří každou chvíli v ustavičném aktu osvobozování. Svoboda, kterou mám dnes, musí být znova dobývána zítra, člověk svobodný má před sebou ustavičně nejistotu na rozdíl od člověka zotročeného, o kterého je jednou provždy postaráno. Ale z této nejistoty, kterou nedovolí nahradit všemocnou prozíravostí jakéhokoli lidského zřízení, přichází k němu naděje, neboť jenom člověk svobodný má naději, jenom člověk svobodný se modlí. Tam, kde je o všechno postaráno, naděje začíná být zbytečná, a také modlitba. Zaopatřený otrok nemá naději a nepotřebuje se modlit, a jestliže se modlí za své osvobození, přestává být otrokem, protože si uvědomuje, že má větší cenu než to, co ho zotročuje, a touží, aby to přestalo. Tím však dělá před sebou prázdno nejistoty, odkud k němu vystupuje naděje. A naděje je srdcem svobody, nadějí svoboda dýchá. V hermeticky uzavřeném krunýři lidských systémů je však člověk odříznut od naděje, protože se vzdal budoucnosti, která je jediným místem naděje. I když to rozhořčeně odmítáme, chápeme ubohého člověka těchto časů, který shazuje z ramenou břemeno nejisté budoucnosti a svěřuje ji snahám institucí, v jeho očích všemocných a vševědoucích. Jaká úleva, jaké osvobození – aspoň na chvíli! I na smrt možno tak krásně zapomenout. Je to zase jiná podoba útěku, o kterém jsme mluvili na počátku.

Cítím však, jak tato péče o člověka zajištěného, a tedy nesvobodného je studená, vypočítavá a potměšilá. Moderní člověk utekl z otcovské náruče Boha milujícího, který ho k sobě připoutával jeho svobodou a skrze ni, a svěřil se rukám, které to s ním nemyslí dobře. Moderní stát, říká Bernanos, toť všeobecné zbrojení, toť všeobecná válka, a ještě nikdy se neprodávalo maso Chudého tak pod cenou jako na jatkách současných bojišť. Postavení rodiny ve světě takto řízeném je ovšem jak jen možno svízelné, lidské rodiny, to jsou ještě poslední ostrůvky naděje a svobody ve spoutaném světě, který přestal doufat. Ze všech stran na ně doráží nevládnost, a nabízejí-li se jim nějaké výhody, možno se vždycky nadít, že jsou to dary danajské a že se v nich skrývá nějaká záludnost, která je usiluje o něco připravit. Úkol rodiny podle státu je omezen na to, aby dodávala pracovníky a vojáky, a potud snad ještě se může dočkat od státu jakési podpory. Ostatního, jako třeba výchovy dětí, se má zříci. Jsou to výsady vesměs tak staré jako lidské pokolení, proti nimž požadavky moderního státu působí jako nezávazné výmysly. Jestliže však být moderní znamená ničit všechno to, co krásného a zdravého se nám zachovalo z minulosti, tedy je třeba mít odvahu být nedomoderní, protimoderní. Raději snést toto označení, zatím ještě potupné, než se vědomě a dobrovolně účastnit soustavné demolice, která prolézá všemi směry a ze všech stran. Rodina, ve které jsme strávili své dětství a která je a zůstane zdrojem vši poezie, protože zůstává pramenem naděje a svobody, místem nejúžasnějších dobrodružství a nejkrásnějšího hrdinství obětí a odříkání, nemůže být nahrazena a vyvážena žádným jiným zařízením, byť sebedůmyslnějším, a její nepřítomnost zůstává jen místem pláče a neztišeného stesku. Kdykoli se k ní obrácíme, kdykoli do ní vstupujeme, dýchá nám do tváře, přes všechnu bídu a narušenost, prvotní teplo lidského rodu a oblažuje nás třípyt Betléma s tvářemi hovádek a se zpěvem andělů. Obcujeme s počátky našeho stvoření, s počátky naší spásy, obracejíce se zády k nespočetným Babylonům, které se budují a boří a budou se budovat a bořit, dokud se nevzchopíme a nezačneme z jejich cihel stavět chrám nového Jeruzaléma.

Zatím však rodina je a zůstává záležitostí Chudého, po jehož zádech se valí všechny pohromy, jím nezaviněné a jeho ohrožující. Vzpomeňme si však na krásné verše Péguyho, že vždycky bylo více oráčů nežli žoldnéřů a více věrnosti nežli zrady. Chudý vydrží a rodina bude zachována. Jejich věc je věcí básníků, kteří nemohou přestat zpívat o chudém, nemohou přestat zpívat o rodině, třebaže je jim to čím dál nesnadnější, protože ve světě útěku věci nejsou už tím, čím se nazývají. Věci jdou jinam a slova jdou jinam a je potřeba nesmírného úsilí, aby slova zase znamenala to, co říkají. Není však nic přehnaného v tom, když od básníků očekáváme tolik věrnosti jako od kohokoli jiného.

Představme si národní společenství, jehož básníci by najednou odloučili svou věc od věci Chudého, přes noc by všichni přeběhli na stranu moci a slávy, zavírajíce oči a zacpávajíce si uši před celým tím královstvím ponížených a uražených, které nikdy nepřestane. Oni však by tvrdili svým životem a svými verši, že toto království bylo už jednou provždy zlikvidováno, že jsou nebo co nevidět budou jen lidé spokojení, kterým nic neschází a které nic nebolí. A i když by tomu nevěřili, aspoň někteří z nich, protože nejsou tak na hlavu padlí, přece by všichni papouškovali po těch, kteří mají svou moc v rukou, jak je to jen na světě krásné a jak to bude ještě krásnější, jen co se ještě překonají jisté překážky. Poněvadž tak by činili rozsáhlá opatření, aby už nebylo neuznaných básníků a posmívaných malířů, ale aby každý, u koho by se ukázala sebemenší jiskřička nadání, byl hned státem zaopatřen, aby mohl v klidu tu svou jiskřičku rozdmýhávat. Byla by to opravdová honička na Chudého, a kde by ho dopadli, hned by ho důkladně předělali na buržu. Byla by to nakonec společnost báječně animovaných vašnostů, která by měla docela jiné interesy než pozdvihovat rytířsky svůj hlas za ty, na kterých se páše křivda, nebo se sklánět nad bolestí, pro kterou není zde na zemi léku. Ale básník, to znamená být otevřen pro všechny hlasy světa a ani jeden z nich nezavrhnout, a jestliže můžeme od poezie očekávat, že bude předvídat budoucnost aspoň na několik desetiletí, prognóza těchto slepých by nám neposloužila ani na několik měsíců dopředu, protože nevidí a nechtějí vidět víc než ti, kterým slouží.

Nechtělo by se nám žít v takovém národním společenství, a kdybychom se v něm přece octli, stýskalo by se nám a možná, ze zoufalství a ze vzpoury, bychom se uchýlili k nebožtíku

Švejkovi, ke Švejkovi Jaroslava Haška, který kromě všech svých zavrženíhodných stránek má aspoň tu přednost, že si dělá švandu z těch, kteří se opíjejí svou mocí, zapomínajíce na to, že jsou také jen lidmi. Ale byla by to jen slabost chvíle, vím dobře, že je třeba hledat zbraně účinnější a pomocníky spolehlivější a že je také potřeba vynaložit více odvahy, než jí vynaložil Švejk, aby ze sebe dělal hlupáka. Žijeme v dobách, kdy pochybení každého z nás by mohlo mít nedozírné následky pro všechny ostatní. Bylo tomu tak nepochybně vždycky, jenže dnes si tuto solidaritu, která se šíří daleko do minula a daleko do budoucna, se zvláštní ostrostí uvědomujeme, a tím, že si to uvědomujeme, bereme na sebe mnohem více odpovědnosti, než nesli ti, kteří tu šli před námi.

Píše Ladislav Futtera (18. 1. 2017)^{cz/de}

Na sklonku roku 2015 vydala liberecká Krajská vědecká knihovna již čtvrtý svazek dvojjazyčné antologie německy píšících spisovatelů z území dnešního Libereckého kraje, připravované **Markem Sekyrou** a **Otokarem Simmem**, k nimž nově přibyl **Tomáš Cidlina**. Po *Ještědských květech / Jeschkenblumen* (Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2008), které si vystačily se spisovateli pocházejícími z Liberce, *Jizerských květech / Iserblumen* (2011), mapujících autory z Jablonecka a Semilská, a *Frýdlantských květech / Friedländer Blumen* (2013) došla nyní řada na poslední okres Libereckého kraje, Českou Lípou, kde vyrašily *Ploučnické květy / Polzenblumen* (2015). Zahrada se však ještě o jednu odrůdu rozroste: Vzhledem k rozsáhlému materiálu se v *Ploučnických květech* podařilo obsáhnout pouze jižní část okresu od Mimoně přes Českou Lípou po Žandov, severní část Českolipska bude zpracována v připravovaných *Lužických květech*.

Jak vidno, jedná se o projekt rozsáhlý a dlouhodobý. Tím spíše, že biogramy spisovatelů včetně ukázek z jejich tvorby v Simmových překladech vycházely již v letech 2004–2012 v bulletinu liberecké knihovny *Světlik*. Pro potřebu knižního vydání byly jednotlivé medailony přepracovány a rozšířeny, přibýly i další ukázky z tvorby autorů a obrazové přílohy, především pak zrcadlová verze v němčině. Kromě zpřístupnění biogramů i nečeskému publiku se tak nabízí též možnost porovnat český překlad uměleckých textů s německým originálem. Toto zrcadlové čtení se vyplatí zvláště v případě početných ukázek psaných v místním dialektu. Takto zevrubné mapování a představení německy píšících spisovatelů v určitém českém regionu je vskutku ojedinělé. Srovnání se nabízí snad jedině s neustále rozšiřovaným webovým projektem *Kohoutí kříž*, věnovaným německým spisovatelům ze Šumavy, za nímž stojí Jan Mareš z Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích.

Jak vysvětloval v předmluvě k *Ještědským květům* Gregor Schröer, tehdejší lektor DAAD na liberecké univerzitě, ač německým autorům z Liberecka nebyla dosud věnována zevrubná pozornost, „Marek Sekyra a Otokar Simm nechtějí a nemohou tuto mezeru zaplnit, svou knihu vidí jako skromný souhrn rozmanitého textového materiálu 19. a první poloviny 20. století. Jejich cílem je ukázat především tuto rozmanitost. Antologie *Ještědské květy* je tedy čítankou, ne historicko-kritickým zhodnocením uvedených autorů a děl“ (s. 7). Tento záměr se autorům daří vhodně naplňovat. Ve všech svazcích defiluje pestrá skladba plodných spisovatelů i příležitostných, dávno zapomenutých veršotepců. Jen v *Ploučnických květech* se setkávají slavný básník Hugo Salus, filmový scénárista Ludwig Nerz, liberecký starosta a příležitostný dramatik Karl Kostka, hraběnka Christiane Thun-Hohenstein, jejíž povídky byly na přelomu 19. a 20. století překládány i do češtiny, anebo početný okruh přispěvatelů českolipského vlastivědného periodika *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs*. Koncepti díla jako čítanky regionálních autorů napomáhá i volba ukázek, kde převažuje místní tematika.

Antologie shrnují informace o autorech tvořících v průběhu „dlouhého“ 19. století a první poloviny 20. století, za jasný zlom, který všechny svazky uzavírá, je zvolen rok 1945. Výjimečně se objeví vzpomínkové texty psané již po odsunu, avšak jednoznačnou podmínkou k zařazení autora do svazku je, aby publikovat začal již před koncem světové války. Tím pádem zde nedojde mimo jiné na jistě nejslavnějšího libereckého spisovatele Otfrieda Preußlera. Preußlerova rodina zde vůbec přijde zkrátka, medailon jeho otce Josefa Syrowatky byl sice otištěn ve *Světliku* 2/2006, včetně překladu básně *Loučení s vískou*, avšak do *Ještědských květů*, kam by svým domicilem přináležel, zařazen nebyl coby autor zdiskreditovaný „svou příliš konfrontační protičesky zaměřenou nacionalistickou angažovaností“ (s. 18).

Byť zůstalo opominuto několik zajímavých jmen, zakončení antologie rokem 1945 je více než logické, drobné pochybnosti naopak vzbuzuje regionální vymezení. Vzhledem k zaměření krajské knihovny zkoumaný region věrně kopíruje krajské, respektive okresní hranice, což je poněkud anachronické. Do *Jizerských květů* jsou tak zařazeni spisovatelé z Jablonecka, jádrové oblasti německého osídlení, ale i z okrajového Semilska (v příslušné kapitole navíc figuruje pouze dosti nesourodá dvojice, semilská rodačka, básnířka a překladatelka z češtiny Marie Kwaysserová, jež však většinu života strávila ve Smržovce, a Heinrich Möchel, železniční úředník z Rokytnice nad Jizerou, zcela odříznuté od německého osídlení na Tanvaldsku). Problému přiřazení autora k určitému regionu si je Marek Sekyra vědom, již ve *Světliku* 5/2005 upozorňoval na úskalí „regionálnosti“ spisovatele. Je proto třeba pozitivně hodnotit, že do připravovaných *Lužických květů* editoři hodlají kromě severního Českolipska zahrnout i části Šluknovska a možná i Žitavska.

Na rozdíl od internetového *Kohoutího kříže*, který je neustále rozšiřován o nové medailony, museli Sekyra se Simmem připravit definitivní výběr spisovatelů (a nanejvýš jej doplňovat v následujících svazcích). Do *Ještědských květů* byli zahrnuti autoři, kteří napsali alespoň jedno beletristické dílo, a zároveň alespoň jedno jejich samostatné dílo bylo vydáno tiskem. V následujících svazcích se tato jasně daná hranice rozvolnila a zařazení byli též autoři příležitostných básní, sběratelé pověstí apod., kteří svou tvorbu uveřejňovali v ročenkách, almanaších či novinách. Základním kritériem však bylo, aby se všichni spisovatelé v Liberci narodili. Ve *Frýdlantských květech* pak byli doplněni autoři ze zbytku libereckého okresu, avšak opomenuta zůstala řada spisovatelů, kteří se do regionu přistěhovali. Zcela zde chybí Paul Rainer, dlouholetý profesor libereckého gymnázia, ovšem původem z Tyrol, který svému novému domovu složil hold pohádkou *Die Stadt an der Neiße* z roku 1930, jež je doslova přeplněna libereckými reáliemi (vyšla též v česko-německém zrcadlovém vydání jako *Město nad Nisou / Die Stadt an der Neiße*. Liberec: Bor, 2010). Poslední meziválečný starosta města Karl Kostka je pak coby mimoňský rodák uveden až v *Ploučnických květech*. Do *Jizerských květů* byl snad i kvůli jejich menšímu rozsahu zařazen oddíl věnovaný autorům v regionu nenarozeným, avšak následující dva svazky se opět vrátily takřka výhradně k rodákům. I zde je přinejmenším pro Liberecko užitečnou pomůckou *Světlik*, kde byli stručnou formou představeni též autoři, kteří se v regionu nenarodili. Poněkud tak zamrzí, že pro potřeby knižního vydání byla zvolena snad až příliš omezující kritéria.

Třebaže nejatraktivnější částí antologie jsou jistě překlady z beletristické tvorby, objeví se zde nemálo autorů, kteří jsou zastoupeni pouze biogramem. Jen v *Ploučnických květech* ze 46 spisovatelů není uvedena ukázka u čtrnácti z nich. Marek Sekyra vypočítává důvody: Buď nebylo jejich dílo nalezeno v žádné knihovně, nebo se „díla nepodařilo ze zahraničních knihoven získat“, případně je autor v sekundární literatuře „uváděn jako beletrista, ale neznáme žádné konkrétní dílo“ (s. 5). Editoři však překvapivě minuli domácí knihovny. Brněnské *Dorfzeitung*, kde roku 1900 vyšla na pokračování povídka učitele Josefa Langhammera *Schwedenkreuz* [Švédský kříž], jsou k dispozici v olomoucké Vědecké knihovně, v Národní knihovně je pak uložen časopis *Deutsche Arbeit*, v němž uveřejnila své básně Christiane Thun-Hohenstein. Ve fondech této knihovny je uložena rovněž hraběnkina sbírka novel *Der neue Hauslehrer und andere Novellen* [Nový domácí učitel a jiné novely]. Ani Langhammer, ani Thun-Hohenstein přitom v *Ploučnických květech* ukázkou zastoupeni

nejdou. Sekyra ve všech svazcích upozorňoval, že antologie byla v první řadě sestavena s přihlédnutím k fondu sudetik domovské liberecké knihovny, s čímž však nekoresponduje absolutní tvrzení o nemožnosti si dílo opatřit. A tak je snad nejvhodnější vrátit se k úvodu k *Ještědským květům*, kde editoři přiznávali, že hlubší prosopografické rešerše i shromáždění dalších ukázek beletristické tvorby zůstává „výzvou a možností uplatnění pro další badatele“ (s. 18). Dlužno však podotknout, že antologie není jen výzvou, ale i přínosem. Vzdor dílčím poznámkám všechny *Květy* nabídly vskutku nepřebornou škálu druhdy již dlouhá desetiletí zapomenutých barev a vůní, bezpochyby se tak jedná o projekt pozoruhodný nejen v regionálním měřítku.

Marek Sekyra / Otokar Simm: *Ještědské květy. Antologie libereckých německy píšících autorů (19. století a 1. polovina 20. století) / Jeschkenblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Reichenberg (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2008, 216 s.

Marek Sekyra / Otokar Simm: *Jizerské květy. Antologie německy píšících autorů z Jablonecka a Semilsky (19. století a 1. polovina 20. století) / Iserblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus der Umgebung von Gablonz an der Neiße (Jablonec nad Nisou) und Semil (Semily) (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2011, 192 s.

Marek Sekyra / Otokar Simm: *Frýdlantské květy. Antologie německy píšících autorů z Frýdlantska a Liberecka (19. století a 1. polovina 20. století) / Friedländer Blumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Friedland, Reichenberg und Umgebung (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2013, 224 s.

Marek Sekyra / Otokar Simm / Tomáš Cidlina: *Ploučnické květy. Antologie německy píšících autorů z Českolipska (19. století a 1. polovina 20. století) / Polzenblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Böhmisches Leipa und Umgebung (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2015, 188 s.

Píše Michal Topor (25. 1. 2017)^{CZ}

Ediční řada *Depozitář/Dokumenty Památníku národního písemnictví* byla dosud – tj. od roku 2014 – realizována třemi knihami: *Z deníků Anny Lauermannové-Mikschové* (ed. T. Riedelbauchová a E. Ferková, viz [echo z 30. 7. 2014](#)), *Lektor A. M. Píša* (ed. N. Macurová, viz [echo ze 7. 10. 2015](#)) a *Dopisy Bedřicha Hrozného literárním osobnostem* (ed. Š. Velhartická, viz [echo z 16. 12. 2015](#)). Nový titul, nadešpsaný „*Ze srdce váš...*“ **André Spire a Otokar Fischer 1922–1938**, resp. «*À vous de cœur...*» **André Spire et Otokar Fischer 1922–1938**, ty předchodí svou potenciální důsazností nesporně přesahuje, počínaje již bilingvním způsobem provedení. Svazek francouzský prostředkuje originál (neboť Fischer a Spire /1868–1966/ si psali francouzsky), český je výsledkem překladu (práce Naděždy Macurové), a to včetně textů úvodních (vyjma stať Kateřiny Čapkové) a „adaptace poznámkového aparátu a edičních poznámek“, jak praví tiráž.

Není to poprvé, co iniciátorka a autorka nynějšího dvousvazku **Marie-Odile Thirouin**, docentka srovnávací literární vědy na univerzitě v Lyonu, umožnila i čtenáři neznalému českého jazyka setkání s osobností Otokara Fischera: v roce 2002 vyšla knižně, a to německy a česky, její edice dokumentující Fischerův (a současně Eisnerův) kontakt s filozofem Rudolfem Pannwitzem. Nová kniha je důležitou zastávkou v editorčině soustavném

a nesamozřejmě důkladném studiu česko-francouzských, zejména meziválečných umělecko-intelektuálních vazeb, motivovaném jistě v průběhu let objevovanými příležitostmi, jež české archivy a nejen českojazyčné prameny zdejší provenience skýtají pro porozumění dějinám písemnictví německého, francouzského i jiných. Dokládá zároveň, že i dějepiscům českého umělecko-intelektuálního pole se pátrání za hranicemi může vyplatit: nález konvolutu Fischerových dopisů v archivu Spirovy rodiny se – se zřetelem k tázání po Fischerově životní a tvůrčí dráze – rovná nálezů zlaté žíly.

Povahu a klíčové momenty přátelství odvíjeného do značné míry právě jen epistolárně (hlavní aktéři se setkali jen několikrát a vždy krátce) načrtává trojice textů, jež edici uvozují: předmluva Marie-Brunette Spire, Spirovy dcery a také vydavatelky jeho textů (tak i korespondenčních výměn s Valéry Larbaud /1992/, Ludmilou Savitzky /2010/, Jeanem Richardem Blochem /2011/, Danielem Halévym či Albertem Cohenem /připraveny k vydání/), a dva „komentáře“: studie editorčina a stař Kateřiny Čapkové. Ta nárysem způsobů a některých kontextů Fischerovy reflexe židovství předjímá – vedle otázek překladatelství a básnické techniky – jedno z průběžně exponovaných témat rozpravy mezi Fischerem a francouzským básníkem a sionistickým aktivistou. Některými formulacemi, značícími naivní důvěru v totožnost řečeného a tzv. niterného („[z] dopisů je prý zjevné“, že Fischera „niterně zajímalo“ „napětí mezi židovstvím a dalšími kulturními a národními společenstvími“, jinde se píše o Fischerově odhalení „nitra“, „*Ze srdce váš...*“, s. 21, 28) však také bezděky pobízí k obezřetné četbě dopisů.

Vždyť je tak snadné podlehnout sugestivnosti vznícených figur náklonnosti, spříznění, ba lásky (ve Spirově dopise z 6. 9. 1927, určeném k uvedení knihy *Hebrejské melodie*, české bibliofilské edice několika jeho básní, Fischerem přeložených), slovům o „rezonanci“ dvou „duší“ (s. 173) a jiným podobným vyznáním; Marie-Odile Thirouin ostatně okouzleně konstatuje „hluboké příbuzenství a vzájemnou přitažlivost dvou duší, které si spontánně porozuměly“, „spojenectví“, „duchovní i citovou blízkost“ (s. 43). Podobně vábivé je následovat oba pisatele v jejich autobiografických ohlédnutích a introspekcích – v této hře zapomínání, projekcí, stylizací, skutých a poskytnutých pro určitou chvíli, v určitém pohnutí apod. a poté bytnějších v repetičích. Nečíst Fischerovy německojazyčné básně z léta 1904, verše nostalgického loučení s pruskou metropolí (LA PNP, f. O. Fischer), i některé jeho tehdejší listy značící nechuť k návratu do Čech, zdálo by se, že dopis z konce prosince 1923 podává spolehlivý vzorec jeho života: „Židé byli takřka vždy sluhové Rakouska, slepí germanofilové, protože byli přáteli či otroky vlády. Já jsem měl velké štěstí, že můj otec byl nadšený stoupenec českých ideálů a horoucí obdivovatel velkých českých osobností. Prostřednictvím svých germanistických studií a svého pobytu v Berlíně jsem se poučil o teutonských idejích a poznal jejich nebezpečí, a ve válce jsem zase objevil hloubku svého českého citění. (Pro doplnění: do světa německé ideje a poezie mě uvedla moje matka.) A teprve po válce jsem se vrátil – nevím, jestli jen na chvíli kvůli svým budoucím pracím, anebo navždy – ke svým rodným tradicím, k reminiscencím oné mystické rasy...“ (s. 114).

Edice dopisů je z principu matoucí. Zahrnuje jen to, co se dochovalo, resp. bylo nalezeno (tak také korespondence mezi Fischerem a Spirem byla pravděpodobně o něco hojnější – viz editorčin výčet hypotetických ztrát na s. 42–43). Kladení dopisu za dopisem (repliky za replikou) sugeruje kontinuitu věrné starosti, tlumí fakt přetržitosti sympatie a zájmu, ožívajících příležitostně. Nepominutelným, komplikujícím, ale i rozněcujícím momentem vztahu/dialogu mezi Fischerem a Spirem byla obecnější jazyková asymetrie, resp. snaha tuto asymetrii překlenovat. „[M]y se bohužel! nemůžeme zajímat o vaši literaturu tak, jak se vy zajímáte o tu naši, neboť neznáme váš jazyk“, litoval Spire v květnu 1934 (s. 247). Zatímco Fischer Spirovy francouzské texty číst dovedl, Spire se k těm Fischerovým – a to navíc jen k úzkému výseku – v pokusech o překlad, interpretaci složitě propracovával, prostřednictvím Fischerovým i jiných „průvodců“ (tento pojem Spire užil vděčně vůči Fr. Laichterovi, s. 202), někdy prizmatem němčiny, v níž se přitom necítil jistě.

Solidnost a tedy i hodnotu edice posiluje zevrubný aparát vysvětlivek, jež postupně doprovázejí jednotlivé dopisy, cennou přílohu představuje soubor textů, k nimž (k jejich přípravě, publikování atd.) byla rozprava mezi Fischerem a Spirem nejednou fixována: básně (a jejich překlady) nebo články, jimiž jeden či druhý přítelovo dílo přibližovali čtenářům svých jazykových okruhů (což byl v případě Fischerově i čtenář německojazyčný, svůj první text o Spirovi ostatně otiskl v *Prager Presse*, zde také vyšel, v překladu, Spirův nekrolog věnovaný Fischerovi), především však sobě. Škoda, že v českém svazku vydavatelé na překlad německých a francouzských textů z této přílohy z nejasného důvodu rezignovali. Střídu ústředního dvojhlasu editorka proložila – byť ojediněle – několika vystoupeními dalších pisatelů: v souvislosti s vyjednáváním o Spirově spolupráci s deníkem *Prager Presse* (k níž nakonec nedošlo) se objevuje Arne Laurin, jednou také vydavatel *Hebrejských melodii* Otto Stern, v závěru pak Blažena Fischerová a Alfred Wolfenstein. Snad mohli být takto vyvolávání k řeči také další a – jak edice naznačuje – zásadnější podílníci Fischerova a Spirova přátelství: Hans Kohn, František Gottlieb či František Laichter.

Marie-Odile Thirouin (ed.): „Ze srdce váš...“ *André Spire a Otokar Fischer 1922–1938*. Praha: Památník národního písemnictví (ed. Depozitář, Dokumenty), 2016, 410 s.

Píše Václav Smyčka (1. 2. 2017)^{cz/de}

Moderní evropská společnost si uvykla hledat svůj původ v době osvícenství. Michel Foucault zde nacházel kořeny decentralizované (bio)moci, Jürgen Habermas počátky kritické veřejnosti a Niklas Luhmann základy funkcionálně diferenciované společnosti. Jaký „obraz“ této epochy dnes nabízí literární historik **Steffen Martus**, jenž je autorem takřka tisícistránkové monografie ***Aufklärung, das deutsche 18. Jahrhundert – ein Epochenbild*** [Osvícenství, německé 18. století – obraz epochy]?

V první řadě je třeba říct, že velice barvitý a čtivý. Martus komponoval svoji práci nikoli jako další teoretický příspěvek k tématu, ale jako literárně skvěle zvládnuté a poutavé líčení epochy. Podává osvícenství prostřednictvím mnoha drobných příběhů, které se vzájemně splétají a doplňují jako v dobře napsaném románu. Představuje různorodé strategie braniborských dvořanů usilujících o vliv ve státě (s. 23–90), střety ctižádostivých profesorů, pietistických a luteránských duchovních na univerzitách v Halle a Lipsku (s. 92–154) i šarvátky městského patriciátu v Hamburku o nadvládu nad městem a pozici v říšské politice (s. 155–262). Podrobně sleduje kariéry prominentních spisovatelů a filozofů, jako byli Christian Wolff (s. 263–283) či Johann Christoph Gottsched (s. 290–300), spletené klientelistické vazby mezi učiteli (s. 301–339) a tzv. „radikální osvícenství“ autorů, kteří se svými názory dostávali do konfliktu se stávajícími institucemi i veřejností (s. 400–461). Všimá si ale také projevů osvícenství, které se neslučují s tradičním obrazem zrodu moderního racionalismu. Popisuje esoterické proudy v jen zdánlivě čistě empirické vědě (s. 340–375), líčí zrod estetiky situující krásu do nitra lidské psýché a objevení hloubky sentimentálních citů (s. 525–579) i jejich využití k mobilizaci širokých lidových vrstev pro zájmy státu (s. 580–762). Postupně se tak Martus dostává až k osvícenské experimentální psychologii, jež obrátila svoji pozornost k nejméně racionálním stránkám člověka, jako je zločin a šílenství.

Martus však nezůstal jen u této drobnokresby nesčetných osudů ctižádostivých dvorních básníků, znesvářených univerzitních profesorů a vypočítavých říšských knížat. Kvality jeho práce spočívají především v tom, že dokázal tyto „malé dějiny“ citlivě propojit s celou řadou zásadních teoretických tezí a výpovědí obecnějšího charakteru, bez nichž by zřejmě nebylo možné jednotný „obraz“ epochy vytvořit. Pod povrchem jeho dramaticky vyprávěných

příběhů se skrývají i ty nejnáročnější teoretické přístupy, jako je Luhmannova systémová teorie, Foucaultovy modely zrození biomoci či temporalizace času, jak o ní hovořil Reinhard Koselleck. Na pozadí líčení dvorského života pruského království tak můžeme sledovat bez zbytečných výkladů a odkazů nenápadné drama přechodu od stratifikačně diferencované k funkcionálně diferencované společnosti (především s. 53, 206, 207) i zrození moderní biomoci v myšlení braniborských Hohenzollernů (především kap. *Politik der Newtonianer*, s. 463–491). Vedle těchto „klasiků“ zde narazíme ale též na řadu tezí Aleidy Assmannové či Jonathana I. Israele, jež Martus elegantně vtělil do svých pečlivě vybraných příběhů.

Má pak ale Martusova lehce napsaná práce také vlastní teze, nebo je jen řemeslně zdatně zvládnutou sbírkou drobných příběhů, ilustrujících teoretické koncepce uznávaných předchůdců? Zprostředkovává jeho dílo čtenáři také určitý specifický pohled na německé osvícenství? Zadáme-li se do spleti drobných příběhů, postřehneme na jejich pozadí poměrně jasný velký příběh rozchodu s tradicí, který se však v průběhu 18. století stále více proměňoval ve skepsi vůči lidským schopnostem a možnostem dosáhnout tohoto slibovaného osvobození. Celé úsilí emancipovat člověka z jeho sociálních, náboženských a kulturních podmínek tak podle Martuse v průběhu 18. století ústí v odhalení jeho ještě větší závislosti na tradici a neschopnosti rozejít se s ní. Parafrazujeme-li spolu s Martusem slavnou odpověď Immanuela Kanta na otázku „Co je osvícenství“, můžeme říct, že osvícenství je snaha zbavit se „sebou samým zaviněné nesvéprávnosti“, jež však člověka dovedla k poznání ještě mnohem větší míry „nesvéprávnosti“, než o jaké měl do té doby potuchy.

S tím souvisí Martusova skepse k celkové jednotě i ideové transparentnosti osvícenství jako sociálního a kulturního fenoménu. Martus zavrhuje představu o osvícenství jako intelektuálním projektu, který teleologicky směřoval od „nesvéprávnosti“ feudalismu k moderní sekularizované a racionální společnosti. Ukazuje naopak osvícenství jako takřka nechtěný výsledek střetávání mnoha protikladných zájmů artikulovaných znepřátelenými skupinami společnosti. Nikoli prozření a úmysl osvícenců, ale vyvažování slepých konfliktů vedlo k vytvoření moderního státu, ideje tolerance, ale i moderního knižního trhu, na němž mohou být odlišné názory formulovány, aniž by jejich konfliktní potenciál eskaloval do fyzického násilí. Právě Kantovi, který nejen že požadoval osvobození člověka ze „sebou samým zaviněné nesvéprávnosti“, ale též rozpoznal tuto zásadní roli společenského konfliktu – „nedružné družnosti“ –, proto určil Martus ústřední místo své práce. Kanta a braniborského kurfiřta, posléze pruského krále Fridricha III., jehož sebevědomou korunovací v Královci v roce 1700 kniha začíná, si Martus vybral za hlavní průvodce svého výkladu.

Nepřekvapí proto, že Martus již v titulu práce signalizuje, že vypráví o „německém 18. století“. Jaké je ale Martusovo pojetí „Německa“, jež pro něj hraje natolik důležitou roli, že je umístil jako atribut epochy do titulu své práce? Martus své příběhy čerpá ve valné většině případů z prostředí berlínské a lipské společnosti či berlínského či drážďanského dvora, hamburské městské správy a univerzitního prostředí Halle a Lipska. Činí jen krátké výlety do intelektuálního prostředí Curychu a pouze výjimečně zavítá do katolického prostředí knížecí arcibiskupské rezidence ve Würzburku a císařské Vídni. Německo, o němž zde Martus vypráví, je tedy Německem převážně protestantským a jazykově homogenním. Je zemí pokrokových univerzit budovaných v první polovině 18. století, rozvinuté státní byrokracie a kritické veřejnosti rodící se již na počátku 18. století. Tento pohled nám však ukazuje jen jednu část oblastí označovaných kolem roku 1700 jako „Německo“. Stranou totiž zůstávají rozsáhlé oblasti katolického jihu a většina habsburského panství, kde se Martusem pozorované změny společnosti začaly prosazovat s výrazným zpožděním teprve v druhé polovině 18. století.

Martus tak nevypráví ani o té části habsburské monarchie, která se častokrát sama v 18. století k „Německu“ v dobovém vágním vymezení hlásila a která by čtenáře *Echos* zřejmě nejvíce zajímala, tedy o českých zemích. Pokud by chtěl Martus zahrnout do svého výkladu také tyto oblasti vnímané dobově jako součást „Německa“, nemohl by umístit těžiště

svého výkladu do první poloviny 18. století, ale musel by jej posunout o půl století dopředu (Martus končí zmiňovanou Kantovou odpovědí na otázku „Co je osvícenství“). Do Martusových příběhů se tak dostala poněkud nečekaně jen jediná postava z českých zemí – autor povídek o šílencích a sebevrazech Christian Heinrich Spieß –, zmíněný ovšem nikoli v kontextu specifického kulturního prostředí, v němž tvořil (Praha a Bezděkov u Klatov). Rozdíly mezi katolickým a protestantským prostředím, stejně jako složitá etnicko-jazyková problematika habsburské monarchie zůstaly tedy stranou jeho zájmu.

Závěrem proto můžeme konstatovat, že ačkoli se Martusovi podařilo překonat řadu zpětných projekcí modernistických teleologických výkladů, při výběru scény svého vyprávění již nebyl tak důsledný. Přes toto zploštění geografického rámce však považuji jeho práci díky jejím literárním kvalitám i schopnosti ukázat na konkrétním příkladu zásadní teoretické koncepce za mimořádně inspirativní text, který nabízí skutečný čtenářský zážitek.

Steffen Martus: *Aufklärung, das deutsche 18. Jahrhundert – ein Epochenbild*. Berlin: Rowohlt, 2015, 1033 s.

Píše Martin Dekarli (8. 2. 2017)^{CZ}

V roce 2015 jsme si připomněli jubileum šesti set let od smrti nejvýznamnějšího českého náboženského reformátora mistra Jana Husa († 1415). Zvýšený zájem o osobnost tohoto největšího z betlémských kazatelů přinesl výroční klasobraní nejenom v podobě řady českých i zahraničních odborných monografií, anglického kompendia *A Companion to Jan Hus* (eds. František Šmahel a Ota Pavlíček, Leiden: Brill, 2015), několika sborníků, populárních brožurek či dokonce komiksů, ale též v podobě několika moderních českých překladů Husových děl, určených odborné veřejnosti i širší čtenářské obci. Ze (staro)nových překladů je třeba zmínit jednak částečně upravený výbor z nejvýznamnějších dopisů Jana Husa, převzatý z více jak šest dekád staré edice Bohumila Ryby (*Sto listů M. Jana Husi*, Praha: J. Laichter 1949, s. 146–249) a zařazený do přílohy druhého vydání knihy Františka Šmahela *Hranice pravdy* (Praha: Argo 2015, s. 161–263), jednak první moderní překlad jednoho z Husových polemických pojednání z roku 1410 souvisejícího s obranou dědictví Johna Wyclífa na pražské univerzitě, který k vydání připravil teolog Martin Wernisch (*Mistr Jan Hus, Knihy kacířů se mají číst*, Praha: Kalich, 2015). Patrně nejzdařilejší i nejvýznamnější počín na překladatelském poli ovšem představuje překladový výbor z Husových latinských kázání, polemických textů a promočních promluv ***Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*** (Brno: Masarykova univerzita, 2015) od brněnských klasických filoložek Jany Nechutové a Jany Fuchsové.

Autorky, veden ambicí oslovit nejenom odborníky, nýbrž i širší laickou veřejnost, pro překlad zvolily žánrově velmi rozmanité texty betlémského kazatele určené různorodému publiku. A nutno říct, že jejich záměry i cíle se podařilo zcela naplnit. Velmi citlivý a čtivý výběr představuje slavného českého reformátora nejenom v tradičně známých rolích moralistního kazatele a ostrého polemika, nýbrž zároveň ukazuje také jeho doposud méně známé tváře, kupř. starostlivého učitele či bodrého i velmi vtipného společníka, kterému není cizí smysl pro humor.

První skupina přeložených textů kazatelských a polemických zahrnuje jednak první český moderní překlad Husova velmi důležitého kázání o církvi na evangelijní verš Mt 20,4 (známého pod titulem *Jděte i vy na mou vinici*), jednak jeho pět dílčích polemických pojednání z bouřlivých let 1410–1412 *Traktát o třech pochybnostech*, *Proti Johnu Stokesovi*, *Stručné poučení o odpustcích*, *Proti křížové výpravě* a *Leták proti odpustkům*. Druhá

skupina překladů pak ukazuje zcela jiného Jana Husa, než jak je obvykle znám v obecném povědomí. Celkem šest Husových promočních proslavů, pronesených při bakalářských promociích či mistrovských inceptech mezi roky 1398–1410, umožňuje čtenářům poznat slavného českého reformátora jako autentickou osobnost z masa a kostí, např. jako chápajícího i kárajícího učitele nebo jako o něco málo staršího přítele, kterému nejsou cizí ani všední lidské starosti o počasí, případně jako člověka majícího pozoruhodný cit pro detail a ojediněle vyvinutý smysl pro nadsázku, vtip nebo černý humor.

Překladatelky ve stručné, ovšem poměrně hutné předmluvě zdařilým způsobem představily dějiny recepce Husových spisů i dosavadní vydavatelskou činnost ediční řady *Magistri Johannis Hus Opera omnia*. Upozornily také na některé obtíže spojené s převodem středověkých textů do současného jazyka i moderního myšlení, jež vyplývají z jejich specifických vlastností, jako je např. značně zformalizovaná až rigidní podoba latinského originálu (viz časté opakování slov či slovních spojení), hojně odvolávání se na autority apod. Všem těmto nástrahám se tandemu brněnských filoložek podařilo vyhnout a obdivuhodným způsobem dokázaly překlenout časovou propast několika staletí mezi Husovými texty a naší současností. Díky použití překladatelské metody funkční a dynamické ekvivalence přeložené texty udržely soudržnost s původními latinskými originály a zároveň jim nechybí potřebná srozumitelnost pro současné čtenáře. Zvláště je třeba ocenit snahu překladatelek o vyhledání všech relevantních a Husem citovaných zdrojů autorit, obzvláště ze souboru latinských překladů Aristotelových děl (*Aristoteles Latinus*) či jiných kompendií nebo florilegií (*Auctoritates Aristotelis*), čímž nám umožnily nahlédnout do literární dílny největšího z betlémských kazatelů. Součástí knihy je též obrazová příloha, jež obsahuje několik reprodukcí autentických zápisů z pražských bakalářských či magisterských promocií, další překlady či přepisy některých listin a v neposlední řadě velmi podrobný seznam literatury. Soubor nových českých překladů několika Husových latinských kázání, polemických textů i promočních promluv od autorské dvojice Jany Nechutové a Jany Fuchsové si oprávněně zaslouží pozornost všech zájemců o literární díla naší minulosti.

Text vznikl díky laskavé podpoře GA ČR – grant č. 17-08410Y.

Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou, přel. Jana Nechutová a Jana Fuksová, Brno: Masarykova univerzita, 2015, 122 s.

Píše Nikola Mizerová (15. 2. 2017)^{cz/de}

Publikace *Experimentelle Poesie in Mitteleuropa* [Experimentální poezie ve střední Evropě], která je výstupem stejnojmenného hünfeldského kolokvia (říjen 2013), objevuje střeoevropské spojnice v oblasti experimentální poezie a z nové perspektivy tak nahlíží jeden z ústředních principů moderní literatury od druhé poloviny 20. století, označovaný již průkopníkem konkrétní poezie Eugenem Gomringerem za „mezinárodní a nadnárodní“ tendenci. Kniha sestávající z patnácti vydařených příspěvků, členěná do pěti tematických oddílů (*Visualität der Texte; Auditive und memoriale Dimensionen; Begriffe und Kontexte; Material, Medien, Maschinen; Raumtexte und Texträume*) a čtenářsky atraktivní mj. bohatým obrazovým materiálem dokládá, že ona střeoevropská propojenost experimentální tvorby je podstatným, ač doposud opomíjeným aspektem, a to zejména v germanistickém bádání.

Hesenský Hünfeld byl jako místo konání kolokvia vybrán záměrně v návaznosti na výstavní projekt *Otevřená kniha* Jürgena Bluma-Kwiatkowského („Das offene Buch. Poesie im öffentlichen Raum“, od 1996), v jehož rámci jsou obyvatelé a návštěvníci Hünfeldu

konfrontování s poezií ve veřejném prostoru a který tak nabídl vhodný tematický rámec. Ke kolokviu, pořádanému Klausem Schenkem (TU Dortmund), Anne Hultsch (TU Dresden) a Alicí Staškovou (FU Berlin, nyní Friedrich-Schiller-Universität Jena), byli přizváni přední odborníci z oboru germanistiky a slavistiky, kteří se zabývají literárním experimentem. Jmenujme Klause Petera Denckera, autora obsáhlé publikace *Optische Poesie*, Evu Krátkou, autorku českého pendantu *Vizuální poezie*, dále Ulricha Ernsta, který vede výzkumné pracoviště Visuelle Poesie při BU Wuppertal a z jehož pera vzešlo několik monografií na toto téma, či Bernharda Dotzlera, tvůrce třísvazkového díla *Diskurs und Medium*. Z hünfeldského setkání vzešla publikace, která rekapituluje stěžejní germanistické a slavistické výstupy výzkumu experimentální tvorby a může velmi dobře sloužit i jako zasvěcený úvod do tématu.

Publikace se však neomezuje pouze na výzkum literárního experimentu 20. století a snaží se alespoň nastínit aktuální vývojové tendence. V tomto smyslu uveďme zástupně oddíl nazvaný Materiál, média, stroje (*Material, Medien, Maschinen*) a věnovaný prolínání literatury a počítačové techniky. Například příspěvek Annette Gilbert se soustřeďuje na použití QR kódů v novodobých „básních“ v díle Josefa Linschingera a na podobné tvůrčí postupy.

Významným přínosem svazku je úvodem zmíněné otevření středo-evropské perspektivy. Ta je v tomto případě relevantní již z toho důvodu, že středo-evropské země, v nichž byl literární experiment ve druhé polovině 20. století z politických důvodů komunistickým režimem potlačován, čerpaly podněty právě z německojazyčného prostředí, čímž ve středo-evropské oblasti došlo k těsnému propojení mezi zeměmi východního bloku na straně jedné a BRD a Rakouskem na straně druhé.

V tomto smyslu přináší kniha množství překvapivých detailů. Z českého úhlu pohledu je objevný příspěvek Alice Staškové, který je pojat jako první skica k připravovanému výzkumu a zabývá se obsáhlou korespondencí průkopníků československého experimentu Bohumily Grögerové a Josefa Hiršala s Heißenbüttlem, Döhlem, Mayröckerovou a dalšími německojazyčnými autory. Dále nás např. překvapí, že Grögerová a Hiršal – vedeni především nemožností realizovat podobné záměry v totalitním Československu – napsali pro německý rozhlas několik rozhlasových her v němčině (viz také aktuální výzkum Pavla Novotného). Pavel Novotný se ve svém příspěvku věnuje libereckému „semestru experimentální tvorby“ – plánovanému tvůrčímu setkání českých a německojazyčných umělců v Liberci na jaře 1969, k němuž byli přizváni Gerhard Rühm, Ernst Jandl, Franz Mon či Reinhard Döhl a během něhož byla v Liberci natočena Rühmova legendární kompozice *Zensurierte Rede* (z politických důvodů zůstalo nakonec setkání omezeno především na české tvůrce, podařilo se však zrealizovat návštěvu Rühmovu).

Na příkladu zmíněných příspěvků Staškové a Novotného se rovněž ukazuje, že publikace úspěšně mapuje aktuální, právě se rodící výzkum a jeho první výsledky, což samozřejmě neplatí pouze pro oblast slavistiky (viz např. příspěvek Friedera von Ammona o zapomenutém, ač zcela zásadním díle Ernsta Jandla *13 radiophone Texte*).

Experimentelle Poesie in Mitteleuropa bohužel nezůstává ušetřena problému tříštivosti, typického pro sborníky a spjatého s otázkou, jak stmelit větší počet rozmanitě profilovaných příspěvků. Je nutno zmínit, že předmluva se omezuje na stručné představení příspěvků a jejich rozřídění do jednotlivých oddílů, zatímco obsáhlejší zastřešující a završující komentář zcela chybí. Čtenář se tak mj. nedozví, z jakého pojetí střední Evropy vlastně editoři vycházejí. V publikaci se navíc projevuje zřetelná disproporce mezi příspěvky věnovanými německé a české experimentální tvorbě a ostatním literaturám. Kniha se podrobně věnuje experimentu v německojazyčné, československé literatuře. Polská literatura je však zastoupena pouze jedním příspěvkem (Anne Hultsch o polské konkrétní poezii). Závěrem publikace jsou sice zmíněni autoři patřící k rumunské německojazyčné menšině (příspěvky Klause Schenka a Grazielly Predoiu o tvůrčích postupech v díle Oskara Pastiora a Herty Müllerové), slovenská a maďarská literatura však překvapivě není zastoupena vůbec. Ke slovu se naopak zcela nelogicky dostává současné experimentální umění Bosny-Hercegoviny,

Chorvatska a Srbska, čili zemí Balkánu (příspěvek Gudrun Lehmann). Některé texty se navíc soustřeďují pouze na německojazyčný experiment a mezinárodní kontext nezohledňují. Celková koncepce svazku tak působí nedůsledně.

I tak je však publikace velmi kvalitním pramenem, který čtenáře provádí dosavadním i právě se rodícím výzkumem střeoevropského literárního experimentu, poukazuje na střeoevropské spojnice v této oblasti, zohledňuje současné vývojové tendence experimentální tvorby a vytváří rozsáhlou síť odkazů k tématu. Nezbyvá než si přát také pro české univerzitní prostředí více odborných setkání podobného typu, z nichž by vycházely tak přínosné a podnětné výstupy.

Klaus Schenk / Anne Hultsch / Alice Stašková (ed.): *Experimentelle Poesie in Mitteleuropa. Texte – Kontexte – Material – Raum*. Göttingen: V&R, 2016, 352 s.

Odpoředěl F. X. Šalda (22. 2. 2017)^{CZ}

Rozhovor s F. X. Šaldou o jeho stycích s T. G. Masarykem (Literární noviny 4, 1930, ř. 5, 6. 3., s. 1–2), podepsaný šifrou -jh-, připravil básník, literární kritik a publicista **Josef Hora** (1891–1945), jenž v letech 1930–32 spoluredigoval nakladatelský řtrnáctideník Literární noviny (s podtitulem Kulturní zpravodaj moderního řlověka). Toto interview i Šaldovy další „masarykovské“ texty, jež se ve své době nestaly součástí Souboru řdíla F. X. Šaldy, zahrnuje dokonřovanř svazek Kritických projevů 14 (Dodatky 1898–1937), který vydá IPSL. Šaldovo hodnocení T. G. Masaryka řpřipomene rovněž řpřipravovanř svazek řřady řtení – o TGM.

lm

Rozhovor s F. X. Šaldou o jeho stycích s T. G. Masarykem

Požádali jsme prof. dra F. X. Šaldu, aby nám laskavě pověředl řněkolik slov o svých stycích s T. G. Masarykem. Zastihli jsme ho právě řpři práci na většř studii o prezidentovi pro Zřpisník. Reprezentant české moderní literatury píše o reprezentantu českého filozofického realismu – bude to jeden z nejzajímavějších řčlánků, jež se k prezidentovu jubileu objevi.

Jen tedy řněco o vašich osobních stycích s profesorem Masarykem bychom prosili.

Stýkal jsem se s profesorem Masarykem nejvíce jako univerzitní posluchač. Poznal jsem ho v Karolinu, kde v řmístnostech nynější řprávnícké fakulty řpřednášel „Praktickou filozofii na řzákladě sociologickém“. Bylo to v řzimním semestru 1886/7. Masarykovřm kolegou a rivalem na univerzitě byl tehdy Josef Durdík. Jakř byl rozdíl mezi oběma? Durdík byl si stále vědom své elegance, řpřednášel krasořečnicky, Masaryk klidně, věčně. Všechny své řpřednášky míval pod zornřm řhlem řpřítomnosti. Byl řvřdycky aktuální. Nedlouho řpředtřm podnikl sociologický rozbor Rukopisů a ve svých výkladech se jich dotýkal. V řpřednáškách dovolával se Masaryk stále krásné literatury, ruské i řzápadní. Pamatuji se, ře mluvil s oblibou o Alfredu de Musset. Měl řvřdycky plno. Kdyř jsem řpřišel na univerzitu, měli asi řstejně posluchačů, on i Durdík, po 5 letech ale zbylo Durdíkovi 5 posluchačů a Masaryk jich měl na 200. Tenkrát ře nebyli profesori jako dnes. Se studenty se profesor mimořškolsky nestýkal. Akademický řčtenářřský spolek řjmenoval kdysi W. W. Tomka řčestnřm řčlenem, ale kdyř k němu řpřišli studenti s deputací, pustil je Tomek řpřy právě jen do řpředsině. Masaryk se odlišoval od ostatních hned od počátku. Posluchačřm v řseminářři řříkal: „Pane kolego“, a zřval studenty

na čaj k sobě do bytu. Zde se debatovalo, mluvíváno o časových problémech, i paní Masaryková se účastnila rozhovorů. Chodíváli k němu pokrokáři s Ant. Hajnem, K. St. Sokolem, J. Pelclem, Antonínem Čížkem a jinými. Chodíval jsem do jeho bytu na Malé Straně i na Hradčanech, kde byla terasa s výhledem na Prahu. V jednom z těchto bytů jsou teď jeptišky – když se tam přistěhovaly, přeměnily Masarykovu pracovnu na kapli. Byla doba pokrokového hnutí, stýkali jsme se také u Pelcla na Vinohradech, kam někdy přišel za námi. Doprovázeli jsme Masaryka jednou i s Macharem a se Sovou. Pak došlo k roztržce mezi Masarykem a pokrokáři pro jeho knihu o Naší nynější krizi.

Psal jste o ní tehdy do „Rozhledů“, pane profesore?

Ano, psal jsem tam pro Masaryka. Jeho kniha mě opravdu vzrušila. Článek se dostal do listu jako podklad pro diskusi, dosti proškrtaný a s obtížemi. Radikální pokrokáři, hlavně Hajn, pak psali do „Rozhledů“ proti. Družili jsme se tenkrát se sociálními demokraty. Stýkal se s námi i Soukup, probojovávali jsme mandát Dědicovi, v době štvanic proti sociální demokracii, jsem také mluvil na schůzi, kde jsme se jich ujali. Když jsme vydali manifest Moderny a zvedla se bouře, zastal se nás Masaryk. Měl vždycky rád, když někdo podnikal revizi minulosti. Zdůrazňoval už v kampani o Háľka, jak je jí třeba. Když se jednou někdo ve společnosti zmínil, jak kriticky se vyjadřoval o českých poměrech dramatik Bozděch, řekl Masaryk: „To mám velkou radost, že už někdo byl nespokojen přede mnou.“ Měl proto také rád H. G. Schauera, jenž nějaký čas bydlel u Masaryků a kvůli němuž dostali výpověď z Vlčkovy vily „Osvěta“. Schauer totiž žil rád po bohémsku. Přišel jednou v noci domů příliš hlučně a domácímú pánovi a majiteli „Osvěty“ se to nelíbilo...

Také jste se stýkal se Schauerem, pane profesore?

Ovšem, chodíváli jsme za ním do různých plzeňských pivnic – Schauer zásadně nesestupoval pod plzeňské – a když pak se rozstonal a zemřel „Na horách“ u České Třebové, jeli jsme mu z Prahy na pohřeb jen tři: dr. Antonín Štolc, redaktor Pachmayer a já. Nechali jsme ho vynést v rakvi na zahradu a tam ho fotografovat. Jeden z těch snímků si vzal mladý student J. Pichl, dnes senátor národně socialistický a syndik novinářský, – nedávno prý jej poslal prezidentovi. Ale odbočujeme. Po nějaké řeči Masarykově, když se proti němu štválo, jsme mu my studenti v Karolinu jednou demonstrativně tleskali. Děkan právnické fakulty, prof. Ott, vrazil do posluchárny s pedelem, zakázal nám projevy a vyslovil nám a snad i Masarykovi důtku. Bylo to, tuším, po jakémsi projevu Masarykově proti staročechům. Řekl jsem už, jak Durdík mluvil teatrálně, Masaryk naproti tomu měl klidný monotónní způsob přednesu, ale to nám právě imponovalo. Zůstával vždy klidný. V době hilsneriády byl jednou v posluchárně uvítán řevem poštvaných studentů, kteří na něho pokřikovali židovských zaprodanců. Řvali tak, že Masaryk nemohl přednášet, a jedním, kdo křičel nejvíce, byl mladý básník Otakar Theer. Masaryk ho chytil za kabát a řekl mu: „Přijďte ke mně do bytu, budem debátovat.“ Theer tam skutečně šel, Masaryk prý mu demonstroval na jakési loutce, jakémisi anatomickém fantomu, že nebyla spáchána na Anežce Hružové vražda za účelem rituálním, ale Theer mně řekl, že ho Masaryk nepřesvědčil. Paní Masaryková tehdy čekala na svého muže s drožkou a drožkář musil rychle prásknout do koně, aby ušli útoku. Ale Masaryk měl vždycky odvahu.

Řekl byste nám něco o literárních a politických názorech, jež tehdy profesor Masaryk za rozhovorů projevował?

Tehdy v devadesátých letech počali chodit k Masarykovům, kde se vždy debatovalo při čaji, také mladí Chorvati s Radićem v čele, kteří byli vyloučeni ze záhřebské univerzity. Chodil s nimi k Masarykovi dnešní generální sekretář národní demokracie, Hlaváček. Slyšel jsem, že Masaryk na Chorvaty působí, jako když je polévá studenou vodou. On byl pro reálnou politiku, oni pro anarchii činu. Pamatuji se, že jsme spolu kdysi mluvili o Máchovi. Cenil ho velmi vysoko, – zdůrazňoval, že Mácha první položil u nás v Máji problém rozvrácené rodiny, líbila se mu básníková odvaha, že v oné době to řekl, že se dotkl problému zločinu,

nesmrtelnosti duše a v Máriaince také poprvé proletářského prostředí. Pro to měl rád i Němcovou. Zato Vrchlického neměl Masaryk rád. „Říkají o něm, že je formalista, ale vždyť to není pravda, on nemá formy.“ Zdá se mi, že na můj tehdejší názor na Vrchlického měl právě Masaryk jistý vliv. Nerudu měl rád, ale jednou řekl: „Mně se zdá, že ten Neruda je jen půlka češství.“ Soustavné estetiky ovšem Masaryk nepodal, ale není pravda, jak se říká, že byl proti formě. Otevřte si „O studiu děl básnických“, tam se Masaryk zastavuje nejvíc u studia výrazu a formy. Nezakrýval svých soudů, vždy se vyslovoval otevřeně, a to imponovalo. Na poezii vždy si cenil nejvíce bezprostřední kritiku života. Mluvil stále o Rusech, o Dostojevském. Postavy z jeho románu stále mu vystupovaly v paměti. Pro tu společenskou kritiku, po negativní stránce, měl také rád Machara, jehož velmi ráda čítala i paní Masaryková, jež se jenom zarážela nad tím, že takový básník může být ateista, což vyslovovala po anglicku, takže to znělo jako „esseyist“. Jednou mně řekl: „Machar negativně je dobrý; ale pozitivně?“ – a zavěsil za to slovo dlouhý, dlouhý otazník. Sova byl Masarykovi příliš senzitivní, kritizoval, tuším, jeho Realistické sloky v „Čase“ velmi chladně a Zlomenou duši soukromě dosti nepříznivě. Otokar Březina se zdál Masarykovi příliš nádherný a – panteistický. Později se setkali v Jaroměřicích a Masaryk mně řekl, že Březina na něho udělal lepší dojem jako člověk než jako básník. Ani Mrštík se mu nelíbil, má prý „přeplácené barvy“. Masarykův obdiv k Dostojevskému a nechuť k Jungmannovi jsou známy. Masarykova nechuť ke katolicismu se přenesla i na katolickou modernu. Dával vždy přednost čistému ateismu před pouhými náladovými záchvaty náboženskosti. Proto neměl rád francouzskou literaturu, odvozoval ji celou od Voltaira. Ani Flauberta, ani Zolu, ani Goncourty nevyjímal, to vše je prý jen maskované voltairiánství. Ateismus francouzské literatury se mu jevil jenom pokračováním katolicismu, jakýsi katolicismus na ruby; v naturalismu neviděl pravé demokratičnosti, nýbrž také jakýsi aristokratismus na ruby. Zolu vůbec neměl rád, byl mu příliš hrubý. Zato hovořil se sympatií o literatuře anglické, ale byla to ovšem literatura viktoriánská, velmi cudně upjatá, až puritánská. Mnohokrát jsem si řekl: *Co by asi soudil o nynější literatuře anglické, která propadla skoro celá kultu sexuality a podvědomí a v níž přímo grosíruje freudismus?* Celkem: Jako literární kritik dovedl se často podívat na věc *po svém* – to se mně na něm nejvíc líbilo a tím, myslím, na mne i nejvíc působil. Vedl nás k samostatnému myšlení a soudu. Nebyl z těch, kteří papouškují věci vyčtené, a neměl rád školské a papírové učenosti. Vlastní pozorování, vlastní zkušenost, to stále zdůrazňoval. To mně bylo na něm nejsympatičtější.

Napsal Alfred Endler (1. 3. 2017)^{cz/de}

V knize *Historismuskritik versus Heilsgeschichte [Kritika historismu vs. Dějiny spásy] o Döblinově a Durychově románovém zpracování valdštejnské látky upozornil nedávno Tilman Kasten na Alfreda Endlera coby jednoho z interpretů Döblinova románu (v jedné z poznámek pod čarou, s. 336). Jako datum a místo Endlerova narození Kasten s odkazem k heslu v Deutsches Literatur-Lexikon (sv. 7, 2005, s. 448–449) uvedl 25. červenec 1897 a Liberec.*

Od jara 1919 do počátečních měsíců r. 1920 byl Endler posluchačem filozofické fakulty pražské německé univerzity (zapisoval si zejména Sauerovy a Lessiakovy germanistické přednášky). Když rok nato, zjara 1921, začal literárně kriticky (posléze také básněmi a referáty o libereckém divadelním dění) přispívat do nově založené Prager Presse, provázel již jeho jméno liberecký domicil. Spíše než na důkladnost argumentace sázel kritik Endler na jiskřivost tékavě nahazovaných tezí či velkorysých, avšak poněkud zběžných komparací literárních, výtvarných i dějinně-filozofických (akcentuje polemičnost umění vůči moci „měšťanského racionalismu“ či nároku „normality“).

R. 1922 Otto Pick zařadil jeho prózu *Die große Stille* do antologie *Deutsche Erzähler aus der Tschechoslowakei*; v r. 1923 se jeho texty objevily mj. i v libereckém sborníku *Der neue Roman* (red. Friedrich Jaksch) či ve vídeňské *Die Muskete* (esej *Illustrationen*). V dalších letech psal pro pražskou *Die Wahrheit* (zde rovněž „malý román“ Piave), jako recenzent spolupracoval i s redakcí *Prager Tagblatt*. Počátkem září 1927 přijal intendant *mannheimského Nationaltheater* k provozování *Endlerovo drama Demetrius Jakymovicz*. *Zwölf Bilder aus Österreich* 1918, časopisecky byly publikovány úryvky z jeho hry *Belsazar*. „*Mladý úspěšný liberecký dramatik*“, jak jej 19. října 1928 tituloval zpravodaj *Reichenberger Zeitung*, byl v téže době znám také jako přispěvatel deníku *Berliner Börsen-Courier*.

V srpnu 1935 nabídl *Endler* (z *Liberce*), označuje se za někdejšího spolupracovníka *Berliner Tagblatt*, šéfredaktoru *Prager Presse* *Arne Laurinovi* – prý po domluvě s berlínským legačním radou *Camille Hoffmannem* – pro *Prager Presse* soubor článků, komentářů k evropské politické situaci (přál si, aby byly otištěny pseudonymně; *LA PNP*, f. A. Laurin). O další *Endlerově dráze* není mnoho známo: *Deutsches Literatur-Lexikon* uvádí jako místo jeho pobytu v r. 1945 *Wiepersdorf bei Jüterborg*, v r. 1947 v *Döblinově měsíčníku Das goldene Tor* vyšel *Endlerův text Dante als Emigrant*.

Jako ukázkou *Endlerova raného literárněkritického projevu* předkládáme recenzi *Leppinovy povídkové knihy Das Paradies der Andern* (*Prager Presse*, 23. 4. 1921, večerní vydání).

mt

Nová kniha Paula Leppina

Každé umělecké období ovládá určitá nervově a smyslově fyziologická povaha, která vzápětí ustupuje jinému druhu a intenzitě, jiné míře dráždivosti. Neustálá proměna člověka sahajícího po společenském vrcholu nebo i proto nekonečné formování pojmu úroveň, nejen kvůli stupni, nýbrž stejně tak kvůli druhu tvořivosti, proměna převládajících instinktů, cílů a potřeb, která odpovídajícím způsobem podmiňuje i změnu hodnot – to je vlastním obsahem toho, jak se díváme na umění. A největší, nakonec nerozluštitelná záhada této činnosti: *přechodové formy*.

Leppinovo dílo takový přechod představuje, totiž přechod mezi dekadencí a expresionismem. Když dekadent postaví před adjektivum slovo „hodně“, nejde ani o kaligrafii, ani o pózu. Prostě a věcně tím vyjadřuje stupeň zdůraznění svých citů, intenzitu *svého* vnímání. Píše „hodně“, protože *hodně* vidí, slyší, je *hodně* zaujat nebo dotčen. Toto je definice dekadenta: na maximum snížený práh dráždivosti. Vidí něco i tam, kde ostatní už nic nevidí. Je ohlušen, oslepen a nadmíru vzrušen tím, co ostatní vnímají „normálně“ a co je nechává lhostejnými. Jeho „*životním optimem*“ je zvolené, z pohledu „normálnosti“ *na vzruchy chudé okolí*, zásadní odstup od veškerého vzrušujícího, tedy *životně důležitého* obsahu a všeho formálně hrubého, nejapného a křiklavého. Až konečně nastane proměna od dekadenta k expresionistickému člověku, od slabosti vůle k hladu po vzrušení, od „zahradní pohody“ k potlačení, ale tím i záchraně nestřídmého srdce. „*Zlá touha po strastech a promarnění života*“ se mění v čin; nad čímž smí sečtělý měšťák lacině oscilovat mezi úsměskem a mravním pohoršením.

Leppin dosáhl tohoto přechodu k specificky expresionistickému postoji už v roce 1905 v románu *Daniel Ježíš*. Čili dlouho před jeho deklarovanou hegemonií. Jestliže současníky předešel, nedokázal je předčít. Zůstal stát na místě. Příčinou konzervativního charakteru jeho tvorby je síla, nikoli zaostávání: samoučelnost formálnosti i barvitosti, a přece bez zmrzačení daného. *Leppin* je *Whistler jazyka*. Ne – jako *Däubler* – jeho *Marc*.

Diletanti a kverulanti si slovo „technika“ za všech okolností přeloží slovem „udělanost“. Myslí si, že porozuměli větě, když jim její stavba a slovní skladba nečiní žádné potíže. A tuto čistě gramatickou sdělnost považují za jedinou možnou a opravdovou. Whistler řekl, že filistr nechápe to, co přestává vidět v jasných konturách. Bohužel stále ještě není v obecném povědomí poznatek, že i v literatuře je potřeba rozeznávat čistě malebné a vokální prvky od prvků literárních. Že poetické dílo člověk plně nepochopí, dokud v něm vidí pouhé *sdělení*.

Obsah a forma jsou u Leppina často v rozporu. Občas se zde objevuje konflikt na způsob Bartsche. Ale po stránce jazykově technické je na rovnocenné úrovni jako mnohá díla Rilkeova a Maeterlinckova. Syžet nikdy nesmí posloužit jako výčitka. Jen abstraktníci a schematici přeceňují obsah a je lhostejno, zda pochází z Korstensu nebo z Pechsteinu, z Říma nebo Aššúru! Leppinovi lze předhazovat sentimentalitu asi do té míry, jako Edschmidovi a Russolovi filmovost. Neboť jen na tom, co je banálně uspěchané a bez souvislostí, lze vyřešit formální problémy vystupňovaného tempa, *jelikož pouze zde jsou skutečně k dispozici*. To nejjemnější a nejtajemnější stojí *nutně* tvrdě vedle očividného cirkusu nálad – kde by bylo jeho nejvlastnější aroma bez takového sousedství?!

Tématem je slovanský člověk, empirie Dostojevského. Ale zjednodušeně z vůle k formě. Často téměř dětinsky, připomínaje Vogelerovo *Worpswede*. Pak se náhle přetočí k Ropsovi, Kubinovi. *Daniel Ježíš* je Wattsův *Mammon*.

Kritika znamená rozlišování. Ne všude lze těmto *cílům* tvorby přitakat. K nim využité *tvorivosti – vždy!*

Překlad Endlerova textu Miloslav Man

Píše Michal Topor (7. 3. 2017)^{CZ}

Svou knihu ***Mezi ideálem a nahou pravdou. Realismus v českých diskusích o literatuře 1858–1891*** (Praha: Academia, 2015) – zhruba z poloviny spočívající ve výkladu, z poloviny druhé v „příloze“, tj. v antologii dobových textů, resp. úryvků z nich, k tomuto výkladu zrcadlově komponované –, **Martin Hrdina** v úvodní kapitole nepokrytě staví jako vykročení k plnější „skutečnosti“, resp. její adekvátnější představě: „Jediná platná interpretace toho, co je realistická literatura, tedy není ani francouzská, ani ruská či německá, není ani měšťanská, šlechtická či proletářská. Skutečné situaci historického horizontu, o který nám v přítomné práci půjde, tedy druhé poloviny 19. století, je blíže představa současné existence radikálně odlišných, v některých otázkách rivalizujících, jinde se naopak stýkajících pojetí realistické literatury, a to i v rámci každého ze zmíněných kulturních okruhů. V každém historickém horizontu existují různé názory na to, která umělecká díla lze považovat za realistické reprezentace skutečnosti, a různé názory na realismus nabývají na důležitosti, nebo ji ztrácejí podle toho, jakou autoritu mají filozofické, estetické či ideologické koncepty v jejich pozadí“ (s. 34).

Po desetiletích různě zaujatého, a tedy komolivého literárněhistorického traktování pojmu (počínaje Janem Máchalem), je podle autora na čase vyslyšet vyzvání pánů Pavery a Turečka (s. 37 /2003/ a 16 /2011/) a konečně věc „realismu“ správně uspořádat – „vytvořit také v bohemistice podmínky pro méně předpojaté modelové uvažování o realističnosti pobřežnové literatury. Je proto třeba poznat lépe souzení o realismu zvláště od padesátých do sedmdesátých let 19. století, oblast reflektovanou v odborné literatuře dosud jen schematicky, a teprve na tomto základě adekvátně popsat cézuru mezi koncepcemi realismu ‚ideálního‘ a ‚kritického‘“ (s. 43). Nejenže tedy autor literárněhistorickou tradici daného pojmu resumuje

v trapně výběravém schématu, de facto ji také sám přejímá, usiluje pouze rehabilitovat (prý) „dosud“ zapuzovanou stranu tradované polarity realismu „ideálního“ (tj. „nepravého“, „konzervativního“) a „kritického“ (tj. „pravého“, „reformního“, „moderního“). Chce být zkrátka spravedlivý, což v jeho pojetí znamená, že dáno za pravdu bude, byť v konfrontaci, všem.

Vstříc „heterogenosti pojmání realismu ve vymezeném období“ staví – inspirován tezemi Panajotise Kondylise – „dvě koordináty“ (či „souřadnice“): slovo „ideální“ nahradil souslovím „synteticko-harmonizující“, druhý pilíř modelu opatřil nadpisem „analyticko-kombinatorické“; toto nářadí mu má otevřít cestu k přesnějšímu a zároveň zpřehledňujícímu porozumění „fungování termínu ‚realismus‘“ – nikoli jen v dobové estetické či umělecko-kritické rozpravě, dokonce i v poli „každodenní řeči“ (?!; s. 47). Svými „diskurzivními analýzami“ (s. 43) autor poté nejprve vykřívá „koordinátu“, již v předmluvě shledal zapovídanou, vytěšňovanou, degradovanou. Konstruuje horizont, na jehož pozadí estetika či poetika „ideálního realismu“, „zjasňované skutečnosti“ či „středu“ – propagovaná v literárním poli zejména pisateli z okruhu měsíčníku *Osvěta* – má dojít smysluplnosti, koherence, ba vyššího posvěcení, má být objevena jako svého času „produktivní a funkční“ (s. 35).

Autorovi nelze upřít chuť pohybovat se v textovém terénu, do něhož se literární historici opravdu nikdy příliš nehrnuli. Způsob, jakým své, nejednou cenné nálezy (včetně citací z archivních materiálů) a diferencující postřehy podkládá vytyčenému rámci, však budí pochyby: Jako přidruženou inovaci inherentní svému pojetí věnuje autor posílenou pozornost vztahům české „diskuse o literatuře“ k německému písemnictví, resp. vůbec německému myšlenkovému světu. Konstatováním jejich faktické priority vzhledem k českému „uvažování o realismu ve vztahu k literatuře“ (s. 53) legitimizuje průběžnou orientaci svého výkladu na literární dějepisectví germanistické a uplatnění tamějších interpretací na českou situaci (podobně mají být jiné přenosy argumentace či analogie oprávněny nasazením „obecně středoevropské“ /s. 58/ spojitosti). Některé z takových exkurzů (povýtce mimorakouských, česká německojazyčná scéna zůstala, snad krom poukazu k jednomu Bayerovu textu /s. 83/, ladem) jsou objevné a bylo by jistě možné i užitečné je dalšími výzkumy doplnit a rozvinout, například několikrát poukaz k estetickým inklinacím autorů spjatých s časopisem *Die Grenzboten* a k vlivu jejich názorů v českém prostředí. Řada germanistických upozornění však spíše jen vyztužuje autorovu hypotetickou stavbu vztahovanou k prostředí českému či slouží k propojení mezi citáty, jimiž svou představu o něm ilustruje. Ty přitom jsou distribuovány bez zřetele k chronologii, v patrném přesvědčení o tom, že rehabilitovaná ideová konstelace je rovna mnohaleté dominantní části diskurzu – „hlavnímu proudu“ (s. 93; srov. dále tvrzení o panování /s. 94/, „všudypřítomnosti“ či kodifikovanosti /s. 103/ některých faset této konstelace) –, kteréžto přesvědčení ale autor dokládá jen spoře: není přitom náhoda, že se v průběhu výkladu pro úryvky opakovaně vrací k týmž textům.

Přechod ke kapitole, jež má vyznačit „analyticko-kombinatorický model rozumění realističnosti literatury“ (s. 141), Hrdina vyřešil vsuvkou odvíjenou z interpretace několika zpodobení figury „náměsíčné“ (především v jedné z novel Sofie Podlipské) jako fantazijního zjevu nakonec subverzivního vůči oběma nastoleným modům realističnosti. Potvrzuje tak průběžný akcent svého výkladu: snahu identifikovat pásma faktického souznění („styčné plochy“, s. 247) napříč okruhy, jež české literární dějepisectví povětšinou osvětlovalo jako dočista polemické, relativizovat hrany. Nakonec i poukazy k rychlému modernistickému opuštění nároku „nahé pravdy“ a artikulacím nových cest (manifest *Česká moderna* ovšem byl publikován již v říjnu 1895, nikoli v r. 1896 /s. 244/), stejně jako závěrečná, ačkoli interpretačně citlivá interpretace Mrštíkovy prózy *Santa Lucia* dopomáhají sugesci dojmu, že to, co bylo – v návaznosti na časově vyhocenou rétoriku – literárněhistoricky tradováno jako ostrý, zásadně předělový spor, na jehož základě byla poté jedna ze stran neprávem vyloučena za hranice „realističnosti“, je spíše nedorozuměním, navíc jen epizodním. Chvályhodná ochota porozumět dobové řeči o umění vážne ve slepé skvrně rádo by spravedlivé metody, která pozornost zaměřenou k uměleckým projevům samotným nahrazuje – vyjímaje několik

vykročení – soustředěním ke komentářům či obecným proklamacím. Nasazená optika postrádá rozměr, tak důležitý pro pochopení kritické a posléze i literárněhistorické distance: problém diskrepance mezi idealizující rozpravou, jejíž logiku se autor pokusil zkonstruovat, a estetickou úrovní, působivostí výsledků s touto rozpravou souznějících.

Martin Hrdina: *Mezi ideálem a nahou pravdou. Realismus v českých diskusích o literatuře 1858–1891*. Praha: Academia, 2015, 527 s.

Píše Martin Hořák (15. 3. 2017)^{cz/de}

V září loňského roku skončila v nedávno vzniklé liberecké muzejní enklávě v Masarykově ulici dvojice tematicky provázaných výstav. Severočeské muzeum a Oblastní galerie připravily a celkem ve čtyřech sálech hostily instalace o výstavě, jež pod názvem *Deutschböhmisches Ausstellung* proběhla v Liberci právě před 110 lety. *Německočeská výstava*, jak autoři nynějšího projektu překládají zmíněný německý titul, se opírala o vyhraněný nacionální program. Přestože výsledky této výstavy z roku 1906 zůstaly z hlediska návštěvnosti a finančního efektu daleko za původními očekáváními, lze v ní spatřovat autentickou výpověď o politické, hospodářské a kulturní situaci významné části německojazyčných obyvatel Čech v poslední dekádě před první světovou válkou. V souvislosti s aktuální reflexí někdejší výstavy je třeba vyzdvihnout další prohloubení poznání výtvarné scény českých Němců od přelomu 19. a 20. století do meziválečného období, k němuž počínaje výstavou „Mladí lvi v kleci“ z roku 2013 (srov. [echo Evy Jelínkové ze 17. 2. 2014](#)) v posledních letech zásadně přispěli historici umění Anna a Ivo Habánovi.

Publikaci *Německočeská výstava Liberec 1906 / Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*, která stojí v centru tohoto příspěvku, pod edičním vedením Anny Habánové připravilo jedenáct autorů z několika regionálních institucí. Jedná se o dvojjazyčnou, česko-německou práci s bohatým obrazovým doprovodem, zahrnující třináct volně navazujících statí od syntetických studií po kratší příspěvky, pojednávající o dílčích aspektech výstavy či jednotlivých uměleckých osobnostech.

V úvodu se Anna Habánová a Milan Svoboda zastavují nad českým překladem adjektiva „deutschböhmisches“. Připouštějí, že jimi používaný výraz „německočeský“ je nejasný a historicky nepřesný, protože čeština postrádá možnost vyjádřit rozdíl mezi teritoriální a národnostní příslušností, kterou němčině dává dvojice pojmů „böhmisch“ a „tschechisch“. Chápu snahu autorů nahradit zdlouhavé opisy stručnějším a praktičtějším označením pro německojazyčné obyvatele tehdejšího Království českého. S jejich tvrzením o naprosté jazykové správnosti pojmu „německočeský“ si však dovolím nesouhlasit. Ve významu, v jakém je používán nejen v této knize, ale i v předchozích publikacích editorky a také na specializovaných stránkách [nemeckoceskeumeni.cz](#), tento pojem jednak neodpovídá jazykovému úzu (srov. heslo „německočeský“ v *Příručním slovníku jazyka českého*) a nadto implikuje nesmyslný konstrukt „němečtí Češi“ jako český překlad podstatného jména „Deutschböhmern“. Bez oněch nepohodlných opisů se zde asi přece jen neobejdeme.

Publikaci otevírá zevrubně zpracovaná kapitola Miloslavy Melanové a Tomáše Okurky, která se zabývá okolnostmi vzniku výstavy na pozadí tehdejší národnostní situace v celých Čechách i ve městě Liberci a okolním regionu. Připomíná rovněž nenaplněnou ambici Liberce stát se metropolí německojazyčných Čech. Z následujícího shrnutí průběhu výstavy, jejích výsledků a dobové reflexe na německé i české straně především vyplývá, že liberecká výstava byla součástí celoevropského trendu, jenž našel odezvu i v jiných severočeských městech: v Mostě (1898), Ústí nad Labem (1903) či Chomutově (1913) (srov. Ondřej Děd: *Německo-česká*

výstava 1913 / Deutsch-böhmische Landesschau Komotau 1913, Chomutov, 2014). Od ostatních severočeských výstav ji odlišoval na jedné straně její značný rozsah a na druhé pak radikální rétorika.

Liberecký výstavní podnik – jemuž byla v pozitivním i negativním smyslu vzorem pražská Všeobecná zemská jubilejní výstava z roku 1891 – se vyznačoval ostrým nacionalismem a konfrontačními postoji vůči českému obyvatelstvu. Melanová s Okurkou citují provolání k budoucím vystavovatelům z prosince 1904, v němž se uvádí, že cílem výstavy je „přinést důkaz, že právě německý lid v Čechách je nejpřednějším nositelem hospodářského blahobytu říše“, a tím „stvrdit oprávněnost politických a národních požadavků našeho lidu v Čechách“ (s. 22). V této souvislosti lze doplnit, že již v roce 1900 byla v berlínském nakladatelství Concordia vydána pětisetstránková publikace *Deutsche Arbeit in Böhmen* (Německá práce v Čechách, online [zde](#)), která vycházela z podobných premis jako liberecká výstava a měla ambici představit výsledky píle německojazyčných obyvatel českých zemí rovněž a především v kulturní oblasti.

Nárok na dominantní postavení Němců v českých zemích měly v rámci *Deutschböhmische Ausstellung* zdůvodnit hlavně úspěchy německého průmyslu. Přehledce jednotlivých odvětví, v čele s textilní a chemickou výrobou, v nichž německojazyčné regiony dosahovaly nejlepších výsledků, se v druhém příspěvku věnuje Tomáš Okurka. Následující kapitoly pojednávají o tématech jako fotografie, architektonická stránka výstavy, prezentace užitého umění či odborného školství. Připomeňme alespoň příspěvek Kateřiny Nory Novákové, vztahující se k Severočeskému průmyslovému muzeu. Z hlediska cílů výstavy je symptomatické, že tato paměťová instituce byla vybrána jako místo slavnostního přijetí císaře Františka Josefa I. Jde o zřejmý motiv loajality k Habsburskému domu, v němž němečtí obyvatelé Čech – ostatně jako asi většina jejich českých krajanů – spatřovali garanta svých národnostních a politických aspirací.

Roli výtvarného umění na liberecké výstavě z roku 1906 se věnují tři příspěvky. Shrnující stať Anny Habánové *Současné výtvarné umění jako obhajoba existence českých Němců* se soustřeďuje především na přiblížení koncepce výstavy, pro kterou byl vybudován samostatný pavilon výtvarného umění. V menší míře se Habánová zabývá malířstvím a sochařstvím v souvislosti s jinými částmi výstavy. Zvláštní pozornost věnuje ve svém příspěvku i v textu začleněném do galerijní expozice trojici freskových maleb Bertolda Löfflera, jež zdobily ústřední sál hlavního pavilonu a alegorickým způsobem vyjadřovaly sepětí českých Němců a města Liberce s habsburskou dynastií. Je překvapivé, že kromě tohoto náznaku se do prezentace výtvarného umění, jež by se v tomto směru nabízelo jako ideální výrazový prostředek, nijak přímočaře nepromítly politické cíle výstavy. Habánová objasňuje, že náplň pavilonu umění nevycházela z promyšleného plánu: přijata byla v podstatě všechna přihlášená díla za předpokladu, že autor pocházel z řad českých Němců a dílo splňovalo kvalitativní nároky. Cílem bylo uspořádat moderně koncipovanou výstavu a ukázat, že umění českých Němců je na výši doby.

Spíše než náplň pavilonu lze za programovou označit samu jeho architekturu. Její autor Josef Zasche v duchu dobové tendence k sakralizaci umění vtiskl stavbě podobu svatostánku, což v interiéru umocnily mozaikové personifikace sochařství a malířství všestranného Richarda Teschnera, jímž se v samostatné studii zabývá David Chaloupka. Tuto chrámovou dispozici s převýšenou střední částí se v Oblastní galerii podařilo velmi dobře reprodukovat. Nedávno rekonstruovaná budova bývalých lázní (postaveno 1900–1902), v níž galerie od roku 2014 sídlí, je navíc sama o sobě ukázkou architektonické podoby města na počátku 20. století. Nejvíce prostoru se v pavilonu výtvarného umění dostalo sochaři Franzi Metznerovi: měl k dispozici celé jedno křídlo a v hlavním sále se představil efektní plastikou *Země (Die Erde)* v podobě schouleného mužského aktu – Adama v posvátném okamžiku stvoření. Metznera, jenž se na výstavě uplatnil také kašnou v nice průčelí hlavního výstavního pavilonu, a jeho roli na výstavě přibližuje Jan Mohr, jenž se tímto umělcem dlouhodobě zabývá (srov. jeho

publikaci k výstavě v Severočeském muzeu v Liberci *Socha a architektura mezi secesí a monumentem*, 2006).

Obrazová příloha ke stati Anny Habánové přináší obsáhlý průřez vystavenými díly z oboru malířství, sochařství, grafiky, medailérství a keramiky. Přestože bylo možné dohledat pouze zhruba polovinu z 259 položek původního katalogu, byla v Oblastní galerii představena velmi široká kolekce. Jako příklad za všechny uveďme alespoň přehledku grafiky (Rudolf Jettmar, Fritz Hegenbarth, August Brömse, Ferdinand Michl ad.). Takto rozsáhlá kolekce grafické tvorby německojazyčných umělců z českých zemí nebyla přinejmenším po druhé světové válce zatím prezentována. Vystaveno bylo kupříkladu všech dvanáct listů cyklu *Smrt a dívka* Augusta Brömseho, jenž původně renesanční a později romantický motiv obohatil dobově aktuálními prvky mysticismu, náboženského synkretismu a erotiky.

Liberecká „dvojvýstava“ a její doprovodná publikace se v každém případě povedly. Podobně jako v předešlých projektech, do nichž se zapojila kurátorka expozice v Oblastní galerii a editorka publikace Anna Habánová, vedly k objevu množství nových faktů či souvislostí, uměleckých artefaktů a obrazového materiálu. Tyto výstupy mohou být nyní dále vyhodnocovány v monografických studiích a výstavách, vřazovány do středoevropských souvislostí a srovnávány se soudobým českým uměním.

Zůstaneme-li jen na poli umění, jeví se jako možný „kandidát“ samostatné prezentace například Richard Teschner – ten se již těší pozornosti v Rakousku, nicméně především v souvislosti se svou loutkářskou tvorbou. Teschnerovy vazby k zemi jeho původu stojí přitom stranou pozornosti (srov. katalog k výstavě Rakouského divadelního muzea ve Vídni *„Mit diesen meinen zwei Händen“...“*, 2013, viz též [echo Lucie Merhautové z 19. 6. 2013](#)).

Zajímavou uměleckou osobností byl také malíř Richard Müller, jehož staromistrovský způsob malby Habánová klade do souvislosti s estetikou nové věcnosti. Možná také nejsem sám, koho by zajímalo, jak se německojazyční výtvarníci z Čech, Moravy a Slezska vyrovnávali s nástupem nacismu a obdobím po Mnichovské dohodě. Kupříkladu právě Richard Müller byl v letech 1933 až 1935 rektorem drážďanské Akademie výtvarného umění. Neobávám se ale, že by Libereckým došla inspirace a nápady na další výstavní projekty.

Anna Habánová (ed.): *Německočeská výstava Liberec 1906 / Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*. Liberec: Oblastní galerie Liberec, 2016, 271 s.

Napsal Jan Lehár (22. 3. 2017)^{CZ}

V průběhu let 1977–1990 redigoval Jan Lehár v nakladatelství Odeon mj. dvě desítky knižních edic starší české literatury. Většina z oněch svazků se stala skutečnými edičními počiny, a Lehárova redakční činnost tak bývá vyzdvižována plným právem. Nešlo přitom však jen o šťastnou spolupráci invenčního redaktora se zkušenými odborníky, ale také o systematické naplňování promyšleného edičního projektu, jak o tom svědčí zejména Lehárův text nazvaný Program vydávání starší české literatury v Odeonu. Tento dosud nepublikovaný dokument nemá podle našeho přesvědčení jen historickou platnost vázanou na kontext vydavatelské praxe jednoho nakladatelství, nýbrž nabízí četné stále inspirativní podněty k uvažování o tom, jak zpřístupňovat tzv. starší českou literaturu ne ryze odbornému čtenářskému publiku.

Je zřejmé, že Lehárův Program je proponován cum studio a odráží nejen pisatelovo literárněteoretické a estetické myšlení, ale také jeho vlastní odborné plány (viz zmínku o edici staročeské lyriky či tzv. prvního staročeského Sporu duše s tělem nebo precizní

úvahu o latinských i německých bohemikách). Podává zároveň přehled o Lehárově redakční činnosti v Odeonu, avšak nikoli úplný: několik Lehárem redigovaných odeonských edic z oblasti starší české literatury tu zmíněno není. Ostatně ani Program nebyl v Odeonu z různých důvodů plně uskutečněn: některé z navržených edic se sice nakonec dočkaly vydání v jiném nakladatelství (Bridelovo Básnické dílo v Torstu či Komenského první dva díly Truchlivého v Nakladatelství Lidové noviny, ty ovšem v částečně jinak koncipovaném svazku České knižnice), některé se bohužel vůbec nepodařilo realizovat a leccos zůstává dodnes nesplaceným dluhem bohemistiky (Pasionál).

První verzi Programu odevzdal J. Lehár šéfredaktorovi nakladatelství již začátkem července 1977, tj. na počátku své redakční činnosti v Odeonu. Vedením redakce byl Program schválen 26. 9. 1979; uveřejňovaný text přetiskujeme z průklepu strojopisu o rozsahu 17 stran, který s největší pravděpodobností pochází až z r. 1981 a který tak zřejmě představuje konečnou verzi Programu. Text přetiskujeme v úplnosti; u navrhovaných titulů, jež byly realizovány, navíc připojujeme v hranatých závorkách jejich příslušné bibliografické údaje. – Za svolení k publikaci děkujeme paní Daniele Lehárové.

js, maš

Jan Lehár: Program vydávání starší české literatury v Odeonu

I. Obecné zásady

Starší českou literaturou se rozumí naše národní literatura od svého zrodu do konce baroka. Z hlediska edičního v užším smyslu (textologická příprava památek) rozpadá se toto období na 13.–15. století (čeština středověká) a na 16. až první polovinu 18. století (čeština humanistická a barokní). Z hlediska edičního v širším smyslu má rozdílnou ediční problematiku písemnictví českého středověku, doby husitské, humanistické a barokní. Při pokusu o koncepci vydávání literárních děl českých je zapotřebí ujasnit si zároveň otázku bohemik latinských a německých z téhož období.

Starší česká literatura má pevné místo v edici Živá díla minulosti (ŽDM). Snaha, aby v každém edičním plánu byl umístěn do této edice aspoň jeden titul ze starší české literatury, bude jen navazovat na tradici, která se v ní vytvořila. Na rozdíl od dosavadní praxe nebudou do ŽDM napříště zařazována díla novější (tj. obrozenecká). Toto časové omezení bude v souladu s nově vydanými edičními zásadami pro ŽDM a navíc se jím alespoň poněkud zvětší možnosti pro vydávání starší české literatury: uvědomme si, že vedle Památek staré literatury české, jejichž vydávání v Akademii nadto stagnuje, jsou dnes ŽDM jedinou edicí, která umožňuje její soustavné vydávání (v Československém spisovatelství je starší česká literatura vydávána jen sporadicky, soustavnou, ale monotematickou řadu – české kroniky – vydává nakladatelství Svoboda).

Souběžně s programem pro ŽDM je třeba ujasnit si, jaké místo bude mít v příštích letech starší česká literatura ve Světové četbě (SČ) a podle jakých edičních zásad pro ni bude připravována.

Zařazování starší české literatury do jiných edic (Nesmrtelní, vedlejší řada Klubu čtenářů, Bibloty aj.) se bude řídit především výročími a aktuální potřebou knižního trhu. Jeho problematika je jiného druhu a tento program se jí netýká. Obsahuje však náměty na individuální ediční typy (mimo edice), pokud jejich profil souvisí s programem pro ŽDM. Samostatnou problematiku tvoří starší česká literatura v lidovém umění slovesném. Bude jí věnován chystaný elaborát, obsahující rozbor dosavadního zaměření české části této ediční řady a návrh jejího budoucího programu.

Program vydávání starší české literatury v Odeonu je rozvržen zhruba na 10–15 let. Počítá s reálnými možnostmi a namnoze z nich přímo vychází. Je koncipován tak, aby byl základem jedné dlouhodobé fáze ve vydávání starší české literatury v Odeonu, aby jej bylo možno pružně modifikovat a doplňovat a aby se na něj dalo navazovat v budoucnu.

Starší česká literatura v ŽDM

V ŽDM budou jako dosud vycházet výhradně edice připravené podle kritických zásad. Starší česká literatura vychází v ŽDM jako součást literatury světové. Program jejího vydávání tu proto budou určovat poněkud jiné zřetele než u edic, které pro ni byly vytvořeny a dávaly možnost sestavit ucelenou řadu. Tento rozdíl je třeba mít na paměti, pokusíme-li se vymezit smysl vydávání starší české literatury v ŽDM.

Starší česká literatura byla soustavně vydávána jednak v edicích určených k ryze odborným potřebám (Sbírka pramenů ku poznání literárního života a další řady vydávané druhy Českou akademií věd a umění, Památky staré literatury české, vydávané původně Maticí českou, dnes nakladatelstvím Academia), jednak v edicích, které měly podobně jako ŽDM na mysli větší část čtenářské obce (Sloupové pamětní, Odkaz minulosti české). Od těch lze při úvaze o specifičnosti českých svazků v ŽDM vyjít. Pro náš účel můžeme ponechat stranou edici Sloupové pamětní, kterou pro Laichtrovo nakladatelství řídil J. B. Čapek (vyšly sv. 1.–8., 1. svazek – Sto listů J. A. Komenského, připravený B. Rybou – byl v r. 1942 zadržen protektorátní cenzurou a mohl vyjít teprve v r. 1945). Z našeho hlediska má tato edice příliš výlučný ráz: vycházeli v ní toliko autoři české reformace od Husa po Komenského a z výběru je patrné, že byla zaměřena více na osobnosti než na díla.

Široký záběr měl naproti tomu Odkaz minulosti české, vydávaný v Melantrichu, původně podle redakčního plánu A. Nováka, tehdy již zesnulého, a Z. Kalisty (od r. 1940, vyšly sv. 1.–17.). Odkaz minulosti české sice přinášel vsutku živé slovesné hodnoty ze starších období českých literárních dějin, nesoustředil se však přímo na ně, nýbrž – tím se tato edice odlišuje od poslání ŽDM nejzřetelněji – uváděl je v obecnějším rámci kulturních dějin.

Ještě výrazněji se jako celek odlišují od ŽDM ediční podniky určené výhradně pro odborné potřeby. Jejich účelem bylo i je (nebo by mělo být) co nejúplnější materiálové zpřístupnění staršího českého písemnictví pro badatelské potřeby literární historie, ale i filozofie, historie, historie právní apod. S tím souvisí i rozdíly v ediční technice (dlouho v nich např. převládaly netranskribované edice, které jsou ostatně z různých důvodů v některých případech vydávány i dnes).

Žádná z význačných edic, které byly u nás vyhrazeny starší české literatuře, nebyla určena k tomu, aby přinášela vesměs živé hodnoty umělecké. V žádné z nich také nebyla starší česká literatura konfrontována s literaturou světovou, případně s výtvarným uměním. Především tyto dva rysy by naopak měly určovat výběr a uspořádání českých svazků v ŽDM. To, že nemůžeme ani nechceme vydávat v ŽDM českou literaturu jako „edici uvnitř edice“, ztěžuje sice snahu o ucelenou koncepci, na druhé straně to však nenutí pořizovat řadu reedic, které by jinak byly nutné kvůli úplnosti. Můžeme se tak soustředit na díla dosud nevydaná, případně existující ve vydáních obtížně dostupných a edičně zastaralých. Díla starší české literatury, která budou vycházet v ŽDM, tím získají hodnotu v pravém smyslu objevnou. Nemůže ovšem jít o objevnost ryze materiálovou: ta je úkolem Památek staré literatury české a ŽDM nemohou tuto edici ani nahrazovat, ani jí konkurovat. Proto by ŽDM neměla v žádném případě přinášet texty, které jsou dnes jen pramenem pro literárněhistorické nebo folkloristické bádání. Podobně patří do Památek staré literatury české, nikoli do ŽDM, i edice, jejichž úkolem je jen úplnější textologické poznání děl, která byla v novější době kriticky vydána.

Nechceme vydávat českou literaturu v ŽDM ze starožitnických zálib, odtržených od potřeb současnosti. Jazyk i obraznost literatury starších období jsou rezervoár, z něhož se obohacuje moderní literární život. Jak plodné může být toto obohacování, ukazuje dílo Vladislava Vančury.

Chceme-li obsáhnout celou starší českou literaturu, nemůžeme se ovšem ve všech obdobích její historie omezit na díla, která dnes označujeme jako díla literatury krásné. Musili bychom škrtnout celá dvě století vyplněná husitskou revolucí a humanismem, protože v nich slovesnou tvorbu ve vlastním smyslu nahrazuje vypjatá aktivita ideová a intelektuální. Neznamená to, že se na naši starší literaturu máme dívat jako na celek, v němž je v jedné rovině vedle sebe básnický projev i odborné dílo; tato představa (ač namnoze v teoretickém pojetí naší starší literatury dodnes vládne) je jen reziduum pozitivistické vědy. Znamená to, že je třeba vycházet z vnitřního ustrojení starších českých literárních dějin a soustředit se na díla nebo na oblasti slovesné tvorby, které jsou těžišky jednotlivých období. V souladu s edičními směrnicemi pro ŽDM jsou proto do tohoto návrhu zařazena z období humanistického i díla, která sice patří do dějin krásného písemnictví jen zčásti, ale složka mimoliterární je v nich vyvážena s vědomým a výrazným slovesným záměrem.

Dlouhodobý ediční program českých děl v ŽDM nesmí být poznamenán honbou za výročími. K tomu, aby se přiměřeně vzpomenulo jednotlivých výročí, by, jak ostatně již uvedeno, měly sloužit jiné edice (zvl. Bibeloty), případně lze vydat knihu mimo ně. ŽDM by měla mít trvalejší smysl: měla by přispívat k vytváření české literární tradice.

Perspektivní plán ŽDM určuje dvojediné kritérium. Za prvé má na zřeteli prázdná místa v edicích starší české literatury, která by v budoucnu bylo vhodné v ŽDM zaplnit. Za druhé je – ve shodě s posláním ŽDM i české literatury v Odeonu vůbec – zaměřen na konfrontaci starší české literatury se slovesnými bohemiky latinskými a německými i s výtvarným uměním. Posledně jmenovaný typ naváže na edici Tkadlečka a horizont takto koncipovaných svazků ŽDM rozšíří individuální ediční typy: reprezentativní svazky, které se na knižním trhu uplatní jako dárkové publikace. Perspektivní plán pokrývá všechny velké mezery ve vydáních děl, která jsou vhodná pro ŽDM. (Jedinou výjimkou je soubor staročeské lyriky. Edice J. Vilikovského z r. 1940 obsahuje jen básně zpěvní, kromě toho po ediční stránce texty už v mnohém nevyhovují dnešním požadavkům. Příprava úplného souboru staročeské lyriky – nemůže jej nahradit seberozsáhlejší výbor – by si vyžádala mimořádnou literárněhistorickou přípravu; bylo by nutno přihlížet i k Helfertovu–Škarkovu projektu Hymnorum Thesaurus Bohemicus. Edice by měla smysl jen tehdy, kdyby se tak jako edice Fejfalíkova a po ní edice Vilikovského stala skutečnou kapitolou v poznávání naší středověké literatury.)

I při rytmu 1 českého svazku v ŽDM ročně je třeba urychleně a s předstihem začít doplňovat zásobník rukopisů, protože na přípravu staročeské edice je potřeba minimálně 2–3 let.

Starší česká literatura v SČ

Starší česká literatura v SČ by měla být protějškem českých svazků v ŽDM. S ŽDM by ji mělo spojovat soustředění na živé literární hodnoty a jejich spojování s kontextem literatury světové. Stejně jako v ŽDM měly by i české svazky v SČ přinášet především díla nevydaná. Na rozdíl od ŽDM je nutno u SČ počítat s širokým okruhem čtenářů a přizpůsobit tomu jak výběr a uspořádání svazků, tak zásady ediční přípravy textů. Především není možné vyhnout se zcela autorům nebo dílům v nové době kriticky vydaným: SČ nemůže neuvést některá díla nebo některé autory neoddělitelné v obecném povědomí od patrimonie národní literatury (např. Komenského). Takové svazky by měly však být výjimkou.

Dále je třeba uplatňovat poněkud jinak než u ŽDM kritérium estetické hodnoty. ŽDM předpokládají čtenáře, kteří jsou s to najít si cestu ke kráse staré literatury. Starší česká literatura v SČ musí vycházet čtenářům vstříc. Do SČ nemohou být zařazována díla, která

potřebují velký poznámkový aparát (k úvodu do četby musí stačit předmluva a úsporné vysvětlivky, k textově kritické informaci ediční poznámka). Výběrem děl, uspořádáním svazků i úvodním výkladem by mělo uvádění starší české literatury v SČ šířit do obecnějšího povědomí světové souvislosti naší literatury.

S těmito zásadami souvisí i zásady pro ediční přípravu textů. Na rozdíl od ŽDM není nutné vyžadovat vesměs edice připravené podle kritických zásad – texty staročeské (tj. nikoli již texty psané humanistickou a barokní češtinou) budou do SČ zařazovány v překladu do nové češtiny.

Tato otázka vyvolala u nás dosti sporů a dodnes jsou poučné dvě ankety, které jí byly před lety věnovány (viz Hovory o knihách 3, 1939, č. 18 a 19; Panorama 19, 1941, s. 35n. a 50n.), ač je v nich dosti konfúznosti, protože jednotlivé příspěvky, zčásti pod vlivem tehdejší rozkolísané ediční praxe, chtěly většinou jednoznačně a obecně rozhodnout mezi „upravovat, či neupravovat?“ a navíc uvažovaly o celé starší české literatuře, ba někdy spolu s ní i o literatuře obrozenecké, jako o jednolitěm edičním problému.

Nemá smysl rozebírat na tomto místě obě ankety dopodrobna, zvláště ne některá extrémní stanoviska. Byla v nich vyslovena řada rozumných argumentů proti překladům ze staré češtiny (máme teď na mysli jen literaturu středověkou, u níž je spor nejpálčivější): mezi starou a moderní češtinou není zdaleka takový rozdíl jako například mezi středověkou a moderní francouzštinou; se základním poučením a se slovníčkem je stará literatura jazykově srozumitelná i čtenáři-nefilologu; stará literatura předpokládá vzdělané čtenáře, kteří si dokáží najít cestu i k nejobtížnějším textům; současný literární jazyk se plodně obohacuje jazykem minulosti. Byla naopak vyslovena řada argumentů pro úpravy. Většinu z nich obsahuje v podstatě příspěvek Ivana Olbrachta: „... U starých našich památek je věc složitější, ač nechápu, proč by je směl čísti jen ten, kdo se učil staročeštině. Mám totiž na mysli četbu a nikoli studium s hledáním v poznámkách pod čarou a za textem.“ Jediný Bohuslav Havránek si však tehdy jasně uvědomoval, že „neexistuje jediný a snadný recept pro vydávání starší a staré literatury.“

Domyslíme-li tuto poznámku, přestaneme dvojí hledisko, které se v uvedených anketách zračí, buď stavět proti sobě, nebo je směřovat. Mějme na zřeteli rozvrstvení čtenářského publika, profil a funkci jednotlivých edičních typů. Kdežto ŽDM vyžadují edice připravené podle kritických zásad, v SČ je u staročeské literatury na místě spíš překlad: musí počítat i se čtenářem, jemuž nebude jasný rozdíl např. mezi aoristem a imperfektem. Nejde jen o typ edice a o šíři publika nebo jeho hierarchii: jinak čteme vydání staročeského díla, jinak jeho překlad, jinak jeho parafrázi. Jsou to možnosti svébytné a svéprávné.

Bohemika latinská a německá

Tento program se netýká vydávání středověkých, humanistických a barokních bohemik latinských a německých. Jejich vydávání nelze řešit jako složku starší české literatury. Především nemáme dodnes souvislý obraz staršího období německé literatury na naší půdě, o který bychom se mohli opřít. Česká klasická filologie a česká germanistika bohužel dosud nenavázala na průkopnické úsilí J. Vilikovského a A. Krause a nedovedla jejich podněty k syntéze, jejíž potřebu cítíme. Dokonce i pramenné probádání latinských a německých bohemik zůstává dodnes neúplné, významné památky nejsou ani vydány. Program pro jejich vydávání v Odeonu (v překladech), vyžaduje proto odbornou erudici historika latinské literatury (středověké, humanistické a barokní) a erudici germanisty.

Kromě toho nelze sice odtrhovat latinské a německé písemnictví od vývoje starší české literatury – celý tento program má tuto skutečnost na zřeteli –, ale latinská, popřípadě německá bohemika nejsou pouhou složkou starší literatury české a naopak česká literatura není pouhou jazykovou odnoží literatury latinské. Starší česká literatura je samostatný jev

a má vlastní dějiny. Ze srovnávacího hlediska patří v první řadě do celku evropských literatur v národních jazycích. Latinské písemnictví naproti tomu souvisí v první řadě s evropskou literaturou středolatskou. Moderní pojetí počátků evropské literární kultury ukázalo jako nepochybný fakt, že národní literatury nejsou pouhým pokračováním literatury latinské, jak v podstatě soudila pozitivistická věda, nýbrž novou kvalitou.

U svazků, které budou konfrontovat starší českou literaturu s latinskými a německými bohemikami, bude případ od případu stačit konzultace s redakcí antické a germánské literatury. Dobrou úroveň samostatných edic cizojazyčných bohemik však zaručí jen zpracování v odborných redakcích.

II. Perspektivní plán

I. Živá díla minulosti

a) Písemnictví českého středověku

1) Staročeská próza

Tento svazek by měl obsáhnout celou staročeskou prózu, většinou díla menšího rozsahu (Apollonius, Bruncvík, prozaická Alexandreida, Čtenie Nikodemovo, Legenda o Veronice, Asseneth, Josef Egyptský, Život Adama a Evy, Poručení dvanácti patriarch), kromě prozaických děl, která byla v novější době vydána (Kronika trojanská, Gesta Romanorum, Tkadleček, Barlaam a Josafat). Pominul by díla, která nemají větší slovesnou hodnotu a jsou jen literární a jazykovou památkou (Solfernus a Belial). Ověřit úplnost souboru by bylo v jednotlivostech úkolem edičního návrhu.

Kriticky byly vydány dvě z těchto próz (Apollonius, Bruncvík) a jen netranskribovaně (Sborník hraběte Baworowského, ed. J. Loriš 1903). Svazek by tvořil ucelený soubor. Prozaická díla, která byla nověji vydána, se shodou okolností od děl, která by obsahoval, výrazně liší rozsahem (Kronika trojanská, Barlaam a Josafat) i žánrově (Tkadleček, Gesta). Vydání svazku bude skutečným edičním činem, zvláště navážeme-li na ně v budoucnu edicí Pasionálu (viz níže). Odeon by se konečně chopil oceňovaného, ale nezužitkovaného podnětu Vilikovského Prózy z doby Karla IV.

Rozsah: text 15–20 AA, komentář cca 5 AA.

[*Próza českého středověku*. Edd. J. Kolár a M. Nedvědová, předmluva J. Kolár. Praha: Odeon, 1983. ŽDM, sv. 95.]

2) Staročeský Pasionál

Pasionál patří mezi vrcholy staročeského písemnictví. Nelze na něj pohlížet především jako na památku náboženskou; je třeba vidět jeho základní význam estetický a jazykový. Ve vztahu k latinské Legendě zlaté, na jejímž základě byl zpracován a přizpůsoben domácím poměrům, je třeba uvědomit si, že jakožto zpracování v národním jazyce je i projevem laicizace středověké literatury.

Pasionál dosud kriticky vydán nebyl (pro vědecké potřeby je ještě nejpřístupnější Tobolkovo faksimile prvotisku z roku 1926).

Rozsah: text cca 40 AA, komentář cca 10 AA. (Poměrně značný rozsah zařazení do ŽDM nebrání: kniha by měla přibližně stejný rozsah jako Korán a o málo víc než polovinu rozsahu VI. dílu Palackého Dějin.)

3) Rytířská epika českého středověku

Veršované rytířské romány ze 14. století (Vévoda Arnošt, Tandariáš a Floribella, O Jetřichu Berúnském). Bude nezbytné, aby v předmluvě byl nově zhodnocen slovesný význam těchto děl, jejich význam pro českou literaturu a aby v ní byly rozebrány literární i kulturně historické souvislosti s dějinami kurtoazní literatury v Evropě. Toto pojetí musí zaručovat už ediční návrh.

Texty byly dosud vydány jen netranskribovaně v uvedené Lorišově edici Sborníku hraběte

Baworowského.

Rozsah: text cca 15,6 AA (Arnošt 9,5 AA, Tandariáš 2,9 AA, Jetřich 3,2 AA), komentář cca 3–4 AA, obrazová příloha.

[*Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*. Edd. D. Marečková a E. Petřů, předmluva E. Petřů, historický úvod k vysvětlivkám J. Sobotka, obr. příloha E. Petřů. Praha: Odeon, 1984. ŽDM, sv. 96.]

4) Tři literatury středověkých Čech

Průřez trojjazyčným (česko-latinsko-německým) literárním prostředím středověkých Čech. Podrobnou koncepci svazku a výběr může stanovit teprve ediční návrh. Kniha by měla být reprezentativním vydavatelským činem v oblasti starší české literatury, zařazované do ŽDM. Tento svazek se – jako jediný – nebude moci asi zcela vyhnout textům již vydaným. Bude nicméně i on příležitostí vydat texty nevydané nebo dnes takřka nedostupné (např. první staročeský Spor duše s tělem). Výběr by se měl úplně nebo v co největší míře vyhnout ukázkám: kniha by měla být souborem, nikoli antologií. K práci by měl být přizván historik výtvarného umění, případně znalec kulturních dějin.

Rozsah: do 30 AA.

5) Smích i pláč českého středověku

Přísluví, sentence, drobné veršované útvary z českých a latinských rukopisů českého původu (asi ¼ textů staročeských, ¾ přeložených latinských). Texty, ukazující svým původem k evropským souvislostem, většinou do Francie 12. století, reflektují postoje středověkého člověka k životu, středověkou mentalitu ve vztahu k obecným životním problémům. Lze je členit podle tematických okruhů (vztah k zemi, lásce, narození, smrti, přátelství, ctnostem, neřestem, sociálním jevům atd.). Kniha ukáže tvář středověkého člověka z nového pohledu. Bude účelné doplnit ji bohatou obrazovou přílohou. Komentář bude zaměřen na dějiny kultury.

Dosud nevydané texty (edice přinese výběr z bohatého materiálu, který mnohaletou excerpcí rukopisů české provenience nastřádá dr. Spunar). Texty pocházejí vesměs ze 14.–15. století.

Rozsah: do 20 AA.

[*Smích a pláč středověku*. Ed. P. Spunar, přel. D. Svobodová. Praha: Odeon, 1987. ŽDM, sv. 105.]

6) Snář Vavřince z Březové

Edice ožíví řadu českých svazků v ŽDM; bude spojovat českou literaturu s kulturními dějinami. Rovnocennou část by měl tvořit text a reprodukce iluminací z Mikulovského rukopisu. Bude proto nezbytná spolupráce editora s historikem výtvarného umění.

Rozsah: text cca 9 AA, komentáře cca 2 AA, větší obrazová příloha.

b) Období husitské

Z období vlastní husitské revoluce jsou všechna díla, jejichž zařazení by připadalo v úvahu do ŽDM, nově vydána. Nemá smysl zařadit do ŽDM Husa, protože do vlastních dějin literatury jednak v podstatě nepatří – výjimkou jsou jen jeho listy – a jednak je souborně vydáván v Opera omnia. Zastoupení husitské revoluce ve vydávání staršího českého písemnictví v Odeonu řeší tento program jiným způsobem v rámci SČ.

c) Doba humanistická

7) Hájkova kronika (v tisku)

Výběr z Hájkovy kroniky zpřístupňuje památku především jako dílo literární. Předmluva postihuje dvojjediný problém Hájek-historik a Hájek-literární tvůrce.

Hájkovu kroniku nemá ve svém programu českých kronik, jako jediné významnější kronikářské dílo, zařazenu nakladatelství Svoboda. Flajšhansova edice (1918–1933, 4 sv.) je dnes nedostupná, edičně nevyhovuje a obsahuje jen část do roku 1347.

Rozsah: text cca 28 AA, předmluva cca 1 AA, poznámky cca 5 AA, obrázky (původní

dřevořezy) jako pérovky do textu.

[Václav Hájek z Libočan: *Kronika česká. Výbor historického čtení*. Ed. J. Kolár. Praha: Odeon, 1981. ŽDM, sv. 91.]

8) Předbělohorské drama

Protějšek a doplnění Staročeského dramatu (ed. J. Hrabák v Národní klenotnici) a Selských čili sousedských her českého baroka (ed. Z. Kalista v Odkazu minulosti české). Soubor zahrne nejživotnější část předbělohorské dramatické produkce (hry Konáčovy, Šimona Lomnického, Tobiáše Mouřenína aj.), která ob stojí ve srovnání se současnou produkcí cizí.

Texty buď dosud nebyly vydány vůbec, nebo jsou v edicích nedostupných a zastaralých. Rozsah: cca 20 AA.

[*České humanistické drama*. Ed. M. Kopecký. Praha: Odeon, 1986. ŽDM, sv. 104.]

9) Výběr z pozdně husitské a bratrské hymnografie

Přísně výběrový svazek, který se zaměří na estetické hodnoty písní a stane se protějškem Škarkovy edice amsterodamského Kancionálu J. A. Komenského. Podrobnosti buď muset vyřešit ediční návrh.

10) Listy Karla staršího ze Žerotína (připravuje se do sazby)

Žerotínova obrovská korespondence je psána česky, latinsky, francouzsky, italsky a německy. Prozrazuje výjimečně rozsáhlé a obdivuhodně dokonalé zvládnutí řady jazyků a má značnou literární hodnotu. Svazek v ŽDM buď obsahovat substanciální výběr z těchto listů, uspořádaný jako dramatický obraz Žerotínova života.

Z korespondence byly dosud vydány jen nepatrné ukázky, většinou v bibliografických tiscích. Rozsah: cca 25 AA.

[Karel Starší ze Žerotína: *Z korespondence*. Ed. N. Rejchrtová, lat. a němec. texty přel. N. a L. Rejchrtovi, franc. a ital. A. Molnár. Praha: Odeon, 1982. ŽDM, sv. 93.]

11) Václav Budovec z Budova, *Antialkoran*

Rozsáhlý spis, vytěžený z pobytu v Turecku a věnovaný Rudolfu II. Buď třeba pořídit z něho výbor, který by jednak dílo zpřístupnil v únosném rozsahu, jednak ztlumil partie apologetickopolemické a zdůraznil partie narativní. Kniha by vhodně navázala na výbor z Diadochu Bartoloměje Paprockého, který je v tisku.

Antialkoran dosud vydán nebyl. Je dílem stále citovaným, ale zároveň známým – dokonce i odborníkům – skoro vesměs jen podle jména.

Rozsah: do 25 AA.

[Václav Budovec z Budova: *Antialkorán*. Ed. N. Rejchrtová. Praha: Odeon, 1989. ŽDM, sv. 108.]

d) Doba barokní

12) Adam Michna z Otradovic, *Básnické dílo*

Jako reedici Škarkova vydání v nakladatelství W. Finka v Mnichově z roku 1968.

Rozsah: text 18 AA, předmluva 2 AA, poznámky 3 AA, obr. 1 AA.

[Adam Michna z Otradovic: *Básnické dílo*. Ed. A. Škarka, předmluvu z něm. přel. R. Havel, abecední seznam písní a jmenný i věcný rejstřík pro toto vydání upravil a dedikaci České mariánské muziky z lat. přel. M. Steiner. Praha: Odeon, 1985. ŽDM, sv. 100.]

13) Fridrich Bridel, *Básnické dílo*

Není jasné, v jakém stadiu byla Škarkova edice, kterou ještě za jeho života ohlašovalo Finkovo nakladatelství. Pokud by se podařilo v Škarkově pozůstalosti nalézt alespoň přípravné práce k ní, mělo by být aktem pouhé slušnosti, aby byla dokončena jako edice Škarkova.

[Fridrich Bridel: *Básnické dílo*. Ed. M. Kopecký. Praha: Torst, 1994.]

II. Světová četba

a) Písemnictví českého středověku

1) Básnické spory středověkých žáků

Staročeský Podkoní a žák, doplněný žakovskými spory středolatinskými proveniencí české (*Videant qui nutriunt*) i evropské (*Altercatio Phillidis et Florae*) a žakovskými spory v národních jazycích. Středověcí studenti jsou živel internacionální. Odpovídá tomu i poezie, kterou vytvořili. Podkoní a žák, jeden z vrcholů staročeské literatury, je i jedním z vrcholů této poezie v evropském měřítku. Soubor by ho ukázal v kontextu, který v obecnějším čtenářském povědomí takřka neexistuje. Podrobnosti výběru a uspořádání by musil dořešit ediční návrh. Latinské spory by bylo třeba převzít v překladu R. Mertlíka (*Písně žáků darebáků*. Praha: Svoboda, 1970).

Rozsah: text cca 5 AA.

2) Stockholmská Legenda o sv. Kateřině

Vrcholné dílo českého literárního středověku, specificky české, a přitom proniknuté evropskou kulturní zkušeností.

Rozsah: text cca 5 AA.

[*Legenda o svaté Kateřině*. Přel. J. Pelán, předmluva J. Lehár. Praha: Odeon, 1983. SČ, sv. 524.]

3) O sedmi mudrcích

Rámcově sestavené exemplové prózy, které byly ve středověku velmi rozšířené, ale do západních latinských *Gest Romanorum* neumisťované. Do staročeského zpracování *Gest Romanorum* jsou odtud vsunuty jen jednotlivé příběhy. Edice v SČ bude protějškem staročeských *Gest*, která byla vydána v ŽDM v roce 1967. Za základ vydání nebude vzat prvotisk z roku 1502, v němž je české zpracování tohoto díla poprvé doloženo, nýbrž druhé vydání z roku 1590, objevené D. Čyževským a dosud, stejně jako text prvotisku z roku 1502, nevydané. Nebude třeba novočeské úpravy, která by byla nutná u prvního vydání, v němž jsou zbytky archaických jazykových prvků. Jde ovšem stále ještě o dílo středověké, třebaže podoba jeho textu pochází z pozdější doby.

Rozsah: text 6–7 AA.

[*Kronika sedmi mudrců*. Ed. J. Kolár. Praha: Odeon, 1985. SČ, sv. 534.]

b) Období husitské

4) Husitské manifesty (vyšlo 1980)

Literární žánr vytvořený husitskou revolucí, jejíž propagaci sloužil. Patří k nejučinnějším projevům husitským a jeho ohlas byl mezinárodní. Husitské manifesty jsou zároveň slovesná díla velké estetické ceny, po této stránce v husitské agitační literatuře ojedinělá. Nikdy nebyly souborně vydány, některé jsou dosud jen v rukopisech. Většina manifestů je psána latinsky, někdy česky a německy. Tímto svazkem, po všech stránkách objeveným, je zastoupena literatura husitské revoluce. Jeho vydání umožňuje vyhnout se v SČ vcelku zbytečné reedici Husových listů, na niž by asi bylo třeba pomýšlet, má-li toto období být v SČ a v tomto programu vůbec zastoupeno.

Rozsah: text cca 5–6 AA.

[*Husitské manifesty*. Ed. a přel. A. Molnár. Praha: Odeon, 1980. SČ, sv. 495.]

c) Doba humanistická

5) Martin Kabátník, Cesta z Čech do Jeruzaléma a do Egypta

Jeden z nejživějších cestopisů doby humanistické. Autor, neznalý písma, jej diktoval po návratu ze svých cest litomyšlskému písaři Adamu Bakaláři, který dílo vydal tiskem roku 1538. Cestopis se od souvěkých cestopisů vzdělaných, většinou šlechtických autorů zajímavě liší; vyznačuje se prostým vyličením autentických zážitků a bystrým pozorováním životních

zvyků a cizích zemí.

Rozsah: text cca 5–6 AA.

6) Jan Češka, *Řeči a naučení hlubokých mudrcův* (připravuje se do sazby)

Krásná knížka vzdělavatelné humanistické prózy, vlastně čítanka a výklad antické filozofie. Dílko, vynikající originalitou uspořádání a vytríbeným jazykem, vzniklo původně z Českovy činnosti vychovatele synů Viléma z Pernštejna (tiskem poprvé vyšlo 1529). Edice bude uvedena předmluvou, postihující jeho bohaté kulturněhistorické pozadí.

Rozsah: text cca 5,5 AA.

[Jan Češka: *Řeči a naučení hlubokých mudrců*. Ed. M. Nedvědová, předmluva M. Nedvědová (= J. Macek). Praha: Odeon, 1982. SČ, sv. 513.]

d) Doba barokní

7) Komenský, Truchlivý I–II

Mezi barokem a humanismem nelze vést vždy ostrou hranici: Komenský je toho příkladem. Do SČ je vhodné zařadit některý z tzv. útěšných spisů. Protože *Labyrint světa* byl v poslední době častěji vydán, padá docela přirozeně volba na první dva díly Truchlivého, který ostatně je *Labyrintem* zastiňován ne zcela právem.

Rozsah: text cca 6 AA.

8) 1 svazek z poezie českého baroka

9) 1 svazek z české barokní prózy

III. Individuální ediční typy

1) Český Ezop sedmi století

Staročeský Ezop s reprodukcemi iluminací z evropských středověkých rukopisů, případně i z rukopisů tzv. zvířecích eposů (1. díl). Humanistický Ezop Jana Albína Vrchbelského s reprodukcemi dřevorezů z Prostějovského sborníku (2. díl). Ezop V. Hollara s novým překladem Ezopových bajek. Text a ilustrace by v publikaci byly rovnocennými složkami. 3 svazky za jednu cenu. Podrobnosti by musil dořešit ediční návrh: především výběr ilustrací k prvnímu dílu, dále uspořádání textů k Hollarovým listům; to je spojeno s problémy, protože Hollar někde náměty bajek dotvářel nebo obměňoval podle vlastní fantazie. Bylo by nutno přihlídnout k publikaci *Svět ezopských bajek*, Svoboda 1977. Dořešit bude nutno i podobu komentáře.

Staročeský Ezop je dosud vydán jen v připomenuté edici *Sborníku hraběte Baworovského*, tedy netranskribovaně. Albínova Ezopa vydal Truhlář ve *Sbírcce pramenův* roku 1901. Tato edice, pro vědecké potřeby vynikající, je dávno nedostupná mimo knihovny a kromě toho ji nedokáže číst nikdo, kdo nemá odbornou průpravu, protože je rovněž netranskribovaná. Hollarova Ezopa vydal M. Novotný v roce 1936, toto vydání ovšem nelze převzít: texty jsou čerpány z různých, někdy nesourodých pramenů a nejsou dokonce jednotné ani jazykově. Druhé vydání Hollarova Ezopa v roce 1957 bylo provázáno přebásněním bajek od J. Koláře. Hollarovy listy, vytvořené pro skotské vydání *Johna Ogilbiho* v roce 1665 a 1666, jsou uloženy v Národním muzeu. Jako celek by naše vydání bylo skutečně novum.

Rozsah: Proporce jednotlivých svazků by vyrovnával poměr textu a ilustrací.

Staročeský Ezop text cca 5,1 AA.

Albín text cca 21 AA, 127 dřevorezů do textu.

Hollar 75 celostránkových ilustrací.

2) *Herbář Petra Ondřeje Matthioliho a Tadeáše Hájka z Hájku* (v tisku)

Matthioliho *Herbář* v překladu Tadeáše Hájka z Hájku, opatřený krásnými dřevorezy rostlin, je jedním z vrcholů knižní kultury v době humanistické a zároveň ukázkou tehdejšího jazykového bohatství češtiny, pro něž, ač jde o dílo odborné, nelze *Herbář* vyloučit z dějin

krásného písemnictví. Dílo nelze vydat celé (1. vydání má přes 800 stran), proto byl pořízen výběr.

Herbář vyšel v roce 1562, podruhé 1596. Edice v Odeonu vychází z 1. vydání s 3/4 stránkovými ilustracemi.

Rozsah: 15 AA text, 165 ilustrací.

[Petr Ondřej Matthioli – Tadeáš Hájek z Hájku: *Herbář jinak Bylinář velmi užitečný*. Edd. V. Petráčková, J. Porák a M. Steiner, výběr textu, histor. výklad a diferenční slovníček názvů rostlin J. Janko, výběr ilustr. a uměnovědný výklad E. Bužgová. Praha: Odeon, 1982.]

Píše Jakub Raška (29. 3. 2017)^{cz/de}

„V každé době vzniká daleko více literární tvorby, než kolik se může uchovat v literárněhistorické paměti. Není na místě doufat v objev neznámých mistrovských děl. Myslím si ale, že má smysl opět připomenout tvorbu spisovatele, který významně přispíval k literárnímu životu své doby, abychom působili proti entropii literárních dějin.“ Tak vysvětluje **Jeffrey L. Sammons**, americký germanista (Yale University) specializující se na literaturu 19. století, svou hlavní motivaci, jež ho vedla k napsání vůbec první monografie o českoněmeckém spisovateli **Alfredu Meißnerovi**.

Sotva bychom dnes našli čtenáře z řad neodborné veřejnosti, kteří by sáhli po knize z pera teplického rodáka Alfreda Meißnera (1822–1885) pro samo potěšení z umělecké literatury. Ba co více – znalost jeho spisů a dokonce ani jeho osoby samé dnes nepatří k základní výbavě studentů a studentek historie, bohemistiky, z větší části i germanistiky. Přesto se v těchto disciplínách Meißner stále těší jistému zájmu. Ve světové germanistice především z důvodu svého blízkého vztahu k Heinrichu Heinemu, o kterém napsal i dva spisy, přičemž druhý z nich je jedinou Meißnerovou knihou, která byla vydána v druhé polovině 20. století (*Ich traf auch Heine in Paris: Unter Künstlern und Revolutionären in den Metropolen Europas*, ed. Rolf Weber, Berlin 1973 a 1982). Zdá se, že takto nepřímou cestou k Meißnerovi dostal i Sammons, sám přední americký odborník na Heinovo dílo.

Českou humanitní vědu pak Meißner zajímá jako významný představitel německy psané literatury v českých zemích doby předbřeznové i po roce 1848 a také jako editor pamětí a jiných spisů osobností spjatých s tímto územím, např. Karla Postla / Charlese Sealsfielda, Augustina Smetany nebo Meißnerova děda a prvního protestanta po Bílé Hoře působícího na Karlo-Ferdinandově univerzitě Augusta Gottlieba Meißnera.

Alfredu Meißnerovi bylo věnováno několik studií a slovníkových hesel: mimo jiné ještě v *Ottově slovníku naučném*, ovšem v *Lexikonu české literatury* bychom jeho jméno hledali jen těžko, jelikož ten se německou literaturou na českém území nezaobírá. V textech, které mu byly doposud věnovány, se jeho život a působení – dodejme, že ne úplně neprávem – rozpadá do dvou celků: zatímco do roku 1849 je sledováno jeho literární dílo v souvislosti s vývojem jeho politického angažmá, v období po neúspěchu revoluce, kdy se rebelující básník pokouší stát velkým romanopiscem a dramatikem své doby, jsou zkoumány více samy literární aspekty jeho díla s důrazem na dramatický spor se spisovatelem Franzem Hedrichem, jehož výhrůžky, že zveřejnění své (dodnes neprokázané) spoluautorství na jeho dílech, dovedly Meißnera až k sebevraždě.

Kromě dvou disertací z počátku 20. století (Rudolf Humborg: *Alfred Meißner: eine literarhistorische Studie*, Erfurt, 1911; Hans Christoph Ade: *Der junge Meißner*, München, 1914) však zatím Meißnerovi nebyla věnována žádná kniha, což bylo zapříčiněno i dohady a rozpaky ohledně autorství děl tradičně připisovaných Meißnerovi, jež právě Hedrich rozporoval. Právě tento určitý dluh se snaží Sammons splatit svou publikací.

Sammonsova kniha není založena na jeho vlastním výzkumu. Čerpá pouze ze statí, které již byly o Meißnerovi napsány, a z Meißnerových vlastních publikovaných děl. Archivní (nevydané) prameny nebyly zohledněny vůbec a jako jediný pramen pro Meißnerův život a především interpretaci událostí, kterých se Meißner aktivně účastnil, tak Sammonsovi slouží jeho autobiografie z let 1884/1885. Marginální podíl původního výzkumu či málo „nových“ faktů v předložené práci by však samo o sobě vůbec nemuselo představovat problém: kompilační, či spíše analytické a úvahové, práce mohou být často myšlenkově podnětější než původní monografie. Nevadilo by mi ani, že kniha postrádá teoretické vymezení přístupu k problematice – Sammons se snaží Meißnera popularizovat mezi neoborníky, jež příliš nezajímá, jestli se autor publikace metodologicky hlásí k marxismu, strukturalismu nebo poststrukturalismu.

Hlavní problém knihy, která místy připomíná zbrkle psaný studentský text, spočívá v tom, že se autor „neptá“ a namísto problémově orientované práce předkládá publikaci čítající něco málo přes 100 stran, ve které vrší fakta bez hlubší souvislosti a jasné hierarchie jejich významů. Chyba se tak zdá být již na začátku: Sammons nepoložil žádnou zásadní badatelskou otázku. Potom, co vypíše údaje z Meißnerova života (povětšinou dohledatelné i jinde), věnuje jednotlivé kapitoly žánrům, které Meißner upřednostňoval. I zde Sammons šetří analytickými pasážemi – většinou pouze převypráví děj konkrétního díla s jednou „interpretační“ větou (v lepším případě odstavcem). Tak například o *Černožlutých* (*Schwarzgelb. Roman aus Oesterreichs letzten zwölf Jahren, 1862–1864*, česky 1868), jednom ze známějších z celkem dvanácti Meißnerových románů, se vedle vylíčení různých příběhových linií a charakterových rysů postav dovídáme pouze to, že jde „především o jedinečně zahořklou kritiku pobřežnových pořádků v Rakousku“ (s. 92). Na to však není příliš těžké přijít i bez Sammonsovy pomoci. Dalším žánrem, který kniha připomíná, je proto komentovaná bibliografie. To je také asi hlavní klad Sammonsovy práce: pokud se dnešní badatel potřebuje rychle a základně zorientovat v Meißnerových spisech, představuje kniha lepší pramen než například různé internetové zdroje.

Všechny problémy, problematiky či podněty k zamyšlení, které na příkladu Meißnerova života a díla vyvstávají, jako by tedy autor neviděl. Mlčí o nich, či je jen letmo zmíní. Sammons například odbývá toliko jednou větou Meißnerovo vyrovnávání se vztahem Němců a Čechů i jeho neúspěšný pokus o vytvoření společné koalice obou etnik v revoluci 1848, který byl však odmítnut českými národními liberály v čele s Františkem Palackým. Přitom byl Meißner krátce před emigrací do Lipska jedním z kmenových autorů pražského časopisu *Ost und West*, jenž se kromě nesporných intelektuálních kvalit snažil právě o stavění mostů mezi německým a českým etnikem v Čechách. Meißnerův postoj ke vzrůstajícímu se nacionalismu poloviny 19. století by si zasloužil vlastní analýzu.

S tím souvisí i další možná cesta, jak pojmout Meißnerovu osobnost. Velice významný či dokonce formativní zlom v myšlení celé generace „předbřežnových bouřliváků“ představuje plíživý přechod od radikalismu (v Meißnerově případě konkrétně socialismu) k nacionalismu. Jako by jim z myšlenkové rozmanitosti romantismu nakonec nejvíce konvenovaly jeho nejkonzervativnější tóny. Meißner patřil krátce před rokem 1848 spolu například s Ferdinandem Freiligrathem nebo právě Heinem k nejradiálnějším spisovatelům celého německojazyčného světa. Jiný český rodák Karl Herloßsohn napsal v oslavné recenzi na Meißnerovu sbírku *Gedichte* (1845), již zveřejnil ve svém lipském časopise *Der Komet*: „Měli jsme doposud v Německu mnoho duchaplných teoretiků socialismu, ale toto nové náboženství nalezlo teprve v Meißnerovi svého prvního básníka.“

Meißnerova fascinace socialismem – jak správně říká i Sammons – vrcholí v knize *Revolutionsstudien aus Paris* z roku 1849. Na druhou stranu po revoluci přišlo vystřízlivění a Meißner se stále více obracel k německému nacionalismu, ač ještě během revoluce byl (na rozdíl od Moritze Hartmanna, poslance krajní frankfurtské levice a svého nejbližšího přítele z doby předbřežnové) zastáncem maloněmecké verze sjednocení. Celou věc dále komplikuje i skutečnost, že si později se svým nejbližším přítelem a názorovým souputníkem „vyměnili

role“ v názoru na německý nacionalismus – Hartmann například velmi rezervovaně reagoval na ustanovení německého císařství v roce 1871.

Bohužel tyto důležité podněty pro přemýšlení a výzkum Sammons pouze přechází strohým konstatováním, namísto toho, aby se více zabýval jejich příčinami – že to byla zkušenost doby, napovídá například i konverze dalšího Meißnerova přítele, skladatele Richarda Wagnera, jenž se předtím, než vtělil německou národní mytologii do svých oper, zabýval myšlenkou ustavení rovnostářské republiky.

Závěrem konstatujeme, že Sammonsova monografie o Meißnerovi není kvalitním přírůstkem do žánru „oprašování odkazu zapomenutých velikánů“ – na rozdíl například od důkladné analýzy díla již jmenovaného Karla Herloše-Herloßsohna z pera Zuzany Urvákové (*Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herloßsohna v českém literárním kontextu*, 2009). Samozřejmě by bylo na místě se radovat z toho, že se někdo po velmi dlouhé době zabýval dílem tohoto spisovatele. Myslím si ale, že bychom měli po současné literární vědě chtít víc než žánr „žil a napsal“, zde navíc zvládnutý velmi pochybně. Brzy snad i německy psaná literatura z českých zemí přestane být vnímána jako levoboček literárních dějin a česká literární věda dospěje k napsání zemsky, a nikoliv nacionálně (či dokonce etnicky) pojatých dějin české literatury. Nezbývá než doufat, že zde bude část o Meißnerovi zpracována citlivěji, jelikož jeho život i dílo vyvolává dodnes mnoho aktuálních otázek.

Jeffrey L. Sammons: *Alfred Meißner*. Hannover: Wehrhahn, 2014, 128 s.

Píše Libuše Heczková (5. 4. 2017)^{CZ}

Mnohost osamělosti

Na sklonku léta roku 2016 vydal Masarykův ústav a Archiv AV ČR práci **Lucie Merhautové *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)***. Kniha od počátku osmdesátých let do předválečného desetiletí (tedy do doby, kdy se začíná jiná kapitola česko-německých literárních kontaktů) sleduje pět německých časopisů: *Auf der Höhe* (1881–1885), *Die Gesellschaft* (1885–1902), *Aus fremden Zungen* (1891–1910), *Monatsschrift für Neue Literatur und Kunst* (1896–1898), *Das literarische Echo* (1898–1924), jejich vydavatele a prostředníky, kteří o české literatuře psali, překladatele a překladatelky. Historický výklad doplňuje antologie článků o české literatuře v těchto časopisech a samozřejmě nechybí jejich podrobná bibliografie a obsažný soupis pramenů a literatury.

Lucie Merhautová výkladem, antologií a bibliografií vytvořila polyperspektivní obraz, který by mohl zajímat bohemisty, germanisty, translatology i širší publikum, jež ocení, že je práce psána svěže, byť se autorka nesnaží podbízet jednoduchými obrazy. Nejde jen o příběhy jednotlivých časopisů a konkrétní případy, v knize se navíc skrývají objevené portréty osobností, které v našem prostředí sice známe, většinou se však uspokojujeme s tradovanými a snadnými nálepkami. Mám na mysli např. osobnost Leopolda von Sachera-Masocha, vydavatele časopisu *Auf der Höhe*, jehož jméno zná pravděpodobně každý čtenář (jeho dílo kromě *Venuše v kožichu*, ač měl blízký vztah k českému prostředí, je překládáno zřídka). Z dalších zdařilých portrétů této knihy stojí za připomenutí profil Bronislava Welleka, otce literárního historika a teoretika René Welleka, spisovatele Paula Leppina, překladatele a básníka Adolpha Donatha, Oskara Wienera, Camilla Hoffmanna, Arnošta Krause nebo překladatelky a básnířky Otilie Malybrok-Stielerové. Cenným příspěvkem k poznávání literatury fin de siècle je nová faseta charakteristiky básníka R. M. Rilkeho jako

prostředkovatele mezi českou a německou kulturou. Merhautová nevěnuje pozornost jen prostředkovatelům německým či rakouským, za stejně důležité považuje prostředkovatelské aktivity Čechů, mezi nimi hlavně redaktora *Moderní revue* Arnošta Procházky.

Z textů o české literatuře a o jejích překladech v německy psaných časopisech vyrůstá mimo jiné neobvyklý obraz literárního dění i samotné modernistické česky psané literatury. V jeho centru do počátku 20. století stojí Vrchlický – nikoliv jako stará překonaná modla, ale jako mimořádný básník přesahující provinčnost domácí literatury. Téma významu i pádu Jaroslava Vrchlického na konci 19. století prostupovalo již předcházejícími pracemi Lucie Merhautové o osobnostech, jež propagovaly jiné cesty intelektuálního a literárního vědomí než tu, kterou právě on představoval. V moderní sebe prezentaci české kultury sehrál Jaroslav Vrchlický již úlohu „svrženého“ otce. Práce Lucie Merhautové, věnované třem klíčovými hráčům této „literární revoluce“ – F. V. Krejčímu, J. S. Macharovi a T. G. Masarykovi – a jejich aliancím s Vídeňskou modernou, jsou dnes nepominutelným literárním a historickým pramenem. Všechny pečlivě registrují a osvětlují nejednoznačnou dynamiku sporů, které procházely celými devadesátými léty 19. století. Badatelská cesta Merhautové je neobvykle logická a kontinuální: od disertační práce o F. V. Krejčím přes monografii *Mezi Prahou a Vídní* (2011), o vztahu Hermanna Bahra a jeho časopisu *Die Zeit* k Macharovi, Krejčímu a dalším českým spolubojovníkům za moderní kulturu, k dvoudílné knize vzniklé ze spolupráce s Kurtem Ifkovitsem a Vratislavem Doubkem o vídeňském časopisu *Die Zeit* (2011, 2013). K těmto pracím brzy přibude publikace dosud neznámé korespondence T. G. Masaryka a J. S. Machara, vznikající v týmu Masarykova ústavu AV ČR pod vedením Heleny Kokešové.

Většina prací Lucie Merhautové se tedy soustřeďovala na období konce 19. a počátku 20. století, kdy se také radikálně proměňovaly vztahy mezi českým a německým živlem v habsburské monarchii, (stávaly se vyrovnanějšími ekonomicky a politicky), kdy se měnil vztah mezi provincií a centrem, kdy se formovaly různé nové typy nacionalismů. Paralelně se vytvářela nová spojení mezi „mladými“ Pražany, Vídeňany, Berlínany, jimž se mnohem podstatněji zdály problémy umělecké, byť málo rezonovaly s většinovými společnostmi v Praze, Vídni či Berlíně. Kniha se přitom nevyhýbá otázkám židovství a upozorňuje na ambivalence a nejednoznačnosti prostřednictvím osudů časopisů, jejich vydavatelů a redaktorů, kteří se stále častěji museli vyrovnávat se svým židovstvím či s židovstvím svých přispěvatelů. Dynamika této nedlouhé doby, jak se implicitně objevuje v textech Merhautové a také v jednotlivých přetištěných člancích antologie, je díky mnohočetnému vrstvení a střetávání brizantní. Autorka tak formuluje obezřetně a přitom vlastně radikálně řadu nových tezí o vztazích mezi jednotlivými literárními, kulturními i společenskými proudy, mezi pozicemi „cizí“ a „vlastní“ mezi „centrem“ a „periferií“, mezi „novým“ a „starým“, mezi „tradicí“ a „modernitou“.

Kniha *Paralely a průniky* se obrací k překladům, esejům a kritikám, k dalším jiným typům transferů a prostředkování. Není však pozoruhodná jen historicky, nýbrž i metodologicky. Lucie Merhautová se hlásí k teoretickým pracím Michela Espagna a Wenera Greilinga; teorie přitom sama není v centru pozornosti – je impulsem, který rozvíjí pečlivou literárněhistorickou práci, v níž jsou patrné i stopy dalších kulturních teorií (např. teorie pole Pierra Bourdieua). Využívá rovněž jeden z výrazných postupů, které s sebou přinesly současné metodologické podněty zasahující výklady kultury a v posledku i literatury. Uvyklo se jim říkat anglickým slovem „turn“ (v německém prostředí se věnuje těmto kulturologickým konceptům Doris Bachmann-Medick). Ono poněkud zneužívané slovo naznačuje nějaký typ metodologického obratu, který umožňuje změnit úhel pohledu, fokus, tím odstranit zaužívanou snadnost a opakování, která omezují náš horizont, upevňují stereotypy, ale také přinášejí nudu.

Jedna ze základních knih tohoto obratu k prostředkování je translatologická „klasika“ Gideona Touryho *Descriptive Translation Studies and Beyond* z roku 1995 (s jeho teoriemi pracuje např. Eva Kalivodová v knize o českých překladech anglické literatury *Browningová*

nebo Klášterský? Krásnohorská nebo Byron?; viz [echo z 10. 8. 2011](#)). Toury považuje překlad jako jednu z konstitutivních součástí literatury, do níž se překládá: způsoby, jak se překládá, jak se prostředkuje, co je účelem tohoto prostředkování, hodnotí jako jedny z nejdůležitějších zdrojů poznání literárního života. Tato teze vlastně integruje „samozřejmou“ vlastnost „cizího“ pohledu, který nabízí nějaký důležitý významový posun. Na druhou stranu sledování překladu je podstatné i pro kulturu výchozí – odkud se bere zdroj, kdo jej vybírá a proč. V případech, které Lucie Merhautová sleduje, jde metodologicky o vrstevnatý problém prostředkování, jde o transfer mezi jazyky v určité historické chvíli nerovnocennými (v tehdejší pohledu), které existují topograficky vedle sebe a zároveň jeden z nich své místo mnohonásobně přesahuje, druhý je s místem tohoto historického území spjat fatálně. Tato asymetrie velkého a malého, periferního a centrálního působí, jak ukazuje práce, „nepříznivě“ také na tvorbu v němčině, která pochází právě z omezené periferie českého území. Tyto nesymetrické literární situace a přechody, které umožňují mj. zjistit, kdo se zajímal o českou literaturu, kdo ji překládal, jaké texty a v kterých časopisech, Merhautová zachycuje s velkou heuristickou akribií. Daří se jí tak vysvětlit postavení jazykově české kultury uvnitř německé a způsoby překonávání této marginálnosti, na druhou stranu objasňuje vznik nové německé kultury, tzv. Heimatkultur, v níž byla mnohem více akcentována i příslušnost k českému regionu. Nesleduje tedy výlučně pohyb od českého marginálního k českému emancipovanému, ale také paralelní procesy německé, které nutně nevedly jen k radikalizaci nedorozumění, jež vybuchlo po Badenihu jazykových zákonech v pouličních nepokojích roku 1897. Někteří němečtí autoři vnímali svoji identitu v mnohem větším sepětí s místem; jednota a mnohost ve společném domově se zdála být výhodná a inspirativní. V tomto smyslu hrálo důležitou roli modernistické hledání primordiálních kořenů kultury, jež s sebou neslo revokaci a reinterpretaci folkloru. Německý zájem o český folklor a hlavně o píseň nemusí být v této perspektivě interpretován jako romantický návrat k čistotě nebo „koloniální“ náklonnost k nerozvinutému či dosud nepokaženému zdroji, ale v mnohém jako uznání sebevědomí druhé kultury, s níž sdílí domov.

Modernost české i německé literatury, která se na našem území rozvíjela, přece jen narušovala zdi jazyků, které rostly před očima. Jak napsal rakouský badatel Kurt Ifkovits v článku o Hugo von Hofmannsthalovi a jeho pražských návštěvách: „Bylo by však zjednodušující vidět Prahu pouze prizmatem jednotlivých vzájemně se vůči sobě vymezujících národností, a tím výhradně na pozadí konfliktů, symbióz a vzájemných kontaktů“ (in: *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století*, ed. H. Kokešová. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015, s. 121). Lucie Merhautová tak ve své knize nečiní: skrze živé a životné mnohočetné kontakty, vztahy, dialogy v posledku mluví o moderní „pražské“ společné osamělosti umocňované nábožensky, zeměpisně a umělecky.

Lucie Merhautová: *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016, 480 s.

Píše Lucie Antošíková (12. 4. 2017)^{cz/de}

Období protektorátu Čechy a Morava patří v české literární historii stále ještě k málo probádaným. Obsáhlá studie *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren, Konzepte, Praktiken, Reaktionen* [Nacistická kulturní politika v Protektorátu Čechy a Morava. Koncepce, praxe, reakce] z pera düsseldorfského historika **Volkera Mohna** (Essen: Klartext, 2014) však představuje k tomuto výzkumu významný přínos, a to především formou pojednání, vycházejícího z pečlivých rešerší velkého množství německých i českých pramenů.

První část objemného svazku věnuje autor kontextu – kulturní politice v jednotlivých zemích obsazené Evropy a načrtnutí obrysu českého kulturního světa v meziválečném období; zabývá se zde rovněž vymezením (a historií) pojmů „kolaborace“ a „odpor“. Zatímco pojednání o českém kulturním životě meziválečného období představuje pro českého čtenáře spíš shrnutí všeobecně známých informací (výjimku tvoří snad přiblížení česko-německých kulturních vztahů před Mnichovem a téměř jistě prezentovaná oficiální německá perspektiva), pro německé publikum bude jistě vítaným uvedením do problematiky. Nové poznatky nabízí srovnání kulturní politiky na dalších obsazených územích se situací v protektorátu. Ze srovnání vyplývá, že chování nacistů v protektorátu od počátku připomínalo spíše jejich kulturní politiku na území Norska, Dánska nebo Nizozemí než na dobytých územích střední a východní Evropy. Zatímco totiž do západních a severských zemí plynuly finanční prostředky na podporu kulturních událostí ve snaze udržet zdání normality, kultura obsazeného Polska byla od počátku odsouzena k likvidaci, stejně jako jeho obyvatelé.

Mohn pracuje s českými i německými zdroji, které vhodně kombinuje, a jeho výklad tak nepozbývá přínosnost ani pro čtenáře, který se v tématu orientuje hlouběji. V poznámkovém aparátu shromažďuje obecnou i konkrétním problémům věnovanou odbornou literaturu v obou jazycích a odkazuje k nepřebernému množství archivních materiálů. Umožňuje čtenáři sledovat výklad do detailů, s dalšími odbočkami napříč tématem. Tak například hovoří-li o nacistické kulturní politice v Norsku, odkazuje přitom nejen k historickým pramenům, ale i k dějinám divadla a výklad doplňuje řadou kulturně-historických zajímavostí.

Využití ohromného množství disparátních zdrojů ovšem představuje i slabinu autorova přístupu. Kniha narůstá v důsledku detailního zpracování široké oblasti souvisejících témat do velikosti, těžko stravitelné pro běžného čtenáře. Příliš tomu nepomáhají ani průběžná shrnutí, lze si snadno představit, že kniha by vědecky obstála i vydaná po částech; případně by jí prospěla ráznější redakce.

Druhá část knihy je již věnovaná přímo zkoumanému tématu nacistické kulturní politiky. V šesti kapitolách autor přibližuje jednotlivé aktéry, tedy německé i české úřady a instituce s oddělením kulturněpolitických záležitostí Úřadu říšského protektora v čele, prostředky, jimiž k dosažení svých cílů disponovali, ale také paradoxní situace, které vznikaly, a překážky, které musela okupační síla ve své snaze o ovládnutí českého prostoru překonávat. Většina z těchto překážek přitom pramenila z výchozího politického zájmu: okupantům záleželo v první řadě na tom, aby v protektorátu vládl klid a tuzemská výroba (především zbrojního průmyslu) plynule pokračovala. Proto byli ochotni dovolit zdánlivě autonomní správu pod hlavičkou české vlády a načrtli tak silové pole, ve kterém se odehrával každodenní život, včetně všech kulturních událostí. České orgány kryly nebo nedůsledně pronásledovaly projevy odporu, nevymáhaly všechna existující nařízení, zároveň docházelo k nejasnostem v rozdělení kompetencí a panující nejistota vytvářela prostor relativní svobody. Střet nutného, chtěného a možného z různých stran tak ve výsledku určoval vydání konkrétního titulu, konkrétní reakci na konkrétní akt odporu diváků nebo výši trestu. Autor však ve svém výkladu zároveň neustále připomíná, že období protektorátu je vnitřně diferencované a že docházelo ke zlomům v chování a přístupu okupační moci k obyvatelům okupovaného území.

Mohn v druhé části knihy dále sleduje exilové aktivity a snahy zasáhnout do dění v protektorátu (londýnské vysílání *Hovorů s domovem*, vydávání exilových časopisů aj.), a pokouší se také vytvořit obraz chování českého kulturního publika. Závěrečný poukaz na enormně rostoucí výdělků německých vlastníků filmového průmyslu i vliv propagandy reviduje obvyklý pohled na „odboj návštěvou národních kulturních akcí“. Mohn však už nevyužívá k další úvaze třeba na tomto místě konstatovaný fakt, že antisemitský film *Žid Süß* se stal ze strany českého publika kasovním trhákem. V tom ohledu se autor obecně drží poněkud zpátky – registruje a precizně dokládá jednotlivosti protektorátní skutečnosti, skládá z nich obraz možných vztahů a fungování, nepouští se však do žádných teoretických

úvah Mohnův „příběh o protektorátu“ tak zůstává přes své detailní zpracování v jistém smyslu fragmentární.

Třetí část knihy je rozdělena do čtyř kapitol – literatura, hudba, divadlo a film. Mohn sám v úvodu třetí části zmiňuje, že v různých oblastech umění sledovala okupační moc různé cíle, a právě srovnáním rozdílných způsobů dohledu a řízení je možné ozřejmit reakce a řešení, ke kterým se aktéři uchýlovali (s. 213). Zatímco plně kontrolovat „živé“ divadlo, opírající se o tradici národního boje, bylo pro režim obtížné, filmové produkce nabízely prostor pro práci propagandy; nejen schválenými tituly, ale také uváděním filmových týdeníků. Hudební produkce nacisty naopak sama o sobě tolik nezajímala, využít se však dala její prestiž. Literatura podléhala od chvíle dosazení Augusta Ritter von Hoopa do vládního Oddělení kultury v roce 1940 jeho přísné kontrole a snaze určovat směr literárního vývoje, nejen ve smyslu úředního dohledu, ale i vkusu. Používal k tomu řadu mocenských nástrojů, od nařízení knihovnám, přidělu papíru, cenzurních zásahů a postihů až po iniciaci převzetí významných nakladatelství. Detailní popisy protektorátního života předkládají českému čtenáři řadu obecně i méně známých jmen; zatímco chování Jakuba Demla, Jaroslava Durycha nebo vznik Skupiny 42 českého čtenáře nepřekvapí, postava a vliv Augusta Ritter von Hoopa nebo jména kolaborujících básníků (Václav B., Jindra Cink, Zdeněk Dufek) v české kulturní paměti nefigurují. Každá z kapitol proto začíná kontextualizujícím přehledem tvorby do roku 1939 a ve všech je dále sledována přibližně stejná osa: způsob a rozsah kontroly, reakce autorů nebo institucí na ni, reakce diváků a doplnění konkrétní případovou studií.

Zatímco divadlo je konkretizováno na životě německojazyčného divadla, v ostatních oblastech sleduje autor významné dobové osobnosti – v hudbě ztvárňuje příběh dirigenta České filharmonie Václava Talicha, v oblasti filmu přibližuje rozporuplnou postavu krále komiků Vlasty Buriana a v literatuře se věnuje osobnosti spisovatele Františka Kožíka, autora bestselleru *Největší z pierotů*. Také zde může čtenář těžit z badatelovy dvojjazyčné ukotvenosti a precizních rešerší. V případě Kožíka Mohn dokazuje, jak plodný a úspěšný spisovatel oslovil v době heydrichiády osobním dopisem Emanuela Moravce a jak se na základě této korespondence rozvinula složitá síť spolupráce, obnášející ze strany vládnoucí moci podporu Kožíkovy kariéry (místo v pražském rozhlasu) a oplátkou jeho účast na propagandě (rozhlasové skeče). Označit veřejně Sovětský svaz jako viníka katyňského masakru ovšem nedokázal. Historik zároveň nabízí interpretaci Kožíkovy prorežimní iniciativy, která bere v úvahu výjimečnou situaci v roce 1942 i osobnostní rysy autora. (Dodejme jen, že zrovna kapitola o Kožíkovi měla projít českou redakcí.)

Rozsáhlá Mohnova kniha vychází z úspěšně obhájené disertace v oboru historie, čímž jsou dány její limity i silné stránky. Úctyhodných takřka pět set stran textu, precizně zpracovávajícího dosud nepříliš probádané téma, včetně připojených rejstříků a v neposlední řadě obsáhlý soupis pramenů a sekundární literatury z ní činí nepostradatelnou část odborné knihovny. Nekomplikovaná němčina a stylové prvky autorova vyjadřování ji přitom zpřístupňují i čtenářům, kteří by si netroufli číst v originálu německé klasiky. V nejbližší době má ostatně vyjít v nakladatelství Prostor i její český překlad.

Volker Mohn: *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen*. Essen: Klartext (= Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, 45), 2014, 512 s.

Napsal Arne Laurin (19. 4. 2017)^{CZ}

Arnošt Lustig (1889–1945) přišel do Prahy na podzim 1906 coby absolvent jičínské reálky a nastávající posluchač českojazyčné polytechniky. Brzy se stal čilým aktérem studentského spolkového života (zejména v rámci Svazu českoslovanského studenstva), pronikl do kruhů literárních i výtvarnických, začal psát do časopisů zprvu studentských (Časopisu pokrokového studentstva, Studentské revue), v r. 1909 zakotvil mezi dvěma týdeníky – jičínskými Pokrokovými listy a pražským českožidovským Rozvojem. Tady a posléze i jinde – srov. provizorní **bibliografii** – Lustig pod několika pseudonymy, z nichž jeden (Arne Laurin) se mnohem později stal jeho novým jménem úředním, utvářel své jméno kritické i beletristické (také překladatelské), první z nich se zjevnou chutí k polemice, ostrému soudu, byť nejednou slabě argumentovanému. Svá kritická vystoupení od počátku neváhal stylizovat jako projev přísného, vzdělaného a povětšinou zklamaného glosátora, neostýchal se při tom ozřejmovat lokálně politickou rovinu svých invektiv, tedy to, že píše, aby vířil poměry v pražském uměleckém poli: jedny soustavně ponižoval (příkladem budiž série referátů o výstavách v Topičově salonu /Rozvoj, 1910/), jiné – nejednou své kavárenské souputníky – vyzdvihoval jako pravé, myslivé a zápasící umělce, nehovící měšťáckému vkusu, většinové poptávce.

Počátkem roku 1913 se Lustig v týdeníku **Národní obzor** (7, 1912/1913, č. 12, 24. 1. 1913, s. 1–2, podepsáno **Arne Laurin**) pozastavil nad nedávno vydanou knihou Šrámkových próz přeložených do němčiny (Flammen, přel. Otto Pick, Leipzig: Ernst Rowohlt Verlag, prosinec 1912), resp. především nad tím, že a jak tento soubor uvedl Hermann Bahr. Na tom základě obecněji traktoval svou představu dobrého prostředkování či propagování. Text – nadepsaný **Češství jako problém** – zde publikujeme (na okraj dokončovaného rukopisu knihy Arne Laurin /1889–1945/: Portrét novináře – výsledku stejnojmenného projektu IPSL financovaného GA ČR 15-06065S). Krom úprav směrem k dnešní pravopisné normě (parfém m. parfum, indiferentní m. indifferentní; syntéza m. synthesa apod.) nahrazujeme Laurinovo důsledné „Herrmann“ v Bahrově jméně patřičným „Hermann“.

Porozumění Laurinovu razantnímu zpochybnění Bahrovy způsobilosti může dopomoci jednak četba pasáže z Otevřeného listu společnosti Národního divadla, který Lustig/Laurin v Národním obzoru nechal otisknout několik týdnů nato – 28. února, v souvislosti s rozhodnutím ředitelství Národního divadla odstranit z repertoáru inscenaci Hebbelovy Judity („/.../ A Společnost [Národního divadla] musí nám dáti vysvětlení i k jiným otázkám. Musí nám říci, proč se nehraje Grillparzer, když je na repertoáru Bahr /.../“), jednak konfrontace s kratším, ne právě lichotivým jubilejním portrétem, který Lustig zanedlouho Bahrovi věnoval v revui Divadlo (Hermann Bahr padesátníkem, Divadlo 11, 1913, č. 15, 20. 5., s. 236, podepsáno A. L.): „(...) Bahr totiž už dlouho není revolucionářským duchem, který bouřil kdysi Vídeň, dnes se stal ‚hraným‘ autorem a z pohodlně více, než je slušno a vhodné i v samotné povrchní Vídni. Jen fakt, že nám Bahr ve Vídni nenadává, nestačí dle mého mínění k tomu, aby jej český národ oslavoval, kdyžť, nota bene, jeho láska k nám je tak platonická, že nedonutila vídeňského autora, aby se naučil aspoň trochu česky. Cílevědomá práce takového pražského O. Picka, který, nešetře námahy ani výloh, uvádí soustavně moderní českou literaturu za hranice, má pro všechny, kdo se nedají lapit na barnumskou reklamu, cenu desetkrát větší než deset platonických lásek desíti Bahrů. A co se už týká uvedení do německé literatury, jde, vím to velmi pozitivně, cesta výhodněji přes mladé německé literáty v Praze. Chce-li se české literatuře tedy mermomocí za hranice...“ Patří se připomenout, že po válce – zjara 1921 – se Laurin a Pick (1887–1940) sešli v redakci deníku Prager Presse, na jehož tvářnosti se poté společně podíleli až do léta 1938.

mt

Češství jako problém

To se nedá odbýt dvěma, třemi slovy. Žádným parfémem chemickým či slovním se to nedá odbýti. Neodhádáš toho ničím, dělej co dělej; v okamžiku, kdy toho nejméně potřebuješ, sedí ti tvoje češství v týle, nezbavíš se ho. A nechtěl bys se ho ani zbavit, byť bys byl sebevíce indiferentním, staneš-li před faktem, že kdosi cizí pokouší se hodnotit to, co je tobě svrchovanou kulturou, co je tvému citovému bytí *conditio sine qua non*. A že to hodnotí snad dosti pietně, jistě však nesprávně. Je s podivem, že vždycky je potřebí popudu z vnějšku (znak indiferentní doby, indiferentních citů, náboženské indiferentnosti!), abychom se snažili nalézt co nejjemnější odstíny své kultury, abychom se snažili být co nejspravedlivější ke každé dobré vůli...

Tož, zase jsme měli nedávno příležitost zamyslet se nad češtvím vůbec a nad *svým češtvím* zvláště. Jaký je tzv. zděděný charakter českého národa, to se již pokoušela formulovati svým způsobem celá řada lidí; šťastně, nešťastně, vhodně, nemožně; veršem, prózou; prózou beletristickou i vědeckou; dr. Chalupný ve svém spise „Národní povaha česká“ pokusil se zase o jakous takous syntézu všech mínění; přičinil svoje poznatky; šťastně to formuloval. Ale jeho kniha platí sociologům, je správná v celku, a rozhodně nesprávná v jednotlivostech. Jednotlivost jsem například já, který jako člověk cítím svoje češství, chápu je, pojmám je třeba intelektuálně zcela jinak, než jak předepisuje kánon; jednotlivost je například chvíle intenzivněji prožitá, která koriguje prožité chvíle jiné, jinak prožité, vlažněji, je k nim komentářem, je jim průvodčím a direktivou a cílem.

Není tomu dávno. Za výklady všech pražských knihkupectví se objevila červená knížka. Překlad novel Fráni Šrámka pod společným názvem „Die Flammen“. Žije v Praze mladý entuziast, Otto Pick se jmenuje, a jeho práce je záslužná, záslušnější než celý život různých nemotorů, kteří referují o našem životě a kultuře do německých a francouzských listů, a o kulturách Francouzů a Němců do listů našich.

Pan Otto Pick je mi sympatičtější. Nezačal problematickým povídáním o věcech, které zná z třetí ruky, poznal český jazyk a snad všechny složky české kultury. Aspoň složky toho, co se nazývá „moderní kulturou“. To, co je poslednímu „kritikovi“ u nás nejprvnější povinností, vlastní poznání, se v požadavcích, které klademe na naše cizí propagátory, zcela nepochopitelným způsobem anuluje. William Ritter, který píše „Léttres tchèques“ do „Mercure de France“, nezná ani česky! A tak dále. Kapitola o těchto hrdinech by byla velmi bolestná, kdybych v ní chtěl pokračovati. A hlavní znak našich hrdin: jsou to vesměs duchové nejvýše průměrní. K nim patří i Hermann Bahr. Mluvím o něm zvláště. Hermann Bahr napsal předmluvu ke knize překladů ze Šrámka. Nemám pro to jiného slova, nechci-li mermomocí užití pepického žargonu, než: neomalenost. Hermann Bahr má prý zásluhy o náš národ. Prý prolomil hráze německé zaujatosti. Prý... atd. Prolomil-li Hermann Bahr opravdu hráze této zaujatosti, je to ostuda hned několikanásobná. V naší literatuře je totiž řada lidí *aspoň tak dobrých*, jako je Bahr, a nikoho nikdy nenapadlo povyšovati je nějak za cosi velkého. A dají-li si Němci lámati své hradby jen Bahrem, pak z naší strany nebylo o co státi. Pak také nestojí za to, abychom se pokoušeli dostat se za tyto hradby. Vnitřní (tedy jedině kladné!) efekty kultury nejsou závisly od prolomení hrází. Tisíckrát ne! Japoncům přišel čas. I nám by přišel. Později, ale vždycky.

Budiž mi rozuměno. Pan Otto Pick, vyzval-li pana Bahra o své újmě k napsání předmluvy, počítal jistě s vlivem, jaký má jméno Bahrovo na uši jistých německých společností. Počítal patrně dobře. Věděl patrně dobře, co dělá. Moje námitky nejsou namířeny proti němu. Ale ostudou pro nás je, že člověka, který přesahuje Bahra hned o několik hlav, musil právě on uváděti na tzv. evropské fórum. Na evropské fórum vede pro nás cesta přes německou literaturu, rozumí se. Protože přes všechno tlachání o bratrství česko-francouzském, přes všechny šmokovské bankety a telegramy se mezi mladšími Francouzi dosud nenašel člověk, který by rozuměl českému jazyku, neřkuli, aby z něho překládal. Ale jde-li naše cesta k Evropě

přes německou literaturu, a je-li třeba jméno některého z německých autorů jako „Entréebillet zur europäischen Kultur“, jak to říkal Heine, pak to mohlo být jméno méně zdiskreditované, než je Bahrovo. Jméno autora, který třeba našemu snažení právě tak málo rozumí jako Bahr.

Nechme neodčinitelných faktů. V předmluvě loajálně přiznal Bahr, že nezná jediné slovanské řeči. V předmluvě je o Šrámkovi nějakých třináct řádek. Třináct řádek, v nichž stačí změnit jméno Šrámkovo v kterékoliv jiné, aby všechna přirovnání, velmi opatrná a nesmírně málo charakterizující, mohla zůstat v platnosti. Jméno Bahrovo by mne uráželo v předmluvě ke každé české knize. Nevím, co o tom soudí jiní, já bych s jeho jménem, s nímž je spojena totální ignorance všeho, co nám alfou i omegou, nechtěl vystupovati. Uráží-li mne všude, tož dvojnásob u knihy Šrámkovy. Nic nepoznal z nejcennějšího charakteru tvorby Šrámkovy, nepoznal vražedné ironie spojené s neméně vražednou melancholií; Kvapila vpletl do předmluvy, jeho ohlížení cizích vzorů (nevím, jak je pan Kvapil, dnes na jedné straně přeceňovaný a na druhé straně velmi nespravedlivě podceňovaný, spokojen s problematičtými komplimenty svého přítele, ale to ovšem jeho věcí), Šrámk srovnal docela s Munchem! Celý český charakter se mu rozplynul pod pohodlným gestem shovívavého dobrodince, který sice nežádá za své dobrodiní odměny, nicméně čeká na uctivé pozdravy. Šrámk a Munch! Odvážil by se nejposlednější žurnalista u nás takového za vlasy přitáženého srovnání? Všechn rozdíly citový, všechny rozdíly dvou kultur, všechny jemné diference, které může postřehnouti jen cvičené oko, jsou zde připlácny jako moucha na zeď. Šrámk je sám sebou zajímavým objektem studijním. Jemu ovšem nevádí „charakterizace“ blahovolného propagátora. Ale my, kteří jsme se srdečnou účastí přijímali taktní a noblesní pomoc páně Pickovu, jsme trochu rozčarováni. A bude na místě, začne-li se dnes, kdy se začínají „lámat hradby“, znovu myslit o zvláštním „signum indelebilis“, o nesmazatelném znamení, které si všichni, volky nevolky, neseme do života o českém charakteru. U Šrámk například (vzpomeňte!, Šrámk je anarchistou, a anarchista Šrámk stojí v konfliktu se Šrámkem – novelistou) je tento charakter český vysloven – snad proti dobré vůli autorově, ale to je konečně lhostejno – velmi přesně: není tam vlastně jasných chvil (Šrámk se snad jen jednou pokusil o humoresku, která se nezdařila!), není tam čisté radosti – a je-li tam, pak je to zcela primitivní radost venkovského člověka nad rozoranou, vonící půdou; *nad domácí půdou*; je-li tam radost, je promísena vždycky bolestí; bolestí našich dnů, naší bolestí; bolestí, která je druhému nepochopitelná a která je určitě větší než bolest příslušníka jiné kultury; bolestí, která plyne z malosti; která může plynouti i z cudnosti! Neboť není cudností, zůstává-li jedinec skrytým, než by si za cenu popularity dal setřítí nejkrásnější pel svého života, svůj národní charakter, který musí býti v něm, protože jinak není možno?

Nejsem šovinem. Myslím, že jím nikdy nebudu moci býti. Vím, velké akce mají potřebí kompromisů. Ale nejsem ani diplomatem. Nedosti dobře rozumím kompromisům. Snad bych porozuměl rozumným kompromisům, při nichž by bylo omluvou více než *kulturní filantropie* Bahrova! Jiným kompromisům nerozumím a považuji je za kompromitující.

Chci to říci v dobré vůli panu Pickovi. I on, který poznal dosti věcí českého života, mi dá za pravdu. Není přece možná, aby bylo pokračováno v cestě, kterou začal tak jemným povel, způsobem, jak by myslil Hermann Bahr. Mně je jméno Pickovo zárukou dobrých úmyslů. I můj úmysl je dobrý. Upozornit překladatele na nebezpečí, jaké by vzniklo tím, co jsem nazval kulturní filantropií. On, který zná, snad dobře, snad méně dobře, českou literaturu ve vrcholných zjevech, ví jistě, že jí toho není třeba!

Píše Murray G. Hall (26. 4. 2017)^{cz/de}

Na rozdíl od rakouských spisovatelů, kteří neemigrovali/emigrovat nemuseli a psali a publikovali během „druhé“ světové války, těší se jejich kolegové píšíci za „první“ světové války se službou císaři, lidu a vlasti jaksi lepší pověstí a většinou našli své místo v domácí literární historii. **Elisabeth Buxbaumová** člení svou knihu *Des Kaisers Literaten* [Císařovi literáti] o starších i nově zavedených institucích, které sloužily v první světové válce státní propagandě, do několika přehledných bloků. Jako nejvyšší, všudypřítomná morální instance tu figuruje Karl Kraus, který jednotlivé válečné propagandisty náležitě kritizoval.

Po vyzdvižení Krausovy štvánice („proti“ válce) se zabývá „řídícími středisky“, totiž Válečným archivem (Kriegsarchiv – KA) a Válečným tiskovým stanem (Kriegspressequartier – KPQ), jejich historií a dalším vývojem. Následně se čtenář v kapitole *Na literárním vojevůdcovském kopečku* dozvídá bližší informace o nejdůležitějších osobách za těmito institucemi, respektive v nich (generál Woinovich von Belobreska, Maximilian von Hoen a Alois Veltzé), osobách služebně nadřazených literárním autorům, o kterých kniha pojednává. Jak byl tento takzvaný Literární oddíl ve Válečném archivu organizován a uspořádán, je tématem další větší pasáže. Zde je podrobně vysvětleno, jakými prostředky byla válečná propaganda vedena, totiž za pomoci knižních publikací, přednášek (viz Zweig a Werfel!) a v neposlední řadě ilustrovaného měsíčníku *Donauland*, kterému dodávalo příspěvky nemalé množství autorů. Buxbaumová hovoří o „masové výrobě publikací“ (s. 55).

Následuje několik pasáží, jejichž předmětem je dohromady dvanáct spisovatelů. Je třeba předeslat, že tato „pojednání“ tvoří hlavní půvab knihy. Čtenář se tu seznámí s částečně známými, většinou ale s méně prozkoumanými dokumenty (dopisy a ukázkami textů), které autorka zároveň dovedně, ačkoli občas velmi dlouze, komentuje. Životní dráhy jednotlivých spisovatelů jsou zkoumány s různou důkladností. Buxbaumová začíná Rainerem Mariou Rilke, jehož krédo znělo stejně jako u jeho kolegů „Hlavně ne na frontu!“. Jak Buxbaumová ukazuje, je slovo „sloužil“ velmi široké a v mnoha případech opravdu velmi široce užívaný pojem k popsání činnosti v KA nebo KPQ, jak v tomto, tak i v jiných případech.

Zajímavé jsou výklady o válečných autorech Franzi Karlu Ginzkeyovi a Stefanu Zweigovi (kterého Buxbaumová popisuje jako „ulejváka“, s. 97). Rudolf Hans Bartsch (označovaný zde často nesprávně jako Hans Rudolf Bartsch) byl doposud možná méně známý. Jeho válečné romány a inklinace k nakladatelství Staackmann umožňují udělat si obrázek o jeho světonázoru. Zato Alfred Polgar je popsán jako typ literáta, který by s válečnou propagandou nejraději neměl vůbec nic společného. Naopak o „pisálkovi“ a válečném fanaticovi Felixi Saltenovi, který byl také mezi literáty v KPQ, se píše, že: „produkoval patriotisticko-nacionalistické texty na běžícím páse“ (s. 148).

V rámci jednoho oddílu jsou probráni Robert Musil, Alexander Roda Roda (o němž by ještě mohla být napsána celá monografie!), Franz Werfel a Egon Erwin Kisch a popsána je jejich literární životní dráha ve službách císaře a vlasti. Následující pasáž nese název *Rezervisté: Hermann Bahr, Hugo von Hofmannsthal a Anton Wildgans*. Pokud jde o prvního a posledního jmenovaného, setkávají se zde zřejmě nejextrémnější vyznavači války, od kterých by se člověk nejraději s odporem odvrátil. Jako kontrastní příklad může sloužit poslední spisovatel v řadě, Franz Theodor Csokor.

Vyvstává otázka, jaké stanovisko pánové váleční literáti ke svým výlevům zaujali po rozpadu habsburské monarchie, v době po první světové válce. Z výkladu Buxbaumové vyplývá, že – což nás neudiví – si jich mnoho nepřálo, aby jim jejich válečná lyrika, eseje a zprávy byly vůbec připomínány. Csokor byl jedním z těch, kdo se od své spisovatelské činnosti během války otevřeně distancoval. Když dnes člověk tyto válkychtivé texty čte, diví se, jak mohly být dnešní „výstavní štíty“ rakouské literární historie (a samozřejmě nejen ony) takovýmto způsobem zataženy do světové války.

Ačkoli je k tématu spisovatelů ve službách císaře, tj. v KPQ nebo KA, k dispozici už celá řada studií – většinou jsou to (vídeňské) disertace, které pokrývají dobu do roku 1949 –, musí také autorka stejně jako její předchůdci konstatovat, že prameny pro aktivity především Literární skupiny KA jsou „velmi sporé“ (s. 24). „Největší a nejzajímavější část, totiž ta s propagandistickými metodami atd., byla po skončení války v roce 1918 úmyslně spálena, aby případní váleční štváči nemohli být po rozpadu monarchie voláni k odpovědnosti“ (s. 24). Z textu není jasné, jestli se jedná o autorčinu domněnku, nebo jestli je to něčím podloženo.

I přes napínavé zpracování historie KPQ a životopisů různých literárních autorů atd. je přece jen zapotřebí zmínit několik nedostatků. U některých citátů v hlavním textu chybí odkaz na prameny a bibliografie (s. 310nn.) by mohla být, alespoň co se týče „archivů a knihoven“, uspořádána pro čtenáře trochu informativněji. Chybí přehled jednotlivých použitých fondů a nejasné zůstává, jestli lze s takovými údaji poskytnout dobrý soubor literatury k tématu. U citátů z Musilova díla by bylo smysluplnější použít a vyhodnotit dvojsvazkové vydání jeho deníků z roku 1976, než se omezit na překonané úryvky, které vyšly v roce 1955. To se týká i devítisvazkového vydání jeho *Sebraného díla* z roku 1978.

Zatímco nelze očekávat, že kniha s termínem vydání „podzim 2014“ může zohlednit záplavu publikací – často katalogy k výstavám k stoletému výročí začátku první světové války –, bylo by pro téma „Císařovi literáti“ přínosné použít sborník z roku 1989, který vzešel z jedné konference v Klagenfurtu (*Österreich und der Große Krieg 1914–1918. Die andere Seite der Geschichte*. [Rakousko a Velká válka 1914–1918. Obrácená strana historie.] Hrsg. von Klaus Amann und Hubert Lengauer. Wien: Verlag Christian Brandstätter, 1989). Kromě několika příspěvků k literatuře za světové války v něm lze najít také článek od dlouholetého archiváře Rakouského státního archivu Petera Broucka o Válečném tiskovém stanu a literárních skupinách ve Válečném archivu v letech 1914–1918 (s. 132–139). V této souvislosti je trapné, že se jméno dlouholetého generálního ředitele Státního archivu Kurta Peballa, který mimochodem napsal vůbec první práci o KPQ a literárních skupinách (1949, resp. 1961), v bibliografii několikrát objevuje jako „Preball“ (s. 273, 275, 276, 314). Takové a další překlepy a chyby ale nakonec tento zajímavě pojatý příspěvek k činnosti dnes někdy více, někdy méně známých literátů za první světové války nijak zásadně nenarušuje.

Přeložila Petra Grycová

Elisabeth Buxbaum: *Des Kaisers Literaten. Kriegspropaganda zwischen 1914 und 1918*. Hrsg. von der Armin Berg Gesellschaft. Wien: Edition Steinbauer 2014, 320 s.

Píše Jan Hon (3. 5. 2017)^{CZ}

Karlovská konferenční vzpomínka

Následující řádky měly být zprávou o konferenci na téma Praha v době Lucemburků, kterou loni v červnu uspořádala ke karlovskému jubileu Lucemburská univerzita. Sluší se ovšem předem podotknout, že se tato zpráva ve vícero ohledech vymyká dobrým mravům. Zaprvé: podává ji jeden z přednášejících; zadruhé: činí tak s neomluvitelným prodlením; a za třetí: z výše uvedených důvodů může nabídnout spíš jen osobní vzpomínku než objektivní zprávu kritického diváka. Omluvou autorovi budiž, že ještě horší by bylo, kdyby se na konferenci zcela zapomnělo. Jednalo se totiž o bohubilý počin, ač se v něm zračily leckteré problémy a výzvy současného mediévisticky zaměřeného bohemikálního bádání. Už proto stojí alespoň za zmínku.

Celý název konference zněl ***Prag in der Zeit der Luxemburger: Literatur, religiöse Ideen und Herrschaftskulturen zwischen Bereicherung und Behauptung*** [Praha v době Lucemburků: literatura, náboženské myšlenky a panovnické kultury mezi [vzájemným] obohacováním a soupeřením]. V intencích tohoto – snad trochu krkolomného – názvu se organizátoři konference nesnažili zaměřit na jeden dílčí aspekt lucemburské Prahy, resp. lucemburských Čech, nýbrž na kulturní vztahy v českých zemích 14. století v jejich diverzitě a komplexnosti. Jak se psalo v konferenční anotaci: „Kolokvium nahlíží na Čechy 14. století jako na historický příklad míšení, konkurence a vzájemného obohacování v komunikačním prostoru určeném různorodými hybateli jako např. domácí šlechtou, panovnickým rodem, dvory, městským patriciátem a duchovenstvem různé orientace.“ Jen letmý pohled do programu ovšem rychle prozradil, že důraz byl kladen zejména na literaturu doby lucemburské a snad trochu překvapivě také na její recepci v 19. a 20. století.

Konferenci otevřel jedním ze dvou čistě historiografických příspěvků Michel Pauly (Université du Luxembourg). Jeho přednáška na téma *Lucembursko v západní politice Karla IV.* nabídla jednak vhled do role, kterou Lucembursko hrálo v kontextu Karlovy říšské politiky, a jednak poodhalila, že jednou z nevyslovených, ale zřetelných motivací k uspořádání této konference byl vztah Lucemburska k vlastní historii a z něho plynoucí pouto k českým zemím. Tato motivace byla obzvláště patrná ze složení účastníků. Vedle badatelů z hostitelské univerzity (vedle zmíněného Paulyho ještě Eloïse Adde a Amélie Bendheim a hlavní organizátor celého setkání Heinz Sieburg) zde zřetelně dominovali hosté z Univerzity Karlovy, a to konkrétně z Ústavu germánských studií Filozofické fakulty (Štěpán Zbytovský, Manfred Weinberg, Lenka Vodrážková, Milan Tvrdík). A právě pražští přednášející se s výjimkou Milana Tvrdíka zaměřili na moderní recepci lucemburských Čech. Lenka Vodrážková zmapovala germanistické bádání k tomuto období – včetně počínů edičních – na rozdělené pražské univerzitě po roce 1882, přičemž poukázala na momenty napětí i rozdíly v přístupu mezi badateli české a německé univerzity. Manfred Weinberg i Štěpán Zbytovský se zaměřili na recepci lucemburských Čech v německojazyčné literatuře z českých zemí v první polovině 20. století – Weinberg v příspěvku o románu Franze Spundy z roku 1942 *Der Herr vom Hradschin. Roman Kaiser Karls IV.* a Zbytovský v příspěvku o recepci *Oráče z Čech* Jana ze Žatce. V obou referátech šlo, byť pokaždé z jiného úhlu pohledu, o vztah mezi náhledem na (dávnou) minulost a soudobou politiku, a zejména Zbytovského zaměření na autory jako Hans Watzlik vedlo v následující diskusi k otázce, jak se má literární věda stavět k dílům, která svůj tendenční výklad minulosti staví do služeb nenávistné národnostní politiky.

O vztah politiky a literatury šlo i v mnoha příspěvcích ryze medievistických: Eloïse Adde ukázala v detailní analýze německého veršovaného překladu *Dalimilovy kroniky* ze 14. století, jak německá i česká verze textu pracují každá s jiným pojmem češství a němectví a tím pádem pokaždé jinak rámuje politické konflikty, o kterých vypráví. Amélie Bendheim v příspěvku k recepci Alana ab Insulis u Heinricha von Mügeln ukázala, jak se i v okruhu Karla IV. mohla stát vernakulární poezie nositelem politické teorie a tím pádem jedním z mocenských nástrojů. Že instrumentalizace německojazyčné literatury pro politické účely nebyla v kontextu českých panovníků 14. století žádnou novinkou, předvedl ve svém příspěvku Alexander Dingeldein (Johannes Gutenberg-Universität Mainz), který se zaměřil na politickou rovinu díla Ulricha von Etzenbach ve vztahu k posledním Přemyslovcům.

Stranou tohoto zaměření stály příspěvky Kristýny Solomon (Univerzita Palackého v Olomouci) a autora těchto řádků Jana Hona (Ludwig-Maximilians-Universität München). Solomon představila nejdůležitější poznatky ze svého aktuálního výzkumu staročeské tristanovské recepce (jehož výsledky ostatně mezitím vyšly knižně pod názvem *Tristan-Romane: Zur spätmittelalterlichen Rezeption von Gottfrieds Tristan in den böhmischen Ländern*, Göppingen, 2016), přičemž se zaměřila na vztah staročeské skladby *Tristram a Izalda* k jejím německým předlohám. Hon na základě analýzy několika legend doby Karlovy (*Legenda o 10000 rytířů*, staročeský *Život sv. Kateřiny*, václavská legenda Karla IV. a staročeská *Legenda o sv. Prokopu*) naznačil, jakým směrem by se měl ubírat další výzkum

staročeské hagiografie, a to ve vztahu k jejich funkcionalitě na straně jedné a s ohledem na aktuální tendence germanistického legendistického bádání na straně druhé.

Jako jakýsi širší historický rámec všech zmíněných literárněvědných příspěvků lze chápat příspěvek Milana Tvrdíka, který nabídl obsáhlý přehled literárního vývoje od doby posledních Přemyslovců po začátek husitských válek.

Dva příspěvky se vedle již zmíněné úvodní přednášky Michela Paulyho vymykaly převažujícímu literárněvědnému zaměření konference. Wolfgang Schmid (Universität Trier) zmapoval v nevídaně detailním přehledu, jak, kdy, odkud, od koho, a případně na kterých cestách Karel IV. získával relikvie do svých sbírek, a lingvista Hans-Joachim Solms (Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg) shrnul vědecké debaty posledních desetiletí o němčině proslulé pražské Karlovy kanceláře.

Celkové koncepci konference by se z vnějšího pohledu dalo leccos vytknout: Vzhledem k zuboženému stavu, v jakém se v současné době nachází literárněvědná bohemistická medievistika, je škoda, že se tohoto setkání neúčastnil ani jeden z jejích vzácných představitelů, rozptýlených mezi Freiburgem, Prahou a Vídní. Naopak hojně zastoupení příspěvků zabývajících se moderní recepcí lucemburských Čech vyvolávalo dojem, jako by k epoše samé už nebylo možné říct mnoho nového. Jak klamný dojem to je, není snad třeba zmiňovat – ostatně mnohé z přednesených medievistických příspěvků toho byly jasným důkazem.

Přesto si dovolím soudit, že šlo o konferenci důležitou a v lecčem úspěšnou. Mezi českou a německou medievistikou je stále ještě znát silnou zeď, postavenou z rozdílů v teoretickém a metodologickém zaměření, institucionálním zázemí či interdisciplinárním rozkročení, a tak je třeba vítat každou příležitost, při které se podaří kousek této bariéry odbourat. Zejména pro německé medievisty, zakořeněné chtě nechtě v značně teoreticky zatíženém diskursu posledních desetiletí, bylo navíc jistě osvěžující podívat se na středověkou – nejen německou – literaturu prizmatem konkrétní, časoprostorově a politicky vymezené historické konstelace. A koneckonců i z debaty s kolegy zabývajícími se moderní literaturou bylo patrné, že si oba stále se od sebe vzdalující filologické tábory mají co říct, ba že se vzájemně potřebují, chtějí-li si být vědomy historické specifčnosti jak svého materiálu, tak svých explicitních či implicitních východisek.

Pro to všechno patří lucemburským kolegům – s nimiž na organizaci spolupracovala také mohučská Uta Störmer-Caysa – dík i uznání.

Napsal Arnošt Kraus (10. 5. 2017)^{cz/de}

„Dokud dějiny duševního života našeho přestanou na prozkoumání děl česky psaných, dotud nebude možná učiniti si uspokojivý obraz o probuzení literatury české na hranici našeho století. K literatuře české patří zajisté také předcházející literatura německá, zvláště pokud vystupuje směrem provinciálním, předchůdcem to směru národního u nás jako jinde. Tato literatura jest naše; pozdější literatura německá v Čechách jest jenom jedním z obou proudů, ve které se vlastenecká literatura dřívější rozdělila. O této přípravné době, pro nás přinejmenším tak důležité jako literatura pěstovaná jazykem latinským, jest pracováno pramálo, i jest úkolem této práce, obrátiti pozornost našich literárních dějepisců k těmto pramenům naší nové národní literatury.“

*Tento úryvek z rozsáhlé odborné a recenzní činnosti zakladatele české germanobohemistiky **Arnošta Krause** (1859–1943) dokumentuje jeho zájem o prohloubené studium česko-*

německých literárních a kulturních vztahů doby „mezi časy“, tedy konce 18. a počátku 19. století. Již od počátků české germanistiky je tento komparativní rozměr takřka u každého dalšího badatele a badatelky vsudypřítomný, a nepochybně souvisí s bezprostředním prožíváním a hodnocením „konfliktního“ česko-německého společenství a sousedství. Kraus jako by se retrospektivně obracel zpět a bilancoval: a to nejen dějiny latinské, české, německojazyčné a slovenské literatury a kultury, ale i výkony soudobé filologické a historické vědy. Programově přitom navazoval na požadavek T. G. Masaryka studovat „české“ látky v německy psané literatuře a vůbec kriticky přehodnotit koncept historismu v novodobé české kultuře, formulovaný v Athenaeu, Čase, či později v České otázce. Rovněž je třeba připomenout Krausovo filologické školení v Berlíně a Mnichově u čelných představitelů německého pozitivismu (W. Scherer, K. V. Müllenhoff), jehož metodologii (stanovení bezpečné filiace látky, resp. motivu, spojenou s její stylotvornou analýzou a doprovobenou spolehlivým biograficko-bibliografickým aparátem) uplatňoval v kulturněpoliticky brizantní česko-německé problematice leckdy ještě dříve než jeho němečtí současníci z českých zemí.

V dodnes citované studii o pražském univerzitním profesoru estetiky, překladateli a beletristovi Augustu Gottliebu Meißnerovi, již otevírá shora uvedená pasáž, napsal Arnošt Kraus dále: „Roku 1785 stal se v nejlepší formě oficiální import moderního literárního vzdělání do Čech; bylo to, když A. G. Meissner byl povolán z Drážďan za profesora estetiky a klasické literatury do Prahy. To jest význam onoho povolání, to nám činí Meissnera zajímavým a naznačuje jeho vysokou důležitost“ (in Athenaeum 5, 1887–88, č. 5 a 6). Kraus zde zdůraznil rovněž Meißnerovo všestranné působení na početné žáky, mezi nimiž je možné se setkat s pozdějšími překladateli a autory novodobé české i německojazyčné literatury. Takřka programově přitom vyzvednul potřebu zabývat se zdánlivě nesouměřitelnými, okrajovými fenomény soudobého německého kulturního a literárního života, který chápal jako časově, tematicky a do jisté míry i žánrově diferencovaný od soudobé literatury německé či rakouskoněmecké.

Delší úryvek přinášíme z recenze na přelomovou knihu slovinského slavisty a germanisty Matiji Murka o „vlivu“ německé literatury na český romantismus, v níž Kraus rozvinul svou dříve jen naznačenou představu o počátcích novodobé české slovesné kultury provokativním tázáním po jejích cizích zdrojích a inspiracích, a to zejména německé provenienci. Dominantní, pozdně romantické, vesměs izolacionistické představy o „českém vzkříšení“, k jejichž postupnému korodování od poloviny osmdesátých let i Kraus podstatně přispíval, byly Murkovou knihou definitivně zpochybněny. Značný, dodnes neprozkoumaný vliv Murkovy knihy v německém prostředí, k němuž přispěla rovněž doplňující a upřesňující Krausova recenze v předním slavistickém periodiku Archiv für slavische Philologie (1897), nelze dostatečně ocenit – od této doby se bohemistika stala součástí šířeji orientované, filologické „republiky vzdělanců“. – Text meissnerovský i referát o Murkově práci (ten v překladu Veroniky Dudkové) jsou s podrobnějším editorovým komentářem a vysvětlivkami zahrnuty do antologie Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky (Praha: Academia, 2016, s. 62 a 313–315).

Václav Petrbok

Dr. Matthias Murko: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik* (Německý vliv na počátky české romantiky)

[...] Obroda českého národa není záležitostí čistě literární, nýbrž sociální, a souvisí s obecným evropským hnutím druhé poloviny minulého století. Nemůžeme za něj tedy vděčit výlučně literárnímu směru, výlučně literární činnosti. Jakmile se prosadily, dosáhly blahobytu a nabyly významu široké lidové kruhy, cizí kulturou dosud neodcizené, musela vyplýnout

i potřeba jejich duchovní potavy. Bajky o takřka germanizovaném národě, který pár buditelů vyrvalo ze spárů národní smrti, bajky vzešlé z okruhu přátel, kteří si vzájemně pochvalně přitakávají, už jsou dávno překonány a Murko je posledním, kdo by je chtěl znovu oživit. Na povrch snad Praha mohla působit německy, cestující, který nemluvil s nikým než s poštmistry, snad mohl projet Čechami, aniž by zaslechl jediné české slovo: jádro lidu však přesto bylo a zůstalo zcela české, možná dokonce víc než dnes. Literatura se sice omezovala na modlitební a nábožensky vzdělávací knížky, ale německá literatura v Čechách nebyla o moc lepší a odpovídala právě také jen bezprostřední potřebě. V XIX. století dostala literaturu celá řada národů bez jakékoli literární minulosti; u českého národa jde toliko o pozvednutí písemnictví – rozšíření látkového okruhu, k čemuž by bývalo jistě došlo už samotným vlivem událostí. Že však počátek s tímto znovudobýváním ztracených látkových držav a ztracených čtenářských kruhů nastal tak brzy, bezpochyby je a zůstává zásluhou doby josefínské. Toleranční patent, zrušení nevolnictví, svoboda tisku, byť posledně jmenovaná zastihla jen málo připravené pokolení, to vše byly události, které mocně urychlily přirozený vývoj. Činy, jimž už více než půlstoletí trvající období reakce nemohlo zabránit. Zato skutečnost, že se nově zakládané obecné školy současně stávaly germanizačními ústavy, nevdí, brzo zapomenutá troška němčiny, kterou si člověk osvojil ve vyšších třídách, nadělala méně škody, než kolik užitku přinesla schopnost číst nabytá v třídách nižších. Stejně tak byla němčina nahrazující ve vyšším vyučování latinu jen ku prospěchu. Latina nepřipouštěla žádný vývoj, němčina by při nerušeném vývoji češtině sama uvolnila prostor. A skutečně se také už i v tomto období na poli dramatu, básnictví, populární nauky setkáváme s literární činností, která odpovídala okamžitým potřebám a zcela vycházela z cizích vzorů, přesto však byla schopna položit základ samostatnému vývoji. Literatura vůbec je mnohem víc produktem politických, sociálních či hospodářských poměrů než nápodoby. Právě ta nejubožejší literární období obvykle napodobovala nejskvostnější vzory. Češi nepsali proti Němcům proto, že Němci psali proti Francouzům, nýbrž protože byl tlak německé nebo německy konající byrokracie nesnesitelný, i když se přitom s oblibou sahalo ke zbraním protivníkovy zbrojnice; Češi si vlastní národnost neuvědomovali prostřednictvím Jahnových spisů, nýbrž jeho spisy používaly jako argumentum ad hominem. Historická analogie a cizí vliv jsou dvě rozdílné věci. [...]

O obrození, znovuožívání literatury, ba dokonce národa tedy ve dvacátých letech našeho století už nelze mluvit. Může jít pouze o reformu literatury, může jít pouze o otázku, kdo pozvedl českou literaturu na výši současné literatury cizí, kdo dal dobově přiměřený směr. Že tato zásluha připadá především Herderovi a německé, zejména mladší romantice, ovšem Murko prokázal. Pokud se přitom však obrátí přirozený řád a Herderovi připadá jako předchůdci romantiky vedlejší role, pak je to historicky nesprávné, Herder je rozhodně víc než předchůdcem romantiky, zhruba v tom smyslu, v jakém Haym nazývá Eliase Schlegela předchůdcem Lessingovým a v jakém se toto slovo obecně užívá. Herderovy myšlenky působily v Čechách přímo a nerazily pouze cestu myšlenkám romantiků, jeho vliv se přirozeně spojoval s osvíceným stoletím. Můžeme říci jen to, že romantici se Herderových snah znovu chopili, že jejich vliv zesiloval vliv Herderův nebo mu v Čechách uhlazoval cestu. Zde totiž cítíme nejvýrazněji chybějící kapitolu, kterou bude autor v jednom z následujících dílů své práce o německých vlivech muset bezpodmínečně doplnit, výstižnou kapitolu o německé romantice, kterou čtenáři slavisté rozhodně uvítají a jež čtenářům germanistům jistě nebude vadit. Jak říká samotný Murko: „Není-li už německá romantika jednotným jevem, pak jím v českých zemích je do jisté míry ještě méně.“ Leckdo by se pak mohl ptát, bylo-li potřeba zavádět do vědy nový pojem, pojem romantiky v českých zemích, má-li tento pojem zůstat tak neurčitý. Zmíněná úvodní kapitola ho poučí o nuancích a společných prvcích s německou romantikou, a tudíž i o oprávněnosti nového termínu, rozvahám o ostatních slovanských literaturách poslouží dvojnásob.

Píše Martin Hořák (17. 5. 2017)^{CZ}

Hugo Boettinger (1880–1934) patřil zejména v období první republiky mezi populární kreslíře a uznávané malíře, i když kritická reflexe jeho díla nebyla již za jeho života zdaleka jednoznačná. Po Boettingerově předčasné smrti v důsledku rodinné anamnézy – tuberkulózy – zájem o tohoto plzeňského rodáka, absolventa pražské Akademie výtvarného umění a dlouholetého člena SVU Mánes postupně opadal. Po dlouhou dobu zůstávalo jeho jméno známé hlavně v okruhu odborníků na českou výtvarnou scénu první poloviny 20. století a zájemců o kulturní život meziválečného Československa.

V uplynulém desetiletí připomnělo Boettingera v rámci dvou badatelských a výstavních projektů několik historiků umění mladší generace. Jako autor populárních humoristických kreseb, publikující pod pseudonymem Dr. Desiderius, byl zastoupen na výstavě *V okovech smíchu. Karikatura a české umění 1900–1950* (Praha, 2006) autorské dvojice Ondřej Chrobák a Tomáš Winter. Boettingerovi jako malíři krátce nato ve svém výstavním projektu *Bytosti odjinud. Metamorfózy akademických principů v malbě první poloviny 20. století v Čechách* (Praha, 2008) věnovala pozornost Marie Rakušanová. Až na přelomu roku 2016 a 2017 se však Boettinger zásluhou Západočeské galerie v Plzni a kurátorky Ivany Jonákové po dlouhých desetiletích opět dočkal samostatné souborné výstavy. Obsáhla retrospektiva v plzeňských Masných krámech si přitom vytkla ambiciózní cíl: postihnout v širokém záběru jak jeho humoristické kresby, tak malířské dílo.

Už dobová kritika si všimla nesourodého spojení vážného a nevážného v Boettingerově tvorbě: rozverně glosátorství jeho kreseb kontrastuje s vytříbeným estétstvím jeho malířského projevu. Tato podvojnost se promítla také do koncepce plzeňské výstavy. Jonáková na ni upozornila jak na úvodních panelech expozice v Masných krámech, tak na prvních stránkách doprovodné publikace. Skloubit obě linie v logický celek nebylo jednoduché, neboť Boettingerovy humoristické kresby neměly přímý vztah k vystaveným malířským dílům – jednalo se o svébytné výtvarné médium. Instalace v Západočeské galerii se patrně hlavně v zájmu divácké atraktivity pokusila o symbiózu těchto žánrových poloh. Řazení karikatur a obrazů v rámci expozice vyznívalo nicméně v důsledku kombinace chronologického a tematického přístupu místy matoucím dojmem, takže například karikatury namířené proti rakouskému mocnářství z doby krátce po jeho rozpadu se nacházely až za plátny z 20. let. Lépe si s tímto problémem poradila doprovodná publikace, která přiznala oddělenost obou složek a pojednala malíře Boettingera a kreslíře Dr. Desideria v samostatných kapitolách. Přesto by otázka vnitřních souvislostí těchto dvou pólů, ironického úsměšku a sublimní zjemnělosti, groteskní deformace reality a platónského ideálu, stála za detailnější úvahou, zejména pak ve vztahu k dekadenci, secesi a dalším myšlenkovým proudům přelomu 19. a 20. století, které ovlivnily Boettingerův umělecký vývoj na jeho začátku.

Výstava svým názvem ***Kronikář nových časů*** akcentovala humoristickou část Boettingerovy tvorby, která ovlivnila i pojetí obálky publikace s kresbou emancipované princezny, uzemňující draka úderem pěsti v boxerské rukavici. Autorce výstavy se podařilo shromáždit reprezentativní kolekci vtipných komentářů kulturního, společenského a částečně i politického života Boettingerovy doby. Boettinger se již jako mladý umělec prosadil mezi přední české karikaturisty a toto postavení si udržel po zbytek života. V rámci raného díla vynikají kresby z časopisu *Paleta*, vydávaného pro pobavení členů SVU Mánes. Boettinger zde s jemným sarkasmem zpodobnil řadu zakladatelských osobností české moderny, například generálsky vyhlížejícího Jana Kotěru. Z počátku první republiky mají nejen dokumentární hodnotu kresby vystihující atmosféru prvních zasedání Národního shromáždění. Působné jsou obrazové cykly stylizovaných lokomotiv a automobilů, z nichž první je originální persifláží výtvarných stylů od gotiky po kubismus.

„Kronikářem“ své doby mohl být Boettinger díky své dlouhodobé spolupráci s prestižními periodiky jako *Lidové noviny*, *Prager Presse* či *Světobzor*, v nichž uplatnil mimo jiné i svá oblíbená témata měšťáka bez vkusu, konjunkturalistického umělce či moderní dívky. Tato spolupráce mu zajistila širokou popularitu, odrážející se v hojné návštěvnosti jeho výstav. Jak však upozornili již Chrobák s Winterem v publikaci ke zmíněné výstavě *V okovech smíchu*, Boettinger nebyl ve výtvarných kruzích považován za typického karikaturistu: jeho kresby byly po obsahové i formální stránce shledávány málo radikální. Stranickost, účinnost a šířavost, která se od karikatury očekávala, nebyla dobromyslnému Boettingerovi vlastní, a svá díla pod dojmem kritiky mladších kolegů raději označoval jako „veselé kresby“. K jednomu z mála ostřejších výpadů se nechal vyprovokovat, když Zdeněk Nejedlý obvinil skladatele Josefa Suka, Boettingerova dlouholetého přítele, z přílišné loajality k rakouským úřadům v době první světové války. Muzikolog se za to dočkal karikatury v podobě zákeřného plaza, „zmije nejedlé“, jež se „živí smetanou“.

V Boettingerových karikaturách je patrný konzervativní přístup, a to nikoliv v politickém smyslu, i když umělec byl ve 20. letech členem Kramářovy Národní demokracie, ale spíše ve formální uměřenosti a v ironickém odstupu k moderní době. Tento tradicionalismus se ještě výrazněji promítal do Boettingerovy malířské práce. Je příznačné, že Boettinger se ve svých „veselých kresbách“ tak často strefoval do aktuálních výtvarných tendencí a zesměšňoval jejich efemérnost, neboť hledání autentické stylové polohy bylo, jak se zdá, jedním z bolestně prožívaných témat jeho vlastní malířské cesty. Již na začátku jeho profesní dráhy mu někteří kritici, jako například F. X. Šalda, vytýkali nedostatek originality a přílišné podléhání cizím vzorům. Předmětem těchto výhrad byla především jeho závislost na díle malíře a grafika Jamese McNeilla Whistlera, jehož portrét matky Boettingera zaujal v roce 1903 v Paříži. Důkladně se pak s Whistlerovými pracemi seznámil dva roky poté na umělcově posmrtné výstavě v Londýně.

Boettinger tuto kritiku uznal jako oprávněnou. S odstupem času ale můžeme považovat jeho distanci od vlastního raného díla za ukvapenou, protože jeho obrazy z období před první světovou válkou se jeví jako jeden z nejsilnějších momentů plzeňské expozice. Vynikaly zde melancholicky laděné portréty tlumené barevnosti, jako například *Nevěsta* (1910), zachycující malířovu nastávající manželku Růženu Ottovou, nebo *Zlatý portrét* (1911), jehož modelem byla jeho švagrová Hana Kuglerová. V pozdějších letech Boettinger portrétní tvorbu omezil, protože díky sňatku s dcerou nakladatele Jana Otty dosáhl finanční nezávislosti. Výstava však představila i ukázky jeho portrétů z období po první světové válce, kdy se v tomto žánru zaměřoval především na přátele a rodinné příslušníky. Vystavené výjevy koupání a tančících dívkách či jinošských aktů v přírodě pak představují jednu z posledních výrazových poloh Boettingerova malířství. Sám umělec si jich velmi cenil, ačkoli z dnešního pohledu se zdá, že se jimi možná až příliš přiblížil dobovému akademickému kých.

Výstava v Západočeské galerii úspěšně těžila z divácky vděčné „narativnosti“ Boettingerových kreseb. Originální příběh však představila i prostřednictvím historie Boettingerovy rodiny, zejména pak na příkladu umělcova otce Josefa (jenž se psal ještě Böttinger), nepřiliš úspěšného propagátora světlotisku a jednoho z prvních českých profesionálních fotografů. Samotný umělecký vývoj Huga Boettingera se mimo jiné dotýká důležitého tématu nástupu avantgardních tendencí v českém moderním umění a jejich konfrontace s konzervativní částí výtvarné scény, ke které se již před první světovou válkou připojil i Boettinger. Připomínka umělců jeho typu tak prohlubuje naše znalosti o pluralitní situaci českého umění první poloviny 20. let. Zejména díky kultivovanosti, múzičnosti a empatii Boettingerových portrétů byla plzeňská výstava i estetickým zážitkem.

Ivana Jonáková: *Malíř a kreslíř Hugo Boettinger (1880–1934). Kronikář nových časů*. Plzeň: Západočeská galerie v Plzni, Brno: Barrister & Principal, 2016, 163 s. [Vydáno při příležitosti stejnojmenné výstavy konané v Západočeské galerii v Plzni ve výstavní síni Masné krámy ve dnech 12. října 2016 – 8. ledna 2017.]

Počátky české germanobohemistiky?

Činnost několika českých institucí, jež se zabývají česko-německými literárními a kulturními vztahy v Čechách a na Moravě, v posledních letech svědčí o vzrůstajícím akademickém zájmu o toto téma. Je proto příznačné, že se toto badatelské pole ohlíží též po svých počátcích.

Rozsáhlou edicí **Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky** přiblížil dnešnímu čtenáři Václav Petrbock dílo Arnošta Krause (Praha: Academia, 2016). O tom, že právě Kraus, první literárněvědný germanista na pražské české univerzitě, výrazný spoluvůdce kulturního programu Masarykovy realistické strany, neúnavný zastánce čechoslovakismu a oběť nacionálního socialismu, je vhodným kandidátem na čestné místo otce-zakladatele, není pochyb. Jaké byly tyto nabízející se „počátky české germanobohemistiky“?

Kraus, odchovanec berlínské pozitivistické školy a kolega hlavy tohoto proudu literární vědy Wilhelma Scherera, začal svůj odborný zájem tradičním studiem středověkých básníků a látek doložených na dvorech českých knížat a králů, později se však jeho pozornost zaměřila na novější literaturu přelomu 18. a 19. století. Právě těchto dvou témat, středověku a osvícenství, se týkají texty zpřístupněné Václavem Petrbockem v prvním bloku jeho edice. Nalezneme zde Krausovu ranou práci o staročeské skladbě *Tandarius*, resp. jejím německém protějšku *Tandarois*, studii o populárním spisovateli pozdního osvícenství a profesoru estetiky na pražské univerzitě Augustu Gottliebu Meißnerovi, jedinečnou sondu do vývoje blanického mýtu, text věnovaný rozporuplné postavě Aloise Uhleho, studii o nejstarším německém nápěvu zpívaném v Čechách a portrét „německého Máchy“ Josefa Emanuela Hilschera. Zatímco v textech věnovaných středověkým památkám a blanickému mýtu dává Kraus na odív svůj filologický důmysl vytríbený zmiňovanou berlínskou zkušeností a v biografických příspěvcích k Meißnerovi a Hilscherovi vyniká svojí historickou erudicí, ve studii věnované „zmatkům“ nešťastného Uhleho vystupuje nejvýrazněji Kraus jako politicky angažovaný filozof masarykovského realismu.

Právě na tomto textu Kraus ukazuje svoji schopnost spájet zájem o zdánlivě odtaziť literárněhistorická témata s aktuálními politickými problémy. Uhle, známý „kosmopolitní“ antipod Jungmanna z polemiky o smyslu národně agitační práce a sám později obrozenecký aktivista, je zde vylíčen jako myslitel základního paradoxu „malých národů“, tedy otázky, zda má smysl investovat veškeré úsilí do nacionálně emancipačního programu, či je naopak smysluplnější podílet se (v cizím jazyce) na rozvíjení univerzalistických hodnot. Kraus v duchu realistického programu nabádá k otevření se těmto „kacířským otázkám“ a současně naznačuje pro svoji přítomnost řešení mocenských asymetrií důrazem na spolupráci mezi více „malými národy“.

V druhém bloku věnovaném literárním syntézám dominuje Krausův pokus o souhrnné dějiny německé literatury v Čechách do roku 1848, jež vyšly v sedmém díle výpravné *Československé vlastivědy* v roce 1933. Zatímco ve studii o „prvním filozofu národní sebevraždy“ Uhlem vynikal Krausův realistický program, v této syntéze zaznívá nejvýrazněji jeho státoprávní modifikace příznačná pro prvorepublikovou skupinu okolo Hradu. Hlavní osou Krausova textu je vztah daného díla, autora či literárního směru k české státnosti. Tímto způsobem aktualizuje Kraus i ty nejvzdálenější epizody německých literárních dějin na československém území a implicitně je klade do vztahu k současné situaci narůstajících národnostních konfliktů. Zatímco tak na loajalitu středověkých minnesängerů k českým králům ilustruje vhodné spojení kosmopolitní německojazyčné kultury a zájmů „malého státu“, rozvoj reformace v Jáchymově na počátku 16. století, jenž byl více vázán na luteránskou Míšeň nežli na husitskou Prahu, představuje pro Krause historický protějšek současné neloajality části německého obyvatelstva vůči Československu. Krausův návrh

nepojednávat o jáchymovské reformační kultuře jako o součásti německé literatury Čech, ale jejím cizím elementu, ukazuje meze tohoto státoprávního modelu literární syntézy.

Krausovu syntézu *Německé literatury na půdě Československé republiky do roku 1848* pak vhodně doplňují dvě kritické recenze zahrnuté do posledního oddílu věnovaného obdobným pokusům Josefa Nadlera a Rudolfa Wolkana. Zatímco Nadlerův spis *Die deutsche Geschichte auf dem böhmischen Boden* kritizoval Kraus především pro jeho nesamostatost a technickou odbytost (Nadler vytvořil své dějiny spojením pasáží věnovaných Čechům ve své syntéze dějin celé německojazyčné literatury), práce Rudolfa Wolkana si vysloužila kritiku jak pro své faktografické chyby, tak i pro „koloniální“ pojetí role německé kultury v Čechách. Právě v polemických a kritických textech se nejlépe uplatňuje Krausova pověstná ironie a sarkasmus, jeho záliba v dvojsmyslech a jen napůl vyslovených narážkách. Příznačným pro Krause-vědce je, že ani v jeho odborných pracích tento ironický tón plný nenápadných odkazů na dobový kontext neumlká.

To je důvod, proč Krausovy texty dnes kladou na čtenáře mimořádně velké nároky. Petrбок proto opatřil každý Krausův text – ty původně německé jsou vydány v originále i českém překladu – jak cenným komentářem, tak i podrobnými vysvětlivkami. V těch komentuje jednak Krausem ledabyle zmiňované autory, knižní tituly a místa, jednak vykládá i četné ironické obraty a Krausovy vtipné narážky. Komentáře navíc doplňují odkazy na nejnovější literaturu ke zmíněným reáliím a v některých případech tuto literaturu i stručně zhodnocují. Na několika místech Petrбок upozorňuje na pozitivnější hodnocení daných osobností dnešní literární vědou (například estetika Dambecka), a relativizuje tak Krausův příkrý úsudek. Stejně přínosná je též úvodní studie, v níž Petrбок líčí nejen Krausovu odbornou biografii, vysvětluje čtenáři pozadí Krausova realismu a čechoslovakismu, ale charakterizuje také jeho pozitivistické zaměření a ironický a sarkastický autorský styl.

Ačkoli tímto Petrбок bezpochyby vrchovatě naplňuje povinnosti kladené na editora, zvědavý čtenář by si mohl přát, aby jeho komentář a vysvětlivky překročily požadavek ozřejmit Krausův text a pokusily se i o výraznější usouvztažení jeho tezí a ozřejmení podstatných limitů Krausova přístupu v dobových souvislostech. K přehodnocení se přitom nabízí mnohé, ať již jde o rozpor Krausovy apologie české pozice proti pozici velkoněmecké na jedné straně a jeho lítost nad emancipačním hnutím Slováků na straně druhé, Krausovu neschopnost svébytně literárněvědného pohledu na vývoj slovesných památek či jeho neochotu oprostít se od bezprostředně státoprávního a ideologického pohledu na středověk a zamilované osvícenství. Mám-li být konkrétní, jsem například toho názoru, že stavění dvou mimořádně heterogenních skupin tzv. „seibtiánů“ do role konzervativního „rakouského“ směru osvícenství a „borniánů“ do role progresivního zemsky patriotického a pro národní obrození rozhodujícího směru je třeba nahlížet kritičtěji, neboť vazby prvních směřovaly mnohem spíše do protestantského Saska a Lužice, zatímco druzí se orientovali programově (Voigt chválí Sonnenfelse, jenž přinesl do Čech světlo osvícenství) i biograficky mnohem spíše na Vídeň a v případě Dobnera a Voigta na poměrně zastaralý, raně osvícenský výměr historických věd.

Konečně i Krausovo balancování mezi bezprostřední politickou instrumentalizací a opatrným pozitivistickým a filologickým přístupem tíhnuoucím k vršení disparátních faktů ukazuje past, v níž se tento „počátek“ české germanobohemistiky nacházel a z níž nebyl schopný vyjít směrem k svébytně poetologickému (formalistickému, strukturalistickému, fenomenologickému) či sociologickému (resp. marxistickému) zkoumání literatury. Proč Kraus, stavějící se celou svojí tvorbou proti nacionalisticky zaměřené tradici romantického a idealistického literárního dějepisectví (na české i německé straně), tíhl k záměrné fragmentarizaci a nivelizaci líčeného historického pole, je zřejmé. Opačně než Krausův „Bohemarius“ Uhle se však můžeme ptát, zda za onu heroickou snahu o překonání národnostních konfliktů, a tedy jak českého, tak i německého romantického modelu literárních dějin, nezapltil příliš tím, že nikdy nevytvořil vlastní, koncepčně skutečně inovativní model koexistence české a německé literatury v českých zemích. Mohl Krausův

nehistorizující a vůči literatuře vnějškový čechoslovakismus vytvořit páteř literárních dějin, které by oslovily i české Němce a dokázaly vysvětlit odborné veřejnosti vývoj estetických hodnot v čase? Lze se ovšem také ptát, zda právě Krausův fragmentarizovaný, řekněme konsekvantně pozitivistický (a v jádře mnohem radikálnější, než byl Schererův) přístup, který místy přechází do impresionisticky laděného registrování izolovaných údajů, nepřináší přece jen náznaky zásadně nového pojetí literárních dějin. Nepřibližuje se Kraus právě v těchto studiích, které tvoří kolážovité útržky textů „triviálních autorů“ a místy připomínají nahodilé výpisky z četby, například přístupu Waltera Benjamina v jeho slavných „*Pasážích*“? Tyto a další podobné otázky by pravděpodobně rozšířily případnou rezonanci editovaných textů, poskytlý čtenářům větší odstup a zasadily je do obecnějších rámců literární vědy.

Václav Petrbock (ed.): *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky*. Praha: Academia, 2016 (Prameny k dějinám českého literárního dějepisectví, sv. 6), 548 s.

Píše Luboš Merhaut (31. 5. 2017)^{CZ}

Nakladatelství Torst vydalo svou šestistou publikaci: knihu **Milena Jesenská: Křížovatky** s (uzávorkovaným) podtitulem **Výbor z díla** sestavila, uspořádala, bibliografii prací Mileny Jesenské sestavila a životopisné pásmo, doslov a ediční poznámku napsala Marie Jirásková (obrazovou přílohu s editorkou uspořádali Viktor Stoilov a Jan Šulc, k vydání připravili Lenka Košková, Viktor Stoilov, Jan Šulc a Matěj Šulc, jmenný rejstřík sestavila Milena Vojtková). Objemný soubor (880 stran) s vrocením 2016 je literárněhistoricky cenným, reprezentativním i znovuoživujícím představením práce a jedinečnosti novinářky, spisovatelky a překladatelky (1896–1944). Čtete tu v chronologickém uspořádání několik stovek textů Mileny Jesenské z dvacetiletí 1919–1939, které vyšly v novinách a časopisech, v nichž postupně působila a do nichž psala (*Tribuna, Národní listy, Rozpravy Aventina, Pestrý týden, Kmen, Lidové noviny, Světozor, Panorama, Slunce, Tvorba, Svět práce, Eva, Přítomnost, V boj* aj.). Články, komentáře, reportáže, doporučení a úvahy postupuje od počátků osobní zaujetí a angažovanost, garance specifického prožitku a postoje, projevující se již v autorčinných svrchovaných, „ženských“ tématech: jak v aktivismu ve znamení rovnoprávnosti a samostatnosti, tak v radách a vyzněních životních, praktických a módních. Provází je imperativ jednoduchosti, pravosti a účelnosti, příznačný pro celou publicistiku Jesenské, prezentující srozumitelně zkušenost výjimečné a kultivující osobnosti. „U nás je všechno špatné apartní. Apartní blůzička je blůza s jakýmsi volánkem a pásky přes boky, apartní klobouček má perle a diamantové spony, apartní botičky mají dřevěné podpatky a jsou vykládané, Bůh ví proč, kousky kůže. / Bojte se tedy apartních věcí a milujte solidní, poctivé, účelné, jednoduché, trvanlivé, logické. Jen takové jsou krásné. / Už mne, přiznám se vám, od hlásání těchto pravd pero bolí!“ (s. 346, *Móda jarní ulice*, 1926).

Stanoviska Mileny Jesenské vycházejí z přirozeného individualismu a prosazují samostatnost moderního člověka, schopnost nahlédnout do vlastního názoru, snahu vidět věcně a rozeznávat skutečné významy a hodnoty, volají po toleranci: „Ponechte druhému svobodu, která je nutná i vám. Nechtějte od něho, aby miloval, co milujete vy. Nechtějte, aby byl s vámi stejného náhledu. Nepřejte si, aby měl s vámi stejné zájmy. Ponechte si svoje a respektujte jeho. Sejdete-li se někde na bodu pochopení, tím lépe. Nepodmiňujte svoje sympatie jeho skutky, ale jeho vnitřní hodnotou. Viděte hlouběji, prozírejte pozadí jeho konání. Oceňujte jeho srdce, jeho duši, jeho pravdivost a odpouštějte mu, že jí rád česnek, nemůžete-li česneku ani cítit. Nikdy nelámejte lidmi, jste-li silnějšími. Nikdy nezádejte, aby dělali proti své vůli to, co vy chcete“ (s. 178, *Několik společenských zákonů*, 1923). Bezprostřední zkušenost (zvláště v reportážích) provází schopnost živého podání, zachycení situací, typů a hovorů z běžného

života; výmluvné jsou ostatně názvy cyklů *Listy ze Zapadlé Lhoty a Pěšinkami všedního života* i knihy *Cesta k jednoduchosti*. Jesenská navíc pravidelně vede dialog se čtenářem, oslovuje ho, je adresná, často volí formu dopisu. („Ujišťuji vás – abyste nebyli na omylu –, že nežertuji. Že to myslím hrozně vážně. A smějí-li se, tedy proto, že jsem objevila novou filosofii. Mám z toho radost. Je dobrá jako každá jiná. A její díry – slepíte vírou, jako u každé jiné“, s. 100, *Filosofie jídla*, 1921.)

S apelativností souvisí uvažování o asymetrickém poměru kvality a úspěchu, identifikace masového nevkusu: „Lidé se baví rádi, ale potřebují se bavit lacino. Poučují se méně rádi, ale potřebují se poučit zábavně. A tak mimovolně zapřemýšlíte, kdo ty široké vrstvy jsou. [...] Nevěřím mnoho ve výchovu davu, protože nevěřím, že by dav byl k vychování. Ale jisto je, že u nás je dav soustavně kažen. Jakmile se prokázala smutná pravda, že kýčem a šmejdem lze vydělat peníze, děláme kýč a šmejdy řemeslně, abychom vydělali peníze. [...] Čím hnusnější obálka, tím víc táhne lid. Ohavný plakát je báječný tahák. Šaty plné pštosích per a korálků a mašliček jdou na dračku. Líbivé pohlednice jsou hned rozprodané a odrhovačky zpívá celý národ. [...] Vidíte něco, myslíte si, že větší hřích na lidech a větší blbost není možno spáchat. A za den spatříte něco, co v tomto smyslu všechno dosavadní předčilo a porazilo. Lidé jsou oloupeni o prostotu vkusu a naučili se idiotské a bohaprázdné kýče považovat za zábavu“ (s. 411–413, *Co mají lidé rádi?*, 1927). Skepsi – nutně stále znovu aktualizovatelnou a platnou –, která se týká nátury a schopností davu a zároveň jeho „bezbrannosti“ vůči agitacím různého druhu, tedy i odpovědnosti intelektuálů, resp. jejich bezmoci, střídá sociální citění, obecněji zájem o společně žitý svět.

Praktický zřetel vyznačuje také texty o kultuře a umění, příznačně především užitém, resp. užitečném. Jesenská se opakovaně zabývá fenomény kýče a reklamy, fotografie a filmu. Zajímá ji fungování knihoven a čítáren, knižní grafika, ilustrace, vazba, ex-libris atd. Sleduje literaturu pro děti a otázky dětské četby, pravidelně literaturu pro ženy a kvalitu ženské četby, populární a zábavné čtivo a detektivní žánr. V jejím pojetí je literatura těsně spjata s žurnalistikou: „Řekla bych, že žurnalistika je ozvuk fotografické čočky v písemnictví. Tvoří drobnokresbu, ale detailem vystihujeme skutečnost. Zajímá se o nepatrné maličkosti, ale z těch se stávají velké důležitosti. Čočce namířené na předmět nesmí chyběti životní názor, to je podstata dobrého (i špatného) filmu. Peru namířnému na předmět nesmí chyběti filosofie, tak nás učí vynálezce moderní žurnalistiky, Chesterton. Z pozornosti k drobnostem nalézáme pozornost k velkým věcem, a z lásky k nepatrnostem přestáváme být malichernými. Zápasil-li impresionista s fotografem a zatlačila-li fotografie impresionismus do expresionismu, je tady obdobný, ovšem ne podobný boj mezi básníkem a žurnalistou. Skoro bych řekla, že básník je výtvarník a žurnalista technik slova“ (s. 386–387, *Role žurnalistiky v dnešním písemnictví*, 1936). Z literátů se Jesenská vedle Kafky věnuje např. R. L. Stevensonovi, Dostojevskému či Karlu Čapkovi. Některé její městské obrázky i poetické přírodní reflexe mají povahu prózy.

Proti umělosti staví Jesenská autentičnost – stejně jako v otázkách módy. Volí cestu jednoduchosti jako schopnosti prožitku, možnosti oprostít se od dobových naplavenin, zbytečností, frází, psychologizování, znejasňování, postradatelných ozdob, strojeností atp. „Jednou z chyb naší přítomné doby je, že je příliš hluboká. Odpusťte, to naprosto není frivolní paradox. Jistě, že je hloubka přemýšlení, citění a vědění jednou z nejkrásnějších věcí na světě. Ale tato hloubka jako by byla v posledních letech zneužívána. Není člověka, který by si popřál hodinky, kdy by nebyl hlubokým. [...] / Dnes jako bychom propadli zakletí komplikace. Není na světě už pomalu věci, která by byla prostá, jasná, samozřejmá, a o níž by se mluvilo výstižně, srozumitelně a několika slovy. Není na světě věci, která by nebyla předmětem dlouhých, veřejných debat, domněnek, rozhovorů. [...] Trochu dobré vůle, a hlavně: *pevného rozhodnutí* je třeba. *Lidé dnes žijí, aniž by se rozhodli*. Totiž, žijí tak, jak život dá. A zatím je třeba, aby v určité hodině každý si vytkl svoji cestu, *svoje vnitřní povolání*, počal je a vzal bez výjimky všechny konsekvence na sebe. A právě: unést konsekvence svého jednání je to, co dnešní doba neumí“ (s. 119 a 121, *Pourchní povídání o vážném předměť*, 1922).

V kritické racionalitě, v hledání logiky a smyslu věcí nacházela Jesenská oporu i po Hitlerově nástupu k moci, sledovala proměny každodenního života pod tíhou politických událostí, jejich dopad na obraz města a život jeho obyvatel, v detailech a v ozvucích mezinárodních souvislostí. Její články jsou posléze rovněž jedinečným, názorným svědectvím o tíživé pomnichovské době: „Hleďme bez rozechvění, bez kolísání a bez slz na to, co se děje. Neboť život se nezastavil a třicátým zářím nekončí dějiny. Svět bude žít dál a bude bojovat dál – prozatím snad mírem, dokud sousta stačí. Všelikdos ještě pozná, jak hořké je býti soustem“ (s. 634, *Měsíc září*, 1938). „Nepatřím k lidem, kteří byli v zajetí krásných slov, jako je právo, spravedlnost, morálka. Nikoli proto, že bych se vášnivě nestavěla za jejich *skutečný* a *pravý* význam a zvuk, který mi zněl vždycky jako zvuk jediné pravé mince na světě. Ale kdo měl uši k slyšení a oči k vidění, slyšel tato slova vždycky z úst mocných ve chvílích, kdy ukládali bezmocným břemena. Příliš mnoho bezpráví se učinilo za zvuku pochodové hudby ve jménu práva a lidskosti v posledních letech. Příliš mnoho lidí padlo v míru, nad kterým svět jásá. Všechny kruté údery do práv lidu zahalovaly se vždycky do závoje morálních a ušlechtilých frází. Nikdo na světě nelační tolik po ušlechtilosti a právu jako chudí, neboť oni ho potřebují jako denní chléb. Kdykoli bylo třeba přimět lid, aby jednal krutě a nechápal, co činí, bylo mu řečeno mnoho krásných nepravd. Pravím to proto, že mohu psát následující řádky jenom tehdy, smím-li je psát *skutečně* jasně, pravdivě a tvrdě“ (s. 634–635, *Nad naše síly*, 1938). Z komunistického angažmá na počátku třicátých let vyléčily Jesenskou záhy moskevské poměry a politické procesy, jasně rozlišila ideologickou propagandu požadující „slepu důvěru“ a přirozené úsilí o spravedlnost, „věčnou myšlenku práva a svobody“. Po 15. březnu 1939, jehož atmosféru v *Přítomnosti* výmluvně popsala, hledala Jesenská konsekvantně relativní jistoty a východiska, oslovovala své čtenáře, na svém místě a dokud mohla: „Jsme národ. A musíme jím zůstat. Každý, kdo odchází, odnáší jednu hroudu s sebou a kus kořenů. Dokud zůstaneme pohromadě, poroste síla z našeho počtu – a vědomí blízkosti i vědomí práva. Mezery mezi námi musí býti nutně vyplněny podle zákonů fyzických: není vzduchoprázdného prostoru. Ty odejdeš – a na tvé místo přijde jiný. Proto zůstaň, stůj a neodcházej. Svoje místo střež a obhajuj!“ (s. 714, ... „hledat štěstí jinde“?, 1939).

Literární historička a editorka **Marie Jirásková** se osobnosti a dílu Mileny Jesenské věnuje soustředěně a dlouhodobě (vedle témat zejména seifertovských). Mj. napsala knihu *Stručná zpráva o trojí volbě: Milena Jesenská, Joachim von Zedtwitz a Jaroslav Nachtman v roce 1939 a v čase následujícím* (Nakladatelství Franze Kafky, 1996), do níž zařadila rovněž vybrané texty Jesenské; k vydání připravila a komentovala pozoruhodně přesvědčivou monografii Jaroslavy Vondráčkové *Kolem Mileny Jesenské* (s doslovem Růženy Grebeníčkové, Torst, 1991, 2., opravené a doplněné vyd. tamtéž, 2014, viz též [echo z 11. 7. 2016](#)); revizí textů se podílela na vydání českého překladu knihy Steva Sem-Sandberga *Ravensbrück: příběh Mileny Jesenské* (Paseka, 2012). Do *Křížovatek* Marie Jirásková zařadila rovněž pojednání *Recepte díla Mileny Jesenské v českých zemích v letech 1945 až 1989*; s podobným osobním zaujetím – koneckonců prozrazujícím inspiraci postojů a články Jesenské – v něm podtrhuje přesvědčení o platnosti a aktuálnosti vydávaného díla. Po rostoucím zájmu o Milenu Jesenskou v posledních desetiletích, na jehož probuzení se editorka ostatně podstatně podílela, již není třeba opakovaně upozorňovat, že Milena nebyla „pouze“ jednou z přítelkyň (posléze) světového Franze Kafky, ženou rozporuplné a poněkud tajemné pověsti či matkou provokativní Jany (Honzy) Krejcarové. Stvrzením je tato fundovaná olbřímí edice, která její svěbytné a rozsáhlé dílo konečně představuje komplexně i objektivně, na základě pracně dokončené bibliografie. Zahrnuje to nejpodstatnější, žánrovou a tematickou pestrost a zároveň konstanty psaní Mileny Jesenské. Jeho soustředěnost a jednotu – vrstvenou přes osobní a profesní peripetie, utvrzovanou hledáním cest nejprve z poválečné generační krize a posléze z rostoucí tíhy krize předválečné – určuje podivuhodná názorová a morální pevnost silné osobnosti, nepateticky účastná obětavost jako spojení nekonvenčnosti a vědomí sounáležitosti.

Milena Jesenská: *Křížovatky (Výbor z díla)*. Ed. Marie Jirásková. Praha: Torst, 2017, 880 s.

Píší Libuše Heczková a Eva Jelínková (7. 6. 2017)^{cz/de}

Cena F. X. Šaldy a Cena Otokara Fischera 2017

Po jedenadvacáté bude v červnu 2017 udělena Cena F. X. Šaldy za mimořádný publikační výkon v oblasti české umělecké kritiky. Historii a dvacet dosavadních laureátů ceny, k nimž patří např. Josef Vohryzek, Jiří Cieslar, Lubomír Dorůžka, Karel Kraus, Karel Thein, Zdeněk Vašíček, Jiří Opelík, Jiří Brabec, Hana Rousová, Milena Bartlová, Petr Rezek či Terezie Pokorná, představí vbrzku malá výstava Nadačního fondu Společnosti F. X. Šaldy, přístupná v budově Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (srov. též [echo z 29. 6. 2016](#)).

Spolu s **Cenou F. X. Šaldy** bude poprvé slavnostně předána rovněž **Cena Otokara Fischera** pro německé bohemistky a bohemisty, která klade obdobný důraz na „pronikavost pohledu, dar hodnotící, schopnost vidět a položit problém, přetavování imaginace, povyšování a zpředměťňování nálady“ (O. Fischer in *Na rozhraní*, 1914). Je určena výjimečným počínům v německy psané bohemistice, zahrnuje širokou oblast české literární historie, jazykovědy, dějin umění, architektury, divadla, hudby či filmu. Zvláštní pozornost je věnována pracím germanobohemistickým, zkoumajícím vztahy mezi českou a německou kulturou v prostoru českých zemí. Cena Otokara Fischera bude udělena poprvé symbolicky v roce 150. výročí narození a 80. výročí smrti F. X. Šaldy.

Porota **Ceny F. X. Šaldy** ve složení Petra Ježková (divadelní historie a kritika), Matěj Kratochvíl (hudební historie a kritika), Zdenka Kalnická (filosofie), Martina Mašíňová (literatura a nakladatelská praxe), Jana Pelouchová (hostitelské Muzeum Kampa), Miloslav Topinka (básník a esejista) a Tomáš Winter (výtvarná kritika a kunsthistorie) vybrala letos za rok 2016 tyto finalisty:

Ivan Klimeš: *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016, 575 s.

Kniha se zabývá vztahem filmu a státní moci u nás, ale zároveň velmi jasně ukazuje, jak je česká skutečnost svázána se středoevropským kontextem. Nejde o souvislou monografii, ale kritické vhledy do světa filmu, kde se prolíná od samého jeho počátku technologie, ekonomika, politika, zábava a občas umění. Počíná se představením kinematografu bratří Lumièreových a Národopisnou výstavou v Praze, kde byl vystaven Edisonův kinetoskop a končí poválečným zestátněním filmu. V několika vhladech vysvětluje jasně a poučeně, k čemu film mohl sloužit a slouží.

Lucie Merhautová: *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016, 480 s.

Kniha od počátku osmdesátých let do předválečného desetiletí sleduje pět německých časopisů, jejich vydavatele a prostředníky, kteří o české literatuře psali, překladatele a překladatelky. Historický výklad doplňuje antologie článků o české literatuře v těchto časopisech a bibliografie. Lucie Merhautová se zaměřuje na vrstevnatý problém prostředkování, jde o transfer mezi jazyky v určité historické chvíli nerovnocennými, které existují topograficky vedle sebe a zároveň jeden z nich své místo mnohonásobně přesahuje, druhý je s místem tohoto historického území spjat fatálně. Kniha osvětluje postavení jazykové české kultury uvnitř německé literatury a způsoby překonávání této marginálnosti, na druhou stranu objasňuje vznik nové německé kultury, tzv. Heimatkultur, v níž byla mnohem více akcentována i příslušnost k českému regionu. Více [E*forum z 5. 4. 2017](#).

Kateřina Svatoňov: *Mezi-obrazy: Mediální praktiky kameramana Jaroslava Kučery*. Praha: Filozofick fakulta UK, Národní filmov archiv, MasterFilm, 2016, s. 368.

Jaroslav Kučera je znám jako progresivní kameraman, kter určil vizuln podobu řady českých filmů (mj. *Démanty noci*, *Sedmikrásky*, *Ovoce stromů rajských jíme*, *Všichni dobří rodáci* nebo *Adéla ještě nevečřela*, *Jáchyme, hoď ho do stroje*) a pedstaven v Laterně Magice (např. *Odyseus*). Kniha Kateřiny Svatoňov je založena na rozshl pozůstalosti, kter j umožnila napsat monografii o profesi kameramana i o jednom umleckm experimentu a život v ře socialismu. Kniha zkoumá „myšlen obrazem“, v jednotnm pohledu sblížuje fotografickou a filmovou tvorbu, estetick a technologick aspekty Kučerových kameramanskch praktik. V průsečiku těchto různorodých pohledů se objevuje neobvykl kritick portrt a mořn metody, jak postihnout zvlstnosti umění a řemesla kamery obecn.

Česko-nmeck porota **Ceny Otokara Fischera** tvořen zástupci německých univerzitních bohemistik (Irina Wutsdorff, Alfrun Kliems, Marek Nekula, Martina Winkler) a zástupci pořádajícího Institutu pro studium literatury (Libuše Heczková, Eva Jelnkov, Petr Malek, Václav Petrboek) nominovala do nejuřšího výběru tyto knihy:

Urs Heftrich (ed., prel.) / Jiří Opelík (ed.): Josef Čapek: *Gedichte aus dem KZ* [Bsn z koncentračního tábora]. Wuppertal: Arco, 2015, 192 s.

Výbor z bsn Josefa Čapka psaných v letech 1942–1945 v koncentračním táboře Sachsenhausen připravil pro nmeck publikum (v nmeckm překladu i faksimilovanm originálním znění) heidelbersk slavista Urs Heftrich ve spoluprací s Jiřím Opelkem. Cenn edice je založena na té části díla uznávaného, v Německu vřak mlo známého autora, jeř se dotýká literatury a paměti, literatury ztlesnjc zápas člověka o znovunabyt ztracených hodnot. Více neř čtyřicet bsn (z dochovaných asi sto dvaceti) doprovodili editoři Čapkovmi dopisy z koncentračního tábora, v nichř autor sv ženě zašifrovan vypráví o vnitřn osvobodiv práci na básních. Nmeck edice doprovozen literrnhistorickm doslovem Jiřího Opelíka je počinem významného německého bohemisty, editora a pekladatale české literatury Urse Heftricha. Více [Echo z 9. 12. 2015](#).

Tilman Kasten: *Historismuskritik versus Heilsgeschichte – Die Wallenstein-Romane von Alfred Doblin und Jaroslav Durych* [Kritika historismu vs. Dějiny spásy – Valdřtejsk romány Alfreda Doblina a Jaroslava Durycha]. Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, sv. 11), 492 s.

Valdřtejsk látka se stala základem značného množství literárních textů, kniha Tilmana Kastena se vřak z dobrých důvodů koncentruje na dva z nich: historick romány *Wallenstein* Alfreda Doblina a *Bloudění* Jaroslava Durycha byly vydány takřka ve stejn době (1920 a 1929) a v Německu i Československu byly ve vzjemnm vztahu recipovány (oba byly rovnř zanedlouho pelořeny do druhého jazyka). Svm pojetím postavy českého šlechtice a vojevůdce Albrechta z Valdřtejna jsou obě díla výrazem radikálního opuřtn konvenčního historického vyprávění. Zatímco ale Durych svůj text vřazuje do dějin řnru národního historického románu, provádí Doblin radikln dekontextualizaci. Durych navíc látku zpracovává s viditelnm důrazem na ideu spásy. Disertace slavisty a germanisty Tilmana Kastena ukazuje, že obě knihy jsou nejenom dokladem paralelního i odliřnho vývoje literárního řnru historického románu v nmeck a české literatuře, ale zároveň je na nich mořn velmi plodn sledovat recepci v rámci česko-německého literárního transferu.

Evelyn Reitz: *Discordia concors: kulturelle Differenzierung und sthetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600* [Discordia concors: Zkuřenost kulturn rozdílnosti a vytváření estetick jednoty v umění Prahy kolem roku 1600]. Berlin / Boston, Mass.: De Gruyter, 2015 (Ars et Scientia, sv. 7), 644 s.

Publikovaná disertace německé historičky umění Evelyn Reitz pojímá různorodé a jako jednotný celek stěží uchopitelné rudolfínské umění z perspektivy zkušenosti kulturní rozdílnosti, jež je charakteristická pro okruh umělců sdružujících se na dvoře Rudolfa II. v Praze kolem roku 1600. Tématem monografie je migrací a exilem ovlivněný osud elitní skupiny umělců, k nimž patřili Joris Hoefnagel, Bartholomäus Spranger, Adriaen de Vries či Hans von Aachen: koncept kulturní rozdílnosti převzatý z postmoderní teorie kultury a sociologie umožňuje autorce zkoumat vliv osobních zkušeností umělců na rudolfínské umění. Objevuje přitom dosud nepovšimnuté aspekty vývoje tohoto stylu, které jsou vykládány jednak jako reakce na zkušenosti kulturní rozdílnosti a zároveň jako výraz snahy překonat kulturní a náboženské rozdíly a dosáhnout estetické jednoty.

Píše Michal Topor (14. 6. 2017)^{CZ}

Vybavena teoreticky tezemi posbíranými z několika tematicky či koncepčně spřízněných prací zahraničních (zejména z textů Christine Haas, Jaye Davida Boltera, Alex Goody a Friedricha A. Kittlera) a tu a tam i nějakým dalším šikovným, nejlépe filozofickým citátem předstupuje **Kateřina Piorecká** v knize ***Psaní na dotek. Materialita a proces psaní v české literární kultuře 1885–1989*** (Praha: Academia, 2016) před své publikum jako inovátorka na poli literárněvědné reflexe. „Česká literární věda, vyrůstající z tradice strukturalismu“, si prý – a autorka to nejspíš opravdu myslí vážně – dosud nekladla otázky, „jak vzniká literární dílo“, nakolik jeho „poetiku“ ovlivňují „hmotné okolnosti jeho vzniku“, neptala se po „funkčních proměnách a projevech literární subjektivity a posunech v žánrové struktuře literárního pole“ (s. 13). S dotazy, proč je nutné zabývat se „autorem a jeho tělesným prožitkem psaní“ (ne že by se touto úrovní „události psaní“ autorka poté dál nějak víc zaobírala) a platí-li skutečně, že „myšlenka není myslitelná bez tělesnosti svého původce“ (s. 12), tu jeden nic nepořídí: dle autorky „materiální podstatu psaní musíme akceptovat, abychom byli s to ocenit podstatu literární tvorby“ (s. 16).

Co je (alespoň v naznačené souvislosti) „podstatou literární tvorby“, našťestí Piorecká v knize řešit nezkouší; podstatu „materiální“ nastoluje právě v úvodních kapitolkách, ve zkratce: tesalo se do kamene, rylo se do hliněných tabulek, a pak se psalo jinak, přičemž některé techniky si konkurovaly. To se různě projevovalo i literárně, zdůrazněna je střída a alternativa pera apod. a psacího stroje (v závěrečném resumé autorka tvrdí: „období nástupu a dominance psacího stroje se v české literatuře nápadně shoduje s érou moderní české literatury“, s. 313). Ironizující konsekvencí digitálního nynějška, jehož povahy se autorka několikrát dovolává jako srovnávacího horizontu (mj.: „Metoda ‚cut-and-paste‘ je skrytá, ale samozřejmá. Ve virtuálním prostoru se obtížně dokládá autorství textu a jeho primární užití“, s. 34), jsou doslovné replikace částí textu na ploše cca třiceti úvodních stran. Tak je např. pro jistotu dvakrát řečeno, že „koncept remediacce jako kulturní soutěže mezi technologiemi nabízí způsob, jak uchopit problematiku technologie psaní v její dynamice“ (s. 19, 34), atd.

Autorka se ve výměru toho, co ji bude zajímat, překvapivě distancuje od interesů textologických, soustředěných prý „na problematiku vydávání literárních textů“ (s. 13; musí být opravdu textolog nutně i editorem?), avizuje, že „[poodhalí], jak vznikala klíčová díla moderní české literatury“. Tomu, kdo by rád věděl, která „klíčová díla“ to jsou a jak k jejich identifikaci došla, vzápětí objasňuje: „Zaměřuji se na ta díla, jejichž způsob vzniku je pro dané období příznačný“ (s. 13). Což je radostné: konečně je tu někdo, kdo všechna ta „daná období“ v rozmezí let vytyčeném podtitulem zná natolik, že ví, co je v nich „příznačné“ (jen se jeden nesmí v té naději nechat zviklat třeba tím, že autorka jako „období“ označuje „symbolismus“ a „českou avantgardu“, s. 14). Avšak: principem toho, co následuje, je kombinace anekdot a de facto kuriozit, mnohdy jistě (technologicky, umělecky) pozoruhodných a třeba i dále rozvíjených, těžko však šířeji reprezentativních. A to ani

v případě typografických experimentů děvětsilských, jež autorka spojuje jednoduše a opakovaně s pojmy „nastupující generace“ (s. 121, 123, 125), jako by svého času do literárního pole vyšel jediný zástup a tehdejší situaci nebylo a není možné traktovat i v termínech odlišných. Nešlo by prostě konstatovat, že bude v příkladech ukázáno a komentováno (začasté spíše jen popsáno) to, co autorku přilákalo, resp. co při své probírce fondy LA PNP nakonec našla?

Probírat se postupně autorčiným výkladem vybraných úkazů (počínaje provedením Březinovy knihy *Ruce* jako výsledku spolupráce s Františkem Bílkem a konče experimentální poezii šedesátých let, resp. Hrabalovým normalizačním sebe-přepisováním) se rovná opakované srážce s otázkou, co vlastně tento její výklad přináší nového. Vzdor úvodnímu konstatování literárněvědné přehlíženosti „materiálního“ aspektu „literární kultury“ mohla své interpretace (bohužel spíše popisné a zůstávající na úrovni banalit než analytické a nápadité) povětšinou opřít o již existující práce, ať už o speciální studie či ediční komentáře apod.; některé, jež lze v pozadí jejího výkladu tušit, zůstaly navíc nezmíněny (např. kapitola *Laboratoře básnického experimentu*, již pro třetí díl *Dějiny české literatury 1945–1989* /2008, s. 232–242/ napsala Marie Langerová).

Naštěstí je možné bavit se při četbě efekty, ačkoli asi nezáměrnými, jež vyhlížejí jako projev souladu mezi tím, co je vykládáno, předváděno, a texturou výkladu. Vzhledem k ploše celku lze zaznamenat úbytek slova v pasážích o experimentech na pomezí jazykového a výtvarného výrazu. (Ostatně: z cca 300 stran knihy – nepočítaje v to závěrečné soupisy a jmenný rejstřík – padlo zhruba 120 na celostránkové reprodukce). Údajnému Kolářovu zpochybnění „psaného slova jako nosného prvku tvoření a porozumění“ v druhé polovině padesátých let (s. 269) jde autorka vstříc řadou hlavolamných postřehů, namátkou několik příkladů:

„Během několika let publicistika usoudila, že psaní na psacím stroji může spisovatele i vychovávat“ (následováno dokladovým citátem z jednoho článku z *Národních listů*, s. 60, podtrhl M. T.). – „Hrabalovy vzpomínky, že v jeho okolí ‚všichni byli šrajbři‘, vypovídají o tom, že samotná volba technologie psaní na stroji byla ze sociologického hlediska ‚nutná‘ k etablování v literárním prostoru. Znamenala přijetí konvence mladší a nejmladší generace tvůrců, ovlivněné futurismem, konstruktivismem a poetismem. [...] Hovory o umění je [tj. Hrabala a Karla Maryska] vedly k příklonu k surrealismu. Od roku 1942 si namísto pohlednic posílali autorské koláže a dopisy psané zeleným inkoustem. Tato konvence se nezměnila ani při jejich diskusích o neopoetismu“ (s. 243, 244). – „Svémi autorskými interpretacemi [Hrabal] téměř naplňoval Ongovu tezi, že přijmeme-li definici psaní jako samotného užívání kódovaného systému znaků, jehož prostřednictvím dochází k ‚technologizaci slov‘, Hrabal v těchto reflexivních textech přímo odpovídal na otázku, jakým způsobem se zvolená technologie podílí na genezi literárního díla“ (s. 241). V posledním citovaném případě si autorka navíc dopřála kus „estetiky chyby či selhání“, již posléze připíše „Hrabalovým autografům z první poloviny padesátých let“ a „explozionalistickým grafickým listům Vladimíra Boudníka“ (s. 257); v této souvislosti lze patrně také zkusit rozumět rozpadu gramatické shody na s. 271 („cyklus“ – „dala“, „slova“ – „odkazovaly“) a jiným jazykově-redakčním lapsům. Ty však – shrnuto – nejsou hlavní nížinou knihy, tou je rozpor mezi budovaným zdáním, tj. tím, čím kniha měla být (jde ostatně o výsledek tříleté práce, podpořené GA ČR), a čím nakonec je.

Kateřina Piorecká: *Psaní na dotek. Materialita a proces psaní v české literární kultuře 1885–1989*. Praha: Academia, 2016, 351 s.

Píše Jürgen Serke (21. 6. 2017)^{cz/de}

Německý literární publicista **Jürgen Serke** (nar. 1938) zasvětil své životní dílo pronásledovaným a dlouho opomíjeným umělcům, mezi nimiž významné místo náleží moderním spisovatelům českým a spisovatelům německým z českých zemí. České prostředí poznal J. Serke v letech 1967/68, kdy z Prahy pro zpravodajskou agenturu UPI ve Frankfurtu nad Mohanem referoval o „pražském jaru“. Serkovy pozdější časopisecky publikované literární reportáže (zvl. v časopise Stern) a realizované výstavy (nyní stálá expozice Nebe a peklo let 1918 až 1989 v Muzeu pronásledovaných umění v Solingenu), na nichž mohl prezentovat dlouhá léta shromažďované fotografie, dokumenty, rukopisy, dopisy a zvláště knihy, seznámily německé publikum s vrcholnými reprezentanty české literatury 20. století a rovněž se zaniklým světem německy psané literatury z Prahy, Čech a Moravy.

Perzekvovaným autorům věnoval Jürgen Serke několik knih: vedle německých spisovatelů a básníků, jejichž knihy byly páleny hitlerovským režimem (Die verbrannten Dichter, 1977), se Serke zabýval také autory postiženými poválečnými totalitárními režimy. Literární portréty v jeho knize Vypuzení básníci (Die verbannten Dichter, 1982) mapují tvorbu a životní osudy východoněmeckých, českých a polských spisovatelů žijících v exilu a zahrnují mj. Jiřího Grušu, Milana Kunderu, Pavla Kohouta nebo Ivana Blatného – zvláště posledního Serke pro západní svět doslova objevil. V samostatné knižní publikaci pojednal autor také svobodomyšlné spisovatele z východního Německa, kteří zůstali „doma v exilu“ a ve svém odporu vůči režimu se inspirovali osobnostmi Charty 77 (Zuhause im Exil, 1998).

Životním osudům a dílu německy mluvících autorů z českých zemí se pak věnoval v době normalizace, která výzkumu ani zviditelňování této problematiky v Československu nijak nepřála. Jeho kniha Böhmisches Dörfer. Putování opuštěnou literární krajinou zahrnuje na padesát portrétů spisovatelů, kteří pocházeli z českých zemí, psali německy, byli vesměs postiženi nacistickým režimem, někteří z nich i následnou komunistickou diktaturou. Jde o autory, kteří doslova zmizeli z naší paměti, a Serkova publikace, vydaná v němčině v roce 1987, nasměrovala pozornost zahraničí na složitý kulturní a geopolitický vývoj našeho regionu. Český překlad knihy rozšířil autor o portrét básníka-malíře Petera Kiena (Triáda, 2001), kniha získala hlavní ocenění v prvním ročníku Magnesia litera (2002).

Jürgen Serke otevřel svými články a knihami řadě lidí cestu k důležitým čtenářským i osobním setkáním a objevům. Jedno z takových setkání dokumentuje i text-příběh o spisovateli a překladateli Ivana Blatného Franku-Wolfu Matthiesovi, který Serke napsal pro E*forum a který dnes publikujeme. Jürgen Serke obdrží v pátek 23. června 2017 Cenu Gratias agit za šíření dobrého jména České republiky v zahraničí.

ej

Láska na první pohled. Německý básník se učí česky, aby přeložil Ivana Blatného

Toto je nádherný příběh napsaný minulostí pro budoucnost. V listopadu minulého roku jsem obdržel neobyčejnou knihu spolu s dopisem: „Vážený pane Serke, jednoduše teď doufám, že si na mě alespoň matně vzpomínáte, a posílám Vám tuto právě vydanou knihu, neboť jsem koneckonců právě Vám hluboce vděčný, že jste mě seznámil s básníkem Ivanem Blatným. Je to pro mě tím, čemu se často až příliš lehkovážně říká ‚láska na první pohled‘.“

Knih, kterou jsem držel v ruce, byla čtvrtým svazkem lyriky Ivana Blatného s názvem *Hilfsschule Bixley* – básně *Pomocná škola Bixley* doposud platily za nepřeložitelné. Nyní mám již tyto bibliofilsky vypravené svazky všechny. Jsou to přebásnění z češtiny německého básníka Franka-Wolfa Matthiese, který kongeniálně vystihl Blatného smyslnost, rytmiku a akustické tvárné momenty. K tomu koláže berlínského malíře Lutze Leibnera (nar. 1949) takové intenzity, jaká je cítit v kolážích Jiřího Koláře (1914–2002), přítele Ivana Blatného. Vzpomínám si, jak se jednatřicetiletý Matthies spolu se svou ženou Patricií, která je středobodem jeho lyriky, objevil v roce 1982 v mém domě v Großhansdorfu u Hamburku, a to jen kvůli Ivanu Blatnému. Toho jsem rok předtím vyhledal v psychiatrickém zařízení St. Clement's Hospital v anglickém Ipswichi a uveřejnil jeho portrét v časopise *Stern*. Třicet tři let předtím krátce po komunistickém puči v Československu v roce 1948 se Blatný odpojil od delegace Syndikátu českých spisovatelů v Londýně, uprchl na psychiatrii, a unikl tak komunistickému pronásledování ve své zemi.

Ivan Blatný, narozený v roce 1919 v Brně, byl ve své vlasti známý jako autor čtyř básnických sbírek. Po svém útěku do Londýna byl označen za vlastizrádce. V Ipswichi ho objevila nemocniční sestra Frances Meacham. Ona, která se během druhé světové války zamilovala do českého pilota a naučila se česky, se postarala o to, aby Blatného básně, které na psychiatrii psal, neputovaly do odpadkového koše. Mrs. Meacham tyto básně schraňovala u sebe doma a mnoho z nich poslala do Kanady do českého exilového nakladatelství Sixty-Eight Publishers, kde byly zveřejněny.

To vše je dnes v České republice známo. Když Blatný v Anglii v roce 1990 zemřel, byla jeho urna uložena na hřbitově v Brně. Jeho dílo je v České republice opět dostupné. Jedna sbírka poezie existuje i v německém překladu: *Stará bydlíště*, přeložená Christou Rothmeierovou pod titulem *Alte Wohnsitze*. Opus magnum, *Pomocná škola Bixley* v němčině, bylo avizováno před deseti lety, nikdy ale k vydání nedošlo. Proto také můj nevěřící údiv, když jsem čtvrtý svazek básní držel v ruce.

Frank-Wolf Matthies a jeho přítel malíř Lutz Leibner nechali vytisknout všechny čtyři svazky na vlastní náklady. V počtu padesáti exemplářů, které budou rozdány přátelům. V jednom ze svazků se píše: „Věnováno Jürgenovi Serkemu, bez kterého by tato kniha nebyla.“ V jiném: Jürgenovi Serkemu, který mi otevřel tento svět a umožnil mi do něj vstoupit.“

To člověka potěší a zároveň vyleká, takže probere všechny knihy od Franka-Wolfa Matthiese, které stojí v knihovně, a hledá nějaké vysvětlení, proč vynesl na světlo básníka Ivana Blatného. Matthies, narozený v roce 1951 ve východním Berlíně, se v letech 1979, 1980 a 1981 zviditelnil třemi svazky lyriky a prózy, nikoli v NDR, ale na Západě v nakladatelství Rowohlt. Po boku své skálopevné lásky manželky Patricie, která je mu dodnes oporou. Žije a píše pravdivě v zemi, ve které člověk pravdivý být nesmí.

Ve východním Berlíně je dvakrát zatčen. To, co napsal, je státní bezpečností (Stasi) vyhodnoceno jako „urážka a potupa“ stranického režimu SED. V roce 1981 jej a jeho rodinu nechají vycestovat. Ve svém západoberlínském domě se jich ujímá Günter Grass. Matthies zůstává takový, jaký byl vždy i ve východním Berlíně: nepoddajný. Takže se rychle stává nepohodlným i na Západě. „Podvol se jen kvůli lásce.“ Tato věta někdejšího francouzského odbojáře Reného Chara by mohla být i jeho životní maximou.

Se svým obrovským zoufalstvím se ještě jednou objeví ve významném nakladatelství: v Suhrkampu mu vyjde kniha *Tagebuch Fortunes*. Následuje řada knih u menších nakladatelů. Dlouho bojuje sám se sebou, s vlastními traumaty a s NDR. Básník sám sobě terapeutem. Jeho moderní verze *Aeneis* je velkým prozaickým dílem, které dnes již zůstává ve Spolkové republice bez povšimnutí. Stále znovu jde o to, najít cestu z traumatizující situace let mládí v NDR.

V *Tagebuch Fortunes* (1985) se poprvé objevuje Ivan Blatný s jednou básní z mého portrétu o tomto básníkovi v Ipswichi (*Die verbannten Dichter*, 1982). Přeložil ji pro mě Jiří Gruša, který se mnou Blatného navštívil. Gruša měl tlumočit z češtiny. Nebylo to potřeba. „Mluvte německy,“ řekl mi tehdy jednašedesátiletý Blatný, „němčina byla jazykem mé babičky. Je to jazyk mých přání. Babičce jsem se s nimi svěřoval.“

Matthies říká: „Od vašeho textu ve *Sternu* a pak ve vaší knize je ve mně Blatný stále přítomen. Udrží mě při životě. Když se cítím špatně, vytáhne mě z toho.“ V roce 2013 utrpěl Frank-Wolf Matthies těžkou mrtvicí. Je téměř zázrak, že ochrnutí po roce překonal.

Dnes bydlí Matthies na okraji Oranienburgu u Berlína. Jeho čtyři děti jsou už dávno dospělé. Jeho žena, učitelka, je nyní v důchodu. A tak když je navštěvuji, nacházím pár podobný Filémónovi a Baucis. On, štíhlý muž vysokého vzrůstu, právě překonal zápal plic.

Po mrtvici Matthies začal s přebásňováním Blatného. „Říkal jsem si, pokud si to chceš přečíst, tak už je pomalu na čase.“ A tak se odhodlal uplatnit češtinu, kterou si sám osvojil, ve svých německých přebásněních. Učení se českému jazyku nazývá budováním důvěrného vztahu. „Kdybych se měl zeptat sám sebe, jestli existují básníci, kterým důvěřuji a kteří mohou důvěřovat mně, pak by to byli Friedrich Hölderlin, Friedrich Nietzsche a Ivan Blatný.“

Matthies to říká tak, jako kdyby všichni, jejichž jména zmiňuje, byli ještě naživu. Nosí je v sobě. Když mluví o Blatném, říká: „Jeho jazyk zpívá. Každé slovo udává další slovo. Blatný žil čtyřicet let v naprosto cizí kultuře. Nebyl tam vlastně nikdo jeho vlastního jazyka. A pak zázrak této lyriky.“

Všem třem Matthiesem obdivovaným básníkům se přisuzovaly bludy, šílenství. Pokud tomu tak je, byla to vrcholná doba básnictví. Matthies vysvětluje tyto charakteristiky jinak: „Jen to, co existuje ve fantazii, skutečně existuje – žije, jedinečně, univerzálně, nesmrtelně.“

V přebásnění *Pomocné školy Bixley* dává Matthies chaosu katastrofického 20. století strukturu vzpomínky z Blatného představivosti. Blatný a Matthies ukazují disonanci jako tajemství harmonie. Matthies připojil k Blatného básním objemný poznámkový aparát – kvůli častému užívání reálných osobních a místních jmen a historických dat. Ukazuje také, jak Blatný přepínáním z českého do anglického nebo německého jazyka bránil a udržoval pohromadě svoji Evropu.

Píše Kathrin Janka (28. 6. 2017)^{cz/de}

Kniha **Tilmana Kastena *Historismuskritik versus Heilsgeschichte*** [Kritika historismu versus dějiny spásy] je komparatistickou prací, jakých bychom si v česko-německém kontextu přáli více. Disertace, obhájená roku 2014 na Univerzitě ve Freiburgu, srovnává dvě monumentální historická románová díla – román *Wallenstein* (Valdštejn) od Alfreda Döblina (vyšel poprvé v Berlíně roku 1920, česky v Praze roku 1931) a *Bloudění* od Jaroslava Durycha (poprvé v Praze roku 1929, německy v Mnichově roku 1933).

V trojí metodě zkoumání, historicko-teoretickém přístupu, zaměření na dějiny recepcce i koncentraci na analýzu se práce Tilmana Kastena ukazuje jako znalá, pečlivá a originální. Analýza probíhá ve třech hlavních kapitolách, které staví jedna na druhé. Zabývají se poetikou žánru a naratologií (2. kap.), dějinami látky, jež osvětlují kresbu Valdštejnovy figury a jeho okolí (3. kap.), a historií recepcce děl (4. kap.). Jestliže by rozbor německo-a českojazyčného díla setrval v omezené linii jednoho národního kontextu, zatarasil by se pohled na část historických a kulturněvědných faktů, a byla by tak ignorována historická

a mnohočetná propletenost obou literárně-duchovních sfér. Kasten svým naprosto přesným, textově analytickým okem a s historickým přehledem vytváří příspěvek k „intenzivnější literárněhistorické kontextualizaci textů“ (s. 322).

Přínosem pro německého čtenáře je v každém případě uchopení specifických, jemu pravděpodobně neznámých témat, jako je třeba „katolická literatura“ v Československu nebo specifická role historického románu v kontextu českého národního obrození, stejně jako exkurzy k ženskému ideálu (s. 275 nn.), mariánské zbožnosti (s. 277 n.), barokní módě apod. Naopak pro český kontext recepce, jenž je tradičně pevněji ukotven v literárněhistorickém paradigmatu a méně zaměřen na textovou analýzu, jsou podnětné přístupy naratologicky a látkově založené komparativní analýzy, které nezkoumají bezprostřední vzájemné vlivy. Zajímavý, ale riskantní mi naopak připadá pokus profilovat Durychovu narativní poetiku jako individuální poetiku směřovanou k dějinám spásy v kontextu katolické moderny a toto zpětně klasifikovat jako faktický důkaz z oblasti výzkumu recepce.

Kasten staví svou žánrově poetickou analýzu celkové románové struktury na pragmaticky fundovaném pojmu fikce, který je odvozen z teorie a historie historického románu. Literární text se tak – s oporou v teorii řečových aktů a/nebo v systémově teoretických předpokladech – dostává do „širších komunikačních souvislostí“; fikcionalita je chápána „ne jako vlastnost textů, ale jako ‚modus‘ [...] komunikace“ (s. 35 n.). Z toho lze vyvodit dalekosáhlou kontextualizaci a historizaci textů nazíraných jako fikcionální. Na tomto základě „nedělají z historického románu fiktivní text ‚primárně‘ textové atributy“, ale mnohem spíše „historicky proměnná pravidla a konvence komunikačních společenství, na jejichž pozadí je text jako ‚fikcionální‘ produkován a recipován“ (s. 36). Hlavní pozornost je tak zaměřena na recepci a Kasten v dalším textu prokazuje, že je imanentní struktura obou románů, která odpovídá specifickému, modernímu paradigmatu.

K dalšímu podepření takového pojmu moderny Kasten předkládá – v analogii k manifestům „zástupců ismů“ (s. 49) – paratextuální výroky, ve kterých oba autoři zaujali stanovisko ke svým valdštejnovským románům (s. 51) a pro něž spolu s Genettem postuluje „bezprostředně funkcionálně pragmatickou souvislost s romány“ (s. 53). Klasifikuje je jako „součást nejtěsnějšího textového okolí, resp. literární komunikace“, jako „epitexty“, které „se cíleně snaží působit na (literární) veřejnost“ (tamt.). Na základě toho je interpretuje coby bezpodmínečný klíč k porozumění poetice obou románových autorů (s. 19). Důležitá hesla při zařazení obou autorů pod jeden pojem moderny – opřený nejen o „normativně estetická kritéria“ – jsou kromě „porušení tradice“ (s. 319) – u Döblina ho Kasten nalézá spíše doloženo v „esteticko-normativní perspektivě“, u Durycha více v „sociálně historických aspektech“ –, také „fragmentace kontinuálního vyprávění“ (s. 148 nn.) a „aktivace čtenáře“ (s. 151 n.). Rozvolnění narativní koherence v obou románech navíc dle Kastena vede k pochybám o „myšlence, že historie odpovídá uspořádanému a přehlednému procesu“ (s. 154).

Nicméně zatímco je podle něj u Döblina viditelný medicínsky fundovaný „sklon k pozorování“, doprovázený narativní strategií „showingu“ (s. 230) a směřující k osvobození „sil materiálu“ resp. slova ve své vlastní dynamice, je pro Durychovu „ironickou“ (s. 82) recepci pramenů fundamentální pouto k „historické pravdě“ (s. 75). Podle Kastena Durych subjektivně vybírá a zvažuje historicky garantovaná fakta v rámci polyperspektivní, dialogicky vystavěné narativní konstrukce, čímž směřuje k vytvoření „perspektivy dějin spásy“ v „jádru veškerého historického vývoje“ (s. 83). Durych je tím zařazen do kontextu sporu o modernu, přesahujícího české národní prostředí, v němž šlo o vztah Božího stvoření a empiricko-vědeckého poznání světa (s. 84 n.) a který probíhal v katolické církvi kolem roku 1900 a po něm.

Stěžejním tématem obsáhlé kapitoly o historii látky je profilování Durychova valdštejnského románu coby alternativního, dějinami spásy fundovaného konceptu dějin českých zemí (srov. zde mimo jiné poznámky ke Komenského *Labyrintu světa a ráji srdce* jakožto „centrálnímu

intertextu tohoto románu“ a „historické synekdoše“, s. 269). Kasten analyzuje rozdíly v zacházení autorů se zkušeností civilizační moderny. Zatímco Döblin reaguje na s tím související ztrátu suverenity člověka vůči přírodě návratem do „přírodně-mystické dimenze skutečnosti“ (s. 317), Durych konstruuje na základě kontrapunkticky vystavěného milostného příběhu rebela Jiřího a hezké Španělky Andělky spásně historickou perspektivizaci ve znamení lásky (s. 274).

V motivu „Čecha, který se odcizil svým národním kořenům,“ (s. 267) se Durych chápe jednoho z tradovaných argumentačních vzorců látkové tradice, který Valdštejna morálně odsuzuje, a obrací ho proti „narativu oběti“ (s. 269) o smrti národa po bitvě na Bílé hoře převládajícímu v paměťové kultuře. Podle Kastena Durych kromě toho zpochybňuje nacionálně česky zbarvené „příkrášlování a instrumentalizaci národa“ v tehdejší diskursu, ale „kategorii národa, [...] chápanou ve smyslu dějin spásy“ (s. 268) hodnotí pozitivně. Román tak koncipuje jiné dějiny Čech, v čemž Kasten vidí Durychův specifický příspěvek k historii látky, kterým polemicky zasahuje do politických a národnostních diskursů tehdejší doby (s. 269). Jako potvrzení mu slouží vzájemné vlivy v recepci obou románů: Recepce *Valdštejna*, překladu Döblinova *Wallensteina*, byla podle Kastena v Československu instrumentalizována v rámci „sporu o českou historii“ za účelem kritiky autora velice úspěšného *Bloudění* a jeho katolického pojetí dějin (s. 375).

Zajímavým aspektem i jinak velmi informativní kapitoly o recepci je přijetí *Friedlandu*, „germanizovaného“ německého překladu *Bloudění* od židovského autora a překladatele Paula/Pavla Eisnera vydaného roku 1933 (s. 383 nn.). V německojazyčném kontextu bylo kromě jiného slyšet také hlasy vychvalující „lidovou národní zemitost“ románu (s. 393), z dnešního pohledu zároveň odkazující na labilnost takového moderně-konzervativního, kulturněkritického myšlení, a na jeho kompatibilitu s některými aspekty nacionálněsocialistického „lidově národního společenství“. Na tomto místě by bylo možné navázat kritickou analýzou moderně katolického projektu (jenž přesahuje český národní kontext), která by stranou veškerých kontextem propojených a literárněhistorických rehabilitačních snah ještě hlouběji prozkoumala společné ideové kořeny „národně zemitých“ a moderně-konzervativních myšlenkových proudů – např. s odkazem na mystické tendence.

Naratologický pokus určit podle Kastenovy kontextové teze (tzn. stranou tradičních „normativně estetických“ kritérií výzkumu moderny) specifické atributy „moderny“ tak, že vyloučíme její běžné textové znaky, stáčí interprety i recipienty stejnou měrou zpátky k tématu a látce: tedy k sémantické kategorii, jejíž koncepce dle autorovy teze podléhá historizované recepci určované mimotextovými aspekty. A recepce je – jak Kasten sám připouští – v Durychově případě spíše „konzervativní“ do té míry, že chce svět v krizi upozornit na zapomenutou perspektivu dějin spásy. Ukazuje se zde, že uniknout tradovaným rysům „moderního psaní“ možná přece jen není tak snadné: Vyloučíme-li estetická kritéria, vystavujeme se nebezpečí, že znovu zabředneme do čistě epochální/historizující klasifikace. Na sémantické rovině je koneckonců obrat proti konzervativně-udržovacímu stanovisku nedílnou součástí tradičních definicí moderny. Samozřejmě lze také v „moderních časech“ myslet „konzervativně“ – např. s perspektivou dějin spásy – a toto myšlení halit do inovativních forem. Stane se tím ale konzervativní myšlení moderním, když nezohledníme formu jakožto modernizující prostředek? Respektive i když to uděláme...? Přestože Durychův román posouvá v rámci katolického diskursu a církevněhistorické dimenze sporu o (anti)modernu hodnoty smyslového vnímání, skutečnosti a lásky směrem k „modernímu“ pólu, zůstává v tomto ohledu „hermafroditem“ – a pokus prohlásit takové obojetnictví (také a právě oklikou skrze zařazení paratextů coby „epitextů“) quasi ex cathedra za vlastní žánrově specifické moderní paradigma, nedokáže alespoň autorku této recenze zcela přesvědčit.

Přeložila Petra Grycová

Tilman Kasten: *Historismuskritik versus Heilsgeschichte – Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych* [Kritika historismu versus dějiny spásy – Valdštejnské romány Alfreda Döblina a Jaroslava Durycha]. Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, sv. 11), 492 s.

Kateřina Svatoňová a Josef Vojvodík k předání Ceny F. X. Šaldy (10. 7. 2017)^{CZ}

Ve čtvrtek 29. června 2017 byla v Museu Kampa slavnostně předána Cena F. X. Šaldy za uměleckou kritiku. V jedenadvacátém ročníku cenu získala Kateřina Svatoňová za knihu *Mezi-obrazy: Mediální praktiky kameramana Jaroslava Kučery* (FF UK, NFA, MasterFilm, 2016). Přinášíme autorčino krátké představení oceněné práce a laudatio Josefa Vojvodíka, které během slavnostním aktu přednesl Jan Wiendl.

Kateřina Svatoňová o své knize a z ní

Monografie *Mezi-obrazy: Mediální praktiky kameramana Jaroslava Kučery* je kritickým zpracováním zcela neznámé pozůstalosti jednoho z předních českých kameramanů Jaroslava Kučery, spolupracovníka Věry Chytilové, Vojtěcha Jasného, Karla Kachyni a dalších.

Kniha se za pomoci této rozsáhlé sbírky pokouší stopovat Kučerovu práci, najít specifika jeho tvorby, hledat typické postupy a procesy, které stojí za/před výsledným dílem/filmem (ať už je to práce s barvou, plochou či kompozicí). Zároveň načrtává plastický obraz některých rysů umělecké i populární (filmové) tvorby socialistického Československa, jakož i profil státního zaměstnance dané doby.

Ojedinelá je pak nejen tím, že zveřejňuje doposud nezveřejněné materiály a ukazuje je v kontextu známé tvorby Jaroslava Kučery, ale i tím, že se pokouší o teoretické uchopení práce kameramana a jeho základních mediálních praktik v obecné rovině, pokouší proniknout k možnostem myšlení obrazem (a jeho dílčími aspekty, jako například kompozicí nebo barvou), snaží se přiblížit se kameramanovu pohledu a zodpovědět mnoho teoretických otázek o povaze a materialitě pohyblivého obrazu.

Místo motta

Pro mě je podstatné, abych touto knihou, jakož i slavnostním odpolednem poděkovala zejména tomu, bez něž by kniha nikdy nemohla vzniknout – a to Jaroslavu Kučerovi –, a chtěla bych smeknout před jeho prací. Proto nejprve pár slov z rozhovoru s Jaroslavem Kučerou, která vystihují to, o co se Jaroslav Kučera celý život pokoušel:

Jaroslav Kučera v roce 1968 říká: „Ale mě strašně zajímá vyzkoušet jednou možnost vytvořit z filmového obrazu docela autonomní záležitost, jež by se vymykala z tohoto konvenčního pojetí filmu. Jde o to, zda ve filmu vytváříme jenom více či méně krásné pohyblivé obrazy něčeho, nebo zda by tyto obrazy mohly být samy nositeli významu, sdělovat něco nikoli objektivně, nýbrž subjektivně. Prostě udělat s filmem pokus na takové úrovni, kde je už dávno doma moderní malířství, poezie, hudba. Vytvořit novou soustavu sdělovacích prostředků filmu. [...] Chtěl bych například vyzkoušet a až k hranici možností zpracovat spoustu výchozího materiálu, záznamy, fragmenty, částice – jakýsi ‚materiál představ‘ – podle svobodně zvolené struktury filmu. Takové struktury, která by se jakoby sama utvářela, jako

když člověk přemýšlí, docela volně, jak sám chce“ (přepřac. rozhovor A. J. Liehma s J. Kučerou, in *Ostře sledované filmy*, s. 233).

Mezi-obrazy Jaroslava Kučery

Nyní krátké shrnutí z mé knihy: „Pokud sledujeme nejrůznější formy [Kučerových] filmových fotografií, pak se před námi odkrývají nejen svěbytné praktiky, které je formovaly, ale i opravdu výrazný autorský styl. Obdivné hlasy jeho současníků či nástupců toto potvrzují, aniž by se však sjednotily na konkrétních charakteristikách jeho prací – většinou uzavírají své vzpomínky tím, že byl zkrátka nejlepší, že byl umělec, silná tvůrčí individualita s citlivostí vůči látce i materiálu, s vysokou mírou profesionality, péle, ale zároveň kreativity, měl velký talent a neustálou potřebu hledat dokonalý výsledek. Výjimečnost potvrzuje i to, že z některých výpovědí vystupuje jistá míra žárlivosti, pokud režisérovi někdo Jaroslava Kučeru „ukradl“ na jiný film. Stopy pohledů a předmětů zájmu, tak jak je můžeme nalézt ve fotografiích v jeho pozůstalosti, v rodinných filmech a zkušebních záběrech, v komparaci s jeho tvorbou nám přeci jen nějaké konkrétnější rysy poskytují. Jednotlivé obrazy v soukromém archivu jsou totiž tímtež, čím jsou pro malíře skici, nebo ještě lépe skicování a načrtávání. Skrze ně, až bellourovsky unikavá místa mezi obrazy, se lze přiblížit genezi obrazů, respektive místům a procesům zrodu nových forem obrazu, proniknout do prostoru mezi obrazotvornost a obraz, mezi myšlení a vizualitu. Skrze tyto skici se lze přiblížit vizuálnímu zachycování myšlenek a příběhů tvůrce. Nicméně stejně tak jako lze těžko procesy myšlení shrnout do jedné věty, je obtížné syntetizovat vizuální myšlenky Jaroslava Kučery. Rozhodně se nedobereme jedné polohy, ale jedině různorodosti a různosti, dynamického pole často protichůdných poloh/hledisek. Na první pohled rozbíhavé tematické a formální linie však ve výsledku tvoří spíše síť či tkaninu, než neuspořádanou změť čar, stejně jako se myšlenky splétají do koncepcí a modelů“ (s. 344).

Bytostná experimentace:

Začala-li jsem citátem, citátem i skončím: Kučerova manželka a spolupracovnice Věra Chytilová potvrzovala toto (sebou samým i mnou) naznačené Kučerovo bytostné pokusnictví, zkoušení a testování, když zdůrazňovala jeho tvůrčího ducha, jenž toužil po nových estetických projevech a nové estetické řeči, blízkého až kreativě režiséra: „Když jsem řekla, že by mohl být režisérem, myslela jsem v prvé řadě režisérem experimentálních záležitostí. Bavilo ho především vymýšlet, co všechno lze s obrazem udělat“ (cit. na s. 41). Experimentování ho nikdy neopustilo, a to ani v dobách, kdy to nebylo prakticky možné, jak dokládá Chytilová dále: „Nemůžete si dovolit experiment jednou a pak už nikdy“ (tamt.). A právě o to se pokusila i tato kniha.

Josef Vojvodík – laudatio na Kateřinu Svatoňovou

Milá Kateřino, milí přátelé, dámy a pánové,

je pro mne zvláštním potěšením a nevšední radostí pronést *laudatio* na dílo Kateřiny Svatoňové: přesněji řečeno, přednese je *za mne* náš společný kamarád a kolega Jan Wiendl, a to je, jako bych zde stál a mluvil já!

Kateřina Svatoňová nejenže svoji knihu nazvala *Mezi-obrazy*, ale svou knihou do zvláštního *mezi-prostoru*, který je pro ni, jak píše, *provokací*, také vstoupila. Nejde jí ani tak o *techné* vztahu mezi statickými obrazy fotografa a pohyblivými obrazy kameramana v jedné osobě, i když pojednává o jeho „mediálních praktikách“. Vedle této technicko-estetické provokace a přitažlivosti je zde ještě jiná přitažlivost, kterou Wilhelm Dilthey nazývá jednoduše „tajemstvím osoby“, jako záhadný svazek „náhody, osudu a charakteru“, provokující k novým a hlubším pokusům o rozumění.

Kateřina to sama pěkně vysvětluje hned na začátku své knihy, když říká: „Provokuje mě Kučerův pohled a možnost jeho pochopení. [...] moji zvědavost vzbuzuje i samotná pozice kameramana, nezpracovaná, a přesto klíčová...“. Proniknout tedy do „vnitřního příběhu života“ člověka, v tomto případě člověka *za kamerou*, který svět vnímá a spoluvytváří prostřednictvím obrazů a v obrazech, který ale sám nejlépe ví, že mimo všechny mediální praktiky se svět sám organizuje v obrazech. A kromě toho: moderní film šedesátých let, jehož obrazy Jaroslav Kučera tak výrazným způsobem tvořil a utvářel, už nechtěl být primárně adresován publiku nebo formulovat „výpověď“ narativně rozvíjenou pro diváka. Chtěl být mnohem spíše sebe-reflexí a sebe-vnímáním, dá-li se tak říci, prostřednictvím svého materiálu.

Ono *MEZI*, které Kateřinu zajímá, znamená také *MEZNÍ*, hraniční, když píše: „Nejvíce mě fascinují Kučerovy fotografie, záznamy, testy, odpady a okraje, které doplňují jeho známé dílo.“

Je to zvláštní, hraniční napětí mezi introvertním a extrovertním, které Kateřina sleduje, mezi latentním a manifestním, ale také mezi experimentem šedesátých let a vynucenou řemeslnou zručností v éře normalizačního filmu.

MEZI se ovšem vztahuje také k fenoménu, který Kateřinu zajímá především a který nazývá *osvobozujícími se obrazy*. Kučera se snažil je tvořit, aniž by se měly zříkat své specifické mediality nebo mizet do virtuality. To je téma, kterým se Kateřina zabývá již ve své objevené knize o *Odpoutaných obrazech*.

O co jde? Mimo jiné o to, že pohled člověka není *jen* intuitivní, je zároveň reflexivní, „klamaný“ ovšem příslibem, který vzbuzuje naše vlastní žádostivost. Dalo by se říci, že právě to je v jistém smyslu také efektem „odpoutaných obrazů“: žádostivost je vedena touhou vidět-poznat, co je „za nimi“, chce je „odhrnout“ jako imaginární závěsy, jako v proslulém příběhu, který vypráví Plinius, o Parrhasiově závěsu.

Vzpomínám si na naše dlouhé rozhovory o experimentech psychiatra Svetozara Nevoleho. Nevole se zabýval možnostmi čtyřrozměrného vidění: ve svém pojednání k tomuto tématu z roku 1947 zmiňuje, že má již promyšlen princip speciálního „hyperstereoskopu“, jímž by bylo možné čtyřrozměrně pozorovat zatím alespoň jednoduché geometrické útvary. Kateřina dlouho všemožně a usilovně pátrala, zda se v Nevoleho pozůstalosti nezachovaly poznámky k tomuto „hyperstereoskopu“ a k jeho případnému sestrojení. Bohužel marně. Fascinovala ji už samotná představa takového *jiného* vidění jako *hyperbolické* zkušenosti, která se vyskytuje v nadbytku a která ukazuje, *co se stane*, když je něco *více a jinak*, když něco vybočuje z řádu a uspořádanosti, aniž by se jí ovšem zcela zříkalo.

Návod na sestrojení hyperstereoskopu, kterým bychom nahlédli čtvrtý rozměr, Kateřina sice neobjevila, zato se ale ponořila do obrazů Jaroslava Kučery a napsala o nich knihu. A dokonce ani od Nevoleho experimentů se tolik nevzdálila. Nevole zkoumal vidění barev a osvětlení v subjektivních jevech optických, ve snech a halucinacích. Uvažoval také o *barevném* vidění jako o *jiném*, kreativním, *osvobozeném* vidění světa. A jak Kateřina ve své knize píše, bylo pro Kučera právě experimentování s barvou neustálým hledáním možností, jak statické barvy filmovou formou rozpohybovat a „osvobodit“ obraz. Barvy pro něj byly „nosičem obsahově významových kvalit, symbolické síly a podprahového emocionálního působení“. Kateřina vystihla a ukázala, proč a čím Kučera fascinoval tento skrytý život barev: totiž myšlenka uskutečnění výtvarné ideje vyjevováním světelných barevných forem z původně ne-barevné temnoty.

„Puzení k barvě“, o kterém ve svých dopisech píše Paul Cézanne, platí ve zvláštním smyslu také pro Jaroslava Kučera: vystihnout, přesněji zachytit filmovým nebo fotografickým obrazem *barevnou formu existence*. A „vyjádřením toho, co *existuje*, je barevná skvrna bez konce“, jak píše Merleau-Ponty ve svém cézannovském eseji. Barevnost, světlo, rozmanitě

tvary a podoby přírody v jejich neustálé proměně, viděné jakoby první den stvoření. Úvodní scéna filmu *Ovoce stromů rajských jíme*, nezapomenutelná pro toho, kdo ji jednou viděl, je tímto pokusem.

Touto úvodní sekvencí, jejími obrazy, jako by Kučera vytvořil smyslově-vizuálně fascinující variaci mýtu prvotního poznání člověka pozřením plodu ze stromu, který rostl v ráji. Jako by tímto zcela prvním poznáním člověka bylo, že existence světa je *barevnou existencí*, že svět je primárně barevně optickým dramatem, jak by řekl Svetozar Nevole. Podobně jako ve filozofickém mýtu o Condillacově soše, která prvotní svět a prvotní vědomí nachází ve vůních a říká o sobě „jsem vůně růže“, ukazuje nám Jaroslav Kučera v úvodní scéně *Ovoce stromů rajských jíme* Adama a Evu na fólii před očima diváka se proměňujících a přeskupujících biomorfních a geomorfních struktur. První muž a první žena jako by zde říkali: *nejsme ničím jiným než barvou*.

Tak je Kateřinina *hommage* Jaroslavu Kučerovi poctou nejen jeho dílu jako fascinujícímu a stále provokujícímu „optickému dramatu“, ale také „příběhu jeho niterného života“, který jsem zmínil na začátku. Když už nebylo možné po roce šedesát devět umělecky experimentovat, zůstalo kameramanovi v zoufale depresivní šedi normalizace, jak Kateřina ukazuje, jeho cézannovské „puzení k barvě“. Protože, a je to Kateřinin pozoruhodný postřeh, jako „barvitý“ vnímal Kučera již černobílý materiál, jehož barva je eliminována pouze na škálu šedi“.

I v tom je ono *MEZI*, které Kateřina objevuje: na škále barevného spektra mezi jeho extrémní bílé a černé. Možná někde uprostřed, *mezi* těmito extrémí, je *ten* bod: jako úžasná spektrální aura kolem okna na Kučerově fotografii, asi jedné z posledních, kterou Kateřina zařadila na konec své knihy na straně 342. Spektrální zářící prach, ostatně také Kateřinino téma, na úžasné fotce. Ta se v této krásné knize o Kučerových *MEZI-OBRAZECH* dotýká přesně toho, co latina nazývá od nepaměti starým slovem *SUPERSTES* – „přeživší“ – *ten, který přežil*.

A myslím, jak Kateřinu znám, že jí ani o nic jiného než o toto „*SUPERSTES*“ nešlo.

Tilman Kasten a Václav Petrbok k Ceně Otokara Fischera (12. 7. 2017)^{cz/de}

Cena Otokara Fischera byla v prvním ročníku udělena Tilmanu Kastenovi za knihu o valdštejnských románech Alfreda Döblina a Jaroslava Durycha Historismuskritik versus Heilsgeschichte – Die Wallenstein-romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych (Kritika historismu versus dějiny spásy, Böhlau 2016). Cena byla slavnostně předána spolu s Cenou F. X. Šaldy ve čtvrtek 29. června 2017 v Museu Kampa. Publikujeme proslov Tilmana Kastena s krátkými ukázkami z jeho knihy a laudatio napsané a proslovené Václavem Petrbokem. Další informace o Ceně Otokara Fischera a oceněné práci na www.ipsl.cz/cof.

ej

Tilman Kasten ke své knize a z ní

Vážená poroto,
vážené dámy, vážení pánové,

mám velkou radost, že mohu dnes za svou práci převzít Cenu Otokara Fischera. V mé knize jde „pouze“ o rozbor dvou románů; je to do jisté míry jakási literárněhistorická případová studie. Na rozdíl od experimentálních věd si samozřejmě nemůže klást žádné nároky na reprezentativnost; doufám nicméně, že může obohatit budoucí výzkum česko-německých literárních vztahů. Na příkladu krátké pasáže, jež pojednává o historii německého překladu Durychova *Bloudění*, bych chtěl ozřejmit, v čem by mohl mimo jiné spočívat možný přínos mé práce.

„Pavel/Paul Eisner se chopil překladatelské iniciativy již roku 1927, tedy už dva roky před publikací českého originálu. Překlad vyšel na podzim roku 1933 v mnichovském nakladatelství Piper v nákladu 4000 exemplářů. Roku 1934 pak následoval překlad menší trilogie *Rekviem* (německy *Die Kartause von Walditz*). Oba překlady byly produktem neúnavných snah Pavla/Paula Eisnera o prostředkování mezi kulturami, nebyly žádnými obyčejnými pracemi na objednávku. Jeho zájem o Durychův román [...] dalece přesahuje pouhé pořízení překladu a svědčí o silné identifikaci s textem. [...] Na straně nakladatelství Eisner natrefil mimo jiné na židovského podílníka Roberta Freunda (1886–1952) pocházejícího z Čech, který se v nakladatelství Piper angažoval od roku 1926 [...]. Freund využil svých kontaktů v Československu, také aby dopomohl nakladatelství a Durychovu textu k většímu ohlasu.“ (s. 380–381)

Eisner se svým překladem od počátku spojoval velké naděje. V historickém románu katolického spisovatele Durycha tak viděl alternativu k dílům takového Jaroslava Haška nebo Karla Čapka, která kritizoval jako racionalistická. Tito autoři podle Eisnera určovali v Německu obraz české literatury, a tím i českého národa obecně. Svým „Antišvejkem“ chtěl Eisner iniciovat překladatelsko-literární protikanon, který měl v zahraničí zprostředkovat jiný, totiž zduchovnělý obraz české národní identity.

Historie německého *Bloudění* tedy vede přímo do nitra debat o problematice identity německo- i českojazyčného pražského Žida Pavla/Paula Eisnera. A nejen to: Dotýká se také tehdejší literární a kulturní politiky, diskursů o prostředkování literatury a literárním překladu.

Když pak překlad na podzim roku 1933 vyšel v mnichovském nakladatelství Piper pod názvem *Friedland. Ein Wallenstein-Roman*, mnoho kritiků jej vůbec nepovažovalo za překlad z češtiny. Část německé kritiky, která nedisponovala znalostmi české literatury, text prakticky neuměla zařadit. Proč tomu tak bylo? Dovolím si ještě jednou citovat ze své knihy: „Na tomto místě může být jen naznačeno, že podobu knihy v mnohém ovlivnil společenský a politický kontext. Eisner tak třeba důsledně používal německé ekvivalenty jmen fiktivních protagonistů (Angelika a Georg), škrtl několik kapitol, které se zaměřují především na aspekty české historie a kritiku kléru [...]. Konečně titul *Friedland – Ein Wallenstein-Roman* je modifikací reagující na německý knižní trh, neboť je tímto způsobem vyzdvížena souvislost s ‚německou‘ valdštejnskou tematikou. Tomu odpovídala i reklama nakladatelství poukazující na obzvlášť barvitě znázornění událostí, – cituji – ‚jež se odehrávají na německé půdě‘. Kromě toho není v knize jediné místo, podle kterého by se dalo poznat, že se jedná o překlad z češtiny. Eisner se kvůli svému židovskému původu musel skrýt za pseudonym Marius Hartmann-Wagner.“ (s. 382–383)

Porovnáme-li podobu a recepci *Friedlandu* s Eisnerovými zprostředkovávacími intencemi, musíme připustit, že překladatel pravděpodobně selhal. A opravdu: Eisnerův, respektive Durychův „Antišvejk“ nedokázal Haškov román z německého knižního trhu vytlačit –

pomysleme jen na nový překlad *Švejka* z roku 2014. Zatímco literární prostředkování *Švejka* pokračuje po (zdánlivě) přímé trase až do naší současnosti, Eisnerův *Friedland* stojí z naší dnešní perspektivy na „slepé koleji“.

Vzijeme-li se ale do Eisnerovy situace, řekněme v roce 1929, bude nám jasnější, že tehdejší situace byla otevřená, plná možností; nebo obecněji: že ani literární historie není sledem nutností. Není třeba spekulovat o tom, „co by bylo, kdyby“. Poučné je už to, když se člověk podívá, kolik různých možností jednání a získávání zkušeností se otevřelo účastníkům jedné konkrétní situace. Na jejich základě pak lze totiž lépe pochopit, co se skutečně stalo. Neboť, jak říká historik Alexander Demandt: „Obraz možného určuje podobu skutečného.“ A tak doufám, že příběh *Friedlandu* dokáže právě proto, že vede na „slepu koleji“, vrhnout více světla na širší oblasti tehdejších česko-německých literárních vztahů. Mohli bychom se ptát dál: Čemu nás může naučit příběh přinejmenším částečného selhání v souvislosti s (nám nutně známějšími) úspěchy v prostředkování literatury a kultury?

Místo abych rozvíjel odpovědi na tyto a další možné otázky, rád bych svou řeč ukončil. Skončím díkem za Vaši pozornost a velkou čest, které se mi ve formě Ceny Otokara Fischera dostalo. Můj dík je o to srdečnější, že ho formuluji s vědomím toho, že historie *mé* práce mohla probíhat takto, anebo také úplně jinak.

Překlad Petra Grycová

Václav Petrbok o Tilmanu Kastenovi

Milý Tilmane, milá Kateřino, milé dámy a pánové,

za to, že jsme se tu, „sebranka“, dnes v tomto obsazení sešli při předání Fischerovy ceny, bychom měli být vděční rovněž bezmála všudypřítomné „ženě bez tváře“. A přesto ji všichni známe. Její hlas k nám promlouvá v pražských tramvajích a autobusech... A nejen tam, například i na českých poštách – od ní pochází hlášení pro nevidomé. Kdo to je? Dagmar Hazdrová, která se podílela na srpnovém protiokupačním vysílání v královéhradeckém studiu Československého rozhlasu. Po odstříhnutí pražského rozhlasového studia fungovalo nadále právě ono královéhradecké díky mnichovské Svobodné Evropě, která mu poskytla své vlny a vysílací frekvence. Za toto zprostředkování informací o aktuálním dění srpnových dnů osmašedesátého roku musela paní Hazdrová dalších dvacet let plést svetry a pod cizím jménem překládat technickou dokumentaci. „Nikdy jsem ale do té doby nepoznala tolik laskavých a hodných lidí,“ dodává.

A právě halasně jásavý výkřik zastávky „Svatoplukova“ od této dámy očaroval asi před šestnácti lety dnešnímu laureátovi. Jde o frekventovanou zastávku tramvaje pod Nuselským mostem, obklopenou dalšími ulicemi pojmenovanými podle bájných i reálných knížat země české i moravské. Tam se nacházel hotel, dočasný domicil skupiny erfurtských studentů, die in Prag auf Studienreise verweilten. Sva-to-plu-ko-va. Pak prý že čeština je jazyk nelibozvučný! Mohou za to obě slabiky -va- na počátku a konci tohoto zvučícího slovanského jména? A přes jazyk, jeho melodii, tón, snad i etymologii – Pavle Eisnere, slyšíš? – došlo k studentovu sblížení s městem a lidmi. A kulturou, současnou i minulou. Tilman Kasten odešel tedy z Duryňska do centra Předních Rakous, též za svou budoucí ženou Amelie, a to i proto, že z většího odstupů se věci jeví nezaujatěji. Náklonnost a předsevzetí uvažovat a psát o česko-německých kulturních setkáváních i mýjících si už vzal s sebou. Vynořil se mu přitom jaksi mimoděk i rodinný, do té doby ostatně málokdy zmiňovaný příběh. A sice babiččina předválečná a válečná léta v Mährisch Trübau. Či Moravské Třebové, chcete-li. A následné vyhnání. Tento další aspekt rovněž zájem o české záležitosti stimuloval, na druhé straně ale

Tilmanovi pomáhalo postupné pronikání do českého jazyka a literatury porozumět i prostředí svých německojazyčných předků, našich někdejších krajanů. Tedy i části sebe sama...

Tilmanova náklonnost, předsevzetí a úsilí zůstaly, přetrvávají a jsem přesvědčen, že přes nemalé překážky přetrvají i nadále. Svědčí o tom i dnešní oceněná disertace, též příběh o heroickém (a místy až tragikomickém či paradoxním) pokusu ustanovit soulad mezi intencí autorů a jejich překladatelů na jedné straně a mluvčími literární a kulturní veřejnosti oné doby. Kritikové na obou stranách administrativní, jazykové, politické, mentální hranice vyžadovali stále více jednoznačnější, heroičtější, závaznější výklad díla, člověka, světa. Jen tu heroičnost shledávali každý někde jinde. Jak bylo možné jinak, když šlo „jen“ o české dějiny a jejich aktualizaci v třicátých letech minulého století v česko-německém kontextu? Úvahy o latentním či skutečném (kulturním) ne-porozumění, opět s příměsí paradoxu či ironie, čtu ale, Tilmane, i v Tvých studiích o Boženě Němcové a jejích pozitivně promítaných obrazech Slovenska v polovině předminulého století. Anebo v důkladném kulturněhistorickém rozboru fenoménu veřejných zápasů v padesátých letech minulého století s takřka detektivní zápletkou o exotickém „muži s maskou“, někdejším brněnském českém fašistovi Františku Křivinkovi.

Jak vidíme, kulturní zprostředkování a jeho studium nemůže být a není úplně nevinnou záležitostí. Vyžaduje vkus, soustředění, vytrvalost, odborné i společenské angažmá. A rovněž nemalou empatii. Vede nás nakonec k sobě samým, ujasňování si své vlastní pozice. A to nasloucháním, teprve následně obohacováním se – a zajisté také odmítáním – myšlenek toho druhého, svobodného člověka, s nímž ale nesmím zacházet – jak to pojmenoval Martin Buber – jako s věcí. Je třeba toho druhého oslovit a čekat, co mi sám o sobě řekne. Nemylme se, v našem případě jde o nové, historické, kontextualizované čtení, dialog se všemi, kterých se proces toho, co nazýváme literární transfer, týká: s autorem, překladatelem, nakladatelským agentem, nakladatelem, kritiky, čtenářstvím a jak už jsem naznačil, koneckonců i se sebou samým, svými postoji a předsudky o druhých i o sobě...

Děkuji Ti, Tilmane, za tuto možnost introspekce, za pohled odvedle, známý, a přece jiný. Myslím, že Ti nemůžeme být dost vděční za zpochybňování domnělé (sebe)jistoty, že už máme v těchto věcech jasno. Ten, po němž je cena, jejímž jsi prvním nositelem, pojmenována, to dobře věděl. Čtete kupříkladu v jeho básni *Kritik*:

Být rozprouduěn jak řeka;
a klenout přes sebe most.
Být v prorvách doma i v horstvech;
a všude se tvářit jak host.
V poznatků sluje se vrývat;
a nemít na žádném dost.
A jedno jediné neznat:
blaseovanost.

Gratuluju Ti a přeju Ti i Tvým vše dobré.
A vám, milí přítomní, děkuju za pozornost.

Píše Kristýna Solomon (19. 7. 2017)^{cz/de}

V roce 2016 vydalo nakladatelství Winter monografii **Jana K. Hona** s názvem ***Übersetzung und Poetik. Der deutsche Prosaroman im Spiegel tschechischer Übersetzungen der Frühen Neuzeit*** [Překlad a poetika. Německý román v próze ve světle českých překladů raného novověku]. Jak název napovídá, věnuje se autor poetice

žánru, který v Německu prosperoval v 15. a 16. století, a snaží se jí přiblížit pomocí analýzy a interpretace českých překladů německých předloh. Téma publikace tedy osciluje mezi českou a německou literární medievistikou. Fakt, že publikace vyšla v řadě *Studien zur historischen Poetik* renomovaného německého nakladatelství, implikuje jistá očekávání.

Středověké žánry představují z hlediska synchronního i diachronního značně nesourodou skupinu. Mimo to je vžitá terminologie často berličkou (post)moderní filologie bez ekvivalentů ve středověké literatuře. Přestože obrázek o vnímání žánrů středověkým autorem/recipientem nemá jasné kontury, vychází moderní filologie z premisy, že středověký autor i čtenář/posluchač měli povědomí o existenci různých (pod)žánrů (třeba ve smyslu recepční estetiky H. R. Jauße a tzv. horizontu očekávání). Příslušnost k jednotlivým žánrům určují formální a obsahová kritéria, která ovšem mohou být značně difuzní.

„Prosaroman“ je problematický žánr par excellence: je jakýmsi pokračováním veršovaných románů a zároveň jejich negací, může tedy (ale nemusí) obsahově navazovat na kurtoazní tematiku, může (ale nemusí) cílit na jinou sociální vrstvu, jeho vymezení vůči hraničním žánrům, jakými jsou např. Volksbuch (český – ne příliš šťastný – ekvivalent je „knížky lidového čtení“) či historie, je sporné. Jediným spolehlivým kritériem se zdá být forma: próza.

Výše zmíněné důvody vedly patrně k tomu, že od počátků německé medievistiky „Prosaroman“ nepředstavoval dominantní oblast bádání, což platí dvojnásob o jeho germanobohemistických souvislostech. Kriticky přezkoumat zákonitosti poetiky románu v raném novověku na pozadí české recepce tedy představuje vědecký deziderát. Vychází a zcela legitimní tezí je, že překládat text znamená v první řadě text interpretovat, překladatel je tedy čtenářem, který k výchozímu textu zaujímá určitý postoj a v překladu/převyprávění reflektuje určitou ideologii. Tento přístup může být pro filologa klíčem k uchopení textů.

V úvodu studie autor analyzuje čtyři překlady původně německých románů, jejichž společným rysem je časové ukotvení (16. století) a poměrně krátká doba, která dělí překlad od předlohy. Z hlediska obsahového tvoří romány pestrou paletu: od rytířských látek (Floriáš a Biancafora, Rytíř Galmy), přes tzv. Gründungsroman (Meluzína) až po historii (Faust).

Hon porovnává překlady s předlohami a mapuje zásahy překladatelů v mikro- a makrorovině. V centru zájmu stojí změny v rovině lexikální (např. stylistické zásahy, změny vlastních jmen), změny syntaktické struktury, změny v rovině výstavby textu, změny kvantitativní (vynechání vs. rozpracování/doplnění). Cílem analýzy je zodpovědět otázku, jak tyto změny ovlivňují hloubkovou strukturu textu. Po systematizaci zjištěných změn následuje logicky interpretace ideologické implikace, přičemž spektrum je poměrně široké: od redakčních změn bez dopadu na interpretaci až po sémantický posun, např. přízpůsobením společensko-kulturnímu kontextu recipienta či psychologizací postav. Autor se ptá, jaký motiv mají zásahy do textů, a zjišťuje, že čeští překladatelé se v první řadě pokouší zvýšit plauzibilitu děje a tím usnadnit čtenáři orientaci. Srozumitelnost je nadřazená ostatním kritériím.

Zvláštní pozornost je věnována paratextům, zejména prologům, které v důsledku přechodu od rukopisů k tiskům přebírají zásadní roli v souvislosti s ideologickým směřováním recipienta, jelikož kompenzují face-to-face komunikaci orální kultury. Tyto segmenty představují podle autora nejméně stabilní část v tom smyslu, že podléhají nejčastějším zásahům. To není, jak autor logicky dedukuje, shodou náhod, nýbrž reflexí nového poetického programu, jehož rysem je zřetelně oddělit rovinu textu od paratextů („[...] předmluva a doslov jakožto hlavní aspekty uchopení fikcionalita [...]“, s. 186) a vybídnout čtenáře k vlastní interpretaci („očekávání vlastního úsudku čtenáře [...] je základním poznávacím znamením žánru *Prosaroman* [...]“, s. 183).

Zjištěním strukturně-sémantických relací ovšem studie nekončí. Analýza, systematizace a klasifikace změn jsou jen výchozím předpokladem pro zobecňující úvahy, které tvoří nejpodněnější část monografie. Na pozadí moderních naratologických teorií (Bachtin,

Lugowski, Stierle) si autor klade otázku, jakou roli hrají překlady německých románů ve vztahu k poetice cílové formy žánru „Prosaroman“. K rysům moderního románu patří emancipování vypravěče (a s tím související rozlišení mezi řečí autora a vypravěče), jasné oddělení roviny textu (deixis) od paratextů, otevřená sémantika, která vybízí čtenáře k vlastní interpretaci. Komparací předloh a překladů dochází autor k zajímavému zjištění: nejméně překladatelé zasahovali do textů, které v největší míře vykazovaly výše zmíněné rysy a byly tak na cestě k modernímu románu nejprogresivnější. Naopak nejvíce měnili texty, které ve smyslu moderní poetiky vnímali jako „zastaralé“. Závěr je tedy pozoruhodný: „Zde se nabízí tvrzení, že české překlady přiblížily originální texty [...] cílové formě“ (s. 238).

A právě v inovativním pojetí nahlížení na poetiku překladu tkví největší přínos publikace: překlady, coby jevy spíše okrajové mají důležitou výpovědní hodnotu pro uchopení jádra, tj. výchozích textů a jejich poetiky. Mají tedy moc žánr (de)stabilizovat, normu (ne)ukotvit, (ne)posunout žánr směrem k cílové formě.

Übersetzung und Poetik je metodologicky pevně ukotvenou studií, která se opírá o solidní znalost moderních teorií (naratologie, teorie mediality, intertextualita), svým přesahem do teorie románové poetiky opouští elitní oblast německé/české medievistiky, odpovídá na vytyčené otázky a nové obzory otevírá: např. klade otázku, kdy žánr „Prosaroman“ končí, nabízí se ale také otázka, kdy se objevují první náznaky. Na tyto otázky lze – jak autor konstatuje – odpovědět teprve po analýze širšího korpusu. Právě tímto směrem by se mohla ubírat česká literární medievistika, která se – jak se zdá – dosud jen v omezené míře vymanila z (post)obrozeneckého trendu, a tudíž s německy psanou literaturou na českém území nebo překlady německé literatury do češtiny zachází značně rozpačitě: buď je raději ignoruje, nebo se uchýlí do slepých uliček hodnocení esteticko-etických kategorií. Zbývá tedy doufat, že přání „pozvat čtenáře k dialogu“, vyslovené autorem, nezůstane nevyslyšeno.

Jan Hon: *Übersetzung und Poetik. Der deutsche Prosaroman im Spiegel tschechischer Übersetzungen der Frühen Neuzeit*. Heidelberg: Winter (= Studien zur historischen Poetik, 21), 2016, 275 s.

Napsal Miloš Marten († 23. 7. 1917) (26. 7. 2017)^{CZ}

Na paměť **Miloše Martena** (vl. jm. Šebesty, nar. 1883 v Brně), od jehož smrti právě uplývá století, zde publikujeme jeden z jeho kratších textů, otištěný v říjnu 1906 – tedy několik měsíců po vydání knihy *Styl a stylizace* – v *Moderní revui* (sv. 19, 1906/1907, s. 52–55, podepsáno M. M.; v téže sešitě Procházkova měsíčníku vyšla i M. esej O lyrickém impresionismu). Ačkoli jistě jde v prvním plánu o „referát či glosu“ (jak zněl podtitul rubriky) k právě vydané Péladanově knize, je to také text programně, polemicky (spřízněně) metodologický, esteticko-noetický. Vzhledem k možné úvaze o míře a úrovni recepce a také literárněhistorického zprostředkování Martenova díla v letech, ba desetiletích po jeho smrti, je péladanovský komentář – oblastmi, způsobem i ideovou orientací rozpravy – příhodnou, totiž příznačnou ukázkou: ztělesňuje jak jejich náročnost (de facto nadčasovou, se zřetelem k produktivitě i ztrátám odstupu), tak i důvod, proč by svědomité vydání jeho próz, kritik či esejí atd. nakonec ještě i dnes mohlo rezonovat i jinak než jako (literárněhistorický) dokument.

mt

Péladan proti Tainovi

Studie Péladanova *Réfutation esthétique de Taine* (Paříž, Mercure de France) nevyvrací předpokladů a logiky Tainova systému jedině. Je psána proti celému pozitivistickému pojetí a výkladu umění, proti racionalistické formulaci základních kritických otázek a zkoumá a soudí její smysl. Ani ne tak nový, jako jasně myšlený a svěže vyslovený výraz idealistické renesance našeho vztahu ke kráse. Tainovský pozitivismus uvádí umění na jev, zpola historický, zpola psychologický, stejně vývojově podmíněný, stejně vnitřně organizovaný jako všechny ostatní v přirozeném řádu. Také je sonduje týmiž metodami: vykládá je z celkového stavu doby a prostředí a umělce uvádí (ne v Tainově soustavě, ale v úzké souvislosti s ní a v jejím duchu) na psychiatrickou úchytku, kladouc s intenciózní důsledností vedle sebe slova i pojmy *genius* a *šilenství*. A mýlí se dvakrát v základním soudu o entitě umění. Tvůrčí vůle není psychofyzilogickou aberací; data, sebraná v lombrosovských knihách anekdot, neobsahují než vedlejší, téměř nepůsobivé momenty umělecké psychologie. Umělec není vtěleným „duchem doby“, bývá — oč častěji! — výjimkou a negací svého prostředí. Ale není ani onoho jednotného a jednotvárného ducha doby, s nímž racionalistická estetika tolik pracuje. Hennequin ukázal libovůli Tainovy teorie revizí literárního dějepisu; Péladan vyzývá Taina na poli, které si určil sám. Přehlíží typické individuality italské renesance — a nejen že nalézá nádherný antagonismus tak nesouměřitelných duchů téže doby a téhož prostředí, jako jsou Vinci a Michelangelo, nýbrž odkrývá mystickou horoucnost, psychickou a transcendentní hloubku renesančního umění: z doby zcela tělesné a smyslné energie lidí, odvedených antikou od veškeré spirituální touhy, stává se doba srdcí, bijících platonskou láskou k mystériu, sniveců, jak je sleduje na cestách extáze a muky ve své Renesanci Walter Pater. — Pseudos Tainovy metody a celého názoru na umění, za něž Taine mluví, tkví v neporozumění podstatnému rozdílu vědeckého a uměleckého poznání. Věda pátrá po zákonitosti jevů druhových, opakovaných podle zákona o identických následcích identických příčin v nekonečném koloběhu věcí; v umění není druhu a není opakování; jest jen *Jediné*, svět, uzavřený v sobě, začínající a končící sebou, celý svůj. Možno naučiti se výsledkům dosavadního bádání ve fyzice, přírodní vědě, historii, ne však uměleckému poznání, tím méně schopnostem tvorby. Vědecký soud v aesthetice je zlerozuměním: heterogenní metoda, užitá na heterogenní látku. Tak znásilňuje estetický pozitivismus svůj předmět koncepcí zákonitosti, která je mu cizí; činí více: ruší i princip vědeckého myšlení teoretizující libovůli a snahou po vědecké originalitě. Vědecká látka netvoří se každou teorií znova — sdílí, přenáší se, možno ji rozšířiti, ne však přetvořiti. Tainova škola, vzpínající se po vědecké novotě, reprezentuje stejný nedostatek vědecké mentality, jako umělecké senzibility. — To je, v obrysu, polemická argumentace Péladanova eseje. Tvoří pozadí, na němž odstiňuje se osnova jeho filozofie umění, která v hlavních bodech interpretuje nově Plotinovu definici krásy jako zhmotnění, vtělení idey. „Jsme idealisty z instinktu; tož hlavní bod estetiky,“ říká Péladan a z tohoto hlediska analyzuje trojí emoci, sbíhající se v ohnisku umělecké rozkoše: „Dokonalost forem je doslovně tvář tajemného, a tajemné samo definovalo by se snad třemi slovy, *dálkou*, odpovídající minulosti, *nadpozemským*, analogickým budoucnosti, a *skutečností*, tvořící přítomnost.“ Michelangelova Sixtinská kaple, Leonardova Večeře Páně a aténská škola Rafaelova působí touto trojjedinou silou — Velasquezovi Pijáci, Rembrandtovi Syndikové při vši malířské hodnotě a moci nemají magie dálky a ideelní mocnosti, zakleté v dálce, v minulosti předmětu. Byla-li až potud Péladanova argumentace věrným a ryzím výkladem ideové entity umění, začínají zde pochybnosti, které vyzývá. Ztrácí umění, zřikajíc se evokační síly minulosti, vskutku také mocnost duchovosti a dálky, nebo se obrací jen k jinému zdroji jejich magnetismu? Péladanův esej dává mnoho mysliti o této otázce. Stojí v něm jméno Rembrandtovo; právě Rembrandt vede k nejtemnější stránce problému. Vzpomeňte první půle jeho tvorby: v ní hledal onu dálku, tvořil si ji úsilně s vášní interpreta biblických textů a sběratele starožitností; bible a fantaskní nádhera antikvit vytvářejí šerou velkost Snímání, Cizoložnice, Svatby Samsonovy. Druhá půle jeho díla, téměř celá, je zakletá přítomnost; a hle! umělecky v ní Rembrandt stoupá k absolutné vizi Syndiků, Druhé Anatomie, řady portrétů. Připustíme, že duch klesal, co umělec rostl? Ale Péladan se mýlí, soudě, že třeba jen

proměnit „tyto Pijáky (Velasquezovy) v Korybanty, tyto Syndiky v Amfiktyony, tyto hody v hostinu Platonovu, a hned, mocí dálky a nadpozemskosti, povznesou se tyto kompozice na nejvyšší stupeň umění“. Mýlí se skoro týmž omylem, jež odkryl v soudech racionalistů a moralistů: identifikuje dálku s minulostí, nadpozemskost s mytologií, klade do látky, do syžetu, co tkví jedině v psychickém ovzduší díla a emanuje z napětí tvůrčího ducha. Emoce, buzené obrazy Rembrandtovými, nejsou jen účinky malířského divu; jsou to senzace harmonie, sugesce nezemské, absolutné hudby, v níž smíseno je neméně transcendentního úžasu než zrakové rozkoše. Magický Kristus, zářící uprostřed tmavé nádhery chrámu na Cizoložnici, rozlévá tajemnou krásu jednoho z největších symbolů lidského ducha; ale i když nemluví formami historie a mýtu o jeho snech, zda nevzněcuje umělec jako Rembrandt tím, že ukazuje člověka v exaltaci prvotné koncepce, *ducha před věcmi* a nádhernou činnost síly, kterou se jich zmocňuje — divadlo, o němž nelze nikdy dosti mysliti a sníti?... Péladanova práce vsahá odvážně do víru otázek, jež zasahují podstatu umění i umělecké emoce a na něž se nejvíce zapomíná, zapomíná až k opovržení, v dnešním uměleckém světě. Proti současné estetice, která nás odkazuje jen a jen k historické empirii z jedné, jen a jen k technickému hodnocení z druhé strany, staví čistý a plný niterní vztah ke krásě a ptá se po její duchové entitě. Idey, které rozvíjí, nejsou bez ohlasu: mají mnoho společného s touhami dvou, tří umělců hledajících mocnou tradici starých mistrů. Armand Point, Emile Bernard tříští se o velikost těchto renesančních idejí. Tříští se — ne tak z nedostatku síly, jako o cudnou a chladnou vznešenost cíle, ale proto především, že s Péladanovou věrou sdílejí i jeho omyl. Nebudu zde sondovati jejich díla; chci jen vzpomenouti fermentace smělých uměleckých myšlenek, jež se ozývají v eseji Péladanově, tak blízkém vášnivě knize Emila Bernarda *Réflexions d'un Témoin de la Décadence du Beau*, třeba se nekryje zcela s akcentovanou katolickou tendencí tohoto zélota idealistické renesance malby.

Píše Ingeborg Fialová-Fürstová (2. 8. 2017)^{cz/de}

V době studií jsem během svých prvních setkání a práce s dílem Johanna Urzidila stále znovu narážela také na jméno jeho chotě Gertrudy rozené Thiebergerové, dcery pražského rabína Karla Thiebergera a sestry náboženského filozofa Friedricha Thiebergera. Koncem 80. let mě oslovil Joseph Peter Strelka (jeden z největších znalců rakouského exilu v USA) s otázkou, jestli bych nechtěla redigovat roztroušené básně Gertrudy Urzidilové, jednotlivě publikované nebo dochované v pozůstalosti. Tento rozhovor mi znovu připomněla až kniha **Christiany Puschakové a Jürgena Krämera „Ein Herzstück blieb in Prag zurück. In Amerika leb ich auf Reisen“** – ein Lebensbild. Die Dichterin Gertrude Urzidil (1898–1977) zwischen Prag und New York (**Kus srdce jsem nechala v Praze. V Americe žiji na cestách** – Životní příběh básnířky Gertrudy Urzidilové (1898–1977) mezi Prahou a New Yorkem; Wien: Praesens Verlag, 2016) a zároveň mě přesvědčila o tom, že je dobře, že to tehdy nedopadlo, tedy že tato nynější forma pocty bude lepší, trvalejší a ucelenější než vydání jednoho osamělého svazčku básní (ačkoli si to básnířka očividně toužebně přála, jak lze vyčíst třeba z její zde doložené korespondence s Mimi Grossbergovou).

Ve svědomitě vystavěné biografii lze osobnost, mnohé talenty, role a osudy této neobyčejné ženy poznat a obdivovat lépe než v jejích básních (které ovšem nepředstavují vrchol světové poezie, jak se čtenář může sám přesvědčit z básní zde otištěných – většinou pro ilustraci nějakého zážitku nebo životní fáze). Kniha je také srovnatelná s některými dobrými počiny obrazových monografií rororo od nakladatelství Rowolth. (Kratochvilnou a poučnou četbu tohoto svazčku od nakladatelství Praesens z knižní řady *Nové výsledky ženského životopisného bádání* ztěžuje pouze velmi nečitelné písmo poznámkového aparátu.)

Autoři zvolili „narativní metodu“ (s. 9), aby Gertrudě Urzidilové „projevili úctu“ (s. 6) a „ukázali člověka v jeho dobových poměrech“ (s. 6), metodu, která plodí čtivý text a jen

příležitostně se zvrhává v jazykovou nabubřelost. Formulace typu „vyrvat ji proudu léthé“ (s. 8), „započala se [...] nefalšovaná milostná pletka mladých židovských intelektuálů s ideami náboženského filozofa Martina Bubera“ (s. 48), „dozvěděli se to, čeho se obávali, ale tajně odmítali, totiž že Oskar navždy opustil povrch zemský“ (s. 128) a mnohé jiné přece jen znějí velice pateticky. A tu a tam se autorům přihodí nějaká ta literárněvědná ledabylost, když citují a používají smyšlené texty coby spolehlivé biografické prameny (třeba když bez větších problémů dojde ke ztotožnění – pravda, autobiografického – vypravěče v povídce Johanna Urzidila *Poslední host* s autorem [s. 85] nebo fiktivních hrdinů v románu *Velké Aleluja* s manžely Urzidilovými [s. 107]).

Jedná se však jen o marginální negativní průvodní jevy metody, která má za cíl učinit ze života jednoho člověka téměř románový materiál (a jež je tím pádem předurčena k proražení nepřekročitelné hranice mezi fikcí a faktem), k čemuž je také pohnutý život Gertrudy Urzidilové jako stvořený. Před očima čtenáře, který ji doposud znal (jestli vůbec) pouze jako dceru, sestru, choť a „přítelkyni významných mužů“, se rozvíjí bohatý životní příběh – od narození v domě rabína v Golčově Jeníkově, přes školní léta na pražské německé obecné a měšťanské dívčí škole a na Veřejném německém dívčím lyceu (se všemi „tanečními zábavami, pěveckými večery a divadelními představeními, které k tomu patřily“, s. 23), přerušené studium na Pražské německé univerzitě, dívčí přátelství se sestrami Maxe Broda, Franze Werfela, Willyho Haase, Franze Kafky a pak konečně i s jejich slavnými bratry, Gertrudina angažovanost v Klubu židovských žen a dívek a pro východožidovské uprchlíky během první světové války, seznámení s Johannem Urzidilem „14. června 1918 v kavárně Arco“ (s. 64) – kde jinde? –, vyvzdorovaný sňatek s tímto katolicky pokřtěným „polovičním židem“ 4. dubna 1922, kvůli němuž došlo k dlouholetému přerušení veškerých kontaktů s matkou a bratrem, italská svatební a vzdělávací cesta po stopách Goetha, první zveřejnění díla Gertrudy Urzidilové v *Bohemii* 30. 1. 1927, až po nevěry manželů Urzidilových (jeden s Trudou Egerovou, druhý s Willy Haasem), které jejich manželství ohrozily, ale přece nezničily, protože blížící se nebezpečí mnohem hlubšího, ba definitivního zničení oba manžele zase svedlo dohromady.

30. 6. 1939 opustili Urzidilovi „obsazenou Prahu [...] v poslední minutě“ (s. 102) a přes Itálii a Anglii se 12. 2. 1941 dostali do USA, své vlasti na zbytek svých životů. (Urzidilovi sice po roce 1945 neustále toužili po návratu do Čech, vždy ho ale vědomě stavěli do oblasti ireálna; srov. s. 119.) Exilové cesty a první velmi tvrdé existenční zkušenosti v Americe jsou načrtnuty jen krátce – s odkazem na jejich časté zpracování v díle Johanna Urzidila –, o to více místa je věnováno četným pomocníkům, přátelům rovněž stíženým exulantským osudem a korespondenčním partnerům, kteří v té době zalidnili svět Urzidilových a učinili ho obyvatelným.

Předposlední kapitola románového životopisu Gertrudy Urzidilové je úzce spjata s pozdními spisovatelskými úspěchy jejího muže, neboť publikace povídkové sbírky *Ztracená milenka* v roce 1956 započala „jeho nezadržitelnou cestu na pozici uznávaného autora v německy mluvících oblastech“ (s. 128), načež se život manželů začal pohybovat mezi rozsáhlými autorskými cestami po Evropě a horami korespondence, která pak na ně v New Yorku po návratu čekala. Poslední kapitola, výmluvně pojmenovaná *Život poté*, pojednává o sedmi posledních letech Gertrudy Urzidilové po náhlé smrti manžela v Římě roku 1970, jež vyplnila péčí jak o jeho posmrtnou slávu, tak i o slávu pražské německé literatury obecně.

Tímto počinem nebyl jen kompletně popsán život Gertrudy Urzidilové – také na základě nově prohlédnutých a vyhodnocených pramenů. Svědomité zanoření autorů do matérie navíc vyústilo v opravy některých tradovaných chyb a nepřesností v dřívějších výkladech (s. 17, 91: Thuneke, s. 30: Bauer, s. 102: dokonce Trapp), nevedlo ale bohužel k vytvoření ucelené bibliografie díla Gertrudy Urzidilové – otištěného a z pozůstalosti –, což je nemístné opomenutí, protože taková bibliografie by mohla přispět k dalšímu vědeckému zájmu o tuto autorku.

Puschaková a Krämer splňují svůj v úvodu formulovaný slib „ukázat člověka v jeho dobových poměrech“ (s. 9), když načrtávají kulisu německo-židovsko-české Prahy i mezinárodního New Yorku a nadto neustále připojují krátké medailonky nejbližších přátel manželů Urzidilových (Friedrich Thieberger, Friedrich Adler, Robert Weltsch, Hedda Sauerová, Ernst Sommer, Ludwig Winder, Winifred Ellerman-Bryher, Mimi Grossbergová, Hertha Pauli a mnoho dalších), a přispívají tak cenným a navíc zábavným a čtivým dílkem k historii pražské německé a rakouské exilové literatury.

Přeložila Petra Grycová

Christiana Puschak / Jürgen Krämer: *„Ein Herzstück blieb in Prag zurück. In Amerika leb ich auf Reisen“ – Ein Lebensbild. Die Dichterin Gertrude Urzidil (1898–1977) zwischen Prag und New York.* Wien: Praesens Verlag, 2016, 198 s.

Píše Marie Škarpová (9. 8. 2017)^{CZ}

Podstatná část staré bohemikální literatury, a to nejen té s duchovní tematikou, se do naší doby dochovala díky klášterním knihovnám. Edice **Jany Maroszové *Vera mundi lumina***, kterou loni vydalo nakladatelství Karolinum, upozorňuje – jak ostatně naznačuje i její podtitul ***Výbor dominikánských barokních kázání*** – právě na jednu z nich, a sice na konventní knihovnu dominikánského kláštera u Sv. Jiljí na Starém Městě pražském.

Žánrové označení v podtitulu edice napovídá, že se J. Maroszová zaměřila pouze na jednu část svatojilského knižního fondu, a sice na soubor více než pěti set příležitostných a svátečních kázání v latině, češtině či němčině, vytištěných v období 1656–1832. Z něj pak připravila výbor celkem čtyř českých a čtyř německých kázání z rozmezí let 1715–1761. Jedna promluva, která se dochovala jak v české, tak německé verzi, je v edici otištěna v obojím jazykovém znění, ostatní německá kázání dala editorka k dispozici jak v originálním jazyce, tak v překladu do češtiny, to vše ve čtenářsky pohodlném zrcadlovém vydání.

Kdo by však v editovaném souboru očekával výbor sestavený výhradně z homiletické tvorby řádu bratří kazatelů či výhradně kázání objednaná pro dominikánský kostel sv. Jiljí, bude zklamán. Autory editovaných textů jsou kromě dvou dominikánů (Hyacinta Stixy a Vavřince Karla Brücknera) též jezuita (Joachim Pleiner), cisterciák (Benedikt Mottl) a tři diecézní kněží (František Jan Nepomuk Svoboda, Jan Nepomuk Václav Zikmund Bedřich Steydl z Greiffenwehru a Benedikt Krolop). Přímo u Sv. Jiljí byla proslovena pouze tři z editovaných kázání, ostatní zazněla v jiných kostelech v Praze (Sv. Máří Magdaléna na Malé Straně) či jinde v Čechách (Chrast u Chrudimi, Ústí nad Labem) nebo na Moravě (Znojmo), a to v kostelech dominikánských i farních. Také tematika editovaných textů je poměrně rozmanitá: jedno kázání je pohřební, jedno je promluvou k výročí posvěcení farního kostela, jedno kázání je určeno ke svátku zakladatele řádu bratří kazatelů sv. Dominika a konečně čtyři ke svátku dalšího známého dominikánského světce Tomáše Akvinského.

Podle jakých kritérií byla pro edici vybrána právě tato kázání, se bohužel v knize nedovíme. Má snad tematické rozrůznění editovaných textů naznačit tematické rozrůznění onoho homiletického souboru a ukazuje snad počet vybraných textů z každé tematické skupiny na její proporční zastoupení ve svatojilské sbírce? Asi spíše ne, neboť sama editorka v průvodním textu k edici uvádí, že nejvíce hagiograficky koncipovaných kázání ze svatojilského souboru (nepřekvapivě) oslavuje sv. Jana Nepomuckého a že mezi duchovními promluvami příležitostného rázu dominují kázání pronesená u příležitosti některé z významných událostí v kněžském či řeholním životě, jako je primice, obláčka, skládání

řeholních slibů apod. (s. 16). Podobně je tomu zřejmě i s řádovou příslušností autorů: nejvíce jich má podle J. Maroszové pocházet (opět nepřekvapivě) z Tovaryšstva Ježíšova (ibid.). Hlavním kritériem výběru se tedy asi stalo to, že dotyčný text prostě „nějak“, svým autorem, objednavateli, tématem, proveniencí dochovaného exempláře apod., s řádem sv. Dominika souvisí, a zřejmě takto je třeba chápat i ono označení „dominikánský“ v podtitulu knihy. Nemenší záhadou ovšem zůstává, proč jsou editovaná kázání podána právě ve zvoleném pořadí, neboť nejsou uspořádána ani chronologicky, ani abecedně, ani podle jiného obvyklého klíče.

Na úvod celé knihy byl zařazen již zmíněný průvodní text. V něm J. Maroszová po stručném pojednání o dějinách svatojilského kláštera a jeho knihovny i obdobně stručném popisu onoho souboru příležitostných a svátečních kázání nabízí především přehled dosavadního bádání o raně novověké homiletice v české, rakouské a německé literární historii. Ten však bohužel místy působí spíše jako nepřilíš zdařilá školní práce. Zejména v bohemistické odborné literatuře se J. Maroszová, svou specializací germanistka, zjevně příliš neorientuje a její výklad je tak výrazně neproporční: např. Josefa Vašicu, který svými edicemi i četnými statěmi barokní homiletiku de facto prosadil do českého literárního kánonu, „odbyla“ jedinou větou, naproti tomu např. dílo Milana Kopeckého, a to nejen jeho práce věnované homiletice, komentuje nepoměrně podrobněji, o edicích badatelů mladších generací se však zase nedozvíme prakticky nic atd. Pasáže věnované německým raně novověkým kazatelům pak nepojednávají skoro vůbec o jejich tvorbě homiletické, ale o literárních dílech jiných žánrů, od školských her až třeba po pikareskní román. Dozvíme se v nich sice leccos zajímavého, ale jak např. Bidermannova dramata, Baldeho satiry či Speeova kritika honů na čarodějnice souvisejí s výbojem bohemikálních kázání z první poloviny 18. století, nám zůstane utajeno.

Velmi podobně se to má i s dalším oddílem úvodní stati nazvaným *Stručný chronologický přehled*. V něm se J. Maroszová pokusila o stručnou periodizaci homiletické produkce nejen české, ale také německé a rakouské proveniencí. Zjevně přitom spíše než ze „starších prací V. Černého, Z. Kalisty a J. Vašici“ (s. 25), jak sama tvrdí touto velmi vágní formulací, vyšla z návrhu periodizace bohemikální katolické homiletické produkce 17. a 18. století Miloše Sládka, který publikoval v edici *Svět je podvodný verbíř* (2005). Přitom ovšem nijak nedbala na to, že Sládek tento návrh formuloval na základě českojazyčného materiálu, natož aby si položila otázku, zda a případně v čem je relevantní i pro materiál německojazyčný. Změnu k lepšímu bohužel nezaznamenáme ani při čtení dalších částí průvodní stati: v nich J. Maroszová např. nabízí přehled rétorických figur či seznam kazatelských pomůcek zaznamenaných v katalogu svatojilské knihovny, my bychom však od jejího textu očekávali především analýzu rétorické stránky editovaných textů či poukaz na prameny a předlohy editovaných kázání. Při probírání touto obsáhlou, více než stostránkovou úvodní statí se tak opakovaně vynořuje otázka, komu a k čemu měl vlastně tento text sloužit. Má snad suplovat skriptu o německé katolické barokní literatuře, učebnici rétorických figur, dějiny české, rakouské a německé barokní homiletiky, to vše dohromady, či snad ještě něco navíc?

Co se od každé edice očekává především, je uvedení do četby zpřístupňovaných textů. Na závěr své úvodní studie sice J. Maroszová zařadila sérii textů, které se na první pohled tváří jako úvody k jednotlivým editovaným kázáním, ve skutečnosti však do nich editorka spíše zařadila vše, co podle ní s editovaným textem nějak souvisí či co ji prostě zaujalo. Čtenář tak zde najde především snůšku zajímavostí, podávaných poněkud bez ladu a skladu, z níž číší poněkud křečovitá snaha napsat ke každému textu takříkajíc „alespoň něco“. V nejednom případě se tak ale nakonec o editovaném textu vlastně nedozvíme skoro nic: např. místo uvedení do Pleinera kázání o sv. Tomáši Akvinském si můžeme přečíst stručnou historii malostranského dominikánského konventu, v jehož kostele bylo dané kázání proneseno (s. 95). Zajímavé věci se naproti tomu často přecházejí jen stručnou zmínkou: jistě by nás zajímalo, jak početný je soubor akvinovských kázání spojených se Sv. Jiljím, z jakého časového období tato kázání pocházejí, kde byly tyto promluvy vydávány atd.; navíc toto pojednání o svatotomášské výroční slavnosti pravidelně konané u Sv. Jiljí je ukryto v textu, který má být podle nadpisu věnován kázání F. J. N. Svobody (s. 91–93).

U začínající editorky příliš nepřekvapí, že se ve svém tématu poněkud topí a potřebuje pomocnou ruku. Jak ale v tomto případě proběhlo lektorské řízení, zvláště pokud kniha měla hned tři lektory, všechny tři odborníky na slovo vzaté? V knize také nenajdeme nikde uvedeno, kdo byl jejím odpovědným redaktorem (v tiráži je pouze obecné, de facto nic neříkající označení „redaktor“), a při jejím pročitání se opakovaně vrací podezření, že kniha asi neprošla ani žádnou (pořádnou) jazykovou redakcí. Jak jinak si vysvětlit prohřešky proti českému pravopisu (jsou sice drobné, zato se to jimi v knize jen hemží), nejednotnosti ve psaní bibliografických údajů (zejména u primární literatury), nedořešené uvádění cizojazyčných titulů (někde jsou překládány do češtiny, někde ne), nesrozumitelné formulace typu „Jedná se o duchovní texty v pastorační péči o kolínských devotesky.“ (s. 29) atd. atd., o jazykové revizi překladů německých kázání ani nemluvě.

Rovněž volba zrcadlového vydání, sama o sobě jistě chvályhodná, mohla být pro nakladatelství typografickou výzvou, ovšem nestalo se tak. Protože německý text je ze známých důvodů delší než jeho český překlad, věc se v edici jednoduše „vyřešila“ tak, že německý text, byť jde o originál, byl vysázen menším písmem, a jeho český překlad, tedy text svým způsobem „pomocný“, písmem větším, tj. spíše naopak, než by si žádala logika věci. A ve výčtu slabin knihy bychom bohužel mohli pokračovat dál...

Summa summarum: nakladatelství, lektori ani redaktor začínající editorce práci rozhodně neusnadnili. Všichni dohromady pak bohemikálním raně novověkým kázáním ze svatojilského souboru bohužel prokázali službu spíše medvědí.

Jana Maroszová (ed.): *Vera mundi lumina. Výbor dominikánských barokních kázání*. Praha: Karolinum 2016, 354 s.

Píše Lena Dorn (16. 8. 2017)^{cz/de}

Robert Musil napsal ve svém románu *Muž bez vlastností* v kapitole 98 (*Ze státu, který zašel na jazykovou chybu*): „Dnes se tváříme, jako by nacionalismus nebyl než výmysl armádních dodavatelů, ale měli bychom to také jednou zkusit s širším vysvětlením, a k němu poskytovala Kakánie důležitý příspěvek. Obyvatelé této císařské a královské císařsko-královské dvojmonarchie byli postaveni před nesnadnou úlohu; měli se cítit císařskými a královskými rakousko-uherskými vlastenci, zároveň však také vlastenci královsko-uherskými a císařsko-královsko-rakouskými. Tváří v tvář takovým obtížím bylo pochopitelné jejich heslo ‚Spojenými silami!‘“.

Pátrání po širším vysvětlení Kakánie zaměstnává i překladatelské vědy, které v teorii kultury zjevně nabývají na významu. Neboť možnost ozřejmit prostřednictvím analýzy překladatelských procesů určité společenské mocenské poměry slibuje mnohé. Taková naděje zasvitne i na začátku práce **Michaely Wolfové** čítající přes 400 stran ***Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848–1918*** (Vícejazyčná duše Kakánie: Překládání a tlumočení v habsburské monarchii v letech 1848–1918, Wien: Böhlau, 2012). Ve smyslu sociologie překladu se Wolfová zajímá o „překládání a tlumočení jako sociální praxi a symbolicky zprostředkované interakce“ (s. 15) a pojmenovává absenci jasně sociologicky orientovaného teoretického rámce „pro popis společenských dimenzí, které působí na konstituci translátu“ (s. 22). Její práce má být příspěvkem k vypracování tohoto rámce.

Wolfová se přitom zajímá o překládání do němčiny, a to principiálně ze všech ostatních jazyků. Koncept knihy klade do středu pozornosti překládání z italštiny, současně je ale její

ambicí propracovat aspekty překladatelské kultury, které se týkají celého habsburského prostoru a které ho tak mohou i charakterizovat. Michaela Wolfová se tak zas a znovu zabývá otázkou: Jak spolu souvisí překladatelská činnost a identifikace kultur?

I přes přesně vymezený časový rámec se jedná o nádherně velký záměr. Wolfová zohledňuje všechny druhy překládání (jazyky uvnitř monarchie i mimo ni, literární a vědecké, profesionální a neprofesionální atd.) a tlumočení (odborné, především soudní, a každodenní, např. služebné, kuchařky, prostitutky, sluhové, řemeslníci, kočí, vojáci) ve zmíněné době. Přitom nejprve analyzuje struktury a aktéry a pak navrhuje typologie a koncepty pro sociologické zkoumání „překladatelského prostoru“.

I.

Kniha se zakládá na pečlivé archivní práci, která odhaluje mnoho informací o rámcových podmínkách překládání. Je tak možné obecně zhodnotit i stav pramenné základny k překládání. K dispozici jsou četné prameny ke statistikám knižní produkce (často neúplné, vždy prověřené s ohledem na svou vypovídací schopnost), tabulky znázorňující jazykové rozdělení obyvatelstva a počet přísežných soudních tlumočnicků ve Vídni (rozvržených podle jazyků), diagramy např. o profesích přísežných tlumočnicků (neboť byli sice pod přísahou, ale nebyli profesionalizovaní), statistické údaje o genderovém rozdělení (méně žen je překladatelkami, ještě méně žen je autorkami textů, které jsou překládány) a mnoho dalšího. Existuje tedy pramenný materiál, s kterým je možné sociologicky pracovat.

Do zkoumání je přitom zahrnuto i překládání z češtiny do němčiny, ale jen jako jeden příklad z mnoha – není středem pozornosti. České prameny tak nejsou využity. Wolfová odkazuje na omezenou pramennou základnu: Existuje *Bibliographie der bisher in deutscher Uebersetzung erschienenen českischen Belletristik* (Bibliografie české beletrie dosud publikované v německém překladu) od J. Reismanna (1926), která je ale neúplná a závěry vytvořené na jejím základě by proto měly jen velmi malou výpovědní hodnotu (s. 242). Ale i mimo statistiky s částečnou výpovědní hodnotou předkládá autorka zajímavá zjištění. Obzvláště svěží částí knihy jsou úvahy o společensko-politických principech. Jedna podkapitola např. objasňuje otázky spojené s autorským právem (habsburská monarchie se nepřipojila k Bernské úmluvě uzavřené v roce 1886, čímž se vydavatelstvím zkomplikovaly mezinárodní vazby a autoři a překladatelé byli odříznuti od mezinárodních dohod o autorských právech). Další pojednávají o státní kulturní podpoře a literárních cenách. Autorka využívá i armádní data. Podle jejích rešerší bylo v roce 1914 „pouze 142 regimentů jednojazyčných (z toho jen 31 německojazyčných), 162 bylo dvojjazyčných, 24 trojjazyčných a několik čtyřjazyčných. To znamená, že více než 90 % důstojníků bylo nuceno dorozumět se alespoň jednou další řečí kromě němčiny“ (s. 107). Monografie je zdrojem podobných detailů.

II.

Hlavní základnou typologizace Wolfové a jejího návrhu „překladatelského prostoru zprostředkování“ je kulturní sociologie Pierra Bourdieu, přesněji řečeno jeho teorie sociálního pole, kterou pro analýzu prostoru zprostředkování rozšiřuje o koncept „třetího prostoru“, jehož autorem je Homi Bhabha. Wolfová chápe překladatelskou činnost v pojmech habitu (přesněji řečeno jako „sekundární habitus“, s. 199), a překládání tak prezentuje jako druh jednání, které je zvnitřněné a z větší části probíhá nevědomě a nereflektovaně. Pro některé druhy komunikace popsané v „habitualizovaném překládání“ je to srozumitelné (služky, sluhové), pro soudní tlumočnický s jejich postupně vznikajícími soubory pravidel by to bylo možné částečně definovat jinak a konečně u literárních překladů dokládají početné diskuze, reflexe a požadavky něco jiného. Právě překládání se svými společenskými debatami potud také poukazuje na hranice pojmu habitus pro pochopení společenských souvislostí.

Nakonec je poněkud nejasné, jak spolu vlastně souvisí překladatelská činnost, translát, politická situace a konstrukce (národních) kultur; kromě základního zjištění, že spolu souvisí: „Za zde načrtnutých předpokladů je habsburská monarchie koncipována jako hybridní svět, ve kterém a se kterým soustavně probíhají interakční procesy“ (s. 366). To lze vyvodit

z rozmanitých nahlédnutí do materiálu, ovšem pouze s notnou dávkou opatrnosti. Podobně jako: „Závěrem se dá konstatovat, že konstruktivní charakter překladu vychází z konceptu kultury, který zohledňuje mnohohrstevné procesy konstituování významu a nové kontextualizace, vyplývající ze setkávání kultur“ (s. 376). Překlady, které vytvářejí kulturní významy, nebo koncept kultury, který zohledňuje novou kontextualizaci, to ve skutečnosti nejsou nové myšlenky této práce. A když se dočteme, že „vzájemný, dialogický, polyfonický a interakci zdůrazňující charakter překladu neustále spoluvytváří ‚přijímající‘ kulturu“ (s. 377), vnucují se právě zde další zajímavé otázky: Jaký druh jednoty pak představuje tato „přijímající“ kultura uvnitř představeného sociologického modelu? A je z toho patrné, že naše definice kultury jsou velmi nejasné, a i nadále hrozí, že sklouznou k národním oslavným popisům?

Nejsem s to závěrem posoudit, jak smysluplné jsou předložené typy a modely pro další sociologický výzkum překladu. Kniha je ale impozantní a poučná svou šíří a zpracovanými materiály. Dává čtenáři velmi jasně najevo, že kultury jsou založeny za prvé na vyjednávacích procesech a za druhé na tom, jak málo samozřejmá je monojazyčná realita, kterou by si dnes zřejmě spousta lidí v Evropě přála jako normální stav. V neposlední řadě kniha vybízí k dalšímu hledání odpovědi na otázku, jak a proč se v určitých společenských situacích vyjadřují národní nebo sociální politické boje jazykově politickými požadavky.

Překlad Miloslav Man. Ukázka z románu Muž bez vlastností je citována podle překladu Anny Siebenscheinové (Praha, 2008).

Michaela Wolf: *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Böhlau, 2012, 439 s.

Píše Lucie Merhautová (23. 8. 2017)^{CZ}

Aktuální, dvacáté sedmé číslo časopisu *Slovo a smysl* (Ústavu české literatury a komparistiky Filozofické fakulty UK) se zaměřuje na problémy literární historie v internacionální perspektivě témat i autorů, jež je pro časopis přirozená. Z řady inspirativních textů lze upozornit na stati Josefa Vojvodíka o literatuře 19. století jako „hermeneutickém problému“, Žanety Nalewajk o cílech a funkcích literární historie nebo Michala Topora o publicistických návratech českoněmeckého kritika Alfreda Klaara k své domovině po odchodu z Prahy do Berlína. Na mnohé metodologicky inovativní odborné práce poslední doby upozorňuje anketa, do níž přispěla i řada světových literárních vědců a vědkyň (Mieke Bal, Johathan Culler, Stephen Greenblatt ad.). Vesměs kriticky problematizující přístup volí recenzenti současné české odborné produkce. Vydařená je rovněž část *Překlady* s článkem *Regulace* od Judith Butler, který přeložil Josef Fulka a úvodem opatřila Libuše Heczková, a důsažnou úvahou Françoise Hartoga *Na cestě k nové historické situaci*, s úvodem překladatele Josefa Řídkého. Časopis tentokrát přináší hned dvě Retrospektivy – první připomíná kritiku Bačkovského *Zevrubných dějin českého písemnictví doby nové* od Jaroslava Vlčka a Jana Jakubce z roku 1886, zapadnout by však neměla především druhá retrospektiva představující soubor dopisů, jež poslali A. M. Ripellinovi čeští literáti na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století.

Dopisy A. M. Ripellinovi 1948–1952 přibližují pozadí vzniku méně známé práce jinak proslulého italského literárního vědce a básníka (1923–1978) *Dějiny současné české poezie* (*Storia della poesia ceca contemporanea*, 1950). Editorka **Annalisa Cosentino** je objevila v Ripellinově pozůstalosti uložené v Archivu dvacátého století při Ústavu evropských, amerických a interkulturních studií Univerzity La Sapienza v Římě. Tento fond obsahuje

množství dopisů od českých literátů a kulturních osobností počínaje sklonkem čtyřicátých let 20. století, kdy tehdy mladý italský bohemista připravoval svou první monografickou práci a řadu událostí, vztahů a významů korespondenčně konzultoval s vůdčími představiteli surrealistů a Skupiny 42 i literárními historiky – Romanem Jakobsonem, Ludvíkem Kunderou, Karlem Teigem, Jindřichem Chalupeckým, Halasovým přítelem Janem Jelínkem, René Wellekem, italským slavistou Renatem Poggiolím, s Oldřichem Králíkem a Albertem Pražákem. Chronologicky řazený soubor jejich odpovědí je datován od ledna 1948 do prosince 1950, uzavírají jej tři Pražákovy listy z roku 1952. Edici opatřila Annalisa Cosentino zasvěceným úvodem a poznámkovým aparátem, jenž vedle bibliografických údajů k dotčeným dílům a faktům zahrnuje také citace ze *Storia della poesia ceca contemporanea*, dokládající přímé přejímky z dopisů či jejich rozvité parafráze a rovněž – jak autorka poznamenává – osobitý, mozaikovitý způsob Rippellinovy literárněhistorické práce, jak ho známe i z jeho *Magické Prahy* (česky 1992).

Ripellinovy dějiny vyšly na počátku roku 1950, jejich součástí byly i reprodukce výtvarných děl Bohumila Kubišty, Emila Filly, Toyen, Karla Teiga, Františka Janouška, Františka Hudečka, Kamila Lhotáka, Jana Smetany, Františka Grosse a Josefa Istlera. Objevná edice korespondence nedokumentuje jen prehistorii této italské práce o české poezii, nýbrž zároveň představuje kapitolu česko-italského prostředkování v historicky pohnuté době. Pojmy kulturního a literárního transferu působí dnes na teoretické rovině poněkud vyčerpaně, takovéto konkrétní příklady však ukazují, jak stále málo víme o životě moderní české literatury za našimi jazykovými i státními hranicemi a jak nedoceňujeme práci zahraničních bohemistů, kteří vedle výuky komplikovaně a obětavě hledají české literatuře cesty ke čtenářům. (Cosentino vedle Ripellina upozorňuje na jeho staršího předchůdce Ettore Lo Gatta [1890–1983].) První zprávy o české literatuře publikoval v roce 1947 v deníku *L'Unità* a o rok později v časopise *Convivium*. To, že tak záhy dokázal vydat bohemistickou práci i knižně, je více než pozoruhodné, a důvody lze hledat nejen v síle české poezie, Ripellinových schopnostech, ale i v dobovém italském uměleckém a nakladatelském kontextu. Korespondence představuje bilancující, nostalgické a vděčné hlasy českých umělců a literárních vědců, pro něž kontakt s italským slavistou stále více představoval spojení se svobodným světem a uměním.

Tato časopisecká retrospektiva předznamenává souhrnné vydání Ripellinovy korespondence, resp. dopisů, jež mu adresovali čeští umělci a intelektuálové (včetně unikátního souboru korespondenční výměny mezi Ripellinem a Vladimírem Holanem z let 1948–77, z níž přítomná edice uvádí pouze ukázky). Knihu, kterou Annalisa Cosentino připravuje, hodlá v příštím roce vydat Institut pro studium literatury při příležitosti výstavy (v Muzeu Kampa) věnované *Dějinám současné české poezie*, jejímu výtvarnému doprovodu a česko-italské síti vztahů podnícené Angelem Ripellinem především na poli výtvarném.

Napsali Otokar Fischer a Pavel Eisner (30. 8. 2017)^{cz/de}

K dějinným momentům, v nichž se potřeba nově vytyčit úkoly české germanistiky palčivě potkávala s nesnáze legitimace oboru vůči české, resp. československé veřejnosti, patřila nepochybně období po roce 1918 a po roce 1945. Tato data sice vyznačují zvraty v mnohém nesrovnatelné, přesto lze vidět paralely v revolučním nadšení, představě nového začátku dějin, nového (sebe-)určení společnosti včetně kruhů intelektuálních – i v široce sdílené averzi vůči Němcům, německví a německojazyčné kultuře. Své představy o situaci a úlohách české germanistiky zformulovaly i dvě klíčové postavy české literatury, literární vědy a překlada, Otokar Fischer (1883–1938) a Pavel Eisner (1889–1958). Oba se přitom bez podbízivosti nebo propagačního tónu vyslovili pro konstruktivní postoj k německé kultuře. Oba praktikovali vědu nikoli „kabinetní“, nýbrž propojenou s veřejným životem, oba popsali

změnu poměrů, do níž germanistika měla vstupovat – a oba byli schopni vyslovit myšlenky pro většinové mínění provokativní.

Fischer působil již od roku 1909 v germánském semináři české univerzity v Praze, v květnu 1919 byl jmenován mimořádným profesorem. Univerzitní přednášku v zimním semestru 1919–20, kterou dokumentuje sešit „(Německá literatura) Dramaturgické problémy“ (fond O. Fischer v Literárním archivu PNP), uvedl úvahou o výhledech české germanistiky. Byla adresována specifickému publiku (studentům), bere však v potaz roli oboru v celospolečenském měřítku a mj. vyslovuje naději na reflexi kultury bez nacionálních šovinismů, a na novou evropskou úlohu německé kultury zbavenou imperiálního náboje. Že tato naděje byla tragicky zklamána (i pro samotného Fischera: zemřel na infarkt v den anšlusu Rakouska), nebylo jistě jen vinou skutečnosti, že humanistické tradici německé kultury nevěnovali potřebnou pozornost zahraniční germanisté ani Němci samotní.

Pavel Eisner byl v roce 1939 z rasových důvodů penzionován a během nacistické okupace se skrýval před represí. Pod jmény kolegů a pseudonymy sice některé jeho práce vyšly, nicméně konec války pro něj znamenal vykročení ke svobodě (v posledních měsících se skrýval na infekčním oddělení nemocnice Na Bulovce) i k novým pracovním plánům. Jeho stať K nové české germanistice vyšla koncem léta 1946 v sešitu 17/18 revue Kritický měsíčník redigované Václavem Černým. České germanistice přisuzovala jedinečnou zodpovědnost porozumivé i kritické pozorovatelky a interpretky německé kultury. Pozoruhodný je Eisnerův až moralistní tón, podřízení germanistiky zájmům národně politickým – a neméně jeho apel na zpracování německé literatury v českých zemích, včetně literatury ideologicky problematické. Zdá se, že retrospektivní pohled na podle něj již „dovršené“ dějiny této literární oblasti považoval mj. za vhodnou přípravu pro vnímání souvislostí a problémů, které měla nová germanistika sledovat v soudobé německé kultuře. Naopak pro Otokara Fischera (ač již roku 1914 v článku Neznámá Praha kritizoval nezáměr o německou literaturu v Čechách) by příliš výrazné zaměření na toto pole snad znamenalo nežádoucí regionalizaci germanistiky, ať ve smyslu narcistní zahleděnosti do „našich“ souvislostí nebo zabřednutí do národnostních sporů.

Odpovědi obou aktérů na otázku „**Co bude s českou germanistikou?**“ nakonec překračují obvyklý rámec česko-německých vztahů a ukazují, že obor chápali v těchto okamžicích mj. jako zprostředkovatele myšlení o českých kulturních dějinách a úloze české vědy ve světě. To je zvláště důležité poznání vzhledem ke stále přetrvávající „péči“ části dnešních českých politiků o negativní obraz Německa dějin německé kultury v českých zemích – i k činnosti české germanistiky, která jen v některých aspektech mohla splnit Eisnerovo přání.

šz

Otokar Fischer: „(Německá literatura) Dramaturgické problémy“ (1919)

[...] Jisto je, že význam němčiny jakožto jazyka dorozumívacího, obchodního, oficiálního sklesne – již sklesl ostatně; po „samospasitelné“ je veta a také výlučné takřka postavení německého světa vědeckého, jenž u nás byl jednostranně přeceňován, náleží minulosti. Ale já přece troufám si tvrditi: i naše germanistika má právě teď velké úkoly, ba větší nežli před válkou. Už nebudou v popředí stát spory o *čechisch* nebo *böhmisch*, už nebude hlavním problémem německé literární historie pro nás t. zv. rakouská nebo dokonce českoněmecká literatura, už nebudeme nadšeně zaznamenávat, že některý německý básník či básnílek laskavě si všiml nějaké naší postavy historické: význam naší germanistiky bude dvojitý. Jeden souvisí s tím, co lze zváti kulturní politikou, neboť nemůže být lhostejné, jaké kulturní hodnoty vznikají a po staletí se připravovaly těsně za hranicemi státu, nebude možné docela

se osvobodit od vlivů geograficky nejbližších a právě ten, kdo bude dobře obeznámen s německou kulturou, bude moci stát nejděleji na stráži, aby náš duševní a jazykový život nebyl porušován ať germanismy ať operetami anebo běžnými fraškami, které posud až příliš udávají tón průměrnému vkusu našeho obecnstva. Ale jakýkoli šovinismus bude, doufám, ve věcech kultury rovněž pokládán za cosi překonaného, my dnes hrději a samozřejmě než kdy před tím můžeme se zabývatí těmi hodnotami našich sousedů, které jsou povzneseny nad zájmy dne, a tím se dostávám k druhému úkolu české germanistiky, která bude pozorně sledovati, co jest a bylo nebo bude velkého u Němců, ať se to připíná k tradici klassickohumanitní anebo romantickónárodnostní, ať se to týká hodnot a myšlenek i slohů nově vznikajících a posud tajemně dřímajících v budoucnosti. Neboť to si germanista musí přiznati. S koncem německého imperialismu nedohrála své úlohy duševní říše Kantova, Goethova, Beethovenova. Naopak. Snad bylo třeba porážky, aby se německý duch zamyslí nad svým novým posláním. Nebylo pro německou kulturu a tím pro vývoj Evropy osudovější události nad vítězství Pruska r. 1871. Cítili to již tehdy nejlepší mezi intelektuály německými. Horečka t. zv. Gründerjahre [let zakladatelských], Bismarckem a pak Vilémem II. rozdmychaný nacionalismus jdoucí až za meze velikášství, velký styl Berlína a koketní požívačnost lehkovážné Vídně, nadšení pro loďstvo, pro kolonie, pro Kruppa, to vše podporovalo onu duševní pohromu, která nečasovým myslitelem byla hned po vzniku německého císařství odhadnuta jakožto Bildungsphilisterium [vzdělané šosáctví], to vše odvádělo národ, jenž sám si říkal Volk der Dichter und Denker [národ básníků a myslitelů], od jeho vlastní evropské a světové misse. Nuž, dnes to není tajemstvím už: Mnozí a nejlepší, nejsamostatnější duchové v Německu i v něm. Rakousku vyslovovali od počátku světové války, od vpádu do Belgie už i své přesvědčení: Německo musí být poraženo, aby byla spasena německá kultura. Stalo se. A dnes, kdy pokořené Německo prožívá hospodářskou i společenskou tragedii, není pochyb, že jemu nové nebezpečí Bildungsphilisteria nehrozí, ale že v něm vzniká nový, jakýsi duševní svět, který snad pro umění bude docela nedozírných následků. A je to německý moderní myslitel [míněn je patrně Rudolf Pannwitz], který vidí přímo spásu německé kultury v tom, bude-li jeho národu už vždy vyražen z ruky meč imperia a bude-li mu vykázána úloha býti jakýmsi kulturním duchem a fermentem mezi ostatními národy Evropy.

[...]

O jedné úloze germanistiky zmínil jsem se jen běžně: To je její význam pro naše domácí literární dějiny. A zvláště historie českého dramatu je prostě neodmyslitelná [sic] bez historie dramatu německého, zvl. co se týče počátků našeho divadla. To si musíme všimati docela bez sentimentálnosti, že české divadlo v Praze vznikalo jako nějaká filiálka německého, že bylo naprosto ovládáno technikou i charakteristikou, intrikami i psychologii tehdejších běžných a ne právě vznešených vzorů německých a že také tehdy, kdy už naše drama vyjadřovalo opravdu domácí kmenovou svéráznost, bylo ještě ve vleku stylů a mód německých.

Pavel Eisner: K nové české germanistice (1946)

Germanistika na obou českých universitách nebyla po jejich vzkříšení obnovena v rozsahu předválečném. Stalo se tak úmyslně, na znamení protestu, a dobře se stalo. To mlčení české vědy se slušelo i jako tryzna za čtyři reprezentativní české germanisty, jež Třetí říše, každého na jiný způsob, připravila o život. Jaký symbol, ta smrt Fischerova, Sahánkova, Krausova, Jirátova!

Mlčení české germanistiky může však být jen přechodné. Kde přestala, tam už nenaváže, na takový způsob už nikdy. Ale zahájí znova, o tom není pochyby. Jakými směry se bude brát, o tom budiž několik dohadů.

Podle klasické definice je germanistika vědou o německém duchu. To už o sobě znamená, že je vědou „politickou“. Pro nás jí bude ve významu umocněném. Na jakýkoli slovesný výtvar německý bude se český germanista dívat nejen jako historik, nejen jako estetik, nýbrž i jako politik. I lyrická báseň mu bude objektem ohledání „politického“, a kdyby byla o růžičkách a hvězdičkách. [...] Česká germanistika bude národní vědou strážnou par excellence. [...] Bude třeba sledovat a studovat knižní produkci poválečného Německa, její hodnoty i pahodnoty, její vliv na cizinu, její ideologické kamufláže vědomé i bezděčné (víme předem, že jedněch i druhých bude spousta). [...]

České germanistice se pro mnohost jiných úkolů nikdy nepodařilo obsáhnout a studijně zvládnout literaturu Němců v českých zemích. Musí se tak stát nyní, kdy děje této literatury jsou dovršeny. Především je česká germanistika mravně zavázána k dvěma úkolům: monograficky zpracovat specialitu „sudetské“ beletrie, totiž kategorii t. zv. Grenzlandromane [hraničářských románů] s jejich chorobnou, předhitlerovskými hitlerovskou náplní bolestí, štvářství, plemenného povýšenectví, velikášského velkoněmectví, nacionalistického ticu; a obdobně monograficky zpracovat německý tisk periodický v českých zemích. [...]

Tedy dost fantastická mnohost úkolů. Čeští germanisté se jim nebudou vzpírat, neboť jde o plnění národní povinnosti. Čisté poznání přitom zajisté nebude zkráceno. Zároveň jde o službu lidstvu. Ohledací materiál, o který běží, je přístupný třebas i Čičanu. Kniha však nestačí, k četbě je třeba dobrých očí a někdy i brýlí. My je máme, náš osud nás jimi vyzbrojil. Anglosas neporozumí Němcům nikdy, nevystihne je, nezbádá. Nepoznal je v jejich vlastním dosahu, v kuklovitosti, ponornosti, proteovské proměnlivosti a věčné virulentnosti jejich ducha. Je důvodná obava, že dna německé propasti nedohlédne ani oko Francouzovo, a kdyby se nasupovalo sebevíc. [...] Česká germanistika má proto zcela bezprostřední poslání pro celý svět. [...]

Této otázce neunikne v budoucnosti český germanista, český tlumočník z němčiny, kdykoli se zaberou do zjevu a díla povznášejícího svou krásou a svým duchem. Do pracovny se jim vkrade stín a bude se ptát za jejich zády: – Nezkresluješ svým kladným výběrem? Neklameš? *Smíš?*

Píše Jan Pišna (6. 9. 2017)^{CZ}

Představme si nejprve konec školního roku. V hledišti školního divadelního sálu se tísň diváci, v předních lavicích zasedá měšťanská honorace a do černých sutan odění páteři jezuiti. V rukou drží tištěné synopse hry, kterou za chvíli uvidí. Všichni napjatě očekávají, co se bude dít. Náhle se na předscéně objeví několik herců. Chlapci z ostatních tříd, kteří sedí v dalších řadách hlediště, ihned poznávají své spolužáky z nejnižší třídy tzv. rudimentistů. Ti poslední měsíc pravidelně po výuce nacvičovali se svým učitelem dramatický kus ze života Jana Nepomuckého, který byl nedávno svatořečen. V kalendáři se píše 27. května 1729 a Antonín Machek se svými svěřenci zanedlouho sehraje kus *Angelus ad aras*. Hlediště, kde to ještě před chvílí hučelo jako v úlu, náhle ztichne. Hra začíná.

Latinské hry provozované na jezuitských školách v první polovině 18. století, a to jak v latinském originále, tak i českém překladu, přinášejí dva různobarevné svazky nové edice *Theatrum neolatinum* nakladatelství Academia. První svazek modrošedé barvy s titulem *Svatý Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách* (2015) se soustředí na dramata vzniklá především v období kolem světcovy kanonizace ve dvacátých letech 18. století, druhý, kanárkově žlutý svazek *Nejmírnější Pallas* (2016) sleduje tematicky různorodé dramatické kusy provozované žáky tzv. gramatikálních tříd přibližně z téže doby.

Hned na úvod budiž řečeno, že se jedná o záslužný čin a zároveň o nové uchopení dosud opomíjeného tématu bohemikální literatury, kterým latinsky psaná dramatická tvorba raného novověku jistě je. V případě prvního svazku se tohoto úkolu houževnatě ujal editorský kolektiv ve složení Kateřina Bobková-Valentová, Alena Bočková, Magdaléna Jacková, Martin Bažil, Eva Pauerová, Jan Zdichynec a Zdeněk Žalud za spolupráce dalších filologů. Druhý svazek s nemenší pílí edičně sama připravila Magdaléna Jacková.

Oba svazky lze brát jako svého druhu iniciační četbu do doposud málo poznaného „literárního světa bez konkrétních obrysů“, jak bychom mohli na základě našich znalostí shrnout poznání literárního života uvnitř jezuitské komunity, ale potažmo také celého období raného novověku. Tudíž i texty dosud známé jen několika málo odborníkům, kteří se zaobírají dějinami divadla nebo se věnují dějinám Tovaryšstva Ježíšova a jeho působení v českých zemích, se tak zásluhou edice probouzejí k novému životu. Zároveň mohou oslovit daleko širší publikum, od zájemců o latinu jako takovou až po náruživé intelektuální zvědavce všeho druhu. Jak editoři prozrazují, oproti okolním provinciím jezuitského řádu disponujeme nečekaně velkými bohatstvím dochovaných her a synopsí (tj. výtahů z děje hry) různé kvality, a byla by škoda tento poklad nechat ležet ladem (jezuitských školských her bohemikální provenience je na tři stovky a tištěných synopsí přibližně kolem dvou tisíc).

Oba svazky edice mají stejnou strukturu. Jejich úvodní studie shrnují podstatné údaje v několika rovinách. Předně vsazují žánr školských her do kontextu pedagogické činnosti na jezuitském gymnáziu, sledují námětové okruhy a motivy, ale také se snaží seznámit čtenáře s postavami a kompoziční strukturou školských her. Samotným edicím her předchází velmi podrobná ediční poznámka, která je dílem především A. Bočkové. Ediční přístup je veden snahou jemně vybalancovat vstřícnost k dnešnímu čtenáři a zároveň uchovat osobitosti a charakteristické markanty původního textu. Editoři se tak vyvarovali zbytečného klasicizování původních textů. Před zrcadlovým latinsko-českým textem her je vždy zařazena zhuštěná poznámka, v níž je čtenář seznámen s původem rukopisu či tisku a dochováním hry, její strukturou, jednajícími postavami a filologickými aspekty textu (jazyk, styl a versologická stavba). Autorům jsou věnovány medailonky za edicí, po nichž ještě následují rejstříky, vysvětlivky a bibliografické seznamy.

Všichni autoři byli učители v třídách jezuitských gymnázií, pro něž texty vznikaly. Podobně jako u her provozovaných žáky partikulárních škol (tj. městských latinských škol, které připravovaly studenty ke studiu na univerzitě) přelomu 16. a 17. století, i zde byl kladen hlavní důraz na obsah učiva a zušlechťování mravů. Jinými slovy šlo o upevnění gramatických a rétorických znalostí nabytých ve škole, zároveň si však studenti na základě jednání postav osvojovali určité sociální návyky a dovednosti. Vytváření těchto pozitivních modelů mravního chování mělo budovat a posilovat především křesťanský charakter studentů. Konflikt a zápletka řady her podléhá mravnímu apelu a mají za cíl jasně od sebe oddělit chování správné a dobré od zavrženíhodného a špatného. Námětové okruhy školských her se často prolínají a stavba děje pokrývá široké spektrum – od hry klasického typu s postupně se rozvíjející zápletkou přes hry s konfliktní strukturou až po konfrontační hry a hry s rozdělením na protasis a apodosis, přičemž na rozdíl od starších dobových poetik dochází k sémantickému posunu, dalo by se říci až k jakési emblematické celého motivu. To vše jen dokazuje, jak širokou a mnohotvárnou paletu námětů v sobě školské latinské drama skrývá.

Veršovaná struktura dochovaných her nepřekvapí, většinou se přidržuje klasického senekovského jambického trimetru. Pro ozvláštňování autoři v několika případech obměňovali rytmizaci a do hry „vsunuli“ elegické distichon či jen hexametr. Novodobí překladatelé se vydali cestou prozaického překladu, který je v mnohém doslovnější oproti různým snahám upjatě strojeného filologického překladu. Ponechali tak řeči její přirozený tok bez básnického experimentování. Přesto ani filolog nepřijde zkrátka, neboť latinský text je opatřen textověkritickými poznámkami pod čarou (ty se týkají především gramatických záležitostí

a odchylek od již zmíněného jambického trimetru), kdežto poznámky pod českým překladem mají věcný charakter.

Před literárními historiky ovšem stojí nelehký úkol: zasadit školské drama do dobového literárního i kulturního kontextu. Náznaky z minulosti tu již jsou. Stačí vzpomenout mohutnou studii Václava Černého *Barokní divadlo v Evropě* (časopisecky 1968–1970, knižně 2009), v níž řadí školské drama de facto k neprofesionální scéně. Jenže je tomu tak skutečně? Především nelze školské latinské divadlo zbavit pedagogických pout, spjatých s poetikou, rétorikou, nácivkem gest. Vždyť právě v chlapeckém věku se formuje estetický vkus a utvrzují se estetické a morální normy, dochází k prvnímu obeznámení s náročnějšími díly. Nelze také pominout skutečnost, že kterýkoliv profesor gramatické třídy byl schopen (dle svých uměleckých a literárních schopností) sepsat a nastudovat s žáky latinský divadelní kus. Nabízejí se tudíž otázky: Proč z tohoto podhoubí nevzniklo více? Proč nebyla poptávka po náročnějších kusech v měšťanském prostředí, z něhož většina studentů jezuitských gymnázií pocházela či do něhož posléze vstupovala?

Nejvýznamnějším mužem českého jezuitského dramatu a pro mnohé autory také nedostižným vzorem byl jistě Karel Kolčava, estetik a autor tzv. modelových dramát, jemuž již byla v minulosti věnována badatelská pozornost (např. M. Kopecký, B. Ryba, M. Jacková). Velmi záslužným počinem v rámci této ediční řady věnované latinskému dramatu by tedy bylo vydat Kolčavova díla, a to také s ohledem na letošní třisetleté výročí od Kolčavova úmrtí. Možná, že bychom pak dali za pravdu Václavu Černému, který prohlásil, že „v tragikovi Kolčavovi byli bychom měli svého Calderóna nebýt jeho svázanosti s pedagogickými intencemi jezuitské školy [...]“.

Oba výběry řady *Theatrum neolatinum* představují určitou tematickou výseč, antologii z korpusu dochovaných latinských jezuitských dramát, přičemž selekce je vedena snahou v první řadě uchopit školské drama jako fenomén. Editoři nezastírají, že se snažili vytvořit reprezentativní soubor, který by oslovil i širší badatelskou obec. Další otázkou je, kam se ediční řada bude ubírat dál. Nyní už nejde o to, hledat v pramenech českého Calderóna či Corneilla, význam a užitek dochovaných děl se odvíjí od jejich literární analýzy a především od snahy vsadit školské jezuitské latinské drama do dobového kulturního kontextu, aby naše poznání tehdejšího literárního života doznalo výraznějších kontur.

Kateřina Bobková-Valentová / Alena Bočková / Magdaléna Jacková / Martin Bažil / Eva Pauerová / Jan Zdichynec / Zdeněk Žalud (eds.): *Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách*. Praha: Academia, 2015, 645 s.

Magdaléna Jacková (eds.): *Nejmírnější Pallas – Hry určené gramatikálním třídám jezuitských gymnázií*. Praha: Academia, 2016, 484 s.

Napsal J. L. Fischer (13. 9. 2017)^{cz/de}

K osmdesátinám Tomáše Garrigua Masaryka (7. 3. 1850 – 14. 9. 1937) publikoval filozof a sociolog, analytik a syntetik kultury, kritik, esejista a publicista Josef Ludvík Fischer (1894–1973) metaforickou glosu Osamělý balvan (Čin 1, 1929/30, č. 19, 6. 3. 1930, s. 448–449), v níž zdůraznil Masarykovu výlučnost znamenající obtíž pro následovníky. Masarykovi věnoval Fischer i další svébytné úvahy, např. črtu Česká otázka (in: Kultura a regionalismus, Brno 1930), zvažující mj. působnost masarykovské „destruktivní tradice“ v realitě první republiky, a stať Masaryk jako myslitel (Slavische Rundschau 9, 1937, č. 6, 30. 10., s. 366–371), v níž pojednal Masaryka jako

antropocentristu, jako „individualistického bohohledače“ usilujícího o rovnováhu mezi vědou a náboženstvím, subjektem a světem. Následující text (stejně jako další dva výše uvedené) je součástí Čtení o T. G. Masarykovi, s podtitulem Literatura – člověk – svět (1910–1938), 10. svazku edice Antologie, kterou právě vydal IPSL.

lm

Josef Ludvík Fischer: Osamělý balvan

Tak někdy za soumraku rýsuje se ostře na obzoru, vysoko se týče nad své okolí a jakoby zaléhaje svým stínem.

Stejně Masaryk.

Promyslíl a pokusil se formulovat poslání svého národa.

Promyslíl a pokusil se formulovat poslání státu, o jehož znovuzrození se zasloužil nade všechny ostatní.

Promyslíl – jedním slovem, – pokusil se formulovat a uvádět v čin náš národní program po všech jeho stránkách.

A nikdo po něm.

Proto zde ční dnes jako balvan, který se neubrání mnohdy smutku své samoty.

Snad všechny jeho formulace lze uvést v pochybnost; snad proti všem vésti kritiku; snad proti všem stavěti nové.

Více ještě:

Povinná (či samozřejmá spíš) úcta k jeho dílu žádala, aby o toto vše byl učiněn alespoň pokus: cizí práci nikdy nelze přijmout, přijmout trpně a pohodlně a bez kritiky. Odkaz sebevzácnější nelze nikdy přijmout a přejmout beze změny: čím větší odkaz, k tím větší práci zavazuje.

Nás nezavázal.

(A odtud i smutek, který z tohoto balvanu padá i na jiné.)

Velké osobnosti jsou dary národům a na národech jest, aby si je zasloužily. Aby se alespoň pokusily o to.

I národy mají povinnosti vůči svým velkým osobnostem.

Pouhá vděčnost není ještě celou povinností. Spíše samozřejmostí, o níž se stydíme nahlas a veřejně mluvit. A činíme-li tak přece, pak prostě, co nejprostěji.

Než pouhá vděčnost – ještě jednou – není celou povinností. Ani vůči Masarykovi.

Jest jí teprve práce, hodná toho, kdo zavázal, zavazuje k ní.

Tuto svou povinnost, povinnost vůči Masarykovi, jsme doposud téměř opomenuli plnit.

Spokojili jsme se tím, že ponechali jsme jej velkým a přísným balvanem v našem národním životě, osamělým a smutným balvanem, vysoko se týčícím nad svým okolím a jako by je zaléhajícím svým stínem.

Píše Václav Šmidrkal (20. 9. 2017)^{cz/de}

Edvard Beneš (1884–1948) patří na domácí i mezinárodní scéně bezpochyby mezi nejspornější české politiky 20. století. Zatímco někteří jej nekriticky pozitivně chápou jako „prezidenta-budovatele“, který dále rozvíjel myšlenkový odkaz T. G. Masaryka a jehož zásluhy o stát byly v roce 2004 dokonce petrifikovány zákonem, v jiných hodnoceních je odsuzován za svůj neúspěšný postup během Mnichovské krize v roce 1938, za vyhnání a odsun Němců v letech 1945–46, které mělo charakter etnické čistky, nebo za špatný odhad situace během vládní krize v únoru 1948, jež vedla k převzetí moci komunisty. Dalo by se říci, že oč je Edvard Beneš snadnějším terčem pro kritiku z nejrůznějších směrů, o to srdatěji je bráněn svými příznivci. Tyto obrazy utvářené o Benešovi od počátku jeho politické kariéry dodnes stejně jako potřeba hlubšího vhledu do jeho politického myšlení a stylu v období do konce první republiky prostřednictvím primárních pramenů zaměřených na německou otázku byly hybnými motivy výzkumného a edičního projektu „Edvard Beneš, Němci a Německo“, který v letech 2010–2014 řešil tým Masarykova ústavu a Archivu AV ČR.

Nejrůznějším aspektům vnímání osoby Edvarda Beneše byla v rámci řešení tohoto projektu zasvěcena mezinárodní vědecká konference, jejímž výstupem se stala kolektivní monografie editorů Oty Konráda a René Küppera **Edvard Beneš. Vorbild und Feindbild** (Göttingen, 2013). Autorům jednotlivých příspěvků nešlo o posouzení, který z těchto nejrůznějších názorů na Beneše a jeho politiky je bližší pravdě, ale naopak o zachycení co nejširší palety různých pohledů na Beneše. Část příspěvků zkoumala, jak Beneše viděli jeho současníci, mezi nimiž byli francouzští diplomaté za první světové války, německá diplomacie období výmarské republiky, rakouští diplomaté ve 30. letech, pohled československého katolicismu a Svatého stolce v meziválečném období, pohledy politiků ze sousedního Polska, sudetoněmeckých sociálních demokratů v Československu a v exilu nebo jeho obrazy utvářené ve Velké Británii a USA v letech 1938–48. Druhá část příspěvků zkoumala obrazy, které se o Benešovi utvářely po jeho smrti v memoárové literatuře, v české a slovenské historiografii, v sudetoněmecké publicistice, ve filmu a televizi období normalizace, nebo v sudetoněmeckém a českém politickém diskursu po roce 1989. Jakkoliv je tento přístup výběrový a jistě by se daly nalézt i některé další pohledy, význam tohoto svazku tkví v dekonstrukčním přístupu k interpretacím Benešovy politické osobnosti, která dodnes stále přitahuje pozornost a vyvolává kontroverze. Tento přístup je jednou z možností, jak nahlédnout za obzor sporů o Beneše a jeho jednotlivá rozhodnutí přenesením badatelské perspektivy na úroveň obrazů, které se o Benešově osobnosti utvářely a utvářejí. Je proto škoda, že kniha doposud vyšla jen německy a že většině českých čtenářů zůstává nedostupná, ačkoliv by měla potenciál obohatit domácí diskuse o Benešovi.

Zájemcům o studium Benešovi osobnosti a jeho politiky pak slouží hlavní výstup projektu, kterým je obsáhlá edice dokumentů. Časový záběr třídílné edice v pěti svazcích **Edvard Beneš, Němci a Německo** sahá od prvních Benešových publicistických příspěvků na téma Němců a Německa z roku 1896 až do konce první republiky v roce 1938. Edice přináší doposud nejucelenější korpus primárních pramenů, které sledují vývoj Benešova smýšlení o Rakousku(-Uhersku), Německu, o Němcích a Rakušanech a v širších souvislostech o národnostní otázce od jinošských dob až po výkon úřadu prezidenta republiky do roku 1938. Postavení osoby Edvarda Beneše do centra zájmu této edice umožňuje na rozdíl od edicí sledujících témata jako československá zahraniční politika nebo česko-německé vztahy sledovat úlohu politické osobnosti v dlouhodobém procesu utváření politiky. Široký

heuristický záběr zahrnující nejdůležitější tuzemské archivy a pak archivy německé, rakouské, francouzské a britské umožnil vybrat nejdůležitější dokumenty, jejichž autorem byl buď sám Beneš nebo které zprostředkovaně zaznamenávají jeho názory. Archivní prameny jsou pak doplněny publicistickou činností zveřejněnou pod Benešovým jménem nebo anonymní šifrou v dobovém tisku. Na začátku každého dílu je zařazena úvodní studie shrnující hlavní události historické období, kterému je věnován, a vztahuje je k vybraným dokumentům.

Edice je nepochybně zpracována s velkou pečlivostí podle náročných edičních standardů. Pro uživatelské pohodlí je však trochu matoucí rozdělení edice do dílů číslovaných římskými a svazků číslovaných arabskými číslovkami. Stejně tak se nabízí otázka, zda je v pokročilém 21. století opodstatněné vydávat tento druh odborné literatury pouze v tištěné podobě bez její elektronické verze, která by usnadnila práci s tímto pramenným materiálem prostřednictvím fulltextového vyhledávání a zpřístupnila by tento výstup širší odborné veřejnosti prostřednictvím webového rozhraní on-line.

Pro pochopení Benešovy politiky, politického myšlení a politického stylu v národnostní otázce a česko-německých vztazích tato edice pramenů bezpochyby na jednom místě shromáždí dosud největší množství klíčových textů vztahujících se k období předcházejícímu radikální řešení, která přinesla 40. léta. Jsem přesvědčen, že výstupy tohoto výzkumného projektu na dlouhou dobu dopředu ovlivní výzkum Benešovy osobnosti, jeho politiky a v širším kontextu také politických dějin střední Evropy první poloviny 20. století.

Ota Konrád / René Rüpper (eds.): *Edvard Beneš. Vorbild und Feinbild: politische, mediale und historiographische Deutungen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2013, 306 s.

Dagmar Hájková / Pavel Horák (eds.): *Edvard Beneš, Němci a Německo: edice dokumentů. Svazek I, 1896–1919*. Praha: MÚA AV ČR, v. v. i., 2014, 444 s.

Eva Hajdinová / Ota Konrád / Jana Malínská (eds.): *Edvard Beneš, Němci a Německo: edice dokumentů. Svazek II/1, 1919–1928*. Praha: MÚA AV ČR, v. v. i., 2015, 363 s.

Eva Hajdinová / Ota Konrád / Jana Malínská (eds.): *Edvard Beneš, Němci a Německo: edice dokumentů. Svazek II/2, 1919–1928*. Praha: MÚA AV ČR, v. v. i., 2016, 565 s.

Vojtěch Kessler / Michal Pehr / Richard Vašek (eds.): *Edvard Beneš, Němci a Německo: edice dokumentů. Svazek III/1, 1936–1937*. Praha: MÚA AV ČR, v. v. i., 2015, 405 s.

Vojtěch Kessler / Michal Pehr / Richard Vašek (eds.): *Edvard Beneš, Němci a Německo: edice dokumentů. Svazek III/2, 1937–1938*. Praha: MÚA AV ČR, v. v. i., 2015, 347 s.

Odpověď Jiří Opelík (27. 9. 2017)^{CZ}

Týnecké listy – měsíčník obce Velký Týnec – otiskly před rokem (26, 2016, č. 10, říjen, s. 27–30) vedle ukázky z knihy **Uklizený stůl aneb Moje druhá knížka o Karlu Čapkovi (a opět s jedním přívazkem o Josefovi)** (viz [Echo 27. 7. 2016](#)) obsáhlý rozhovor s **Jiřím Opelíkem**, který připravil **Petr Hanuška**. Připomíná mj. monografii Josef Čapek, kterou letos znovu vydala Triáda (a zachycuje ji i aktualizovaná Bibliografie Jiřího Opelíka na našich stránkách). – Podle aktuálního sdělení Nadace Charty 77 byla Jiřímu Opelíkovi a Jiřímu Brabcovi udělena letošní Cena Jaroslava Seiferta; převezmou ji v listopadu.

lm

Píšu o literatuře, protože musím, ale chci svým psaním sloužit lidem, kteří literaturu milují, říká Jiří Opelík

Pane docente, jste olomouckým rodákem z dob Masarykovy republiky. Jaké vzpomínky máte na město i na dobu, které od 30. let do počátku 60. let, kdy jste natrvalo odešel do Prahy, prošly tak výraznými změnami?

Jsem opravdu prvorepublikové dítě, ročník 1930, ale první republiku jsem zažil jen osm let. A po ní půl roku druhé republiky, poté šestiletí tzv. protektorátu (jak se tehdy optimisticky říkalo: „protentokrátu“), pak tři roky tzv. třetí republiky, potom čtyřicetileté panství komunistů včetně pražského jara, okupace a normalizace, nakonec listopadový převrat, a dožil jsem se i klopýtavého pokusu o obnovu demokracie. Mohu tedy mít oprávněný pocit, že mne takové pestré a dynamické dějiny během mého kratičkého „účinkování“ na světě doslova spolklly.

Člověk nesleduje dějiny pohodlně jako film v kině, nýbrž je jim vydán na pospas. A já jim byl vydán na pospas brzy, nesrovnatelně dříve než dnešní děti, jako začínající školák jsem se učil číst nejen ve škole, nýbrž i doma, na Lidových novinách, které rodiče odebírali. A v nich jsem – ještě mi nebylo ani osm! – čítal i zprávy ze zahraničí; pamatuji se zřetelně, jak jsem si právě podle četby Lidovek zapichoval do atlasu špendlíky, abych s jejich pomocí registroval pohyb na frontách španělské občanské války. Na prázdniny jsme v letech 1936–38 jezdili do kláštera v Bílé Vodě za Javorníkem, obci na hraniční čáře; v roce 1938 tam na oběd chodili i naši strážci hranic (tuším, že z jednotek SOS) a já hltal jejich vyprávění o narůstajících konfliktech. Doma v Olomouci jsem se účastnil opakujících se bitek se stejně starými německými chlapci v bílých podkolenkách, kteří měli jakési centrum u „červeného“ (evangelického) kostela – stříleli jsme po sobě z praků nebo ocelovými háčky (!) jen tak z gumy natažené mezi prsty. Pamatuji se také, jak jsem měl sevřené hrdlo, když jsem koncem září 1938 z okna našeho bytu přihlížel večerní demonstraci mužů pochodujících celou šíří naší Pekařské ulice a skandujících „Vojsko do zbraní!“ Proti doposud bezstarostnému a šťastnému dětství trávenému v hravě zvládané škole, v Sokole, s kamarády s mičudou, o prázdninách pobytem u Jaderského moře, přicházel, aniž jsem to samozřejmě dovedl racionálně reflektovat, konec mírových, a tedy jaksi vypočitatelných časů bez zlých překvápek; nastával konec první republiky, která proti tomu, co mělo přijít, jako by skoro byla časem bez dějin. A mně teď ex post dochází, že tehdy jsem vlastně překročil hraniční čáru mezi dětstvím a chlapectvím.

Zůstaňme chvíličku právě v tomto hraničním časovém prostoru. Zapomeňme na velké dějiny a ponořme se do světa klukovských starostí...

Máte pravdu. Svá prvorepubliková léta jsem také – a hlavně – žil „nedějinně“, prostě klukovsky, a při vědomí toho mě napadla otázka, v čem se asi můj tehdejší každodenní život nejpodstatněji lišil od všedního života dnešních městských dětí či chlapců. A tu spatřuji zásadní rozdíl ve volnosti, s jakou jsem si tehdy mohl užívat svého města. Ačkoli jsem měl velice odpovědné a starostlivé rodiče, klidně si dovolili pouštět mne samotného „do města“ už od mých – pokud si dobře pamatuji – šesti let. Když pozoruji, v jaké míře se dnešní rodiče musejí starat o bezpečnost svých dětí: jak dlouho je vodí nebo vozí do školy i ze školy nebo do různých kroužků, jak přes den kontrolují jejich pohyb prostřednictvím mobilů, jak sledují, s kým se jejich děti stýkají atd., uvědomuji si, že dnešním dětem je dáno žít v mnohonásobně nebezpečnějším světě, než v jakém jsem vyrůstal já. Od svých sedmi jsem chodil do školy, tzv. Macharky (pojmenované podle básníka a Masarykova přítele J. S. Machara), už sám přes celé centrum až na okraj Čechových sadů. Ještě delší trasu jsem měl do Sokola dvakrát týdně: přes obě náměstí a kolem hasičárny až do sokolovny u ramene Moravy. 16. března 1939 odpoledne, bylo mi jen osm a půl, jsem se sám vydal k Terezké bráně a rozechvěle přihlížel požáru olomoucké synagogy – vždyť jsem měl několik židovských spolužáků, kteří pak, jednoho 1. září, už s námi školní rok nezačali. Od deseti jsem se s kamarády chodil koupat

daleko za město do hejčínských luk, kudy tekla „Tichá Morava“. Sám jsem přes město chodíval několikrát týdně do centra našich klukovských her na tzv. Bažinku (nebo Bařinku?) za „červený“ kostel, za války zasypanou (dnes zastavěnou) a námi pak užívanou i k „lehoatletickým závodům“ – místo koulí házeli jsme dlažební kostkou. Naši věděli jen rámcově, kde jsem, a nebáli se o mne, byli jsme toliko domluveni na hodině návratu. Jakých civilizačních vymožeností jsme se od té doby dožili! Ale nezaplátili jsme za to mimo jiné také ztrátou někdejšího bezpečného světa? Či také vnitřním ochuzením? Svým volným pohybem sžíval jsem se přece se svým rodným městem jinak, než jak je dopřáno dnešním dětem – a jistě nemusím vykládat, jak je taková symbióza s rodištěm niterně obohacující, jak dobrým vkladem je do rozvíjející se dětské duše.

Byl jste městské dítě. Měl jste příležitost poznat i širší okolí, třeba naši velkotýneckou oblast?

Měl jsem odjakživa nesmírnou zálibu v zeměpisu; miloval jsem mapy všeho druhu, plány měst, atlasy, zůstalo mi to dodnes. A toužil jsem všechno to, co jsem na mapách viděl, také procestovat – možná že ta touha byla zažehnuta čtverými prázdninami strávenými u Jaderského moře už v mém předškolním věku. Paradoxně jsem však patřil ke generaci, která byla o toto potěšení po valnou část života připravena. Začalo to za války, v tom miniaturizovaném státním paskvilu, v němž se Olomouc stala hraničním městem – hranice s „rajchem“ vedla hned za Štarnovem a Radíkovem! A podle toho se miniaturizovala i má poznávací záliba a cestovatelská touha: soustředila se na město samo a jeho širší okolí. V Družině bílého racka, klubu při Mladém hlasateli, jsme si – asi deset chlapců v pubertálním věku – přímo pěstovali kult vědomostí o městě a jeho památkách, takže jsem už tehdy dobře poučil o charakteristických znacích historických stavebních slohů. A když jsem pak od svého biřmovacího kmotra přijal nejen další jméno (k Jiřímu Petrovi přibyl Robert), nýbrž jako dárek i kolo (tříčtvrteční švýcarské!), byl celý olomoucký okres můj!

Dvě okolnosti moje tehdejší bicyklové „cestovatelství“ mocně podporovaly. Naše čtyřčlenná rodina se o nedělích náruživě ráda chodila koupat a slunit na sokolské koupaliště. Ale když tam v pozdějších válečných letech neúměrně stoupl počet koupajících se německých vojáků, vyklidili jsme pole a na kolech už v neděli ráno jezdili na dvě líbezná venkovská koupaliště: ve Velkém Újezdě a především v Tršicích. Tam jsme jezdili dvěma trasami: jedna vedla kostkovanou státní silnicí přes Doloplazy, druhá prašnou silnicí přes Velký Týnec – dodnes mám v oku stoupání za touto obcí. A do Tršic jsme pak jezdívali i na dovolenou a já odtud projedil i jejich okolí na všechny strany. Samozřejmě netuším, zda ta koupaliště ještě existují – nejspíš bych hádal, že bídně zašla.

Druhým stálým podněcovatelem mého ježdění byl válečný nedostatek jídla. Za „proviantem“ se jezdilo na vesnici a my měli tu výhodu, že tatínek jako ředitel olomoucké filiálky Agrární banky měl spoustu známostí s vedoucími různých malých zemědělských podniků, které byly s bankou v kontaktu. Je jsme o nedělích navštěvovali a vždycky něco dovezli, přitom po celou zpáteční cestu ve strachu, abychom nepotkali četníky. A tak jsme na kolech jezdili do Věrovan pro mouku, do mlékáren v Bohuňovicích či ve Hvozdu u Konice (to byla trasa, kterou moje maminka jen tak tak zvládala) pro máslo či vajíčka atd. Po válce se měly naše zúžené obzory znovu rozšířit. Ale sotva jsme se rozkoukali, spustila se železná opona a došlo k nové miniaturizaci našeho žitého světa.

I přes kádrové potíže jste v letech 1950–1955 na zdejší univerzitě vystudoval češtinu a němčinu. Nakolik nové pořádky ovlivnily personální složení a hlavně tolik potřebnou svobodu projevu naší alma mater?

Chtěl jsem studovat v Praze, ale tam se se mnou po přijímacím pohovoru rozloučili s tím, že bych nejdřív měl absolvovat minimálně dvouletou brigádu na stavbě Nové huti Klementa Gottwalda. Hned druhý den na to – domnívám se, že na bleskovou přímluvu mého bývalého třídního profesora na gymnáziu, prvorepublikového komunisty a vězně koncentračního

tábora – mě však přijali na domácí, tj. olomouckou filozofickou fakultu. To jako by sám osud napravil mou dosavadní neskonale naivitu, neinformovanost a důvěřivost, anebo přiléhavěji: hloupost. Neboť jsem se dostal na školu, na kterou ještě nestačilo dorazit velkoplošné poúnorové personální „čištění“, jaké už například zkázonosně zasáhlo fakultu pražskou. Ne že by olomoučtí poúnoroví mocipáni se zásahy nezačali: např. zbavili už úřadu prvního rektora obnovené univerzity, filozofa J. L. Fischera, ale aspoň ho nechali dál přednášet. Leč vynikající personální obsazení filozofické fakulty, o něž se Fischer, zamýšleje z Olomouce udělat něco jako český Oxford nebo Cambridge, postaral, dál fungovalo i v letech 1950–55, kdy jsem na fakultě studoval.

Našel jste mezi svými učiteli inspirativní vzor, k němuž jste se poté ve svém profesním životě vracel?

Absolvoval jsem odbornou větev kombinace čeština – němčina a na těchto oborech našel i své velké učitele: na bohemistice Oldřicha Králíka a na germanistice Pavla Trosta. Králík byl literární historik (a do „vítězného února“ i kritik), pro něhož nebylo problémem nalézat svá velká témata v kterémkoli historickém období českého písemnictví – bádával o václavských a vojtěšských legendách 10. a 11. století stejně suverénně jako o poezii Bezručově nebo Holanově. Byl mistrem v interpretaci textů, kterou zakládal na jejich novátorském čtení, ústícím do nečekaných závěrů a originálních koncepcí; a i když byly tyto závěry někdy sporné, vždycky byly podnětné. Rozhodně nebyl opatrníčký, svým způsobem byl dobrodruh ustavičně překonávající nejen své oponenty, nýbrž i sebe sama. Když se při své slovní argumentaci postupně dostával do varu, měnil se v sugestivního, takřka křičícího řečníka.

Trostovo pracovní pole jako by bylo nekonečné: byl doma v četných oborech lingvistiky i literární vědy a také v mnoha evropských národních literaturách. Neskutečná byla jeho znalost dosavadní sekundární literatury: kriticky vždy reflektoval vše, co se o řešeném problému napsalo. Byl mistrem kondenzovaného a konzistentního, ale přitom vůbec ne hádankovitého ne „vyprahlého“ vědního stylu; jeho články proto nepřesahovaly rozsah několika mála stránek, v některých si dokonce vystačil s několika odstavci. Nikdy nevydal žádnou knihu, jedinou, která vyšla pod jeho jménem, je posmrtný výbor z oněch krátkých příspěvků, sestavený jedním z jeho žáků. Jeho slovní projev byl však víc než neobvyklý: pomalý, plný dlouhých chrčivých pauz, to proto, že jej vlastně stylizoval jako projev psaný – natolik definitivní, že by se byl rovnou tisknout.

Vedle těchto dvou učenců měl jsem však i jednoho učitele kolektivního: byl jím Filologický odbor. Nebylo to organizované sdružení, šlo v podstatě o platformu umožňující kterémukoli fakultnímu filologovi (či hostům z jiných fakult) patřičně úrovně přednést před kolegy přednášku pokud možno objevnou, a tedy znepokojivou, inspirativní nebo provokativní, silně podněcující k následné diskusi, kterou vždy nepřekonatelně moderovala další velká osobnost fakultního sboru, klasický filolog Karel Janáček. Konaly se ty přednášky jednou měsíčně, vždy ve čtvrtek v 19:30. Těšil jsem se na ně jako malý kluk, přinášely mi dříve nepoznanou rozkoš z vynikajících poznávacích výkonů a vypěstovaly ve mně ctižádost dopracovat se jednou takové úrovně, abych i já směl ve Filologickém odboru přednášet. Ale nebylo mi dáno: odešel jsem z fakulty dřív, než jsem se o to mohl pokusit.

Vy jste několik let v Olomouci i učil. Čemu jste se věnoval a proč jste se nakonec rozhodl odejít do Prahy?

Bylo to vynucené rozhodnutí, de facto útěk před okresním výborem KSČ. Ještě před svým posledním semestrem, na podzim 1954, jsem se stal na katedře bohemistiky asistentem a začal i učit, totiž vést semináře. Přišlo mi to docela přirozené, ačkoliv jsem učit nikdy nechtěl, ostatně proto jsem také studoval onu tzv. odbornou větev, a tudíž neabsolvoval žádnou didaktiku, pedagogiku, metodiku výuky; inspiroval jsem se jen projevem svých vlastních dobrých učitelů. A protože jsem nebyl od svých posluchačů příliš věkově vzdálen, neměl jsem s nimi žádný problém, měl jsem je rád a stýkal se s nimi i po výuce; s těmi mně

bližšími jsem chodíval i do kavárny nebo vinárny a s několika dokonce uzavřel celoživotní přátelství. V přituhujících politických poměrech jsem však začal mít problémy jiného druhu. Měl jsem špatný třídní původ, odmítl členství ve straně, byl považován za individualistu a začal narážet s některými svými antioficiálními literárními kritikami (a proto byl napadán i v Rudém právu, což byla hodně špatná vizitka).

Neprošel jsem proto u tzv. prověrek v roce 1958 (které se tehdy týkaly jen nestraníků) a měl být vyhozen, ale komunisté z mé vlastní katedry nakonec usmlouvali, že by mi mohla prospět převýchova přímo mezi dělnickou třídou (komisi předsedal tehda muž, který měl na KV KSČ na starost vysoké školy, a ten se příznačně jmenoval Lazar). A tak se ze mne stal na rok dělník Moravských železáren (slévárny tvárné a šedé litiny) se vším všudy: nejdřív jsem otloukal odlitky, ale fyzicky to nevydržel, nakonec jsem navážel na pec. Se všemi dvěma sty dělníky jsem žil v dobrých vztazích, jen s jedním ne: s vedoucím inženýrem, tzv. dělnickým kádrem, patřičně ideologicky indoktrinovaným. Když jsem náhodou zjistil, že si ze závodní knihovny nikdo nepůjčuje knihy, otevřel jsem si její vlastní filiálku podle vlastního výběru po šichtě rovnou v šatně, a náhle to byly desítky lidí, kteří o četbu projevovali zájem. (Dověděl jsem se, že po mém odchodu se vše vrátilo ke starému nezájmu.)

Při svém návratu na fakultu jsem však zažil šok: šéf osobního oddělení dělal, že už na fakultě nejsem zaměstnán, a já musel dokazovat, že jsem si do fabriky jen na rok „odskočil“, přikázal mi navštěvovat VUML (večerní univerzitu marxismu-leninismu), ač jsem znalost této nauky musel už povinně prokázat u závěrečných zkoušek (ale zašel jsem na VUML jen dvakrát), ale hlavně: vedoucí stranické skupiny mi sdělila: „Víte, stala se taková nemilá věc, okresní výbor strany odmítl ve vaší věci převzít závazek krajského výboru strany...“ – v roce, kdy jsem byl v železárnách, se totiž změnil v republice krajský systém, Olomouc přestala být krajským městem (spadla pod Ostravu), takže to, co bylo dříve v pravomoci KV KSČ, přešlo pod pravomoc OV KSČ. A v Olomouci měla naše rodina utrum, už tatínek se coby údajný vykořisťovatelský živel musel tuším v roce 1952 soudit o nárok na penzi – ten skromný, pracovitý, šlechetný člověk, můj nedostižný životní vzor! Takže jsem věděl, že v Olomouci je se mnou konec.

Už před nástupem do slévárny jsem měl nabídku od profesora Mukařovského, abych přešel do pražského akademického Ústavu pro českou literaturu, ale já jsem si tenkrát nedovedl představit život bez studentů i bez mého pana profesora, a taky jsem se utěšoval, že aspoň ve fabrice udělám dobrou životní zkušenost a jaksí se vyzkouším. Pane bože, předpokládat, že strana dodrží slovo – za naivitu takového stupně jsem snad opravdu zasluhoval být potrestán. Tentokrát jsem však reagoval okamžitě a rozhodně: vzal jsem motorku, zajel do Brna za svým aspirantským školitelem, profesorem Hrabákem, a poprosil ho, aby u profesora Mukařovského vysondoval, zda jeho nabídka stále platí. A protože platila, podnikl jsem pak všechny kroky potřebné k tomu, abych na olomoucké fakultě skončil. Nebylo to úplně jednoduché, protože soudruzi neradi přicházeli o objekt své buzerace, ale podařilo se to. A ani v Praze to nebylo jen tak: nemohl jste tam získat stálé zaměstnání, pokud jste v Praze neměl stálé bydliště, ale nemohl jste v Praze získat stálé bydliště, pokud jste tam nebyl ve stálém pracovním poměru. Leč i z této pasti jsem nakonec vyklouzl díky tomu, že mne jeden přítel přihlásil na „bytáku“ jako řádného uživatele svého bytu (a já se díky tomu mohl také stát členem bytového družstva a kochat se naději na scelení rodiny).

V Praze jste svůj osud spojil s Ústavem pro českou literaturu ČSAV. Co bylo posláním této instituce, která vznikla po roce 1948 podle sovětského vzoru?

Podle sovětského vzoru inicioval Zdeněk Nejedlý v roce 1953 vznik celé ČSAV. Ústav pro českou literaturu v původní podobě fungoval už od roku 1948 (jako pandán k Ústavu pro jazyk český, založenému už za první republiky při České akademii věd a umění) a do nejedlovské Akademie byl pak začleněn. Jeho ředitelem se stal profesor Jan Mukařovský, který dosavadní osazenstvo stávajícího ústavu podstatně rozšířil o svoje nejlepší univerzitní žáky. Tak se stalo, že se ÚČL stal centrem nově se rozvíjejícího (a po Únoru zavrženého)

strukturalismu. Ortodoxní komunisté v tom viděli ohrožení jedině přípustného marxismu a rozpoutali proti ÚČL kampaň. Vůbec chtěli, aby studium literatury – chápali totiž literaturu čistě ideologicky – bylo provozováno na čistě stranickém pracovišti, přímo podřízeném orgánům KSČ. Výsledkem střetu byl kompromis: ÚČL zůstal údem ČSAV, ale profesora Mukařovského v roce 1962 vystřídal na ředitelském postu osvědčený partajní ideolog Ladislav Štoll, dosavadní rektor Institutu společenských věd při ÚV KSČ. Tuhle změnu jsem v ústavu už zažil, jenže metodologickou modernizaci ústavní práce to nezastavilo a většina jeho pracovníků na svém úseku a po svém přispívala k procesům, pro které se pak ujala pojmenování zlatá šedesátá a pražské jaro.

Jakým vědeckým tématům či úkolům jste se na její půdě věnoval?

Já jsem, s výjimkou prvního roku, v němž jsem dokončoval svou kandidátskou práci, nepředkládal individuální pracovní plány, nýbrž jsem se po celou dobu svého zaměstnaneckého poměru podílel výhradně na pracích kolektivních, jaké nemohou vznikat na vysokých školách a kvůli nimž byla Akademie věd přednostně zřízena. Nejdřív jsem fungoval jako redaktor tzv. modrého slovníku (Slovník českých spisovatelů, 1964), a to jako partner vzácného člověka Rudolfa Havla, potom jsem spolupracoval na rozepsaném už IV. dílu Dějin české literatury – do týmu jsem byl kooptován náhradou za tragicky zemřelého kolegu, protože témata mu zadaná byla i mými tématy (kapitola česká próza třicátých let, Ivan Olbracht). Svazek byl dokončen v roce 1969, ale nesměl už být vydán, neboť se na něm podíleli také autoři, kteří se začátkem sedmdesátých let objevili na (oficiálně ovšem neseepsané) černé listině (svazek vyšel až v roce 1995). A po personálním zemětřesení, jež s sebou přinesla husákovská normalizace, jsem se zachránil rovněž na kolektivním slovníkovém projektu, který ve výsledku předčil původní očekávání: jako autor a redaktor monumentálního Lexikonu české literatury (4 díly v 7 svazcích, 1985–2008).

Mé čtenářské setkání s Vámi započalo knihou Nenáviděné řemeslo, v níž jste shromáždil své literárněkritické práce. Jakou úroveň podle vás měla literární kritika v 60. letech a nakolik se podílela na prohlubování svobodnějšího uměleckého projevu?

Vaše otázky mě uvádějí do rozpaků: nikoli tím, na co se ptají, nýbrž svou skrytou náročností. Vždyť kdybych na ně chtěl podle svých představ uspokojivě odpovědět, musel bych popsat několik desítek stran. A také bych některé odpovědi musel dlouho promýšlet – nemám šuple, do kterého bych jednoduše sáhl po hotové, jednou provždy ukované formulaci. Prefabrikované odpovědi jsou zkáza každého poznávání.

Literární kritika je legitimní součástí literární vědy. Mnoho jejích adeptů jí vůbec začíná a mně to připadá přirozené, kriticismus je přece přirozenou vlastností mládí. Jen zhrzení spisovatelé tvrdí, že kritikem se stává ten, kdo neuspěl jako spisovatel. Samozřejmě jsou hloupí kritici (tak jako existují hloupí spisovatelé), kteří autorům předkládají recept, kterak se měli zachovat, aby uspěli. Kritika musí být – pokud možno objektivním – poznáním autorova díla, jeho záměru, skladby a poslání, pak teprve může následovat soud ve jménu určitého pojetí života nebo umění. Kritikou začínají také ti, kdo silně prožívají svou současnost, a tedy i její literaturu; vyrovnávají se s ní, vyrovnávají se tím zprostředkovaně i se svou dobou.

Společenský proces probíhající u nás v šedesátých letech a provázený přílivem pozoruhodných nových děl velice svědčil rozmachu i rostoucí kvalitě české literární kritiky a já byl svými příspěvky v Hostu do domu, Kultuře (resp. Kulturní tvorbě), Plamenu a Literárních novinách (resp. Literárních listech a Listech) do tohoto dění stále závažnější měrou vevázán. Že si v nakladatelství Československý spisovatel vybrali k zahájení literárněkritické knihovny – spolu s šéfredaktorem Literárek Milanem Jungmannem – právě mne, poněkud oslabovalo moje permanentní pochybnosti o mé vlastní dostatečnosti, ale nezabránilo vzniku nových pochybností o mé narůstající niterné závislosti na literárněkritickém angažmá. Neomezuje ve mně kritik nadmíru literárního historika? Chci

být opravdu spíše veřejným činitelem, jímž se kritik ve vřavě literárního života nezbytně stává, nežli badatelem vyžívajícím se v tichu pracovny, knihovny, archivu? Chci dávat přednost recepci úhrnu soudobé knižní produkce s jejími vrcholy stejně jako propadlinami, anebo speciálnímu zkoumání nejlepších autorů a děl literatury minulé? Jenže zatímco jsem hledal východisko z těchto dilemat, hrnuly se dějiny a já na literárněkritickou praxi z vlastního rozhodnutí rezignoval: nemohl jsem se přece podílet na zmrzačeném literárním životě svěřeném do rukou lidí schvalujících příchod okupačních armád a poslušných rozhodnutí jedné strany, poznamenaném zostřenou cenzurou, rušením časopisů a zákazy publikování, vyprázdňeném od emigrovavších tvůrců a zaplňovaném konformními nýmandy.

Z bídne současné literatury jsem se proto cele přestěhoval do velké literatury minulosti a těžiště z psaní přesunul na činnost ediční. Myslel jsem si, že v tomhle srabu už umřu. Jsem šťastný, že jsem se zmýlil. Ale ve svobodných poměrech jsem se už k literární kritice stejně jako k přednášení na vysoké škole, ač o to některé fakulty stály, nevrátil, jen jsem vyhověl přání své rodné olomoucké filozofické fakulty a v roce 1992 se na ní habilitoval svou první monografií o Josefu Čapkovi.

Čtenáři našeho měsíčníku vědí, že se ke „zlatým šedesátkám“ často vracím. Nepodléhám nějakým mylným představám, že právě tato dekáda patřila v české literatuře, resp. kultuře jako celku k nejsilnějším obdobím 20. století? Někteří literární vykladači (nechci použít funkční označení literární historikové) tvrdí, že pel z této literatury odvál čas, a to pro její přílišné spojení se společenskou realitou tehdejší doby. Mají pravdu?

Obávám se, že nejsem správný adresát takových otázek, protože sám jsem se v literatuře šedesátých let silně angažoval, vyrostl s ní a na ní, získal v jejích řadách přátele, takže se mi snadno dá vytknout, že nejsem dostatečně objektivní. Koho však její zlehčovatelé místo ní preferují? Literaturu sedmdesátých a osmdesátých let jistě ne, čili plédují pro českou literaturu napsanou po roce 1989. Nejsem žádným znalcem, ba ani soustavnějším čtenářem této literatury; zkoušel jsem to sice, ale nechytl jsem se, a nemíním si dělat násilí, když jsem literárněkritické řemeslo pověsil na hřebík a práce mám i tak nad hlavu. Ale podobně jsem notně polevil i ve znalosti současné a hojně překládané literatury světové a nemohu či neumím to napravit.

Co mne ovšem zaráží, je argument, že nějaká literatura může ztrácet body proto, že je „příliš spojena se společenskou realitou své doby“. Je to zrovna tak hloupé, jako by někdo naopak řekl, že relevantní je pouze literatura rozkrývající politické či společenské pořádky doby. To brojení proti literatuře starající se o aktuální svět je historicky vyložitelné: ozývá se v reakci na dobu nedávno minulou, předlistopadovou, která vyžadovala literaturu angažovanou, myslíc ovšem pokrytecky na angažovanost ve prospěch komunistického režimu. Se svobodou se dostavil i pochopitelný odpor k povinnosti reflektovat společenské či dokonce jen politické dění a deklarovalo se právo na literaturu čistou. Jenže tady neplatí žádné buď – anebo. Karel Čapek, který snad literatuře rozuměl, přiznával jí pak právo „zaznamenávat hromadná hnutí a dějinné faktory našich dnů“, tak právo „být čisté a nespoutané dobou“ a reflektovat „duši a sudbu člověka“. Sám dělal obojí, napsal jak Válku s mloky, tak Hordubala. V článku Umění a mravnost pak napsal přesvědčivě: „Starejme se o to, které [dílo] je umělecky dokonalejší a hlubší, ve kterém je poznáno, zformováno a zhodnoceno víc z věčného lidství.“ A dále: „Básnictví [tím myslel tvořivou literaturu vůbec] není pastorec, nýbrž hledání a objevování. Básník není učitel, ale, jak říkala antika, vates. Jeho dílo je vidění věcí, jež jiní lidé možná budou vidět po něm. [...] Básník spolutvoří svět, v němž lidé žijí; nedává jim pouček, ale rozšiřuje a naplňuje obsahem jejich skutečnost. Za to je literatura eticky odpovědná, činí-li tuto skutečnost hlubší, moudřejší a lidsky cennější, naplňuje-li ji životem nebo papírovinou, poznáním nebo verbalismem, láskou nebo lhostejností.“

Obrátme naši pozornost od událostí v proudu času k vašim knižním pracím. Opakovaně jste se vracel k literárnímu odkazu bratří Čapků. Básník Jaroslav Seifert ve svých vzpomínkách Všecky krásy světa píše, že jeho generace si Karla vážila jako spisovatele, Josefa pak jako

básníka a umělce. Jak tomu máme rozumět? Čeho si ceníte na jejich osobnostech a dílech vy?

Ono přitakání Josefu Čapkovi a zdrženlivost (ale často i odpor) vůči jeho bratru Karlovi rostlo u Seifertovy generace (tj. u autorů vstupujících do literatury na počátku dvacátých let 20. století) z rozdílu světonázorového, resp. politického: byla to generace levicová, zpočátku uhranutá komunistickou utopií, a jako takové jí Karel šel na nervy především jako vlivný žurnalista a veřejný intelektuál obhajující demokracii a první republiku a polemizující s komunismem. Umenšován proto býval i jeho význam umělecký, k čemuž Seifertova generace využívala rozdílu pocíťovanému mezi charakteristikami spisovatel a básník: básník jí byl vždycky něco víc než spisovatel – např. existují prozaici, ale jen málokterý z nich je prozaikem-básníkem, tj. tím, kdo dovede „uzříť a uslyšet [...] a domýšlet do konce, co je v nás jenom naznačeno. I najde celého člověka a celý život v tom, co je pro jiné jenom záchvěv nebo okamžik, je tak přelidněn, že to musí vysílat do světa“ (K. Čapek).

Avantgarda měla ovšem v potírání jednoho bratra druhým velkého předchůdce v kritikovi F. X. Šaldovi, který skoro celý svůj život stavěl Josefa nad Karla – viz např. citát z roku 1934: Josef Čapek byl pro něho „silný básník zcela svého vidění světa, které se vymyká formuli pragmatické a dobírá se temně hrůzných svárů, z nichž je stavěn a spájen život. [...] Vedle něho Karel Čapek spíše než básník je významný spisovatel s uvědoměným posláním civilizačním.“ Proti takovému názoru dávám za pravdu básníkovi a překladateli Josefu Palivcovi, švagrovi obou bratrů: „Oba bratři zabírali hluboko, ale byl v tom rozdíl, Josef byl z povahy člověk těžkomyslný, hlubina mu byla rodnou matkou, jeho myšlenky měly těžkou chůzi [...]. Kolikrát mi Peča připadal jakoby ještě obrostlý podmořskými chaluhami, jeho sloh měl někdy složitost hlubinné mořské vody. [...] Karel šel stejně hluboko, někdy snad hlouběji, ale nebyl tam v hlubinách doma, chodil tam na výzkumy, poznával více rozumem, kdežto Pečovi se do toho pletl cit. [...] Mám-li na mysli básníka jako stvořitele a dotvořitele, stavím Karla hodně výš než Josefa. To, že Karel podnikal do hlubin pouze výzkumné výpravy, není mu nijak na újmu, naopak. Jeho *Povětroň* a *Obyčejný život*, to je hluboké a objevné hrábnutí do člověčiny. Myslím, že v tu dobu nebylo u nás napsáno nic silnějšího.“ Jako literární historik oceňuji u Karla Čapka nejvíc jeho epickou inteligenci, projevující se schopností najít v hornině zvolené látce žílu optimálního příběhu; jeho umění vytvořit lidovou četbu, která díky své několikastupňové přístupnosti nepotřebuje rezignovat na vlastnosti vysoké literatury; jeho schopnost být idylikem a zároveň konstruktérem úděsných vizí totalitárního světa (jak to formuloval Milan Kundera); jeho schopnost organicky integrovat do beletrie vlastní vrcholné vzdělání filozofické i estetické; jeho tvořivé zacházení s žánry žurnalistické beletrie.

U Josefa Čapka je pozoruhodné, kterak vedle svého primárního talentu výtvarného dovedl celoživotně využít i svůj „vedlejší“ talent literární nebo kterak si jakožto spisovatel dokázal uchovat svou osobitost – a někdy dokonce soupeřivou osobitost – vedle oslnivé literární kariéry svého bratra Karla. Do knižních prvotin (oba shodně 1917), tedy v době, kdy Karel pomýšlel spíše na kariéru naukovou než uměleckou, Josef-literát za svým bratrem rozhodně nezaostával, situace se radikálně změnila teprve po první světové válce. Ale ještě ve dvacátých letech šel se svým bratrem paralelně nebo dokonce pospolu (byl iniciátorem dvou společně napsaných divadelních her). Když však potom v jeho tvorbě jednoznačně převážila praxe výtvarná, vydal se úsporně na literární cestu od té Karlovy zcela odlišnou, vedoucí na pole subjektivní bezdějové úvahové prózy; jakkoli se tím ocitl na okraji soudobého českého písemnictví, působil knihami *Kulhavý poutník* a *Psáno do mraků* v jeho vývoji originálně a iniciativně.

Podrobně jste se zabýval literárním dílem Václava Řezáče či Ivana Olbrachta. Dnešní studenti nad nimi ohrnují nos, protože si zadali – třeba jako Vladislav Vančura – s komunistickou myšlenkou a praxí. Zaslouží si jejich opovržení, nebo mají striktně rozlišovat mezi občanskými postoji a uměleckým dílem?

Máme kvůli Nástupu zavrhnout Svědka? Kvůli Anně proletářce Golet v údolí? To by asi nebylo moc chytré; kdybych učil na vysoké škole, zadal bych v semináři srovnávací analýzy mezi uvedenými knihami, abych minimálně poznal, nakolik je takové „ohrnování nosu“ záležitostí předsudků, nesprávných generalizací, neznalosti, nevyspělosti, nebo zda přece jen vyplývá z nějakého poznání. A od těchto srovnávacích analýz by se pak dalo pokročit k obecnějším otázkám, např. zda či nakolik je kvalita díla v nějakém vztahu k autorovu charakteru, rozhledu, věku, naturelu atp. A jak je vůbec možno bagatelizovat Vladislava Vančuru, který kdysi ztotožňoval komunismus s moderností, ale byl také odpůrcem Gottwaldova vedení a byl za to z KSČ vyloučen, hlavně však byl držitelem jednoho z klíčů k pokladnici českého jazyka, ojedinělým experimentátorem, statečným vlastencem, zastřeleným za heydrichiády? Vím už dlouho, kým bych se rád zabýval stejně intenzivně jako dosud bratry Čapky, kdyby mi byl dán druhý život: právě texty Vančurovými.

Po celý svůj vědecký život jste se věnoval i editorské činnosti. Přípravil jste nebo se podílel na mnoha svazcích jak z literárněvědné teorie, tak z básnických i prozaických textů řady našich autorů. Které vám udělaly radost? Na které jste pyšný? Ke kterým se rád vracíte?

Nevracím se k žádné, na to nemám čas, jen občas některých používám, pokud ji potřebuji k započaté práci. Nejsem ani na žádnou výjimečně pyšný; všem jsem dal maximum, jehož jsem byl v dané chvíli schopen, a každá je spojena s konkrétními vzpomínkami, např.: Tak tahle mě stála rok života, za touhle jsem jezdil do těch a těch archivů, při téhle jsem se poznal s kolegou tím a tím atd. Nemám před očima jejich seznam, ale radost, ale radost mi snad udělaly všechny, vždyť je člověk nedělá pro peníze (těch je vždycky hanebně poskrovnu).

Ale jednu výjimku přece jen udělat musím, a to u 17. svazku Souboru díla F. X. Šaldy Kritické projevy 8, 1910–1911 (Československý spisovatel, Praha 1956). Byl to – jak jsem si později silně uvědomil – svazek iniciační: jím jsem, po řadě zaškolovacích spoluúčastí (např. při edici dramát V. K. Klicpery nebo Sládkových překladů Shakespeara) vstoupil do cechu editorů, třebaže jsem tu byl jen editor „třetinový“, ten, který texty „opatřil poznámkami“. Moc jsem se tehdy naučil, i díky dvěma spolueditorům: lingvistovi Mirkovi Komárkovi (tehdy asistentovi, nakonec profesorovi), který připravil text, a Oldřichu Králíkovi (tehdy docentovi, nakonec profesorovi), který našemu pracovnímu týmu velel, staraje se o „velké linie“. A k této iniciaci mohlo dojít skrze text Šaldův, který byl tehdy mou nejobdivovanější autoritou! Touto edicí jsem zároveň, jako šestadvacetiletý mladík, pronikl do společenství uznávaných literárních historiků, kteří se také na vydávání Šaldových spisů podíleli.

Nemohu se na závěr nezeptat. Mnohý literární vědec to zkusil i na poli praktické literární tvorby. Skrývá Jiří Opelík ve svém šuplíku memoáry, povídky nebo básně?

Musím vás zklamat: nic z toho. Cele mne naplňuje poznávání dobré literatury, kterou vytvořili jiní. V mladých letech jsem tvrdil, že píšu jen pro sebe – tečka. To sice jaksi stále platí, i když bych dnes totéž vyjádřil takto: Píšu o literatuře, protože musím. Ale dnes, ve stáří, to potřebuji několika slovy doplnit: Píšu o literatuře, protože musím, ale chci svým psaním sloužit lidem, kteří literaturu milují.

Svoboda a služba se nevyklučují.

Píše Jana Dušek Pražáková (4. 10. 2017)^{cz/de}

Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně, města označovaná jako západočeský lázeňský trojúhelník, se od doby Goethovy staly pro zámožné kruhy módním, přitažlivým cílem. Díky blahodárným účinkům zdejších pramenů je do svého itineráře zařazovaly i přední

osobnosti kulturního života z celé Evropy a reportáž Marka Twaina o „rakouské továrně na zdraví“ se dostala dokonce na stránky *Chicago Daily Tribune*. O svůdné lázeňské atmosféře vypráví nová publikace ***Literarischer Reiseführer Böhmisches Bäderdreieck. Karlsbad, Marienbad, Franzensbad*** (2016, Literární průvodce českým lázeňským trojúhelníkem. Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně) autorů **Roswithy Schieb** a **Václava Petrboka**, která ve čtenáři vzbuzuje chuť zavítat sem hned příští víkend na kúru. Mezi hýčkovými procedurami pak může bloumat ulicemi s tímto průvodcem v ruce a odhalovat kouzlo zdejší úchvatně vrstevnaté minulosti.

Kniha představuje čtenářům nejslavnější hosty lázní, kteří si zdejší atmosféru opakovaně přijížděli vychutnat doslova na vlastní kůži. Zejména spisovatelé ji pak zachycovali v různých literárních formách, ať už v básních, denících či dopisech; leckoho však prostředí inspirovalo k intenzivní práci na textech, jež se dnes řadí ke klenotům světové literatury – Ivan Alexandrovič Gončarov zde například napsal zásadní pasáže románu *Oblomov*, Goetheho zase odmítnutá žádost o ruku devatenáctileté Ulrike von Levetzow vyprovokovala k básni *Marienbader Elegie* (Elegie z Mariánských lázní). Vzniklo mnoho literárních děl zasazených přímo do zdejšího prostředí.

Vedle zápisků bystrých pozorovatelů z řad spisovatelů kniha uvádí, jak na lázeňský pobyt reagují skladatelé, filozofové, malíři i panovníci – vedle těch rakouských zde byl hostem ruský car Petr I. Veliký nebo britský král Eduard VII. Nejstarší a nejslavnější ze tří měst pak ke čtenáři nejosobitěji promlouvá například dojmy Friedricha Schillera, Charlese Sealsfielda, Adalberta Stiftera, Theodora Fontana nebo Nikola Vasiljeviče Gogola. Johann Wolfgang Goethe sem mezi lety 1785 a 1823 zavítal dokonce třináctkrát a úvahy o geologii Země podnícené těmito návštěvami se odrazily i v jeho *Faustovi*. Nejmladší Mariánské Lázně lákaly nejednoho pacienta svou pověstí jako místa zahaleného do melancholického oparu, k čemuž přispělo právě Goethovo milostné vzplanutí. Zavítali sem mimo jiné též Arthur Schnitzler, Friedrich Nietzsche, Frédéric Chopin, Richard Wagner nebo Gustav Mahler. Nejmenší a nejklidnější Františkovy Lázně, položené na rozdíl od prvních dvou měst na rovině, proslavila kromě pramenů sírnoželezitá slatina. Léčit se sem i kvůli ní jezdily především ženy. Ve svých raných textech se do skladby místní společnosti břitce střefuje Marie von Ebner-Eschenbach, ale výjevy z promenád glosují i Božena Němcová a Fanny Lewald nebo také mladý Friedrich Nietzsche.

Lázeňský ruch okolo pramenů, odpočinkové procházky i společenská konverzace podél promenád a v přilehlých parcích, uhlazená elegance lázeňských sálů – tyto výjevy přiváděly nejednoho intelektuála k myšlence, že sleduje divadelní scény a současně že se vlastně ocitá sám na jevišti, ve zmenšenině světa. Během léčebné kúry trvající zpravidla několik týdnů mají hosté dost času pozorovat, jak tu ve zvýšené koncentraci vyvěrají nejen cenné prameny, ale také koloběh života a smrti – jako by zdejší prostředí podzemními procesy násobilo vjemy. V dosahu pramenů se tvůrčí síly umělců probouzely – ostatně pokud je sem přivedly tělesné útrapy, je nasnadě, že tvůrčí blok se odpočinkem uvolnil. Ale ne všem pobyt zde prospíval. Jestliže je ruch lázní přirovnáván k metafoře divadla, najdeme v knize četné doklady toho, že katarze se nedostaví zdaleka vždy, nebo – použijeme-li metaforu, která se přímo nabízí – že lázně nejsou pro každého hřejivou koupelí, ale někdy spíše ledovou sprchou. Svědčí o tom dopisy či deníkové záznamy hostů, jejichž původní představy se nenaplnily kvůli nudě, přetváře, snobství nebo zkrátka jen kvůli odporu k oné ze země vyvěrající tekutině.

Živou historii prostranství, ulic a domů ilustrují autoři na značném množství pečlivě shromážděných citátů zejména z období od osvícenství až po meziválečná léta. Z textu jasně vyplývá, proč se Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně staly magnetem také jisté části intelektuální elity. Kniha je totiž koncipována jako multiperspektivní vyprávění o genui loci jednoho z nejpozoruhodnějších regionů Evropy své doby, kam se sjížděli všichni, kdo tady jednak chtěli léčit své tělesné neduhy a jednak chtěli nahlédnout pod pokličku míst, o nichž se všude tolik mluvilo. Na hodnotě knize ovšem nepřidávají pouze přehledně seřazené citáty a jejich uspořádání, kterým se autorům podařilo vytvořit plastický obraz jedné

výjimečné lokality. Najdeme zde totiž také další užitečné součásti každého správného průvodce jako jmenný rejstřík, seznam literatury spojené s lázeňským trojúhelníkem, dále ilustrační mapky, historické pohlednice a fotografie nebo kresby – jako tu, kterou pořídil sám Goethe, fascinován živelnou silou podzemní vody, po esteticky oslnivé události v jedné z karlovarských ulic, jejíž dlažbou si mohutný pramen proklestil cestu ven.

Hlavní autorka knihy Roswitha Schieb vystudovala germanistiku a dějiny umění. Vedle esejů a knih o divadle publikovala kulturněhistorické cestovatelské příručky o Rujáně (*Deutschlands mythische Insel*, 1999) nebo o Slezsku a Haliči (*Reise nach Schlesien und Galizien. Eine Archäologie des Gefühls*, 2000). Napsala také Literárního průvodce Vratislavi (*Literarischer Reiseführer Breslau. Sieben Stadtpaziergänge*, 2009). Spoluautorem publikace je Václav Petrbock, působící na Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR a v Centru Kurta Krolopa pro německou literaturu v Čechách na Karlově univerzitě v Praze. Ten v knize popisuje, jak byly lázeňský život a česko-německé vztahy v kraji reflektovány v české literatuře.

Před čtenářem se otevírá celá paleta prostředků k jejich uchopení: Josef Hora se v roce 1927 pousmívá nad tvrdošíjnou snahou Čechů zaujmout vůči převážně německým lázním vyhraněnou pozici, zdůrazňující českou jedinečnost, která se kupříkladu už před první světovou válkou projevila v *Národních listech* cílenou propagací luhačovických lázní.

Milan Kundera v románu *Valčík na rozloučenou* z roku 1972 zachycuje morbidní charakter západočeských lázní způsobený zanedbanou vizáží městské zástavby, zatímco například Miroslav Kapek, spisovatel konformní s normalizačním režimem, ve stejném roce vydává román *S Elvírou v Lázních*, přizívající se na stereotypních nedorozuměních mezi západoněmeckými lázeňskými hosty a Čechy. Atmosféra lázeňských měst se odráží i v současné literatuře, jak Václav Petrbock ilustruje ukázkou ironického líčení Mezinárodního filmového festivalu v Karlových Varech z románu Davida Zábranského *Šternův pokus milovat* (2008).

Autoři publikace věnují pozornost i drastickým událostem, které se na území lázeňských měst odehrály za druhé světové války a po ní, od masakru židů po násilné zpřetrhání přirozených kulturních vazeb německých obyvatel na rodný kraj jejich vysídlením. Další totalita ve rdoušení zdejšího genia loci nezůstala pozadu. Důležitým rozměrem publikace je pak naděje vložená do nových iniciativ a festivalů, díky nimž se po pádu minulého režimu daří region opět oživovat. Například společnost Deutsches Kulturforum östliches Europa si klade za cíl pěstovat dialog mezi národy tím, že současným obyvatelům zemí východní Evropy zprostředkovává kulturní dědictví původního německého obyvatelstva. V tomto duchu si můžeme přát, aby se kniha, kterou společnost vydala, objevila také v českém a třeba i ruském překladu, a tím oslovila co nejvíce čtenářů z oblasti západočeských lázeňských měst a pomohla spolu s nimi oživit historii a ducha míst, kde začali oni nebo jejich předci žít teprve v relativně nedávné době. Publikace Roswithy Schieb a Václava Petrbocka je cenným příspěvkem k porozumění regionu skrze jeho dějiny a osobnosti s ním spojené – konec konců k nim patří nejen ti, kdo se sem přijíždějí léčit, ale i ti, kdo zde léčili a usilovali o nové léčebné postupy a rozvoj regionu.

Roswitha Schieb / Václav Petrbock: *Literarischer Reiseführer Böhmisches Bäderdreieck. Karlsbad, Marienbad, Franzensbad*. Ve spolupráci s Václavem Petrbockem a Tanjou Krombach. Potsdam: Potsdamer Bibliothek östliches Europa – Kulturreisen, 2016, 361 s.

Píše Martina Niedhammerová (11. 10. 2017)^{cz/de}

Leopold Kompert (1822–1886) by právem mohl platit za klasika německojazyčné židovské literární historie, však také jeho svého času hojně čtené „Ghettogesichten“ (příběhy z ghetta) v přesných odstínech vykreslují venkovský židovský život 19. století v Čechách a na Moravě. V centru zájmu přitom stojí zástupci oněch „venkovských židů“, na které Kompertovo městské publikum nezřídka myslelo se směsicí nostalgie a lítosti – obyvatelé „uliček“ a randárové, tzn. židé, kteří žili jako nájemci velkopanských podniků převážně sami mezi nežidovskými rolníky bez bezprostředního napojení na lokální židovskou komunitu. Že však takový teskný pohled nazpět coby klíč k pochopení díla Leopolda Komperta nestačí, ukazuje **Ingrid Steiger-Schumannová** analýzou spisovatelových povídek, jež tematizují židovsko-křesťanské milostné vztahy. Zároveň tím poskytuje indicii k tomu, proč se Kompert zdá být dnes, na rozdíl od mnoha svých prominentních mladších židovských spisovatelských kolegů z Habsburské monarchie, dalekosáhle zapomenut.

Kniha *Jüdisch-christliche Liebesbeziehungen im Werk Leopold Komperts. Zu einem Zentralmotiv des böhmisch-jüdischen Schriftstellers (1822–1886)*

[Židovsko-křesťanské milostné vztahy v díle Leopolda Komperta. K ústřednímu motivu česko-židovského spisovatele] obhájená jako disertace na Ženevské univerzitě, je výsledkem autorčiných dlouholetých bádání, jejichž počátky sahají do raných 80. let 20. století. Symbolicky je to pak také dlouhá historie vzniku, která stejnou měrou poukazuje jak na silné, tak na slabé stránky knihy. Autorčina metoda, s níž si vybírá za centrum své studie Kompertovo nakládání s mezináboženskou volbou partnerů a manželstvím, a tím i s otázkami po proměnách židovského sebepojetí, byla počátkem 80. let 20. století vysoce inovativní. Nutnost takových a podobných badatelských otázek podtrhuje v neposlední řadě dopis Gershoma Sholema z října roku 1981 adresovaný Steiger-Schumannové. Pozitivní výklad Kompertova životního modelu, jak ho Ingrid Steiger-Schumannová vyvíjí na základě autorových textů – přiblížení se nežidovskému okolí při současném přetrvání židovského pouta –, v něm Sholem z perspektivy šoa samozřejmě odmítá.

Tato pozice, vzhledem k Sholemově osobní zkušenosti naprosto pochopitelná, byla židovským dějepiscectvím v posledních přibližně třech desetiletích mnohými způsoby kriticky zkoumána a obohacena o nové interpretační metody v duchu Steiger-Schumannové. Koncepty typu „mnohočetné identity“, „situativní identity“ nebo „loajality“ možná pocházejí z historické metodiky (srov. přehled bádání od Ines Koeltzschové *Modernity, Identity and Beyond: Historiography on the Jews of the Bohemian Lands in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, který vyšel roku 2016), mohly ale být obohacením také pro zde diskutovanou literárněvědnou práci, a umožnit tak diferencovaný a zároveň vypočítaný pohled na Kompertovo dílo a jeho život. Fakt, že si autorka z původního textu opakovaně vypůjčuje zároveň nepěkný i historicky zatížený pojem „smíšeného manželství“, je naproti tomu zaviněn spíše v tomto ohledu nepozornou redakcí.

Podobné mezery lze zjistit i při pohledu na geografický rámec práce Ingrid Steiger-Schumannové. Také zde autorka dalekosáhle ignoruje novější bohemistický a historický výzkum k českým zemím, který přinesl právě s ohledem na jazykové a/nebo národnostní zařazení jejich obyvatel v 19. a raném 20. století mnohé nové poznatky stran mnohonásobně nadužívané figury „jazykového boje“. Sama Ingrid Steiger-Schumannová opakovaně, ačkoli jen na okraji, dokládá, že Kompertovo dílo skýtá i v tomto ohledu potenciál. V souvislosti s Kompertovou biografií tak tematizuje třeba povídku *Ohne Selbstlaut* (Bez hlesu, 1859), v níž se (křesťanský) chlapec stane kvůli svému českému příjmení terčem posměchu spolužáků; na jiném místě poukazuje na situaci německy mluvící Dorothey jako „dítěte na výměně“ ve většinově českojazyčném prostředí v románu *Zwischen Ruinen* (Mezi troskami), který vyšel roku 1875.

Politováníhodná se ukazuje v této souvislosti také skutečnost, že autorka nazírá všednodenní historii českých a moravských židů neustále příliš výlučně očima německo-židovského dějepisce. Ze zorného pole se přitom vytrácejí specifika rakousko-židovských dějin, jako například umírněný charakter židovského reformního hnutí ve Vídni a v Praze, který lze vysvětlit také okolní katolickou kulturou. Dle mého názoru jsou to nicméně i tyto kulturně a právně historické „zvláštnosti“, jež mohou vysvětlit Kompertův postoj a jeho vyprávěcí strategie.

To platí jistě obzvlášť pro již zmíněný román *Zwischen Ruinen* (Mezi troskami). Stává se úběžníkem textové analýzy, kterou Steiger-Schumannová provádí v předposlední kapitole své do čtyř částí rozdělené knihy – úvod a přehled bádání, biografie Leopolda Komperta, analýza díla a pohled na příbuzné motivy u mladších spisovatelských kolegů. Tato kapitola je bezesporu nejzdařilejší částí celé knihy, protože zde autorka může rozvinout svou tezi v bezprostřední interakci se zdrojem – Kompertovými povídkami. Velmi přesvědčivě vykresluje vývoj, kterým Kompert prošel ve své snaze o samostatnou židovskou pozici mezi tradicí a akulturací. Zpočátku se mu zdál vztah mezi židovským a křesťanským partnerem nemyslitelný nejen z halachických (náboženskoprávních) a státoprávních důvodů – manželství mezi židy a křesťany byla bez předchozího křtu židovského partnera nepřipustná až do májových zákonů v roce 1868, které poprvé umožnily civilní uzavření manželství; také tradované žité světy obou milenců tomu bránily: Potenciální konverze by skoncovala s tradicí, a představovala tak nevratnou ztrátu (jako například v *Die Kinder des Randar* [Randárovy děti], 1848). V pozdějších povídkách se tento motiv mnohokrát proměňuje v různých dílčích aspektech: po bolestném odmítnutí konverze židovskými příbuznými následuje pozvolné pochopení (*Eine Verlorene* [Ztracená], 1851), milenci zůstávají každý ve svém zděděném náboženství a dohromady se dají až ve stáří jako nesezdaní (*Christian und Lea* [Christian a Lea], 1862/63), konečně civilní sňatek dvou sebevědomých partnerů, kteří nicméně zůstanou svým tradičním náboženským společenstvím věrní jen podle svědomí, ale ne formálně, protože civilní sňatek byl v Rakousku možný pouze v případě, že se alespoň jeden ze snoubenců nehlásil k žádné konfesi (*Zwischen Ruinen* [Mezi troskami]).

Je příznačné, že v této formaci jeden motiv chybí: konverze jednoho z milenců k židovství, která by přinejmenším od roku 1868 byla relativně bezproblémová. Steiger-Schumannová to odůvodňuje nepochopením, které by při takovém řešení projevili křesťanští čtenáři, kteří Komperta také dychtivě přijímali. Nejsem si jistá, jestli je takový výklad správný, nebo jestli tomu spíše nestálo v cestě Kompertovo sebepojetí, které směřovalo k rovnocennosti, nikoliv k přizpůsobení. V každém případě nabízely jeho povídky opatrně optimistickou perspektivu společného soužití židů a křesťanů, kterou živilo právě napětí mezi právním znevýhodněním židovského obyvatelstva a jeho pozvolnou, obezřetnou společenskou účastí až do emancipace v roce 1867 – jak autorka převážně implicitně, ale přesto přesvědčivě argumentuje.

Pozdější generace už nemohly tento pohled kvůli rostoucímu antisemitismu navzdory formální právní rovnosti sdílet, jak ukazuje podařené srovnání s dílem Karla Emila Franzose, které Steiger-Schumannová provádí v poslední části své práce. Franzos, původem z Haliče, který se s Kompertem dobře znal, mnohokrát použil ve svých dílech téma mezináboženského manželství, především pak v tragicky končící povídce *Judith Trachtenberg* (1890).

Dalo by se spekulovat o tom, zda ke Kompertově pozdějšímu zapomenutí nepřispěl právě jeho pozitivní, na budoucnost orientovaný výklad židovsko-křesťanského spolubytí. Povšimnutíhodný výzkum Ingrid Steiger-Schumannové každopádně tímto směrem ukazuje.

Přeložila Petra Grycová

Ingrid Steiger-Schumann: *Jüdisch-christliche Liebesbeziehungen im Werk Leopold Komperts. Zu einem Zentralmotiv des böhmisch-jüdischen Schriftstellers (1822–1886)*. Berlin, Boston: de Gruyter / Oldenburg, 2015, 362 s.

Píše Marek Přibil (18. 10. 2017)^{CZ}

Po knize *Die kirchliche Lage in der Diözese Leitmeritz zwischen 1916 und 1931* (2009) se historička a slavistka **Gisela Kaben** vrací do stejného regionu a téže historické etapy publikací ***Mácha-Rezeption. Die Jubiläumsfeier 1936 in Leitmeritz und ihr Umfeld*** (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2016), jejíž titul jasně určuje tematický rámec, mající v literárněvědné bohemistice již svou zřetelnou tradici, a signalizuje zároveň poměrně značné ambice. Samotný text pak ukazuje, že „Umfeld“ autorka chápe skutečně v nejširším slova smyslu (publicistický diskurs, odborný diskurs, umělecký diskurs); záběr není explicitně nijak zúžen definováním těžišť práce, kladením otázek, vymezením materiálu apod. V podstatě tak není z horizontu autorčina zájmu předem vyloučen žádný z nekonečné řady projevů (včetně netextových) vztahujících se kolem r. 1936 více či méně k Máchovi.

Jak autorka přiznává v předmluvě, uvědomila si plně rozsah materiálu až během heuristických prací v SOA Lovosice, v němž je uložen fond Výboru pro oslavy K. H. Máchy v Litoměřicích a fotografická dokumentace a výstřižkový archiv k oslavám, a rozhodla se situaci řešit „rozhodně subjektivním výběrem“, který zůstává zde i jinde v textu bez nosné specifikace. Zároveň je posléze zjevné, že text ve své podstatné části využívá téměř výlučně materiál obsažený právě v SOA Lovosice, aniž by byl alespoň přibližně popsán jeho rozsah. Subjektivní filtr je tedy nepřiznaně kombinován s filtrem svým způsobem přísně objektivním, ovšem vnějškovým a pro čtenáře, při absenci podrobnějších inventářů použitých archivních celků, v podstatě nekontrolovatelným.

V předmluvě indikovaná nekonceptnost a s ní související nekoherence jsou pak do určité míry stabilními rysy textu, projevujícími se již na vyšších strukturní rovině, která vykazují poměrně ostré dělicí linie: Analýza literárněvědné recepce Máchova díla s těžištěm ve strukturalistické metodologii se poměrně radikální změnou perspektivy a traktování výkladu výrazně odlišuje od předchozí analýzy textů určených široké či širší kulturní veřejnosti. Tyto dvě části pak spolu komunikují spíše jen sporadicky a publikace tak sugeruje, že obě skupiny textů tvořily v podstatě navzájem hermeticky uzavřené oblasti.

Pro obě části je společné, že komplexitu problému vždy po svém způsobu a rovněž s jinou mírou akceptovatelnosti redukuje. V partiích zabývajících se literárněvědnou recepcí je akcent kladen spíše na samotné strukturalistické a jiné teoretické koncepty a Máchovy texty jsou do značné míry pojímány jako prostředek vyjasňování metodologických pozic, hledání plauzibilních interpretačních operací atd. Ke kvalitativně jiné a méně konstruktivní redukci dochází v pasážích analyzujících publicistické texty a v předcházejících kapitolách popisujících činnost přípravného výboru před oslavami a průběh samotných oslav v Litoměřicích a jejich okolí, tedy v částech, v nichž bylo lze očekávat významný přínos knihy, protože zatímco analýza týkající se literárněvědné recepce svým zaměřením nutně exponuje známé a více či méně „živé“ texty, témata a polemiky, otevírá se zde potenciál méně známého či dosud opomíjeného materiálu. Publikace ovšem dominantně ulpívá na technicko-organizační dimenzi oslav, interpretační potenciál vlastní náplně jednotlivých akcí zůstává převážně nevyužit. Z oblasti publicistiky je vzhledem k celkovému rozsahu produkce zpracován jen nepatrný výsek textů, jejichž obsah je sousledně, často bez zjevné návaznosti obšírně reprodukován a analyzován, aniž by byla dostatečně specifikována jejich pozice v dobovém máchovském diskursu, jejich reprezentativita, a tím zpětně motivován jejich výběr. Ačkoliv zde text nepochybně sleduje nosná témata (strategie konstituování nesamozřejmého vztahu Máchy k Litoměřicím a regionu, exploatace Máchy v konfliktní situaci na národnostní hranici a v situaci ohrožení československého státu, resp. instrumentalizace Máchy jako argumentu pro přisvojování regionu z české strany apod.), ústí nakonec dané kapitoly do rozpačitého závěru, že téma „Mácha“ se v průběhu roku vyčerpávalo, a bylo pořád těžší něco přínosného napsat.

Právě sporadický výskyt, resp. absence perspektivních syntetických interpretací, souhrnných pasáží a výsledných tezí je charakteristická a koreluje s výše naznačenými vlastnostmi textu. Snad nejpřímočařeji to dokumentuje českojazyčné resumé, mj.: „Pokud se týče literátů, ti přistupovali k tématice [sic] z různých úhlů. Jazykovědci a literární vědci analyzovali Máchovo dílo z pohledu svého oboru – nejdůležitější z nich byli jistě strukturalisti Mukařovský a Jakobson. Pro některé básníky se zase Mácha stal inspirací pro jejich vlastní dílo – inspirovat se nechali Hora, Halas i Seifert. Obě strany schytaly ostrou kritikou [sic] od surrealistů, jejichž významný sborník „Ani labuť, ani lůna“ byl dokončen právě v roce 1936, aby se mohl vyjádřit k výročí. Souhrnně lze říci, že si každá skupina pokoušela svými argumenty uhájit svůj úhel pohledu na Máchu“ (s. 197).

Autoritu publikace výrazně narušuje autorčina limitovaná znalost Máchových textů (patrná už ze seznamu pramenů), Máchovy biografie, ediční historie jeho díla atd., která se manifestuje enormním množstvím nepřesností a vyložených faktických omylů, jež na sebe logicky nabalují omyly další. Jen jednoho ze svých vrcholů dosahují, když autorka, vycházejíc z dezinterpretace citátů použitých v textu Josefa Hrdličky, mylně považuje český překlad veršů Angela Silesia za verše Máchovy (označuje je jako známé, resp. slavné Máchovy verše a zařazuje je do *Pouti krkonošské*; to udivuje tím víc, že významná část lexika je Máchovu básnickému dílu zcela cizí), následně je komparuje s německým originálem Angela Silesia, konstatuje detailní paralely mezi oběma autory (reálně tedy mezi originálem a překladem veršů Angela Silesia), a na této bázi rozvíjí úvahy o Máchově vztahu k náboženství a o recepčním potenciálu pro katolické autory. Problematické je zacházení s prameny obecně. Texty, s nimiž se operuje, často nejsou dostatečně určeny, dochází k evidentní kontaminaci různých pramenů, nepřesným citacím a parafrázím, autorka se nepokouší identifikovat pseudonymy a autorské šifry, nepřihlíží k médiu, v němž byl text publikován, permanentně se vyskytují zkomolená vlastní jména, tituly textů apod.

V mnohých pasážích se různé výše obecně formulované problémy kumulují; pro větší názornost v maximální stručnosti jedna z nich (s. 117–118): Za ojedinělé vyjádření k Máchovi v r. 1936 ze strany českých Němců považuje autorka krátkou glosu „nějakého P.E. [sic]“ v *Prager Presse* (jako i jinde bez uvedení titulu textu). Pod touto šifrou zde ovšem publikoval Pavel Eisner, tedy autor s velmi složitou kulturní identitou; nijak není zohledněno ani specifické postavení *Prager Presse*. Eisner rovněž jen v *Prager Presse* publikoval během onoho roku k tématu ne jeden, ale kolem dvaceti textů, běžně podepisovaných uvedenou šifrou. Autorka dále nepřesně parafrázuje Eisnerův text, reprodukuje a ponechává bez komentáře omyl týkající se tradice vydávání dedikační básně a dedikace *Máje*, místo toho truisticky polemizuje s autorem v tom smyslu, že nelze dedikační báseň odsuzovat, protože autoři museli brát v potaz své finanční zájmy, tím ovšem přejímá Eisnerovu zkratku koncentrovanou na ekonomický aspekt a ignoruje celé spektrum hypotéz o funkci dedikační básně. Vzápětí apodikticky koriguje text Eduarda Neumanna tvrzením, že Mácha z Litoměřic nevykonal žádnou návštěvu syna Ludvíka a Lori v Praze (v celku spolehlivě jsou doloženy dvě), a na základě vlastního omylu přisuzuje Neumannovi harmonizující adaptaci reality. A tak dále a tak podobně.

Publikace jako celek je obtížně stravitelná; neznamená to však, že neobsahuje velmi dobré pasáže, přínosná dílčí zjištění, pronikavé analýzy jednotlivých textů (opravdu se nejedná o zdvořilostní figuru, formálně kompenzující předchozí kritické zaměření). Proto nezbyvá než litovat, že autorka nezůstala u původního záměru vyjádřit se k tématu koncentrovaněji, v podobě studie.

Gisela Kaben: *Mácha-Rezeption. Die Jubiläumsfeier 1936 in Leitmeritz und ihr Umfeld*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2016, 214 S.

Píše Michal Topor (25. 10. 2017)^{cz/de}

Následující řádky mají upozornit na dvojici knih vydaných v roce 2014 klagenfurtsko-vídeňským nakladatelstvím Kitab: jako na sondy ozřejmující dosud méně reflektovaná zázemí a rezidua Musilovy tvůrčí dráhy, navíc – hlavně v prvním případě – s českým, resp. moravským akcentem.

První z nich připravil **Karl Corino** jaksí na okraj svého dlouholetého badatelského počínání soustředěného k Musilovu životu a dílu, projeveného zejména podílem na digitální *Klagenfurter Ausgabe* (2009), robustním svazkem *Robert Musil. Eine Biografie* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag, 2003), dále souborem *Erinnerungen an Robert Musil* (Wädenswil: NIMBUS, 2010) a řadou dílčích studií, nedávno např. statí „[Z]war Freund des tschechischen Volkes aber durchaus nicht seiner Politik“. *Robert Musil und die Tschechoslowakei*, otištěnou v časopise *Studien zur Literatur der klassischen Moderne* (34, 2015/2016 – Musil-Forum). Základem kompozice útlé, zhruba šedesátistránkové knihy nadepsané ***Begegnung dreier Berggipfel. Alfred, Alois und Robert Musil*** učinil Corino konvolut dopisů, jež Musilův otec Alfred (1846 Temešvár – 1924 Brno), inženýr, od roku 1891 profesor brněnské polytechniky, adresoval svému synovi Aloisi Musilovi (1868 Rychtářov u Vyškova – 1944 Otryby u Českého Šternberka), bohoslovci a posléze, počínaje druhou polovinou devadesátých let, hvězdě evropské terénní orientalistiky. Zúročil tak nanovo, koncentrovaně materiál dochovaný v pozůstalosti Aloise Musila v Muzeu Vyškovska (včetně několika dopisů, jež A. Musilovi adresovali Robert a jeho matka, „Tante Hermine“), který rozptýleně prezentoval již v biografii z roku 2003. Dopisy průběžně celé prostředkuje, provází je kontextualizujícím výkladem – pohybujícím se v žánrech rodinné genealogie a literárněhistorické mikrologie –, a dalšími dokumenty písemnými i obrazovými. Pro orientaci: dědové Aloisův a Robertův byli bratři – na svět přišli počátkem 19. století ve zmíněném Rychtářově, Aloisova rodina se jej podržela, Alfredova/Robertova se mu znovu přiblížila po oklice, když se po letech strávených ve Štýrsku přestěhovala do Brna; Corino (na s. 14) upozorňuje na pseudonym „Matthias Rychtářov“, který R. Musil po válce užíval v deníku *Prager Presse* – Matthias bylo křestní jméno jeho dědečka.

Až do let Musilovy spolupráce s tímto pražským deníkem však kniha trojici drah, resp. jejich protínání nesleduje – nejstarší Alfredův dopis je z ledna 1892, poslední ze září 1918. Základní zápletku v kontaktu udržovaném napříč těmito lety lze zhruba stanovit jako proměnu Aloisovy relevance vzhledem k možnému Robertovu osudu (alespoň tedy v očích Robertových rodičů). Poté, co byl Alois v dubnu 1909 jmenován profesorem biblických studií a arabštiny na vídeňské univerzitě, zdálo se, že by mohl prospět snaze umístit Roberta coby volontéra tamější dvorní knihovny: Alfredovy dopisy jsou odtud protkány znaky rodičovského patronátu a dlouho také záznamy neuskutečněných setkání obou bratřanců. V květnu 1911 se konečně znovu po mnoha letech potkali, avšak nijak povedeně a – alespoň ve sledovaném období – i naposledy. Závěrečný sled Alfredových dopisů patří měsícům, kdy státní rámec Alfredovy i Aloisovy loajální služby spěje ke svému rozpadu: Alfred tematizuje své nemoci a starost o výši penze, Alois – znalec tureckých poměrů – krom jiného připravuje cestu mladého císařského páru do Konstantinopole. Poválečných drah si Corino všímá již jen letmo (Alfred zanedlouho umírá v Brně, Alois se – na rozdíl od Roberta – stěhuje z Vídně do Prahy) – jen letmo Corino připomíná *Prager Presse* jako společnou platformu Robertova a Aloisova veřejného vystupování.

Corino je přítomen i v druhé z knih, avizovaných v úvodu. Její autorka **Regina Schaunig** totiž svazek nazvaný ***Der Dichter im Dienst des Generals. Robert Musils Propagandaschriften im Ersten Weltkrieg*** vyztužila dvěma texty, jimiž Corino svého času (1973, resp. 1988) předjal její práci. Kompozice knihy odpovídá tezi načrtnuté ve vstupní kapitole: v korpusu Musilových textů existuje vydatná oblast, jež často zůstává stranou snah o porozumění Musilovu dílu (ostatně v souladu s jeho mlčením v tom směru) jako cosi cizorodého, ne-vlastního, je různě upozadována, marginalizována, přitom de facto nečtena.

Tou oblastí je armádní propagandistická publicistika z let první světové války, kdy Musil nejprve – od léta 1916 do dubna 1917 – redigoval bolzanské (*Tiroler Soldaten-Zeitung*), od jara 1918 pak vedl redakci podobně orientovaného listu existujícího v několika jazykových mutacích (*Heimat, Üzenet, Domov* atd.). Autorka je přesvědčena, že texty této provenience s podstatnými složkami Musilova díla a vůbec životního habitu (zřetel k Bourdieuově terminologii je explicitní) v nejednom bodě souvisejí a je třeba je zohlednit, vzdor řadě potíží – počínaje nejistotami, co se jednoznačné atribuce těchto textů týče. Argumentuje jednak výkladem, tvořícím zhruba první třetinu knihy (problému a dějinám atribuce je věnována jeho závěrečná partie), jednak edičně: ostatek svazku – krom zmíněných Corinových statí a závěrečného bibliografického přehledu Musilovy válečné publicistiky (s odlišujícím výčtem dubí) – spočívá ve výběrovém, nicméně hutném zpřístupnění válečných článků.

Tezi o trvalejším militárním těžišti Musilova habitu autorka podpírá poukazy rázu vnějšně biografického (k institucionálně vojenským aspektům Musilova vzdělání a další dráhy), především pak konstrukcí ideových (filozofických a politických) momentů, jež danou souvislost umožnily, resp. s ní korespondovaly. Jedním z pozoruhodných míst autorčina výkladu je např. evokace Musilova bolzanského, patrně nijak konfliktního, ba pravděpodobně spíše konvenujícího redakčního soužití s polním maršálem Alfredem Kraußem, jemuž (*Tiroler Soldaten-Zeitung*) sloužily k propagaci specifických politických názorů (mj. averze vůči parlamentarismu) a jenž v roce 1917 pro Musila vymohl ocenění rytířským křížem řádu Franze Josefa: Ještě počátkem 1938, nedlouho před odchodem do Curychu, se Musil Kraußovi – mezitím členu NSDAP, poslanci říšské rady a brigádnímu veliteli SA – dopisem přihlásil, žádaje o pomoc ve věci své penze, jako někdejší podřízený: „Ich habe als Landsturmoffizier unter Ihnen sowohl an der Front gedient als auch beim Kommando der Heeresgruppe Erzherzog Eugen, wo ich Herausgeber der ‚Soldaten Zeitung‘ gewesen bin, die immer in einer sehr freimütigen Weise und, wenn ich nicht irre, in Ihrem Sinne für den engsten Anschluß an Deutschland eingetreten ist. Ich bin für diese Dienstleistung als Oberleutnant mit dem Ritterkreuz des Franz Josef Ordens ausgezeichnet worden und vorher für tapferes Verhalten vor dem Feinde mit dem Signum laudis“ (s. 60–61). Doklady autorka shledává napříč Musilovými texty různé žánrové povahy (včetně deníkových zápisků a fragmentů, náčrtů a variant, publikovaných nejednou teprve v rámci klagenfurtské digitální edice Musilova díla) především z let válečných a těsně okolních, také s odbočkami do pozdějšího světa románu *Muž bez vlastnosti*, jenž podle ní leccos – ačkoli v ironických inverzích a scénách – podržel. Autorka zdůrazňuje Musilův – ještě předválečný – posun k politicky, ba národohospodářsky interesovanému uvažování, který se v měsících války přelil v ocenění válečného stavu jakožto situace excesivní, a tak potenciálně společensky obrodivé. Horizontem obrody přitom Musilovi zůstala císařská „Kakánie“: právě projektivní povaha této loajality je autorce klíčem k porozumění Musilově válečné publicistice jako myšlenkovému, kriticko-vychovatelskému experimentu se středem v ideji nového, poválečného Rakušana, resp. Rakouska.

Karl Corino: *Begegnung dreier Berggipfel. Alfred, Alois a Robert Musil*. Klagenfurt: Kitab Verlag, 2015, 72 s.

Regina Schaunig: *Der Dichter im Dienst des Generals. Robert Musils Propagandaschriften im Ersten Weltkrieg*. Klagenfurt: Kitab Verlag, 2014, 367 s.

Píše Jakub Sichálek (1. 11. 2017)^{CZ}

O **Vladimíru Kyasovi** (1917–1990) platí klasické *bene vixit qui bene latuit*. Udivuje pak ohromný dosah Kyasovy vědecké práce, která se vyznačuje tematickou šíří, kvalitou a inspirativností, ať už jde o staroslověnský jazyk a písemnictví, církevně slovanskou kulturu v Čechách, staročeskou literaturu a vzdělanost, česko-polské jazykové (či šířeji západoslovanské mezijazykové) a literární kontakty, dějiny biblického překladu, staročeskou lexikografii aj.

V. Kyas působil celý život na pracovišti Slovníku jazyka staroslověnského v brněnské pobočce Slovanského ústavu, resp. Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd, pouze v akademickém roce 1972–1973 přednášel slavistiku na univerzitě v Janově (a k tomu se váže i jedna pěkná příhoda: V. Kyas si tehdy připravil úvodní přednášku o Konstantinu a Metodějovi, ale studenti si prý vyžádali přednášku o Haškově Švejkovi).

Ke stému výročí Kyasova narození uspořádaly Slovanský ústav AV ČR a Ústav pro jazyk český AV ČR letos v polovině května kolokvium. Sál Akademického konferenčního centra na Praze 1 byl zcela zaplněn. Během prvních referátů jsem si uvědomil, že přínos V. Kyase pro paleoslovenistiku byl větší, než jsem tušil; životopisný medailon z pera Ludmily Pacnerové – obsažený v Kyasově posmrtně vydané knize *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (1997), po které většina bohemistů dříve nebo později sáhne – věnoval této oblasti jeho vědeckých aktivit jen málo pozornosti.

Referáty kolokvia rekapitulovaly Kyasovu odbornou činnost, některé byly popisnější, jiné bilanční. Několik příspěvků, především těch pronesených ad hoc, přiblížilo osobnost V. Kyase i mimo výšeč jeho odborných zájmů, jako milovníka hudby (studoval také hudební vědu), klavíristu, chórového zpěváka brněnské katedrály, turistu... Václav Čermák se věnoval Kyasovu návrhu řecko-staroslověnského (de facto jazykově recepčního) slovníku – na tento projekt, který zůstal ve stadiu příprav, navazuje od r. 2008 vydávaný *Řecko-staroslověnský index (verborum)*; Štefan Pilát shrnul Kyasův přínos pro *Slovník jazyka staroslověnského*, na němž se Kyas po celou dobu trvání základního projektu podílel (na základní projekt navázaly nedávno publikované dodatky a aktuálně vzniká digitální portál). Zdenka Ribarova referovala o Kyasových přípravných pracích k edici nejstaršího slovanského parimejníku (liturgické knihy obsahující především úryvky ze Starého zákona uspořádané podle liturgického kalendáře) – edici připravily v r. 1998 právě Z. Ribarova a Zoe Hauptová (2. sv. z r. 2014 přináší další metamateriál). František Čajka připomněl Kyasovy názory na problém kontinuity staroslověnské vzdělanosti mezi velkomoravským obdobím a přemyslovskými Čechami 10. a 11. století – vyšel přitom z Kyasovy studie *Ke kulturním poměrům na Moravě v 10. a 11. století* (Slavia 50, 1981, s. 1–7).

V bloku věnovaném staročeskému biblickému překladu zazněly referáty Milady Homolkové a Kateřiny Volekové. První byl věnován především historii Kyasovy pětidílné edice nejstaršího českého biblického překladu *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká* (1981–2009, poslední dva díly dokončily, resp. podstatnou měrou připravily – v editorových intencích – Kyasovy mladší spolupracovnice a nástupkyně). V druhém referátu byly představeny aktuální projekty volně navazující na Kyasovo dlouholeté studium překladů bible do staré češtiny. Pro závěrečný příspěvek kolokvia vybrala Andrea Svobodová několik střípků z Kyasovy korespondence s Josefem Vašicou, Bohuslavem Havránkem a Jiřím Daňhelkou. Charakter „vzpomínkového odpoledne“, jak stálo na pozvánce, občas bránil kritičtějšímu zhodnocení Kyasova přínosu.

Na kolokviu zazněl také návrh na uspořádání reprezentativního výboru z Kyasových statí. Ty jsou ovšem relativně snadno dostupné a (pokud jde o biblické téma) syntetizované v knize *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, proto bych spíše přivítal výbor z domácích

prací týkajících se česko-polských jazykových a literárních vztahů či transferů ve středověku, počínaje např. Josefem Jirečkem, kde by mohl být velmi dobře zastoupen právě i V. Kyas.

Dosud neúplnější bibliografii prací V. Kyase sestavila Jana Kuběnová pro knihu *Slovník jazyka staroslověnského – historie, osobnosti a perspektivy* (eds. František Čajka / Marcel Černý, Praha, Slovanský ústav AV ČR, 2016, s. 347–362). Je důležité, že takový soupis Kyasových publikací existuje, a v budoucnu jistě poslouží k sestavení bibliografie pokud možno úplné. Upozorňuji proto na několik přehlédnutí: v soupisu J. Kuběnové chybí Kyasova stať z konferenčního sborníku *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury* (red. Jaroslav Porák, Praha, UK 1981, s. 48–54) a také několik jeho drobných, ale závažných příspěvků z oborového periodika: recenze Graciottiho monografie *La bibbia paleoboema...* (*Listy filologické* 89, 1966, s. 102–104) či recenze Součkovy monografie *Česká Apokalypsa...* (*Listy filologické* 91, 1968, s. 450–452). Neúplný je výčet recenzí na Kyasovy práce (opět zůstaly neexcerpovány starší ročníky *Listů filologických*), jinde se vloudily omyly, které na tomto místě nebudu zvlášť vytýkat.

Časový a generační odstup jen umocňuje monumentalitu Kyasova vědeckého díla, patrnou zejména ve výsledcích jeho celoživotního badatelského zájmu o české biblické překlady. (Jen na okraj: je vůbec překvapivé, jak moderní studium biblických vernakulárních překladů stojí na výsledcích práce jedné osobnosti – v Německu Wilhelma Walthera, ve Francii Samuela Bergera.) Na závěr si dovoluji ještě jedno upozornění: bohemistika dosud nedocenila význam Kyasových prací pro studium dějin staročeského překládání. V. Kyas podal po Eugenu Ripplovi, Josefu Vašicovi či Janu Vilikovském a vedle Josefa Vintra řadu cenných analýz sledujících právě způsob, jakým se čeští překladatelé vyrovnávali s latinskými termíny, vazbami apod. Také tyto podněty Kyasova bádání by bylo dobré dále rozvíjet.

Píše Petr Brod (8. 11. 2017)^{cz/de}

Kniha *Das deutschsprachige Prag*, vydaná koncem minulého roku Spolkem Adalberta Stiftera, známou kulturní organizací sudetských Němců, v Mnichově, má poněkud kuriózní ediční historii a nelze se jí zabývat bez podrobnějšího ohlédnutí za výchozí českou publikací z roku 2014. Ta se nazývá *Německy mluvící Praha. Galerie osobností*. Pro přehlednost budu v následujícím mluvit o *DP* a o *NMP*.

NMP byla kolektivním dílem přibližně padesáti osmnáctiletých studentů pražského gymnázia Na Zatlance, kteří se pod vedením profesora Radka Aubrechta a v rámci vyučování delší dobu zabývali postavením Němců v pražské společnosti zhruba od 18. století do konce druhé světové války a své poznatky shrnuli do dvou oddílů – třicetistránkové narativní kapitoly o *Životě německé komunity* a lexikální části v délce zhruba 220 stran, nazvané *Biografický slovník*. Tuto publikaci vydalo gymnázium Na Zatlance ve spolupráci s Nakladatelstvím Franze Kafky a za finanční podpory několika sponzorů, včetně Česko-německého fondu budoucnosti.

Rámcové zasazení situace pražských Němců do širších dějin českého hlavního města úvodní kapitola navzdory nadpisu, který vede k očekávání něčeho podobného, neposkytuje. Spíše se jedná o řadu krátkých medailonů o vývoji různých německojazyčných institucí v Praze (např. *Německá univerzita v Praze*, *Nové německé divadlo*, *Německé kasino*), kulturních jevů (*Pražský kruh* německojazyčných spisovatelů), společenských vrstev (*Pražští němečtí Židé*) či zájmových organizací (*Německé fotbalové kluby v Praze*). Důraz je na 19. a 20. století a výraznému židovskému podílu na existenci německojazyčného obyvatelstva v Praze je věnována dostatečná pozornost, která však nebrání tomu, aby se text nejméně na jednom místě nepřekrýval s antisemitským klišé o zámožnosti všech izraelitů (str. 37:

„Neopomenutelnou součástí německé pražské komunity byla i velmi početná a bohatá skupina Židů.“). Rodiče Lenky Reinerové i mnozí jiní německojazyční Židé v Praze by se asi silně podivili tomu, že o sto let později jsou automaticky přiřazováni do stejné společenské vrstvy jako dejme tomu Petschkové a Werfelové. Tato vlastnost úvodního textu, totiž absence sociálně-historického pohledu na vývoj německé menšiny v Praze, vede sice k zúženému a někde i zkreslujícímu pohledu na předmět zkoumání, je ale třeba přihlídnout k možnostem a zkušenosti mladých autorů. Vezmeme-li v úvahu skutečnost, že se jedná o středoškoláky, pak lze říci, že výsledkem jejich úsilí je celkem užitečný přehled některých aspektů života pražských Němců.

Otázkou však je, zda se výsledky snažení gymnazistů mají dávat tiskem do všeobecného oběhu. Ještě naléhavěji vyvstává tato otázka u druhé části *NMP*, tedy biografického slovníku. Ten se, stručně řečeno, nepovedl. Důvodem není ani tak výběr a obsah hesel, ale zcela nedostatečná faktografická, ortografická a jazyková kontrola. I když se v impresu tvrdí, že jazykovou kontrolu provedla Jana Pepelanová, čtenář po chvíli nabude dojmu, že text neprošel žádnou korekturou, a to ani tam, kde by zjištění stavu věci bylo možné prostřednictvím jednoho telefonátu. (Článek o mém otci Lvu Brodovi tak např. připomíná anekdotu o Rádiu Jerevan – „Ano, ale...“. Můj otec nepracoval u „české pojišťovny v Terstu“, nevrátil se později z Terstu do Prahy a nepůsobil „na ministerstvu vnitra“.) U studentů němčiny přímo bolí, píš-li, že Otto Brod napsal román *Der Berauschten* a v jejich kolektivu není nikdo, kdo by to poopravil. Tam, kde se autoři vydávají na pole exilu v anglosaských zemích, to místy vypadá ještě hůře, a tak se dozvídáme, že Carl Ferdinand Cori přijal pozvání na „Washingtonskou univerzitu v St. Louis“, zatímco Victor Leopold Ehrenberg učil „v Bedfordu v Londýně“. Takových příkladů by se bohužel dalo uvést ještě mnoho a celkem proto vzniká dojem, že životopisná hesla řadí *NMP* k podobně nepodařeným dílům jako je trojdielná příručka zesnulého Rudolfa Wlascheka *Biographia Judaica Bohemiae*, vydaná v letech 1995, 1997 a 2003 na univerzitě v Dortmundu.

Jak Wlaschekovo dílo, tak *NMP* vyšly v době, kdy se množí počet vědeckých životopisných kompendií o českých zemích, a jejich srovnání ukazuje, že vydávat díla tohoto druhu, vytvořená jednotlivci nebo skupinami mladých entuziastů, nemá velký smysl, bez ohledu na dobré úmysly autorů. Nadšením pro věc nelze nahradit odbornou průpravu, pečlivou práci s prameny, jazykové znalosti a důsledné redakční zpracování. Této výchozí pozice si byl zřejmě vědom i editor a překladatel *NMP* do němčiny, Wolfgang Schwarz (i jeho jméno *NMP* na str. 264 komolí!), který je kulturním referentem pro české země ve Spolku Adalberta Stiftera, sídlícím v Sudetoněmeckém domě v Mnichově. Tam vznikla myšlenka zpřístupnit *NMP* také německojazyčné veřejnosti, a to coby svědectví zájmu mladých Pražanů o multinacionální minulost jejich města. Pro Schwarze jako pro zkušeného historika v oboru česko-německých dějin přitom ovšem vznikla otázka, co si počít s textem, který má být atraktivní pro širší publikum a jehož podstatná část by se nedala převzít a přeložit bez nákladné revize. Zpracovatel se rozhodl pro radikální řešení – biografický slovník v *DP* chybí a německá verze je tedy obsahově v porovnání s originálem pouze torzem o 76 stranách. (Schwarz tuto skutečnost bez udání důvodu opisuje na s. 5 slovy: „bylo upuštěno od stručných biografii obsažených v české verzi.“) Brožura *DP* proto obsahuje jen úvodní kapitoly originálu, Schwarzem nikterak nerevidovanou a nedoplněnou. Přitažlivost německé verze je ale zvýšena větším počtem fotografií, které mají čtenáři podle editora a překladatele pomoci sledovat v dnešní Praze stopy někdejší německé přítomnosti. (Recenzenta maně napadá, že tomuto účelu by mnohem lépe prospělo německé vydání záslužného literárního místopisu Dana Hrubého *Cesta Pražským kruhem* z roku 2009.) Jako fyzicky lehký a intelektuálně nepřilíš náročný nástin německého prvku v dějinách novověké Prahy může *DP* takto vytyčený cíl splnit.

Radek Aubrecht / Wolfgang Schwarz (ed.): *Das deutschsprachige Prag*. München: Adalbert Stifter Verein, 2016, 76 s.

Proslovil Michal Bauer (15. 11. 2017)^{CZ}

Prinášíme laudatio, které proslovil Michal Bauer v rezidenci primátorky v budově Městské knihovny v Praze 7. listopadu t. r. při předání Ceny Jaroslava Seiferta 2017 Jiřímu Brabce a Jiřímu Opelíkovi.

„Znáte příběh. Ale budeme jej přece ještě vypravovat. Všechno bylo již řečeno; ale protože nikdo neposlouchá, je nutno stále začínat znovu.“ Často vzpomínám na tato slova, jejichž autorem je významný francouzský spisovatel André Gide. A tak přicházejí myšlenky o smyslu vyprávění příběhů, zachycování citů, o smyslu umění, o torzovité a selektivní paměti, o zapomínání, o vytrácení ze života, ze situací, z dějin, o upravování a konstruování světa i individuální a obecné historie, o návratnosti známého, ale již zapomenutého, někdy dávno, někdy zcela blízko. Slova se odrážejí od nedůvěřivých nebo ohluchlých uší, mysl je uzamknuta do zdánlivě bezpečné a definitivní jistoty. Marnost zdá se být značná, když si uvědomíme, že o nebezpečí systémů, které jsou nad člověkem a ovládají ho, mohou být natočeny tisíce filmů, složeny desetitisíce písní, napsány statisíce knih, a přece bude značná část společnosti svůj život ochotně dávat k dispozici tomuto systému, bez nátlaku, nýbrž dobrovolně se bude vzdávat alespoň toho dílu svobody, který může mít, v bláhové touze, že za ně autoritativní způsob něco vyřeší, zbaví je starostí a obav, zajistí jim – takřka automaticky, samozřejmě – spokojený život.

Když jsem si v posledních dnech znovu četl v textech, ve slovech Jiřího Brabce a Jiřího Opelíka, pozoroval jsem na sobě zvláštní stav opojení, zaujatosti, zabydlenosti v těchto textech. Oba mi něco ukazovali a kladli mně i sobě neustále otázky. Fascinující je rozsah jejich vědomostí, znalosti, obeznámenost s prameny, materiály, hloubka, do níž pronikají. Z ne mála současných odborných prací mám dojem, že jsou to cvičení v rétorice a předvádění toho, co všechno jsem schopen najít v zahraniční literárněteoretické literatuře, což je pak předváděno v rozsáhlých kompilativních pasážích. Jiří Brabec a Jiří Opelík přinášejí problémy a neobávají se přiznat, že si s nimi mnohdy nevědí rady. Nabízejí různé cesty, vědomí toho, že problémy, jimiž se zabývají, jsou komplikované, vrstvené, složité, v rozličných vztazích a vazbách, že poznávání je proces dynamický a vlastně vždy nehotový. Jedná se o myšlení v souvislostech a vztahování i vztahování se k aktuální době, je to myšlení a řeč subjektu vědomého si zodpovědnosti za svůj názor, za svůj úsudek a zároveň stále neuspokojeného.

Jiří Brabec mě stále svým myšlením podněcuje k nespokojenosti s dosaženým věděním, k vědomí toho, že literární dějiny nejsou nějakým obrazem, který nahlížíme, pozorujeme, kopírujeme, popisujeme, nýbrž že je konstruujeme, vytváříme je ze svého přítomného stanoviska, na základě toho, co víme, vkládáme do nich také své chyby i omyly, podněcujeme k uvědomění si toho, že s dílem, historicky ukotveným, sami přítomni v aktuálním okamžiku dějin, vedeme rozhovor, který nikdy nekončí. Tázání pokračuje, chce se mi říci – tápání pokračuje. Je to perspektiva vidění současnosti „i sebe sama v dimenzích dějin“. Je to uvědomění si vlastní zakotvenosti v dějinách, první je tedy sebereflexe, je třeba začít u otázek, proč si myslím právě toto, jak jsem na to přišel, nespokojuji se s příliš jednoznačným a povrchním, nenabízí se mi příliš snadný návod na řešení problému. Je to potřeba dívat se sám na sebe jako na druhého. Nebo ještě jinak: jednoduché návody nemohou vést k ničemu dobrému ani v literární vědě. Vedu s Jiřím Brabcem stále svoji řeč, když se obracím k literárním dílům, a závidím mu jeho rozhled a paměť, s níž mě odkazuje na texty či fotografie v různých svazcích a časopisech: „Zkus se podívat do 2. ročníku *Akordu* z roku 1929, najdeš tam Strakošovo pojednání o Julienu Bendovi nebo fotografie z 2. sjezdu SČSS najdeš ve *Světě v obrazech* z počátku května 1956.“ Jiří, děkuji za všechny odkazy, za všechna upozornění, za veškerou vstřícnost.

Jiří Opelík podněcuje svým entuziasmem pro umění. Povšimněte si, co a jak píše o poezii Oldřicha Mikuláška. Cituji: „Mikuláškova báseň je vždy živé klubko obdobně zavíjených

vztahů osobitých prvků. Je vzrušující, protože je sama vzrušena tím, čeho se zmocňuje, protože je sama vzrušením.“ Myslím, že v uvnitř takového interpretačního přístupu není primárně vědec, literární kritik či historik, nýbrž člověk, člověk hluboce empatický. Mohu zde parafrázovat, že interpretace Jiřího Opelíka jsou živým klubkem zavíjených vztahů osobitých prvků, že jeho reflexe je vzrušující, protože je sama vzrušena tím, čeho se zmocňuje, protože je sama vzrušením. A platí to pro mě o to více při vědomí Opelíkovy nejistoty a interpretační subtilnosti, vždyť ne nadarmo nazval texty věnované velkému českému básníkovi Holanovské nápovědy a ke svému podpisu mi doplnil k titulu knihy otázku: „Nebo spíše škobrtání?“ Rozhled Jiřího Opelíka je pro mě obdivuhodný, zároveň z jeho přístupu sálá lidskost, pokora, zaujatost. (U Jiřího Brabce se láska k uměleckým textům a zaujatost literárními dějinami projevuje skrytěji; jeho emocionalita je sofistikovaná.) Knihy, texty, literární díla pro něho nejsou předměty, nýbrž ožívají před ním a v něm, cítí svoji zodpovědnost vůči spisovatelům a literárním vědcům za interpretaci, kterou vysloví o jejich díle. Jiří, děkuji za veškerá nadšení a zaujetí, za stále vzrušující hledání v tom živém klubku, za to nezmrznutí na pólu.

Oba dnešní laureáty vyznačuje mravní i myšlenková integrita, vlastnost v dnešní době jen málo vídaná. Nezažil jsem u nich přelétavost názorovou, přizpůsobení se době, aktuální situaci pro prospěch, pro dosažení nějaké výhody či lepšího postavení. Ani stěžování si, že dějiny jim ublížily, že se jim stalo příkoří. Oba se ve svém myšlení doplňují, nabízejí různé přístupy, u Jiřího Brabce je to přístup analytický, racionální, u Jiřího Opelíka je patrná vášeň pro literaturu. Pro ilustraci uvedu jeden příklad rozdílnosti obou laureátů: nedokážu si představit, že by Jiří Brabec pojmenoval své knihy *Nenáviděné řemeslo* a *Milované řemeslo*.

Jiří Brabec a Jiří Opelík jsou nejen autory knih, ale také významnými editory, lexikografy i literárními kritiky. Z těchto oblastí připomínám alespoň lexikografické práce, v rámci nichž je Jiří Brabec spoluautorem *Slovníku českých spisovatelů*, s podtitulem *Pokus o rekonstrukci dějin české literatury 1948–1979*, resp. *Slovníku zakázaných autorů*, Jiří Opelík redaktorem a vedoucím redaktorem *Lexikonu české literatury* nebo s Rudolfem Havlem spoluredigoval *Slovník českých spisovatelů*, tzv. modrý, z roku 1964. Rád bych také vyzdvihl tak málo doceňovanou ediční činnost, u Jiřího Brabce se týká zejména svazků a spisů Františka Hrubína, Zbyňka Havlíčka, Karla Šiktance, Jaroslava Seiferta a Tomáše G. Masaryka, v případě Jiřího Opelíka se jedná o edice Josefa i Karla Čapků, Jana Skácela, Jiřího Ortena nebo Jana Kameníka. Pozoruhodné je, že se jejich zájmy v ediční činnosti stýkají, týká se to Masaryka, neboť Jiří Brabec se podílel na přípravě a vydávání jeho spisů, Jiří Opelík zase připravil zatím poslední vydání Čapkových *Hovorů s T. G. Masarykem*, nebo se to týká Jaroslava Seiferta, jehož vydání spisů Jiří Brabec řídil (zpočátku s Marií Jiráskovou) i se na něm sám aktivně jako editor podílel, Jiří Opelík připravil seifertovský výbor *Třeba vám nesu růže*, který vyšel v roce 1999. U obou laureátů je rovněž vidět, že literární kritika může být inspirací a uměním.

Ano, všechno již bylo řečeno, avšak je třeba stále začínat znovu a znovu. Neboť člověk dokáže sám sebe ohrozit nejvíce, dokáže tak často jednat sám proti sobě. To, co je tak křehké a ohrožené, je samostatnost (v) myšlení, integrita osobnosti, empatie. Myšlení jako intelektuální i estetická činnost, myšlení jako intelektuální i umělecká tvorba.

Píše Steffen Höhne (22. 11. 2017)^{cz/de}

Funkce bolesti ve vztahu k literatuře je předmětem frankfurtské literárněvědné disertace, ve které se **Sandy Schefflerová** zabývá interdependencemi mezi literárním diskursem a diskursem bolesti na příkladu vybraných textů *‘Pražského kruhu’ v kontextu moderny*; velmi pochopitelné téma, pomyslíme-li jen na povídku Franze Kafky *In der Strafkolonie*

[V kárném táboře], jež „vtělila“ bolest do literárního textu a v disertaci také zaujímá ústřední místo.

Jak se praví v úvodu, jde autorce o „esenci bolesti v literárním textu“ (s. 11), tedy o analýzu charakteristik bolesti, respektive rekonstrukci diskursu bolesti ovlivňujícího literární text a jeho (zamýšlený) účinek na recipienta (s. 10).

Bolest a vyrovnání se s ní jsou přitom podmíněny kulturněhistoricky a kontextuálně (s. 12), respektive lze je zažít pouze v kontextu „kultury a doby“ (s. 28), tudíž může přesvědčivě působit jen taková literárněvědná analýza, jež se u textů zaměřuje na jednotlivé vyprávěcí strategie, jež reprezentují bolest, na funkce bolesti a na znalost a význam bolesti (s. 16). Ve shodě s vybraným kulturněvědným paradigmatem se bolest stává zajímavou coby součástí kulturní mnemotechniky, protože bolest plodí vzpomínky a je sama vzpomínána – a obráceně může také teprve vzpomínka bolest vyvolat. Na základě těchto premis je literatura chápána zcela logicky jako „sepsané vědění o bolesti“ (s. 25).

Za pomoci odpovídajících Schopenhauerových, Nietzscheových a Freudových přístupů pak následuje kontextualizace diskursu bolesti. Bylo by nicméně žádoucí tuto část více zkomprimovat, protože obsáhlé parafráze Nietzscheho nebo i jinak záslužné kafkovské studie od Gerharda Kurze *Traum-Schrecken. Kafkas literarische Existenzanalyse*, ([Sen-Děs. Kafkova literární existenční analýza] 1980) nepřispívají nutně k pádnosti argumentace. Odkazy by zde jistě postačily.

Druhá část svazku je psána formou případové studie a zabývá se vybranými literárními texty, přičemž se zaměřuje na různé vztahové konstelace. Na příkladech Kafkovy povídky *In der Strafkolonie* [V kárném táboře] a *Doktor Guillotin* od Ludwiga Windera autorka sleduje příčinný vztah bolesti, což implikuje její „specifické působení“ jako „možnost k vykonávání moci“. Dialektickou kvalitu bolesti zase zkoumá u Ernsta Weiße na jeho románu *Die Galeere* [Galeje] a znovu u Windera v *Reitpeitsche* [Jezdecký bičik], aby se pak pustila do kvantit bolesti v Meyrinkově *Das ganze Sein ist flammend Leid* [Veškeré bytí je palčivé utrpení] a Brodově *Schloß Nornepygge* [Zámek Nornepygge]. I přes teoretizování, které působí trochu přepjatě, není zcela jasně vysvětlen rozdíl mezi kvalitou bolesti coby vztahu mezi kvalitou bolesti duševní a bolesti fyzické u tělesné rány (s. 225) a kvantitou bolesti coby zesílením bolesti (s. 325). Diskurs bolesti nicméně sleduje – a s tím lze souhlasit – logiku estetizace utrpení, přičemž analyzované texty neukazují „žádnou strategii utrpení“, nýbrž naopak vedou „tak hluboko, jak jen je to možné, do nitra domnělé bezvýchodnosti utrpení“ (s. 393).

Ne zcela jasný je pokus o zpětné propojení textů a diskursů s Prahou, vždyť textový korpus je přece odůvodněn „specifickou interkulturní konstelací“ (s. 15), popř. jako specifická „pražská směsice kultur“ (s. 393). To je naprosto správný poznatek, ale proč pak následuje výběr pěti autorů, kteří reprezentují pouze německojazyčnou, respektive německožidovskou část pražské literatury? Budiž přitom ještě odpuštěno vytěsnění veškerých teoretických konceptů ke komplexu interkulturality, nicméně dokonce důležitý nacionalistický diskurs, který byl konstitutivní také pro Pražský kruh, je podepřen pouze poněkud postarší studií Eugena Lemberga z roku 1969 (*Deutsche und Tschechen. Grundsätzliches zum Verhältnis zweier Völker* [Němci a Češi. Zásadní poznatky ke vztahu dvou národů]) (s. 69). Dochází tak k dalšímu tradování blíže nereflektovaného narativu dichotomie (Češi versus Němci), aniž je vzata do úvahy alespoň standardní literatura k této tematice. Budiž zde odkázáno pouze na práci Jana Křena, *Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche 1780–1918* [Konfliktní společnost. Češi a Němci 1780–1918] (Mnichov, 1996). Je samozřejmě politováníhodné, že literární vědci často nezohledňují práce dějepisců (což platí i obráceně a celé věci nepomáhá), ale zrovna kulturněvědný přístup, ve kterém má být fenomén bolesti použit nejen jako literární motiv, ale má být také zaveden jako historizující a kontextualizující kategorie, se musí takového nedostatku vyvarovat.

Na jedné straně je konstatováno větší porozumění (kdy přesně?) na kulturní úrovni (s. 70), které začalo kolem roku 1900 vymezením se vůči staršímu separatistickému modelu, aby bylo zároveň na straně druhé pozorováno posílení národního vědomí „na oficiální úrovni“ (co to má být?). Všední život, kultura a politika se prolínaly vždycky, a to nejen v Praze a českých zemích. Právě toto lze ukázat na existenci sdružování, přičemž se „spolky“ ale také „rozdělovaly“ (s. 70), obvykle došlo buď k založení nebo protizaložení podle vzorce akce-reakce, jako tomu bylo u školních a ochranných spolků, nebo k transformaci nadnárodních institucí v utrakvistické, jež se pak následně často nacionalizovaly.

Autorka konečně podléhá brodovské konstrukci „Pražského kruhu“ (s. 51), aniž by tuto konstrukci kriticky prozkoumala a náležitě reflektovala kontexty. Taková reflexe je sice vyžadována (s. 53), ale není provedena. Vůbec nejsou zohledněny novější studie, které se zabývají explicitně „interkulturním“ životem v Praze, například publikace *Praha-Prag 1900–1945. Literaturstadt zweier Sprachen* [Literární město dvou jazyků] (2010) od Petera Bechera a Anny Knechtlové, stejně pojmenovaná publikace *Praha-Prag 1900–1945. Literaturstadt zweier Sprachen* (2010) od Joza Džamba, studie Kateřiny Čapkové, momentálně k dostání už i v angličtině *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938* (2005) nebo *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag* [Rozdělené kultury. Historie česko-židovsko-německých vztahů v Praze] (1918–1938) (2012) od Ines Koeltzschové.

Nepřesnosti např. ohledně recepce (s. 51) nebo souběžného probíhání kafkovského boomu a oficiální kulturní politiky (?) prozrazují autorčinu neznalost příslušného bádání. To platí také pro údajně rozdílnou recepci pražské německé literatury v SRN a NDR (tak jednoznačně nelze procesy recepce a působení rozdělit, přestože podobné snahy v komunistické kulturní politice veskrze existovaly). Označení „Pražská škola“ (s. 55) nepochází od Kurta Krolopa, nýbrž má svůj počátek u Maxe Broda, respektive začalo být užíváno H. G. Adlerem. Autorka pracuje s Brodovým vypořádáváním se s tezí trojitého pražského ghetta, aniž by jen zmiňuje jejího původce Pavla/Paula Eisnera (s. 63). A co se týče spolehlivosti údajů u Steinfelda (s. 55), odkážme jen na recenze v germanistické ročence *brücken* (2010) a *Bohemia* (2010), dvě tak tematicky blízká periodika, že jejich opomenutí ve studii o Pražském kruhu poněkud vzbudí údiv.

Pokus pochopit Pražský kruh celkově vede k aditivnímu, ačkoli velice nekompletnímu a nekoherentnímu výčtu. Chybí tak např. návrhy současníků Josefa Körnera, *Dichter und Dichtung aus dem deutschen Prag* [Básníci a básnictví z německé Prahy] (1917/18) a H. G. Adlera, *Die Dichtung der Prager Schule* [Básnictví Pražské školy] (1976), chybí Brodův pohled na takzvanou sudetoněmeckou literaturu (s. 61), kvůli čemuž vzniká zvláště odkontextualizovaný dojem, kterému moc nepomůže ani pokus definovat Pražský kruh pomocí citátu z Brockhausu (s. 61 n.).

A to je politováníhodné, protože tak nakonec nedochází k provedení urgované kulturněvědné kontextualizace co do zkušeností s bolestí. Neboť texty Pražského kruhu právě se svými i interkulturně zdůvodnitelnými zkušenostmi se všemi antisemitskými, protičeskými a protiněmeckými, resp. také protihabsburskými invektivami s tím spojenými by toho s bolestí a diskursy bolesti mohly mít pravděpodobně co do činění hodně, dokladem čehož nakonec není pouze silný habsburský mýtus.

Přeložila Petra Grycová

Sandy Scheffler: *Operation Literatur. Zur Interdependenz von literarischem Diskurs und Schmerzdiskurs im ‚Prager Kreis‘ im Kontext der Moderne*. Heidelberg: Winter, 2016, 440 s.

Píše Michal Topor (29. 11. 2017)^{CZ}

Tak jako nad jinými svazky řady **Česká knižnice** by mělo být i nad letošní edicí **Johnovy** knihy **Večery na slavníku** (poprvé 1920), kterou jako devadesátý svazek řady a za „vědecké redakce“ Vlastimila Válka a Petry Hesové připravila Tereza Lojdová, možné uvažovat ve vztahu k **programnímu** zaklínadlu, sugerujícímu – snad v souladu s nějakou ustálenou představou o dějinách české literatury – „dlouhodobě koncipovanou ediční řadu, jež si klade za cíl představit v reprezentativní a textově spolehlivé podobě stěžejní díla české literatury od jejích počátků k dnešku“. Základní otázku, čím bylo podmíněno rozhodnutí zpřítomnit v tomto prestižním rámci právě tuto část Markalousova/Johnova díla (tzv. rámcový ediční **plán** avizuje ještě vydání románu *Pampovánek*), by editorka mohla nechat stranou (rozhodli zkrátka jiní, už dříve). Je nicméně faktem – patrně docela banálním –, že i ona sama svým edičním a vykladačským výkonem, který je soustředěn, resp. rozptýlen zejména v *Komentáři* stojí na konci pomyslné řady konkretizací Johnova textu. Proto se patří stopovat povahu dějinné či estetické stěžejnosti, již mu přičítá.

Statistickým argumentem by mohl být počet vydání a překladů *Večerů na slavníku*, jež z nějakého důvodu autorka podává v úvodní kapitole *Komentáře* nadepsané *Obsah a uspořádání svazku* – do ní ostatně vměstnala i leccos dalšího: charakteristiku Johnova představení „každodenní reality války, hrůznosti, bizarnosti i směšnosti vojenské mašinerie“, způsobu, jímž „zachycuje [...] značné množství postav“ i výčet těchto postav, dále zmínku o „pestrosti [uplatněných] stylových a jazykových prostředků“, o ocenění knihy „Cenou akademie věd a umění, cenou Zemského výboru moravského (1921) či jugoslávským řádem sv. Sávy IV. třídy (1930)“ (s. 391–392). Poučení v naznačeném směru lze hledat také v kapitole navazující – v nástinu Markalousovy/Johnovy dráhy. Ten se však vyznačuje především achronologickou roztěkaností a s ní souvisejícím rozptylem náhlých generalizujících diagnóz: „V celém životě i tvorbě Bohumila Markalouse / Jaromíra Johna je patrná vnitřní nezakotvenost, nejistota a osamělost [...], období bouřlivého ruchu a přátelské družnosti brzy nahrazovaly dny ticha, klidu a samoty“ (s. 393).

Za stopu literárněhistorického soudu pozorného k imanentní, tvaroslovné rovině dějin české literatury je možné považovat pojmově naivní konstatování v pasáži o vztahu Markalousovy válečné zkušenosti a textů později včleněných do *Večerů na slavníku*: „Z deníkových záznamů, útržkovitých vypravování, drobných anekdotických črt, vtípných postřehů, ale i z *hlubokých* úvah a *niterného* rozjímání vytěžil *autentické a živé* příběhy“ (s. 394, vyznačil M. T.; podobně je v Ediční zprávě řeč o „zdařilé a věrohodné imitaci“, s. 416). Editorčinu představu o místě *Večerů na slavníku* v dějinách české prózy lze tušit z rejstříku „velice různorodých“ vypravěčských, jazykových stylizací a postav (s. 395–399), především potom z kapitol *Vypravěčský styl Jaromíra Johna a Celoživotní snaha o dokonalost*. V první z nich editorka následuje (parafrází či citací) Johnova sebevymezení, opoziční vůči určité literární „módě“ či „běžné české produkci“ (slova Markalousova; jiné takové polemické vyjádření – o „papírovosti a artistnosti naší literatury“ – je citováno na s. 403), eviduje filiace v poli „generačním“ a moment předjímání směrem k Hrabalovi, přičemž Johnovu „schopnost typizovat a originálně, groteskně i citlivě propojovat tradiční s moderním, vytríbené s ohavným a tragické s komickým“ označuje prostě za „mistrnou“ (s. 402). Ve druhé jmenované kapitole je Markalousovi připsáno úsilí o vytvoření „nového typu literatury, který by byl autentický, umělecky střízlivý a souzněl s praktickým životem, tedy opakem tehdejších nároků při posuzování umělecké hodnoty literárního díla“ (s. 403). Není ovšem příliš zřejmé, co je tu míněno oním „tehdejších“, když předtím vydavatelka píše o desetiletích autorovy práce na textu. Závěrečná slova *Komentáře* jsou leda klamným sylogismem: „To, co bylo Johnovi v prozaických začátcích mnohými kritiky vytýkáno a co bylo zpochybňováno, je dnes chápáno [kým?] jako jeho největší přínos české literatuře, a právě proto [?] je načase znovuobnovit odkaz [?] *Večerů na slavníku* a představit je (nejen) nové generaci čtenářů v moderní kritické edici“ (tamtéž). Editorka i „odpovědná redaktorka“ (znovu P. Hesová) tu

přehledly, že už předtím, na konci partie nadepsané *Ohlasy kritiků*, zaznělo, že se kniha „v druhé polovině 20. století“ stala součástí „klasického fondu české literatury“ (s. 401).

Cestu k této kanoničnosti vydavatelka zachycuje jen letmo, v kapitole bůhvíproč umístěné mezi pasážemi, věnovanými Johnově vypravěčské technice a její inovativnosti. Cituje referáty A. Nováka, R. Weinera a R. Medka ze září, resp. října 1920, v souvislosti s druhým vydáním (1930) konstatuje, že „díky stále aktuálnosti tématu zaznamenalo větší zájem nejen mezi čtenáři, ale rovněž odborná veřejnost znovuoceníla Johnovu schopnost demaskovat podstatu člověka i jeho jazykové novátorství“ (s. 401). Nastalou rozpravu však dál neevokuje, předmluvu Františka Langera, která text knihy provázela právě počínaje druhým vydáním až k edici z roku 1948 (v *Našem vojsku*) editorka cituje jen zčásti. Důkladnou pozornost by zaslužil ostatně i způsob, jímž četbu své knihy prostřednictvím průvodních metatextů (předmluv, doslovů) v průběhu desetiletí moderoval sám John. Ve snaze vysvětlit údajnou masivní oblibu knihy v době jejího třetího vydání (1947) si vydavatelka vystačila s citací vyjádření Hrabákova. Mimo její zájem zůstala rovněž edičně-vykladačská iniciativa Blahynkova, započatá v letech šedesátých – mj. zaštitěná tezí: „*Večery na slavníku* jako by patřily víc do literatury šedesátých než dvacátých let našeho století. [...] Kniha vyšla v mnoha vydáních, ale zdá se, že její nejlepší čas nadchází právě teď“ (M. Blahynka: *Dílo, které nestárne*. In: J. John: *Večery na slavníku*. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 322–325).

Volbou výchozího textu (vydání poslední ruky z roku 1952) editorka nepřímou a zřejmě bezděčně upřednostnila spolu s jednou variantou i jeden z kontextů; proč, nepíše. Není (s. 415) uvedeno, že svazek vyšel v řadě *Žatva* a s Ladovými ilustracemi z roku 1950 – ty součástí nové „moderní kritické edice“ nejsou. Nesnadný úkol představit, jak se kniha vydání od vydání – zejména od prvního (1920) ke druhému (1930) a od druhého ke třetímu (1947) – proměňovala, řeší editorka přetiskem (verzí autorských předmluv), výčtem (jednak potenciálně užitečným abecedním „seznamem“ jednotlivých „povídek“ s údajem o otiscích, včetně časopiseckých, jednak výpisy próz vřazených postupně do toho kterého vydání) a nakonec i výběrovým různočtením.

Předkládá tu změny údajně „nejdůležitější“, které prý „vypovídají mnohé [?] nejen o naplňování autorského záměru při obměnách stylových i obsahových, ale též souhrnně a přehledně postihují rozdíly mezi podobami textů prvních vydání a zněním z roku 1952, které autor považoval za nejlepší“ (s. 423) – sluší se dopovědět: ano, považoval, avšak přece právě jen v dané chvíli. Opodál stojí (znovu), že „do různočtení byly zařazeny pouze podstatné rozdíly“ (tamtéž), v dalším odstavci lze číst (spolu s poukazem ke „čtenářské“ povaze edice): „do různočtení zařazujeme jen takové změny, které přinášejí nové skutečnosti nebo je naopak z textu vypouštějí; varianty, jejichž obsah je přímo vyjádřen, které nemění smysl a význam textu nebo vyplývají ze souvislostí [varianty, které vyplývají ze souvislostí?], neuvádíme“ (s. 424). Samo různočtení (nadepsané *Nejdůležitější změny*) je jistě výsledkem úctyhodného srovnávacího výkonu, jde nicméně z řečené definice o soubor svévolný, speciální potíže navíc nastávají v části, jež se váže k textům, které do „výchozího“ vydání nedoputovaly a do nového vydání byly včleněny jako příloha (v případě textu *Teprve když jsem viděl po sté a prvé* – není např. ani jasné, se kterým zněním je uvedené znění časopisecké konfrontováno, s. 467–469). Převažujícím dojmem provázejícím (redakčně posvěcený) výsledek editorčiny práce zůstávají rozpaky: toto je tedy „reprezentativní“?

Jaromír John: *Večery na slavníku. Sólové výstupy, zповědi, banality a sentimentality*. Praha / Brno: Nadační fond Česká knihovna, Ústav pro českou literaturu / Host (Česká knihovna, sv. 90), 2017, 497 s.

Píše Olga Kovaříková (6. 12. 2017)^{cz/de}

Friedrich Feigl (1884–1965) patří k umělcům, jehož „jméno je u nás celkem známé, zdaleka to však neplatí o jeho díle“ (Arno Pařík: *Návrat Bedřicha Feigla*. In: *Mezery v historii*. Cheb: Festival uprostřed Evropy, 2010, s. 181). I z toho důvodu skýtá monografie týmu badatelů vedených americkým historikem umění **Nicholasem Sawickým** na první pohled příslib svěžího náhledu na tvorbu umělce, který by dnes byl možná zcela zapomenut, nebýt jeho příslušnosti k umělecké skupině Osma (viz i [echo Marie Rakušanové z 17. 8. 2015](#)). Zájem o Feigla je totiž spíše výjimečným jevem na domácí badatelské scéně, která zaměřila své aktivity na doposud nepřilíš reflektované osudy německo-českých výtvarných umělců první poloviny 20. století teprve v porevolučních letech.

Dvojazyčná publikace, která byla vydána ku příležitosti Feiglovy retrospektivní výstavy *Okolo vidí svět* (GAVU Cheb, 2016) a jejímž kurátorem byl právě Sawicki, se skládá ze čtyř tematicky zaměřených příspěvků, které se částečně překrývají s jednotlivými etapami Feiglova života, definovanými místy bydliště. Jednotlivé kapitoly jsou uvedeny vždy v české a německé verzi a jsou doplněny obrazovým materiálem, obsáhlou biografií, seznamem pramenů a úvodním slovem z pera Sawického. Co se týče vlastní výstavy i struktury této doprovodné publikace, všechny zásadní připomínky už padly v recenzi Hany Rousové pro server *Artalk* (z [22. 2. 2017](#)). Charakterizujeme proto spíše jednotlivé příspěvky.

Sawicki, který na sebe v českém prostředí upoutal pozornost monografií o skupině Osma (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014), se v prvním příspěvku věnuje rané fázi Feiglova života včetně zahraničních cest za uměním a intenzivní spolkové a výstavní činnosti. Nejpopulárnější znalec Feiglova díla Arno Pařík z Židovského muzea v Praze ve svém textu zpracovává židovské motivy ve Feiglově tvorbě, ať už ve formě reminiscencí pražského ghetta, starozákonních příběhů či výjevů z cest po Palestině. Následná studie kulturní historičky Zuzany Duchkové mapuje Feiglovo působení v Berlíně, kam umělec přesídlil v desátých letech 20. století, včetně jeho vazeb na Franze Kafku. Rachel Dicksonová a Sarah MacDougallová z Ben Uri Gallery se zaměřují na Feiglův život ve Velké Británii, kam umělec emigroval ve třicátých letech, a to především na výstavní činnost svázanou s tamní komunitou přistěhovalců.

Každý z autorů zpracovává jiné aspekty Feiglova života podle svého odborného zájmu. Texty Paříka a Dicksonové s MacDougallovou jsou spojeny s kurátorskou činností v jejich domácích institucích, zatímco v centru kulturologické pozornosti Duchkové, která pod dívčím jménem Skořepová věnovala Feiglovi již několik svých textů, už nestojí Feiglova tvůrčí činnost, ale jeho osobnost kosmopolitního umělce se zprostředkovatelskými schopnostmi a s trojakou, česko-německo-židovskou (a později také britskou) identitou. Sawického fascinace Feiglem je však těžko uchopitelná a zdá se, že pramení spíše z překvapivě nekritického obdivu vůči osobnosti umělce – jak je ostatně nejvíce patrné z poněkud přemrštěných tvrzení v úvodu k publikaci –. Trefně to charakterizuje Rousová v již zmíněné recenzi, když podotýká, že Sawického „superlativní hodnocení“ Feiglova významu může jen sotva obstát tváří v tvář dosavadním poznatkům domácí kunsthistorické komunity, která Feigla považuje spíše za konvenčního malíře. Sawického imunita vůči evidentnímu je totiž podobná té, kterou Feigl projevoval vůči aktuálním děním své doby. Ostatně pokud by byl Feigl skutečně významným střeoevropským umělcem, proč by byl badateli tolik přehlížen?

Sawicki se domnívá, že je Feigl přehlížen především proto, že jeho „nezájem o kubismus byl pozdějšími komentátory interpretován jako známka toho, že je umělecky méně progresivní než jeho česky mluvící současníci v Praze“ (s. 37). Takové tvrzení se však v konfrontaci s dosavadním výzkumem musí nutně vyjevit jako reduktivní. České badatelské prostředí totiž Feigla nediskriminuje kvůli jeho nezájmu o kubismus, nýbrž jej usazuje na adekvátní pozici v kontextu uměleckého směřování příslušné doby. Feigl také rozhodně není umělcem separovaným od českého, respektive česko-německého kulturního prostředí, jelikož

i v emigraci zůstával v kontaktu s pražskými uměleckými kruhy. Skutečným problémem sice zůstává, že notné procento Feiglova díla bylo za války zničeno a že po jejím konci mohl být jako „český Němec“ jen těžko populární, avšak nelze ignorovat hlas domácích badatelů, kteří mají o Feiglově významu přece jen realističtější obraz než Sawicki. Pro střízlivější pohled na Feiglovo výtvarné dílo nemusíme chodit daleko. Stačí se podívat do příspěvku Duchkové, která ve Feiglovi vidí malíře se zajímavými adaptačními schopnostmi a „poměrně nepostradatelnou osobu v kulturní výměně mezi Prahou a Berlínem“ (s. 168), nebo dokonce k Dicksonové s MacDougallovou, které se o Feigla zajímají pro jeho „podstatný příspěvek přistěhovalcké komunitě“ ve Velké Británii (s. 221).

Sawického tvrzení si příležitostně protiřečí (na což upozorňuje i Rousová), mnohá by bylo třeba dále vysvětlit a některá balancují na hranici klíšé. Jako příklad uveďme tezi, že „Feiglův život i dílo byly hluboce ovlivněny holocaustem a druhou světovou válkou“ (s. 7). Nehodláme zpochybňovat, že Feiglův osobní život musela poznamenat ztráta většiny rodinných příslušníků, ale nebylo by záhodno osvětlit, jak se tedy dle Sawického válka promítla například do Feiglovy poválečné tvorby, která se vyznačuje hlavně portréty či anglickými krajinami? Tvrzení vyznívá o to podivněji, srovnáme-li jej s názorem samotného ředitele GAVU Marcela Fišera, který v rozhovoru pro Rádio Praha (13. 8. 2016) uvedl, že Feigl válečná traumata ze svého díla vytěsňoval. Totéž stanovisko – v tomto případě jasně podložené – nalezneme v příspěvku Dicksonové a MacDougallové, které poukazují na to, že práce vzniklé po Feiglově emigraci do Británie nenesly „politické zabarvení, spíše poskytovaly útočiště před úklady doby“ (s. 207).

Odhlédneme-li od podobných občasných zaškobrtnutí, jistou míru zklamání přináší zjištění, že publikace sice uvádí na scénu řadu dílčích poznatků, ale vcelku nepřináší nový pohled, který by přehodnocoval stávající výzkum. Při detailním čtení se jeví spíše jako kompilace dosavadních poznatků rozšířená o zajímavé detaily. Například při srovnání pasáží od Paříka a Duchkové s jejich dřívějšími texty věnujícími se Feiglovi se nelze ubránit dojmu, že kapitoly uvedené v Sawického publikaci jsou místy tím samým tělem oděným v přešitém hávu. Duchková i Pařík krom některých evidentních parafrází vlastních textů opakovaně uvádějí citace, které už zazněly několikrát předtím. Není to samozřejmě badatelským prohřeškem, nicméně to nahrává přesvědčení Rousové, že to vskutku důležité o Feiglovi již napsáno bylo.

Přínos monografie tak nakonec spočívá především v tom, že přináší čtyři různé, shrnující pohledy na umělce-světoběžníka s česko-německo-židovským původem a výborným organizačním talentem, který vynikal kouzlem osobnosti a obdivuhodnou adaptabilitou na prostředí, ale zároveň vykazoval zvláštní odolnost vůči proměnám (nejen uměleckých trendů) své doby. Ať už si nechal říkat Fritz, Bedřich, Frederick nebo Fred a ať už se věnoval portrétům, krajinám či biblickým motivům, zůstával v jádru „Pražanem“ Friedrichem Feiglem, který se opakovaně navracel ke stejným námětům a jehož umělecký projev se měnil jen pramálo. Ačkoli se v poslední době objevilo několik studií vrhajících nové světlo na bílá místa Feiglovy životní dráhy, včetně této monografie, zájem stále není a asi již nikdy nebude tak veliký, jak by si Sawicki zřejmě přál. I když to pravděpodobně nebyl její záměr, z celkového vyznění monografie totiž vyplývá, že skutečný Feiglův přínos evropské umělecké scéně nespočíval ani tak v jeho umění, jako v jeho uzlovém postavení v husté síti uměleckých konexí jeho doby.

Nicholas Sawicki (ed.): *Friedrich Feigl*. Řevnice: Arbor vitae a Galerie výtvarného umění v Chebu, ve spolupráci s Alšovou jihočeskou galerií v Hluboké nad Vltavou, 2016, 335 s.

Píše Robert Dittman (13. 12. 2017)^{CZ}

Až do rozmachu poobrozené češtiny ve druhé polovině 19. století ovlivňoval biblický překlad jako vlastně nejobsáhlejší český překlad své doby rozhodujícím způsobem spisovnou češtinu. Rukopisným biblí, jejichž nádherně iluminované exempláře stály tolik jako menší panství, i jejich tištěným následnicím bývala tehdy věnována po všech stránkách maximální pozornost. Časem vykrystalizoval český biblický styl jako nejprestižnější vrstva spisovného jazyka, pro niž je typická archaizující tendence, exkluzivnost a distanc od běžně mluvené češtiny. Tento styl modelují a pak popisují jako vzorový mnozí autoři gramatik češtiny od humanistických učenců až po Dobrovského, tedy plně čtvrttisíciletí. České země mají přitom v oblasti biblického překladu místo výjimečné: vznikla zde většina cyrilometodějského překladu, v polovině 14. století tu byl dokončen první kompletní překlad bible do slovanského jazyka a na konci středověku první tištěná slovanská bible. Udivuje množství zachovaných českých rukopisných biblí i počet tištěných edic 16. století, které měly dalekosáhlý vliv na jiné slovanské překlady, zejména polské.

Katolická **Bible svatováclavská** (1677–1715) je v této komunikační řadě vlastně protireformační odpovědí kdysi, tj. v předbělohorské době, převládajícímu nekatolictví, zejména je polemickou rezonancí konfesně vyhraněné bratrské *Bibli kralické*. O tom svědčí volba katolické předlohy, již v tomto případě byla latinská *Vulgáta Clementina* (poprvé vyšla r. 1592), závazné znění biblického textu pro římskokatolickou církev potridentské doby, i komentáře v duchu tzv. kontroverzní teologie, zaměřující se na obhajobu katolické věrouky. Ty jsou složeny na základě dobových katolických vykladačských autorit, zvláště jezuitských. Oproti *Kraličce* má *Bible svatováclavská* narativní ilustrace, zpodobující biblické děje, a místy se vyznačuje otrockou doslovností včetně hrubých latinismů. Celá ta doba předcházející vzniku *Bible svatováclavské* byla vskutku přelomová: tak dramatický demografický, kulturní a zároveň náboženský zlom jako v turbulentním období třicetileté války už české země poté nezažily. A přece je pro *Svatováclavskou bibli* příznačná i velká míra kontinuity: stačí poukázat na bratrský pravopis či ideál češtiny kralické a veveslavinské. A stejně jako v případě *Bible kralické* u nekatolíků, také vliv *Svatováclavské bible* u katolíků trval – jak přesvědčivě ukázal Josef Bartoň – de facto až do 20. století, jsou to tedy texty svrchovaně důležité. Je potěšitelné, že po průkopnických studiích zejména Josefa Vintra, zaměřených ponejvíce jazykově, a po vydání faksimile *Bible svatováclavské* s odbornými komentáři (2001) se celé památce dostává v posledních letech obnovené soustředěné badatelské pozornosti, která přináší nové impulzy a objevy.

Představovaný výbor čtení ze *Svatováclavské bible* vyšel letos v nakladatelství Karolinum zásluhou trojice osvědčených autorů (Ondřej Koupil, Jiří M. Havlík, Martin Mádl) na připomínku třisetletého výročí jejího dokončení. Jedná se o edici tehdejších perikop na neděle a církevní svátky, tj. biblických úryvků pokrývajících významné dny liturgického roku. Vstupní slovo k celému počínu napsal kardinál Dominik Duka. Vlastní edici perikop předchází obsáhlá předmluva z pera výše zmíněného trojlístku autorů, za edicí čtení následují ukázky komentářů *Svatováclavské bible*, ediční poznámka, bibliografie, soupis zkratek a rejstříky.

Edice perikop, zabírající stránkově největší část recenzované publikace, je přitom přehledně rozvržena: každé neděli či svátku je rezervována samostatná strana, doplněná v dolní části několika málo vysvětlivkami u hůře srozumitelných slov. Uvádí se časové určení perikopy v rámci roku, identifikuje se lokalizace biblických úryvků, případně nutné editorské dodatky jsou umístěny v hranatých závorkách.

Celá edice je pojata velkolepě jako barokní výstava textu a obrazu. Jde o úspěšně realizovaný experiment „ke čtení a prohlížení“ (s. 17), kdy je český katolický barokní text, transkribovaný s maximálním ohledem na širší čtenářskou obec, doplněn barevnými fotografiemi dobových nástěnných maleb z českých a moravských kostelů a klášterů, v menší míře pak reprodukcemi

tehdejší drobné knižní grafiky a fotografickými průzory na originál editovaného tisku z netradiční perspektivy. Citlivá hra barev, odrážející se mj. i v červeném odlišování názvů perikop či v některých zvýrazněných údajích rejstříků, a editovaný text připravený pro auditivní percepci uvádějí čtenáře do barokního stylu, jenž v českých zemích přinesl nepřehlédnutelné hudební, sochařské, architektonické či malířské umělecké výkony. Edice je tak jakousi barokní hostinou sladěné a přehledně servírované rozmanitosti, zasahující stejně jako dobová zbožnost různé lidské smysly. Estetický požitek je dotvářen příjemným formátem knihy a kvalitním papírem.

Záměr editorů zpřístupnit z *Bible svatováclavské* právě perikopní čtení může na první pohled překvapit, zejména když již máme k dispozici edici jejího čtveroevangelia, pořízenou Milanem Kopeckým roku 1991, nebo vydání toliko *Matoušova evangelia*, vytištěné roku 1939, a hlavně když si uvědomíme, že celá mešní liturgie probíhala v době vydání *Svatováclavské bible* u katolíků latinsky. Nicméně české úryvky z perikop či celé perikopy se předčítaly před kázáním, umístěným typicky mimo mši, a tak právě tyto pasáže *Bible svatováclavské* měl šanci zaslechnout řadový katolík oné doby. Navíc překlad perikop má na české půdě dlouhou a pozoruhodnou tradici. Vždyť staroslověnština v bohoslužbě včetně perikopních čtení, která jsou přímo zmiňována dobovými papežskými dokumenty, se stala hlavním věroučným sporem mezi byzantskou misí a latiníky na Velké Moravě; jeden z posledních projevů přímé kontinuity velkomoravské tradice, Jagičovy glosy asi ze začátku 12. století, jsou připisány právě na místech perikopních čtení východní liturgie; těsně po 13. století vznikl český evangeliář, nejspíš co pomůcka pro nově se objevivší „kazatelské“ řády, působící ve městech; ve 14. a na počátku 15. století asi mohli Pražané slyšet charvátskohlaholské perikopy v Emauzském klášteře, stará čeština pronikla do liturgie hodin a v desetiletí po Husově upálení už byla mešní liturgie u radikálních husitských proudů zcela bohemizována. Žádost o povolení číst „evangelium a epištolu“ česky se opakuje v požadavcích husitů a později to byla vedle přijímání podobojí právě tato část mše, jíž se utrakvisté lišili od katolíků nejmarkantněji. Na plnou bohemizaci liturgie navázala ve druhé půli 15. věku a důsledně ji podržela jednota bratrská. Brzy po Bílé hoře, roku 1621, byla ovšem čeština v liturgii zakázána a ve funkci liturgického jazyka přežívala dál jen v exilu.

Zastavme se ještě u předmluvy vydavatelů perikop *Bible svatováclavské*, neboť je v mnoha ohledech objevná a stává se základním, neopominutelným poučením o pozadí a realizaci celého překladatelského projektu. Ten je, dodejme, možno s jistou nadsázkou označit za jezuitský: realizovala ho česká provincie Tovaryšstva Ježíšova a – jak detailně ukazuje předmluva – biblické komentáře se značně opírají o řádová exegetická a jiná díla. Mimochodem, podobně jezuitská byla tehdy i gramatografie češtiny. A nejen ona: česká jezuitská provincie dosáhla už v 17. století pozoruhodného misionářského rozmachu, vyzařujícího i do daleké ciziny, a tak český jezuita, krátce misionář v Moskvě, píše na konci tohoto věku první mluvnici ruštiny pro cizince, v české jezuitské tiskárně vychází nedlouho předtím první mluvnice lužické srbštiny, jezuitští misionáři vzešlí z české provincie působí od Latinské Ameriky po Čínu a někteří přitom popisovali nářečí, s nimiž se při hlásání Krista setkávají. Ale zpět k předmluvě recenzované edice: ta přináší nová zjištění o předlohách *Bible svatováclavské*, kontextech a osobách překladatelů i jejich literární činnosti, cituje rukopisné jezuitské prameny, včetně těch uložených v římském jezuitském archivu. Představuje napřed pražské arcibiskupy Matouše Ferdinanda Sobka z Bílenberka a Jana Fridricha z Valdštejna, kteří překládání iniciovali, pak osoby translátorů (Jiřího Konstance, Matěje Štajera, nejistého Jana Barnera a jeho možné další spolupracovníky) a jejich literární činnost i proces vydávání překladu. Dále popisuje strukturu bible a podrobně komentuje rozvrh sazby tiskové dvoustrany, přibližuje jazyk a styl překladu, komentáře a paratexty *Bible svatováclavské* a konečně strukturu liturgického roku jako klíč k výběru perikopních úryvků. Nechybí ani zmínka o vizuální složce vnímání u katolíka barokního času. Před čtenářem je tak plasticky rozprostřena barokní kulturněhistorická krajina, po níž může poučeně putovat v dalších partiích knížky.

Výše nákladu prvního vydání *Nového zákona Svatováclavské bible* (3 000 exemplářů) je vlastně středovou hodnotou mezi nákladem kralické *Šestidítky* (1 000 kusů) a na kralické vydání z r. 1613 textově navazující *Hallské bible* z r. 1722 (5 000 kusů). Podotkněme, že Dědictví svatého Václava, jež finančně pokrylo náklady na vydání *Svatováclavské bible* (a čeština tehdy byla některými chápána jako „jazyk svatováclavský“), vyprodukovalo zhruba za tři generace mezi lety 1671 a 1751 na osmdesát tisíc česky tištěných knih s náboženskou tematikou. Na okraj a pro zajímavost – dnešní tržní cena prvního vydání *Svatováclavské bible* se pohybuje zhruba v rozmezí 25 až 40 tisíc Kč.

Ediční zásady recenzovaného vydání perikopních čtení, formulované O. Koupilem, jsou promyšlenou akomodací vzhledem k určení publikace. I zde je přístup novátorský, střídavě experimentální: záměrem je krom zprostředkování tištěného znění „simulovat situaci člověka naslouchajícího biblickému úryvku [...] a rozhlížejícího se po okolí, kde mohou být přítomny obrazy, nebo rozpomínajícího se na obrazy, s kterými se setkal už dřív“ (s. 287). Při transkripci se vychází od „zvuku“ (takže vsuvky jsou začleněny do editovaného verše bez signalizace, vynechávají se marginální poznámky původního tisku, odstraňují se čísla veršů), jež je transkribován novočeským pravopisem (novodobá editorská interpunkce, velká písmena podle současné ortografické kodifikace). Chápeme-li křesťanství jako náboženství knihy, dostává se zvláštního akcentu druhé straně „biblické mince“, zvěsti a svědectví šířenému mluveným slovem. Připomeňme, že právě kázání se stalo stěžejním žánrem české prózy přelomu 17. a 18. století a jezuité v něm vynikali. Služba Božího slova patřila ostatně k jejich třem „obvyklým službám“ (*consueta ministeria*).

Čtenáři se představovanou kompaktní edicí perikop *Svatováclavské bible* dostává zasvěceného ochutnání vypjaté dynamické okázalé barokní estetiky a vlastně i hlubokého barokního zájmu o jazyk, jak byl reflektován katolickými jezuitskými gramatikami českého jazyka a jak se, motivován zas jinými tužbami, v oné době projevoval i v panglotických úvahách a thesaurových snahách nekatolíka Komenského.

Jiří M. Havlík / Ondřej Koupil (Eds.): *Svatováclavská bible. Nedělní a sváteční čtení*. Praha: Karolinum, 2017, 311 s.

Napsal Ludwig Winder (20. 12. 2017)^{cz/de}

Ještě v srpnu 1915 novinář a prozaik **Ludwig Winder** (nar. 1889, Šafov/Schaffa) zkoušel nastoupené vládě militarismu oponovat upomínkou ke starému dobrému pojmu rakušanství. „Wir waren doch immer die geschmackvollen, wohlerzogenen Österreicher (so nannten uns die Brüder im Reich bewundernd, mit leisem Spott): wollen wir nicht lieber dabei bleiben?“ (Vždyť jsme přeci vždy byli ti vkusní, dobře vychovaní Rakušané (tak nás s obdivem a náznakem ironie nazývali říšskoněmečtí bratři): nechtěli bychom raději zůstat při tom?), *ptal se* (Deutsche Zeitung Bohemia, 15. 8. 1915); *cit. dle Kurt Krolop: Ludwig Winder. Sein Leben und sein Erzählerisches Frühwerk (/1967/, eds. Jörg Krappmann u. Jaromír Czmero, Olomouc, 2015, s. 54). Koncem roku 1917 již pojem rakušanství kladl jinak, se zjevnou (ironickou) nechutí k charakteristice, ustálené v pruské rozpravě. V úvahové črtě nadepsané **Oestereicheln [Rakouškování]** (DZB 90, 1917, č. 352, 25. 12., s. 5), již zde podáváme, vyzval k jeho nové inkarnaci, ukotvenější v realitě válečného strádání.*

Sváteční vydání deníku se ostatně sice na několika místech k vánočnímu kontextu vztáhlo (nejoproštěněji ve skice Von Schaukelpferden und Ministerfesseln. Eine Weihnachtsgeschichte /podepsáno Peter Heilstadt, tamtéž, s. 5/ a také prostřednictvím

beletristické „vánoční přílohy“), dominovala mu však směs časových, palčivých (zahraničně-)politických zpráv a otázek – jednou z nejobezřetněji sledovaných oblastí bylo v této době Rusko, také s ohledem k nadějím, s nimiž k části tamějších (předrevolučních) vládních kruhů vzhlíželi někteří čelní představitelé české politické scény, odmítající nyní na půdě říšské rady loajálně podpořit Černínovo mírové vyjednávání. „Die Deutschen in Böhmen sind gewohnt, den täglichen Guerillakrieg mit der tschechischen Politik durchzuhalten und sich niemals schlafen zu legen, ohne Wachtposten ausgestellt zu haben“ (Němci v Čechách jsou zvyklí setrvávat v každodenní válce s českou politikou a nezamhouřit oka, aniž by měli někoho na stráži), konstatoval vídeňský zpravodaj (r.: Der Wahn vom tschechischen Staate, tamtéž, s. 3).

Ke „slovu“ Rakousko se Winder vrátil necelý rok poté – v půli října 1918, v čase zániku – fejetonem Abschied von Oesterreich (DZB 91, 1918, č. 283, 17. 10., s. 4 – srov. Krolop 2015, s. 56). Moment rozpadu a ztráty jako by náhle a naléhavě ozřejmoval význam a nenaplněný potenciál toho, co mizí – vzdáleno přece jen posměšné značce „oesterreicheln“, již na rakouský svět uvalili říšskoněmečtí „bratři“. „[...] Nun aber, da ein letzter Sturm das langsame Zerstörungswerk vollendet hat, befällt uns ein Herzklopfen, das wir früher nie gespürt haben, wenn es in dem Mauerwerk noch so gefährlich rieselte. In dieser Stunde wissen wir wie nie zuvor, was uns Oesterreich gewesen ist [...]“ (Nyní ale, když poslední bouře dokonala pomalé dílo zkázy, zachvacuje nás tlukot srdce, jaký jsme nikdy dříve necítili, když se ještě zdivo tak nebezpečně sypalo. V této hodině víme jako nikdy předtím, čím pro nás Rakousko bylo), zaznamenal Winder.

mt

Oesterreicheln – Rakouškování

Rakouškování je slovo, které vzniklo v Prusku. Pokud se tam někdo jeví jako milý chlapík, ale právě proto není považován za úplně bystrého, řekne se o něm: rakouškuje. Je to pochvala i výtka zároveň, přičemž výtka samozřejmě převládá. Prus kouká na celek. Pokud má z člověka respekt, řekne: to je chlapík. Dokonce i o hejtmanovi z Kopníku Prusové s jistou pýchou říkají, že to byl chlapík. Rakušan je v jejich očích nanejvýš milý chlapík. Dokonce i Lueger, jehož surová průraznost jistě byla spíš pruská než rakouská, dokonce i tehle nejzdatnější Vídeňan byl pro Prusy pouhým milým chlapíkem.

Inu, mně rozhodně nepříjde, že my Rakušané jsme takoví milí lidé. Rakouský domovník umí být nepříjemný jako žádný pruský. Rakouský rotmistr dovede být sprostý jako každý pruský. Obzvláště teď. Pokud člověk vejde ve čtvrtém roce války do obchodu a něco chce, nenajde se nikdo, kdo by byl milým chlapíkem. Naopak: lidi jsou všude zatraceně sprostí. Pustí se do člověka, ještě než otevře pusou. Pokud někdo hodně cestuje po Rakousku a má hodně co do činění s lidmi, určitě mu už tihle lidé milí nepřipadají. Nanejvýš poměry.

Co je tedy na Rakušanech „milé“? Místo definice, která by jenom nadělala zmatek v pojmech, použiju jedno vídeňské slovo, které je příznačné pro celé Rakousko: Ismraarecht – Kydobrý. Přeloženo do spisovného jazyka: Ist mir auch recht. – To je také dobré. Nebo: Takhle to taky půjde. Nebo: Není to tak důležité. Kdo by chtěl popírat, že tato rčení, která obsahují rakouský pohled na svět, nepůsobí navýsost sympaticky. Člověk prostě nemá žádné protivníky, protože sám není protivník. Tak to alespoň většinu času bylo. Než přišla válka a člověk byl najednou přinucen vidět své protivníky, kteří samozřejmě existovali dlouho před válkou, které ale z pohodlnosti vidět nechtěl. Člověk se k nim choval podle zásady Kydobrý. Pro ty druhé to bylo ještě lepší. A tak vzniklo v Prusku slovo rakouškování.

Během tří a půl válečných let se postupně projevila nepříjemná pachůť tohoto lehoučkého, a přece tak závažného slova. Příliš dlouho se to trpělo, už dávno se to mělo zabít. Kdyby se to udělalo, bylo by teď uhlí ve všech kamnech v celém Rakousku. Lístky na chleba, lístky na mouku, lístky na tuk, lístky na cukr by se těšily velké úctě. Električka by jezdila jako za mírových časů do jedenácti v noci. Šlendrián centrálních institucí a organizací by nebyl možný. Děti by seděly v teplých školních třídách a učily se. Parlament by pracoval lépe. Brambor by bylo až až. Pivaři by nemuseli strádat u vína. Tisíce strašlivých věcí, které derou mnohým život a všem nervy, by odpadly. Jedním slovem: milé poměry by skončily.

I teď ještě budou existovat Rakušani, kteří se budou užasle ptát: Jo, ale copak to přesto vždycky nějak nešlo? Člověk nemusí být žádný bláhovec, aby se tak ptal. Odpovídám na to: Šlo to možná u nás, u ostatních to cválalo, bouřilo, a to je ten rozdíl. Dneska záleží na tempu, které člověk v životě zvolí. Chodec se musí nechat předjet cyklistou, cyklista autem. Rakušan vždycky viděl pěkné počasí a za pěkného počasí se rádo chodí na procházku nebo vyjíždí v drožce. Konkurence se žene kolem v autě, vidí přátelsky mávajícího procházkáře a řekne: milý chlapík. Haha! Hehe! A je pryč. Zanechá za sebou oblak prachu. A tak tu člověk stojí v oblaku prachu a konkurence už se dávno činí. Má se tu říct: Kydobrý?

Nemá se, už se nesmí. To by byla sebevražda. Lidé, kteří to stále ještě říkají, zakládají klub sebevrahů. Ano ale: lze vylézt z vlastní kůže? Ach ty zamžená nevědomosti! Dávno už to přece není jen kůže, je to mozek, srdce, nos, jsou to všechny svaly, jež potřebují novou orientaci. Celé tělo, a především celá duše. Nová orientace evropského ducha se musí dotknout také nás, každého jednotlivce. Kydobrý? Nic není dobré! Okna dokořán a čerstvý vzduch dovnitř! Zde přítel a zde nepřítel. Chceme slavnostně vyhlásit, že Kydobrý je mrtvé. Našim nepřátelům uvnitř a vně říšských hranic bude připadat, že to od nás není milé, ale my už nechceme být milí: tím začneme.

Překlad Winderova textu: Petra Grycová

Napsala Růžena Vacková (27. 12. 2017)^{CZ}

150. výročí Šaldova narození (22. 12. 1867) připomínáme málo známým nekrologem za F. X. Šaldou († 4. 4. 1937) otištěným ve čtrnáctideníku katolické orientace *Tak* (roč. 1, 1937/38, č. 8, 16. 4. 1937, s. 143–145), který založil a řídil R. I. Malý a jehož odpovědným redaktorem byl Aloys Skoumal. Jeho autorkou je teoretička a historička umění, klasická archeoložka a divadelní kritička a esejistka Růžena Vacková (* 1901), osobnost protifašistického a protikomunistického odboje, od jejíhož úmrtí (14. 12. 1982) uplynulo nedávno pětatřicet let.

Růžena Vacková je dnes známa především jako symbol nezlomnosti a etické integrity. Byla vězněna již během druhé světové války za aktivní účast v odboji (bratr Vladimír a švagr Alexandr Gjurič byli popraveni), v roce 1952 byla odsouzena v inscenovaném procesu za špionáž ve prospěch Vatikánu a USA na 22 let do vězení, stala se jednou z prvních signatářek Charty 77. Pocházela z nacionálně založené rodiny podílející se aktivně na dění Československé republiky. Matka Růžena Vacková Vašátková byla blízkou spolupracovnicí senátorky Františky Plamínkové, v letech 1921–1928 stála v čele nejvýznamnějšího brněnského ženského spolku *Vesna*; otec MUDr. Bohumil Vacek spoluzakládal Československý Červený kříž, stal ředitelem státního zdravotního ústavu. Patřil k širšímu okruhu „pátečníků“ v domě Karla Čapka. Růžena Vacková se orientovala od svých studií klasické archeologie, historie umění a estetiky na antické umění, jemuž věnovala svoji habilitační práci *Římský historický reliéf* (1930). Nesoustředila se jen na

antiku, ale také na středověké umění a od počátku třicátých let sledovala soustavně českou divadelní scénu v deníku Národní střed, v konzervativních revuích jako Tak nebo Modrá revue. Mezi nacionálně orientovanými intelektuály si získala významné postavení a její hlas zazníval v diskusích o orientaci české kultury konce třicátých let. Její názory se v té době začaly odchylovat od konzervativního nacionalismu, a blížila se názorově ke skupině kolem revue Národní myšlenka. Jiří Brabec v nově vydaných Dějinách „nové“ moderny (s. 85) připomněl její reálný program nacionalismu, který vyslovila na konci roku 1936 v anketě Národních listů Národu národní kulturu: „Dnešní vlastenectví, navazujíc na tradici, musí podporovat především všesky zduchovňující myšlenkové směry a jevy, a to na základě evropské latinity; mělo by pak budovat na individualistickém základě.“ Tyto představy ji stále více odváděly od dogmatického nacionalismu a dovolily jí vlastně i sblížení se zcela odlišnými názorovými východisky. Je to např. zřetelné v jejích odpovědích ve válečných anketách s kritiky, které inicioval E. F. Burian ve svém Programu D. Její znalý a kladný vztah k jeho divadlu se stal jednou z ústředních linek válečné divadelní monografie Výtvarný projev dramatického umění, kterou však bylo možno vydat až po válce. Tuto práci doplňují studie o soudobých českých herečkách, které vyšly jako součást oslavné a obranné knihy Žena v českém umění dramatickém (1940), věnované Haně Kvapilové. Do centra se zde skrze obdivované herečky prodralo téma řeči – české řeči a smyslu tragédie a skutečného antického dědictví. Nekrolog F. X. Šaldy je jedním z textů Vackové z doby těsně před Mnichovem, v nichž – podobně jako v portrétech T. G. Masaryka (také v Tak) a ve zmíněné anketě Národních listů – formulovala svůj konzervativní, individuálně statečný a mravní postoj, který ji po válce vedl ke konverzi a také do vězení.

lh

Růžena Vacková: Výprava za F. X. Šaldou

F. X. Šalda řekl, že mrtví žijí v živých mocněji, a čím pak víc je velkých mrtvých v národě, kteří spojitě žijí s živými, tím bohatší, plodnější a jemněji rozlišný je život všech živých dál a dál. Nuže, i jeho pradědský štít visí již na kmeni české kultury a pronikne ještě mocněji ze stále bohatnoucích větví českého rodu, poněvadž nebude nikdy zapomenuto jeho dílo a jeho jméno, které není jenom rodopisným záznamem, poněvadž podoba jeho působení objeví se v rodových podobách dalších generací.

F. X. Šalda je skutečně novou větví v českém životě; nemůžeme ho srovnat v úhrnu i v hlavním postoji, tuším, s nikým v české minulosti. Je totiž naprosto z doby, z níž vyšel, z doby již přítomné, bohatěji a po svém s námi žil, a z níž zakládá novou českou tradici. Jeho osobnost – při vši své mravní a intelektuální mnohotvárnosti, při proměnlivosti, která vybuchovala v protimluvech, při nezbadatelnosti jeho reakcí, které někdy nedovolily jednodušším porozumět jeho obrátům – představovala úhrn duševního dění předválečného i dnešního. F. X. Šalda byl osobností ucelenou tak, jako je hranitou jedinství krystal vybroušený do mnohotné soustavy zrcadlících hlatí. Šaldův vývoj, toť sled výbrusů pod dojmem novým a novým, které jeho bytost zpracovávala s úporností a pronikavostí poznávání, až se vyhranil krystalinický útvar povahy do přirozené a čisté podoby jediného mnohohranu. Dnes již víme, že Šaldova proměnnost a rychlé, někdy bleskurychlé obraty myšlení i souzení u F. X. Šaldy měly svou výsostnou duchovní logiku a že nebyly pouze projevy tak řečené svobodné osobnosti, která, obnovujíc se stále ze sebe i z okolí, je v úhrnu obrazem vlny za vlnou. Relativismus jeho postojů byl cele podmíněn životní látkou, již mu dala jeho doba. Při přeměně věků jsou individuality výslednicí silových náporů a teprve ti daleko pozdější mohou zase řídití jednosměrně sebe i jiné. F. X. Šalda, který nutně vycházel z liberalismu, nasál zde tvořivou neschopnost stanovisek absolutních. Byla to neschopnost tvořivá: Šalda rychle postihl zmrtnění a zplanění myšlenky, za níž kdysi stál, a proto – poněvadž měl nárok, aby jako spolutvůrce kulturních brázd, z nejhloběji zabírajících –

hledal zase plnost životní jinde. Při jeho životnosti bylo to jenom pochopitelné, poněvadž on sám nesnesl, aby i jeho vlastní zrno pohynulo nepěstěnou setbou. Šalda byl osobností mohutné *jsoucnosti*, nejen silné působnosti. Proto soudy F. X. Šaldy měly silovou platnost, ne tak vždy směrem k souzenému, avšak jako čiré poznání osobnostní, které inspirujíc se ze skutečnosti vytváří vlastní novou skutečnost myšlenkovou.

Šalda nebyl vlastně kritikem; byl nesmírně jemným a citlivým filosofickým pozorovatelem, který nad záminkou umělecké a kulturní skutečnosti odvažoval své vlastní vřazení a podle toho zákonnost dění. V tom byl jeho řád, kterému se podrobil, nazíraje ostatně sám svou kriticko-esejistickou činnost jako osobnostně výběrovou. Co promluvílo k němu řečí srozumění nebo hlasem protivným, tomu odpovídal; jedině tomu. F. X. Šalda – probíráme-li se k němu příměrem – byl by patrně v jiných dobách psal bouřlivé a vášnivé myslitelské traktáty a byl samovolným rádcem panujících, zvolil v naší době tvar sdělení době souladný: hřímavě učil pod záminkou umělecké a kulturní kritiky. Šaldův zápisník – toť civilní obměna nějakých soudobých listů k občanům měst pražských a lidu českému. Toť obrys jeho soudobé podoby, jejíž linie kryly osobnost duchovně horlitelskou.

Tato soudobost má však téměř jakoby prorocký znak. Vždyť tento syn fin de siècle a učitel nové slohové epochy místo morálií a necesárií hlásal výsostnou etiku uměleckou; byl kallopoiem, šířitelem krásna. Mírou duchovního napětí byla mu *ctnost* umělecké krásy a hodnoty. Velmi významný znak na přerodu věků a znak, který z F. X. Šaldy i evropsky tvoří osobnost velkou. Vždyť vidíme: tam, kde mohl být sveden, tam vedl. On právě z krasodušství konce století učinil svou žeň *etickou*. Zde prorocství postižené z jeho osobnosti:

zdá se již, že po střídách věků, které tíhly k duchovnu cestou povznášející, avšak na dítě člověka příliš výlučnou, cestou záporu všeho hmotného, aby v opojení bez míry daly se hmotou opojit – nastává nový sloh. Je to návrat k duchovnímu určení člověka, avšak cestou pokorného uznání podoby a krásy skutečnosti, cestou prostého zušlechťování údělu a velebením stvořeného jako obrazu božského. Zdá se již někdy, že vidíme tuto epochu, tento nový sloh: je to jakési produševnělé helénství, které přijímá s radostí a obrozující se touhou úděl hmotného působení a povznese jej modlitebně, přinášejíc i v kráse dar své ctnosti. Snad – zjednobozštěné helénství?

K této střídě epoch byl zprostředkující a zakladatelskou osobností F. X. Šalda již tím, jak z jeho díla vyzívá odezva nad klasickým, a jak z podvědomí z jeho vnitřní výchovy pronikla klasická řeč z umírajících rtů. Až srovnáme jednou jeho eseje, z nichž nejkrásnější a nejbohatší vyhlédají ducha období i lidí helénsky laděných, mnohé bude ještě zřejmější, než jak prozatím, nad kusem souborného díla pouze intenzivně tušíme. Již těmito studii, které skládal do klína české kultuře, aby tak ve zprostředkující zkratce poučil vnímavého barbárka o stacích, které unikly jeho mladosti. Rouboval však nikoli staré formy a stará poznání, nýbrž výhonky nových štěpů, z nichž něco vlastního má teprve vyrůst. Což, je snad Šalda předznamenáním, že nejvýraznějším nositelem nového slohu bude jeho lid?

Šalda byl skutečně českým interpretem evropské kultury a skutečně především pro svůj lid. Tato zřejmá a úkolově vědomá vlastenecká služba Šaldova řadí ho právě mezi přímé předky. Zde nebylo nikdy pochybností o Šaldovi, leda snad v prvých létech, kdy proti domácímu universalismu zbrojil výzbrojí jiných směrů latinské evropské kultury. Ostatně, jak i v tom málo se vnitřně opíral o cizí autority a jak i v nich si vybíral jenom osobité a dočasně platné zbraně podle svých českých hledisek a pro české potřeby, o tom svědčí žertovná, a tuším, i veřejně přiznaná věc, že mladý Šalda velmi často kryl své vlastní myšlenky jakoby parafrázující citací a interpretací nějaké osobnosti cizí. Bylo to nepoznatelné proto, protože uměl ducha takového, jakoby správného výkladu, podložit osobnosti, která myšlenky ladila. Tak třeba v určitých případech Tainovi. Lidem přísně přesným může se zdát tento postup – ostatně možný jenom u duchů silných a v sobě zacílených – hříchem na liteře zákona a nezákonnou libovůli. Rádi věříme, že pro tento nešvar bude mít jednou literární historik tuhou práci, aby shledal podle vlastních výroků „vliv“ na F. X. Šaldu, když Šalda sám

takhle ovlivňoval své předlohy; zato skutečné vlivy budou mít často podobu, alespoň směrovou, jeho vinných i nevinných obětí, které byly tomuto Saturnovi soustem k vlastnímu růstu.

Nelze nám rozhořčovati se svorně s akribií jiných oborů, protože i v této libovůli je Šalda celý, i onen nedostizný džunglí Šalda. Ostatně měl tehdy, mladý Šalda, i věcnou pravdu. Jeho myšlenky by byly v době notýskových výpisků a citačního okouzlování dávno tak neplatily, jako když jejich tělesnost přioděl rouchem citace ze spřízněné autority. A tato cílevědomost, která užívá slabší ješitnosti ze sčtetlosti a podřizuje autorskou pýchu základnímu účelu – je cílevědomost právě sloužící osobnosti.

A ostatní jeho proměny v soudech o lidech? Nuže, vyplývaly také z nesmírné rafinovanosti jeho duševního života, z rafinovanosti o to víc bolestné, že výrazem vnitřního řešení nebyla finesse, ale prudký vitální výpad. Šalda konstitucí byl člověk zdatný a zdravý, byl však v životním pohybu zkrocen svou chorobou, a skladba jeho tělesnosti dávala jeho přejemným a nervním niterným stavům vybuchnout prudce a jakoby ranou. A poněvadž dopad jeho rány byl určitý a prudký, neměl Šalda před soudem lidí ony možnosti vývojových ústupů, které snadněji splynou u duší měkčeji a neurčitěji promlouvajících. Naslouchající nedovolili mu „vývoj“, protože jeho soud vyzněl autoritativně.

A říká-li se, že se F. X. Šalda dal někdy v drobném zvrátit k soudu lepšímu či horšímu, že mnohdy nevybíral líc k pohlazení a hrud' k pobití, nuže, často rozhodovala jeho citovost. Myslím, že F. X. Šalda byl studnicí mocných a čirých citových pramenů; a zde byl jeho mužský život zkomolen. Snad nám to ponechalo Šaldu celého k jeho lidské působnosti, a jsme tedy povinni přijmout důsledky této dobré sudby se vším, co vzešlo z jeho siroby ve zlém i dobrém. Ostatně kdykoli, on intelektu tak vitálního, vykonal čin. Křivka dopadu jeho soudů nebyla snad balisticky zacílená, avšak v duchovém světě se vždycky něco hnulo a vždycky vyšla obnovná nějak proměna života.

Patří už mimo rámec výpravy k F. X. Šaldovi rozprava o tom, jak se zpronevěřil životní metodě svého relativismu a své nadřazenosti nad určitý postoj tím, že v posledních několika letech se přiklonil určitě k jednomu směru politickému, jenž není jen směrem politickým. Ale tady již bude třeba hovořit nejenom o Šaldově ideovém charakteru, ale i o jeho problematických přátelích.

Napsal Otokar Fischer (bonus)^{cz/de}

Navazující na nedávný dvousvazkový výbor Literárních studií a statí Otokara Fischera (eds. Emanuel Macek a Jos. Čermák, k vydání připravil Michael Špirit. Praha: FF UK, 2014) prostředkujeme zde – v českém originále a německém překladu – několik drobnějších publicistických textů, jež zůstaly – tak jako mnoho jiných – stranou tohoto výboru. Ukázkou soustředíme k letům 1932–1934, tj. k období razantního střetu s hmotnými i ideovými emanacemi temnicí říšskoněmecké reality, a tedy i nového průzkumu pojmu němectví, klademe ji jako doplněk k textům Německo a my, Dvojí Německo (obojí z května 1933, k prvnímu z nich se váže polemika s Paulem Winterem – viz zde noticku O tom zemětřesení či Wassermann a Němci (z června 1933), jež zmíněný výbor zahrnul.

mt

Německé, příliš německé (Lidové noviny 40, 1932, č. 164, 31. 3., s. 1–2)

Město Výmar slaví největšího ze svých velikánů a hodně zblízka vypadá to takto: Kdejaký obchod s botami, tam jim ve výkladní skříni žehná Goethe; bonbóny se kupují ve zvláštním obalu s jeho tváří; v ulici, která se jmenovala a posud jmenuje po císařovně Augustě, je vystaven Goethův vinný odkaz, na němž se vypočítávají sorty, jaké mívál rád; jinde je tak názorně, až se občanům sliny v ústech sbíhají, zpodobeno, kterak zasedal Olympan se svou družinou a jak ambrozijsky mu do chřípí voněla vepřová: poblíže se ukazuje róba, kterou kdys na sobě měla jeho vnučka Alma; novým elektrickým svítelnám přezdívá se Goethelampe a jejich nákup se doporučuje citátem, že prý Goethe toužil po vynálezci, který by odstranil nepohodlné stříhání knotu; na Frauenplanu stojí prodavačky přestrojené za bělorouché panny a nabízejí preclíky zvané Gretchenzöpfe, jež vyrábí pekař zapletený prý do pověstné kdys aféry Domelovy; říká si hrabě Arnold, v krámu u něho je natřískáno jako naproti v domě Goethově, jehož blízkosti je si dobrý obchodník plně vědom: neboť na sáčcích, v nichž se prodávají jeho Goethemundsemineln 1832–1932, je výslovně natištěno, že ten závod je „zrovna naproti sousedu Goethovi“.

Krátce před světovou a říšskou oslavou města Výmaru vyšly v tamním tisku prudké útoky proti cizákům, kteří přijedou ohrozit staroněmecký ráz německého města, a hodně zblízka vypadá to takhle: Stý úmrtní den Goethův blíží se už půlnoci; ve vinném sklepě, který se, jakž by ne, zve sklepem knížecím, je namačkáno hostí, že se tam skoro dýchat nedá. „Hle, symbol Německa, jež trpí nedostatkem místa i volného vzduchu pro svou existenci“, ozve se zlomyslná poznámka od prostředního stolu, u něhož sedí – nomina sunt odiosa – několik diplomatických zástupců Evropy střední, východní i západní jakož i severní Afriky; ale nemluví se tam v jazycích slovanských, ale především a ne pošeptmu řečí státníků, francouzsky: to proto, že hlavní slovo má muž, který, jak lze bez nadsázky říci, je v dnešním Německu osobou mezinárodně nejchráněnější.¹ Byl před svou politickou kariérou germanista, vydal před dvaceti lety pojednání o jednom Goethově románě, a tedy není divu, že ovládá i výraz Goethův a do své mateřštiny míchá německé droby: to zvlášť tehdy, obrátili se k vůkolním stolům. Neboť třebaže to zní jako žert, středem celé společnosti je pojednou ten cizák, po gaskoňsku si pohrávající s boдрými návštěvníky; a když si z nich jeden jediný podovolí nemístnou poznámku, způsobí to mezi přítomnými, z nichž dobrá polovina je hitlerovská, takové pobouření, že vlastenecký tuzemec je málem vyhozen ze dveří a cizí host naopak zahrnován pozváním (jež odmítne), aby se šel pobavit do větší místnosti, která se na rozdíl od knížecího sklepa jmenuje dvorem, arciže opět knížecím.

Z dálky a předem bylo plno dotazů, zda se tam ve Výmaru něco nesemele, ale ve skutečnosti a hodně zblízka to bylo tak: V staré hospůdce U Bílé labuti, kam si prý tu a tam zaskočil z vedlejšího svého domu také Goethe, seděli sice tři rasově zcela spolehliví zuřivci a koulejíce očima svolávali blesky na hlavu toho „žida“ Gerharta Hauptmanna a toho „židáka“ Thomase Manna – ale potom, když přišel hlavní slavnostní den pod záštitou říše, nebylo vidět po celém městě opozičního odznaku ani praporu. Arci, jakmile dr. [Heinrich] Brüning a dr. [Otto] Meissner jakožto představitelé nejvyšší říšské moci z města odjeli, hned se vztyčila na Durinské bance,² dvacet kroků od slavnostní výmarské dvorany, hakenkreuzlerská vlajka a stejný odznak zavlál na redakci deníku Der Nationalsozialist, dvacet kroků od Goethova domu. Ve výkladu má tento žurnál samou německo-fašistickou literaturu, o Goethovi a Výmaru poučuje leda nezbytný Bartels. Kupodivu: Stačilo by přec, aby si germánští antisemité dali práci a rozvodnili několik stránek z Chamberlaina, vždyť také oni by se mohli ze svého stanoviska oprávněně hrdě tlouci v prsa a volati: „denn er war unser!“ Ale – a zde přestávají žerty – kdo se na věci dnešního Německa dívá nejen jako na vítanou příležitost

¹ André François-Poncet (1887–1978) byl v letech 1931–1938 francouzský velvyslanec v Německu. Roku 1910 publikoval studii a kritický komentář pod názvem *Les Affinités électives de Goethe*.

² Thüringische Landes-Hypothekenbank AG ve Výmaru.

k úsměškům, musí si s jistou hrůzou ze skutečnosti říci: oni se Goetha nedovolávají proto, že by jim nijak nepomohl: proto – že ho nepotřebují. Naprosto by se mýlil, kdo by snad měl za to, že k výtržnostem nedošlo z obavy nebo zalekanosti: naopak, je to znamení organizovanosti a kázně, kterou si nejněmečtější dnes výlupek němectví ukládá. Nechť je na hnutí sebe víc, co dráždí k odporu nebo snad k smíchu: to, co se skrývá za ním, k smíchu není a jméno i zjev Vůdce jsou příznaky čehosi, co ani nelze brát dosti vážně, protože to mimoděk vtiskuje ráz i směr také leckterým projevům Německa dnes oficiálního.

O Goethově smrti pateticky se mluví jako o rozmezí věku, a kdo by si něco chtěl namlouvat, příkládal by smířlivosti, jež zdánlivě panovala za letošních oslav, rovněž památný jakýs význam. Posuzováno strážlivě a hodně zblízka vypadá to jinak: Rok 1832 byl tak asi uprostřed mezi červencovou revolucí a perzekucí Mladého Německa: a letošní 22. březen – řekněme to s brutální otevřeností – byl epizodou mezi dvěma prezidentskými volbami, po nichž přijdou volby ještě ožehavější. Chybujeme leckdy, že si – obzvlášť v literatuře – všímáme spíš věcí, jaké se nám v Německu líbí, nežli těch, které nám jsou proti srsti. A přece jen při všech sympatiích třeba si být vědomu toho, že jsou chvíle a situace, při nichž se každý našinec v Německu mimoděk přistihne při citech málem „bolševicko-švejkovských“ – i v oblasti goethovské! Klobouk dolů na místech posvěcených básnictvím, ve výmarském parku, v Tiefurtu, před Belvedere atd. – ale těžko, přetěžko se kdokoli, přetěžko se kdokoli, kdo to s republikánstvím míní vážně, vcítí se do německé psychologie v té mrazivě chladné „knížecí hrobce“, kde oba největší básníci Němců odpočívají v irelevantní společnosti panovnického rodu, který dnes už nepanuje. Pro Němce je důvěrný vztah mezi pojmy Fürstengruft a Dichterst, pro Němce byla i letos jednou z nejdůležitějších starostí pozornost věnovaná někdejší výmarské vévodkyni, která byla slavností i hrobce i v divadlech přítomna: ještě živější byl arci zájem, přijde-li či nepřijde-li německý kronprinz. Heine by měl dostiučinění, jak správně v mnohém prorokoval. A jiný velký psycholog Německva, ten, jehož památce se poklonit bylo mi po tolika letech ve Výmaru znovu potřebou srdce, byl by mohl své úvahy o lidském, příliš podle svých předtuch doplniti neméně kousavými aforismy o věcech německých, příliš německých.

Případ Heinricha Manna II. (Čin 4, 1932/1933, č. 27, 2. 3. 1933, s. 637)

Čtenáři se pamatují, že Heinrich Mann odmítl loni přednášet u příležitosti výročí úmrtí Emila Zoly a prohlásil na dotaz, že tak činí (mimo jiné důvody) proto, aby se vyhnul útokům pravicového tisku a aby neztratil své místo v akademii umění, kde byl doposud předsedou básnické sekce. Ani jsme tehdy netušili, že tato příhoda bude mít pokračování. V těchto dnech byly polepeny sloupy v Berlíně provoláním,³ aby se pokrokové a socialistické živly v Německu spojily v poslední hodině proti nastupujícímu fašismu a reakci. Provolání podepsali Heinrich Mann, staříčká kreslířka Käthe Kollwitz⁴ a jiní. Říšský komisař pruského ministerstva vyučování, dr. [Bernhard] Rust, vynutil nato okamžitě na předsedovi akademie prof. [Maxi von] Schillingsovi svolání plenární schůze akademie a žádal vyloučení všech, kteří podepsali provolání. Jelikož hrozilo rozpuštění akademie věd a umění, což by ohrozilo některé členy i hmotně, ohlásil Heinrich Mann „dobrovolně“ své vystoupení. Ještě před schůzí vystoupila Käthe Kollwitz, v plenárním zasedání, které bylo nadmíru bouřlivé, jehož jednání však bylo prohlášeno za důvěrné, vystoupil dále berlínský stavební rada [Martin] Wagner. Alfred Döblin a Leonhard Frank dali protokolovat svůj ostrý protest. Heinrich Mann se tedy nezachoval, ač se o to tolik snažil. Neušel ztrátě místa v akademii, na němž si tolik zakládal. Fašisté dělají teď v Německu nový pořádek. Podaření republikáni a socialisté Německ pocítují teď svrchovaně odplatu dějin za svou nerozhodnost a kunktátorství. Poučení pro jiné přichází

³ Jde o *Naléhavou výzvu* [Dringender Appell] Mezinárodního socialistického bojového svazu (Internationaler Sozialistischer Kampfbund) z června 1932. Za tuto i následující poznámky patří díky překladatelce Kristině Kallert a jednomu z redaktorů *E*fora* Štěpánu Zbytovskému.

⁴ Käthe Kollwitz (1867–1945), německá grafička, malířka a sochařka.

z Německa trochu pozdě. Nezdá se, že by se levičáci aspoň jinde vzmužili. Zatím stoupá i v jiných státech toliko odvaha a drzost pravicových kruhů. V Německu se sklízí nyní ovoce střílení do dělnictva v lednu 1919...

Intelektuálové kolem Hitlera (Čin 4, 1932/1933, č. 29, 16. 3. 1933, s. 691–692)

Jedenáct profesorů mnichovské univerzity se postavilo veřejným prohlášením za Hitlera. V říši je prý již tři sta profesorů univerzit, kteří stojí při německé národně socialistické straně „dělnické“. Mezi nimi však není jediného významného jména. Celý německý intelektuální svět učenců, badatelů a duševních vůdců je v opozici k Hitlerovi. Nemluvme dnes o tom, přišla-li tato opozice německého intelektu proti Hitlerovi včas a jednala-li vždy správně a dosti rázně. Dnes je tedy dvorním básníkem Franz [sic!] Braun,⁵ alias Hans Heinz Ewers. Ve službách hitlerismu vystoupil poprvé veřejně na oslavě výročí pohřbu skladatele národně socialistické bojovné písně, nazvané Horst Wessellied. Jednotlivé sloky písně jsou dosti známé z humoristických časopisů celé Evropy („Bis das Judenblut vom Messer spritzt“). Ewers je teď náramným antisemitou a nejraději by vyvraždil všechny židy, socialisty, internacionalisty a pacifisty za jedinou (bartolomějskou) noc. Hans⁶ Heinz Ewers nebude tedy již plodit umělého tvora Alraune z těla prostitutky a ze sperma popraveného vraha, bude psát na Hitlerovu zakázku životopis skladatele hitlerovské hymny a současně se bude starat o národně socialistickou kulturu. Mnozí však v tom vidí přímé pokračování jeho „vědeckých“ pokusů z „Alraune“...

Pohled do německého panoptika (Čin 4, 1932/1933, č. 31, 30. 3. 1933, s. 736)

[*Hermann*] *Göring*, ministr vnitra, ministr letectví, říšský komisař pro Prusko, je nevléčitelný morfinista. V sanatoriu byl nejnásilnějším pacientem.

[*Ernst*] *Roehm*, setník, přidělený teď Hitlerovi jako šéf štábu, vedoucí úderných oddílů (S. A.), přidělený komisaři Bavorska v hodnosti ministra, je pohlavně úchylný.⁷ Když socialistický novinář před časem otiskl několik jeho milostných dopisů chlapcům, byl hitlerovci ztýrán v budově sněmu;⁸ jeho manželka byla zároveň telefonem pozvána, aby si přišla pro kosti svého muže.

Dr. [*Bernhard*] *Rust*, říšský komisař pro školy, dozorce akademie věd a umění,⁹ odkud vyšťval Käthe Kollwitzovou a Heinricha Manna, byl již několikrát soudně uznán nepřičetným.¹⁰ Trpí takovou mozkovou chorobou, že si nedovede pamatovati některé jevy ani pět minut.

⁵ Fischer má na mysli postavu umělce Franka Brauna z Ewersových románů *Der Zauberlehrling oder Die Teufelsjäger* [Čarodějův učeň. Zaklínači ďábla, 1909, čes. 1925], *Alraune. Die Geschichte eines lebenden Wesens* [Alrúna. Příběhy živoucí bytosti, 1911, čes. 1921] a *Vampir. Verwilderter Roman in Fetzen und Farben* [Upír. Zmatený román v barvách a cárech, 1921, čes. 1926].

⁶ Později Hanns.

⁷ Publicista Helmuth Klotz (1894–1943) zveřejnil v březnu 1932 tři Röhmovy dopisy berlínskému lékaři Karlu-Güntherovi Heimsothovi, potvrzující jeho homosexualitu.

⁸ Klotze napadli poslanci za NSDAP, když seděl v restauraci říšského sněmu s Otto Welsem. Byl zraněn, v březnu 1933 emigroval do Prahy a později do Paříže.

⁹ Oficiální název: Pruská akademie umění (Preußische Akademie der Künste).

¹⁰ Během první světové války utrpěl Rust zranění hlavy a roku 1933 mu byla diagnostikována neuralgie trojklaného nervu, která zřejmě přispěla k jeho alkoholismu.

Dr. [sic!] [Manfred von] Ki[l]linger, činný účastník několika atentátů a vražd, je dnes říšským komisařem pro Slezsko.¹¹ Nařídil odvolání paragrafů, které zakazovaly tělesné tresty ve školách.

[Alfred] Hugenberg, o jehož všestrannosti jsme již psali, terorem ovládl nyní poslední demokratický list německý, Berliner Tageblatt. Dosavadní jeho majetník Moose [sic! Hans Lachmann-Mosse] mohl jenom prohlásit:

– Ich bin ein Geschäftsmann und kein Märtyrer!

Z německých trapností (*Lidové noviny* 41, 1933, č. 382, 2. 8., s. 7)

Mnichovská akademie věd rozesílá spis nazvaný Goethovým přátelům v zahraničí;¹² byl vysázen a opatřen předmluvou, když vypukla nacionální revoluce, která pořadatele, Hugo Landgrafa, přiměla k stručnému aspoň dodatku, teď že teprve bude světu jasný význam Goethův a ten prý záleží v tom, že byl symbolem „völkischer Kraft und Grösse“ a že to byl tvořivý „Nationalgeist“, který duchu světa dal život a smysl: ne tedy Goethe kosmopolita, nýbrž Němec, ne-li Němčík; ne tvůrce a propagátor literatury světové, nýbrž Goethe ve svém zúženém teritoriálním významu má teď Evropě imponovat! Zvykli jsme takovým dodatečným korekturám v předmluvách vědeckých spisů z let válečných a lze se připravit na leckteré nadělení v písemnictví naukovém, které teď bude víc a zřejměji než dosud v službách nejtendenčnějšího a nejtěsnějšího národnictví. Nemenší cenu symptomatickou má např., že známý dějepisec nejnovější literatury, profesor bonnské univerzity Hans Neumann [sic!],¹³ věnuje nový soubor svých esejí s názvem Změna a vyplnění „dem Führer und dem Dichter“, to jest, tištěnou frakturou a tučnými písmeny, Adolfu Hitlerovi a Stefanu Georgemu, jejichž spojitý kult by se dal doložit i citáty jiných ctitelů. Ale nebylo by správné domnívat se, že v druhém táboře, emigrantském, jsme ušetřeni věcí, mírně řečeno, podivných. Drobný příklad: Alfred Kerr napsal před měsícem do francouzských novin zprávu o své „citové cestě“ za hranice, ten referát se týká také nás, protože v něm píše o pražském německém divadle, hezkých dívkách a chutných Taliánech; v Praze prý ho přepadl údiv nad tím, že by německé divadlo mohlo nadál existovat i bez jeho, Kerrových kritik; ale nejhezčí pointa stojí v IX. odstavě (samo sebou i tentokrát autor své kapitolky čísluje římskými číslicemi)? Je mu teskno při pomyslení, že snad nikdy už nebude moci psát německy, to jest v tom jazyce, kterému on, Kerr, tolik dal! To není chybné čtení, Kerr nechce nikterak říci, že německý jazyk toho hodně daroval jemu, nýbrž on, Alfred Kerr, dnes vyhoštěnec, vystupuje v póze neuznaného bohatého dárce. Ať je v tom trochu z koketní ironie, která se Francouzům snad líbí, ale pro niž není doba zvolena nejvhodněji, či ať je míněno zcela vážně – na každý způsob je to dokument, který nezasluhuje, aby zapadl, a který ukazuje kus Německa dnes vyhnaného a umlčovaného ze stránky ne zrovna nejskromnější a nejsympatičtější.

Jak si to představují (*Lidové noviny* 41, 1933, č. 420, 23. 8., s. 7)

Walther Linden, vydavatel vlivného časopisu germanisticko-pedagogického a autor i obnovovatel rozšířených vědeckých knih, sestavil směrnice, jimiž se literární věda má nadále řídit v Třetí říši, a *Lidové noviny* přinesly již podrobný článek o těchto Aufgaben einer nationalen Literaturwissenschaft, jakož je vůbec nutné, aby naše veřejnost byla bedlivě a objektivně zpravována o tom, co se u našich sousedů děje a co bude mít – aťsi nám to citově

¹¹ Říšský komisař pro Slezsko toho jména neexistoval. Otokar Fischer měl „dr. Killingerem“ patrně na mysli Manfreda von Killingera, který byl v době zveřejnění článku krátkou dobu říšským komisařem pro Sasko. Doktorát ovšem neměl.

¹² Landgraf, Hugo: *Goethe und seine ausländischen Besucher (Den Freunden Goethes im Auslande)*. München: Deutsche Akademie, 1932.

¹³ Správně Naumann.

a myšlenkově jde sebevíc proti srsti – důležité ozvuky v naukovém ruchu. Vedle odbornického zájmu vyžaduje si ta poučná knížka též poznámky kulturně-politické. Jestliže Walter Linden nechce znát Lessingovu svobodomyšlnost, ani Kellerovu demokratičnost, ani Heinovu útočnost, je to interní věc jeho disciplíny: jestliže tvrdí, že oba Zweigové, Wassermann, Sternheim, Hasenclever mohou klidně být škrtnuti z novodobého vývoje německého písemnictví, je to věc jeho svědomí a jeho vkusu; jestliže si libuje v epitetech jako „blutvoll“ a „durchblutet“, je to zcela v souladu nejen se slohem, ale i s událostmi krvavého roku 1933: do oblasti však mimoněmecké, a tedy do rezortu zahraničního zasahuje svými závěrečnými výhledy a poznámkami o nastávajícím vlivu německé kultury na ostatní svět. Když pak z výše svého primitivismu dekretuje, právě nyní že přišla chvíle, kdy „mladí, nevyvinutí národové evropského východu“¹⁴ (to jako Slované) sáhnou po němčině a vyvinou se z nadvlády dorozumívání francouzského a anglického, tedy nezbývá než vysloviti podiv nad tím, jak si hitlerovský oberlehrer představuje vývoj evropské osvěty.

O tom zemětřesení (*Lidové noviny* 41, 1933, č. 431, 29. 8., s. 7)

Před několika dny psal tu Paul Winter o „sborníku německé prózy od světové války“ a nadchl se objektivitou, již vydavatel Otto Forst-Battaglia projevuje v otázce židovské. Byl by se nadchl méně, kdyby byl věděl, že stanovisko Forsta-Battaglie sic je „křesťansky konzervativní“, jeho jméno že je „zčásti německé, zčásti italské, jeho krev polská, jeho vzdělání evropské“ – jeho původ však židovský: bližší údaje by našel v jednom z posledních čísel Vesp[e]rova časopisu Die neue Literatur. Ostatně, kdo nahlédne do netendenčního odborného listu Deutsche Literaturzeitung z 6. srpna, bude Forsta-Battagliu brát ve věcech germanistických s obezřelou rezervou. Stejně podivný je úvodní odstavec, v němž Paul Winter vykládá, že nemáme ignorovat německé písemnictví národní na prospěch německé orientace republikánské: je to totéž, co jsem též já několikrát vyslovil, nejdůrazněji v přednášce, kterou si Paul Winter k mému překvapení vybírá, aby ji zkreslil a s ní polemizoval. Bylo mne daleko sentimentálně zveličovat „spálení několika knih“, srovnal jsem však – letos 10. března, to jest dva měsíce před tím pálením, bezprostředně po politickém převratu – pozorovatele slovesného umění s milencem krásných básní, „který se dovídá, že kraj, z něhož vzešly uctívané výtvořky“ (to jest, jak tam blíže rozvádím, tradice herdrovská, goethovská, hölderlinovská), „je pustošen zemětřesením“. Na tomto „poněkud unáhleném“ příoměru, který prý „přeceňuje negativní význam nejmladší revoluce“, trvám bez námitky P. Wintra a některých s ním souhlasících Němců, poněkud příliš ochotných k názoru, že se vlastně nic nestalo, příliš, jak se mi zdá, ochotných k trpnému „gleichschaltování“. Se mnou zas, možná, souhlasí leckdo z pozorovatelů neněmeckých, kteří zjišťují, že v zemi, jejíž slovesnost a filozofie vyzařovala tolik slibů vyššího lidství, zavládlo cosi, co je opět z naší řeči nepřeložitelné a čemu se říká zvlčilost.

[Měsíčník Die Literatur] (*Lidové noviny* 41, 1933, č. 452, 9. 9., s. 9)

Měsíčník Die Literatur, o jehož přizpůsobení k národnímu socialismu Lidové noviny přinesly už zprávu, podává v zářijovém čísle hojně důkazů o svém kmenovém stanovisku a spolu o svých požadavcích uměleckých. Hlavním rysem je odvrát od artismu i psychologismu

¹⁴ Přesný citát: Linden, Walther: *Aufgaben einer nationalen Literaturwissenschaft*, München, 1933, s. 64: „Die weltweiten Aussichten der deutschen Sprache liegen in der wogenden Fülle der deutschen Geistesart. Das junge und frische Slaventum des Osten und Südostens, das in nationaler Neugeburt erwachte Italien, die auf alter Bildung sich ausstreckenden, aber von größerem Wirkungskreise abgeschnittenen Völker Skandinaviens, die unentwickelten Staaten Südamerikas: sie alle können sich eine Zeitlang von den glanzvoll formvollendeten Prägungen französischer Geistigkeit zur Bewunderung hinreißen lassen, um dann doch das Unbefriedigende abgeschlossener und fertiger Inhalte zu spüren.“ – O angličtině na tomto místě není řeč [pozn. red.].

a *příklon k politice*. Za vůdčí autory jsou označováni: Hans Grimm, [Erwin Guido] Kolbenheyer, [Hans Friedrich] Blunck, [Hanns] Johst, za příznačně německého dramatika Barlach. V boji proti intelektuálům a emigrantům se přizvukuje Gottfriedu Bennovi, v kritice se popřává sluchu P. [Paulu] Fechtrovi, ve filozofii Oswaldu Spenglerovi. Zároveň však se ostří polemika proti básníkům konjunkturálním, proti nacionalistickému kýči, proti přemíře dramát o Horstu Weselovi, vůbec se požaduje zpřísnění měřítek mravnostních i estetických. Obvyklá korespondence o písemnictví cizozemském tentokrát – patrně jen z nahodilých důvodů – chybí. Vztah k zahraničí je však stanoven několika závažnými místy hlavního textu: Vedle anglických románů a francouzských esejí je věnována pozornost jmenovitě Římu, ne méně než tři příspěvky se zabývají osobností Mussolinovou, nejzajímavěji tam, kde G. Reinboth z Palerma varuje od frázovitých nadsázek o nové Itálii, jaké prý v Německu nyní jsou v módě. Cituje se také výměna obdivných telegramů mezi Gerhartem Hauptmannem a padesátiletým Duce. Reprodukuje se ostrý protest Kolbenheyerův proti Romainu Rollandovi. Podrobné rozborů – to je velmi důležité – provázejí germánskou, to je vlámskou část slovesnosti belgické. Českých otázek se netýká přímo žádná zmínka, nepřímou jen kladný referát o nové nadšené knize, kterou letošním dnům „národního povstání a povznesení“ (od 30. ledna do 21. března) v lipském nakladatelství Das neue Deutschland věnoval Erich Czech-Jochberg, synovec, jak známo, Svatopluka Čecha.

Wassermann a my (*Lidové noviny* 42, 1934, č. 3, 3. 1., s. 7)

Včera zemřelý Jakob Wassermann, velký německý prozaik, měl svou druhou domovinu v Rakousku a odtud datoval se jeho styk též s našimi zeměmi, jmenovitě s Moravou, na jejíchž úrodných rovinách lokalizoval nejednu partii svých románů a povídek. Sklonek života přivedl severobavorského rodáka v těsný vztah s prostředím pražským, které arci znal již z dřívějších svých cest a přednášek. Dne 30. května minulého roku pořádal týdeník Wahrheit v městské knihovně Wassermannův večer, na němž básník sám po českém a německém uvedení proslovil svou aktuálně zahrocenou a statečně i trpitelsky procítěnou přednášku o svém pojetí krajinářském a ovšem tedy též o své koncepci národa i němectví; do toho projevu vložil ze své novely o Johanně Kastilské a z jiného svého výtvoru dvě básně o kraji skutečném a vysněném, které pak vyšly v českém znění pod čarou v Lidových novinách a staly se podkladem ke kompozici brněnského skladatele Jaroslava Kvapila. Za svého jarního pobytu v Praze, jenž ho sblížil s literáty i nakladateli, byl Wassermann přijat v slyšení panem prezidentem a vyzpovídal se z hlubokého dojmu, jímž naň toto setkání zapůsobilo, v proslovu, který lze nyní poslouchat i na desce, natočené Ultraphonem, se závěrečnými slovy: „Masaryk ist die Hoffnung von ganz Europa“. Hutný ten proslov, přednesený hlubokým hlasem a předmětnou, skoro by se řeklo tvrdou středofranckou němčinou, byl vyslán v rozhlase 28. října a zavládl důvod k mylné domněnce o spisovatelově zájezdu do Čech. Ve skutečnosti setkal se s pražskými svými známými ještě v létě i v Praze i v Karlových Varech. Na podzim do našich zemí již nezavítal. Trávil smutné dny ve svém milovaném Aussee ve Štýrsku, dokončoval velkorysé pokračování svého románu o justičním omylu a rozrýval se marnými úvahami o svém osudu osobním, ale zvláště o budoucnosti Německa. Své bolestné konfese, jež navazoval na uměleckou zpověď *Mein Weg als Deutscher und Jude* z roku 1921, posílal do Prahy dru Hugonu Siebenscheinovi. Pohlední z těch tragických dokumentů ducha zrazeného ve svých nadějích došel do Prahy ještě na samém rozmezí starého a nového roku.

Česká literatura má k Wassermannovi poměr velmi vroucí, zvláště zásluhou Melantricha, kde vyšla série čelných jeho děl, a Symposia, jež po *Columbovi*, *Quijotu oceánu*, teď k Vánocům přinesla životopis afrického Stanleje. Naše germanistika má wassermannovského specialistu v Jaroslavu Vlašimském, i na naše divadla se dostala dramatická drobnost příznačného vypravěče a neteatralika, i je také nasnadě otázka, zda se pro tohoto poněkud levého Němce nedělá, co se spíš mělo rezervovati pro nějakého pravého. Odpovědět by se mohlo pochybností o sociálním radikalismu, typicky občanského, byť charakterně demokratického psychologa měst i venkova; a zvláště je radné poohlédnouti se po jeho hodnocení v knihách, jež nikterak nejsou podezřelé z neněmeckosti a vůbec národnosti. Loňský rok arci přivodil

tolikerý kompromitující sestup německé literární vědy, že bude jednou stydné srovnávat úsudky jednoho a téhož německého estetika před hitlerovským převratem a po něm. Rozevřeme-li však předloňské nebo snad starší příručky, jsme zaraženi, s jakým respektem se vyslovují o tomto „artfremd“ spisovateli přesvědčení katolíci a nacionalisté. Pověstný a pro dnešní rasismus nejměrodatnější Bartls řadí sice též Wassermanna do rubriky senzacionalismu, ale s vřelým oceňováním jeho cudnosti a plachosti setkáváme se u Nadlera, důstojným rozebíráním jeho motivu buddhismu a odpykání u Naumanna a jinde; skoro všude pak se dává chvála tomu, co může právě imponovat ve dnech roztržitosti a čeho se začasť nedostává německému písemnictví, nahlodanému impresionismem a náladovou subjektivností.

Wassermann, třeba i on se řadí do skupiny vypravěčů zpovídajících se a tedy goethovskými příležitostnými, je mistr kompozice a je sugestivní v nenápadnosti svých povahokresebných prostředků. Plynulý tok fabule, étos dialogů, hlubokomyslný pohled na časové křivky a na věčný řád, náboženskost víry v boží, byť skrytou spravedlnost, neúprosná polemica proti lenivosti srdcí, výzva k bdělosti smyslů a čistotě vášně – to jsou nejnaléhavější dojmy z jeho románů antických i židovských a jmenovitě z jeho německých skladeb, ať se zamýšlejí nad tajemstvím původu a sudby Kašpara Hausera, ať rozplétají klubko soudních omylů v procesu Mauriciusově a Andegastové, ať se zahořují do spleťtých problémů manželských a uměleckých zvláště v *Kristiánu Wahnschaffe*.

Jako přísný etik a tvůrce životodárného dechu zůstane Jakob Wassermann příkladem i výstrahou, dnešní rozvratné době, kdy jakožto jedinec uměleckou svou úlohu dohrál a svou úlohu životní prohrál, ale kdy tím symptomatičtěji a mohutněji svou tvorbou i svou smrtí burcuje svědomí světa proti krutosti příkoří a proti plochosti předsudku.

K symbolice třetí říše (*Lidové noviny* 42, 1934, č. 173, 6. 4., s. 9)

Není bez jakési ironie, připomeneme-li si, že otázka po původu označení „třetí říše“ zaměstnávala již předválečnou vědu a že se o té filiaci rozpředla před lety výměna názorů též v české germanistice. Třetí říše je totiž známý, k mystice zítřků hledící termín ibsenovský, a běželo o to, ukázati, že jeho průpravné stadium lze doložit v literatuře Mladého Německa. Ibsenovu koncepci „dvojí“ a „třetí“ říše, jak je naznačena v *Císaři a Galilejském*, *Rosmer[s]holmu* a *[Staviteli] Solnessovi*, uváděl Arne Novák ve svém habilitačním spise o [Wolfgangu] Menzlovi, [Ludwigu] Börnovi, [Heinrichu] Heinovi r. 1906 ve spojení s heinovským kontrastem Helénů a Nazarénských; doplňkem jsem pak ve své recenzi Novákovy práce v Přehledu a zvláště v odborném orgánu Euphorionu dovozoval k „moderní nauce o třetí říši“, že se s obdobnými obrazy a předpověďmi shledáváme vedle Heinových článků též v jeho poezii, ale také již u mladistvého Börneho, který prorokuje příští jakéhosi „třetího zákona“. Na tuto někdejší diskusi, která – jak ukazují např. Walzelovy poznámky k Heinově polemice s Börnem (ve vydání Insel) – nezůstala neplodná, lze navázati nyní, kdy také u nás důrazně a z několika stran se upozorňuje na vlivný poválečný spis Moellera van den Bruck *Das dritte Reich*, který má takovou důležitost pro označování dnešního oficiálního režimu v Německé říši: nedávno měl Zdeněk Smetáček v záslužném cyklu pražské Filozofické jednoty přednášku o uvedeném pruském publicistovi (autoru knih *Die Deutschen*, *Der Preussische Stil* aj.) a v připojivší se diskusi přišla řeč na dvojznačnost a v ní založenou sugestivnost hesla o „třetí říši“. Není nejmenší pochyby, že Moeller van den Bruck pomýšlel r. 1923 na vytoužený příchod třetího světsky říšského stadia, jež by bylo pokračováním a spolu překonáním někdejší svaté říše v středověku, jakož i druhého císařství bismarckovsko-vilémovského, jež zaniklo po světové válce. Ale vydavatelem Moellerovy pozůstalosti, Hansem Schwarzem, je dosvědčeno, že k symbolu „třetí říše“ Moeller směřoval již před válkou – a tím je spolu doložen již literární ráz politické terminologie. Východisko měl prý Moeller v italských zkušenostech, na základě jichž očekával příchod „třetího Říma“,

ale též v Dostojevském, jehož byl překladatelem¹⁵ a propagátorem. A rovněž, dodejme, v Ibsenovi: neboť, nezdá se být dobře možné, aby literární alegorie esejistova v době před válkou nebo za války nebyla bývala dotčena tou tenkrát velebnou ideologií ibsenovskou. Tak se dostává německé předhistorii toho norský-evropanského mýtu předznamenání dvojnásob ironického, zpřítomníme-li si, že jednou z průprav dnešního despotického jména „Třetí říše“ byla doba liberálního Mladého Německa, tak prudce odmítaného nyníějšími odpůrci vši svobodomyšlnosti. Ironie se stupňuje v tragiku, jdeme-li od doby kolem červencové revoluce ještě dále zpět, až k onomu osvícenskému evangeliu: které před velkou francouzskou revolucí napsal G. E. Lessing ve své *Výchově lidského pokolení*, jejíž poslední paragrafy blouznivě předpovídají jakýsi třetí věk (das dritte Zeitalter), vytouženou to inkarnaci lidskosti a práva.

[O novém Německu...] (*Lidové noviny* 42, 1934, č. 177, 8. 4., s. 10)

O novém Německu vyšly v Lumíru články,¹⁶ které právem rozvířily polemiku, ale které přes mnohý ukvapený a nedobře stylizovaný soud měly jednu přednost: podávaly informace o slovesných jevech u nás přezíraných. Tuto instruktivní stránku sporných statí nemůže nevyzvednouti český germanista, který už svou knihou o Kleistovi vyslovil, jakou důležitost přiznává germánskému duchu německého písemnictví, a který svými pracemi též jinak vyvracel insinuaci jmenovaných článků, jako by nabádal k posuzování německé osvěty podle měřítek nezrale tendenčních. Pokud ony referáty v Lumíru šly nad záznamy a poučování dokumentární, selhávaly: což dlužno říci s tím větším důrazem, ježto teď v dubnovém čísle usměrněného měsíčníku *Die neue Literatur* je Lumír (vedle Nedělního listu) citován a chválen jakožto doklad, že česká veřejnost prý odvolává svůj nepříznivý úsudek o zemi a literatuře hákového kříže. Souhlas říšskoněmecké revue je stejně příznačný jako výstražný. Měla by se nad ním zamyslet redakce Lumíra, o jejímž stanovisku donedávna protiněmeckém německy list emfaticky hovoří; a měla by jít do sebe česká odborná germanistika, jež se nebude moci pod nutkavým účinkem nových událostí politických uzavíratí autokritice svého programu, svého hodnocení a svých metod. Ale nechť tato revize dopadne jakkoli: nebude ji jménem české germanistiky prováděti Ivo Liškutín, alespoň pokud nějakou samostatnou vědeckou prací neprokáže, že tak odpovědného úkolu dorostl.

[Dějiny německého písemnictví...] (*Lidové noviny* 42, 1934, č. 184, 12. 4., s. 7)

Dějiny německého písemnictví měly po léta čelný orgán v listu, jež s goethovským názvem *Euphorion* založil August Sauer; po Sauerově smrti ujal se redakce mladší pražský germanista, ideolog romantiky G. Stefansky, za vůdčí účasti Josefa Nadlera, vynikajícího literárního historika německých kmenů. Nyní vychází ten sborník nadále sic v štutgartském nakladatelství Metzlerově, ale v podobě od základů změněné. Z titulního listu i z obsahu beze stopy zmizelo jméno Stefanského, místo něhož uvázali se ve vydavatelskou práci berlínský Julius Petersen a štutgartský Hermann Pongs (autor knihy o obraze v básnictví); ještě výmluvnější je skutečnost, že klasicko-romantické heslo *Euphorion* bylo nahrazeno pojmenováním *Dichtung und Volkstum*, vyjadřující program. V úvodní stati navazuje Josef

¹⁵ Moeller van den Bruck Dostojevského díla nepřekládal, ale pouze vydával. Inicioval souborné vydání Dostojevského díla ve 22 svazcích (nakladatelství Piper, 1906–1919) v překladu Less (Elisabeth) Kaerrickové, jež používala pseudonym E. K. Rahsin.

¹⁶ Český germanista Ivo Liškutín (1906–1985) publikoval v *Lumíru* 60 (1933/1934), č. 2, s. 72–81 a č. 3, s. 136–144 článek *Nové Německo*, v němž sice kritizoval „radikalismus“ nacistů, ale v zásadě oceňoval „národně socialistické přeskupení německého národa“ a vyzýval k pečlivější pozornosti vůči německé „národní“ (tj. nacionalistické) literatuře, jíž se podle něj mezi českými kritiky a germanisty nedostávalo. Dále zmíněnou „insinuací“ Fischer patrně míní Liškutínovy výroky o reduktivním pohledu československé germanistiky na říšskou kulturu.

Nadler na své dřívější příspěvky k zásadním i konkrétním otázkám a vymezuje nauky o rase, o lidu, o kmeni. Myšlenkové i tematické přeorientování dosvědčují úvahy obou nových redaktorů. H. Pongs sleduje motivaci války jakožto hromadného osudu, rozbírá pojmy hrdinnosti, nezakořeněnosti, mstivosti (ovšem proti Arnoldu Zweigovi) aj.; Petersen probírá Touhu po Třetí říši podle památek německé pověsti a poezie, doplňuje svou někdejší práci o pojetí zlatého věku v německé romantice, zaznamenává, že vedle Moellera van den Bruck také Oswald Spengler hned po válce vzýval ibsenský symbol Třetí říše, a rozvrhuje sny o vytouženém příštím lidstva do několika skupin, rozeznává totiž 1. mytickou představu o rajském pravěku, 2. teokraticko-náboženské promítání zlatého věku do budoucnosti, 3. heroicko-imperialistické pojetí světového a světského mocnářství. 4. humanitně filozofickou koncepci všelidství, 5. prakticky federativní požadavky národohospodářské, 6. anarchisticko-komunistickou polemiku proti soukromému vlastnictví. Drobnými studii prvního čísla proniká oživený zájem o vypjatě národní cit, zvláště o život Kleistův a básnictví Georgovo: do textu článků jsou vloženy citáty z románu Hanse Grimma *Národ bez prostoru* a z řečí Goebbelsových.

Arcinepřítel (*Lidové noviny* 42, 1934, č. 363, 22. 7., s. 1–2)

Německá řeč, tak výrazná v odstupňování útočnosti, má neméně vyvinuté odstíny pro tendence obranné a pro posupnou charakteristiku protivníků. Kolika modulací jsou schopny takové termíny jako *welsch*, *Franzos*, *Französling*, *Polacke* a *Böhm*, *ein Brit* a podobně! Vedle nich jsou tu označení úhrrná a úmyslně přepínající. Samo slovo *Feind* je už víc nežli náš nepřítel, neboť v německém etymu – přesvědčuje o tom příbuznost s anglickým *fiend* – oznívá cos jako vzpomínka na úhlavního nepřitele lidstva, na satanáše. K jednoduchému substantivu se druží složeniny, *Todfeind*, *Erbfeind* a zvláště *Erzfeind*, a literární historici už nejednou stopovali, kterak se během staletí předmět tohoto nepřátelsky čestného epiteta posouval. V době zápolení *Guelfů* s *Ghibeliny* byl arcinepřítelem Německa *Vlach*, určitěji: papež. Za pozdější konstelace stočil se titul na *Turka*. Nejtrvaleji a nejobvykleji užívá se toho označení o *Francouzech*. Někdy je trochu neurčité, koho ten který básník nebo publicista má na mysli, Hebbel těsně před svými pověstnými verši o slovanských „karyatidách“ mluví o „*Erzfeind*“ a lze být (cituji po paměti) na pochybách, míří-li na Itálii nebo na ruské carství. Slované jsou čím dál více v nelásce, ale za světové války, jak známo, přeskočila – *Gott strafe England!* – nesmiřitelná zášť na *Albion*. Národní socialismus přinesl opět změnu: „*der Todfeind unseres Volkes*“, toť nepřítel vnitřní čili marxista, „*Todfeind unseres Volkstums und jeder arischen Menschheit*“, toť židovstvo, jmenované též „*der böse Feind der Menschheit*“ – ne tedy už jenom nový *Turek*, škůdce Německa, ale lidstva vůbec!

Hitler se sice ve svých programatických vývodech přidržoval též tradiční zvyklosti, jež „úhlavním nepřitelem německého národa“ míní *Francouze* – a není divu: vždyť jedna z jeho stěžejních vět zní, že *Francie* měla cílem válečným a má i nyní nadále úmysl ten, aby Německo bylo a zůstalo rozdrobeno na množství bezmocných státeků – ale jednak identifikuje francouzskou politiku s rejdy světového židovstva a již proto obojí mocnost obdaruje stejným obranně útočným názvem, jednak připisuje Židům tak pekelně ničivé záměry, že proti nim počiny dřívějších arcinepřátel se zdají nevinnými. Co vyvodil z toho svého přesvědčení vůdce německého hnutí v praxi, o tom podal rok 1933 doklady až příliš makavé. Známé – nikoli zcela jasné – jsou i pohnutky Hitlerova antisemitismu: jistě že se v něm obráží přemnoho z pseudovědeckého pozitivismu 19. století, především popularizované a do krajnosti vypjaté stanovisko vykřičených „*Základů*“¹⁷ angloamerického *Houstona Stewarta Chamberlaina*, zetě a popularizátora *Richarda Wagnera*; jistě že také ve svém rasovém záští prošel určujícími účinky vídeňské školy politické, jmenovitě vlivem tamního starosty [Karla] *Lueg[e]ra*, jenž mu je (o [Hermannu] *Bielohlawkovi* nemluví) jedním z nejgeniálnějších rakouských státníků, jistě už tím se teorie a činnost národního socialismu, hlasitě se znající k brutalitě svých metod, v leccm odlišuje od čistě pruských

¹⁷ Chamberlain, Houston Stewart: *Grundlagen des 19. Jahrhunderts*, Mnichov, 1899.

projevů protižidovství, jak je v literatuře známe od dob romantiků Arnima a Brentana. Důslednost Hitlerova stanoviska je dána již tím, že svým loňským bojkotem uvedl ve skutek prostě to, co by se podle jeho názoru bylo mělo státi hned za války, anebo alespoň po francouzském obsazení Porúří – a přec je tato myšlenková přímočarost, vybíjející se v nejuživějším spílání „arcivrahům“, v jedné věci záhadná: Hitler – a na to se dosud snad nekladlo dost důrazu – není antisemitou rozeným, pudovým, nýbrž z důvodů rozumových.

Je známo slovo našeho prezidenta, že i v něm bylo něco z citově vrozeného protižidovství a že se z něho teprve rozmyslem, kritikou a vůlí dostal k akcím, jež mnohdy měly ráz nesporně filosemitský. Vývoj Hitlerův – i v tom – byl právě opačný. Již ve Vídni dostával se do nesmiřitelné opozice proti sociálním demokratům. Ale ani doma v Horních Rakousích, ani ve své první době vídeňské nebyl ještě antisemitou. Tím se stal, až když si uvědomil souvislost židovstva rakouského s východním (v kaftanech); teprve, až prohlédl spojitost židovstva s marxismem a s žurnalistickým liberalismem. Výslovně o na nejednom místě upozorňuje, že se k nenávisti proti židům musil teprve vychovat; teprve probojovávat: „erst nach monatelangem Ringen zwischen Verstand und Gefühl begann der Sieg sich auf die Seite des Verstandes zu schlagen“ – citem je tu míněna lhostejnost nebo sympatie k židům, rozumem antisemitismus, a ten, jak známo, nabýval postupem doby tvarů čím dál příkřejších. Zůstává dráždivou záhadou, čím to, že se z prvotního indiferentismu stalo tak nesmiřitelné a osudové nepřátelství proti „arcivrahu lidstva“ – kteréžto označení v posledních měsících už zní poněkud opotřebeně.

Časovější jsou dnes několikeré kategorie vnitřních nespokojenců i zrádců – a kdož ví, komu se zas v době nejbližší příští přišije označení „arcinepřítele německé říše“, ačli se dokonce neobráti proti těm, kdož je nejhlasitěji mívali v ústech.

E*forum 2017

Die „Echos“ sind eine online-Serie von Originalbeiträgen, kritischen Reflexionen zum literaturwissenschaftlichen Geschehen, von Fachpublikationen sowie literaturwissenschaftlichen Fragestellungen in interdisziplinären Zusammenhängen, sie werden seit Herbst 2010 vom Institut für Literaturforschung (IPSL) herausgegeben (<http://www.ipsl.cz/archiv>). Die einzelnen Jahrgänge veröffentlichte das IPSL in bislang sechs E-Books. Seit 2014 erscheinen neben den bohemistischen *Echa* auch die *Echos* mit Fokus auf die Germanobohemistik. Nach sechsjähriger ununterbrochener Koexistenz dieser beiden Reihen wurden sie im Januar 2017 vom *E*forum* abgelöst, das sowohl Beiträge zur literaturwissenschaftlichen Bohemistik als auch zum Studium der deutschsprachigen Literatur in den Böhmisches Ländern vereint und konsequenter die Erforschung älterer Literatur einbezieht.

Das Jahrbuch *E*forum 2017* dokumentiert das kontinuierliche Streben, auf sichtbare Weise für kritisch-literaturwissenschaftliche Lektüre, für Meinungen und Inspirationen in charakteristischer sowie ansprechender Form einen lebendigen und offenen Raum anzubieten. Der Band ist chronologisch, jeweils nach Erscheinungsdatum der Erstveröffentlichung geordnet; die Texte wurden für diese Buchausgabe überarbeitet, in Interpunktion und orthografischer Hinsicht vereinheitlicht. Der Band wird um eine Auflistung der rezensierten Bücher, um Kurzbiografien der AutorInnen sowie ein Personenverzeichnis ergänzt.

E*forum^{CZ} 2017

Der bohemistische Teil des *E*forums*, der Originalbeiträge sowie eine an ältere Arbeiten erinnernde Reihe beinhaltet, wurde redaktionell von Luboš Merhaut, Marie Škarpová und Michal Topor bestritten. Das Jahr 2017 umfasst knapp 30 Beiträge, die durchgehend vierzehntägig erschienen.

Das Sachregister am Ende des Buches zeigt den thematischen Umfang der hier vereinten bohemistischen Beiträge auf und offeriert mögliche Leserichtungen. In vielgestaltigen Linien durchdringen und ergänzen sich informative und kritisch-wertende wie auch interpretierend-zusammenfassende Betrachtungen. Primär literaturhistorische Stoffe und Perspektiven werden um Bezüge zwischen Literatur und gesellschaftlich-kulturellem Kontext sowie interdisziplinäre Verknüpfungen erweitert. Mit älteren literarischen Epochen befassten sich Martin Dekarli, Robert Dittmann, Jan Hon, Jan Pišna, Jakub Sichálek, Marie Škarpová. Zu neueren literarisch-bohemistischen Themen schrieben Libuše Heczková, Martin Hořák, Luboš Merhaut, Lucie Merhautová, Marek Přibil und, besonders produktiv, Michal Topor. Libuše Heczková und Eva Jelínková berichteten über den F. X. Šalda- und den Otokar-Fischer-Preis.

Einige Beiträge sind Reden zu feierlichen Anlässen (so etwa von Kateřina Svatoňová und Josef Vojvodík zur Verleihung des F. X. Šalda-Preises, die Laudatio von Michal Bauer zur Verleihung des Jaroslav-Seifert-Preises an Jiří Brabec und Jiří Opelík). Die mit „napsal/a“ gekennzeichneten Texte erinnern in älteren Texten an ausgewählte Persönlichkeiten der tschechischen Literatur, der literarischen Geschichtsschreibung und Kritik, oft zu Jubiläen oder anlässlich besonderer Editionsarbeiten des IPSL: Jan Zahradníček, F. X. Šalda im Gespräch mit Josef Hora, Jan Lehár, Arne Laurin, Miloš Marten, J. L. Fischer über T. G. Masaryk und Jiří Opelík, der auf die Fragen von Petr Hanuška antwortet (herausgegeben wurden diese von Libuše Heczková, Luboš Merhaut, Jakub Sichálek und Marie Škarpová, Michal Topor und Jan Wiendl).

E*forum^{de} 2017

Die zeitgleich auf Tschechisch und Deutsch erscheinenden germanobohemistischen Beiträge des *E*forums* werden vom Institut für Literaturforschung, dem Institut für germanische Studien der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität und dem Österreichischen Kulturforum Prag herausgegeben. 2017 bestand die Redaktion aus Eva Jelínková, Lucie Merhautová und Václav Petrbock, für das ÖKF war Václav Maidl dabei, für das Institut für germanische Studien Manfred Weinberg und Štěpán Zbytovský.

Die überwiegende Mehrheit der insgesamt sechsundzwanzig Beiträge, die online im *E*forum* auf Tschechisch wie auf Deutsch erschienen, widmete sich Themen aus böhmischem Gebiet in deutsch-literarischen und anderen Kontexten. Es handelt sich um Texte sowohl von deutschsprachigen AutorInnen der böhmischen Länder (Alfred Meißner, Alfred Endler, Gertrude Urzidil, Leopold Kompert oder andere Autoren und Autorinnen aus der Region Böhmisches Leipa) als auch über kulturelle Ereignisse oder gesellschaftlich-kulturelle Zusammenhänge (die Deutsch-Böhmische Ausstellung in Reichenberg 1906, ein literarischer Reiseführer durch das Böhmisches Bäderdreieck Karlsbad – Marienbad – Franzensbad). Des Weiteren berichtete das *E*forum* über neue Arbeiten zur experimentellen Poesie in Mitteleuropa, zur (deutschen) Aufklärung, zur nationalsozialistischen Kulturpolitik im Reichsprotektorat oder zu tschechischen Übersetzungen des frühneuzeitlichen deutschen „Prosaromans“.

Das grundlegende Problem der tschechischen (oftmals ganz ausbleibenden) Auseinandersetzung mit dem bohemikalen Schrifttum deutscher Provenienz auf fachlicher Ebene hat Jakub Sichálek in seinem Beitrag angesprochen. Die Bemühungen der tschechischen Germanobohemisten und Germanisten Arnošt Krause, Otokar Fischer und Pavel Eisner beleuchten – ebenfalls anhand deren eigener Texte – Václav Petrbock und Štěpán Zbytovský im *E*forum*. Einige Beiträge reflektieren feierliche Ereignisse des Jahres 2017 – so stellt sich der deutsche Publizist Jürgen Serke im *E*forum* mit seiner Kurzbiografie und einem neuen Text anlässlich der Verleihung des Preises Gratias agit vor, ebenso wurde gesondert und ausführlich über jene Publikation berichtet, die mit dem 2017 erstmals durch das IPSL verliehenen Otokar-Fischer-Preis ausgezeichnet wurde: Zum Tilman Kastens Buch, das den Wallenstein-Romanen von Jaroslav Durych und Alfred Döblin gewidmet ist, brachte das *E*forum* zum einen eine Rezension von Kathrin Janka, zum anderen einen kommentierten Auszug des Autors zusammen mit der Laudatio von Václav Petrbock, die bei der Preisverleihung im Prager Kampa Museum vorgetragen wurde.

Zur Gruppe der traditionellen und überwiegend aus den Reihen der *E*forums*-Redaktion der vergangenen Jahre rekrutierten AutorInnen gehören Ingeborg Fiala-Fürst, Ladislav Futtera, Jitka Ludvová oder Václav Smyčka. 2017 kamen zahlreiche neue Beitragende hinzu: Lucie Antošíková, Petr Brod, Lena Dorn, Jana Dušek Pražáková, M. G. Hall, Steffen Höhne, Martin Hořák, Kathrin Janka, Olga Kovaříková, Nikola Mizerová, Martina Niedhammer, Jakub Raška, Kristina Solomon und Václav Šmidrkal.

Luboš Merhaut und Eva Jelínková, Februar 2018

Es schreibt: Jakub Sichálek (4. 1. 2017)

Doppelheimat II

Durch die konzeptuellen Veränderungen der tschechischen Literaturgeschichte kam es zwangsläufig auch zur Neubewertung von anderen als tschechischsprachigen bohemikalen Schriften. Der nationale deutsch-tschechische Antagonismus, der in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch die wissenschaftlichen Kreise stark dominierte, bildete ein Ideensubstrat, aus dem insbesondere nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges einflussreiche Thesen genährt wurden, nach denen die deutschsprachige Literatur aus den Böhmisches Ländern nicht zur tschechischen Literaturgeschichte gehöre.

Um ganz konsequent zu bleiben, muss ich an dieser Stelle erwähnen, dass selbst Josef Hrabák (1912–1987), der in erster Linie solche Thesen formulierte und proklamierte, nicht immer konsequent war und im Ausnahmefall sogar eine ganz andere Position vertrat. Vor allem ab der Mitte der 1950er Jahre begann sich die Situation in der tschechischen Paläobohemistik allmählich zu verändern; doch der Optimismus eines Hans Holm Bielfeldt (vgl. dazu: *Zeitschrift für Slawistik* 4, 1959, S. 198) kam noch etwas verfrüht. Hrabák hatte zwar einige ältere Behauptungen, die unter anderem eben gegen jenen Autor der wichtigen Monografie *Die Quellen der alttschechischen Alexandreis* (1951) gerichtet waren, etwas entschärft, doch was die grundlegende Betrachtungsweise der deutsch-tschechischen literarischen Beziehungen und die Rolle der deutschsprachigen bohemikalen Schriften für die Geschichte der tschechischen Literatur anbelangt, blieb er im Wesentlichen bei seinen älteren Positionen, in denen er den deutschsprachigen Werken nur eine untergeordnete Rolle zusprach und sie als „Fremdkörper“ betrachtete (vgl. *Polyglotta*, S. 149).

Die Tatsache, dass Hrabák über schwerwiegende Konzeptionsprobleme, mit denen sich die tschechische Literaturgeschichte auseinandersetzen musste und muss, nachdachte und sie formulierte, ist an sich lobenswert, auch wenn man sich heutzutage mit seiner Sichtweise nur schwer identifizieren kann. Und er war damit nicht der Einzige. Überraschenderweise findet sich auch bei Antonín Škarka (1906–1972) Ende der 1940er Jahre die These, dass die deutschsprachigen Bohemika mit „unserer“ literarischen Entwicklung in keinem Zusammenhang stünden (vgl. *Slezský sborník* 48, 1950, S. 55). Das Ideenklima jener Zeit wird ziemlich deutlich, schaut man beispielsweise, wie sich die Meinung eines Albert Pražák (1880–1956) wandelte, der eher noch der Generation der Lehrer von Škarka und Hrabák angehörte.

Albert Pražák verfasste zur Zeit des Protektorats Böhmen und Mähren seine bekannte, 1945 publizierte Monografie *Staročeská báseň o Alexandru Velikém / Das Alttschechische Alexanderlied*. (Es handelt sich um die einzige moderne tschechische Monografie über die alttschechische *Alexandreis* – von ihr abgesehen gibt es noch einige deutschsprachige Monografien: neben dem bereits erwähnten Buch von Hans Holm Bielfeldt wären die Publikationen von Ulrich Johanssen (undatiert, vermutlich 1932) oder Walburga Kreft (1981) zu nennen.) Pražák betonte in dem genannten Buch mehrmals die Eigenständigkeit des tschechischen Autors in Bezug auf die in anderen Sprachen verfassten Bearbeitungen desselben Stoffs und bestritt, wenn auch behutsam, die sehr oft diskutierte These, die alttschechische *Alexandreis* sei nach dem Vorbild des deutschen Alexanderromans von Ulrich von Etzenbach, einer Huldigung des böhmischen Königs, entstanden. Allerdings konnte Pražák in seiner Studie die damals neuesten Publikationen aus den 1930er und 1940er Jahren, die diese These untermauerten, lediglich registrieren, jedoch nicht mehr berücksichtigen. Einige Jahre später, in seinem Vorwort zu einer wissenschaftlichen sowie populärwissenschaftlichen Ausgabe der *Alexandreis* (1947 bzw. 1949), wurde diese Frage von Pražák komplett übergangen und Ulrichs Roman nicht einmal im Verzeichnis anderer Alexanderromane mit ähnlichen Motiven erwähnt.

Es handelt sich hier keineswegs um eine Rekriminalisierung, sondern um die Darstellung eines historisch-wissenschaftlichen Kontextes, die daraus erwachsenen Betrachtungsweisen und deren Folgen. Die Frage des Verhältnisses zwischen der alttschechischen *Alexandreis* und dem deutschen *Alexanderroman* von Ulrich diene der tschechischen wie der deutschen Bohemistik seit mindestens den 1880er Jahren als ein Exempel für die unkritische Herangehensweise der jeweiligen „Gegenseite“ – je nach Bedarf war dies mal die deutsche, mal die tschechische Forschung. Wie es später der Hamburger Slawist Dietrich Gerhardt, einer der Koryphäen seines Fachs, formulierte, erinnerten solche Kontroversen an ein Fußballländerspiel, bei dem es um das nationale Prestige gehe, und sie hätten viel zu lange die Aufmerksamkeit von deutlich bedeutsameren Problemen der *Alexandreis* abgelenkt (*Die Welt der Slaven* 5, 1960, S. 275).

Die meisten dieser Probleme (die Datierung, die Textgenese, das gegenseitige Verhältnis der jeweiligen Handschriften, ihre Kontextualisierung etc.) bleiben nach wie vor ungeklärt. An die Anregungen von Miloslav Šváb (1913–1986) anzuknüpfen, der sich sein ganzes wissenschaftliches Leben mit der tschechischen *Alexandreis* beschäftigt hatte, traute sich Jahre lang niemand mehr. Švábs Dissertation verwendete für die eigene Monografie im Übrigen auch sein Lehrer Albert Pražák – allerdings ohne jegliche Quellenangabe. Miloslav Šváb, der seine Forschungsergebnisse nur zum Teil publizieren konnte, entkräftete, ja, widerlegte sogar die direkte Ableitung des zweiten Teils der tschechischen *Alexandreis* von der deutschen Version Ulrichs, doch er wies auf die Bedeutung des Vergleichs mit einem weiteren Werk Ulrichs hin, dem deutschen Roman *Wilhelm von Wenden*. Des Weiteren versuchte er, die interessante Fragestellung zur Existenz von Anagrammen im tschechischen Text zu revidieren, doch seine Forschungen konnte er leider nicht mehr zu Ende führen (zu Miloslav Šváb vgl. das [Echo vom 20. 03. 2013](#)).

Was die Verbindungen zwischen dem tschechischen und dem deutschen Text anbelangt, musste auch die neueste deutsche und französische Forschung offene Fragen ebenso hinnehmen wie eine unsortierte und unzulängliche Quellenlage (vgl. *Germania Litteraria Mediaevalis Francigena*, Bd. 4: Historische und religiöse Erzählungen, Hg. G. H. M. Claassens / F. P. Knapp u. H. Kugler, Berlin, 2014, S. 72; *La fascination pour Alexandre le Grand dans les littératures européennes /Xe–XVIIe siècle/*, Hg. C. Gaullier-Bougassas, Turnhout, 2014, Bd. 4, passim). In den Passagen zu den beiden *Alexandreis*-Versionen in der unlängst erschienenen und sicherlich insgesamt sehr lobenswerten Publikation zum Herrscherhof der Přemysliden werden Švábs Arbeiten nicht einmal erwähnt, dafür einige Unstimmigkeiten wiederholt und neue Unsinnigkeiten dazu gedichtet – was umso bedauerlicher ist, als es sich hierbei um ein populärwissenschaftliches Buch handelt (vgl. Dana Dvořáčková-Malá / Jan Zelenka u. a., *Der Hof der Přemysliden / Přemyslovský dvůr*, Praha, 2014).

Die alttschechische *Alexandreis* hat zweifelsohne einen zweisprachigen Hintergrund und ihr Autor (abgesehen von der Möglichkeit, dass an dem als *Alttschechische Alexandreis* bekannten Text mehrere Autoren beteiligt waren) kann als der erste passive Trilinguist gesehen werden. Für einen Dreisprachigkeitskontext (primär handelte es sich jedoch um den lateinisch-deutschen Kontext) ist es unerlässlich, mehrere alttschechische Werke zu rezipieren. Interessante Impulse bieten der tschechischen Forschung hierbei gerade die Arbeiten der ausländischen Germanistik und Mediävistik.

So hat schon vor dreißig Jahren der deutsche Literaturhistoriker Christoph März (1956–2006) darauf hingewiesen, dass das geheimnisvolle alttschechische symbolische Gedicht vom Ende des 14. Jahrhunderts, das meist als *Kocovník* („der Kürschner“) bezeichnet wird (über das Entschlüsseln seiner rätselhaften Botschaft zerbrachen sich schon eine ganze Reihe Interpreten den Kopf) stark beeinflusst wurde von einem der wichtigsten Gedichte der mittelhochdeutschen Lyrik, dem *Marienleich* von Heinrich von Meißen, genannt Frauenlob (ca. 1250/60–1318). Sowohl Bohemisten als auch Germanisten ließen diese wichtige

Erkenntnis März' jedoch unbeachtet, obwohl März damit im Grunde noch einmal das Thema Frauenlob und Böhmen neu aufrollte, das einst (1881) ein anderer Forscher im Bereich der deutsch-tschechischen literarischen Beziehungen initiiert hatte: der in Wien ansässige (Literatur)historiker und Herausgeber Ferdinand Menčík (1853–1916).

Neue Lesarten und Interpretationen des *Kocovnik* haben März' These bestätigt (vgl. den 2015 erschienenen Sammelband *Ubi est finis huius libri deus scit*, Praha, 2015, S. 215–29). Die historische Einordnung des *Kocovnik* ist jedoch meines Erachtens in der tschechischen Bohemistik noch nicht abgeschlossen. In diesem Kontext möchte ich noch auf einen sehr wahrscheinlichen Zusammenhang zwischen der tschechischen Dichtung mit den damals sehr lebendigen mariologischen Kontroversen hinweisen sowie auf eine mögliche thematische Parallele zur lateinischen Kantilene des Prager Erzbischofs Johann von Jenstein über Mariae unbefleckte Empfängnis vom Ende des 14. Jahrhunderts.

Diese ganz offensichtliche motivische Inspiration durch eins der wichtigsten Lieder der mittelalterlichen deutschen Mariendichtung für ein altschechisches Gedicht dürfte eigentlich kaum überraschen. Aus den Abhandlungen zu den deutsch-tschechischen Literaturbeziehungen aus der Feder von Alois Schmaus (vgl. das [Echo vom 19. 9. 2016](#)) wurde schon manches Mal folgender Satz zitiert: „Jedenfalls hat hier die Forschung noch Aufgaben vor sich“ (zitiert nach: Alois Schmaus, *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen I.*, München, 1971, S. 329). Er gilt nach wie vor, auch wenn er inzwischen schon mehr als ein halbes Jahrhundert alt ist.

Übersetzung: Martina Lisa

Es schreibt: Ladislav Futtera (18. 1. 2017)

Ende 2015 gab die Regionale wissenschaftliche Bibliothek (Krajská vědecká knihovna) Liberec unter der editorischen Leitung von **Marek Sekyra**, **Otokar Simm** und (dem neu hinzugekommenen) **Tomáš Cidlina** den bereits vierten Band einer zweisprachigen Anthologie deutschsprachiger Schriftsteller aus dem Gebiet der heutigen Verwaltungsregion Liberec heraus. Nach dem Band *Ještědské květy / Jeschkenblumen* (Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2008), der sich auf Schriftsteller aus Liberec (Reichenberg) selbst beschränkte, den *Jizerské květy / Iserblumen* (2011), die auf Autoren aus der Umgebung von Jablonec (Gablonz) und Semily (Semil) ausgerichtet waren, und den *Frýdlantské květy / Friedländer Blumen* (2013) kam nun mit den *Ploučnické květy / Polzenblumen* (2015) der letzte Bezirk der Region Liberec, Česká Lípa, an die Reihe. Der Garten wird jedoch noch um eine Blumenart reicher: Aufgrund des umfangreichen Materials konnte in den *Polzenblumen* nur der südliche Teil des Bezirks von Mimoň (Niemes) über Česká Lípa (Böhmisch Leipa) bis Žandov (Sandau) berücksichtigt werden. Mit dem nördlichen Teil des Bezirks Česká Lípa wird sich der in Vorbereitung befindliche Band *Lužické květy / Lausitzer Blumen* befassen.

Es handelt sich also, wie man sieht, um ein langfristiges und umfangreiches Projekt. Umso mehr, als Biogramme der einzelnen Schriftsteller nebst Leseproben aus ihrem Werk in der Übersetzung Otokar Simms bereits in den Jahren 2004–2012 in der Zeitschrift *Světlik*, dem Bulletin der Liberecer Bibliothek, erschienen sind. Für die Buchausgabe wurden die Porträts überarbeitet, erweitert und um zusätzliche Textauszüge, um Bildmaterial, vor allem aber um eine deutschsprachige Version ergänzt. Neben der Vermittlung der Biogramme an ein nicht-tschechisches Lesepublikum bietet sich somit nun auch die Möglichkeit, die tschechische Übersetzung der literarischen Texte mit dem deutschen Original zu vergleichen. Diese zweisprachige Lektüre zahlt sich insbesondere im Falle der vielen im örtlichen Dialekt

verfassten Textauszüge aus. Ein so umfassender Überblick über deutschsprachige Schriftsteller aus einer konkreten Region Böhmens ist wirklich einzigartig und vielleicht nur mit dem fortlaufend erweiterten Webprojekt *Kohoutí kříž* (‘s *Hohnakreuz*) vergleichbar, das sich mit deutschsprachigen Schriftstellern aus dem Böhmerwald befasst und von Jan Mareš von der Südböhmischen wissenschaftlichen Bibliothek (Jihočeská vědecká knihovna) České Budějovice geleitet wird.

Obschon deutschsprachigen Autoren aus der Region Liberec bislang keine detailliertere Aufmerksamkeit zuteilwurde, „wollen und können“ – wie Gregor Schröer, ehemaliger DAAD-Lektor an der Universität Liberec, in seinem Vorwort zu den *Jeschkenblumen* darlegt – „Marek Sekyra und Otokar Simm [...] diese Lücke nicht schließen, sie sehen dieses Buch als eine bescheidene Materialbasis, die sehr heterogene Texte aus dem 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts einbezieht. Gerade diese Heterogenität sollte ihrer Intention nach wahrgenommen werden. Die Anthologie *Jeschkenblumen* bleibt dabei ein Lesebuch, keine historisch-kritische Ausgabe zu den Werken und Autoren“ (S. 13–14). Dieser Intention werden die Autoren tatsächlich gerecht: Durch sämtliche Bände defiliert eine bunte Mischung aus äußerst produktiven Schriftstellern und längst vergessenen sporadischen Verseschmieden. So begegnen sich allein in den *Polzenblumen* der berühmte Dichter Hugo Salus, der Drehbuchautor Ludwig Nerz, der Liberecer Bürgermeister und Gelegenheitsdramatiker Karl Kostka, die Gräfin Christiane Thun-Hohenstein (deren Erzählungen um die Wende zum 20. Jh. auch ins Tschechische übersetzt wurden) und der umfangreiche Autorenkreis der Heimatkundezeitschrift *Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs* aus Česká Lípa. Die Konzeption der Ausgabe als Lesebuch regionaler Autoren wird zudem durch die Wahl der Textauszüge untermauert, in denen lokale Themen überwiegen.

Die Anthologie umfasst Informationen zu Autoren, die während des „langen“ 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts schrieben. Als klare, alle Bände abschließende Zäsur wurde das Jahr 1945 gewählt. Nur vereinzelt wurden auch Erinnerungstexte aufgenommen, die nach der Abschiebung der deutschen Bevölkerung entstanden sind. Eindeutige Bedingung für die Aufnahme eines Autors war jedoch, dass er bereits vor Ende des Zweiten Weltkriegs zu publizieren begann. Daher fehlt hier u. a. auch der sicher berühmteste Liberecer Schriftsteller Otfried Preußler. Preußlers Familie ist in der Anthologie überhaupt recht wenig präsent. Ein Porträt seines Vaters Josef Syrowatka wurde zwar, einschließlich einer Übersetzung des Gedichts *Abschied vom Dörfchen*, in der Zeitschrift *Světlik* 2/2006 gedruckt, in den *Jeschkenblumen*, wohin er seinem Wohnort nach gehören würde, ist er jedoch als einer der Autoren, „die sich durch ihr zugespitztes, antitschechisch orientiertes, nationalistisches Engagement diskreditiert haben“ (S. 22), nicht vertreten.

Wenngleich also einige interessante Namen unberücksichtigt bleiben, ist der Abschluss der Anthologie mit dem Jahr 1945 mehr als logisch. Kleine Zweifel weckt hingegen die regionale Beschränkung. Aufgrund der Ausrichtung der Liberecer Regionalbibliothek deckt sich das untersuchte Gebiet genau mit der heutigen Verwaltungsregion Liberec bzw. den in dieser enthaltenen Bezirken – was etwas anachronistisch ist. In den *Iserblumen* sind dadurch Schriftsteller aus dem Bezirk Jablonec, einem ehemaligen Kerngebiet deutscher Besiedlung, aber auch aus dem eher peripheren Bezirk Semily vertreten. (In dem betreffenden Kapitel begegnet uns zudem nur ein recht ungleiches Paar: die Dichterin und Übersetzerin aus dem Tschechischen Marie Kwaysserová, die aus Semily stammte, jedoch den Großteil ihres Lebens in Smržovka/Morchenstern bei Jablonec verbrachte, und Heinrich Möchel, ein Eisenbahnbeamter aus dem von der deutschen Besiedlung um Tanvald/Tannwald komplett isolierten Rokytnice nad Jizerou/Rochlitz an der Iser.) Über das Problem der Zuordnung eines Autors zu einer bestimmten Region ist sich auch Marek Sekyra bewusst, der bereits in der Zeitschrift *Světlik* 5/2005 auf die Schwierigkeiten der „Regionalität“ eines Schriftstellers hingewiesen hat. Positiv zu bewerten ist daher, dass die Herausgeber in den geplanten Band *Lausitzer Blumen* neben dem Gebiet um das nordböhmische Česká Lípa

auch Teile der Mikroregion Šluknovsko (Schluckenauer Zipfel) und eventuell auch der Zittauer Gegend aufnehmen möchten.

Im Unterschied zu dem bereits genannten Webprojekt *Kohoutí kříž / 's Hohnakreiz*, das kontinuierlich um neue Autorenporträts erweitert wird, mussten Sekyra und Simm eine definitive Auswahl an Schriftstellern treffen (die in den nachfolgenden Bänden bestenfalls ergänzt wird). Der Band *Jeschkenblumen* umfasst dabei Autoren, die mindestens ein belletristisches Werk verfasst und mindestens ein eigenständiges Werk publiziert haben. In den nachfolgenden Bänden wurden diese klar definierten Kriterien gelockert und auch Autoren von Gelegenheitsgedichten oder Sammler von Sagen aufgenommen, die ihre Werke in Jahrbüchern, Almanachen und Zeitungen veröffentlichten. Grundlegendes Kriterium bei allen Schriftstellern war jedoch, dass sie ursprünglich aus der Stadt Liberec (Reichenberg) stammten. Die *Friedländer Blumen* enthalten Autoren aus dem restlichen Bezirk Liberec, wobei allerdings etliche in die Region zugezogene Schriftsteller fehlen. So z. B. der aus Tirol stammende, jedoch langjährig als Gymnasialprofessor in Liberec tätige Paul Rainer. Dieser huldigte seiner neuen Heimat 1930 mit dem Märchen *Die Stadt an der Neiße*, einem von Liberecer Realien schier überquellenden Text (der als *Město nad Nisou / Die Stadt an der Neiße*, Liberec: Bor, 2010, auch in einer zweisprachigen Ausgabe erschienen ist). Und auch Karl Kostka, der letzte Zwischenkriegsbürgermeister der Stadt, ist – da in Mimoň (Niemes) bei Česká Lípa geboren – erst in den *Polzenblumen* präsent. In die *Iserblumen* wurde, vielleicht u. a. aufgrund ihres geringeren Umfangs, auch ein Kapitel mit nicht in der Region gebürtigen Autoren aufgenommen. Die nachfolgenden zwei Bände beschränken sich allerdings wieder auf Schriftsteller, die aus der jeweiligen Region stammen. Ein nützliches Hilfsmittel ist hier (zumindest für die Liberecer Gegend) abermals die Zeitschrift *Světlik*, die in knapper Form auch nicht in der Region geborene Autoren vorstellt. Es ist daher ein wenig bedauerlich, dass für die Buchausgabe vielleicht etwas zu einschränkende Kriterien gewählt wurden.

Als attraktivster Teil der Anthologie können sicherlich die Übersetzungen der belletristischen Texte gelten. Nicht wenige Autoren sind jedoch lediglich mit Biogrammen vertreten. Allein in den *Polzenblumen* ist bei 14 der insgesamt 46 Autoren keine Leseprobe angeführt. Marek Sekyra nennt die Gründe: Entweder habe man in keiner Bibliothek Werke der betreffenden Autoren gefunden oder es sei „nicht gelungen, die Werke von ausländischen Bibliotheken zu erwerben“, beziehungsweise der Autor werde zwar in der Sekundärliteratur „als Belletrist bezeichnet“, es sei jedoch „kein konkretes Werk bekannt“ (S. 8). Überraschenderweise sind den Herausgebern dabei offenbar die einheimischen Bibliotheken entgangen. So sind z. B. Exemplare der Brüner *Dorfzeitung*, die im Jahr 1900 in Fortsetzung die Erzählung *Schwedenkreuz* des Lehrers Josef Langhammer druckte, in der Wissenschaftlichen Bibliothek (Vědecká knihovna) Olomouc verfügbar. In der tschechischen Nationalbibliothek (Národní knihovna) wird die Zeitschrift *Deutsche Arbeit* aufbewahrt, in der Christiane Thun-Hohenstein ihre Gedichte veröffentlichte. Die Fonds dieser Bibliothek enthalten zudem eine Novellensammlung der Gräfin mit dem Titel *Der neue Hauslehrer und andere Novellen*. Weder Langhammer noch Thun-Hohenstein sind jedoch in den *Polzenblumen* mit Textauszügen präsent. Sekyra weist in allen Bänden darauf hin, dass die Anthologie in erster Linie unter Berücksichtigung des Sudetika-Fonds der heimatlichen Liberecer Bibliothek zusammengestellt wurde, was ganz und gar nicht mit der Behauptung korrespondiert, es sei unmöglich gewesen, bestimmte Werke zu beschaffen. Und so ist es vielleicht das Beste, auf den Einleitungstext der *Jeschkenblumen* zurückzukommen, in welchem die Herausgeber einräumen, dass eine tiefergehende prosopografische Recherche wie auch das Zusammentragen weiterer belletristischer Textauszüge eventuell eine Aufgabe für nachfolgende Forscher sei, „die sich dazu durch die Lektüre möglicherweise herausgefordert fühlen“ (S. 23). Abschließend sei jedoch gesagt, dass die Anthologie nicht nur eine Herausforderung, sondern auch eine Bereicherung ist. Trotz einzelner kritischer Anmerkungen bieten nämlich sämtliche *Blumen* eine unerschöpfliche Skala sonst schon jahrzehntelang vergessener Farben und Düfte. Es handelt sich daher zweifellos um ein Projekt, das nicht nur im regionalen Maßstab Beachtung verdient.

Übersetzung: Ilka Giertz

Marek Sekyra / Otokar Simm: *Ještědské květy. Antologie libereckých německy píšících autorů (19. století a 1. polovina 20. století) / Jeschkenblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Reichenberg (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2008, 216 S.

Marek Sekyra / Otokar Simm: *Jizerské květy. Antologie německy píšících autorů z Jablonecka a Semilska (19. století a 1. polovina 20. století) / Iserblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus der Umgebung von Gablonz an der Neiße (Jablonec nad Nisou) und Semil (Semily) (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2011, 192 S.

Marek Sekyra / Otokar Simm: *Frýdlantské květy. Antologie německy píšících autorů z Frýdlantska a Liberecka (19. století a 1. polovina 20. století) / Friedländer Blumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Friedland, Reichenberg und Umgebung (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2013, 224 S.

Marek Sekyra / Otokar Simm / Tomáš Cidlina: *Ploučnické květy. Antologie německy píšících autorů z Českolipska (19. století a 1. polovina 20. století) / Polzenblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Böhmischem Leipa und Umgebung (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2015, 188 S.

Es schreibt: Václav Smyčka (1. 2. 2017)

Die moderne europäische Gesellschaft hat sich angewöhnt, ihren Ursprung in der Zeit der Aufklärung zu suchen. Michel Foucault fand darin die Wurzeln der dezentralisierten (Bio)Macht, Jürgen Habermas die Anfänge der kritischen Öffentlichkeit und Niklas Luhmann die Grundlagen einer funktional differenzierten Gesellschaft. Welches „Bild“ dieser Epoche bietet heute der Literaturhistoriker **Steffen Martus**, der Autor der beinahe tausendseitigen Monografie ***Aufklärung, das deutsche 18. Jahrhundert – ein Epochenbild?***

In erster Linie muss man sagen: ein farbenreiches, spannendes Bild. Martus komponiert seine Arbeit keineswegs nur als einen weiteren theoretischen Beitrag zum Thema, sondern als literarisch gelungene, fesselnde Schilderung einer Epoche. Er zeigt die Aufklärung anhand vieler kleiner Geschichten, die ineinander verflochten sind und sich wie in einem gut geschriebenen Roman ergänzen. Er schildert verschiedene Strategien im Streben nach Einfluss am Brandenburger Hof (S. 23–90), Auseinandersetzungen ehrgeiziger Professoren, pietistischer und lutherischer Geistlicher an den Universitäten in Halle und Leipzig (S. 92–154) wie auch Scharmützel des Stadtpatriziats in Hamburg um die Vorherrschaft in der Stadt und die Stellung in der Reichspolitik (S. 155–262). Detailliert verfolgt er die Laufbahn prominenter Schriftsteller und Philosophen wie Christian Wolff (S. 263–283) oder Johann Christoph Gottsched (S. 290–300), die verzwickte Vetternwirtschaft unter Gelehrten (S. 301–339) und die sog. „Radikalaufklärung“ jener Autoren, die aufgrund ihrer Ansichten mit den bestehenden Institutionen und der Öffentlichkeit in Konflikt gerieten (S. 400–461). Er nimmt aber auch solche Äußerungen der Aufklärung wahr, die mit der traditionellen Vorstellung der Geburt des modernen Rationalismus nicht im Einklang stehen. Er beschreibt esoterische Strömungen in der scheinbar rein empirischen Wissenschaft (S. 340–375),

schildert die Entwicklung der Ästhetik, die die Schönheit im Inneren der menschlichen Psyche ansiedelt, und die Entdeckung der Tiefe sentimentaler Gefühle (S. 525–579) wie auch ihre Nutzbarmachung zur Mobilisierung breiter Volksmassen für Staatsinteressen (S. 580–762). Schrittweise dringt Martus bis zu der Erfahrungsseelenkunde vor, die ihre Aufmerksamkeit auf die am wenigsten rationalen Seiten des Menschen wie Verbrechen und Wahnsinn lenkte.

Martus bleibt jedoch nicht bei der Detailschilderung unzähliger Schicksale ehrgeiziger Hofdichter, verzankter Universitätsprofessoren und berechnender Reichsfürsten stehen. Der Wert seiner Arbeit liegt vor allem darin, dass es ihm gelungen ist, diese „kleine Geschichte“ mit einer ganzen Reihe grundsätzlicher theoretischer Thesen und allgemeinerer Aussagen sensibel zu verbinden, ohne die es wohl nicht möglich wäre, ein einheitliches „Bild“ der Epoche zu zeichnen. Unter der Oberfläche seiner dramatisch erzählten Geschichten verbergen sich die anspruchsvollsten theoretischen Ansätze, wie z. B. Luhmanns Systemtheorie, Foucaults Modelle der Geburt der Biomacht oder die Temporalisierung der Zeit, wie sie Reinhard Koselleck entwarf. Vor dem Hintergrund der Schilderung des höfischen Lebens im Königreich Preußen kann man ohne unnötige Ausführungen und Verweise das unauffällige Drama des Übergangs von einer stratifiziert differenzierten zu einer funktional differenzierten Gesellschaft (hauptsächlich S. 53, 206f.) sowie die Geburt der modernen Biomacht im Denken der brandenburgischen Hohenzollern (vor allem Kap. *Politik der Newtonianer*, S. 463–491) beobachten. Neben diesen „Klassikern“ stößt man aber auch auf zahlreiche Thesen Aleida Assmanns oder Jonathan I. Israels, die Martus seinen sorgfältig ausgewählten Geschichten elegant einverleibt.

Enthält Martus' leicht geschriebenes Werk auch eigene Thesen, oder ist es lediglich eine handwerklich gut gemeisterte Sammlung kleinerer Geschichten, mit denen die theoretischen Konzeptionen seiner anerkannten Vorgänger illustriert werden? Vermittelt es dem Leser einen bestimmten spezifischen Blick auf die deutsche Aufklärung? Betrachtet man das Durcheinander der kleinen Geschichten, bemerkt man im Hintergrund eine relativ klare große Geschichte der Abkehr von der Tradition, die sich jedoch im Laufe des 18. Jahrhunderts immer mehr in eine Skepsis gegenüber menschlichen Fähigkeiten und der Möglichkeit, jene versprochene Befreiung erreichen zu können, verwandelte. Alle Bemühungen, den Menschen von seinen sozialen, religiösen und kulturellen Bedingungen zu emanzipieren, münden laut Martus im 18. Jahrhundert in die Enthüllung seiner noch größeren Abhängigkeit von der Tradition und seiner Unfähigkeit, mit ihr zu brechen. Paraphrasiert man mit Martus Kants bekannte Antwort auf die Frage „Was ist Aufklärung“, dann stellt diese einen Versuch dar, sich von der „selbstverschuldeten Unmündigkeit“ zu befreien, die den Menschen jedoch zur Erkenntnis eines noch größeren Maßes an „Unmündigkeit“ führt, als er bis dahin überhaupt ahnen konnte.

Damit hängt Martus' Skepsis gegenüber der Gesamteinheit und ideellen Transparenz der Aufklärung als eines sozialen und kulturellen Phänomens zusammen. Er lehnt die Vorstellung der Aufklärung als intellektuelles Projekt ab, das sich teleologisch von der „Unmündigkeit“ des Feudalismus zur modernen säkularisierten und rationalen Gesellschaft entwickelt habe. Im Gegenteil zeigt er die Aufklärung als ein fast ungewolltes Ergebnis der Auseinandersetzung vieler gegensätzlicher Interessen, die durch verfeindete Gesellschaftsgruppen artikuliert wurden. Nicht das Aufwachen und die Absicht der Aufklärer, sondern das Gleichgewicht blinder Konflikte führte zur Herausbildung eines modernen Staates, der Idee der Toleranz, aber auch eines modernen Buchmarktes, auf dem die unterschiedlichen Ansichten formuliert werden konnten, ohne dass ihr Konfliktpotenzial zu physischer Gewalt eskaliert wäre. Gerade Kant, der nicht nur die Befreiung des Menschen von der „selbstverschuldeten Unmündigkeit“ verlangte, sondern auch diese grundlegende Rolle des gesellschaftlichen Konflikts – der „ungeselligen Geselligkeit“ – erkannte, wird von Martus die zentrale Position in seiner Arbeit beigemessen. Kant und den brandenburgischen Kurfürsten, den späteren preußischen König Friedrich III., mit dessen selbstbewusster

Krönung in Königsberg im Jahre 1700 das Buch beginnt, erwähnte Martus zu Hauptbegleitern seiner Ausführungen.

Deshalb überrascht es nicht, wenn Martus schon im Titel des Werks signalisiert, dass er vom „deutschen 18. Jahrhundert“ erzählt. Wie ist aber Martus' Auffassung von „Deutschland“, das für ihn eine so gewichtige Rolle spielt, dass er es als Attribut der Epoche für den Titel seiner Arbeit wählt? Martus' Geschichten stammen in überwiegender Mehrheit aus dem Umfeld der Berliner und Leipziger Gesellschaft oder vom Berliner oder Dresdner Hof, aus der Stadtverwaltung Hamburgs und dem Universitätsmilieu in Halle und Leipzig. Er unternimmt nur kurze Exkurse in das intellektuelle Umfeld Zürichs und ausnahmsweise die katholische Umgebung der fürstlichen Bischofsresidenz in Würzburg und des kaiserlichen Wiens. Das Deutschland, von dem Martus hier spricht, ist also vorwiegend protestantisch und sprachlich homogen. Es ist das Land der in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts errichteten fortschrittlichen Universitäten, der entwickelten Staatsbürokratie und einer kritischen Öffentlichkeit, die schon am Anfang des 18. Jahrhunderts entstand. Dieser Blick zeigt uns jedoch nur einen Teil der um 1700 als „Deutschland“ bezeichneten Gebiete. Auf der Strecke bleiben weiträumige Gebiete des katholischen Südens und die Mehrheit des Habsburgerreiches, wo sich die von Martus beobachteten Gesellschaftsveränderungen mit deutlicher Verspätung erst in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts durchzusetzen begannen.

Martus spricht also auch nicht über jenen Teil der Habsburgermonarchie, der sich im 18. Jahrhundert oft selbst zu „Deutschland“ in der vagen damaligen Abgrenzung bekannte und die Leser der *Echos* wohl am meisten interessieren dürfte: die böhmischen Länder. Wollte Martus auch diese, damals als ein Teil „Deutschlands“ wahrgenommenen Gebiete in seine Ausführungen einschließen, könnte er den Schwerpunkt seiner Auslegungen nicht auf die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts legen, sondern müsste ihn um ein halbes Jahrhundert nach vorne schieben (Martus schließt mit der bereits erwähnten Antwort Kants auf die Frage „Was ist Aufklärung“). In seine Geschichten fand deshalb etwas unerwartet nur eine einzige Persönlichkeit aus den böhmischen Ländern Einlass – Christian Heinrich Spieß, Autor von Erzählungen über Wahnsinnige und Selbstmörder, der jedoch nicht im Kontext des spezifischen kulturellen Umfelds, in dem er schrieb (Prag und Bezděkov u Klatov/Besdiekau bei Klattau), erwähnt wird. So bleiben die Unterschiede zwischen dem katholischen und protestantischen Milieu, sowie die komplizierte ethnisch-sprachliche Problematik der Habsburgermonarchie außerhalb von Martus' Interesse.

Abschließend kann man deshalb feststellen, dass Martus, obwohl es ihm gelingt, eine Reihe rückwirkender Projektionen modernistischer teleologischer Auslegung zu überwinden, bei der Wahl der Szenerie seines Erzählens weniger konsequent ist. Trotz dieser Verflachung des geografischen Rahmens halte ich seine Arbeit dank ihrer literarischen Qualitäten und der Fähigkeit, am konkreten Beispiel grundlegende theoretische Konzepte zu zeigen, für einen außerordentlich inspirierenden Text; er bietet ein wahres Leseerlebnis.

Übersetzung: Katka Ringesová

Steffen Martus: *Aufklärung, das deutsche 18. Jahrhundert – ein Epochenbild*. Berlin: Rowohlt, 2015, 1033 S.

Es schreibt: Nikola Mizerová (15. 2. 2017)

Die Publikation *Experimentelle Poesie in Mitteleuropa*, hervorgegangen aus dem gleichnamigen Hünfelder Kolloquium (Oktober 2013), behandelt erstmals das mitteleuropäische Bindeglied auf dem Gebiet der experimentellen Poesie und betrachtet aus neuer Perspektive ein zentrales Prinzip der modernen Literatur seit Mitte des 20. Jahrhunderts, das schon von Eugen Gomringer, dem Wegbereiter der konkreten Poesie, als internationale und übernationale Tendenz bezeichnet worden war. Das Buch, das aus fünfzehn gelungenen Beiträgen besteht, in fünf thematische Bereiche gegliedert ist (*Visualität der Texte; Auditive und memoriale Dimensionen; Begriffe und Kontexte; Material, Medien, Maschinen; Raumtexte und Texträume*) und u. a. durch reichhaltiges Bildmaterial leserfreundlich gestaltet, belegt, dass die enge Verwobenheit experimentellen Schaffens im mitteleuropäischen Raum ein grundlegender, wenn auch wenig beachteter Aspekt ist, was insbesondere für die germanistische Forschung gilt.

Das hessische Hünfeld wurde bewusst als Veranstaltungsort für das Kolloquium ausgewählt, fand hier doch Jürgen Blum-Kwiatkowskis Projekt „Das offene Buch. Poesie im öffentlichen Raum“ (seit 1996) statt, in dessen Rahmen die Einwohner und Besucher Hünfelds im öffentlichen Raum mit Poesie konfrontiert werden und das somit einen guten thematischen Rahmen bot. Zum Kolloquium, veranstaltet von Klaus Schenk (TU Dortmund), Anne Hultsch (TU Dresden) und Alice Stašková (FU Berlin, jetzt Friedrich-Schiller-Universität Jena), wurden führende Wissenschaftler aus dem Bereich der Germanistik und Slavistik, die sich mit dem literarischen Experiment beschäftigen, eingeladen. Genannt seien Klaus Peter Dencker, Autor der umfangreichen Publikation *Optische Poesie*, Eva Krátká, Autorin des tschechischen Pendant *Vizuální poezie*, außerdem Ulrich Ernst, Leiter der Forschungsstelle Visuelle Poesie der BU Wuppertal, aus dessen Feder einige Monografien zu diesem Thema stammen, oder Bernhard Dotzler, Autor des dreibändigen Werks *Diskurs und Medium*. Aus dem Hünfelder Treffen ging eine Publikation hervor, die die essentiellen germanistischen und slavistischen Beiträge der Erforschung experimenteller Werke rekapituliert und die gut als solide Einführung in die Thematik dienen kann.

Die Publikation beschränkt sich jedoch nicht auf die Erforschung des literarischen Experiments im 20. Jahrhundert, sie versucht auch, aktuelle Entwicklungstendenzen zumindest zu umreißen. Stellvertretend hierfür sei der mit *Material, Medien, Maschinen* betitelte Teil angeführt, der sich der Verflechtung von Literatur und Computertechnik widmet. Der Beitrag von Anette Gilbert etwa konzentriert sich auf die Verwendung von QR-Codes in den neuartigen „Gedichten“ von Josef Lischinger sowie ähnliche dichterische Mittel.

Der große Gewinn des Bandes ist die im Vorwort erwähnte Eröffnung einer mitteleuropäischen Perspektive. Diese ist in dem Fall schon deshalb relevant, weil die mitteleuropäischen Länder, in denen das literarische Experiment in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts durch das kommunistische Regime aus politischen Gründen unterdrückt wurde, Anregungen gerade aus dem deutschsprachigen Umfeld schöpften, wodurch es zu einer engen Verbindung zwischen den Ländern des Ostblocks auf der einen und der BRD und Österreich auf der anderen Seite kam.

In dieser Hinsicht liefert das Buch eine Vielzahl überraschender Details. Aus tschechischem Blickwinkel eine Entdeckung ist der Beitrag Alice Staškovás, der als erste Skizze für weitere Forschungen gelten kann und der sich der umfangreichen Korrespondenz der Wegbereiter des tschechoslowakischen literarischen Experiments Bohumila Grögerová und Josef Hiršal mit Heißenbüttel, Döhl, Mayröcker und anderen deutschsprachigen AutorInnen widmet. Des Weiteren überrascht, dass Grögerová und Hiršal – vor allem veranlasst durch die Unmöglichkeit, ähnliche Vorhaben in der totalitären Tschechoslowakei zu realisieren – für den deutschen Rundfunk einige Hörspiele auf Deutsch verfassten (siehe auch die aktuellen Forschungsarbeiten Pavel Novotnýs). Pavel Novotný widmet sich in seinem Beitrag dem

„Semester des experimentellen Schaffens“ von Liberec – einem geplanten Treffen deutsch- und tschechischsprachiger Künstler in Liberec im Frühjahr 1969, zu dem Gerhard Rühm, Ernst Jandl, Franz Mon und Reinhard Döhl eingeladen waren und währenddessen Rühms legendäre Komposition *Zensurierte Rede* aufgenommen wurde (aus politischen Gründen wurde das Treffen schließlich vor allem auf die tschechischen Künstler begrenzt, den Besuch Rühms jedoch gelang es zu realisieren).

Am Beispiel der genannten Beiträge von Stašková und Novotný zeigt sich auch, dass die Publikation erfolgreich aktuelle, gerade im Entstehen begriffene Forschung sowie erste Ergebnisse verortet, was natürlich nicht nur für den Bereich der Slavistik gilt (siehe beispielsweise den Beitrag Frieder von Ammons über Ernst Jandls vergessene, jedoch grundlegende *13 radiophone Texte*).

Leider bleibt *Experimentelle Poesie in Mitteleuropa* das für Sammelbände typische Problem der Zersplitterung und damit der Frage, wie eine größere Anzahl unterschiedlich ausgerichteter Beiträge verbunden werden kann, nicht erspart. Es muss hierbei gesagt werden, dass sich das Vorwort auf eine kurze Vorstellung der Beiträge und ihre Aufteilung auf die jeweiligen Kapitel beschränkt, während ein alles überspannender und abrundender Kommentar völlig fehlt. Der Leser erfährt unter anderem nicht, von welchem Mitteleuropa-Begriff die HerausgeberInnen überhaupt ausgehen. In der Publikation tritt zudem eine deutliche Disproportion zwischen den Beiträgen zur tschechischen und deutschen experimentellen Dichtung und der anderer Literaturen zutage. Die polnische Literatur ist nur durch einen einzigen Beitrag vertreten (Anne Hultsch über die polnische konkrete Poesie). Abschließend finden zwar AutorInnen Erwähnung, die der rumänischen deutschsprachigen Minderheit angehören (Klaus Schenk und Graziella Predoiu über die dichterischen Verfahren von Oskar Pastior und Herta Müller), die slowakische und ungarische Literatur ist hingegen überraschenderweise gar nicht repräsentiert. Völlig unlogisch wirkt hier die zeitgenössische experimentelle Kunst in Bosnien und Herzegowina, Kroatien und Serbien, also den Ländern des Balkans (im Beitrag von Gudrun Lehmann). Einige Texte konzentrieren sich zudem nur auf das deutsche literarische Experiment und berücksichtigen den internationalen Kontext nicht. Die Gesamtkonzeption des Bandes wirkt somit inkonsequent.

Dennoch ist die Publikation eine hochwertige Quelle, die die Leserschaft in die gerade entstehende Erforschung des mitteleuropäischen literarischen Experiments einführt, auf die mitteleuropäischen Verbindungslinien in diesem Umfeld hinweist, zeitgenössische Entwicklungstendenzen der experimentellen Dichtung berücksichtigt und ein umfassendes Netz an Verweisen zum Thema bildet. Bleibt noch, sich auch für das tschechische universitäre Umfeld mehr solcherlei Treffen zu wünschen, aus denen derart gewinnbringende und anregende Beiträge hervorgehen könnten.

Übersetzung: Daniela Pusch

Klaus Schenk / Anne Hultsch / Alice Stašková (Hg.): *Experimentelle Poesie in Mitteleuropa. Texte – Kontexte – Material – Raum*. Göttingen: V&R, 2016, 352 S.

Es schrieb: Alfred Endler (1. 3. 2017)

In seinem Buch *Historismuskritik versus Heilsgeschichte über die Wallenstein-Romane Alfred Döblins und Jaroslav Durychs hat Tilman Kasten (in einer Fußnote, S. 336) unlängst auf Alfred Endler als einen der Interpreten von Döblins Roman verwiesen. Als Geburtsdatum und Geburtsort Endlers gibt Kasten – mit Bezug auf einen Artikel*

im Deutschen Literatur-Lexikon (Bd. 7, 2005, S. 448–449) – den 25. Juli 1897 in Reichenberg (Liberec) an.

Von Frühjahr 1919 bis in die Anfangsmonate des Jahres 1920 studierte Endler an der philosophischen Fakultät der Deutschen Universität Prag (wo er vor allem Germanistikvorlesungen bei Sauer und Lessiak besuchte). Als er ein Jahr darauf, im Frühjahr 1921, begann, literaturkritische Beiträge (und später auch Gedichte und Artikel zum Reichenberger Theatergeschehen) für die neu gegründete Prager Presse zu schreiben, war sein Name bereits mit dem Reichenberger Domizil assoziiert. Mehr als auf gründliche Argumentation setzte der Kritiker Endler auf die schillernde Wirkung flüchtig hingeworfener Thesen oder großzügiger, jedoch etwas oberflächlicher literarischer, bildkünstlerischer und historisch-philosophischer Vergleiche (so betont er z. B. das polemische Wesen der Kunst gegenüber der Macht des „bürgerlichen Rationalismus“ oder dem Anspruch der „Normalität“).

1922 nahm Otto Pick Endlers Prosa Die große Stille in seine Anthologie Deutsche Erzähler aus der Tschechoslowakei auf; 1923 erschienen Endlers Texte u. a. in dem Reichenberger Sammelband Der neue Roman (Red. Friedrich Jaksch) und in der Wiener Wochenschrift Die Muskete (der Essay Illustrationen). In den nachfolgenden Jahren schrieb Endler für die Prager Zeitschrift Die Wahrheit (hier erschien auch der „kleine Roman“ Piave), darüber hinaus arbeitete er als Rezensent mit der Redaktion des Prager Tagblattes zusammen.

Anfang September 1927 nahm der Intendant des Mannheimer Nationaltheaters Endlers Drama Demetrius Jakymovicz. Zwölf Bilder aus Österreich 1918 zur Inszenierung an. Im Zeitschriftenformat erschienen Auszüge aus seinem Stück Belsazar. „Der junge erfolgreiche Reichenberger Dramatiker“, wie Endler am 19. Oktober 1928 von einem Reporter der Reichenberger Zeitung betitelt wurde, war damals zudem durch seine Beiträge für den Berliner Börsen-Courier bekannt.

Im August 1935 offerierte Endler, der sich als einstiger Mitarbeiter des Berliner Tagblattes vorstellte, (von Reichenberg aus) dem Chefredakteur der Prager Presse Arne Laurin – angeblich in Absprache mit dem Berliner Legationsrat Camill Hoffmann – eine Sammlung von Artikeln und Kommentaren zur politischen Lage in Europa (diese sollten unter Pseudonym veröffentlicht werden; LA PNP, F. A. Laurin). Über Endlers weitere Laufbahn ist nur wenig bekannt: Das Deutsche Literatur-Lexikon führt als seinen Aufenthaltsort im Jahr 1945 Wiepersdorf bei Jüterborg an, 1947 erschien in Döblins Monatsschrift Das goldene Tor Endlers Text Dante als Emigrant.

Als Beispiel einer frühen literaturkritischen Arbeit Endlers veröffentlichen wir hier eine Rezension zu Paul Leppins Erzählband Das Paradies der Andern (Prager Presse 23. 4. 1921, Abendausgabe).

mt

Ein neues Buch von Paul Leppin

Eine bestimmte nerven- und sinnesphysiologische Artung beherrscht eine Kunstpeche, um in der nächsten ihren Platz an eine andere Weise und Intensität, an ein anderes Tempo der Reizbarkeit abzutreten. Der beständige Wechsel des gesellschaftlich gipfelnden Typus Mensch oder daher die unaufhörliche Neuprägung des Begriffes Niveau, nicht nur für den Grad, sondern ebenso für die Art des Könnens, der Wandel in den dominierenden Instinkten, Zielen und Bedürfnissen, der eine entsprechende Veränderlichkeit auch der Wertschätzungen bedingt: – dies ist der eigentliche Inhalt aller Kunstbetrachtung. Und ihre größten, am Ende unlösbaren Rätsel: die Übergangsformen.

Leppins Werk stellt eine solche dar. – Zwischen Décadence und Expressionismus. Wenn der Décadent „sehr“ vor das Adjektiv setzt, so ist dies weder Kalligraphie, noch Pose. Es ist einfache, sachliche Feststellung *seines* Gefühlsbetonungs-Grades, *seiner* Wahrnehmungs-Intensität. Er schreibt „sehr“, weil er *sehr* sieht, hört oder entzückt wird, oder verletzt. Dies ist die Definition des Décadent: ein Maximum an Senkung der Reizschwelle. Er sieht dort noch, wo andere nichts mehr sehen. Er wird dort betäubt, geblendet und übererregt, wo andere „normal“ wahrnehmen und gleichgültig bleiben. Sein „Lebensoptimum“ ist die gewählte, vom Standpunkte des „Normalen“ *reizarme* Umgebung, grundsätzliches Fernhalten aller erregenden, d. h. *lebenswichtigen* Sachinhalte und alles Groben, Plumpen und Grelle in der Form. Bis endlich die Wende eintritt vom Décadent zum expressionistischen Menschen, von der Willensschwäche zum Reizhunger, vom „Gartenglück“ zur Unterdrückung, aber dadurch Rettung des Herzens im Exzeß. „Die böse Sehnsucht nach den Schmerzen und dem Vergeuden des Lebens“ wird Tat. Worüber der Literatur-Bürger billig zwischen Grinsen und sittlicher Entrüstung oszillieren darf.

Leppin erreichte diesen Übergang zur spezifisch expressionistischen Einstellung schon 1905 im *Daniel Jesus*. Also lange vor deren erklärter Hegemonie. Der Vorahner der Heutigen konnte nicht Überbieter werden. Er blieb hier stehen. Eine Stärke, kein Zurückbleiben bedingt den konservativen Zug seiner Darstellungsziele: Selbstzweck des Formalen und Farblichen, doch ohne Verstümmelung des Gegebenen. Leppin ist der Whistler der Sprache. Nicht ihr Marc – wie Däubler. –

Dilletanten und Zettelkästner übersetzen „Technik“ unter allen Umständen mit „Mache“. Sie glauben einen Satz schon verstanden zu haben, wenn ihnen Bau und Wortschatz keine Schwierigkeiten mehr bieten. Und sie hatten diese rein grammatikalische Mitteilbarkeit für die allein mögliche und ehrliche. Der Philister versteht nicht mehr, wo er aufhört genau zu sehen – sagte Whistler. Die Erkenntnis ist leider noch immer nicht Gemeingut, daß auch in der Literatur ein rein Malerisches, Vokalistisches vom Literarischen zu unterscheiden ist. Daß man eine Dichtung nicht erfaßt hat, solange man in ihr lediglich den Bericht sieht.

Inhalt und Form sind häufig discrepant bei Leppin. Konflikte à la Bartsch stehen manchmal da. Aber sprachtechnisch ebenbürtig neben Vielem von Rilke oder Maeterlinck. Das Sujet darf nie als Vorwurf dienen. Nur Abstraktoren und Schematiker überschätzen Sachinhalte – gleichgültig ob sie von Korstens oder Pechstein, von Rom oder Assur herkommen! Das Sentimentale ist ebensowenig ein Einwand gegen Leppin wie das Kinohafte gegen Edschmid und Russolo. Denn nur am Banal-Hastigen, Zusammenhanglosen sind die Formprobleme des gesteigerten Tempos lösbar, *weil sie nur hier überhaupt vorhanden sind*. Das Feinste und Heimlichste steht *notwendig* hart neben offenbarem Stimmungs-Zirkus – wo wäre sein eigenstes Aroma ohne solche Nachbarschaft des Gegenstandes?! –

Der slavische Mensch ist Thema, die Empirie Dostojevskys. Aber vereinfacht aus Wille zur Form. Oft verkindlicht beinahe, an Vogeler-Worpswede anklingend. Dann jäh umschlagend: – Rops, Kubin. *Daniel Jesus* ist Watts' *Mammon*.

Kritik ist Unterscheidung. Man kann diese *Ziele* der Darstellung nicht überall bejahen. Das dazu verwendete *Können* – *immer!*

Übersetzung der Einleitung: Ilka Giertz

Es schreibt: Martin Hořák (15. 3. 2017)

Im September letzten Jahres sind in der neu gegründeten Museumsenklave in der Masaryk-Straße im nordböhmisches Liberec (Reichenberg) zwei thematisch miteinander verbundene Ausstellungen zu Ende gegangen. Das Nordböhmische Museum (Severočeské muzeum) und die Regionalgalerie (Oblastní galerie) präsentierten gemeinsam in vier Sälen eine Installation über die sog. *Deutschböhmisches Ausstellung*, die hier vor genau 110 Jahren gezeigt worden war. Die damalige Ausstellung, die nun unter dem tschechischen Titel *Německočeská výstava* präsentiert wurde, stützte sich auf ein klar nationales Programm. Die Besucherzahlen sowie die Einnahmen waren 1906 zwar weit hinter den Erwartungen geblieben, dennoch lässt sich die Ausstellung als eine repräsentative und authentische Darstellung der politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Situation sehen, in der ein wichtiger Teil der deutschsprachigen Bevölkerung Böhmens in der letzten Dekade vor dem Ersten Weltkrieg lebte. Bei der aktuellen Auseinandersetzung mit der damaligen Ausstellung ist aus fachlicher Perspektive besonders der Erkenntnisgewinn über die deutschböhmisches Kunstszene an der Schwelle vom 19. zum 20. Jahrhundert bis hin zur Zwischenkriegszeit hervorzuheben. Zur Erforschung dieser Szene haben in den letzten Jahren vor allem die Kunsthistoriker Anna Habánová und Ivo Habán beigetragen, deren erster Beitrag die Ausstellung *Junge Löwen im Käfig / Mladí lvi v kleci* im Jahre 2013 war (vgl. dazu das [Echo von Eva Jelínková vom 17. 2. 2014](#)).

Die Publikation *Německočeská výstava Liberec 1906 / Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*, um die es in diesem Beitrag vor allem gehen soll, wurde unter der Leitung von Anna Habánová von insgesamt elf AutorInnen aus unterschiedlichen regionalen Institutionen zusammengestellt. In dem zweisprachig deutsch-tschechischen, Band mit zahlreichem Bildmaterial, sind dreizehn frei aufeinander aufbauende Studien vertreten, die sich in umfangreichen Synthesen oder kürzeren Beiträgen mit unterschiedlichen Aspekten der Ausstellung oder aber einzelnen KünstlerInnen beschäftigen.

In der Einführung setzen sich Anna Habánová und Milan Svoboda mit der tschechischen Übersetzung des Adjektivs „deutschböhmisches“ auseinander. Sie räumen ein, dass der von ihnen verwendete Begriff „německočeský“ nicht ganz eindeutig und historisch unpräzise sei, da das Tschechische keine Möglichkeit habe, die territoriale und nationale Zugehörigkeit begrifflich voneinander zu trennen, wie es im Deutschen mit den beiden Begriffen „böhmisch“ und „tschechisch“ der Fall ist. Ich kann nachvollziehen, dass die AutorInnen bemüht waren, statt komplizierter Umschreibungen eine kurze und praktikable Bezeichnung für die deutschsprachigen BewohnerInnen des damaligen Königreichs Böhmen zu finden. Dennoch kann ich ihrer Behauptung, die Bezeichnung „německočeský“ sei sprachlich korrekt, nicht ganz zustimmen. In der Bedeutung, in der der Begriff nicht nur hier, sondern auch in anderen Publikationen der Herausgeberin sowie auf der Webseite [Deutschböhmisches Kunst](#) verwendet wird, widerspricht er einerseits dem sprachlichen Usus (vgl. dazu der Eintrag „německočeský“ im *Průruční slovník jazyka českého* [Handwörterbuch der tschechischen Sprache]) und impliziert andererseits das unsinnige sprachliche Konstrukt „němečtí Češi“ (wörtlich: deutsche Böhmen/Tschechen) als Übersetzung von „Deutschböhmen“. Es zeigt sich also, dass man wohl um solch komplizierte Umschreibungen nicht herumkommt.

Die Publikation eröffnet ein ausführliches Kapitel von Miloslava Melanová und Tomáš Okurka zur Entstehung der Ausstellung vor dem Hintergrund der damaligen nationalen Situation in Böhmen im Allgemeinen und in Liberec/Reichenberg und Umgebung im Speziellen. Des Weiteren wird hier an die geplatzten Träume der Stadt erinnert, die Metropole des deutschsprachigen Böhmens werden zu wollen. Aus der darauf folgenden Übersicht zum Ablauf der Ausstellung, zu ihren Ergebnissen sowie ihrer zeitgenössischen Resonanz auf deutscher und tschechischer Seite geht hervor, dass die Reichenberger Ausstellung einem damaligen europäischen Trend entsprang, der seinen Widerhall auch

in anderen nordböhmisches Städten fand: in Most (Brüx, 1898), Ústí nad Labem (Aussig, 1903) oder Chomutov (Komotau, 1913, vgl. dazu: Ondřej Děd: *Německo-česká výstava 1913 / Deutsch-böhmische Landesschau Komotau 1913*, Chomutov, 2014). Von den anderen nordböhmisches Ausstellungen unterschied sich die in Liberec einerseits durch ihren deutlich größeren Umfang und andererseits durch eine viel radikalere Rhetorik.

Das Reichenberger Ausstellungsprojekt – dessen Vorbild im Positiven wie im Negativen die Prager Landes-Jubiläumsausstellung von 1891 war – zeichnete sich durch scharfe nationalistische Töne und konfrontative Positionen gegenüber der tschechischsprachigen Bevölkerung aus. Melanová und Okurka zitieren hier den Aufruf an künftige Aussteller vom Dezember 1904, in dem es heißt, das Ziel der Ausstellung sei es: „den Beweis [zu] liefern, daß gerade das deutsche Volk Böhmens der vornehmste Träger der wirtschaftlichen Wohlfahrt des Reiches ist“ und dadurch „die Berechtigung der darauf fußenden politischen und nationalen Forderungen unseres deutschböhmisches Volkes [zu] erhärten“ (S. 46). In diesem Zusammenhang sei darauf hingewiesen, dass bereits 1900 im Berliner Verlag Concordia die fünfhundertseitige Publikation *Deutsche Arbeit in Böhmen* (online [verfügbar](#)) erschienen war, der ähnliche Prämissen zugrunde lagen wie der Ausstellung in Liberec. Auch sie sollte die Früchte der fleißigen Arbeit der deutschböhmisches Bevölkerung in Böhmen präsentieren und das ebenfalls vor allem im Bereich der Kunst.

Der Anspruch auf die dominante Rolle der Deutschen in Böhmen sollten im Rahmen der *Deutschböhmisches Ausstellung* vor allem die Erfolge der deutschen Industrie beweisen. So widmet sich Tomáš Okurka im zweiten Beitrag der Publikation einzelnen Industriezweigen, allen voran der Textil- und Chemieindustrie, die in den deutschsprachigen Regionen Spitzenreiter waren. Weitere Kapitel beschäftigen sich dann mit Themen wie der Fotografie, der Architektur der Ausstellung, der Präsentation des Kunstgewerbes oder aber des kunstgewerblichen Fachschulwesens. Erwähnt sei hier zumindest der Artikel von Kateřina Nora Nováková, in dem sie sich dem Nordböhmisches Industriemuseum (Severočeské průmyslové muzeum) widmet. Im Hinblick auf die Ziele der Ausstellung scheint es symptomatisch, dass eben in dieser zentralen Erinnerungsinstitution auch der Kaiser Franz Joseph I. feierlich empfangen wurde. Dies ist eindeutig als ein Motiv der Loyalität zum Hause Habsburg zu sehen, in dem die meisten Deutschböhmern – ebenso übrigens auch die meisten ihrer tschechischsprachigen MitbürgerInnen – eine Garantie für ihre nationalen und politischen Bestrebungen sahen.

Drei weitere Beiträge beschäftigen sich mit der Rolle der bildenden Kunst im Rahmen der Reichenberger Ausstellung 1906. In ihrem Überblick *Die zeitgenössische bildende Kunst als Argument zur Verteidigung der deutschböhmisches Existenz* konzentriert sich Anna Habánová auf das Konzept der Ausstellung, für die ein eigenständiger Pavillon der bildenden Kunst gebaut wurde. Etwas weniger ausführlich behandelt sie dann die Malerei und Bildhauerei im Zusammenhang mit anderen Teilen der Ausstellung. Dafür widmet sie drei Fresken von Bertold Löffler, die den zentralen Saal des Hauptpavillons schmückten und auf allegorische Weise die Verbundenheit der Deutschböhmern und der Stadt Liberec mit dem Hause Habsburg darstellten, nicht nur in ihrer Studie, sondern auch im Begleittext zur Ausstellung besondere Aufmerksamkeit. Etwas überraschend erscheint, dass abgesehen von dieser einen Anspielung keine weiteren politischen Ziele der Ausstellung in die Präsentation der bildenden Kunst Eingang gefunden haben, obwohl diese dafür als Ausdrucksmittel geradezu eine ideale Projektionsfläche geboten hätte. Habánová erklärt an dieser Stelle, dass es für den Pavillon der bildenden Kunst keine durchdachte Konzeption gab: angenommen wurden im Prinzip alle Werke, als Voraussetzung galt lediglich, dass die AutorInnen zu den Deutschböhmern gehörten und die grundsätzlichen Qualitätsansprüche erfüllt waren. Das Ziel war es, eine modern konzipierte Ausstellung zu präsentieren und dabei zu zeigen, dass die Kunst der Deutschböhmern auf der Höhe der Zeit war.

Viel mehr als den Inhalt des Pavillons könnte man seine Architektur als programmatisch bezeichnen. Der Architekt Josef Zasche folgte dem damaligen Trend zur Sakralisierung der

Kunst und konzipierte das Gebäude als sakralen Raum. Dies wurde im Inneren durch zwei Mosaik, Personifizierungen von Bildhauerei und Malerei, noch weiter potenziert. Ihrem Autor, dem allseitig begabten Richard Teschner, widmet sich in seiner Studie David Chaloupka. Der Regionalgalerie ist es gelungen, die domähnliche Konzeption des Raumes mit einem erhöhten Mittelteil sehr treu nachzubilden. Das unlängst rekonstruierte Gebäude des ehemaligen Staatsbads (erbaut 1900–1902), in dem die Galerie seit 2014 zu Hause ist, ist an sich schon ein Beispiel des architektonischen Antlitzes der Stadt am Anfang des 20. Jahrhunderts. Den meisten Raum im Pavillon der bildenden Kunst bekam der Bildhauer Franz Metzner: Ihm stand ein ganzer Flügel des Gebäudes zur Verfügung; zudem präsentierte er sich ebenfalls im Hauptsaal mit der Plastik *Die Erde* – einem zusammengekauerten männlichen Akt, einem Adam im heiligen Augenblick der Schöpfung. Metzner war zudem mit einem Brunnen in einer Nische des Hauptpavillons vertreten. Dem Künstler und seiner Rolle bei der Ausstellung widmet sich Jan Mohr, der sich mit Metzner schon seit längerer Zeit beschäftigt (vgl. dazu seine Publikation zur Ausstellung im Nordböhmisches Museum in Liberec *Socha a architektura mezi secesí a monumentem / Skulptur und Architektur zwischen Jugendstil und Monument*, 2006).

Das Bildmaterial zu Anna Habánovás Studie zeigt einen sehr umfangreichen Querschnitt der ausgestellten Werke aus den Bereichen Malerei, Bildhauerei, Grafik, Medaillenkunst und Keramik. Obwohl nur etwa die Hälfte von den ursprünglich 259 im Katalog aufgeführten Werken ausfindig gemacht werden konnte, präsentierte die Regionalgalerie ein breites Spektrum an Kunst. Als ein Beispiel sei hier zumindest die Grafikabteilung erwähnt (Rudolf Jettmar, Fritz Hegenbarth, August Brömse, Ferdinand Michl u. a.). In solchem Umfang wurde zumindest seit dem Zweiten Weltkrieg eine ähnliche Zusammenstellung an Grafiken deutschsprachiger KünstlerInnen Böhmens nicht mehr präsentiert. So wurden zum Beispiel alle zwölf Grafikblätter aus dem Radierungszyklus *Der Tod und das Mädchen* von August Brömse ausgestellt, der dieses ursprünglich aus der Renaissance stammende und später romantisch umgedeutete Motiv um damals aktuelle Elemente des Mystizismus, des religiösen Synkretismus und der Erotik ergänzte.

Die Reichenberger „Doppelausstellung“ sowie die Publikation zur Ausstellung sind definitiv gelungen. Ähnlich wie schon bei anderen Projekten, an denen die Kuratorin der Ausstellung in der Regionalgalerie und Herausgeberin der Begleitpublikation Anna Habánová beteiligt war, wurden auch dieses Mal viele neue Sachverhalte und Zusammenhänge, Kunstobjekte und Bildmaterialien ans Licht gebracht. Dieser Fundus kann nun in Einzelstudien und Ausstellungen weiter ausgewertet, in den breiteren mitteleuropäischen Kontext gestellt oder mit der damaligen tschechischen Kunst verglichen werden.

Bleiben wir noch auf dem Gebiet Kunst. Als ein „Kandidat“ für eine eigene Ausstellung böte sich hier beispielsweise der erwähnte Richard Teschner an, der mittlerweile in Österreich viel Beachtung gefunden hat, allerdings vor allem als Puppenspieler. Teschners Verbindungen zu seiner Heimat blieben dabei bislang unbeachtet (vgl. dazu den Ausstellungskatalog des Österreichischen Theatermuseums Wien *„Mit diesen meinen zwei Händen...“*, 2013; vgl. auch das tschechische [Echo von Lucie Merhautová vom 19. 6. 2013](#)). Eine weitere interessante Persönlichkeit war der Maler Richard Müller, dessen altmeisterlichen Malstil Habánová mit der Ästhetik der Neuen Sachlichkeit in Zusammenhang bringt. Und möglicherweise bin ich nicht der einzige, den es interessieren würde, wie sich die deutschsprachigen KünstlerInnen aus Böhmen, Mähren und Schlesien zum Nationalsozialismus oder zum Münchner Abkommen positionierten. Richard Müller zum Beispiel war von 1933 bis 1935 Rektor der Dresdner Akademie. Man braucht sich also nicht zu sorgen, es könnte in Liberec an Ideen und Inspirationen für weitere Ausstellungsprojekte mangeln.

Übersetzung: Martina Lisa

Anna Habánová (Hg.): *Německočeská výstava Liberec 1906 / Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*. Liberec: Oblastní galerie Liberec, 2016, 271 S.

Es schreibt: Jakub Raška (29. 3. 2017)

„Zu jeder Zeit gibt es viel mehr Literatur, als im literaturgeschichtlichen Gedächtnis behalten werden kann. Auf die Entdeckung unbekannter Meisterwerke ist nicht zu hoffen. Ich meine aber, es hat einen Sinn, einen Schriftsteller, der einen wesentlichen Beitrag zum literarischen Leben seiner Zeit geleistet hat, wieder sichtbar werden zu lassen, um der Entropie der Literaturgeschichte entgegenzuwirken.“ So erklärt der U.S.-amerikanische Germanist **Jeffrey L. Sammons** (Yale University), der sich auf die Literatur des 19. Jahrhunderts spezialisiert, die wichtigste Motivation, die ihn zum Verfassen der allerersten Monografie über den deutschböhmisches Schriftsteller **Alfred Meißner** geführt hat.

Wohl kaum würde man heute unter Laien Leser finden, die aus reiner Freude an der schönen Literatur zu einem Buch des gebürtigen Teplitzers Alfred Meißner (1822–1885) greifen. Ja selbst unter Studierenden der Geschichte, Bohemistik und größtenteils auch der Germanistik gehört die Kenntnis seiner Schriften oder gar seiner Person heutzutage nicht zur Grundausstattung. Trotzdem erfährt Meißner in diesen Disziplinen noch ein gewisses Interesse. In der internationalen Germanistik hauptsächlich aufgrund seiner engen Beziehung zu Heinrich Heine, dem er zwei Schriften widmete, wobei die zweite das einzige Buch Meißners ist, das in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts veröffentlicht wurde (*Ich traf auch Heine in Paris: Unter Künstlern und Revolutionären in den Metropolen Europas*, Hrsg. Rolf Weber, Berlin, 1973 und 1982). Auf diese indirekte Weise gelangte wohl auch Sammons, selbst ein führender amerikanischer Kenner von Heines Werk, zu Meißner.

Für die tschechische Geisteswissenschaft ist Meißner vor allem als bedeutender Vertreter der deutschböhmisches Literatur des Vormärz und der Zeit nach 1848 interessant sowie als Herausgeber von Memoiren und anderen Schriften von mit diesem Gebiet verbundenen Persönlichkeiten, wie z. B. Karl Postl / Charles Sealsfield, Augustin Smetana oder sein Großvater August Gottlieb Meißner, der erste Protestant, der nach der Schlacht am Weißen Berg an der Karl-Ferdinands-Universität wirkte.

Mehrere Studien und Lexikoneinträge sind Alfred Meißner gewidmet: unter anderen noch in Ottos Konversationslexikon (*Ottův slovník naučný*), im Lexikon der tschechischen Literatur (*Lexikon české literatury*) wäre sein Name jedoch nur schwer zu finden, denn dieses verzeichnet die deutschsprachige Literatur aus den böhmischen Ländern nicht. In den Texten, die bisher über ihn geschrieben wurden, zerfällt sein Leben und Werk – nicht ganz zu Unrecht – in zwei Einheiten: Während man bis 1849 sein literarisches Schaffen in Zusammenhang mit der Entwicklung seines politischen Engagements verfolgt, werden in der Zeit nach dem Scheitern der Revolution, in der der rebellierende Dichter versuchte, ein großer Romancier und Dramatiker seiner Zeit zu werden, mehr die literarischen Aspekte seiner Werke in Augenschein genommen und dabei der dramatische Streit mit dem Schriftsteller Franz Hedrich betont, dessen Drohungen, die (bis heute nicht nachgewiesene) Mitautorenschaft an Meißners Werken an die Öffentlichkeit zu bringen, Meißner gar in den Selbstmord trieben.

Außer zwei Dissertationen vom Anfang des 20. Jahrhunderts (Rudolf Humborg: *Alfred Meißner: eine literarhistorische Studie*, Erfurt, 1911; Hans Christoph Ade: *Der junge Meißner*, München, 1914) wurde dem Autor bislang kein Buch gewidmet, was teilweise auch durch die Mutmaßungen und die Verlegenheit bezüglich der von Hedrich angefochtenen

Autorenschaft der Meißner zugeschriebenen Werke verursacht wurde. Gerade diesen gewissen Missstand versucht Sammons mit seiner Publikation zu begleichen.

Sammons' Arbeit gründet nicht auf eigener Forschung, sondern schöpft nur aus Aufsätzen, die über Meißner bereits geschrieben wurden, sowie aus dessen eigenen veröffentlichten Werken. (Unveröffentlichte) Archivquellen berücksichtigte er überhaupt nicht; als einzige Quelle zu Meißners Leben und vor allem zur Deutung der Ereignisse, an denen Meißner aktiv beteiligt war, dient ihm die Autobiografie aus den Jahren 1884/1885. Der marginale Anteil originärer Forschung und die wenigen „neuen“ Fakten in der vorliegenden Arbeit müssten an sich überhaupt kein Problem darstellen: Kompilationsarbeiten bzw. analytische und reflektierende Werke können oft gedanklich anregender sein als originäre Monografien. Mich würde nicht einmal die Tatsache stören, dass das Buch seinen Zugang zur Problematik nicht theoretisch eingrenzt – Sammons versucht Meißner unter Laien zu popularisieren, die sich nicht allzu sehr dafür interessieren, ob sich der Buchautor methodologisch zum Marxismus, Strukturalismus oder Poststrukturalismus bekennt.

Das Hauptproblem des Buchs, das an manchen Stellen an einen rasch geschriebenen studentischen Text erinnert, liegt darin, dass der Autor nicht „fragt“ und statt einer problemorientierten Arbeit eine etwas mehr als 100-seitige Publikation vorlegt, in der er die Fakten ohne einen tieferen Zusammenhang und ohne eine klare Hierarchie ihrer Bedeutungen anhäuft. Der Fehler scheint so schon am Anfang zu liegen: Sammons hat keine grundlegende Forschungsfrage formuliert. Nachdem er Ereignisse aus Meißners Leben vorstellt (die größtenteils auch anderswo zu finden sind), widmet er einzelne Kapitel den Gattungen, mit denen sich Meißner beschäftigte. Auch hier spart Sammons an analytischen Passagen – meistens erzählt er lediglich die Handlung eines konkreten Werks mit einem „interpretierenden“ Satz (im besseren Fall einem Absatz). Über *Schwarzgelb. Roman aus Oesterreichs letzten zwölf Jahren* (1862–1864), einen der bekanntesten der insgesamt zwölf Meißners Romane, erfährt man neben der Schilderung verschiedener Geschichtsstränge und der Charaktereigenschaften der Figuren z. B. nur soviel, dass es sich „vor allem [um] eine einzige erbitterte Kritik an den nachmärzlichen Zuständen in Österreich“ (S. 92) handele. Es ist jedoch nicht besonders schwierig auch ohne Sammons' Hilfe darauf zu kommen. Ein weiteres Genre, an das das Buch erinnert, ist deshalb die kommentierte Bibliografie. Darin liegt wohl auch der größte Vorzug von Sammons' Arbeit: Wenn sich der heutige Forscher schnell und grundlegend in Meißners Schriften orientieren möchte, stellt das Buch eine bessere Quelle dar als beispielsweise so manche Internetseite.

Alle Probleme, Problematiken und Denkanstöße, die am Beispiel von Meißners Leben und Werk auftauchen, scheint der Autor folglich nicht zu sehen. Er schweigt über sie oder erwähnt sie nur am Rande. Mit nur einem Satz tut er z. B. Meißners Auseinandersetzung mit der Beziehung zwischen Deutschen und Tschechen ab oder dessen erfolglosen Versuch, eine gemeinsame Koalition beider Ethnien während der Revolution 1848 zu gründen, der jedoch von den tschechischen Nationalliberalen mit František Palacký an der Spitze abgelehnt wurde. Dabei war Meißner kurz vor seiner Emigration nach Leipzig einer der Stammautoren der Prager Zeitschrift *Ost und West*, die sich neben ihren unbestrittenen intellektuellen Qualitäten gerade um die Brückenbildung zwischen dem deutschen und tschechischen Ethnikum in Böhmen bemühte. Meißners Einstellung zum aufkommenden Nationalismus Mitte des 19. Jahrhunderts hätte eine eigene Analyse verdient.

Damit hängt auch ein weiterer möglicher Weg zusammen, wie man Meißners Persönlichkeit begreifen könnte. Einen bedeutenden, ja sogar formativen Bruch im Denken der ganzen Generation der „Vormärzrebell“ stellt der allmähliche Übergang vom Radikalismus (in Meißners konkretem Fall vom Sozialismus) zum Nationalismus dar. Gerade so als sagten ihnen von der gedanklichen Mannigfaltigkeit der Romantik deren konservativsten Töne schließlich am meisten zu. Kurz vor 1848 gehörte Meißner zusammen mit beispielsweise Ferdinand Freiligrath oder eben Heine zu den radikalsten Schriftstellern der ganzen deutschsprachigen Welt. Ein anderer böhmischer Landsmann Karl Herloßsohn schrieb

in seiner lobenden Rezension von Meißners *Gedichten* (1845), die er in seiner Leipziger Zeitschrift *Der Komet* veröffentlichte: „Bis jetzt hatten wir viele und geistreiche Theoretiker des Sozialismus in Deutschland, aber diese neue Religion hat erst in Meißner ihren Dichter gefunden.“

Meißners Faszination für den Sozialismus gipfelte – wie auch Sammons richtig beobachtet – 1849 im Buch *Revolutionsstudien aus Paris*. Andererseits kam nach der Revolution die Ernüchterung und Meißner wandte sich immer mehr dem deutschen Nationalismus zu, obwohl er noch während der Revolution (im Gegensatz zu Moritz Hartmann, Abgeordneter der Frankfurter radikalen Linken und sein engster Freund aus der Vormärzzeit) ein Verfechter der kleindeutschen Lösung gewesen war. Die ganze Sache wird auch dadurch verkompliziert, dass er später in der Meinung zum deutschen Nationalismus mit seinem engsten Freund und Denkgefährten „die Rollen tauschte“ – Hartmann beispielsweise reagierte auf die Gründung des Deutschen Kaiserreichs 1871 sehr reserviert.

Diese wichtigen Denk- und Forschungsansätze streift Sammons leider nur mit einer knappen Feststellung, anstatt sich mehr mit ihren Ursachen zu beschäftigen – dass dies die Erfahrung der Zeit war, legt zum Beispiel auch der Wandel eines weiteren Meißner-Freundes nahe, des Komponisten Richard Wagner, der sich, bevor er die deutsche Volksmythologie in seine Opern einfließen ließ, mit dem Gedanken der Gründung einer egalitären Republik beschäftigte.

Zum Schluss kann man sagen, dass Sammons' Meißner-Monografie keinen wertvollen Beitrag zum Genre der „Auffrischung des Vermächtnisses vergessener Größen“ darstellt – im Gegensatz z. B. zu der gründlichen Analyse, die Zuzana Urválková über das Werk des bereits genannten Karl Herloßsohn verfasst hat (*Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herloßsohna v českém literárním kontextu* [Doppelte Spiegelungen. Das Werk Karls Herloßsohns im tschechischen Literaturkontext], 2009). Natürlich wäre Freude darüber angebracht, dass sich nach einer sehr langen Zeit jemand mit dem Werk dieses Schriftstellers beschäftigt hat. Dennoch denke ich, dass wir von der gegenwärtigen Literaturwissenschaft etwas mehr als das Genre „lebte und schrieb“ verlangen sollten, welches hier außerdem sehr zweifelhaft bewältigt wurde. Bald hört hoffentlich auch die auf Deutsch geschriebene Literatur aus den böhmischen Ländern auf, als uneheliches Kind der Literaturgeschichte wahrgenommen zu werden, und die tschechische Literaturwissenschaft gelangt dahin, eine territorial und nicht national (oder gar ethnisch) aufgefasste Literaturgeschichte aus Böhmen und Mähren zu verfassen. Es bleibt nur zu hoffen, dass darin dann der Abschnitt über Meißner sensibler behandelt wird, denn sein Leben und Werk wirft bis heute viele aktuelle Fragen auf.

Übersetzung: Katka Ringesová

Jeffrey L. Sammons: *Alfred Meißner*. Hannover: Wehrhahn, 2014, 128 S.

Es schreibt: Libuše Heczková (5. 4. 2017)

Die Vielfalt der Vereinsamung

Gegen Ende 2016 gab das Masaryk-Institut und Archiv der tschechischen Akademie der Wissenschaften Lucie Merhautová *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* [Parallelen und Überschneidungen. Die tschechische Literatur in den Zeitschriften der deutschen Moderne (1880–1910)] heraus. Das Buch

beobachtet von Beginn der 1880er Jahre bis zum Vorkriegsjahrzehnt (einer Zeit, die den Beginn eines neuen Kapitels deutsch-tschechischer literarischer Kontakte bedeutet) fünf deutsche Zeitschriften: *Auf der Höhe* (1881–1885), *Die Gesellschaft* (1885–1902), *Aus fremden Zungen* (1891–1910), *Monatsschrift für Neue Literatur und Kunst* (1896–1898), *Das literarische Echo* (1898–1924), ebenso deren Herausgeber und Vermittler, die über tschechische Literatur schrieben, Übersetzer und Übersetzerinnen. Die historische Interpretation wird um eine Anthologie von Artikeln zur tschechischen Literatur aus diesen Zeitschriften ergänzt, selbstverständlich fehlt auch nicht eine detaillierte Bibliografie sowie die umfangreiche Auflistung von Quellen und verwendeter Literatur.

Lucie Merhautová hat mit ihrer Interpretation, Anthologie und Bibliografie ein polyoperspektivisches Bild geschaffen, das gleichermaßen Bohemisten, Germanisten, Translatologen sowie ein breiteres Publikum interessieren kann, das die frische Art der Arbeit zu schätzen weiß, auch wenn die Autorin nicht versucht, sich mit einfachen Bildern anzubiedern. Es geht nicht nur um die Geschichten der jeweiligen Zeitschriften und konkrete Fälle, im Buch finden wir obendrein aufschlussreiche Portraits von Persönlichkeiten, die im bohemistischen Umfeld zwar bekannt sind, doch meist begnügen wir uns bei ihnen mit tradierten und einfachen Etikettierungen. Ich denke etwa an Leopold von Sacher-Masoch, Herausgeber der Zeitschrift *Auf der Höhe*, dessen Namen wohl jeder tschechische Leser kennt (auch wenn er eng mit dem böhmischen Umfeld verbunden war, wurde sein Werk, mit Ausnahme der *Venus im Pelz*, kaum ins Tschechische übersetzt). Von den weiteren gelungenen Portraits dieses Buches sollen die Darstellungen Bronislav Welleks, Vater des Literaturhistorikers und -theoretikers René Wellek, des Schriftstellers Paul Leppin, des Übersetzers und Dichters Adolph Donath, Oskar Wieners, Camill Hoffmanns, Arnošt Kraus‘ oder der Übersetzerin und Dichterin Otilie Malybrok-Stieler Erwähnung finden. Einen wertvollen Beitrag zur besseren Kenntnis der Literatur des Fin de siècle liefert die neue Facette in der Charakterisierung Rainer Maria Rilkes als Vermittler zwischen der tschechischen und der deutschen Kultur. Merhautová widmet nicht nur deutschsprachigen VermittlerInnen aus Deutschland und Österreich (Böhmen, Mähren, Wien) Aufmerksamkeit, als ebenso wichtig erachtet sie die vermittelnden Aktivitäten der tschechischen SchriftstellerInnen, unter ihnen vor allem Arnošt Procházka, Redakteur der *Moderní revue*.

Aus den Texten zur tschechischen Literatur und ihren Übersetzungen in den deutschsprachigen Zeitschriften erwächst unter anderem ein ungewöhnliches Bild vom literarischen Geschehen, aber auch von der modernistischen tschechischsprachigen Literatur selbst. In ihrem Zentrum steht bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts Vrchlický – nicht als alter, überwundener Götze, sondern als außerordentlicher Dichter, der über die Provinzialität der heimischen Literatur hinausragt. Das Thema der Bedeutung und des Falls Jaroslav Vrchlickýs Ende des 19. Jahrhunderts durchdrang bereits die vorangegangenen Arbeiten Lucie Merhautovás zu Persönlichkeiten, die andere Wege des intellektuellen und literarischen Bewusstseins propagierten als den dargestellten. In der modernen Selbstpräsentation der tschechischen Kultur hat Vrchlický die Rolle des „gestürzten“ Vaters inne. Die Arbeiten Lucie Merhautovás, die sich mit den drei zentralen Spielern dieser „literarischen Revolution“ – F. V. Krejčí, J. S. Machar und T. G. Masaryk – und deren Allianzen mit der Wiener Moderne beschäftigen, sind heute unabdingbare literarische und historische Quellen. Jede von ihnen registriert und beleuchtet sorgfältig die uneindeutige Dynamik der Konflikte, die sich durch die gesamten 1890er Jahre zogen. Der wissenschaftliche Weg Merhautovás ist ungewöhnlich logisch und kontinuierlich: von ihrer Magisterarbeit zu F. V. Krejčí, über die erweiterte Dissertation *Mezi Prahou a Vídní* (*Zwischen Prag und Wien*, 2011) zur Beziehung Hermann Bahrs und der Zeitschrift *Die Zeit* zu Machar, Krejčí und anderen tschechischen Mitstreitern für eine moderne Kultur, bis hin zum zweibändigen Werk über die Zeitschrift *Die Zeit* (2011, 2013), das aus der Zusammenarbeit mit Kurt Ifkovits und Vratislav Doubek hervorgegangen ist. Zu diesen Arbeiten kommt bald die Publikation über die bislang unbekannt Korrespondenz T. G. Masaryks und J. S. Machars hinzu, die im Team des Masaryk-Instituts und des Archivs

der tschechischen Akademie der Wissenschaften unter der Leitung von Helena Kokešová entsteht.

Der Großteil der Arbeiten Lucie Merhautovás konzentrierte sich also auf die Zeit des ausgehenden 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts, als sich auch die Beziehungen zwischen der tschechischen und der deutschen Linie der Habsburgermonarchie radikal veränderten (politisch und wirtschaftlich wurden sie ausgeglichener), als sich das Verhältnis zwischen Provinz und Zentrum veränderte und sich verschiedene neue Typen von Nationalismus bildeten. Parallel entstanden neue Bündnisse zwischen den „jungen“ Pragern, Wienern, Berlinern, denen künstlerische Probleme viel grundlegender schienen, auch wenn diese Probleme in den Mehrheitsgesellschaften in Prag, Wien oder Berlin kaum Widerhall fanden. Dabei ignoriert das neue Buch auch nicht die Fragen des Jüdischen und weist anhand der Schicksale der Zeitschriften, ihrer Herausgeber und Redakteure, die sich immer öfter mit ihrem Judentum oder dem Judentum der für sie Schreibenden konfrontiert sahen, auf Ambivalenzen und Uneindeutigkeiten hin. Die Dynamik dieser kurzen Zeit ist, wie Merhautovás Texte und auch die jeweiligen abgedruckten Artikel der Anthologie implizieren, ihrer Vielschichtigkeit und ihres Konfliktreichtums wegen brisant. Die Autorin formuliert umsichtig und gleichzeitig radikal eine Reihe neuer Thesen zu den Beziehungen zwischen den jeweiligen literarischen, kulturellen und gesellschaftlichen Strömungen, zwischen „fremden“ und „eigenen“ Positionen, zwischen dem „Zentrum“ und der „Peripherie“, zwischen dem „Neuen“ und dem „Alten“, zwischen „Tradition“ und „Modernität“.

Das Buch *Parallelen und Überschneidungen* wendet sich hin zu Übersetzungen, Essays und Kritiken, zu weiteren Typen der Vermittlung. Es ist jedoch nicht nur in historischer Hinsicht bemerkenswert, sondern auch in methodologischer. Lucie Merhautová bekennt sich zu den theoretischen Arbeiten Michel Espagnes und Werner Greilings, wobei die Theorie allein nicht im Zentrum der Aufmerksamkeit steht – sie ist der Impuls, aus dem sich die sorgfältige literaturhistorische Arbeit entwickelt, in der auch Spuren weiterer Kulturtheorien zu beobachten sind (z. B. die Feldtheorie Pierre Bourdieus). Sie bedient sich auch eines jener markanter Verfahren, die die zeitgenössischen methodologischen, in die Interpretation von Kultur und letztendlich auch Literatur eingreifenden Ansätze mit sich gebracht haben und für das sich der englische Begriff „turn“ etabliert hat (im deutschsprachigen Umfeld beschäftigt sich Doris Bachmann-Medick mit diesen kulturologischen Konzepten). Dieses zuweilen missbrauchte Wort bedeutet einen Typ methodologischer Wende, der eine Änderung des Blickwinkels, des Fokus ermöglicht und damit auch eingefahrene Vereinfachungen und Wiederholungen abschafft, die unseren Horizont begrenzen, die Stereotypen bestärken, aber auch Eintönigkeit mit sich bringen.

Ein grundlegendes Buch über dieses Verfahren der Vermittlung ist der translatologische „Klassiker“ *Descriptive Translation Studies and Beyond* von Gideon Toury aus dem Jahr 1995. Mit seinen Theorien arbeitet in Tschechien beispielsweise Eva Kalivodová in ihrem Buch *Browningová nebo Klášterský? Krásnohorská nebo Byron?* [Browning oder Klášterský? Krásnohorská oder Byron?] über das Übersetzen englischer Literatur ins Tschechische (siehe das [Echo vom 10. 08. 2011](#)). Toury betrachtet die Übersetzung als einen konstitutiven Teil der Literatur, in die übersetzt wird: Die Art, wie übersetzt, wie vermittelt wird, was der Zweck der Vermittlung ist, bewertet er als eine der wichtigsten Erkenntnisquellen literarischen Lebens. Diese These integriert die „natürliche“ Eigenart des „fremden“ Blicks, der eine wichtige Bedeutungsverschiebung bietet. Auf der anderen Seite ist die Art, wie Übersetzungen betrachtet werden, ebenfalls grundlegend für die Ausgangskultur – woher die Quelle kommt, wer sie auswählt und warum. In den von Lucie Merhautová beobachteten Fällen geht es methodologisch um ein mehrschichtiges Problem der Vermittlung, nämlich um den Transfer zwischen Sprachen, die zu einem bestimmten historischen Moment (aus damaliger Sicht) nicht gleichwertig sind, topografisch aber nebeneinander existieren, wobei gleichzeitig die eine vielfach über ihren Platz hinausgreift, die andere wiederum mit dem Raum dieses historischen Gebiets auf fatale Weise verbunden ist. Diese Asymmetrie des Großen und Kleinen, des Peripheren und Zentralen wirkt, wie die

Arbeit zeigt, ebenso „ungünstig“ auf das deutschsprachige Schaffen, das gerade aus der begrenzten Peripherie des böhmischen Gebiets hervorgeht. Diese nicht symmetrischen literarischen Situationen und Übergänge, die es u. a. möglich machen herauszufinden, wer sich für tschechische Literatur interessierte, wer sie übersetzte, welche Texte und für welche Zeitschriften, dokumentiert Merhautová mit großer heuristischer Akribie. Es gelingt ihr auch, die Lage der in sprachlicher Hinsicht tschechischen Kultur innerhalb der deutschen zu erklären, ebenso die Wege der Überwindung dieser Marginalität; auf der anderen Seite beleuchtet sie die Entstehung einer neuen deutschen Kultur, der so genannten Heimatkultur, in der auch die Zugehörigkeit zur böhmischen Region weitaus stärker akzentuiert wurde. Sie beobachtet jedoch nicht ausschließlich die Bewegung vom tschechischen Marginalen zum tschechischen Emanzipierten, sondern auch parallele deutsche Prozesse, die nicht nur zur Radikalisierung der Misshelligkeit führten, die nach den Badeni-Sprachgesetzen in den Straßenunruhen von 1897 explodierte. Einige deutsche AutorInnen nahmen ihre Identität als weitaus enger an den Ort geknüpft wahr; die Einheit und Vielfalt schien im gemeinsamen Haus vorteilhaft und inspirierend zu sein. In diesem Sinne spielte das modernistische Suchen nach den primordialen Wurzeln der Kultur, das die Rückbesinnung auf die Folklore und ihre Reinterpretation mit sich brachte, eine wichtige Rolle. Das deutsche Interesse an der tschechischen Volksdichtung und vor allem am Volkslied muss aus dieser Perspektive nicht als romantische Rückkehr zur Reinheit oder einer „kolonialen“ Zuneigung zur nicht entwickelten oder bislang unverdorbenen Quelle interpretiert werden, sondern in Vielem als Anerkennung des Selbstbewusstseins jener anderen Kultur, mit der man die Heimat teilte.

Die Modernität der tschechischen und deutschen Literatur, die sich in Böhmen und Mähren entwickelte, beschädigte immerhin die Mauer der Sprachen, die vor aller Augen wuchs. Wie der österreichische Wissenschaftler Kurt Ifkovits in seinem Artikel über Hugo von Hoffmannsthal und seine Prager Besuche schrieb: „Es wäre allerdings vereinfachend, Prag bloß als ein Prisma eindeutig abgrenzbarer Nationalitäten und damit ausschließlich vor der Folie von Konflikten, Symbiosen und Vermittlungen zu betrachten“ (In: *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století* [Politiker, Künstler und Wissenschaftler in der Öffentlichkeit an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert], hg. von H. Kokešová. Prag: Masarykův ústav und Archiv AV ČR, 2015, S. 121). Lucie Merhautová tut dies nicht: Durch die lebendigen und zahlreichen gelebten Kontakte, Beziehungen, Dialoge spricht sie in Konsequenz von einer gemeinsamen modernen „Prager“ religiös, geografisch und künstlerisch potenzierten Vereinsamung.

Übersetzung: Daniela Pusch

Lucie Merhautová: *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* [Parallelen und Überschneidungen. Die tschechische Literatur in den Zeitschriften der deutschen Moderne (1880–1910)]. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016, 480 S.

Es schreibt: Lucie Antošíková (12. 4. 2017)

Die Zeit des Protektorats Böhmen und Mähren gehört noch immer zu den wenig erforschten Zeiträumen der tschechischen Literaturgeschichte. Die umfangreiche Studie **NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren, Konzepte, Praktiken, Reaktionen** aus der Feder des Düsseldorfer Historikers **Volker Mohn** (Essen: Klartext, 2014) leistet hierzu einen wertvollen Beitrag, und dies insbesondere durch die Form ihrer Darstellung, die auf sorgfältiger Recherche einer Vielzahl deutscher wie tschechischer Quellen basiert.

Der erste Teil des voluminösen Bandes ist zunächst dem Kontext – der Kulturpolitik in den einzelnen Ländern des besetzten Europas – gewidmet, er skizziert in Grundzügen die tschechische Kulturlandschaft der Zwischenkriegszeit und befasst sich zudem mit der Definition (und Geschichte) der Begriffe „Kollaboration“ und „Widerstand“. Ist die Darstellung des tschechischen Kulturlebens in der Zwischenkriegszeit für tschechische Leser eher eine Zusammenfassung von allgemein Bekanntem (eine Ausnahme bildet hier vielleicht die Schilderung der deutsch-tschechischen Kulturbeziehungen vor dem Münchner Abkommen und höchstwahrscheinlich die Darstellung der offiziellen deutschen Perspektive), so ist sie dem deutschen Publikum sicherlich eine willkommene Einführung in die Thematik. Neue Erkenntnisse bietet ein Vergleich der Kulturpolitik in anderen besetzten Ländern mit der Situation im Protektorat. Dieser zeigt, dass das Vorgehen der Nazis im Protektorat von Anfang an eher an die nazistische Kulturpolitik in Norwegen, Dänemark und den Niederlanden erinnert als an die Kulturpolitik in den besetzten Gebieten Mittel- und Osteuropas. Während nämlich in west- und nordeuropäischen Ländern – um den Schein der Normalität zu wahren – finanzielle Mittel in die Förderung kultureller Ereignisse flossen, war die Kultur im besetzten Polen ähnlich wie seine Bewohner von Anfang an zur Vernichtung bestimmt.

Mohn arbeitet mit tschechischen wie deutschen Quellen, die er geschickt kombiniert. Sein Buch ist somit auch Lesern von Nutzen, die mit dem Thema schon besser vertraut sind. Im Anmerkungsapparat führt er allgemeine wie auch problembezogene Fachliteratur in beiden Sprachen an und verweist auf die unerschöpfliche Fülle an Archivmaterial. Er bietet dem Leser eine bis ins Detail verfolgbare Darstellung mit weiteren themenübergreifenden Exkursen. So verweist er zum Beispiel, wenn er über die nazistische Kulturpolitik in Norwegen spricht, nicht nur auf historische Quellen, sondern auch auf die Theatergeschichte und ergänzt dies mit zahlreichen interessanten kulturhistorischen Fakten.

Die Nutzung einer großen Zahl disparater Quellen ist allerdings gleichzeitig Mohns Schwachpunkt: Durch die detaillierte Aufarbeitung eines breiten Spektrums miteinander verquickter Themen wächst das Buch auf einen Umfang an, der für durchschnittliche Leser schwer verdaulich ist. Da helfen auch die regelmäßigen Zusammenfassungen wenig. Wissenschaftlich denkbar wäre hier eventuell auch eine mehrbändige Ausgabe gewesen – oder eine energischere Redaktion.

Der zweite Teil des Buches befasst sich direkt mit dem Forschungsgegenstand, der nazistischen Kulturpolitik. In sechs Kapiteln beschreibt Mohn die einzelnen Akteure, d. h. die deutschen und tschechischen Behörden und Institutionen mit der Kulturabteilung im Amt des Reichsprotectors an der Spitze, die ihnen zum Erreichen ihrer Ziele verfügbaren Mittel wie auch die entstehenden paradoxen Situationen und Hürden, welche die Besatzer in ihrem Streben nach Beherrschung des tschechischen Gebiets überwinden mussten. Die Mehrzahl dieser Hürden entsprang jedoch einem zugrundeliegenden politischen Interesse: Den Okkupanten war in erster Linie daran gelegen, dass im Protektorat Ruhe herrschte und die hiesige Produktion (insbesondere die Waffenindustrie) reibungslos weiterlief. Daher nahmen sie eine scheinbar autonome Verwaltung unter Führung einer tschechischen Regierung in Kauf und steckten so das Kräftefeld ab, in dem sich das Alltagsleben, einschließlich sämtlicher kultureller Ereignisse, abspielte. Die tschechischen Behörden wiederum deckten Äußerungen von Widerstand, verfolgten diese nur inkonsequent und setzten nicht alle bestehenden Anordnungen in die Tat um. Zudem bestanden Unklarheiten hinsichtlich der Kompetenzverteilung. Die dadurch herrschende Unsicherheit ließ Raum für eine relative Freiheit entstehen. Die Herausgabe eines bestimmten Buches, die konkrete Reaktion auf einen konkreten Protestakt des Publikums oder ein konkret verhängtes Strafmaß resultierten somit letztlich aus dem Konflikt zwischen dem von verschiedenen Seiten her Notwendigen, Gewollten und Möglichen. Der Autor verweist jedoch in seiner Darstellung immer wieder darauf, dass die Zeit des Protektorats in sich differenziert war und das Verhalten und Vorgehen der Besatzungsmacht gegenüber den Bewohnern des okkupierten Gebietes Brüche aufwies.

Ebenfalls Gegenstand des zweiten Teils sind die Aktivitäten im Exil und die Bemühungen, in das Geschehen im Protektorat einzugreifen (z. B. die Londoner Radiosendung *Hovory s domovem* [Gespräche mit der Heimat] oder die Herausgabe von Exilzeitschriften). Darüber hinaus versucht Mohn, ein Bild vom Verhalten des tschechischen Kulturpublikums zu zeichnen. Der am Ende stehende Verweis auf die enorm steigenden Einnahmen deutscher Eigentümer in der Filmindustrie wie auch auf den Einfluss der Propaganda revidiert den sonst üblichen Blick auf den „Widerstand des tschechischen Publikums durch den Besuch (tschechisch-) nationaler Kulturveranstaltungen“. Zu dem an dieser Stelle konstatierten Fakt, dass der antisemitische Film *Jud Süß* beim tschechischen Publikum ein Kassenschlager war, stellt Mohn jedoch z. B. keine weiteren Überlegungen an. In dieser Hinsicht hält er sich generell etwas zurück: Er registriert und belegt mit großer Genauigkeit Einzelheiten der Realität im Protektorat und lässt aus diesen ein Bild möglicher Beziehungen und Funktionsweisen entstehen, erlaubt sich jedoch keinerlei theoretische Erwägungen. Mohns „Geschichte über das Protektorat“ bleibt so trotz ihrer detaillierten Ausarbeitung in gewisser Weise fragmentarisch.

Der dritte Teil des Buches ist in vier Kapitel gegliedert: Literatur, Musik, Theater und Film. Wie Mohn selbst in der Einleitung zu diesem Teil schreibt, verfolgte die Okkupationsmacht in verschiedenen künstlerischen Bereichen unterschiedliche Ziele – gerade ein Vergleich der verschiedenen Überwachungs- und Lenkungsmaßnahmen kann daher die verschiedenen Reaktionsmöglichkeiten und Lösungen der Akteure verdeutlichen (S. 213). War es für das Regime z. B. schwierig, das in Form von „Live“-Vorstellungen stattfindende Theater, das sich auf die Tradition des Nationalitätenkampfes stützte, vollständig zu kontrollieren, so boten Filmproduktionen Raum für Propaganda-Arbeit, und dies nicht nur mittels der genehmigten Filme, sondern auch durch die Ausstrahlung filmischer Wochenschauen. Die musikalische Produktion interessierte die Nazis als solche nicht besonders, ihr Prestige ließ sich jedoch nutzen. Die Literatur unterlag seit der Einsetzung August Ritter von Hoops 1940 in der Kulturabteilung der Regierung dessen strenger Kontrolle und seinem Bestreben, die Richtung der literarischen Entwicklung vorzugeben – und dies nicht nur im Sinne einer amtlichen Kontrolle, sondern auch, was den literarischen Geschmack betraf. Dazu bediente er sich verschiedenster Machtinstrumente, von Bibliotheksverordnungen, Papierzuteilungen, Zensureingriffen und Sanktionen bis hin zur Übernahme bedeutender Verlage. Die detaillierten Beschreibungen des Protektoratsalltags enthalten etliche dem tschechischen Publikum mehr oder minder geläufige Namen. Sind z. B. das Verhalten Jakub Demls, Jaroslav Durychs oder die Gründung der Gruppe 42 für tschechische Leser nichts Neues, so sind Person und Einfluss August Ritter von Hoops oder auch die Namen kollaborierender Dichter (Václav B., Jindra Cink, Zdeněk Dufek) im tschechischen kulturellen Gedächtnis kaum präsent. Jedes der vier Kapitel zu den einzelnen kulturellen Teilgebieten beginnt daher mit einem kontextualisierenden Überblick über das künstlerische Schaffen bis 1939, woraufhin in allen Kapiteln eine ähnliche Linie verfolgt wird: Art und Umfang der Kontrolle, die darauffolgende Reaktion der Künstler oder Institutionen, die Reaktion des Kulturpublikums und schließlich eine konkrete Fallstudie.

Diese bezieht sich im Theaterkapitel auf das deutschsprachige Theaterleben, im Falle der übrigen Kulturbereiche befasst sich Mohn mit bedeutenden Persönlichkeiten der damaligen Zeit – im Musikkapitel erzählt er die Geschichte Václav Talichs, des Dirigenten der Tschechischen Philharmonie, im Bereich Film schildert er die widersprüchliche Persönlichkeit des „Komikerkönigs“ Vlasta Burian, bezüglich der Literatur befasst er sich mit dem Schriftsteller František Kožík, Autor des Bestsellers *Největší z pierotů* [Der größte der Pierrots]. Auch hier kann man von der zweisprachigen Kompetenz und den präzisen Recherchen des Wissenschaftlers profitieren. So belegt Mohn z. B. im Falle Kožíks, wie der schöpferische und erfolgreiche Schriftsteller sich während der sog. „Heydrichiade“ (den Vergeltungsmaßnahmen nach dem Attentat auf R. Heydrich) mit einem persönlichen Brief an den Protektoratsminister Emanuel Moravec wandte und sich daraufhin ein komplexes Netz der Kollaboration entspann, das seitens der Machthaber die Förderung von Kožíks Karriere (eine Stelle beim Prager Rundfunk) und im Gegenzug (in Form von Rundfunk-

Sketchen) die Beteiligung Kožíks an der nazistischen Propaganda zur Folge hatte. Eine öffentliche Benennung der Sowjetunion als dem Schuldigen des Massakers von Katyn habe Kožík allerdings nicht über sich gebracht. Mohn liefert darüber hinaus eine Interpretation der regimetreuen Initiative Kožíks, welche die Ausnahmesituation im Jahr 1942 wie auch die Persönlichkeitszüge des Schriftstellers berücksichtigt. (Angemerkt sei hier nur, dass speziell das Kapitel über Kožík eine tschechische Redaktion durchlaufen sollte.)

Mohns umfangreiches Buch basiert auf einer erfolgreich verteidigten Dissertation im Fach Geschichte, was sowohl seine Grenzen als auch seine Stärken bedingt. Die beachtlichen fast fünfhundert Textseiten, die präzise ein bislang unerforschtes Thema aufarbeiten, wie auch die beigefügten Register und nicht zuletzt das umfangreiche Quellen- und Literaturverzeichnis lassen die Publikation zu einem unentbehrlichen Bestandteil wissenschaftlicher Bibliotheken werden. Das unkomplizierte Deutsch und der Stil des Autors machen sie dabei auch (ausländischen) Lesern zugänglich, die sich an deutsche Klassiker im Original nicht heranwagen würden. Demnächst soll übrigens im Verlag Prostor auch eine tschechische Übersetzung erscheinen.

Übersetzung: Ilka Giertz

Volker Mohn: *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen*. Essen: Klartext (= Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, 45), 2014, 512 S.

Es schreibt: Murray G. Hall (26. 4. 2017)

Im Gegensatz zu jenen Schriftstellern in Österreich, die nicht emigrierten/emigrieren mussten und während des „Zweiten“ Weltkriegs schrieben und veröffentlichten, genießen ihre schreibenden Kollegen im „Ersten“ Weltkrieg mit Dienst für Kaiser, Volk und Vaterland eine bessere Nachrede und haben meist einen Platz in der heimischen Literaturgeschichte. **Elisabeth Buxbaum** teilt ihr Buch *Des Kaisers Literaten* über jene älteren wie neugeschaffenen Institutionen, die der staatlichen Propaganda im Ersten Weltkrieg dienten, in einige übersichtliche Blöcke. Sie hat immer eine oberste moralische Instanz dabei, nämlich Karl Kraus, der die einzelnen Kriegspropagandisten gehörig kritisiert hat.

Nach einer Würdigung der (antikriegshetzerischen) Tätigkeit von Kraus befasst sie sich mit den „Schaltzentralen“, nämlich dem Kriegsarchiv (KA) und dem Kriegspressequartier (KPQ) sowie deren Geschichte und Weiterentwicklung. Sodann erfährt der Leser im Kapitel *Auf dem literarischen Feldherrenhügel* Näheres über die wichtigsten Personen hinter bzw. in diesen Institutionen (General Woinovich von Belobreska, Maximilian von Hoen und Alois Veltzé), Personen, die als Vorgesetzte der noch zu behandelnden Literaten dienten. Wie die sogenannte Literarische Truppe im Kriegsarchiv organisiert und aufgebaut wurde, ist Thema des nächsten größeren Abschnitts. Hier wird ausführlich erläutert, mit welchen Mitteln die Kriegspropaganda betrieben wurde, nämlich mit Buchpublikationen, Vorträgen (siehe Zweig und Werfel!) und nicht zuletzt mit der Illustrierten Monatsschrift *Donauland*, für die nicht wenige Literaten Beiträge zur Verfügung stellten. Buxbaum spricht von einer „Massenfäbrication von Publikationen“ (S. 55).

Es folgen mehrere Abschnitte, die insgesamt zwölf Literaten zum Gegenstand haben. Es muss vorausgeschickt werden, dass diese „Abhandlungen“ den Reiz des Buches ausmachen. Der Leser wird mit teils bekannten, großteils aber mit weniger verbreiteten Zeugnissen (Briefen und Textbeispielen) bekanntgemacht, die, obwohl manchmal sehr lang, gleichzeitig von der

Verfasserin gekonnt kommentiert werden. Wie tief der Lebenslauf des jeweiligen Literaten erforscht wird, unterscheidet sich. Buxbaum beginnt mit Rainer Maria Rilke, dessen Credo, wie das seiner Kollegen, „Nur nicht an die Front!“ lautete. Wie die Verfasserin aufzeigt, ist das Wort „diente“ ein durchaus dehnbarer und in vielen Fällen deutlich gedehnter Begriff, um die Tätigkeit im KA oder KPQ hier und in anderen Fällen zu beschreiben.

Interessant sind die Ausführungen über die Kriegsliteraten Franz Karl Ginzkey und Stefan Zweig (den die Autorin als „Drückeberger“ beschreibt, S. 97). Über Rudolf Hans Bartsch (hier oft falsch als Hans Rudolf Bartsch bezeichnet) ist bislang vielleicht weniger bekannt gewesen. Seine Kriegsromane und seine Neigung zum Staackmann Verlag lassen Schlüsse über seine Weltanschauung zu. Alfred Polgar wiederum wird als ein Typ beschrieben, der am liebsten gar nichts mit der Kriegspropaganda zu tun haben wollte. Ganz anders der „Vielschreiber“ und Kriegsfanatiker Felix Salten, der ebenfalls unter den KPQ-Literaten war und von dem es heißt: „Er produzierte patriotisch-nationalistische Texte am laufenden Band“ (S. 148).

In einem Abschnitt werden Robert Musil, Alexander Roda Roda (über den noch eine große Monografie zu schreiben wäre!), Franz Werfel und Egon Erwin Kisch behandelt und ihre schreibende Laufbahn im Dienste des Kaisers und Vaterlands verfolgt. Der darauffolgende Abschnitt nennt sich *Die Reservisten: Hermann Bahr, Hugo von Hofmannsthal und Anton Wildgans*. Hier treffen sich, was den Erst- und Letztgenannten betrifft, die vielleicht extremsten Kriegsverherrlicher, von denen man sich am liebsten mit Ekel abwenden möchte. Als Kontrastbeispiel mag der letzte Literat in der Reihe, Franz Theodor Csokor, dienen.

Es stellt sich hier die Frage, welchen Standpunkt die Herren Kriegsliteraten nach dem Zusammenbruch der Habsburger Monarchie, in der Zeit nach dem Ersten Weltkrieg, zu ihren aus heutiger Sicht widerlichen Ergüssen eingenommen haben. Aus den Ausführungen Buxbaums geht hervor, dass – was nicht verwundert – nicht wenige an ihre Kriegsliteratur, Essays und Berichte gar nicht erinnert werden wollten. Einer, der sich von seiner Schreibe während des Krieges doch distanzierte, war Csokor. Wenn man heute die kriegshetzerischen Texte liest, wundert man sich, wie die heutigen „Aushängeschilder“ der österreichischen Literaturgeschichte (und natürlich nicht nur sie) auf diese Weise in einen Weltkrieg hineingezogen werden konnten.

Obwohl zum Thema Literaten im Dienste des Kaisers, d. h. des KPQ bzw. des KA, bereits eine Reihe von Studien vorliegen – es sind vorwiegend (Wiener) Dissertationen, die bis ins Jahr 1949 zurückreichen –, muss auch die Verfasserin, wie ihre Vorgänger, konstatieren, dass die Quellen für die Aktivitäten vor allem der Literarischen Gruppe im KA „recht spärlich“ fließen (S. 24). „Der größte und interessanteste Teil, nämlich der zu den Propagandamethoden etc., war nach Kriegsende 1918 absichtlich verbrannt worden, damit mögliche Kriegshetzer nach dem Zusammenbruch der Monarchie nicht zur Verantwortung gezogen werden konnten“ (S. 24). Ob dies eine Vermutung der Verfasserin oder irgendwo verbürgt ist, geht aus dem Text nicht hervor.

Trotz der spannenden Aufbereitung der Geschichte des KPQ und der Lebensläufe unterschiedlicher Literaten etc. muss auf einige Mängel hingewiesen werden. So fehlt bei manchen Zitaten im Haupttext ein Quellenhinweis, und die Bibliografie (S. 310ff.) könnte, vor allem was „Archive und Bibliotheken“ betrifft, für den Leser um einiges informativer gestaltet sein: Ein Überblick über die jeweiligen benutzten Bestände fehlt, es bleibt unklar, ob man mit diesen Angaben einen Bestand bestellen könnte. Bei Zitaten aus dem Werk Musils wäre es sinnvoller gewesen, die zweibändige Ausgabe seiner Tagebücher aus dem Jahr 1976 heranzuziehen und auszuwerten, statt sich auf die überholten Auszüge, die 1955 erschienen, zu beschränken. Das betrifft auch die 1978 erschienene neunbändige Ausgabe seiner *Gesammelten Werke*.

Während bei einem Erscheinungstermin „Herbst 2014“ nicht zu erwarten ist, dass man jene Flut von Publikationen – vielfach Ausstellungskataloge zum 100jährigen Jubiläum des

Kriegsbeginns – , berücksichtigen kann, wäre es beim Thema „Des Kaisers Literaten“ ein Gewinn gewesen, einen 1989 erschienenen Band, der auf eine Tagung in Klagenfurt zurückging, heranzuziehen (*Österreich und der Große Krieg 1914–1918. Die andere Seite der Geschichte*. Hrsg. von Klaus Amann und Hubert Lengauer. Wien: Verlag Christian Brandstätter, 1989). Es finden sich in diesem Band nicht nur mehrere Beiträge zur Literatur im Weltkrieg, sondern auch ein Artikel vom langjährigen Archivar des Österreichischen Staatsarchivs, Peter Broucek mit dem Titel *Das Kriegspressequartier und die literarischen Gruppen im Kriegsarchiv 1914–1918* (S. 132–139). Peinlich ist in diesem Zusammenhang, dass der Name des langjährigen Generaldirektors des Staatsarchivs, Kurt Peball, der, nebenbei bemerkt, überhaupt die erste Arbeit über das KPQ und die literarischen Gruppen schrieb (1949 bzw. 1961), mehrmals in der Bibliografie als „Preball“ erscheint (S. 273, 275, 276, 314). Diese und andere Tipp- und Schreibfehler tun dem insgesamt interessant gestalteten Beitrag zur Tätigkeit heute mal mehr, mal weniger bekannten Literaten während des Ersten Weltkriegs letzten Endes jedoch keinen Abbruch.

Elisabeth Buxbaum: *Des Kaisers Literaten. Kriegspropaganda zwischen 1914 und 1918*. Hrsg. von der Armin Berg Gesellschaft. Wien: Edition Steinbauer, 2014, 320 S.

Es schrieb: Arnošt Kraus (10. 5. 2017)

„Solange die Geschichte unseres Geisteslebens bei der Erforschung tschechisch geschriebener Werke endet, wird es unmöglich sein, sich ein befriedigendes Bild über das Erwachen der tschechischen Literatur am Beginn unseres Jahrhunderts zu machen. Zur tschechischen Literatur gehört mit Sicherheit auch die vorangehende deutsche, besonders insoweit sie die provinzielle Richtung beschreitet, die ein Vorläufer der nationalen Richtung bei uns wie anderswo ist. Diese Literatur ist unsere Literatur; die spätere deutsche Literatur in Böhmen ist bloß eine von zwei Strömungen, in welche sich die frühere patriotische Literatur aufgeteilt hat. Zu dieser Zeit der Vorbereitung, für uns mindestens so wichtig wie die in lateinischer Sprache verfasste Literatur, ist nur allzu wenig gearbeitet worden, und es ist Aufgabe dieser Arbeit, die Aufmerksamkeit unserer Literaturgeschichtsschreiber auf diese Quellen unserer neuen nationalen Literatur zu lenken.“

*Diese Passage aus dem ausgedehnten wissenschaftlichen und kritischen Werk der Gründerfigur der tschechischen Germanobohemistik **Arnošt Kraus** (1859–1943) belegt sein Interesse an einem gründlichen Studium der deutsch-tschechischen Literatur- und Kulturbeziehungen der Ära „zwischen den Epochen“, d. h. am Übergang vom 18. zum 19. Jahrhundert. Schon seit den Anfängen der tschechischen Germanistik ist diese komparatistische Dimension praktisch bei allen Forscherinnen und Forschern omnipräsent und hängt zweifellos mit dem unmittelbaren Erleben und der kritischen Bewertung der deutsch-tschechischen „Konfliktgemeinschaft“ (Jan Křen) und Nachbarschaft zusammen. Kraus zieht sozusagen Bilanz: nicht nur der lateinischen, tschechischen, deutschsprachigen und slowakischen Literatur und Kultur, sondern auch der Leistungen der zeitgenössischen Philologie und Geschichtswissenschaft. Programmatisch knüpfte er dabei an T. G. Masaryks Forderung an, „tschechische“ Stoffe in der deutschsprachigen Literatur zu studieren und das Historismuskonzept in der tschechischen Kultur, wie es in den Zeitschriften *Athenaeum* und *Čas* [Zeit] oder später in Masaryks Abhandlung *Česká otázka* [Die Tschechische Frage] formuliert ist, als Ganzes kritisch neuzubewerten. Ebenso muss an Kraus' philologische Schulung in Berlin und München bei führenden Vertretern des deutschen Positivismus (Wilhelm Scherer, Karl Viktor Müllenhoff) erinnert werden, dessen Methodologie (das Erstellen einer gesicherten Filiation des Stoffs bzw. Motivs sowie eine*

Analyse deren Stilbildung, begleitet von einem zuverlässigen bio-bibliografischen Apparat er im kulturpolitisch brisanten deutsch-tschechischen Umfeld nicht selten früher als seine deutschen Zeitgenossen in den böhmischen Ländern zur Anwendung brachte.

In seiner bis heute zitierten Studie über den Übersetzer, Romancier und Prager Universitätsprofessor für Ästhetik August Gottlieb Meißner, aus welcher die oben zitierte Einleitung stammt, schreibt Kraus weiter: „Im Jahre 1785 geschah es, dass die moderne literarische Bildung in ihrer besten Form nach Böhmen gebracht wurde, als A. G. Meißner aus Dresden auf die Professur für Ästhetik und klassische Literatur nach Prag berufen wurde. Das ist die Bedeutung jener Berufung, das macht Meißner für uns interessant und weist auf seine große Bedeutung hin“ (Athenaeum 5, 1887–88, Nr. 5 u. 6). Kraus betont hier auch Meißners umfassende Wirkung auf seine zahlreichen Schüler, unter denen spätere Übersetzer und Autoren der modernen tschechischen wie auch der deutschsprachigen Literatur zu finden sind. Geradezu programmatisch hebt Kraus dabei die Notwendigkeit hervor, sich mit scheinbar schwer zu vergleichenden Randphänomenen des zeitgenössischen deutschsprachigen Kultur- und Literaturlebens in den böhmischen Ländern zu beschäftigen, in welchem er chronologisch, thematisch und in gewissem Maß auch hinsichtlich der Genres Unterschiede zu den zeitgenössischen deutschen wie auch österreichischen Literatur sah.

Wir drucken hier einen längeren Abschnitt aus Kraus' Rezension der bahnbrechenden Studie über den „Einfluss“ der deutschen Literatur auf die tschechische Romantik aus der Feder des slowenischen Slavisten und Germanisten Matija Murko. In diesem Text entwickelt Kraus seine zuvor nur angedeutete Auffassung von den Anfängen der neueren tschechischen Literatur über die provokative Frage nach ihren fremden Quellen und Inspirationen besonders deutscher Herkunft. Die vorherrschenden spätromantischen, durchweg isolationistischen Vorstellungen einer „tschechischen Auferstehung“, zu deren langsamer Korrosion seit der Mitte der 1880er Jahre auch Kraus wesentlich beigetragen hatte, wurden durch Murkos Buch endgültig infragegestellt. Der beträchtliche, bis heute nicht untersuchte Einfluss von Murkos Buch auf das deutschsprachige Umfeld, wozu auch eine ergänzende und präzisierende Rezension von Kraus in der bedeutenden slawistischen Zeitschrift Archiv für slavische Philologie (1897) beitrug, kann wohl nicht unterschätzt werden – von dieser Zeit an wurde die Bohemistik Teil einer breiter orientierten philologischen „Gelehrtenrepublik“. – Sowohl der Text über Meissner als auch das Referat über Murkos Arbeit (dieser übersetzt von Veronika Dudková) finden sich samt ausführlichem Kommentar und Erklärungen in der Anthologie Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky (Praha: Academia, 2016, S. 62 und 304–317).

Václav Petrbok

Dr. Matthias Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik

„[...] Die Wiedergeburt des böhmischen Volkes ist keine bloß literarische, sondern eine soziale Tatsache und hängt mit der allgemeinen europäischen Bewegung seit der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts zusammen. Sie kann also keiner bloßen literarischen Richtung, keiner bloß literarischen Tätigkeit zu verdanken sein. Sobald die von fremder Kultur noch nicht entfremdeten breiten Volkskreise, zur Geltung, zum Wohlstande, zur Bedeutung gelangten, musste sich auch das Bedürfnis nach geistiger Nahrung für dieselben herausstellen. Die Legende von einem fast germanisierten Volke, das die Tätigkeit einiger weniger Erwecker dem nationalen Tode entrissen hätte, eine Legende, die ein im wechselseitigen Lobe starker Freundeskreis aufgebracht hat ist doch längst abgetan und Murko wird sie am allerwenigsten wiedererwecken wollen. Prag mochte einen deutschen

Firnis haben, ein Reisender, der mit niemandem sprach als mit den Postmeistern, mochte durch Böhmen kommen ohne ein Wort böhmisch zu hören: der Kern des Volkes war und blieb doch ganz böhmisch, mehr sogar als gegenwärtig. Die Literatur beschränkte sich zwar auf Gebet- und Erbauungsbücher, aber die deutsche Literatur in Böhmen war nicht viel besser und entsprach eben auch nur dem unmittelbaren Bedürfnis. Eine ganze Reihe von Völkern ohne alle literarische Vergangenheit hat im 19. Jahrhundert eine Literatur bekommen; bei dem böhmischen handelt es sich lediglich um eine Hebung des Schrifttums – eine Erweiterung des Stoffgebietes, die hätte durch die Macht der Ereignisse allein sich einstellen müssen. Dass aber der Anfang mit dieser Wiedereroberung verlorener Stoffgebietes und verlorener Leserkreise so frühzeitig geschah, das ist und bleibt ungeschmälert das Verdienst der *josephinischen* Epoche. Das Toleranzedikt, die Aufhebung der Leibeigenschaft, die Pressfreiheit, ein so wenig vorbereitetes Geschlecht die letztere auch antraf, waren Ereignisse, welche den naturgemäßen Entwicklungsgang gewaltig beschleunigten. Taten, welche eine mehr als halbhundertjährige Reaktionsperiode nicht mehr ungeschehen machen konnte. Dass die neugegründeten Volksschulen gleichzeitig zu Germanisationsanstalten gemacht wurden, verschlug dagegen nichts, das bald vergessene bisschen Deutsch, das man in den höheren Klassen lernte, schadete weniger, als die in den niederen Klassen erworbene Lesefertigkeit nützte. Ebenso war die Ersetzung des Lateinischen durch das Deutsche im höheren Unterrichte nur förderlich. Das Lateinische ließ keine Entwicklung zu, das Deutsche wäre bei ungestörter Entwicklung von selbst dem Böhmischen gewichen. Wir finden denn auch wirklich schon in dieser Periode eine literarische Tätigkeit auf dem Gebiete des Dramas, der Dichtung, der populären Belehrung, welche den Bedürfnissen des Augenblicks entsprach und ganz auf fremden Mustern beruhend, doch einen guten Grund zur selbständigen Entwicklung zu legen geeignet war. Die Literatur ist überhaupt weit mehr das Produkt der politischen, sozialen, wirtschaftlichen Verhältnisse als der Nachahmung. Gerade die elendesten Literaturperioden pflegten die glänzendsten Muster nachzuahmen. Nicht weil die Deutschen gegen die Franzosen schrieben, schrieben die Böhmen gegen die Deutschen, sondern weil der Druck der deutschen oder deutschtuenden Bürokratie unerträglich war, wemgleich man mit Vorliebe seine Waffen dem Rüsthaus des Gegners zu entnehmen liebte; die Böhmen wurden sich ihres Volkstums nicht durch Jahns Schriften bewusst, sondern sie benutzten seine Schriften als Argumentum ad hominem. Eine historische Analogie und fremder Einfluss sind zwei verschiedene Dinge. [...]

Von einer Wiedergeburt, einer Wiederbelebung der Literatur und gar des Volkes kann somit in den zwanziger Jahren unseres Jahrhunderts nicht die Rede mehr sein. Es kann sich nur um eine Reform der Literatur handeln, es kann nur die Frage sein, wer die böhmische Literatur auf die Höhe der gleichzeitigen fremden gehoben, ihr die zeitgemäße Richtung gegeben hat. Dass dieses Verdienst vor allem Herder und der deutschen, speziell der jüngern Romantik zukommt, das hat Murko allerdings erwiesen. Wenn freilich hierbei die natürliche Ordnung umgekehrt und Herder nur als Vorläufer der Romantik eine Nebenrolle spielt, so ist das historisch unrichtig, Herder ist entschieden mehr als ein Vorläufer der Romantik, etwa in dem Sinne, wie Haym Elias Schlegel einen Vorläufer Lessings nennt und wie man das Wort allgemein gebraucht. Herders Ideen haben in Böhmen direkt gewirkt und nicht bloß denen der Romantiker den Weg gebahnt, sein Wirken schloss sich naturgemäß an das des Aufklärungszeitalters. Man kann nur sagen, dass die Romantiker die Bestrebungen Herders wieder aufgenommen haben, dass ihre Wirkungen jene Herders verstärkten oder ihm den Boden in Böhmen ebneten. Hier fühlt man eben am wesentlichsten den Mangel eines Kapitels, das der Verfasser in einem der folgenden Teile seiner deutschen Einflüsse unbedingt nachtragen müssen, eines bündigen Kapitels über die deutsche Romantik, das den slavistischen Lesern überaus willkommen, den germanistischen gewiss nicht störend sein wird. Murko sagt selbst „wenn schon die deutsche Romantik keine einheitliche Erscheinung ist, so ist es die böhmische bis zu einem gewissen Grade noch weniger“. Es könnte nun manchem fraglich scheinen, ob es notwendig war, in die Wissenschaft einen neuen Begriff, den der böhmischen Romantik, einzuführen, wenn dieser Begriff wieder so unbestimmt bleiben soll. Jenes einleitende Kapitel wird ihn über die Nuancen und über das

Gemeinsame der deutschen Romantik und damit auch über die Berechtigung der neuen Benennung belehren, es wird den Betrachtungen über die andern slawischen Literaturen doppelt zustatten kommen.“

Übersetzung der Einleitung: Georg Escher

Es schreibt: Václav Smyčka (24. 5. 2017)

Die Anfänge der tschechischen Germanobohemistik?

Die Tätigkeit tschechischer Institutionen, die sich mit den deutsch-tschechischen Literatur- und Kulturbeziehungen in Böhmen und Mähren beschäftigen, zeugt in den letzten Jahren vom wachsenden akademischen Interesse für dieses Thema. Es ist deshalb bezeichnend, dass dieses Forschungsfeld seine eigenen Anfänge in den Blick nimmt. Mit der umfangreichen Edition **Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky** vermittelt **Václav Petrbo**k den heutigen Leserinnen und Lesern das Werk Arnošt Kraus' und die Anfänge der tschechischen Germanobohemistik (Prag: Academia, 2016). Dass gerade Kraus, der erste germanistische Literaturwissenschaftler an der Prager tschechischen Universität, herausragender Mitgestalter des Kulturprogramms von Masaryks Realistischer Partei, unermüdlicher Verfechter des Tschechoslowakismus und Opfer des Nationalsozialismus, ein geeigneter Kandidat für den Ehrenplatz des Gründervaters ist, liegt auf der Hand. Wie steht es also um diese „Anfänge der tschechischen Germanobohemistik“?

Kraus, geprägt von der Berliner positivistischen Schule Wilhelm Scherers und dessen Kollege, begann seine Forscherkarriere mit dem traditionellen Studium der mittelalterlichen Dichter und der für die Höfe böhmischer Fürsten und Könige belegten Stoffe, später widmete er sich jedoch neuerer Literatur von der Wende zum 19. Jahrhundert. Eben diese Themen, Mittelalter und Aufklärung, betreffen die Texte, die Václav Petrbok im ersten Teil seiner Edition zugänglich macht. Wir finden hier Kraus' frühe Arbeit zum altschechischen *Tandariu*š und zu dessen deutschem Gegenstück *Tandarios*, eine Studie über den populären spätaufklärerischen Autor und Professor für Ästhetik an der Prager Universität August Gottlieb Meißner, eine einzigartige Fallstudie über die Entwicklung des Blaník-Mythos, einen Text über die kontroverse Person Alois Uhles, eine Studie über das älteste in Böhmen gesungene deutschsprachige Lied und ein Porträt des „deutschen Mácha“ Josef Emanuel Hilscher. Während in den Texten zum Mittelalter und zum Blaník-Mythos der in Berlin erworbene philologische Scharfsinn zutage tritt und die biografischen Beiträge zu Meißner und Hilscher seine historische Erudition beweisen, zeigt sich Kraus in der Studie über den unglücklichen Uhle und seine „Verwirrungen“ am deutlichsten als politisch engagierter Philosoph des masarykschen Realismus.

Gerade dieser Text ist ein Paradebeispiel für Kraus' Fähigkeit, sein Interesse an scheinbar entlegenen literaturgeschichtlichen Themen mit aktuellen Problemen zu verknüpfen. Uhle, der bekannte „kosmopolitische“ Antipode Josef Jungmanns in der Polemik um den Sinn nationaler Agitation und später selbst ein Aktivist der Wiedergeburtbewegung, erscheint bei Kraus als Denker des prinzipiellen Paradoxons der „kleinen Nationen“, also der Frage, ob es sich lohne, sämtliche Anstrengungen auf ein national-emanzipatorisches Programm zu richten, oder ob es nicht vernünftiger sei, sich (in einer Fremdsprache) an der Entwicklung universalistischer Werte zu beteiligen. Im Geist eines realistischen Programms fordert Kraus Offenheit gegenüber solchen „ketzerischen Fragen“ und schlägt zugleich für seine Zeit einen Ausgleich von Machtgefällen durch die Zusammenarbeit zwischen mehreren „kleinen Nationen“ vor.

Im zweiten Teil, der literarischen Synthesen gewidmet ist, dominiert Kraus' Abriss der Geschichte der deutschsprachigen Literatur Böhmens bis 1948, welcher 1933 im siebten Band der repräsentativen *Československá vlastivěda* [Tschechoslowakische Heimatkunde] erschien. Äußerte sich bereits in der Studie über den „ersten Philosoph des nationalen Selbstmords“ Uhle Kraus' realistisches Programm, so tritt in dieser Synthese am deutlichsten seine staatsrechtliche Spielart zutage, die charakteristisch ist für die Gruppe von Masaryk-Anhängern um die „Burg“ in der Ersten Republik. Die Hauptachse von Kraus' Text ist die Beziehung des jeweiligen Werks, Autors oder der literarischen Strömung zur tschechischen bzw. böhmischen Staatlichkeit. Auf diese Weise aktualisiert Kraus sogar die entlegensten Episoden der Geschichte der deutschsprachigen Literatur auf dem Gebiet der Tschechoslowakei und setzt sie implizit mit der zeitgenössischen Situation wachsender nationalistischer Konflikte in Beziehung. Während er solcherart in der Loyalität der mittelalterlichen Minnesänger zu den böhmischen Königen das Beispiel für eine angemessene Verbindung der kosmopolitischen deutschsprachigen Kultur mit den Interessen des „kleinen Staats“ sieht, stellt die Entwicklung der Reformation in Joachimsthal/Jáchymov zu Beginn des 16. Jahrhunderts, die sich eher an das lutherische Meißen als an das hussitische Prag anlehnte, für Kraus das historische Pendant zur zeitgenössischen Illoyalität der deutschsprachigen Bevölkerung gegenüber dem tschechoslowakischen Staat dar. Kraus' Vorschlag, die Joachimsthaler reformierte Kultur nicht als Bestandteil der deutschen Literatur Böhmens, sondern als fremdes Element zu betrachten, zeigt die Grenze dieses staatsrechtlichen Modells einer literaturgeschichtlichen Synthese auf.

Der Essay *Německá literatura na půdě Československé republiky do roku 1848* [Deutsche Literatur auf dem Boden der Tschechoslowakei bis 1848] wird im letzten Teil der Edition passend ergänzt durch zwei kritische Rezensionen ähnlicher Versuche Josef Nadlers und Rudolf Wolkans. Während Kraus Nadlers *Deutsche Geschichte auf dem böhmischen Boden* vor allem wegen ihres unselbständigen Charakters und ihrer technischen Unzulänglichkeiten bemängelt – Nadler kompilierte seine *Geschichte* aus einschlägigen Passagen seiner eigenen Geschichte der gesamten deutschsprachigen Literatur –, so kritisiert er an Wolkans Studie sowohl faktografische Fehler wie auch das „koloniale“ Verständnis deutscher Kultur in Böhmen. Gerade in den polemischen und kritischen Texten kommen Kraus' berüchtigte Ironie und sein Sarkasmus zum Tragen, seine Vorliebe für Zweideutigkeiten und nur halb ausgesprochene Anspielungen. Bezeichnend für den Wissenschaftler Kraus ist, dass dieser ironische Ton voller beiläufiger Verweise auf den zeitgenössischen Kontext auch in den Fachtexten nie ganz verstummt.

Dies ist ein Grund dafür, dass Kraus' Texte für das heutige Lesepublikum außerordentlich anspruchsvoll sind. Petrbock hat sie deshalb mit detaillierten Anmerkungen und einem wertvollen Kommentar versehen – die auf Deutsch verfassten Texte sind übrigens im Original wie auch in tschechischer Übersetzung abgedruckt. Die Anmerkungen erläutern zum einen beiläufig erwähnte Autoren, Titel und Orte, zum andern entschlüsseln sie auch zahlreiche ironische Wendungen und witzige Anspielungen. Der Kommentar führt zudem neueste einschlägige Literatur an und würdigt diese teilweise auch kurz. An einigen Stellen weist Petrbock auf das positivere Bild gewisser Persönlichkeiten in der heutigen Literaturwissenschaft hin (beispielsweise Dambecks Ästhetik) und relativiert so Kraus' schroffes Urteil. Ebenso wertvoll ist die einführende Studie, in welcher Petrbock nicht nur Kraus' wissenschaftliche Laufbahn, sondern auch den Hintergrund seines Realismus und Tschechoslowakismus beleuchtet sowie die positivistische Ausrichtung und den ironischen und sarkastischen Schreibstil charakterisiert.

Petrbock erfüllt zwar damit die Pflichten des Herausgebers in höchstem Maße, dennoch würde man sich als wissbegieriger Leser wünschen, Kommentar und Anmerkungen möchten über den Anspruch der Texterklärung hinausgehen und den Versuch wagen, Kraus' Thesen mehr im Zusammenhang zu sehen und damit auch die grundlegenden Grenzen seiner Position im zeitgenössischen Kontext aufzuzeigen. Einer Neubetrachtung könnte man manches

unterziehen, sei es zum Beispiel der Widerspruch zwischen Kraus' Apologie der tschechischen gegenüber der großdeutschen Position einerseits und seinem Bedauern über die Emanzipationsbewegung der Slowaken andererseits, seine Unfähigkeit eines eigenständigen literaturwissenschaftlichen Blicks auf die Entwicklung literarischer Quellen oder sein Unwillen, sich von dem ideologischen Blick eines Anhängers der böhmischen Staatsrechtstradition auf das Mittelalter und die geliebte Aufklärung zu lösen.

Konkret bin ich beispielsweise der Ansicht, dass man die Stilisierung zweier ausgesprochen heterogener Gruppen in die Rolle der konservativ-„österreichischen“ Richtung der Aufklärung – die „Seibtianer“ einerseits – und in die Rolle der progressiven, landespatriotischen und für die nationale Wiedergeburt entscheidenden Richtung – die „Bornianer“ andererseits – kritischer sehen muss, bezogen sich doch erstere viel eher auf das protestantische Sachsen und die Lausitz, wogegen sich letztere programmatisch (Voigt lobt an Sonnenfels, er habe das Licht der Aufklärung nach Böhmen gebracht) und biografisch viel eher an Wien orientierten, zumal im Falle Dobners und Voigts an einem relativ veralteten, frühaufklärerischen Verständnis von Geschichtswissenschaft.

Kraus' Balanceakt zwischen der unmittelbaren politischen Instrumentalisierung und einem philologischen, zur Anhäufung disparater Fakten neigenden Zugang zeigt schließlich auch die Falle, in welche dieser „Anfang“ der tschechischen Germanobohemistik geriet und aus welcher er nicht mehr zu einer eigenständig poetologischen (formalistischen, strukturalistischen, phänomenologischen) oder soziologischen (bzw. marxistischen) literaturwissenschaftlichen Position finden konnte. Dass Kraus, der sich mit seinem ganzen Schaffen gegen die nationalistische Tradition der romantischen und idealistischen Literaturgeschichtsschreibung (auf tschechischer wie auf deutscher Seite) stellte, in der Darstellung des besagten historischen Feldes zu bewusster Fragmentierung und Nivellierung neigte, ist offensichtlich. Anders als Kraus' „Bohemarius“ Uhle können wir uns jedoch fragen, ob er für das heldenhafte Bemühen, die nationalen Konflikte und mit ihnen das tschechische wie auch das deutsche romantische Modell von Literaturgeschichte zu überwinden, nicht einen zu großen Preis bezahlte, indem er kein eigenes, konzeptuell wirklich innovatives Modell von der Koexistenz der tschechischen und deutschen Literatur in den böhmischen Ländern entwickelte. Wie hätte Kraus' ahistorisch veranlagter und gegenüber der Literatur oberflächlich gebliebener Tschechoslowakismus die Basis für eine Literaturgeschichte bieten können, die auch für die Deutschböhmen attraktiv gewesen wäre und einem Fachpublikum die Entwicklung ästhetischer Werte in der Zeit aufgezeigt hätte? Man kann sich freilich auch fragen, ob gerade Kraus' fragmentierender, sozusagen konsequent positivistischer Zugang, der im Kern viel radikaler als bei Scherer ist und stellenweise in ein impressionistisch gestimmtes Verzeichnen isolierter Fakten übergeht, nicht doch Ansätze eines grundlegend neuen Verständnisses von Literaturgeschichte in sich birgt. Nähert sich Kraus nicht gerade in den Studien, die aus Collagen von Textfragmenten „trivialer Autoren“ bestehen und zuweilen an beiläufige Exzerpte erinnern, dem Verfahren eines Walter Benjamin in dessen berühmtem *Passagen*-Werk? Diese und ähnliche Fragestellungen würden vermutlich die Wirkung der herausgegebenen Texte verstärken, den Lesenden mehr Distanz verschaffen und Kraus' Werk in einen größeren literaturwissenschaftlichen Kontext einordnen.

Übersetzung: Georg Escher

Václav Petrbock (Hg.): *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky*. Praha: Academia, 2016 (Prameny k dějinám českého literárního dějepisectví, Bd. 6), 548 S.

Es schreiben: Libuše Heczková und Eva Jelínková (7. 6. 2017)

Der F. X. Šalda- und der Otokar-Fischer-Preis 2017

Zum 21. Mal wird im Juni 2017 der F. X. Šalda-Preis für außergewöhnliche Publikationsleistungen auf dem Gebiet der tschechischen Kunstkritik verliehen. Die Geschichte des Preises und seiner 20 bisherigen PreisträgerInnen, zu denen u. a. Josef Vohryzek, Jiří Cieslar, Lubomír Dorůžka, Karel Kraus, Karel Thein, Zdeněk Vašíček, Jiří Opelík, Jiří Brabec, Hana Rousová, Milena Bartlová, Petr Rezek und Terezie Pokorná gehören, wird in Kürze in einer kleinen Ausstellung des Stiftungsfonds der F. X. Šalda-Gesellschaft vorgestellt werden, die im Gebäude der Philosophischen Fakultät der Prager Karlsuniversität zugänglich ist (vgl. auch das tschechische [Echo vom 29. 6. 2016](#)).

Gemeinsam mit dem **F. X. Šalda-Preis** wird erstmals auch feierlich der **Otokar-Fischer-Preis** für deutsche BohemistInnen vergeben, der einen ähnlichen Wert auf „einen durchdringend tiefen Blick, auf Bewertungsgabe, die Fähigkeit ein Problem zu sehen und zu stellen, das Umschmelzen der Imagination, die Erhebung und Vergegenständlichung einer Stimmung“ legt (Otokar Fischer in *Na rozhraní* [Am Scheidepunkt], 1914). Der Preis gilt herausragenden Taten der auf Deutsch verfassten Bohemistik und umfasst die breiten Gebiete der tschechischen Literaturgeschichte, Sprachwissenschaft, Kunstgeschichte, Architektur, Theater, Musik oder Film. Eine besondere Aufmerksamkeit wird germanobohemistischen Arbeiten zuteil, welche die Beziehungen zwischen der tschechischen und der deutschen Kultur auf dem Gebiet der böhmischen Länder erforschen. Der Otokar-Fischer-Preis wird erstmals symbolisch im 150. Geburts- und 80. Sterbejahr F. X. Šaldas verliehen.

Die Jury des **F. X. Šalda-Preises**, Petra Ježková (Theatergeschichte und -kritik), Matěj Kratochvíl (Musikgeschichte und -kritik), Zdenka Kalnická (Philosophie), Martina Mašínová (Literatur und Verlagspraxis), Jana Pelouchová (für das gastgebende Kampa-Museum), Miloslav Topinka (Lyriker und Essayist) sowie Tomáš Winter (Kunstkritik und Kunstgeschichte) haben für das Jahr 2016 folgende Finalisten ausgewählt:

Ivan Klimeš: *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945* [Die Kinematografie und der Staat in den böhmischen Ländern 1895–1945]. Prag: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016, 575 S.

Das Buch widmet sich der Beziehung von Film und tschechischer Staatsmacht, zeigt aber sehr klar auf, wie die tschechische Realität mit dem mitteleuropäischen Kontext in Verbindung stand. Es handelt sich hierbei nicht um eine zusammenhängende Monografie, sondern um kritische Einblicke in die Filmwelt, in der sich von Anfang an Technologie, Ökonomie, Politik, Unterhaltung und mitunter auch Kunst überschneiden. Das Buch setzt ein mit der Vorstellung der Gebrüder Lumière und der Čechoslawischen ethnographischen Ausstellung 1895, auf der Edisons Kinetoskop ausgestellt wurde, und endet mit der Verstaatlichung der Filmindustrie nach dem Zweiten Weltkrieg. In mehreren Einblicken erklärt der Autor klar und gelehrt, wozu Film dienen konnte und weiterhin dient.

Lucie Merhautová: *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* [Parallelen und Überschneidungen. Die tschechische Literatur in den Zeitschriften der deutschen Moderne (1880–1910)]. Prag: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016, 480 S.

Das Buch verfolgt von Beginn der 1880er Jahre an bis in das Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg fünf deutsche Zeitschriften, deren Herausgeber und die Vermittler, die für sie über tschechische Literatur schrieben, sowie ihre Übersetzer und Übersetzerinnen. Die historische

Auslegung wird ergänzt durch eine Anthologie von Artikeln zur tschechischen Literatur aus diesen Zeitschriften und darüber hinaus eine Bibliografie. Lucie Merhautová behandelt das vielschichtige Problem der Vermittlung, ihr Buch handelt vom Transfer zwischen Sprachen, die in einem bestimmten historischen Moment unausgeglichen sind, die topografisch nebeneinander existieren und von denen eine gleichzeitig ihren Platz um ein Vielfaches überschreitet, während die andere mit dem Ort dieses historischen Gebiets auf fatale Weise verbunden ist. Das Buch erhellt die Stellung der sprachlich tschechischen Kultur innerhalb der deutschen Literatur und die Arten, diese Marginalisierung zu überwinden, auf der anderen Seite erhellt es die Entstehung einer neuen deutschen Kultur, der sogenannten Heimatkultur, in welcher die Zugehörigkeit zur tschechischen Region viel stärker akzentuiert war. Mehr dazu in dem [E*forum vom 5. 4. 2017](#).

Kateřina Svatoňová: *Mezi-obrazy: Mediální praktiky kameramana Jaroslava Kučery* [Zwischen-Bilder. Die medialen Praktiken des Kameramanns Jaroslav Kučera]. Prag: Filozofická fakulta UK, Národní filmový archiv, MasterFilm, 2016, 368 S.

Jaroslav Kučera ist bekannt als progressiver Kameramann, der die visuelle Gestalt einer ganzen Reihe tschechischer Filme begründete (u. a. *Démanty noci*, *Sedmikrásky*, *Ovoce stromů rajských jíme*, *Všichni dobří rodáci* oder *Adéla ještě nevečeřela*, *Jáchyme, hod' ho do stroje*) wie auch von Vorstellungen in der Laterna Magika (z. B. *Odyseus*). Das Buch von Kateřina Svatoňová gründet auf dem umfangreichen Nachlass, der es ihr ermöglichte, eine Monografie über die Profession des Kameramannes und zugleich über ein künstlerisches Experiment und ein Leben zur Zeit des Sozialismus zu verfassen. Das Buch erforscht das „Denken durch das Bild“, es nähert sich mit einem einheitlichen Blick dem fotografischen und filmischen Schaffen, den ästhetischen wie technologischen Aspekten von Kučeras Kamerapraktiken. Am Schnittpunkt dieser vielgestaltigen Blicke entsteht ein ungewöhnliches kritisches Portrait sowie mögliche Methoden, wie man die Eigentümlichkeit der Kunst und des Kamerahandwerks allgemein begreifen kann.

Die deutsch-tschechische Jury des **Otokar-Fischer-Preises**, die sich aus VertreterInnen deutscher Universitäten (Irina Wutsdorff, Alfrun Kliems, Marek Nekula, Martina Winkler) sowie aus VertreterInnen des ausrichtenden Instituts für Literaturforschung (Libuše Heczková, Eva Jelínková, Petr Málek, Václav Petrbok) zusammensetzt, nominierte für die engere Auswahl folgende Bücher:

Urs Heftrich (Hg., Ü.) / Jiří Opelík (Hg.): Josef Čapek: *Gedichte aus dem KZ*. Wuppertal: Arco, 2015, 192 S.

Die Auswahl aus diesen 1942–1945 im Konzentrationslager Sachsenhausen entstandenen Gedichten Josef Čapeks wurde für ein deutsches Publikum (in deutscher Übersetzung und faksimiliertem Original) von dem Heidelberger Slavisten Urs Heftrich in Zusammenarbeit mit Jiří Opelík besorgt. Die wertvolle Ausgabe gründet sich auf jenes Werk des anerkannten, aber in Deutschland wenig bekannten Autors, welches Literatur und Gedächtnis, Literatur als Inbegriff menschlichen Ringens um die Wiedergewinnung verlorener Werte berührt. Den mehr als 40 Gedichten (von den rund 120 erhaltenen) haben die Herausgeber Čapek-Briefe aus dem Konzentrationslager beigelegt, in denen der Autor seiner Frau in Chiffren von seiner innerlich befreienden Arbeit an den Gedichten berichtet. Für die deutsche Ausgabe, die von einem literaturhistorischen Nachwort Jiří Opelíks begleitet wird, zeichnet der bedeutende deutsche Bohemist, Herausgeber und Übersetzer tschechischer Literatur Urs Heftrich verantwortlich. Vgl. das tschechische [Echo vom 9. 12. 2015](#).

Tilman Kasten: *Historismuskritik versus Heilsgeschichte – Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych.* Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, Bd. 11), 492 S.

Der Wallenstein-Stoff war Grundlage einer beträchtlichen Menge literarischer Texte, Tilman Kastens Buch beschränkt sich jedoch mit gutem Grund auf zwei von ihnen: Alfred Döblins *Wallenstein* sowie Jaroslav Durychs *Bloudění* (auf Deutsch unter dem Titel *Friedland*) wurden fast zur selben Zeit (1920 bzw. 1929) veröffentlicht und in Deutschland und der Tschechoslowakei in Beziehung zueinander rezipiert (zumal wurden beide kurz nach Erscheinen in die jeweils andere Sprache übersetzt). In ihrer Behandlung der Figur des böhmischen Adligen und Feldherren Albrecht von Wallenstein sind beide Werke Ausdruck einer radikalen Absage an konventionelles historisches Erzählen. Während Durych seinen Text jedoch in das Genre des nationalen historischen Romans einreicht, betreibt Döblin eine radikale Dekontextualisierung. Durych bearbeitet den Stoff zudem mit einer sichtbaren Betonung auf dem Heilsgedanken. Die Dissertation des Slavisten und Germanisten Tilman Kasten zeigt, dass beide Bücher nicht nur Ausdruck einer parallelen, wenn auch verschiedenen Entwicklung des Literaturgenres des historischen Romans in der tschechischen und deutschen Literatur sind, sondern zugleich lässt sich an ihnen sehr fruchtbar die Rezeption im Rahmen des deutsch-tschechischen Literaturtransfers nachverfolgen.

Evelyn Reitz: *Discordia concors: kulturelle Differenzierung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600.* Berlin / Boston, Mass.: De Gruyter, 2015 (Ars et Scientia, Bd. 7), 644 S.

Die Dissertation der deutschen Kunsthistorikerin Evelyn Reitz nimmt die vielgestaltige und in ihrer Gesamtheit kaum greifbare rudolfnische Kunst aus der Perspektive kultureller Differenzierung in den Blick, wie sie für den Künstlerkreis um den Hof Rudolfs II. in Prag um 1600 bezeichnend war. Das Thema der Monografie ist das durch Migration und Exil beeinflusste Schicksal einer elitären Gruppe von Künstlern, zu denen Joris Hoefnagel, Bartholomäus Spranger, Adriaen de Vries und Hans von Aachen gehörten: Das Konzept der kulturellen Verschiedenheit aus der postmodernen Kulturtheorie und Soziologie ermöglicht es der Autorin, den Einfluss der persönlichen Erfahrungen der Künstler auf die rudolfnische Kunst zu untersuchen. Sie eröffnet dabei bislang unbeachtete Aspekte der Entwicklung jenes Stils, Aspekte, die einerseits als Reaktion auf die Erfahrungen kultureller Verschiedenheit aufgefasst werden und zugleich als Ausdruck des Bemühens, die kulturellen und religiösen Unterschiede zu überwinden und ästhetische Einheit zu erreichen.

Übersetzung: Martin Mutschler

Es schreibt: Jürgen Serke (21. 6. 2017)

Der deutsche Schriftsteller und Publizist **Jürgen Serke** (geb. 1938) befasst sich in seinem gesamten Werk mit verfolgten und lange Zeit übergangenen Künstlern. Moderne tschechische Autoren wie auch deutschsprachige Schriftsteller aus den böhmischen Ländern nehmen hierbei einen wichtigen Platz ein. Mit dem tschechischen Milieu kam Serke erstmals 1967/68 in Prag in Berührung, wo er als Korrespondent der Frankfurter Nachrichtenagentur UPI über den „Prager Frühling“ berichtete. Seine später in Zeitschriften (v. a. im Stern) erschienenen literarischen Reportagen wie auch die von ihm konzipierten Ausstellungen (derzeit die Dauerausstellung Himmel und Hölle 1918 bis 1989 im Museum der verfolgten Künste Solingen), in denen er langjährig gesammelte Fotografien, Dokumente, Manuskripte, Briefe und vor allem Bücher präsentierte, machten

das deutsche Publikum mit führenden Vertretern der tschechischen Literatur des 20. Jahrhunderts und mit der untergegangenen Welt der deutschsprachigen Literatur aus Prag, Böhmen und Mähren bekannt.

Verfolgten Autoren gelten auch mehrere von Serkes Büchern: Neben deutschen Schriftstellern und Dichtern, deren Werke während des Hitlerregimes verbrannt wurden (Die verbrannten Dichter, 1977), befasste er sich mit Autoren, die in den totalitären Regimen der Nachkriegszeit Verfolgungen ausgesetzt waren. So skizzieren die literarischen Porträts in seinem Buch Die verbannten Dichter (1982) Leben und Werk ostdeutscher, tschechischer und polnischer Exilschriftsteller und enthalten u. a. Beiträge zu Jiří Gruša, Milan Kundera, Pavel Kohout oder Ivan Blatný – insbesondere Letzteren hat Serke für die westliche Welt buchstäblich entdeckt. In einer separaten Buchpublikation befasste er sich zudem mit freidenkenden Schriftstellern aus Ostdeutschland, die „Zuhause im Exil“ (1998) blieben und sich in ihrem Widerstand gegen das Regime von Persönlichkeiten der Charta 77 inspirieren ließen.

Dem Leben und Werk deutschsprachiger Autoren aus den böhmischen Ländern wandte sich Serke während der sogenannten „Normalisierung“ zu, als in der Tschechoslowakei weder Forschungen zu diesem Thema noch die öffentliche Behandlung dieser Problematik erwünscht waren. Sein Buch Böhmisches Dörfer. Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft enthält nahezu fünfzig Porträts von Schriftstellern, die aus den böhmischen Ländern stammen, auf Deutsch schrieben und vom Nazi-Regime, manche auch von der darauffolgenden kommunistischen Diktatur, verfolgt wurden. Dabei handelt es sich um Autoren, die im wahrsten Sinne des Wortes aus unserem Gedächtnis entschwunden waren. Die 1987 auf Deutsch erschienene Publikation machte jenseits der tschechischen Landesgrenzen auf die komplizierte kulturelle und geopolitische Entwicklung dieser Region aufmerksam. Die tschechische Übersetzung des Buches (Triáda, 2001), die vom Autor um ein Porträt des Malers und Dichters Peter Kien erweitert wurde, gewann 2002 den Hauptpreis des tschechischen Magnesia Litera Book Awards.

*Serkes Bücher und Artikel öffneten vielen Menschen einen Weg zu wichtigen literarischen wie auch persönlichen Begegnungen und Entdeckungen. Von einer solchen Begegnung erzählt der von Serke für das E*forum verfasste Text über den Schriftsteller und Ivan-Blatný-Übersetzer Frank-Wolf Matthies, den wir an dieser Stelle veröffentlichen. Jürgen Serke wird am Freitag, dem 23. Juni 2017, mit dem Gratias-Agit-Preis zur Förderung des Ansehens der Tschechischen Republik im Ausland geehrt.*

ej

Eine Liebe auf den ersten Blick. Ein deutscher Dichter lernt tschechisch, um Ivan Blatný zu übersetzen

Dies ist eine wunderbare Geschichte, in der Vergangenheit in die Zukunft geschrieben ist. Im November vergangenen Jahres bekam ich ein außergewöhnliches Buch mit einem Schreiben: „Sehr geehrter Herr Serke, ich hoffe jetzt einfach mal, dass Sie sich meiner zumindest vague erinnern werden – und schicke Ihnen dieses eben erschienene Buch, denn schließlich bin ich Ihnen zutiefst dankbar dafür, mich mit dem Dichter Ivan Blatný bekannt gemacht zu haben. Es war für mich das, was man oft viel zu leichtfertig eine ‚Liebe auf den ersten Blick‘ nennt.“

Das Buch, das ich in Händen hielt, war Band IV der Lyrik von **Ivan Blatný** mit dem Titel *Hilfsschule Bixley* – die Gedichte *Pomocná škola Bixley* galten bisher als unübersetzbar. Inzwischen habe ich all diese bibliophil gestalteten Bände. Es sind Nachdichtungen aus dem

Tschechischen des deutschen Lyrikers **Frank-Wolf Matthies**, der Blatnýs Sinnlichkeit, seine Rhythmik und klanglichen Gestaltungsmomente kongenial getroffen hat. Dazu Collagen des Berliner Malers Lutz Leibner (geb. 1949) von einer Intensität, wie sie zu spüren ist in den Collagen Jiří Kolářs (1914–2002), des Freundes Ivan Blatnýs. Ich erinnere mich, wie der 31jährige Matthies mit seiner Frau Patricia, die das Zentrum seiner Lyrik ist, 1982 in meinem Haus in Großhansdorf bei Hamburg auftauchte – allein wegen Ivan Blatný. Den hatte ich ein Jahr zuvor im St. Clement's Hospital im englischen Ipswich, einer psychiatrischen Anstalt, aufgesucht und ein Porträt im *STERN-Magazin* veröffentlicht. 33 Jahre zuvor hatte sich Blatný von einer tschechischen Schriftstellerorganisation bei einem Besuch in London kurz nach dem kommunistischen Putsch 1948 in der Tschechoslowakei abgesetzt, war in eine psychiatrische Anstalt geflohen und der kommunistischen Verfolgung in seinem Land entkommen.

Ivan Blatný, 1919 in Brünn geboren, war in seinem Heimatland als Verfasser von vier Gedichtbänden berühmt. Nach seiner Flucht nach London wurde er zum Vaterlandsverräter gestempelt. Die Krankenschwester Frances Meacham hatte ihn in Ipswich entdeckt. Sie, die im Zweiten Weltkrieg einen tschechischen Piloten geliebt und Tschechisch gelernt hatte, sorgte dafür, dass Blatnýs Gedichte, die er in der Anstalt schrieb, nicht mehr in den Müll wanderten. Mrs. Meacham bewahrte die Gedichte bei sich zuhause und schickte viele von ihnen nach Kanada zum tschechischen Exil-Verlag Sixty-Eight Publishers, der sie veröffentlichte.

Das alles ist heute in der Tschechischen Republik bekannt. Als Blatný 1990 in England starb, wurde seine Urne auf dem Friedhof in Brünn beigesetzt. Sein Werk ist wieder in der Tschechischen Republik erhältlich. Auch in deutscher Übersetzung gibt es einen Lyrikband: *Stará bydlíště*, übertragen von Christa Rothmeier unter dem Titel *Alte Wohnsitze*. Das Opus magnum, die *Hilfsschule Bixley*, vor einem Jahrzehnt angekündigt, ist nicht erschienen. Deshalb mein unglaubliches Erstaunen, als ich Band IV der Gedichte in der Hand hielt.

Frank-Wolf Matthies hat die vier Bände zusammen mit seinem Malerfreund Lutz Leibner auf eigene Kosten drucken lassen. In einer Auflage von 50 Exemplaren, die an Freunde verschenkt werden. In einem der Blatný-Bände steht: „Gewidmet Jürgen Serke, ohne den es dieses Buch nicht gäbe.“ In einem anderen: „Für Jürgen Serke, der mir diese Welt geöffnet und somit den Einlass ermöglicht hat.“

Man liest das beglückt und zugleich erschrocken, kramt alle Bücher von Frank-Wolf Matthies hervor, die im Bücherschrank stehen, und sucht nach einer Erklärung der Verklärung des Dichters Blatný. Matthies, 1951 in Ostberlin geboren, wird 1979, 1980 und 1981 mit drei Bänden Lyrik und Prosa sichtbar, nicht in der DDR, sondern im Westen beim Rowohlt-Verlag. Mit einer sicheren Liebe an seiner Seite, seiner Frau Patricia, die ihm noch heute Sicherheit gibt. Er lebt und schreibt wahrhaftig in einem Land, in dem man nicht wahrhaftig sein darf.

Zweimal wird er in Ostberlin verhaftet. Was er geschrieben hat, wird von der Staatssicherheit (Stasi) als „Beleidigung und Herabwürdigung“ des SED-Systems gewertet. 1981 lässt man ihn und seine Familie ausreisen. Günter Grass nimmt die Familie in seinem Westberliner Haus auf. Er bleibt, was er in Ostberlin immer gewesen ist: unbeugsam. Das macht ihn auch im Westen schnell unbequem. „Beuge dich nur für die Liebe.“ Dieser Satz des einstigen Résistance-Kämpfers René Char könnte auch seine Lebensmaxime sein.

Noch einmal wird er sichtbar mit seiner kraftstrotzenden Verzweiflung bei einem bedeutenden Verlag: bei Suhrkamp mit seinem *Tagebuch Fortunes*. Zahlreiche Bücher folgen bei kleinen Verlagen. Der Kampf mit sich, gegen seine Verletzungen und mit der DDR dauert lange. Der Dichter als sein eigener Therapeut. Seine zeitgenössische Version der *Aeneis* ist ein großes Prosawerk, das in der Bundesrepublik schon nicht mehr wahrgenommen wird.

Immer wieder geht es darum, aus der traumatischen Situation Jugendjahre in der DDR herauszufinden.

Im *Tagebuch Fortunes* (1985) taucht Ivan Blatný erstmals mit einem Gedicht aus meinem Porträt über den Dichter in Ipswich (*Die verbannten Dichter*, 1982) auf. Jiří Gruša, der bei meinem Besuch Blatnýs dabei war, hatte es für mein Porträt übersetzt. Gruša sollte aus dem Tschechischen dolmetschen. Es war nicht nötig. „Sprechen Sie deutsch“, sagte der damals 61jährige zu mir, „Deutsch ist die Sprache meiner Großmutter. Es ist die Sprache meiner Wünsche. Großmutter habe ich sie gesagt.“

Matthies sagt: „Seit Ihrem Text im *STERN* und dann in Ihrem Buch ist Ivan Blatný immer in mir anwesend. Er lässt mich weiterleben. Wenn es mir schlecht geht, zieht er mich hoch.“ Im Jahre 2013 erlitt Frank-Wolf Matthies einen schweren Schlaganfall. Es grenzt an ein Wunder, dass er die Lähmungen nach einem Jahr überwunden hatte.

Matthies wohnt heute am Rande Oranienburgs bei Berlin. Die vier Kinder sind längst erwachsen. Seine Frau, eine Lehrerin, ist inzwischen pensioniert. Und so erlebe ich bei meinem Besuch der beiden ein Paar wie Philemon und Baucis. Er, ein schmaler hochgewachsener Mann, hat gerade eine Lungenentzündung überwunden.

Nach dem Schlaganfall begann Matthies mit den Blatný-Nachdichtungen. „Ich sagte mir, jetzt wird es langsam Zeit, wenn du es lesen willst.“ Und nun traute er sich, das Tschechisch, das er sich selbst beigebracht hatte, umzusetzen für seine deutschen Nachdichtungen. Das Lernen der tschechischen Sprache nennt er ein Vertrautmachen. „Wenn ich mich selbst befragen würde, danach, ob es Dichter gibt, zu denen ich Vertrauen habe und die mir vertrauen können, dann wären das Friedrich Hölderlin, Friedrich Nietzsche und Ivan Blatný.“

Matthies spricht so, als lebten sie alle noch, deren Namen er nennt. Er trägt sie in sich. Wenn er von Blatný spricht, sagt er: „Die Sprache singt. Jedes Wort gibt das nächste Wort. Blatný lebte 40 Jahre in einer völlig fremden Kultur. Niemand war eigentlich da in seiner eigenen Sprache. Und dann das Wunder dieser Lyrik.“

Den drei von Matthies bewunderten Dichtern wird Wahn, Wahnsinn zugeschrieben. Wenn es so ist, war es die hohe Zeit der Dichtung. Matthies gibt den Zuschreibungen einen anderen Sinn: „Einzig, was in der Phantasie existiert, existiert tatsächlich – lebt, einzigartig, universal, unsterblich.“

In der Nachdichtung *Hilfsschule Bixley* gibt Matthies dem Durcheinander des desaströsen 20. Jahrhunderts die Struktur einer Erinnerung aus der Einbildungskraft Blatnýs. Blatný und Matthies zeigen die Dissonanz als Geheimnis der Harmonie. Matthies hat den Gedichten des Tschechen einen voluminösen Anmerkungsapparat als Anhang hinzugefügt – wegen der häufigen Verwendung von realen Personen- und Ortsnamen und Geschichtsdaten. Er zeigt auch, wie Blatný im Wechsel von tschechischer Sprache in die englische oder deutsche sein Europa verteidigt und zusammengehalten hat.

Übersetzung der Einleitung: Ilka Giertz

Es schreibt: Kathrin Janka (28. 6. 2017)

Tilman Kastens *Historismuskritik versus Heilsgeschichte* ist eine komparatistische Arbeit von einer Art, von der man sich im tschechisch-deutschen Kontext noch viele weitere

wünschen würde. Die Dissertationsschrift, die 2014 an der Universität Freiburg vorgelegt wurde, vergleicht zwei monumentale historische Romanwerke – Alfred Döblins *Wallenstein* (erstmalig erschienen in Berlin 1920, tschechisch Prag 1931) und Jaroslav Durychs *Bloudění* (erstmalig Prag 1929, deutsch München 1933).

Mit ihrer dreifachen Herangehensweise, ihren historisch-theoretischen und rezeptionshistorischen Exkursen sowie ihren analytischen Beobachtungen erweist sich Tilman Kastens Arbeit als detailreich, originell und kundig. Die Analyse erfolgt in drei Hauptkapiteln, die aufeinander aufbauend einen gattungspoetisch-narratologischen (Kap. 2), einen stoffgeschichtlichen, die Zeichnung der Wallenstein-Figur und ihres Umfelds beleuchtenden (Kap. 3) und einen rezeptionsgeschichtlichen (Kap. 4) Schwerpunkt haben. Der Autor unternimmt den Vergleich zweier deutsch- und tschechischsprachiger Werke, deren rein auf nationale Kontexte beschränkte Betrachtung den Blick auf einen Teil der historischen und kulturwissenschaftlichen Fakten verstellen würde, weil sie die historische, vielfältige Verflochtenheit der beiden literarisch-geistigen Sphären ignoriert. Kasten leistet seinen Beitrag zur „intensiveren literaturgeschichtlichen Kontextualisierung der Texte“ (S. 322) mit detailgenauem textanalytischem Auge und historischem Überblick.

Für deutschsprachige LeserInnen gewinnbringend sind jedenfalls das Aufgreifen spezifischer Themen wie etwa der „katholischen Literatur“ in der Tschechoslowakei oder der spezifischen Rolle des historischen Romans im Kontext der tschechischen nationalen „Wiedergeburt“ sowie die Exkurse zum Frauenideal (S. 275ff.), zur Marienfrömmigkeit (S. 277f.), zur Barock-Mode u. ä., die diesen eher unbekannt sein dürften. Umgekehrt sind für den tschechischen, traditionell ungebrochener im literaturhistorischen Paradigma verhafteten und weniger textanalytisch ausgerichteten Rezeptionskontext die stoff- und erzähltheoretisch basierten Ansätze einer komparatistischen Analyse jenseits der unmittelbaren wechselseitigen Einflussforschung interessant und erhellend. Interessant, aber auch riskant erscheint mir dagegen der Versuch, Durychs narrative Poetik als heilsgeschichtlich orientierte Individualpoetik im Kontext der katholischen Moderne zu profilieren und dies im (als faktisch begriffenen) Beleg der Rezeptionsforschung rückzuverorten.

Kasten legt seiner gattungspoetischen Analyse der Gesamtstruktur der Romane einen aus der Theorie und Geschichte des historischen Romans abgeleiteten, pragmatisch fundierten Fiktionsbegriff zugrunde. Dieser verortet in Anlehnung an sprechakttheoretische und/oder systemtheoretische Prämissen den literarischen Text in einem „weiteren kommunikativen Zusammenhang“ und begreift Fiktionalität „nicht als Eigenschaft von Texten, sondern als ein[en] ‚Modus‘ [...] der Kommunikation“ (S. 35f.). Daraus lässt sich eine weitgehende Kontextualisierung und Historisierung eines als fiktional verstandenen Schreibens ableiten, der zufolge „es nicht ‚primär‘ Textmerkmale sind, die einen historischen Roman zu einem fiktionalen Text machen“, sondern vielmehr „die historisch wandelbaren Regeln und Konventionen von Kommunikationsgemeinschaften, vor deren Hintergrund ein Text als ‚fiktional‘ produziert und rezipiert“ wird (S. 36). Damit wird ein Schwerpunkt auf die Rezeption gesetzt, den Kasten im Folgenden auch als der einem spezifischen, modernen Paradigma entsprechenden Struktur beider Romane immanent nachweist.

Zur weiteren Untermauerung dieses Moderne-Begriffs zieht Kasten – in Analogie zu den Manifesten der „Vertreter der -Ismen“ (S. 49) – die paratextuellen Äußerungen heran, in denen beide Autoren zu ihren Wallenstein-Romanen Stellung genommen haben (S. 51) und für die er mit Genette einen „unmittelbaren funktional-pragmatischen Zusammenhang mit den Romanen“ (S. 53) postuliert. Er stuft sie als „Teil des engsten Text-Umfelds bzw. der literarischen Kommunikation“ ein, als „Epitexte“, die „gezielt auf die (literarische) Öffentlichkeit einzuwirken versuchen“ (ebda.), und interpretiert sie davon ausgehend als unabdingbaren Schlüssel zum Verständnis der Poetik der beiden Autoren der Romane an sich (S. 19). Wichtige Stichworte bei der Subsumierung beider Autoren unter einen – nicht allein an „normativ-ästhetischen Kriterien“ orientierten – Moderne-Begriff sind neben einem „Traditionsbruch“ (S. 319), den Kasten bei Döblin stärker in „ästhetisch-normativer

Perspektive“, bei Durych mehr unter „sozialgeschichtlichen Aspekten“ belegt findet, die „Fragmentierung des Erzählzusammenhangs“ (S. 148ff.) und die „Leseraktivierung“ (S. 151ff.). Die Auflösung der narrativen Kohärenz in beiden Romanen bewirke außerdem eine Infragestellung des „Gedanke[ns], dass Geschichte einem geordneten und übersichtlichen Prozess entspreche“ (S. 154).

Während bei Döblin allerdings ein medizinisch fundierter „Hang zur Beobachtung“ zu verzeichnen sei, der mit einer narrativen Strategie des „showing“ (S. 230) einhergehe und auf eine Entfesselung der „Kräfte des Materials“ bzw. des Wortes in ihrer Eigendynamik hinauslaufe, sei für Durychs „ironische“ (S. 82) Quellenrezeption die Bindung an die „historische Wahrheit“ (S. 75) fundamental. Historisch verbürgte Fakten würden im Rahmen einer polyperspektivisch angelegten, dialog-basierten narrativen Konstruktion subjektiv ausgewählt und gewichtet, womit der Autor auf die Schaffung einer „heilsgeschichtlichen Perspektive“ am „Grund aller historischen Entwicklung“ (S. 83) abzielt. Damit wird Durych im Kontext des – über das tschechische, nationale Umfeld hinausweisenden – Moderne-Streits innerhalb der katholischen Kirche um und nach 1900 verortet, in dem das Verhältnis von göttlicher Schöpfung und empirisch-wissenschaftlicher Welterkenntnis verhandelt wurde (S. 84f).

Ein zentraler Punkt des umfangreichen stoffgeschichtlichen Kapitels ist die Profilierung von Durychs Wallenstein-Roman als alternativem, heilsgeschichtlich fundiertem Geschichtsentwurf für die böhmischen Länder (vgl. hier u. a. die Ausführungen zu Jan Amos Komenskýs *Labyrint světa a ráj srdce* als „zentraler Intertext des Romans“ und „Geschichtssynekdoche“, S. 269). Kasten analysiert den unterschiedlichen Umgang beider Autoren mit der Erfahrung der zivilisatorischen Moderne. Während Döblin auf den damit einhergehenden Souveränitätsverlust des Menschen gegenüber der Natur mit dem Rückgriff auf eine „naturmythische Wirklichkeitsdimension“ (S. 317) reagiert, konstruiert Durych anhand der kontrapunktisch gesetzten Liebesgeschichte zwischen dem Rebellen Jiří und der schönen Spanierin Andělka eine heilsgeschichtliche Perspektivierung im Zeichen der Liebe (S. 274).

Mit dem Topos vom „Tschechen, der sich von seinen nationalen Wurzeln entfremdet hat“ (S. 267), greift Durych eines der tradierten Argumentationsmuster der Stofftradition auf, das auf die moralische Verurteilung Wallensteins abzielt, und wendet es gegen das vorherrschende „erinnerungskulturelle Opfernarrativ“ (S. 269) vom Tod der Nation nach der Schlacht am Weißen Berg. Außerdem stelle er tschechisch-national eingefärbte „Verklärungen und Instrumentalisierungen des Volkes“ im Rahmen des zeitgenössischen Diskurse infrage, bewerte aber die „im heilsgeschichtlichen Sinne zu verstehende [...] Kategorie des Volkes“ (S. 268) positiv. So entwerfe der Roman eine Gegengeschichte Böhmens, in der Kasten Durychs spezifischen, polemisch in die politischen und nationalen Diskurse der Zeit eingreifenden Beitrag zur Stoffgeschichte sieht (S. 269). Als Bestätigung hierfür werden die Wechselwirkungen in der Rezeption beider Romane herangezogen: Die Rezeption der Übersetzung von Döblins *Wallenstein*, *Valdštejn*, in der Tschechoslowakei sei instrumentalisiert worden, um den Autor des äußerst erfolgreichen *Bloudění* und seine katholische Geschichtsauffassung im „Streit um die tschechische Geschichte“ zu kritisieren (S. 375).

Ein interessanter Aspekt des – auch ansonsten informativen – Rezeptionskapitels ist die Rezeption von *Friedland*, der 1933 erschienenen „germanisierten“ deutschen Übersetzung des jüdischen Autors und Übersetzers Paul/Pavel Eisner (S. 383ff.). Im deutschsprachigen Kontext erhoben sich dazu u. a. auch Stimmen, die die „völkische Bodenständigkeit“ (S. 393) am Roman priesen und aus heutiger Sicht auf die Anfälligkeit solchen modern-konservativen, kulturkritischen Denkens und seine Kompatibilität mit manchen Aspekten der nationalsozialistischen „Volksgemeinschaft“ verweisen. Hier könnte eine kritische Analyse des über den tschechisch-nationalen Kontext hinausgehenden modern-katholischen Projekts ansetzen, die jenseits kontextgebundener literarhistorischer

Rehabilitationsbestrebungen noch einmal vertieft die gemeinsamen ideellen Wurzeln „völkisch-bodenständiger“ und modern-konservativer Denkströmungen – z. B. im Rekurs auf mystische Tendenzen – untersucht.

Der narratologische Versuch, das spezifisch „Moderne“ im Sinne von Kastens Kontext-These unter Ausschluss der gängigen modernen Textmerkmale (d. h. jenseits der tradierten „normativ-ästhetischen“ Kriterien der Moderne-Forschung) zu bestimmen, wirft Analysierende wie RezipientInnen gleichermaßen auf das Thema und den Stoff zurück: auf eine semantische Kategorie also, deren Auffassung nach der These des Autors der historisierten, außertextuell bestimmten Rezeption unterliegt. Und diese ist – wie Kasten selbst einräumt – in Durychs Falle eher „konservativ“, insofern sie einer krisenhaft erfahrenen Welt eine vergessene heilsgeschichtliche Perspektive aufzeigen will. Hier zeigt sich, dass es möglicherweise doch nicht so ganz einfach ist, den tradierten Merkmalen für „modernes Schreiben“ zu entkommen: Schaltet man ästhetische Kriterien aus, besteht die Gefahr, in eine rein epochale/historisierende Zuordnung zurückzufallen. Auf semantischer Ebene ist die Wendung gegen eine konservativ-bewahrende Haltung schließlich integraler Bestandteil überkommener Moderne-Definitionen. Natürlich kann man in „modernen Zeiten“ auch „konservativ“ – z. B. heilsgeschichtlich perspektiviert – denken und dieses Denken in innovative Formen kleiden. Wird aber das konservative Denken dadurch modern, ohne dass man die Form als modernisierendes Mittel mit einbezieht? Bzw. selbst wenn man dies tut...? Auch wenn Durychs Roman innerhalb des katholischen Diskurses und der kirchengeschichtlichen Dimension des (Anti-)Moderne-Streits die Werte Sinneswahrnehmung, Wirklichkeit und Liebe zum „Moderne“-Pol hin verschiebt, bleibt er in diesem Punkt ein „Zwitter“ – und der Versuch, dieses Zwittertum (auch und gerade auf dem Umweg über die Einbeziehung der Paratexte als „Epitexte“) quasi ex cathedra zu einem eigenen genrespezifischen modernen Paradigma zu erklären, vermag zumindest die Rezensentin nicht vollständig zu überzeugen.

Tilman Kasten: *Historismuskritik versus Heilsgeschichte. Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych*. (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, Bd. 11, hg. von Steffen Höhne, Alice Stašková und Václav Petrboč) Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2016, 492 S.

Tilman Kasten und Václav Petrboč zum Otokar-Fischer-Preis (12. 7. 2017)

Im ersten Jahr seiner Vergabe geht der Otokar-Fischer-Preis an Tilman Kasten für sein Buch über die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych (Historismuskritik versus Heilsgeschichte, Böhlau, 2016). Der Preis wurde gemeinsam mit dem F. X. Šalda-Preis feierlich am Donnerstag, dem 29. Juni 2017 im Kampa-Museum Prag verliehen. Wir veröffentlichen hier Tilman Kastens Dankesrede mit kurzen Ausschnitten aus seinem Buch sowie die Laudatio, die der Verfasser Václav Petrboč selbst vorgetragen hat. Weitere Informationen zu der mit dem Otokar-Fischer-Preis ausgezeichneten Arbeit unter www.ipsl.cz/offp.

ej

Tilman Kasten zu und aus seinem Buch

Sehr geehrte Juroren,
meine sehr geehrten Damen und Herren,

es ist mir eine Freude, heute den Otokar-Fischer-Preis für meine Arbeit entgegennehmen zu dürfen. Diese ist „nur“ eine Untersuchung zweier Romane; gewissermaßen eine literaturgeschichtliche Fallstudie. Im Unterschied zu den experimentell arbeitenden Wissenschaften kann diese natürlich keinen Anspruch auf Repräsentativität erheben; dass sie auf die zukünftige Erforschung der tschechisch-deutschen Literaturbeziehungen befruchtend wirkt, hoffe ich gleichwohl. Anhand einer kurzen Passage über die Geschichte der deutschen Übersetzung von Durychs *Bloudění* möchte ich verdeutlichen, worin *ein* möglicher Beitrag unter anderen bestehen könnte.

„Bereits 1927, also schon zwei Jahre vor der Publikation des tschechischen Originals, hatte Pavel/Paul Eisner die Initiative für eine Übersetzung ergriffen. Die Übersetzung erschien im Herbst des Jahres 1933 im Münchner *Piper Verlag* in einer Auflage von 4 000 Exemplaren. Ihr folgte im Jahr 1934 die Übersetzung der kleineren Trilogie *Die Kartause von Walditz*. Beide Übersetzungen waren Produkt der unermüdlichen Vermittlungsbemühen Pavel/Paul Eisners und keine gewöhnlichen Auftragsarbeiten. Sein Interesse an Durychs Roman [...] geht weit über die Fertigstellung der Übersetzung hinaus und zeugt von einer starken Identifikation mit dem Text. [...] Auf Verlagsseite traf Eisner u. a. auf den aus Böhmen stammenden jüdischen Teilhaber Robert Freund (1886–1952), der sich seit 1926 im *Piper Verlag* engagierte [...]. Freund nutzte seine Kontakte in die Tschechoslowakei um dem Verlag und Durychs Text auch zu Ansehen zu verhelfen“ (S. 380–381).

Eisner verband mit seiner Übersetzung von Beginn an große Hoffnungen. So sah er im historischen Roman des katholischen Schriftstellers Durych eine Alternative zu der von ihm als rationalistisch kritisierten Werke eines Jaroslav Hašek oder eines Karel Čapeks. Diese prägten Eisners Ansicht nach das Bild der tschechischen Literatur in Deutschland, und damit der tschechischen Nation insgesamt. Mit seinem „Anti-Švejk“ wollte Eisner einen übersetzungsliterarischen Gegenkanon initiieren, der dem Ausland ein anderes, nämlich spiritualisiertes Bild der tschechischen nationalen Identität vermitteln sollte. Die Geschichte des deutschen Durych-Roman führt also mitten hinein in die Debatten um die Identitätsproblematik des sowohl deutsch- als auch tschechischsprachigen Prager Juden Pavel/Paul Eisner. Doch nicht nur das: Sie berührt auch die damalige Literatur- und Kulturpolitik, die Diskurse über Literaturvermittlung und -übersetzung.

Als die Übersetzung dann im Herbst 1933 unter dem Titel *Friedland. Ein Wallenstein-Roman* im Münchener Piper Verlag erschien, wurde sie von so manchem Kritiker gar nicht als Übersetzung aus dem Tschechischen wahrgenommen. Der Teil der deutschen Kritik, der keine Kenntnisse der tschechischen Literatur besaß, konnte den Text kaum einordnen. Warum war dies der Fall? Noch einmal darf ich aus meinem Buch zitieren:

„Nur angedeutet werden kann an dieser Stelle, dass sich der gesellschaftliche und politische Kontext gleich in mehrfacher Hinsicht auf die Gestalt des Buches auswirkte. So verwendete Eisner etwa konsequent die deutschen Pendanten der Namen der fiktiven Protagonisten (Angelika und Georg), er strich mehrere Kapitel, in denen vorrangig Aspekte der tschechischen Geschichte sowie die Kritik am Klerus im Mittelpunkt stehen [...]. Schließlich manifestiert sich im *Titel Friedland – Ein Wallenstein-Roman* eine am deutschen Buchmarkt orientierte Modifikation, da auf diese Weise der Bezug zum ‚deutschen‘ Wallenstein-Stoff in den Vordergrund gestellt wird. Dementsprechend warb auch der Verlag mit der besonders farbigen Gestaltung der Ereignisse, ‚die auf deutschem Boden spielen‘. Außerdem ist dem Buch an keiner Stelle zu entnehmen, dass es sich um eine Übersetzung aus

dem Tschechischen handelt. Eisner musste sich aufgrund seiner jüdischen Herkunft hinter dem Pseudonym Marius Hartmann-Wagner verbergen“ (S. 382–383).

Vergleicht man die Gestalt und die Rezeption des *Friedland* mit Eisners Vermittlungsintentionen, so muss man ihm wohl ein Scheitern attestieren. Tatsächlich: Eisners bzw. Durychs „Antišvejk“ konnte Hašeks Roman nicht vom deutschen Buchmarkt verdrängen – denken wir nur an die 2014 erschienene Neuübersetzung des *Švejk*. Während dessen Vermittlung einer (scheinbar) geraden Trasse bis in unsere Gegenwart folgt, steht Eisners *Friedland* aus unserer heutigen Perspektive auf einem „toten Gleis“.

Versetzen wir uns aber in die Situation Eisners, sagen wir, im Jahr 1929, so wird uns klarer, dass die damalige Situation offen, voller Möglichkeiten war; oder allgemeiner: dass auch Literaturgeschichte keine Abfolge von Notwendigkeiten ist. Nun muss man nicht gleich eine spekulieren, „was wäre geschehen, wenn“. Lehrreich ist es bereits, wenn man sich der Vielzahl der Handlungs- und Erfahrungsmöglichkeiten widmet, die sich für die an einer Situation Beteiligten ergaben. Vor deren Hintergrund lässt sich dann nämlich das tatsächlich so Gewordene besser verstehen. Denn, so der Historiker Alexander Demandt: „Das Bild des Möglichen bestimmt die Gestalt des Wirklichen.“ Und so hoffe ich, dass die Geschichte des *Friedland*, gerade weil sie auf ein „totes Gleis“ führt, ein Licht auf breitere Teile der damaligen tschechisch-deutschen Literaturbeziehungen zu werfen vermag. Man könnte jetzt weiterfragen: Was können wir aus der Geschichte eines zumindest partiellen Scheiterns in Bezug auf die (uns notwendigerweise bekannteren) Vermittlungserfolge lernen?

Statt Antworten auf diese und weitere mögliche Fragen zu entwickeln, möchte ich schließen. Ich schließe mit einem Dank für Ihre Aufmerksamkeit sowie für die große Ehre, die mir in Form des Otokar-Fischer-Preises zuteilwird. Mein Dank fällt umso herzlicher aus, als ich ihn in dem Bewusstsein formuliere, dass die Geschichte *meiner* Arbeit so, oder aber eben auch ganz anders hätte verlaufen können.

Václav Petrбок über Tilman Kasten

Lieber Tilman, liebe Kateřina, sehr geehrte Damen und Herren,

dafür, dass wir uns heute, als das zusammengewürfelte „Pack“, das wir sind, zur Vergabe des Otokar-Fischer-Preises getroffen haben, müssten wir einer schier allgegenwärtigen „Frau ohne Gesicht“ dankbar sein – die wir doch alle kennen. Ihre Stimme spricht zu uns in den Prager Trambahnen und Bussen... und nicht nur dort, zum Beispiel auch auf den tschechischen Postämtern: auch die Durchsagen für Blinde stammen von ihr. Wer ist sie? Dagmar Hazdrová, die sich im Tschechoslowakischen Rundfunk, im Studio von Hradec Králové, an den Ausstrahlungen gegen die Besatzer im August 1968 beteiligte. Nachdem das Prager Rundfunkstudio geschlossen worden war, war eben jenes Königgrätzer Studio dank Radio Free Europe, das damals in München saß und ihm einen Sendeplatz und Ausstrahlungsfrequenzen bereitstellte, noch in Betrieb. Für diese Weitergabe von Informationen über das aktuelle Geschehen jener Augusttage musste Frau Hazdrová weitere 20 Jahre Pullover stricken und unter falschem Namen technische Dokumentationen übersetzen. „Nie zuvor habe ich allerdings so viele lebenswürdige, anständige Menschen getroffen“, fügt sie hinzu.

Und gerade der laut jubelnde Ausruf der Haltestelle „Svatoplukova“ aus dem Mund jener Dame verzauberte vor nunmehr wohl 16 Jahren unseren heutigen Preisträger. Es handelt sich um eine vielgenutzte Tramhaltestelle unter der Nusle-Brücke, umgeben von weiteren nach Fürsten benannten Straßen, Fürsten, real oder aus der Sage, aus böhmischen wie mährischen Landen. Dort befand sich ein Hotel, vorübergehendes Domizil einer Gruppe

Erfurter Studenten, die in Prag auf Studienreise verweilten. Sva-to-plu-ko-va. Und dabei ist Tschechisch doch angeblich eine Sprache voller Dissonanzen! Liegt es an der wiederholten Silbe -va- am Anfang und am Ende dieses klingenden slavischen Namens? Und über die Sprache, ihre Melodie, ihren Tonfall, womöglich auch die Etymologie – Pavel Eisner, hörst du? – kam es zur Annäherung zwischen dem Studenten und der Stadt und ihren Menschen. Und der Kultur, der gegenwärtigen wie der vergangenen. Tilman Kasten kam aus Thüringen ins Zentrum Vorderösterreichs, zu seiner zukünftigen Frau Amelie, und dies auch, weil die Dinge mit größerem Abstand stärker zu fesseln vermögen. Die Neigung sowie den Vorsatz, über deutsch-tschechische Kulturbegegnungen, auch die verfehlten, zu schreiben, hatte er schon im Gepäck. Unwillkürlich tauchte auch eine bis dahin kaum je erwähnte Familiengeschichte auf, und zwar die Jahre, welche seine Großmutter im Krieg und davor in Mährisch Trübau verlebt hatte. Oder Moravská Třebová, wenn Sie mögen. Jene Jahre und die anschließende Vertreibung. Dieser weitere Aspekt hat Tilmans Interesse an tschechischen Angelegenheiten gleichfalls stimuliert, während auf der anderen Seite sein allmähliches Durchdringen der tschechischen Sprache und Literatur ihm half, auch das Umfeld seiner deutschsprachigen Vorfahren zu verstehen, unserer ehemaligen Landsleute. Also auch einen Teil von sich selbst...

Tilmans Neigung, seine Vorsätze und Bemühungen blieben, sie haben überdauert und ich bin überzeugt, dass sie auch trotz nicht geringer Hindernisse weiterhin bestehen werden. Davon zeugt auch die heute ausgezeichnete Dissertation, ebenfalls eine Erzählung vom heroischen (und in Teilen tragikomischen oder paradoxen) Versuch, einen Einklang zwischen der Autorenintention und ihren Übersetzern auf der einen Seite und den Wortführern einer literarischen und kulturellen Öffentlichkeit jener Zeit auf der anderen Seite zu finden.

Kritiker zu beiden Seiten der administrativen, sprachlichen, politischen, mentalen Grenze forderten eine immer noch deutlichere, heroischere, gewichtigere Auslegung von Werk, Mensch, Welt. Nur fand jeder das Heroische anderswo. Wie wäre es auch anders möglich gewesen, wo es doch „nur“ um die tschechische Geschichte und um ihre Aktualisierung in den 30er Jahren des vergangenen Jahrhunderts in einem deutsch-tschechischen Kontext ging? Überlegungen zum latenten oder tatsächlichen (kulturellen) Nicht-Verstehen, wiederum mit einem Anteil von Paradox beziehungsweise Ironie, lese ich, lieber Tilman, auch in deinen Studien über Božena Němcová und ihre positiv besetzten Slowakei-Bilder zur Mitte des vorletzten Jahrhunderts. Oder in der tiefeschürfenden kulturhistorischen Analyse des Phänomens öffentlichen Schauringens in den 1950er Jahren mit den fast detektivischen Verwicklungen um den exotischen „Mann mit der Maske“, dem ehemaligen tschechischen Faschisten František Křivinka aus Brünn.

Wie wir sehen, ist die kulturelle Vermittlung und ihr Studium keine völlig unschuldige Angelegenheit und kann es nicht sein. Sie verlangt Geschmack, Konzentration, Ausdauer, fachliches wie gesellschaftliches Engagement. Und nicht wenig Empathie. Die Tätigkeit führt uns letzten Endes zu uns selbst, zur Erhellung der eigenen Position. Und jenes Zuhören, erst darauf folgend die Bereicherung – und sicherlich auch Ablehnung – der Gedanken jenes anderen, freien Menschen, mit dem ich allerdings nicht umgehen darf wie mit einer Sache – wie Martin Buber es bezeichnete. Es ist vonnöten, den Anderen anzusprechen und zu warten, was er mir selbst über sich sagt. Täuschen wir uns nicht – in unserem Fall geht es um eine neue, historische, kontextualisierte Lektüre, um einen Dialog mit allen, die der Prozess dessen, was wir Literaturtransfer nennen, betrifft: mit Autor, Übersetzer, Verlagsagent, Verleger, Kritiker, mit der Leserschaft und, wie ich bereits bemerkt habe, letztlich auch mit sich selbst, mit den eigenen Haltungen und Vorurteilen über andere und sich selbst...

Danke, Tilman, für die Möglichkeit zu dieser Introspektion, für den Blick von nebenan, den bekannten und doch anderen Blick. Ich glaube, wir können Dir nicht ausreichend danken für das Anzweifeln der vermeintlichen (Selbst)Gewissheit, wir sähen in diesen Dingen schon klar. Jener, nach dem der Preis benannt wurde, deren erster Träger Du bist, wusste das nur zu gut. So lesen wir in seinem Gedicht *Kritik* [Der Kritiker]:

Být rozprouděn jak řeka;
a klenout přes sebe most.
Být v prorvách doma i v horstvech;
a všude se tvářit jak host.
V poznatků sluje se vrývat;
a nemít na žádném dost.
A jedno jediné neznat:
blaseovanost.

[Im Fließen wie ein Fluss sein; / und über sich die Brücke wölben. / Zuhause sein in Klüften, im Gebirg; / und überall sich geben wie ein Gast. / Und in die Grotte der Erkenntnisse sich ritzen; / dabei genug von keiner haben. / Hierin ein einziges nicht kennen: / Blasiertheit.]

Ich gratuliere Dir und wünsche Dir und den Deinen alles Gute.
Und Ihnen, werte Anwesende, danke ich für die Aufmerksamkeit.

Übersetzung der Laudatio: Martin Mutschler

Es schreibt: Kristýna Solomon (19. 7. 2017)

2016 erschien im Heidelberger Winter Verlag Jan K. Hons Monografie **Übersetzung und Poetik. Der deutsche Prosaroman im Spiegel tschechischer Übersetzungen der Frühen Neuzeit**. Wie schon der Titel verrät, beschäftigt sich der Autor mit der Poetik einer deutschen literarischen Gattung, die sich im 15. und 16. Jahrhundert großer Beliebtheit erfreute, und diese erforscht er, indem er tschechische Übersetzungen deutscher Erzähltexte analysiert und interpretiert. Thematisch oszilliert die Publikation also zwischen der germanistischen und der bohemistischen Mediävistik. Dass sie in der Reihe *Studien zur historischen Poetik* in einem renommierten deutschen Verlag erschien, evoziert bestimmte Erwartungen.

Die mittelalterlichen literarischen Gattungen stellen aus der synchronen wie diachronen Perspektive eine sehr divergente Gruppe dar. Außerdem bleibt die eingefahrene Terminologie für die (post)moderne Philologie oft eine Stütze, doch ohne Äquivalente in der mittelalterlichen Literatur. Obwohl es dem Bild davon, wie mittelalterliche Autoren bzw. Rezipienten literarische Gattungen wahrgenommen haben, an klaren Konturen fehlt, geht die moderne Philologie von der Prämisse aus, der mittelalterliche Autor sowie der Leser/Hörer hätten eine gewisse Vorstellung von der Existenz unterschiedlicher (Unter)Gattungen gehabt (zum Beispiel im Sinne der Rezeptionsästhetik von Hans Robert Jauss und des sog. Erwartungshorizonts). Die Zuordnung zu einzelnen Gattungen basiert auf formalen und inhaltlichen Kriterien, die jedoch extrem diffus sein können.

Der „Prosaroman“ ist eine Problemgattung par excellence: als Fortsetzung und gleichzeitige Negation der Versromane kann er (muss aber nicht) inhaltlich an die höfische Dichtung anknüpfen, kann (muss aber nicht) eine andere Zielgruppe ansprechen, seine Abgrenzung von benachbarten Gattungen, wie zum Beispiel dem sog. Volksbuch oder der „Historia“ bleibt umstritten. Das einzig verlässliche Kriterium scheint hier die prosaische Form zu sein.

Die erwähnten Gründe führten vermutlich dazu, dass der „Prosaroman“ seit Anbeginn der germanistischen Mediävistik kein dominantes Forschungsthema war, was für die germanobohemistischen Zusammenhänge um so mehr gilt. Eine kritische Erforschung der Gesetzmäßigkeiten der Romanpoetik in der Frühen Neuzeit vor dem Hintergrund der tschechischen Rezeption stellt somit eine Forschungslücke dar. So erscheint die

Ausgangsthese durchaus legitim, nach der eine Textübersetzung in erster Linie eine Interpretation sei und der Übersetzer somit ein Leser, der sich zum Ausgangstext positioniere und bei der Übersetzung und Wiedererzählung eine bestimmte Ideologie reflektiere. Diese Herangehensweise könnte den Philologen ein Türöffner zum Begreifen des Textes sein.

In der Einleitung analysiert der Autor vier tschechische Übersetzungen deutscher Romane, die allesamt in demselben Zeitraum verankert sind (im 16. Jahrhundert) und deren Übersetzungen relativ zeitnah nach dem Original entstanden. Inhaltlich bieten die Romane eine breite Palette an Motiven: von ritterlichen Motiven (Florio und Biancaffora, Ritter Galmy) über den sog. Gründungsroman (Melusine) bis hin zur „Historia“ (Faustbuch).

Hon vergleicht die Übersetzungen mit ihren Vorlagen und ergründet die unterschiedlichen Eingriffe der Übersetzer auf der Mikro- wie Makroebene. Im Mittelpunkt seines Forschungsinteresses stehen die Veränderungen auf der lexikalischen Ebene (beispielsweise stilistische Eingriffe und Namensänderungen), Veränderungen der syntaktischen Struktur, Veränderungen im Textaufbau oder quantitative Veränderungen (Auslassungen vs. Ergänzungen/Erweiterungen). Das Ziel seiner Analyse ist die Beantwortung der Frage, inwiefern diese Veränderungen die Tiefenstruktur des Textes beeinflussen. Nach der Systematisierung der erforschten Veränderungen folgt die logische Interpretation der ideologischen Implikation, wobei auch hier das Spektrum sehr breit ist: von redaktionellen Veränderungen, die keinen Einfluss auf die Interpretation hatten, bis hin zu einer semantischen Umakzentuierung, zum Beispiel durch eine Anpassung an den gesellschaftlich-kulturellen Kontext der Rezipienten oder durch Psychologisierung der Figuren. Hon untersucht die Motive der Texteingriffe und kommt zum Schluss, dass die tschechischen Übersetzer in erster Linie versucht hätten, die Plausibilität des Geschehens zu erhöhen und dadurch dem Leser die Orientierung zu erleichtern. Die Verständlichkeit habe also Priorität vor allen anderen Kriterien gehabt.

Besondere Aufmerksamkeit wird den Paratexten gewidmet, vor allem den Prologen, denen infolge des Medienwechsel von der Handschrift zum Druck eine entscheidende Rolle im Zusammenhang mit der ideologischen Leitung des Rezipienten zufiel, da sie die Face-to-Face-Kommunikation der oralen Kultur kompensierten. Diese Segmente sind laut Hon der instabilste Teil, da sie am meisten von Eingriffen/Veränderungen betroffen seien. Dies ist, wie der Autor logisch schlussfolgert, kein Zufall, sondern es handelt sich um die Reflexion eines neuen poetischen Programms, dessen Hauptmerkmal eine klare Trennung der Ebene des Textes vom Paratext sei („[...] die Vorrede und das Nachwort als zwei Grundaspekte einer Auffassung von Fiktionalität [...]“, S. 186) sowie die Aufforderung des Lesers zur eigenen Interpretation des Gelesenen („Die Erwartung eines eigenständigen Leseurteils [...] als Kernmerkmal der Gattung *Prosaroman* [...]“, S. 183).

Doch die Studie beschränkt sich nicht auf die Feststellung der strukturell-semantischen Beziehungen. Analyse, Systematisierung und Klassifizierung sind der Ausgangspunkt für allgemeinere Schlussfolgerungen, die das Inspirierendste der ganzen Monografie sind. Vor dem Hintergrund moderner narratologischer Theorien (Bachtin, Lugowski, Stierle) fragt der Autor nach der Rolle der Übersetzungen der deutschen Romane im Verhältnis zur Poetik der Zielform, der Gattung „Prosaroman“. Zu den Merkmalen des modernen Romans gehört die Emanzipation des Erzählers (und die damit verbundene Unterscheidung zwischen der auktorialen Stimme und der Erzählerstimme), eine klare Trennung zwischen der Ebene des Textes (deixis) von der der Paratexte sowie eine offene Semantik, welche die Lesenden zu einer eigenständigen Interpretation des Textes auffordert. Der Vergleich zwischen den Vorlagen und den Übersetzungen bringt Hon zu einer interessanten Feststellung: Am wenigsten hätten die Übersetzer in Texte eingegriffen, die im höchsten Maße die erwähnten Merkmale aufwiesen und sich somit auf dem Weg zum modernen Roman am progressivsten bewegten. Am stärksten wurden wiederum Texte verändert, die sie im Sinne der modernen Poetik für „veraltet“ hielten. Auch die Schlussfolgerung fällt

bemerkenswert aus: „So mag vielleicht berechtigt sein, zu behaupten, dass die tschechischen Übersetzungen die Originaltexte [...] näher an die Zielform gebracht haben“ (S. 238).

Und eben im innovativen Zugang zur Poetik der Übersetzung liegt der größte Beitrag dieser Studie: Die Übersetzungen als tendenzielle Randphänomene haben eine wichtige Aussagekraft in Bezug auf das Verständnis des Kerns, also der Ausgangstexte und ihrer Poetik. Sie haben das Potenzial, die Gattung zu (de)stabilisieren, die Norm zu verankern (oder entankern) oder eben die Gattung mehr in Richtung der Zielform zu bewegen (oder sie daran zu hindern).

Übersetzung und Poetik ist eine methodologisch überzeugende Studie, die sich auf solide Kenntnisse moderner Theorien stützt (Narratologie, Medialitätstheorie, Intertextualität), durch die Einbeziehung der Theorie der Romanpoetik verlässt sie den elitären Bereich der germanistischen/bohemistischen Mediävistik. So werden hier nicht nur Antworten auf die gestellten Forschungsfragen gegeben, sondern auch neue Horizonte eröffnet. Es wird z. B. nachgeforscht, wann die Gattung „Prosaroman“ endet, doch es drängt sich auch die Frage auf, wann die ersten Merkmale dieser Gattung auftauchen. Diese Fragen seien – wie der Autor feststellt – erst nach der Analyse eines breiteren Korpus zu beantworten. Dies könnte auch ein Weg für die bohemistische Mediävistik sein, die sich – wie es scheint – nur begrenzt vom Trend der (post)nationalen Wiedergeburt befreit hat und sich deswegen auch mit der deutschsprachigen Literatur auf dem böhmischen Territorium oder mit den Übersetzungen aus dem Deutschen ins Tschechische sehr schwer tut: Man ignoriert sie entweder oder verfängt sich in der Sackgasse ästhetisch-ethischer Bewertungskategorien. Es bleibt also nur zu hoffen, dass der Wunsch, „die Leser zu einem Dialog einzuladen“, wie es Hon formulierte, auch Gehör findet.

Übersetzung: Martina Lisa

Jan Hon: *Übersetzung und Poetik. Der deutsche Prosaroman im Spiegel tschechischer Übersetzungen der Frühen Neuzeit*. Heidelberg: Winter (= Studien zur historischen Poetik, 21), 2016, 275 S.

Es schreibt: Ingeborg Fialová-Fürstová (2. 8. 2017)

Während der ersten Begegnung und Beschäftigung mit dem Werk Johannes Urzidils in meiner Studienzeit bin ich immer wieder auch auf den Namen seiner Gattin Gertrude, geborene Thieberger, der Tochter des Prager Rabbiners Karl Thieberger und Schwester des Religionsphilosophen Friedrich Thieberger gestoßen. Ende der 80er Jahre trat Joseph Peter Strelka (einer der großen Kenner des österreichischen Exils in den USA) mit der Frage an mich heran, ob ich nicht Gertrude Urzidils verstreute, einzeln publizierte oder nachgelassene Gedichte edieren möchte. Erst das Buch von **Christiana Puschak** und **Jürgen Krämer** *„Ein Herzstück blieb in Prag zurück. In Amerika leb ich auf Reisen“ – ein Lebensbild. Die Dichterin Gertrude Urzidil (1898–1977) zwischen Prag und New York* (Wien: Praesens Verlag, 2016) erinnerte mich wieder an dieses Gespräch und überzeugte mich zugleich, dass es gut war, dass damals nichts daraus wurde, insofern die jetzt vorliegende Form der Würdigung wohl besser, nachhaltiger, abgerundeter ist als die Herausgabe eines vereinzelt Gedichtbändchens (obwohl sich die Dichterin dies selbst scheinbar sehnlich gewünscht hat, wie etwa aus der hier belegten ihrer Korrespondenz mit Mimi Grossberg herauszulesen ist).

Besser als aus ihren Gedichten (die allerdings keinen Höhepunkt der Weltpoesie darstellen, wie sich der Leser selbst aus einzelnen hier – meist zu Illustration eines Erlebnisses, einer Lebensphase – abgedruckten Texten überzeugen kann) kann man in einer gewissenhaft erstellten Biographie die Persönlichkeit, die vielen Talente, Rollen und Schicksale dieser bemerkenswerten Frau kennen und würdigen lernen. Das Buch ist auch tatsächlich manchen guten Leistungen etwa der rororo Bild-Monographien des Rowohlt-Verlags vergleichbar. (Die kurzweilige und belehrende Lektüre des Bändchens aus der Bücherreihe des Praesens-Verlags *Neue Ergebnisse der Frauenbiographieforschung* wird lediglich durch das sehr unleserliche Schriftbild der Fußnoten erschwert.)

Die Autoren haben „die Methode der Narration“ (S. 9) gewählt, um Gertrude Urzidil „eine Referenz zu erweisen“ (S. 6) und „den Menschen in seinen Zeitverhältnissen dar[zu]stellen“ (S. 9), eine Methode, die einen gut lesbaren Text zeitigt und nur gelegentlich ins sprachlich Hochtrabende umschlägt. Formulierungen wie „sie dem Strom der Lethe zu entreißen“ (S. 8), „es begann [...] eine regelrechte Liebesaffäre junger jüdischer Intellektueller mit den Ideen des Religionsphilosophen Martin Buber“ (S. 48), „erfuhren sie, was sie befürchtet, aber im Geheimen weggewünscht hatten, dass Oskar dem Irdischen für immer entglitten war“ (S. 128), u. a. m. klingen doch arg pathetisch. Und gelegentlich unterlaufen den Autoren literaturwissenschaftliche Unsauberkeiten, indem fiktionale Texte als zuverlässige biographische Quellen zitiert und benutzt werden (etwa wenn der – zugegeben: autobiographische – Erzähler in Johannes Urzidils Erzählung *Der letzter Gast* ohne weiteres mit dem Autor [S. 85] oder die fiktiven Hauptfiguren aus seinem Roman *Das große Hallelujah* mit den Eheleuten Urzidil identifiziert werden [S. 107]).

Doch dies sind nur marginale negative Begleiterscheinungen einer Methode, die das Leben eines Menschen fast zum Roman-Stoff machen will (und also dazu prädestiniert ist, die eigentlich nicht zu übertretende Grenze zwischen Fiktivem und Faktischem zu durchbrechen), wozu sich die bewegte Vita Gertrude Urzidils ja auch besonders gut eignet. Vor den Augen des Lesers, der sie bisher nur als Tochter, Schwester, Gattin und „Freundin bedeutender Männer“ kannte (wenn überhaupt), entfaltet sich ein reiches Lebensbild – von der Geburt im Rabbiner-Haus in Goltsch-Jenikau, über die Schuljahre in der Prager Deutschen Mädchen Volks- und Bürgerschule und dem Öffentlichen deutschen Mädchenlyceum (mit all den dazugehörigen „Tanzveranstaltungen, Singabenden und Theateraufführungen“, S. 23), das abgebrochene Studium an der Prager deutschen Universität, die mädchenhaften Freundschaften mit den Schwestern Max Brods, Franz Werfels, Willy Haas', Franz Kafkas und dann endlich auch mit deren berühmten Brüdern, Gertruds Engagement im Klub jüdischer Frauen und Mädchen und für ostjüdische Flüchtlinge während des Ersten Weltkriegs, das Kennenlernen mit Johannes Urzidil „am 14. Juni 1918 im Café Arco“ (S. 64) – wo denn sonst? –, die ertrotzte Heirat mit diesem katholisch getauften „Halbjuden“ am 4. April 1922, die auf Jahre den Abbruch jeglichen Kontaktes zur Mutter und zum Bruder verursachte, die italienische Hochzeits- und Bildungsreise auf den Spuren Goethes, die erste Veröffentlichung Gertrude Urzidils in der *Bohemia* am 30. 1. 1927, bis hin zu den Seitensprüngen der Eheleute Urzidil (Trude Eger einerseits, Willy Haas andererseits), die die Ehe gefährdeten, aber doch nicht zerstörten, da die Gefahr einer viel tieferen, ja endgültigen Zerstörung heraufzog und die Eheleute wieder zusammenbrachte.

Am 30. 6. 1939 verließen die Urzidils „das besetzte Prag [...] in allerletzter Minute“ (S. 102) und erreichten via Italien und England am 12. 2. 1941 die USA, ihr Heimatland für den Rest ihres Lebens. (Die Rückkehr nach Böhmen nach 1945 war für die Urzidils zwar immer ein sehnlicher Wunsch, doch sie wurde bewusst immer in den Bereich des Irrealen gestellt; vgl. S. 119.) Die Exilwege und die ersten recht harten Existenz Erfahrungen in Amerika werden nur kurz skizziert – mit dem Hinweis auf deren häufige Bearbeitung in Johannes Urzidils Oeuvre –, desto mehr Platz wird den vielen Helfern, den ebenfalls vom Exulanten-Schicksal betroffenen Freunden und Korrespondenzpartnern gewidmet, die ab jetzt die neue Welt der Urzidils bevölkerten und bewohnbar gemacht haben.

Das vorletzte Kapitel der romanhaften Vita Gertrude Urzidils ist eng an die späten schriftstellerischen Erfolge ihres Mannes gebunden, da 1956 mit der Herausgabe seines Erzählbandes *Die verlorene Geliebte* „sein unaufhaltsamer Weg zu einem vielbeachteten Autor im deutschsprachigen Raum“ (S. 128) begann und das Leben der Eheleute sich danach zwischen ausgedehnten Europa-Lesereisen und Bergen von Korrespondenz, die dann nach der Rückkunft in New York auf sie warteten, bewegte. Das letzte Kapitel, sprechend mit „Weiterleben“ betitelt, berichtet dann von den sieben Jahren, die Gertrude Urzidil nach dem plötzlichen Tode ihres Mannes in Rom 1970 noch zur Verfügung standen, welche sie mit der Pflege sowohl seines Nachruhms als auch des Nachruhms der gesamten Prager deutschen Literatur auffüllte.

Nicht nur das Leben Gertrude Urzidils ist hiermit lückenlos – auch anhand von neu eingesehenen und ausgewerteten Quellen – festgehalten: Die gewissenhafte Vertiefung der Autoren in die Materie mündete u. a. in Korrekturen einiger tradierter Fehler und Ungenauigkeiten früherer Darstellungen (S. 17, 91: Thuneke, S. 30: Bauer, S. 102: sogar Trapp), führte aber leider nicht zur Erstellung einer kompletten Bibliographie der gedruckten und sich im Nachlass befindenden Werke Gertrude Urzidils, was eine missliche Unterlassung ist, da eine solche Bibliographie vielleicht zur weiteren Beschäftigung mit der Autorin führen könnte.

Dem eingangs formulierten Versprechen, „den Menschen in seinen Zeitverhältnissen dar[zu]stellen“ (S. 9), tragen Puschak und Krämer Rechnung, indem sie sowohl die Kulisse des deutsch-jüdisch-tschechischen Prags, als auch des multinationalen New York skizzieren und darüber hinaus immer wieder kurze Medaillons der nächsten Weggefährten der Urzidils einschalten (Friedrich Thieberger, Friedrich Adler, Robert Weltsch, Hedda Sauer, Ernst Sommer, Ludwig Winder, Winifred Ellerman-Bryher, Mimi Grossberg, Hertha Pauli u. a. m.), so dass ein wertvoller und darüber hinaus amüsant zu lesender, kleiner Beitrag zur Geschichte der Prager deutschen und der österreichischen Exil-Literatur entstand.

Christiana Puschak / Jürgen Krämer: *„Ein Herzstück blieb in Prag zurück. In Amerika leb ich auf Reisen“ – ein Lebensbild. Die Dichterin Gertrude Urzidil (1898–1977) zwischen Prag und New York.* Wien: Praesens Verlag, 2016, 198 S.

Es schreibt: Lena Dorn (16. 8. 2017)

Im Kapitel 98 (*Aus einem Staat, der an einem Sprachfehler zugrunde gegangen ist*) seines Manns ohne Eigenschaften schrieb Robert Musil: „Man tut heute so, als ob der Nationalismus lediglich eine Erfindung der Armeelieferanten wäre, aber man sollte es auch einmal mit einer erweiterten Erklärung versuchen, und zu einer solchen lieferte Kakanien einen wichtigen Beitrag. Die Bewohner dieser kaiserlich und königlichen kaiserlich königlichen Doppelmonarchie fanden sich vor eine schwere Aufgabe gestellt; sie hatten sich als kaiserlich und königlich österreichisch-ungarische Patrioten zu fühlen, zugleich aber auch als königlich ungarische oder kaiserlich königlich österreichische. Ihr begreiflicher Wahlspruch angesichts solcher Schwierigkeiten war ‚Mit vereinten Kräften!‘.“

Die Suche nach den erweiterten Erklärungen Kakanien beschäftigt auch die Übersetzungswissenschaften, die in der Kulturtheorie immer wichtiger zu werden scheinen. Denn der Möglichkeit, durch die Analyse von Übersetzungsprozessen bestimmte gesellschaftliche Machtverhältnisse sichtbar werden zu lassen, liegt ein großes Versprechen. Eine solche Hoffnung blitzt auch zu Beginn von **Michaela Wolfs** mehr als 400 Seiten starker Arbeit ***Die vielsprachige Seele Kakanien: Übersetzen und Dolmetschen***

in der Habsburgermonarchie 1848–1918 (Wien: Böhlau, 2012) auf. Wolf interessiert sich im Sinne der Translationssoziologie für „Übersetzen und Dolmetschen als soziale Praxis und symbolisch vermittelte Interaktionen“ (S. 15) und benennt das Fehlen eines dezidiert soziologisch orientierten Theorierahmens „zur Erfassung der gesellschaftlichen Dimensionen, die auf die Konstitution des Translats einwirken“ (S. 22). Ihre Arbeit soll ein Beitrag zur Erarbeitung dieses Rahmens sein.

Wolf interessiert sich dabei für das Übersetzen ins Deutsche, aus prinzipiell allen anderen Sprachen. Das Konzept des Buches stellt Übersetzungen aus dem Italienischen ins Zentrum der Aufmerksamkeit, zugleich ist es aber ein Anspruch der Arbeit, Aspekte der Übersetzungskultur herauszuarbeiten, die den gesamten habsburgischen Raum betreffen und ihn dadurch auch charakterisieren können. Es geht also für Michaela Wolf immer wieder um die Frage: Wie hängen Übersetzungstätigkeiten und die Identifikation von Kulturen zusammen?

Das Vorhaben ist trotz des genau eingegrenzten zeitlichen Rahmens wunderbar groß: Wolf berücksichtigt jegliche Art von Übersetzen (Sprachen innerhalb und außerhalb der Monarchie, literarisches und wissenschaftliches, professionelles und nicht professionelles usw.) und Dolmetschen (fachbezogenes, v. a. gerichtliches, und alltägliches, z. B. Dienstmädchen, Köchinnen, Prostituierte, Diener, Handwerker, Kutscher, Soldaten) im genannten Zeitraum. Dabei analysiert sie erstens Strukturen und AkteurInnen und schlägt zweitens Typologien und Konzepte für die soziologische Betrachtung des „Übersetzungsraumes“ vor.

I.

Dem Buch liegt eine sorgfältige Archivarbeit zugrunde, die viele Hinweise auf die Rahmenbedingungen des Übersetzens ans Licht bringt. Auch lassen sich Schlüsse ziehen auf die Quellenlage zum Übersetzen überhaupt. Da sind mehrere Quellen zur Statistik der Buchproduktion herangezogen (oft lückenhaft, immer auf Aussagekraft geprüft), Tabellen erstellt zur sprachlichen Verteilung der EinwohnerInnen, zur Anzahl beeideter Gerichtsdolmetscher in Wien (nach Sprachen aufgeschlüsselt), Diagramme z. B. zu den Professionen der beeideten Dolmetscher (denn sie waren zwar beeidet, aber nicht professionalisiert), statistische Angaben zur geschlechtlichen Verteilung (weniger Frauen sind Übersetzerinnen, noch viel weniger Frauen sind Autorinnen von Texten, die übersetzt werden) und vieles mehr. Es gibt also Quellenmaterial, mit dem sich soziologisch arbeiten lässt.

Das Übersetzen aus dem Tschechischen ins Deutsche wird dabei mitbetrachtet, aber nur als ein Beispiel von vielen – es ist nicht im Fokus. Tschechische Quellen werden dementsprechend nicht verwendet. Wolf verweist auf die eingeschränkte Quellenlage: Es existiere eine *Bibliographie der bisher in deutscher Uebersetzung erschienenen tschechischen Belletristik* von J. Reismann (1926), diese sei jedoch unvollständig und die daraus zu ziehenden Schlüsse hätten demnach nur sehr begrenzte Aussagekraft (S. 242). Doch auch jenseits von partiell aussagekräftigen Statistiken gibt es spannende Befunde. Die gesellschaftlich-politischen Grundlagen zu betrachten ist einer der besonders erfrischenden Teile des Buches. Ein Unterkapitel beleuchtet z. B. Urheberrechtsfragen (so trat die Habsburgermonarchie der 1886 begründeten Berner Konvention nicht bei, wodurch Verlagen der internationale Kontakt erschwert wurde und AutorInnen und ÜbersetzerInnen von den internationalen Urheberrechts-Abkommen abgeschnitten waren). Andere behandeln staatliche Kulturförderung und Literaturpreise. Auch Daten zur Armee zieht die Autorin heran: Im Jahr 1914, so ergibt es Wolfs Recherche, „galten lediglich 142 Regimenter als einsprachig (davon nur 31 deutschsprachig), 162 waren zweisprachig, 24 dreisprachig und einige viersprachig. Das bedeutet, dass mehr als 90 % der Offiziere gezwungen waren, sich in zumindest einer anderen Sprache als Deutsch zu verständigen“ (S. 107). Die Monographie ist eine Fundgrube derartiger Details.

II.

Hauptgrundlage für Wolfs Typologisierung und ihren Entwurf des „translatorischen Vermittlungsraumes“ ist die Kulturosoziologie von Pierre Bourdieu, genauer gesagt seine „Feldtheorie“, die sie für die Analyse des Vermittlungsraumes um das Konzept des „Dritten Raums“ von Homi Bhabha erweitert. Wolf versteht die Übersetzungstätigkeiten in Begriffen des Habitus (genauer gesagt als „sekundären Habitus“, S. 199) und entwirft damit das Übersetzen als eine Art der Handlung, die verinnerlicht ist und weitgehend unbewusst und unreflektiert abläuft. Für einige der im „habitualisierten Übersetzen“ beschriebenen Kommunikationsformen ist dies plausibel (Dienstboten, Dienstmädchen), für die Dolmetscher bei Gericht mit ihren nach und nach entstehenden Regelwerken könnte man das aber teilweise anders definieren, und spätestens bei literarischen Übersetzungen sprechen die zahlreichen Diskussionen, Reflexionen und Forderungen eine andere Sprache. Gerade das Übersetzen mitsamt seinen gesellschaftlichen Debatten ist insofern auch ein Hinweis auf die Grenzen des Habitus-Begriffs für das Verstehen von gesellschaftlichen Zusammenhängen.

Es bleibt dadurch zum Schluss etwas schwammig, *wie* Übersetzungstätigkeiten, Translate, die politische Situation und die Konstruktion von (nationalen) Kulturen eigentlich im Verhältnis stehen; über die grundlegende Feststellung hinaus, *dass* sie zusammenhängen: „Unter den hier skizzierten Voraussetzungen wird die Habsburgermonarchie als hybride Welt konzipiert, in der und mit der kontinuierlich Interaktionsprozesse stattfinden“ (S. 366). Dies mag eine Schlussfolgerung aus den mannigfaltigen Einblicken in das Material sein, ist aber eine zumindest sehr vorsichtige. Ähnlich wie: „Zusammenfassend lässt sich festhalten, dass der Konstruktcharakter von Übersetzung von einem Kulturkonzept ausgeht, das die aus kultureller Begegnung resultierenden vielschichtigen Prozesse von Bedeutungskonstituierungen und Neukontextualisierungen berücksichtigt“ (S. 376). Übersetzungen, die kulturelle Bedeutungen herstellen, oder ein Kulturkonzept, das Neukontextualisierungen berücksichtigt, das sind nicht die eigentlich neuen Ideen dieser Arbeit. Und wenn es heißt, der „wechselseitige, dialogische, polyphone und interaktionsbetonte Charakter von Übersetzung konstruiert die ‚empfangende‘ Kultur stets mit“ (S. 377), so drängen sich genau hier noch spannende Fragen auf: Was für eine Art von Einheit ist denn dann diese „empfangende“ Kultur innerhalb des vorgeschlagenen soziologischen Modells? Und zeigt sich darin auch, dass unsere Begriffe von Kultur sehr unscharf sind und weiterhin drohen, in nationale Festschreibungen abzurutschen?

Wie sinnvoll die vorgeschlagenen Typen und Modelle für die weitere soziologische Übersetzungsforschung sind, vermag ich nicht abschließend zu bewerten. Das Buch ist aber beeindruckend und lehrreich in seiner Breite und durch die aufgearbeiteten Materialien. Es macht dem Leser sehr deutlich, dass Kulturen erstens auf Aushandlungsprozessen basieren, und zweitens, wie wenig selbstverständlich eine monosprachliche Realität ist, die sich heute viele Menschen in Europa als Normalität zu wünschen scheinen. Nicht zuletzt ist das Buch eine Anregung, weiter danach zu fragen, wie und warum sich in bestimmten gesellschaftlichen Situationen nationale oder soziale politische Kämpfe in sprachpolitischen Forderungen ausdrücken.

Michaela Wolf: *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Böhlau, 2012, 439 S.

Es schrieben: Otokar Fischer und Pavel Eisner (30. 8. 2017)

Zu den historischen Momenten, in denen die Notwendigkeit, die Aufgaben der tschechischen Germanistik neu zu definieren, mit der Schwierigkeit einherging, diese Disziplin vor den Augen der tschechischen bzw. tschechoslowakischen Öffentlichkeit zu legitimieren, gehörten zweifellos die Perioden nach 1918 und nach 1945. Diese Daten markieren zwar in vielerlei Hinsicht unvergleichbare Umbrüche, dennoch lassen sich Parallelen beobachten: in der revolutionären Begeisterung, in der Idee eines geschichtlichen Neuanfangs, in dem Drang nach einer neuen (Selbst-)Bestimmung der Gesellschaft einschließlich der intellektuellen Kreise – und auch in der gesellschaftlich auf breiter Ebene geteilten Aversion gegen die Deutschen, das Deutschtum und die deutschsprachige Kultur. Ihre Vorstellungen von der Lage der tschechischen Germanistik und ihren Aufgaben formulierten in jenen Momenten auch zwei Schlüsselfiguren der tschechischen Literatur, Literaturwissenschaft und Übersetzung, Otokar Fischer (1883–1938) und Paul/Pavel Eisner (1889–1958). Beide plädierten dabei fern jeder Anbiederung und jeglichen Werbe-Tons für eine konstruktive Haltung gegenüber der deutschen Kultur. Beide praktizierten keine Kabinett-Disziplin, sondern eine mit dem öffentlichen Leben eng verbundene Wissenschaft, beide beschrieben die veränderten Umstände, in denen die Germanistik nunmehr agieren sollte – und beide waren imstande, für den Großteil der Öffentlichkeit provokative Ansichten zu äußern.

Fischer arbeitete bereits seit 1909 am Germanischen Seminar der tschechischen Universität in Prag, im Mai 1919 wurde er zum außerordentlichen Professor ernannt. Seine Vorlesungen im Wintersemester 1919–1920, die das Heft „(Německá literatura) Dramaturgické problémy“ [(Deutsche Literatur) Dramaturgische Probleme] dokumentiert (Nachlass O. Fischer, Literaturarchiv des Museums des nationalen Schrifttums in Prag), leitete er mit einigen Überlegungen zu der Zukunft der tschechischen Germanistik ein. Diese Äußerungen waren zwar an eine spezifische Zielgruppe (Studierende) adressiert, berücksichtigten jedoch die Rolle des Fachs im gesamtgesellschaftlichen Kontext und drückten u. a. die Hoffnung auf eine Reflexion der Kultur ohne nationalistischen Chauvinismus und auf eine neue europäische Sendung der deutschen Kultur ohne imperiale Ansprüche aus. Dass diese Hoffnung später auf tragische Weise enttäuscht wurde (auch für Fischer persönlich: am Tag des Anschlusses Österreichs erlag er einem Herzinfarkt), ist sicherlich nicht nur der Tatsache anzulasten, dass die humanistische Tradition der deutschen Kultur nicht die erforderliche Aufmerksamkeit der Auslandsgermanistik sowie der Deutschen selbst genoss.

Paul/Pavel Eisner wurde 1939 aus rassistischen Gründen pensioniert und suchte den Repressionen während der Nazi-Okkupation zu entkommen. Unter den Namen seiner Kollegen und unter Pseudonymen konnten zwar einige seiner Arbeiten erscheinen, nichtsdestoweniger bedeutete für ihn das Kriegsende einen Aufbruch in die Freiheit (in den letzten Kriegsmonaten war er in der Infektionsabteilung des Krankenhauses Bulovka versteckt) und hin zu neuen Arbeitsplänen. Sein Aufsatz K nové české germanistice [Zur neuen tschechischen Germanistik] wurde im Spätsommer 1946 im Heft 17/18 der von Václav Černý herausgegebenen Revue Kritický měsíčník [Kritische Monatsschrift] abgedruckt. Der tschechischen Germanistik schrieb er die weltweit einzigartige Verantwortung zu, eine verstehende sowie kritische Beobachterin und Interpretin der deutschen Kultur zu sein. Bemerkenswert ist dabei der beinahe moralistische Ton Eisners, die Unterordnung der Germanistik unter nationale politische Interessen – ebenso wie sein Aufruf zur Aufarbeitung der Geschichte der deutschen Literatur in den Böhmisches Ländern, einschließlich ideologisch problematischer Literaten. Es scheint, dass der retrospektive Blick auf die bereits „abgeschlossene“ Geschichte dieser Literatur für Eisner u. a. die Wahrnehmung von Zusammenhängen und Problemen in der zeitgenössischen deutschen Kultur schärfen konnte, zu der er die Germanistik verpflichtete. Dagegen hätte für Otokar Fischer (obwohl er bereits 1914 in dem Artikel Neznámá Praha [Das unbekannte Prag] das Desinteresse mancher Tschechen an der deutschen Literatur in den Böhmisches

Ländern kritisierte) eine zu starke Verpflichtung der Germanistik auf dieses Forschungsgebiet vielleicht eine unerwünschte Regionalisierung bedeutet, sei es im Sinne einer narzisstischen Beschränkung auf „unsere“ unmittelbaren Kontexte oder im Sinne einer ungewollten Einbeziehung in nationale Auseinandersetzungen.

*Die Antworten beider Akteure auf die Frage „**Was soll mit der tschechischen Germanistik geschehen?**“ gehen schließlich über den üblichen Rahmen der deutsch-tschechischen Beziehungen hinaus und zeigen, dass Fischer und Eisner die Germanistik gerade in diesen Momenten u. a. auch als Mittlerin der Reflexion über die tschechische Kulturgeschichte und über die Rolle der tschechischen Wissenschaft weltweit verstanden haben. Dies scheint besonders bedeutsam angesichts der „Pflege“ eines negativen Bildes von Deutschland und der Geschichte der deutschen Kultur in den Böhmisches Ländern durch manche tschechische Politiker – sowie angesichts der tschechischen Germanistik, die in ihrer Tätigkeit Eisners Wunsch immer noch nur aspektweise erfüllen konnte.*

šz

Otokar Fischer: „(Německá literatura) Dramaturgické problémy“ [(Deutsche Literatur) Dramaturgische Probleme] (1919)

[...] Sicher ist, dass die Bedeutung des Deutschen als Kommunikations-, Handels- und Amtssprache zurückgehen wird – sie ist übrigens schon zurückgegangen; die „allein selig Machende“ ist weg, und auch die gleichsam exklusive Stellung der deutschen Wissenschaftswelt, die bei uns einseitig überschätzt wurde, gehört der Vergangenheit an. Aber trotzdem wage ich zu behaupten: Auch unsere Germanistik hat gerade jetzt große Aufgaben, ja größere als vor dem Krieg. Im Vordergrund werden nicht mehr die Polemiken um tschechisch oder böhmisch stehen, das Hauptproblem der deutschsprachigen Literaturhistorie wird für uns nicht mehr die sog. österreichische oder gar deutschböhmische Literatur sein, wir werden nicht mehr begeistert registrieren, dass irgendein deutscher Dichter liebenswürdigerweise einer unserer historischen Persönlichkeiten Aufmerksamkeit schenkte: Die Bedeutung unserer Germanistik wird eine doppelte sein. Zum einen hängt sie damit zusammen, was man Kulturpolitik nennen mag, denn es kann nicht gleichgültig sein, was für Kulturgüter entstehen und in Jahrhunderten knapp hinter den Grenzen des Staates vorbereitet wurden. Es wird uns nicht möglich sein, uns ganz von den geografisch nächsten Einflüssen zu befreien, und gerade derjenige, der mit der deutschen Kultur gut vertraut ist, wird geistig am meisten auf der Hut sein, so dass unser geistiges und sprachliches Leben nicht gestört wird, sei es durch Germanismen, sei es durch Operetten oder die üblichen Possen, die wohl allzu sehr den durchschnittlichen Geschmack unseres Publikums prägen. Aber jeglicher Chauvinismus wird in Dingen der Kultur, so hoffe ich, als etwas Überwundenes gesehen, und wir können uns heute stolzer und selbstverständlicher denn je mit denjenigen Werten unserer Nachbarn befassen, die über die Interessen des Tages hinausreichen. Und damit komme ich zu der zweiten Aufgabe der tschechischen Germanistik, die aufmerksam beobachten wird, was Großes bei den Deutschen ist und war oder sein wird, gleich ob es sich an die klassisch-humanistische Tradition anlehnt oder an die romantisch-nationale oder ob es die neu entstehenden Werte und Gedanken und Stile betrifft, die erst dunkel in der Zukunft schlummern. Denn das muss sich der Germanist eingestehen: Mit dem Ende des deutschen Imperialismus hat das geistige Reich Kants, Goethes, Beethovens seine Rolle noch lange nicht ausgespielt. Im Gegenteil. Die Niederlage war wohl notwendig, damit der deutsche Geist über seine neue Sendung nachdenkt. Kein Sieg war für die deutsche Kultur – und damit auch für die Entwicklung Europas – schicksalhafter als der Sieg Preußens 1871. Schon damals haben es die besten unter den deutschen Intellektuellen gespürt. Das Fieber der sog. Gründerjahre, der durch Bismarck und dann Wilhelm II. angefachte Nationalismus, welcher selbst die Grenzen des Größenwahns

sprengte, der grandiose Stil Berlins und die kokette Genusssucht Wiens, die Begeisterung für Marine, für Kolonien, für Krupp, das alles förderte die geistige Katastrophe, die der unzeitgemäße Denker gleich nach der Entstehung des deutschen Kaiserreichs als Bildungsphilistertum eingeschätzt hatte. Das alles hat die Nation, die sich das Volk der Dichter und Denker nannte, von seiner eigenen europäischen und globalen Mission abgebracht. Nun, es ist heute kein Geheimnis mehr: Viele, ja, die besten und selbstständigsten Geister in Deutschland und Deutschösterreich haben ihre Überzeugung seit Anfang des Weltkriegs, seit dem Überfall Belgiens ausgesprochen: Deutschland musste besiegt werden – zur Rettung der deutschen Kultur. Das ist auch geschehen. Und heute, da das gedemütigte Deutschland eine wirtschaftliche sowie gesellschaftliche Tragödie erlebt, gibt es keine Zweifel darüber, dass es nicht von einem neuen Bildungsphilistertum gefährdet wird, sondern dass dort eine Art neue geistige Welt entsteht, die sich wohl mit ganz unabsehbaren Folgen auf die Kunst auswirken wird. Und es ist ein moderner deutscher Denker [gemeint ist wahrscheinlich Rudolf Pannwitz], der geradezu das Heil der deutschen Kultur darin sieht, wenn seiner Nation für immer das Schwert des Imperiums aus der Hand geschlagen wird und wenn ihm die Aufgabe zukommt, ein kultureller Geist und ein kulturelles Ferment zu sein unter anderen Nationen Europas.

[...]

Eine Aufgabe der Germanistik habe ich nur flüchtig erwähnt: ihre Bedeutung für unsere heimische Literaturgeschichte. Und besonders die Geschichte des tschechischen Dramas ist schlicht undenkbar ohne die Geschichte des deutschen Dramas, insbesondere was die Anfänge unseres Theaters betrifft. Wir müssen völlig ohne Sentiment registrieren, dass das tschechische Theater in Prag als eine Filiale des deutschen entstanden ist, dass es restlos beherrscht wurde durch dessen Technik und Charakteristik, durch die Intrigen und die Psychologie der damals geläufigen und nicht gerade erhabenen deutschen Muster, und dass unser Drama, noch als es schon wirklich eine heimische Stammeseigenart zum Ausdruck brachte, immer noch im Fahrwasser der deutschen Stile und Moden schwamm.

Pavel Eisner: *K nové české germanistice* [Zur neuen tschechischen Germanistik] (1946)

Die Germanistik wurde an den beiden tschechischen Universitäten nach ihrer Auferstehung nicht im Umfang der Vorkriegszeit wiederhergestellt. Dies geschah absichtlich, als Zeichen des Protests, und es war gut so. Das Schweigen der tschechischen Wissenschaft gezielte sich auch als Totenfeier für vier repräsentative tschechische Germanisten, die auf je andere Weise vom Dritten Reich ums Leben gebracht wurden. Welch ein Symbol, der Tod von Fischer, Sahánek, Kraus, Jirá!t!

Das Schweigen der tschechischen Germanistik kann aber nur vorübergehend sein. Wo sie aufgehört hat, dort wird sie nicht mehr anschließen können, nie mehr auf die vorherige Art und Weise. Aber sie wird von neuem anfangen, daran gibt es keine Zweifel. Es seien hier einige Mutmaßungen darüber erlaubt, welche Richtung sie einschlagen wird.

Nach der klassischen Definition ist Germanistik die Wissenschaft vom deutschen Geist. Allein das bedeutet aber schon, dass sie eine „politische“ Wissenschaft ist. Für uns wird sie im potenzierten Sinne politisch. Jegliches literarische Erzeugnis wird der tschechische Germanist nicht nur als Historiker, nicht nur als Ästhetiker betrachten, sondern auch als Politiker. Ein lyrisches Gedicht wird Gegenstand einer „politischen“ Betrachtung, auch wenn es über Röslein und Sternchen spricht. [...] Die tschechische Germanistik wird eine nationale wachhabende Wissenschaft par excellence. [...] Es wird notwendig sein, die Buchproduktion im Nachkriegsdeutschland zu beobachten und zu studieren, ihre Werte und Quasiwerte,

ihren Einfluss auf das Ausland, ihre bewussten sowie unwillkürlichen ideologischen Camouflagen (wir wissen im Voraus, dass beide Arten reichlich vorkommen werden). [...]

Es ist der tschechischen Germanistik wegen der Fülle anderweitiger Aufgaben nie gelungen, die Literatur der Deutschen in den Böhmisches Ländern zu erfassen und wissenschaftlich zu bewältigen. Das muss jetzt geschehen, da die Geschicke dieser Literatur abgeschlossen sind. Vor allem ist die tschechische Germanistik zu zwei Aufgaben moralisch verpflichtet: die Spezifik der „sudetischen“ Belletristik monografisch aufzuarbeiten, d. h. die Kategorie der sog. Grenzlandromane mit ihrem krankhaften, bereits vor Hitler hitlerischen Gehalt des Ach und Weh, der Hetze, der stammheitlichen Überheblichkeit, des Größenwahndeutschtums, des nationalistischen Ticks; und analog monografisch die Geschichte der deutschsprachigen periodischen Presse in den Böhmisches Ländern. [...]

Es ist eine gleichsam phantastische Vielfalt von Aufgaben. Die tschechischen Germanisten werden sich ihnen nicht widersetzen, denn es handelt sich um das Erfüllen einer nationalen Pflicht. Die reine Erkenntnis kommt dabei gewiss nicht zu kurz. Gleichzeitig handelt es sich um einen Dienst an der Menschheit. Das zu besichtigende Material ist jedem zugänglich, auch einem Chinesen. Mit Büchern kommt man aber nicht hin, zur Lektüre braucht man gute Augen und manchmal auch eine Brille. Wir haben sie, unser Schicksal hat uns mit ihnen ausgerüstet. Der Angelsachse wird die Deutschen niemals verstehen, wird sie nicht erfassen, nicht begreifen. Er hat sie nicht in der ihnen eigenen Tragweite kennengelernt, in ihrem Maskentreiben, ihrem Tiefgang und ihrer proteischen Wandelbarkeit und in der ewigen Virulenz ihres Geistes. Die Befürchtung gilt als begründet, dass auch der Franzose den Boden des deutschen Abgrunds nicht erblicken kann, wie sehr er sich auch immer anstrengt. [...] Die tschechische Germanistik hat daher eine unmittelbare Sendung für die gesamte Welt. [...]

Dieser Frage wird künftig kein tschechischer Germanist, kein tschechischer Übersetzer aus dem Deutschen ausweichen können, wann immer sie sich in ein durch Schönheit und Geist entzückendes Phänomen oder Werk versenken. In ihr Arbeitszimmer schleicht sich ein Schatten ein und wird hinter ihrem Rücken fragen: Entstellst du nicht durch deine positive Auswahl? Trügst du nicht? *Darfst du?*

Übersetzung: Štěpán Zbytovský

Es schrieb: J. L. Fischer (13. 9. 2017)

Zum achtzigsten Geburtstag **Tomáš Garrigue Masaryks** (7. 3. 1850 – 14. 9. 1937) veröffentlichte der Philosoph und Soziologe, Analytiker und Kultursynthetiker **Josef Ludvík Fischer** (1894–1973) die metaphorische Glosse **Der einsame Findling** (Čin 1, 1929/30, Nr. 19, 6. 3. 1930, S. 448–449), in der er betonte, dass Masaryks Einzigartigkeit eine Schwierigkeit für seine Nachfolger sei. Auch andere eigenwillige Betrachtungen hat Fischer Masaryk gewidmet, wie zum Beispiel die Skizze Die Böhmisches Frage (in: *Kultura a regionalismus*, Brno 1930), in der er u. a. über die Wirkung der „destruktiven Tradition“ Masaryks in der Realität der ersten Tschechoslowakischen Republik nachdenkt, sowie den Artikel Masaryk als Denker (*Slavische Rundschau* 9, 1937, Nr. 6, 30. 10., S. 366–371), in dem er Masaryk als Anthropozentristen, als „individualistischen Gottessucher“ ansieht, der ein Gleichgewicht zwischen Wissenschaft und Religion, Subjekt und Welt anstrebe. Der folgende Text ist (ebenso wie die anderen beiden genannten) Teil des Buches Čtení o T. G. Masarykovi [Lektüre über T. G. Masaryk] mit dem Untertitel *Literatura – člověk – svět* (1910–1938) [Literatur – Mensch – Welt (1910–1938)], welches das IPSL als zehnten Band der Edition *Antologie* gerade herausgegeben hat.

lm

Josef Ludvík Fischer: Der einsame Findling

Er zeichnet sich in der Dämmerung am Horizont scharf ab, überragt seine Umgebung, auf die er seinen Schatten zu legen scheint.

So auch Masaryk.

Er durchdachte alles und versuchte die Bestimmung seines Volkes zu formulieren.

Er durchdachte alles und versuchte die Bestimmung des Staates zu formulieren, um dessen Wiedergeburt er sich vor allen verdient gemacht hatte.

Er durchdachte alles – in einem Wort, – er versuchte unser nationales Programm in all seinen Seiten zu formulieren und in die Tat umzusetzen.

Aber nach ihm niemand.

Deshalb ragt er empor wie ein Findling, der sich nicht gegen die Traurigkeit seiner Einsamkeit wehrt.

Wohl jede seiner Formulierungen lässt sich anzweifeln; gegen jede wohl Kritik anbringen; gegen jede wohl neue aufstellen.

Mehr noch:

Die verpflichtende (oder eher selbstverständliche) Hochachtung seines Werks gebot es, zu alldem wenigstens einen Versuch zu wagen: Fremde Arbeit kann nie angenommen werden, nicht passiv und bequem und kritiklos. Das edelste Vermächtnis kann nicht ohne Änderung an- und übernommen werden: je größer das Vermächtnis, zu desto größerer Arbeit verpflichtet es.

Uns nahm er nicht in die Pflicht.

(Und daher die Traurigkeit, die auch auf andere fällt.)

Große Persönlichkeiten sind eine Gabe für ihre Völker, und an den Völkern liegt es, sie sich zu verdienen. Sich wenigstens darum zu bemühen.

Auch Völker haben Pflichten gegenüber ihren großen Persönlichkeiten.

Dankbarkeit allein ist noch nicht die ganze Pflicht. Eher eine Selbstverständlichkeit, über die wir uns schämen laut und in der Öffentlichkeit zu sprechen. Und wenn wir es tun, dann einfach, so einfach wie möglich.

Denn Dankbarkeit allein ist – noch einmal – nicht die ganze Pflicht. Auch nicht gegenüber Masaryk.

Das ist erst die Arbeit, würdig dessen, der verpflichtet hat, der verpflichtet zu ihr.

Diese unsere Pflicht, die Pflicht gegenüber Masaryk, haben wir bislang zu erfüllen versäumt.

Wir begnügten uns damit, ihn als großen und unnachgiebigen Findling in unserem nationalen Leben zu belassen, einen einsamen und traurigen Findling, der seine Umgebung überragt und auf die er seinen Schatten zu legen scheint.

Es schreibt: Václav Šmidrkal (20. 9. 2017)

Edvard Beneš (1884–1948) gehört auf tschechischer wie internationaler Bühne zweifelsohne zu den umstrittensten Politikern des 20. Jahrhunderts. Während einige ihn unkritisch positiv als „Präsidenten des Aufbaus“ begreifen, der das ideelle Vermächtnis T. G. Masaryks weiterentwickelte und dessen Verdienste um den Staat 2004 gar per Gesetz petrifiziert wurden, wird er in anderen Bewertungen für sein erfolgloses Vorgehen in der Münchner Krise 1938, für die Vertreibung der Deutschen 1945–46, die den Charakter einer ethnischen Säuberung hatte, oder für seine Fehleinschätzung der Lage während der Regierungskrise im Februar 1948, die zur Machtübernahme der Kommunisten führte, verurteilt. Man könnte sagen, dass Edvard Beneš umso hartnäckiger von seinen Anhängern verteidigt wird, je leichter er Ziel der Kritik verschiedener Richtungen ist. Diese Beneš-Bilder, die seit Beginn seiner politischen Karriere bis heute entstanden sind, wie auch das Bedürfnis nach einem tieferen Einblick in seine politische Denkweise und Handschrift in der Zeit bis zum Ende der Ersten Tschechoslowakischen Republik anhand von Primärquellen, die sich auf die deutsche Frage beziehen, waren die treibenden Motive des Forschungs- und Editionsprojekts „Edvard Beneš, Němci a Německo“ [Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland], dem sich ein Team des Masaryk-Instituts und des Archivs der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in den Jahren 2010–2014 widmete.

Im Rahmen der Arbeit an diesem Projekt wurde zu den unterschiedlichsten Aspekten zur Wahrnehmung der Person Edvard Beneš eine internationale wissenschaftliche Konferenz ausgerichtet, aus der die von Ota Konrád und René Küpper herausgegebene Sammelmonografie *Edvard Beneš. Vorbild und Feindbild* (Göttingen, 2013) hervorging. Den AutorInnen der einzelnen Beiträge ging es nicht um eine Einschätzung, welche der überaus diversen Meinungen zu Beneš und seiner Politik näher an der Wahrheit sei, sondern im Gegenteil darum, eine möglichst breite Palette unterschiedlicher Sichtweisen zu Beneš einzufangen. Ein Teil der Beiträge untersucht, wie Beneš von seinen Zeitgenossen wahrgenommen wurde, darunter französische Diplomaten zur Zeit des Ersten Weltkriegs, deutsche Diplomaten der Weimarer Republik, österreichische Diplomaten während der 1930er Jahre; auch der Blick des tschechoslowakischen politischen Katholizismus und des Heiligen Stuhls in der Zwischenkriegszeit sowie Perspektiven der Politiker aus dem benachbarten Polen, der sudetendeutschen Sozialdemokraten in der Tschechoslowakei und im Exil oder 1938–48 in Großbritannien und den USA entstandene Ansichten über ihn gehören dazu. Ein zweiter Teil der Beiträge untersucht Beneš-Bilder, die sich nach seinem Tod in memoiristischen Texten entwickelten, in der tschechischen und der slowakischen Historiografie, in sudetendeutscher Publizistik, in Film und Fernsehen während der Normalisierung wie auch dem sudetendeutschen und tschechischen politischen Diskurs nach 1989. Wie wohl gewählt diese Herangehensweise auch sein mag, und sicher ließen sich noch weitere Ansichten finden, die Bedeutung dieses Buches liegt im dekonstruktivistischen Zugang zu den Interpretationen der politischen Persönlichkeit Edvard Beneš, die bis heute Aufmerksamkeit auf sich zieht und polarisiert. Dieser Ansatz bietet eine Möglichkeit, hinter den Horizont der Kontroversen um Beneš und seine jeweiligen Entscheidungen zu blicken, indem die wissenschaftliche Perspektive übertragen wird auf die Ebene der Bilder von Beneš' Persönlichkeit, die sich entwickelt haben und sich noch entwickeln. Deshalb ist es schade, dass das Buch bislang nur in deutscher Sprache erschienen ist und so einem Großteil der tschechischen Leser unzugänglich bleibt, obwohl es das Potential hätte, die tschechische Beneš-Diskussion zu bereichern.

Wer sich für das Studium der Person Beneš und seiner Politik interessiert, der sei auf den Hauptteil des Projekts, die umfangreiche Dokumentenedition, verwiesen. Die Zeitspanne der dreiteiligen Ausgabe in fünf Bänden ***Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland*** reicht von den ersten publizistischen Beiträgen Beneš' zum Thema der Deutschen und Deutschlands von 1896 bis zum Ende der Ersten Tschechoslowakischen Republik im Jahre 1938. Die Edition umfasst das bislang vollständigste Korpus von Primärquellen, die die Entwicklung von Beneš' Einstellung zu Österreich(-Ungarn), Deutschland, zu den Deutschen und Österreichern nachvollziehen, im weiteren Zusammenhang auch seine Einstellung zur nationalen Frage von seinen Jugendjahren bis hin zur Amtsausübung als Präsident der Tschechoslowakischen Republik bis 1938. Dass die Person Beneš im Mittelpunkt des Interesses der Edition steht, ermöglicht es, im Gegensatz zu anderen Editionen, welche Themen wie die tschechoslowakische Außenpolitik oder deutsch-tschechische Beziehungen untersuchen, die Aufgaben der politischen Persönlichkeit im langen Prozess der sich bildenden Politik nachzuvollziehen. Die breite heuristische Auswahl, die die wichtigsten tschechischen, deutschen, österreichischen, französischen und britischen Archive einbezieht, ermöglichte eine Auswahl der wichtigsten Dokumente, deren Autor entweder Beneš selbst war oder die seine Ansichten aus zweiter Hand vermitteln. Die Archivquellen werden ferner ergänzt durch publizistische Texte, die unter Beneš' Namen oder als anonyme Chiffre in der zeitgenössischen Presse veröffentlicht wurden. Jeden Teil leitet eine Studie ein, welche die wichtigsten Ereignisse des historischen Zeitabschnitts umreißt, dem er zugeordnet ist, und sie mit den ausgewählten Dokumenten in Verbindung bringt.

Die Edition wurde zweifellos mit großer Sorgfalt und nach anspruchsvollen editorischen Standards ausgearbeitet. Etwas verwirrend und die Benutzerfreundlichkeit einschränkend ist die Gliederung in mit römischen Zahlen gekennzeichnete Teile, während die Bände mit arabischen Zahlen nummeriert sind. Ebenso liegt die Frage nahe, ob im fortschrittlichen 21. Jahrhundert eine Herausgabe dieser Art von Fachliteratur ausschließlich in gedruckter Form ohne elektronische Version angebracht ist. Diese könnte die Arbeit mit dem Quellenmaterial mittels Volltextsuche vereinfachen und das Korpus einer breiteren Fachöffentlichkeit online zugänglich machen.

Für das Verständnis von Beneš' Politik, seinem politischen Denken und Stil in der nationalen Frage sowie den deutsch-tschechischen Beziehungen versammelt diese Quellenedition zweifelsohne an einer Stelle die bislang größte Menge an Schlüsseltexten zu der Zeit, die den radikalen Entscheidungen der 1940er Jahre voranging. Ich bin davon überzeugt, dass die Quellen dieses Forschungsprojekts langfristig die Erforschung der Person Beneš, seiner Politik und im weiteren Kontext auch der politischen Geschichte Mitteleuropas zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts beeinflussen werden.

Ota Konrád / René Rüpper (Hg.): *Edvard Beneš. Vorbild und Feindbild: politische, mediale und historiographische Deutungen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2013, 306 S.

Dagmar Hájková / Pavel Horák (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band I, 1896–1919*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2014, 444 S.

Eva Hajdinová / Ota Konrád / Jana Malínská (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band II/1, 1919–1928*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2015, 363 S.

Eva Hajdinová / Ota Konrád / Jana Malínská (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band II/2, 1919–1928*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2016, 565 S.

Vojtěch Kessler / Michal Pehr / Richard Vašek (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band III/1, 1936–1937*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2015, 405 S.

Vojtěch Kessler / Michal Pehr / Richard Vašek (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band III/2, 1937–1938*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2015, 347 S.

Es schreibt: Jana Dušek Pražáková (4. 10. 2017)

Karlsbad, Marienbad und Franzensbad, die auch als Westböhmisches Bäderdreieck bezeichnet werden, waren seit der Goethezeit ein angesagtes, attraktives Ziel für wohlhabende Kreise. Dank der wohltuenden Wirkung der hiesigen Heilquellen nahmen sie auch führende Persönlichkeiten des Kulturlebens aus ganz Europa in ihr Itinerar auf und die Reportage Mark Twains über die „österreichische Gesundheitsfabrik“ erschien sogar auf den Seiten des *Chicago Daily Tribune*. Von der verführerischen Kurortatmosphäre erzählt das neue Buch **Literarischer Reiseführer Böhmisches Bäderdreieck. Karlsbad, Marienbad, Franzensbad** (2016) der Autoren **Roswitha Schieb** und **Václav Petrbok**, das beim Leser die Lust hervorruft, gleich nächste Woche zur Kur herzukommen. Zwischen den einzelnen wohltuenden Prozeduren kann man mit diesem Reiseführer in der Hand durch die Straßen schlendern und den Zauber der wunderbar vielschichtigen Geschichte der Orte entdecken.

Das Buch stellt den Lesern die bekanntesten Kurgäste vor, die wiederholt herkamen, um die hiesige Atmosphäre wortwörtlich an der eigenen Haut zu erfahren. Vor allem die Schriftsteller hielten sie dann in verschiedenen literarischen Formen fest, sei es in Gedichten, Tagebüchern oder Briefen; manch einen inspirierte die Umgebung jedoch zur intensiven Arbeit an Texten, die heute zu den Kleinoden der Weltliteratur gehören – Ivan Alexandrovič Gončarov z. B. schrieb hier grundlegende Passagen seines Romans *Oblomov*, Goethe wiederum wurde durch den Heiratsantrag, den die neunzehnjährige Ulrike von Levezow abgelehnt hatte, zur *Marienbader Elegie* angeregt. Viele der entstandenen Werke spielen direkt in der hiesigen Umgebung.

Neben den Aufzeichnungen scharfer Beobachter aus den Reihen der Schriftsteller beschreibt das Buch, wie Komponisten, Philosophen, Maler und auch Herrscher auf den Kuraufenthalt reagierten – neben den österreichischen waren hier der russische Zar Peter der Große oder der britische König Edward VII. zu Gast. Die älteste und bekannteste der Städte spricht zu den Lesern am eigentümlichsten in den Eindrücken Friedrich Schillers, Charles Sealsfields, Adalbert Stifters, Theodor Fontanes oder Nikolaj Vasil'jevič Gogols. Johann Wolfgang von Goethe besuchte Karlsbad zwischen 1785 und 1823 sogar dreizehnmal, seine durch die Besuche angeregten Überlegungen zur Geologie der Erde spiegeln sich auch im *Faust*. Die jüngste der Städte, Marienbad, lockte manch einen Patienten durch ihren Ruf: Sie galt als in einen melancholischen Schleier gehüllt, wozu gerade das Aufflammen der Liebe Goethes beitrug. Unter anderem kamen auch Arthur Schnitzler, Friedrich Nietzsche, Frédéric Chopin, Richard Wagner oder Gustav Mahler hierher. Die kleinste und ruhigste Stadt, Franzensbad, die im Unterschied zu den anderen beiden in einer Ebene liegt, ist außer den Heilquellen durch das eisen- und schwefelhaltige Moor bekannt. Auch seinetwegen kamen vor allem Frauen hierher zur Kur. In ihren frühen Texten zielt Marie von Ebner-Eschenbach scharf auf die Zusammensetzung der hiesigen Gesellschaft ab, Szenen von den Promenaden kommentierten aber auch Božena Němcová und Fanny Lewald oder der junge Nietzsche.

Das Kurtreiben rund um die Quellen, die Erholungsspaziergänge und gesellige Konversation entlang der Promenaden und in den angrenzenden Parks, die geschneigelte Eleganz der Kursäle – diese Szenen brachten manch einen Intellektuellen auf den Gedanken, er beobachte Theaterszenen und befinde sich gleichzeitig auf einer Bühne, in einer Art verkleinerter Welt. Während einer für gewöhnlich mehrwöchigen Heilkur hatten die Gäste genug Zeit zu beobachten, wie hier in höherer Konzentration nicht nur kostbare Quellen sprudelten, sondern auch, wie sich der Kreislauf von Leben und Tod drehte – als verstärkte die Umgebung durch die unterirdischen Prozesse die Sinneseindrücke. In Reichweite der Quellen erwachten die schöpferischen Kräfte der Künstler – falls ihre körperlichen Leiden sie herführten, liegt es übrigens nahe anzunehmen, dass sich die schöpferische Blockade durch die Ruhe gelöst hat. Doch nicht jedem bekam der Aufenthalt hier gut. Setzt man das Kurtreiben mit der Metapher des Theaters in Verbindung, findet man im Buch zahlreiche Belege dafür, dass die Katharsis bei weitem nicht immer eintrat, beziehungsweise dass – wenn man eine Metapher verwendet, die sich direkt anbietet – ein Kurortaufenthalt nicht für jeden ein wohltuendes Bad bedeutete, sondern manchmal eher eine kalte Dusche war. Davon zeugen Briefe und Tagebucheinträge von Gästen, deren ursprüngliche Vorstellungen sich aufgrund von Langeweile, Verstellung und Snobismus oder einfach wegen einer Abneigung gegenüber der aus der Erde sprudelnden Flüssigkeit nicht erfüllten.

Die lebhafteste Geschichte der Plätze, Straßen und Häuser illustrieren die Buchautoren anhand einer beträchtlichen Menge sorgfältig zusammengetragener Zitate hauptsächlich von der Aufklärung bis zur Zwischenkriegszeit. Aus dem Text wird deutlich, warum Karlsbad, Marienbad und Franzensbad zum Magnet auch für einen bestimmten Teil der intellektuellen Elite wurden. Das Buch ist nämlich konzipiert als multiperspektivische Darstellung des Genius loci einer der bemerkenswertesten Regionen Europas der damaligen Zeit, einer Region, in der alle zusammenkamen, die hier einerseits ihre körperlichen Leiden heilen, andererseits das Geheimnis der Orte ein wenig lüften wollten, über die man überall so viel redete. Den Wert des Buchs erhöhen jedoch nicht nur die übersichtlich aufgestellten Zitate und ihre Anordnung, die es seinen Autoren ermöglichte, ein plastisches Bild einer außerordentlichen Lokalität zu zeichnen. Man findet auch weitere nützliche Bestandteile eines richtigen Reiseführers wie z. B. ein Namensverzeichnis, eine Liste von mit dem Bäderdreieck in Verbindung stehender Literatur, des weiteren auch illustrative Karten, historische Postkarten und Fotos oder Zeichnungen – wie z. B. jene, die Goethe selbst, fasziniert durch die unbändige Kraft des unterirdischen Wassers, nach einem ästhetisch erstaunlichen Ereignis in einer der Karlsbader Straßen anfertigte, durch deren Pflaster sich eine gewaltige Quelle ihren Weg gebahnt hatte.

Die Hauptautorin Roswitha Schieb studierte Germanistik und Kunstgeschichte. Neben Essays und Büchern zum Theater veröffentlichte sie kulturhistorische Reiseführer über Rügen (*Deutschlands mythische Insel*, 1999) oder über Schlesien und Galizien (*Reise nach Schlesien und Galizien. Eine Archäologie des Gefühls*, 2000). Sie schrieb auch den *Literarischen Reiseführer Breslau. Sieben Stadtspaziergänge* (2009). Ko-Autor des Bandes ist Václav Petrbok, der am Institut für tschechische Literatur der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und an der Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur an der Karlsuniversität in Prag tätig ist. Im Buch beschreibt er, wie das kulturelle Leben und die deutsch-tschechischen Beziehungen in der Region in der tschechischen Literatur reflektiert wurden.

Vor den Augen des Lesers öffnet sich eine ganze Palette an Mitteln zu deren Erfassung: Josef Hora belächelte 1927 das hartnäckige Bemühen der Tschechen, gegenüber den mehrheitlich deutschen Kurorten eine ausgeprägte Position einzunehmen, welche die tschechische Einzigartigkeit hervorhob und sich beispielsweise schon vor dem Ersten Weltkrieg durch eine gezielte Bewerbung des Kurorts Luhačovice in den *Národní listy* [Nationalblättern] manifestiert hatte.

Milan Kundera zeigte in seinem Roman *Valčík na rozloučenou* [Abschiedswalzer] von 1972 den morbiden Charakter der westböhmisches Kurorte, der durch das vernachlässigte Antlitz der städtischen Bebauung zustandekam, während z. B. Miroslav Kopecký, ein mit dem sozialistischen Regime konformer Schriftsteller, im gleichen Jahr den Roman *S Elvírou v lázních* [Mit Elvira auf Kur] veröffentlichte, der von stereotypen Missverständnissen zwischen den deutschen Kurgästen und den Tschechen lebt. Die Atmosphäre der Kurorte spiegelt sich auch in der zeitgenössischen Literatur, wie Václav Petrbok anhand einer ironischen Schilderung des Karlsbader Internationalen Filmfestivals in David Zábanskýs Roman *Šternův pokus milovat* [Šterns Versuch zu lieben, 2008] illustriert.

Die Buchautoren schenken ihre Aufmerksamkeit auch den drastischen Ereignissen, die sich in den Kurorten während des Zweiten Weltkriegs und danach abspielten, angefangen beim Massaker an den Juden bis hin zum gewaltsamen Zerreißen der natürlichen kulturellen Bande deutschsprachiger Einwohner zu ihrem Geburtsort durch die Vertreibung. Das folgende totalitäre Regime blieb in der Drosselung des Genius loci keineswegs hinterher. Eine wichtige Dimension des Buchs liegt sodann in der Hoffnung, die in neue Initiativen und Festivals gelegt wird, die seit der Wende dazu beitragen, die Region wieder zu beleben. So bemüht sich beispielsweise das Deutsche Kulturforum östliches Europa, den Dialog zwischen den Völkern zu fördern, indem es den gegenwärtigen Bewohnern osteuropäischer Länder das kulturelle Erbe der einstmaligen deutschen Bevölkerung vermittelt. In diesem Sinne können wir uns wünschen, dass dieses Buch, das vom Kulturforum herausgegeben wurde, auch in einer tschechischen oder russischen Übersetzung erscheint und dadurch möglichst viele Leser und Leserinnen aus der Gegend der westböhmisches Kurorte erreicht und mit vereinten Kräften hilft, die Geschichte und den Geist der Orte, in denen sie selbst bzw. ihre Vorfahren erst vor einer relativ kurzen Zeit zu leben begannen, zum Leben zu erwecken. Das Buch von Roswitha Schieb und Václav Petrbok stellt einen wichtigen Beitrag zum Verständnis der Region vermittelt ihrer Geschichte und der mit ihr verbundenen Persönlichkeiten dar – zu denen letztendlich nicht nur die gehörten, die zur Kur herkamen, sondern auch diejenigen, die sie behandelten und sich um neue Heilmethoden sowie um die Entwicklung der Region bemühten.

Übersetzung: Katka Ringesová

Roswitha Schieb / Václav Petrbok: *Literarischer Reiseführer Böhmisches Bäderdreieck. Karlsbad, Marienbad, Franzensbad*. In Zusammenarbeit mit Václav Petrbok und Tanja Krombach. Potsdam: Potsdamer Bibliothek östliches Europa – Kulturreisen, 2016, 361 S.

Es schreibt: Martina Niedhammer (11. 10. 2017)

Leopold Kompert (1822–1886) könnte mit Recht als ein Klassiker der deutsch(sprachig)-jüdischen Literaturgeschichte gelten, zeichnen doch seine seinerzeit vielgelesenen „Ghettogeschichten“ in feinen Nuancen das ländliche jüdische Leben im Böhmen und Mähren des 19. Jahrhunderts nach. Im Zentrum stehen dabei Vertreter jener „Landjuden“, derer das städtische Lesepublikum Komperts nicht selten mit einer Mischung aus Nostalgie und Bedauern gedachte – Bewohner der „Gasse“ und Randare, d. h. Juden, die als Pächter eines grundherrschaftlichen Betriebs weitgehend allein, ohne unmittelbaren Anschluss an eine lokale jüdische Gemeinde unter nichtjüdischen Bauern lebten. Dass der wehmutsvolle Blick zurück als Schlüssel zum Verständnis von Leopold Komperts Werk indes nicht ausreicht, zeigt **Ingrid Steiger-Schumanns** Analyse derjenigen Erzählungen des Schriftstellers, die jüdisch-christliche Liebesbeziehungen thematisieren. Damit liefert sie zugleich einen Hinweis darauf, weshalb Kompert heute, anders als viele seiner prominenten

jüngeren jüdischen Schriftstellerkollegen aus der Habsburgermonarchie, weitgehend vergessen scheint.

Die als Dissertation an der Universität Genf verteidigte Arbeit ***Jüdisch-christliche Liebesbeziehungen im Werk Leopold Komperts. Zu einem Zentralmotiv des böhmisch-jüdischen Schriftstellers (1822–1886)*** ist das Ergebnis langjähriger Forschungen der Verfasserin, deren Anfänge bis in die frühen 1980er Jahre zurückreichen. Die lange Entstehungsgeschichte ist es denn auch, die emblematisch gleichermaßen auf die Stärken wie auf die Schwächen des Buches verweist. Steiger-Schumanns Ansatz, Komperts Umgang mit interreligiöser Partnerwahl und Ehe und damit Fragen nach dem Wandel jüdischen Selbstverständnisses in das Zentrum ihrer Studie zu rücken, war Anfang der 1980er Jahre äußerst innovativ. Die Notwendigkeit dieser und ähnlicher Forschungsfragen unterstreicht nicht zuletzt ein Brief Gershom Scholems an Steiger-Schumann vom Oktober 1981. Darin erteilt er einer positiven Deutung des Kompertschen Lebensmodells, wie es Ingrid Steiger-Schumann aus dessen Texten heraus entwickelt – eine Annäherung an die nichtjüdische Umgebung bei gleichzeitigem Fortbestehen einer jüdischen Bindung –, aus der Perspektive der Shoah freilich eine Absage.

Diese angesichts der persönlichen Erfahrung Scholems durchaus nachvollziehbare Position wurde in den vergangenen rund drei Jahrzehnten von Seiten der jüdischen Geschichtsschreibung in vielfacher Weise kritisch hinterfragt und um neue Interpretationsansätze im Sinne Steiger-Schumanns bereichert. Konzepte wie dasjenige der „multiplen Identitäten“, der „situativen Identität“ oder der „Loyalität“ mögen der Methodik der Geschichtswissenschaft entstammen (vgl. den 2016 erschienenen Forschungsüberblick von Ines Koeltzsch, *Modernity, Identity and Beyond: Historiography on the Jews of the Bohemian Lands in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*), sie hätten jedoch auch für die hier besprochene, literaturwissenschaftliche Arbeit fruchtbar gemacht werden können und so einen differenzierteren und zugleich pointierteren Blick auf Komperts Leben und Werk ermöglicht. Dass die Autorin mit dem ebenso unschönen wie historisch belasteten Begriff der „Mischehe“ wiederholt auf einen quellensprachlichen Ausdruck zurückgreift, ist hingegen eher einem an dieser Stelle wenig aufmerksamen Lektorat geschuldet.

Ähnliche Lücken lassen sich auch bei einem Blick auf den geographischen Rahmen von Steiger-Schumanns Arbeit feststellen: Auch hier ignoriert die Autorin weitgehend die jüngere bohemistische und historische Forschung zu den böhmischen Ländern, die gerade mit Blick auf die linguistische und/oder nationale Verortung ihrer Bewohner im 19. und frühen 20. Jahrhundert zahlreiche neue Erkenntnisse jenseits der vielfach strapazierten Figur des „Sprachenkampfes“ hervorbrachte. Dass Komperts Werke auch in dieser Hinsicht Potenzial bieten, belegt Ingrid Steiger-Schumann selbst mehrfach, wenn auch nur am Rande. So thematisiert sie im Zusammenhang mit Komperts Biographie etwa die Erzählung *Ohne Selbstlaut* (1859), in der ein (christlicher) Junge aufgrund seines tschechischen Namens zum Gespött seiner Mitschüler wird; an anderer Stelle verweist sie auf die Situation der deutschsprachigen Dorothea als „Tauschkind“ in einer mehrheitlich tschechischsprachigen Umgebung in dem 1875 erschienenen Roman *Zwischen Ruinen*.

Ebenfalls bedauerlich scheint in diesem Zusammenhang die Tatsache, dass die Autorin die Alltagsgeschichte der böhmischen und mährischen Juden immer wieder zu ausschließlich durch die Brille der deutsch-jüdischen Geschichtsschreibung betrachtet. Dabei geraten Spezifika der österreichisch-jüdischen Geschichte, wie beispielsweise der moderate, auch auf die katholische Umgebungskultur zurückzuführende Charakter der jüdischen Reformbewegung in Wien und Prag, aus dem Blickfeld. Es sind meines Erachtens jedoch auch diese kulturgeschichtlichen und rechtshistorischen „Eigenheiten“, die Komperts Haltung und Erzählstrategien erklären können.

Das gilt sicherlich in besonderem Maße für den bereits erwähnten Roman *Zwischen Ruinen*. Er ist der Fluchtpunkt der Textanalyse, die Steiger-Schumann im vorletzten Abschnitt ihres

auf vier Teile – Einführung und Forschungsüberblick, Biographie Leopold Komperts, Werkanalyse sowie ein Blick auf verwandte Motive bei jüngeren Schriftstellerkollegen – geteilten Buches vornimmt. Dieses Kapitel ist unzweifelhaft das gelungenste des gesamten Buches, da die Verfasserin hier ihre These unmittelbar an den Quellen – Komperts Erzählungen – entfalten kann. Sehr überzeugend zeichnet sie die Entwicklung nach, die Kompert in seinem Streben nach einer eigenständigen jüdischen Position zwischen Tradition und Akkulturation durchlief. Anfangs schien ihm eine Beziehung zwischen einem jüdischen und einem christlichen Partner nicht nur aus halachischen (religionsgesetzlichen) und staatsrechtlichen Gründen undenkbar – Ehen zwischen Juden und Christen waren ohne vorherige Taufe des jüdischen Partners bis zu den Mairgesetzen 1868, die erstmals eine zivile Eheschließung gestatteten, ausgeschlossen; auch die tradierten Lebenswelten beider Liebenden standen dem entgegen: Eine potentielle Konversion bräche mit der Tradition und stelle daher einen unwiederbringlichen Verlust dar (so beispielsweise in den *Kindern des Randars*, 1848). In späteren Erzählungen wandelt sich dieses Motiv mehrfach in verschiedenen Facetten: auf die schmerzvolle Ablehnung der Konversionsentscheidung durch die jüdischen Verwandten folgt allmähliches Verstehen (*Eine Verlorene*, 1851), die Liebenden verbleiben in ihrer jeweils angestammten Religion und finden erst im Alter als Unverheiratete zusammen (*Christian und Lea*, 1862/63), schließlich die zivile Eheschließung zweier selbstbewusster Partner, die ihren angestammten Glaubensgemeinschaften allerdings nur dem Gewissen nach, nicht aber nominell treu bleiben, da die zivile Trauung in Österreich nur im Falle der Konfessionslosigkeit mindestens eines der beiden Brautleute möglich war (*Zwischen Ruinen*).

Bezeichnenderweise fehlt ein Motiv in diesem Reigen: die Konversion eines der beiden Liebenden zum Judentum, die zumindest seit 1868 relativ problemlos möglich gewesen wäre. Steiger-Schumann begründet dies mit dem Unverständnis, das christliche Leser, die Kompert ebenfalls eifrig rezipierten, einer solchen Lösung entgegenbracht hätten. Ich bin nicht sicher, ob diese Deutung zutrifft, oder ob dem nicht vielmehr auch Komperts Selbstverständnis, das auf Ebenbürtigkeit, nicht aber auf Angleichung zielte, im Wege stand. In jedem Falle boten seine Erzählungen eine vorsichtig optimistische Perspektive auf das Zusammenleben von Juden und Christen, die sich, wie die Autorin vorwiegend implizit, aber dennoch überzeugend argumentiert, gerade aus der Spannung zwischen der rechtlichen Benachteiligung der jüdischen Bevölkerung und ihrer allmählichen, behutsamen gesellschaftlichen Teilhabe bis zur Emanzipation 1867 speiste.

Spätere Generationen konnten diese Sicht aufgrund des wachsenden Antisemitismus trotz nomineller rechtlicher Gleichstellung nicht mehr teilen, wie der stimmige Vergleich mit dem Werk Karl Emil Franzos' zeigt, den Steiger-Schumann im letzten Teil ihrer Arbeit vornimmt. Der aus Galizien stammende Franzos, der mit Kompert gut bekannt war, griff das Thema der interreligiösen Ehe in seinen Texten mehrfach auf, so besonders in der tragisch endenden Erzählung *Judith Trachtenberg* (1890).

Es ließe sich daher darüber spekulieren, ob es gerade Komperts positive, zukunftsorientierte Deutung jüdisch-christlichen Miteinanders war, die zu seinem späteren Vergessen beitrug. Ingrid Steiger-Schumanns beachtenswerte Untersuchung weist jedenfalls in diese Richtung.

Ingrid Steiger-Schumann: *Jüdisch-christliche Liebesbeziehungen im Werk Leopold Komperts. Zu einem Zentralmotiv des böhmisch-jüdischen Schriftstellers (1822–1886)*. Berlin, Boston: de Gruyter / Oldenburg, 2015, 362 S.

Es schreibt: Michal Topor (25. 10. 2017)

Die folgenden Zeilen sollen auf zwei 2014 vom Kitab-Verlag Klagenfurt-Wien herausgegebene Bücher aufmerksam machen: zwei Untersuchungen, welche die bisher weniger reflektierten Hintergründe sowie die Residuen von Musils Schaffensbahn aufdecken, dazu noch – vor allem im ersten Fall – mit einem böhmischen, bzw. mährischen Schwerpunkt.

Das erste Buch wurde von **Karl Corino** ediert, gewissermaßen am Rande seiner langjährigen Forschungstätigkeit, die sich auf Musils Leben und Werk konzentriert und sich hauptsächlich in der Teilnahme an der digitalen *Klagenfurter Ausgabe* (2009), im robusten Band *Robert Musil. Eine Biografie* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag, 2003), weiter im Sammelband *Erinnerungen an Robert Musil* (Wädenswil: NIMBUS, 2010) und in einer ganzen Reihe kleinerer Studien äußerte, kürzlich beispielsweise im Artikel „[Z]war Freund des tschechischen Volkes aber durchaus nicht seiner Politik“. *Robert Musil und die Tschechoslowakei*, der in der Zeitschrift *Studien zur Literatur der klassischen Moderne* (34, 2015/2016 – Musil-Forum) erschien. Zur Grundlage für die Komposition des schmalen, etwa 60-seitigen Buches mit dem Titel *Begegnung dreier Berggipfel. Alfred, Alois und Robert Musil* nahm Corino ein Konvolut an Briefen, die Musils Vater Alfred (1846 in Timișoara – 1924 in Brünn), Ingenieur und ab 1891 Professor an der Technischen Hochschule in Brünn, an seinen Neffen Alois Musil (1868 in Rychtářov u Vyškova/Richtersdorf b. Wischau – 1944 in Otryby u Českého Šternberka/Wotrib bei Böhmischem Sternberg) schrieb, letzterer Theologe und ab der zweiten Hälfte der 1890er Jahre Star der europäischen Orientalistik. Corino verwertete auf diese Weise erneut und konzentriert das im Nachlass Alois Musils im Regionalmuseum Vyškov (Wischau) erhaltene Material (einschließlich einiger Briefe, die Alois Musil von Robert und seiner Mutter, „Tante Hermine“, bekommen hatte), das er bereits in der Biografie von 2003 verstreut präsentierte. Die Briefe vermittelt er durchgehend in ihrer Gänze, begleitet sie mit Ausführungen zu ihrem Kontext – die sich zwischen dem Genre der Familiengenealogie und der literarisch-geschichtlichen Mikrologie bewegen – und mit weiteren Schrift- und Bilddokumenten. Zur Orientierung: Alois' und Roberts Großväter waren Brüder – geboren wurden sie Anfang des 19. Jahrhunderts im bereits erwähnten Rychtářov, Alois' Familie blieb dort, Alfreds/Roberts Familie näherte sich dem Ort auf Umwegen wieder, als sie nach Jahren, die sie in der Steiermark verbracht hatte, nach Brünn zog; Corino weist (auf S. 14) auf das Pseudonym „Matthias Rychtářov“ hin, das R. Musil nach dem Krieg in der *Prager Presse* benutzte – Matthias war der Vorname seines Großvaters.

Bis zu den Jahren von Musils Zusammenarbeit mit dieser Prager Tageszeitung verfolgt das Buch die drei Lebensbahnen, ihr Kreuzen allerdings nicht – der älteste Brief Alfreds datiert vom Januar 1892, der letzte vom September 1918. Als die grundlegende Verwicklung im gemeinsamen, über diese Jahre aufrechterhaltenen Kontakt kann man die Veränderung in Alois' Relevanz für das mögliche Schicksal Roberts bestimmen (wenigstens aus der Sicht von Roberts Eltern). Nachdem Alois im April 1909 zum Professor für biblische Studien und Arabisch an der Wiener Universität ernannt wurde, schien es, dass er für die Bemühungen, Robert als Volontär an der dortigen Hofbibliothek unterzubringen, nützlich sein könnte: Alfreds Briefe aus Wien zeichnen sich aus durch elterliches Patronat und lange Zeit auch durch Anmerkungen zu nicht realisierten Begegnungen beider Cousins. Im Mai 1911 trafen sie sich endlich nach langen Jahren wieder, jedoch nicht besonders erfolgreich und – wenigstens für die untersuchte Zeit – auch zum letzten Mal. Die letzten Briefe Alfreds fallen in die Monate, in denen die staatliche Rahmung von Alfreds und Alois' loyalen Diensten auf ihren Zerfall zusteuerte: Alfred thematisierte seine Krankheiten und die Sorge um die Höhe seiner Pension, Alois – ein Kenner türkischer Verhältnisse – bereitete unter anderem die Reise des jungen Kaiserpaars nach Konstantinopel vor. Ihr Nachkriegsleben betrachtet Corino nur noch flüchtig (Alfred starb bald darauf in Brünn, Alois zog – im Gegensatz zu Robert – von Wien nach Prag) –, und nur flüchtig erinnert Corino an die *Prager Presse* als gemeinsame Plattform von Roberts und Alois' öffentlichem Auftreten.

Corino ist auch im zweiten der anfangs erwähnten Bücher präsent. Die Autorin **Regina Schaunig** untermauert nämlich ihren Band ***Der Dichter im Dienst des Generals. Robert Musils Propagandaschriften im Ersten Weltkrieg*** mit zwei Texten, mit denen Corino seinerzeit (1973 bzw. 1988) ihre Arbeit vorwegnahm. Die Buchkomposition entspricht der im Eingangskapitel entworfenen These: In Musils Textkorpus existiere ein reiches Gebiet, das oft am Rande der Bemühungen um das Verständnis von seinem Werk (übrigens im Einklang mit seinem eigenen Schweigen in diese Richtung) als etwas fremdes, nicht-eigenes liegen bleibt, auf verschiedene Weise in den Hintergrund gerückt, marginalisiert und dabei de facto nicht gelesen wird. Dieses Gebiet stellt die militärische Propagandapublizistik aus der Zeit des Ersten Weltkriegs dar, als Musil zunächst – vom Sommer 1916 bis April 1917 – die Bozener (*Tiroler*) *Soldaten-Zeitung* redigierte, ab Frühling 1918 dann die Redaktion des ähnlich orientierten Blattes leitete, das in mehreren Sprachversionen (*Heimat, Ūzenet, Domov* usw.) existierte. Die Autorin ist überzeugt, dass die Texte dieser Provenienz mit bedeutenden Elementen von Musils Werk und überhaupt seinem Lebenshabitus (unter expliziter Berücksichtigung von Bourdieus Terminologie) in vielen Punkten zusammenhängen und berücksichtigt werden müssen, trotz einer Reihe von Schwierigkeiten – angefangen bei der Unsicherheit, was die eindeutige Zuschreibung dieser Texte angeht. Sie argumentiert einerseits durch ein Exposé, das etwa das erste Drittel des Buches ausmacht (der Problematik und Geschichte der Zuschreibung ist dessen Schlussteil gewidmet), andererseits durch Editionsmaßnahmen: Der Rest des Bandes – außer den bereits erwähnten Artikeln Corinos und der abschließenden bibliografischen Übersicht von Musils Kriegspublizistik (mit einer differenzierten Aufzählung der Dubien) – besteht aus einer substanziellen Auswahl der Kriegsartikel, die hier zugänglich gemacht werden.

Die These, dass Musils Habitus einen längerfristigen militärischen Schwerpunkt gehabt habe, unterstützt die Autorin durch Hinweise der äußerlich biografischen Art (zu den institutionell-militärischen Aspekten von Musils Bildung und weiterer Laufbahn), vor allem sodann durch die Konstruktion ideeller (philosophischer und politischer) Momente, die den gegebenen Zusammenhang ermöglichten bzw. mit ihm korrespondierten. Eine der bemerkenswerten Stellen in den Ausführungen der Autorin ist die Evokation von Musils Bozener, anscheinend keineswegs konfliktreicher, wohl eher übereinstimmender redaktioneller Zusammenarbeit mit dem Feldmarschall Alfred Krauß, dem die (*Tiroler*) *Soldaten-Zeitung* für die Propaganda spezifischer politischer Ansichten (u. a. seiner Aversion gegenüber dem Parlamentarismus) diene und der für Musil 1917 die Auszeichnung mit dem Ritterkreuz des Franz-Josef-Ordens erwirkte: Noch Anfang 1938, kurz vor seiner Emigration nach Zürich, meldete sich Musil bei Krauß – inzwischen NSDAP-Mitglied, Reichstagsabgeordneter und SA-Brigadeführer – mit einem Brief, in dem er ihn, als ehemaliger ihm unterstellter Mitarbeiter, um Hilfe in Sachen der eigenen Pension bat: „Ich habe als Landsturmoftizier unter Ihnen sowohl an der Front gedient als auch beim Kommando der Heeresgruppe Erzherzog Eugen, wo ich Herausgeber der ‚Soldaten Zeitung‘ gewesen bin, die immer in einer sehr freimütigen Weise und, wenn ich nicht irre, in Ihrem Sinne für den engsten Anschluß an Deutschland eingetreten ist. Ich bin für diese Dienstleistung als Oberleutnant mit dem Ritterkreuz des Franz Josef Ordens ausgezeichnet worden und vorher für tapferes Verhalten vor dem Feinde mit dem Signum laudis“ (S. 60–61). Belege für ihre These findet die Autorin quer durch Musils Texte unterschiedlicher Gattungsarten (einschließlich Tagebucheinträgen und Fragmenten, Entwürfen und Varianten, die zugleich erst im Rahmen der digitalen *Klagenfurter Ausgabe* von Musils Werk publiziert wurden), sie stammen hauptsächlich aus der Zeit um die Kriegsjahre, mit Abstechern in die spätere Welt des Romans *Der Mann ohne Eigenschaften*, der ihrer Meinung nach manches – obwohl in ironischen Inversionen und Szenen – beibehält. Die Autorin betont Musils – noch vorkriegszeitliche – Hinwendung zum politisch, ja sogar volkswirtschaftlich interessierten Denken, die während der Kriegsmonate in die Einschätzung mündete, der Kriegszustand sei eine exzessive und dadurch potenziell die Gesellschaft erneuernde Situation. Der Horizont der Erneuerung bildete für Musil dabei das kaiserliche „Kakanien“: Gerade die projektive Gestalt dieser Loyalität ist für die Autorin der Schlüssel zum Verständnis von Musils Kriegspublizistik als einem ideellen, kritisch-

erziehenden Experiment, dessen Kern die Idee eines neuen, nachkriegszeitlichen Österreichers bzw. Österreichs gewesen sei.

Übersetzung: Katka Ringesová

Karl Corino: *Begegnung dreier Berggipfel. Alfred, Alois und Robert Musil*. Klagenfurt: Kitab Verlag, 2015, 72 S.

Regina Schaunig: *Der Dichter im Dienst des Generals. Robert Musils Propagandaschriften im Ersten Weltkrieg*. Klagenfurt: Kitab Verlag, 2014, 367 S.

Es schreibt: Petr Brod (8. 11. 2017)

Der Band ***Das deutschsprachige Prag***, der Ende letzten Jahres vom Adalbert Stifter Verein, einer bekannten Münchener Kulturinstitution der Sudetendeutschen, herausgegeben wurde, hat eine etwas kuriose Entstehungsgeschichte und man kann sich nicht mit dem Buch befassen, ohne zuvor ausführlicher auf die tschechische Ausgangspublikation von 2014 einzugehen. Diese trägt den Titel ***Německy mluvící Praha. Galerie osobnosti***. [Das deutschsprachige Prag. Eine Galerie der Persönlichkeiten.] Der Übersicht halber wird des Weiteren im Text die deutsche Publikation als *DP* und die tschechische als *NMP* abgekürzt.

Das *NMP* ist ein kollektives Werk von etwa fünfzig Schülerinnen und Schülern des Prager Gymnasiums Na Zatlance, die sich unter Anleitung ihres Lehrers Radek Aubrecht längere Zeit mit der Rolle der Deutschen in der tschechischen Gesellschaft ab dem 18. Jahrhundert bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges beschäftigt haben. Aus den gewonnenen Erkenntnissen erarbeiteten sie Texte, die sie in der zweigeteilten Publikation zusammenfassten: zum einen in einem dreißigseitigen narrativen Einleitungskapitel über *Das Leben der deutschen Gemeinschaft*, zum anderen im 220-seitigen *Biografischen Lexikon*. Herausgegeben wurde der Band vom Gymnasium selbst, in Kooperation mit dem Prager Franz-Kafka-Verlag [Nakladatelství Franze Kafky] und mit finanzieller Unterstützung einiger Geldgeber, unter anderem des Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds.

Anders als es die Überschrift des einleitenden Kapitels suggeriert, wird die Situation der Prager Deutschen nicht in einen breiteren Kontext der Geschichte Prags eingebettet. Vielmehr handelt es sich um eine Reihe kurzer Porträts deutschsprachiger Institutionen in Prag (wie z. B. *Die Deutsche Universität in Prag*, *Das Neue Deutsche Theater*, der Verein *Deutsches Casino*) sowie kultureller Phänomene (wie der sog. *Prager Kreis* deutschsprachiger Schriftsteller), gesellschaftlicher Gruppen (wie die *Deutsch-jüdische Bevölkerung Prags*) oder Vereine (wie *Deutsche Fußballvereine in Prag*). Der Fokus liegt dabei auf dem 19. und 20. Jahrhundert. Zwar wird dem sehr hohen Anteil der jüdischen Bevölkerung bei den Prager Deutschen genügend Aufmerksamkeit gewidmet, doch die antisemitischen Klischees von den reichen Israeliten konnten dadurch, zumindest an einer Textstelle, dennoch nicht verhindert werden (S. 37: „Einen nicht zu vernachlässigenden Teil der Prager Deutschen bildete die sehr große und reiche Gruppe der deutschsprachigen Juden.“). Da hätten sich vermutlich die Eltern von Lenka Reinerová sowie viele andere deutschsprachige Juden in Prag sehr gewundert, dass sie hundert Jahre später automatisch derselben gesellschaftlichen Gruppe zugeordnet würden wie beispielsweise die Petscheks oder Werfels. Das Fehlen einer sozial-historischen Dimension in der Darstellung der Entwicklung der deutschsprachigen Minderheit in Prag führt zu einem etwas verengten und teilweise sogar verfälschten Blick auf den „Forschungsgegenstand“. Doch man darf nicht das Alter und den damit zusammenhängenden Erfahrungshorizont der jungen Autorinnen und

Autoren aus den Augen verlieren. In Anbetracht der Tatsache, dass es sich um SchülerInnen handelt, kann man das Ergebnis ihrer Arbeit als eine durchaus gelungene und nützliche Übersicht über zumindest einige Aspekte im Leben der Prager Deutschen sehen.

Es drängt sich allerdings die Frage auf, ob es unbedingt notwendig sei, die Ergebnisse der Projektarbeit einer SchülerInnengruppe einer breiten Öffentlichkeit vorzulegen. Noch dringlicher erscheint die Frage bei dem zweiten Teil der Publikation, dem *Biografischen Lexikon*. Dies ist, um es auf den Punkt zu bringen, nicht gelungen. Der Grund dafür ist nicht unbedingt die Auswahl oder der Inhalt der jeweiligen Einträge, sondern viel mehr das fehlende faktografische, orthografische und sprachliche Lektorat. Zwar wird im Impressum Jana Pepelanová als verantwortliche Lektorin genannt, doch man bekommt schon nach einigen Seiten Lektüre den Eindruck, der Text sei nicht einmal gegengelesen worden, und das auch an Stellen, die man durchaus mit einem Telefonat hätte klären können. (So wird zum Beispiel im Text über meinen Vater Lev/Leo Brod eine Anekdote über das sog. Radio Jerevan erwähnt – „ja, aber ...“. Mein Vater hat nie bei der tschechischen Versicherungsanstalt in Triest gearbeitet, und weder kehrte er später aus Triest nach Prag zurück, noch war er beim Innenministerium tätig.) Und bei Deutschlernenden tut es beinahe weh, zu lesen, Otto Brod sei der Autor von *Der Berauschten* – es fand sich offenbar niemand unter ihnen, dem hier ein Fehler aufgefallen wäre. An den Stellen, wo sich die AutorInnen auf das Gebiet des Exils in die angelsächsischen Länder wagen, sieht es faktografisch zum Teil noch schlimmer aus. So erfahren wir beispielsweise, dass Carl Ferdinand Cori der Einladung der „Washingtoner Saint Louis University“ gefolgt sei, während Victor Leopold Ehrenberg in „Bedford in London“ unterrichtet habe. Bedauerlicherweise könnte man noch einige solche Beispiele auflisten, wodurch der Eindruck entsteht, man könne den biografischen Teil des *NMP* zu ähnlich misslungenen Werken zählen wie dem dreibändigen Handbuch des verstorbenen Rudolf Wlaschek, *Biographia Judaica Bohemiae*, das 1995, 1997 und 2003 an der Universität Dortmund veröffentlicht wurde.

Sowohl Wlascheks Werk wie auch das *NMP* sind in der Zeit der Hochkonjunktur von wissenschaftlichen biografischen Publikationen zu den böhmischen Ländern entstanden. Ihr Vergleich zeigt jedoch, dass Veröffentlichungen solcher Werke von einzelnen bzw. von Gruppen junger Enthusiasten weniger sinnvoll sind, mit allem Respekt gegenüber den gut gemeinten Absichten der AutorInnen. Enthusiasmus kann wissenschaftliche Fachausbildung nicht ersetzen, ebenso wenig wie präzise Quellenarbeit, gute Sprachkenntnisse oder ein ordentliches Lektorat. All das muss dem Herausgeber und Übersetzer der deutschen Version des *NMP*, Wolfgang Schwarz bewusst gewesen sein (selbst sein Name wurde im *NMP* auf S. 264 verballhornt). Er ist Kulturreferent für die Böhmisches Länder beim Adalbert Stifter Verein, der seinen Sitz im Münchener Sudetendeutschen Haus hat. Dort entstand die Idee, das *NMP* auch einem deutschsprachigen Publikum zugänglich zu machen, als ein Beleg für das Interesse junger Pragerinnen und Prager an der multinationalen Geschichte ihrer Stadt. Schwarz, ein erfahrener Historiker für deutsch-tschechische Geschichte, stand somit vor der Frage, wie mit solch einem Text umzugehen sei, der das Interesse der breiten Öffentlichkeit wecken sollte, doch in der vorliegenden Form ohne eine grundlegende Bearbeitung nicht publizierbar war. Er entschied sich für eine radikale Lösung – er ließ den kompletten biografischen Teil weg; die deutsche Version beschränkt sich so auf einen 76 Seiten langen Torso des Originals. (Schwarz weist, jedoch ohne den Grund dafür zu nennen, auf Seite 5 darauf hin, dass auf die kurzen Biografien der tschechischen Ausgabe verzichtet wurde.) Um etwas attraktiver auf die Leserschaft zu wirken, enthält die entstandene deutsche Broschüre neben der Übersetzung des einleitenden Kapitels etliche historische und aktuelle Fotografien. Laut Schwarz sollen sie es ermöglichen, sich selbst auf die Spuren der deutschen Bevölkerung im heutigen Prag zu begeben. (Dem Autor dieser Rezension fällt nebenbei ein, dass dafür eine deutsche Übersetzung der sehr gelungenen literarischen Topografie von Dan Hrubý, *Cesta Pražským kruhem* [Der Weg durch den Prager Kreis] von 2009 viel geeigneter wäre.) Als leichte, intellektuell nicht sonderlich anspruchsvolle Skizze des deutschen Phänomens in der neuzeitlichen Geschichte Prags kann die Publikation ihren Zweck allerdings durchaus erfüllen.

Übersetzung: Martina Lisa

Radek Aubrecht / Wolfgang Schwarz (Hg.): *Das deutschsprachige Prag*. München: Adalbert Stifter Verein, 2016, 76 S.

Es schreibt: Steffen Höhne (22. 11. 2017)

Die Funktion von Schmerz in Beziehung zur Literatur ist der Gegenstand der Frankfurter literaturwissenschaftlichen Dissertation, in der sich **Sandy Scheffler** mit den Interdependenzen zwischen literarischem Diskurs und Schmerzdiskurs am Beispiel von ausgewählten Texten des ‚**Prager Kreises‘ im Kontext der Moderne** auseinandersetzt; ein durchaus einleuchtendes Thema, vergegenwärtigt man sich nur die auch hier an zentraler Stelle behandelte Erzählung *In der Strafkolonie* von Franz Kafka, die den Schmerz „leibhaftig“ in den literarischen Text einführte.

Es geht der Verfasserin dabei, wie es in der Einleitung heißt, um die „Essenz des Schmerzes im literarischen Text“ (S. 11), also um eine Analyse von Charakteristika des Schmerzes bzw. eine Rekonstruktion des den literarischen Text beeinflussenden Schmerz-Diskurses und dessen (intendierte) Wirkung auf die Rezipienten (S. 10).

Schmerz und die Auseinandersetzung mit ihm sind dabei kulturhistorisch und kontextuell determiniert (S. 12) bzw. nur im Kontext „von Kultur und Zeit“ erfahrbar (S. 28), was insbesondere eine literaturwissenschaftliche Analyse als schlüssig erscheinen lässt, der es um die jeweiligen den Schmerz repräsentierenden Erzählstrategien, um die Funktionen des Schmerzes und um das Wissen und die Bedeutung von Schmerz in den Texten geht (S. 16). Gemäß dem gewählten kulturwissenschaftlichen Paradigma stößt der Schmerz als Teil einer kulturellen Mnemotechnik auf Interesse, da Schmerz Erinnerung erzeugt und selbst erinnert wird – und umgekehrt Erinnern erst Schmerz hervorrufen kann. Ausgehend von diesen Prämissen wird Literatur durchaus nachvollziehbar als „verschriftlichtes Wissen vom Schmerz“ verstanden (S. 25).

Mit Hilfe einschlägiger Ansätze von Schopenhauer, Nietzsche und Freud erfolgt dann eine Kontextualisierung des Schmerzdiskurses. Wünschenswert wäre hier allerdings eine stärkere Komprimierung gewesen, da die umfangreichen Nietzsche-Paraphrasen oder die der gleichwohl verdienstvollen Kafka-Studie von Gerhard Kurz (*Traum-Schrecken. Kafkas literarische Existenzanalyse*, 1980) nicht unbedingt zur Stringenz der Argumentation beitragen. Hier hätten Verweise allemal ausgereicht.

Der zweite Teil des Bandes befasst sich in Form von Fallstudien mit ausgewählten literarischen Texten, wobei der Fokus auf jeweils unterschiedliche Relationen gelegt wird. Einer Kausalbeziehung von Schmerz, womit dessen „spezifische Wirkung“ als „Möglichkeit zur Ausübung von Macht“ impliziert wird, folgt die Verfasserin an den Beispielen *In der Strafkolonie* von Kafka und *Doktor Guillotin* von Ludwig Winder. Eine dialektische Schmerzqualität wird dagegen bei Ernst Weiß anhand des Romans *Die Galeere* und erneut bei Winder anhand der *Reitpeitsche* untersucht, um dann auf dialektische Schmerzquantitäten anhand von Meyrinks *Das Sein ist flammend Leid* und Max Brods *Schloß Nornepygge* einzugehen. Ungeachtet einer teilweise bemüht wirkenden Theoretisierung wird dennoch der Unterschied zwischen Schmerzqualität, als Beziehung zwischen der Qualität seelischen Schmerzes und dem physischen einer Körperwunde (S. 225), und Schmerzquantität, als Zunahme von Schmerz (S. 325), nicht ganz deutlich. Allerdings folgt der Schmerzdiskurs, dem ist zuzustimmen, einer Logik der Ästhetisierung

des Leidens, wobei die analysierten Texte „keine Strategie des Leidens“ aufzeigen, sondern im Gegenteil „so tief wie möglich in die angenommene Ausweglosigkeit des Leidens hinein“ führen (S. 393).

Nicht ganz einleuchtend ist der Versuch einer Rückbindung der Texte und Diskurse an Prag, wird doch das Textkorpus mit einer spezifisch interkulturellen Konstellation (S. 15) bzw. einem spezifischen „Prager Gemisch von Kulturen“ (S. 393) begründet. Das ist durchaus richtig erkannt, aber warum erfolgt dann eine Auswahl von fünf Autoren, die lediglich die deutschsprachige bzw. deutschjüdische Seite der Prager Literatur repräsentieren? Dabei sei die Ausblendung sämtlicher theoretischer Konzepte zum Komplex Interkulturalität noch nachgesehen, doch selbst der wichtige Nationalismus-Diskurs, der auch für den Prager Kreis konstitutiv war, wird lediglich mit der nun doch in die Jahre gekommen Studie von Eugen Lemberg aus dem Jahr 1969 (*Deutsche und Tschechen. Grundsätzliches zum Verhältnis zweier Völker*) (S. 69) untermauert (S. 69). Somit erfolgt eine nicht weiter reflektierte Forttradierung des Dichotomie-Narrativs (Tschechen vs. Deutsche), ohne auch nur die Standardliteratur zu dieser Thematik zur Kenntnis zu nehmen. Hier sei nur auf die Arbeit von Jan Křen, *Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche 1780–1918* (München, 1996) verwiesen. Es ist natürlich bedauerlich, dass Literaturwissenschaftler Arbeiten von Geschichtswissenschaftlern häufig nicht zur Kenntnis nehmen (was auch umgekehrt gilt und die Sache natürlich nicht besser macht), aber gerade ein kulturwissenschaftlicher Ansatz, in dem ein Phänomen wie Schmerz nicht nur als literarisches Motiv, sondern als historisier- und kontextualisierbare Kategorie eingeführt werden soll, darf sich eine derartige Blöße nicht geben.

So wird auf der einen Seite eine Zunahme (wann genau?) an Verständigung auf der kulturellen Seite konstatiert (S. 70), die um 1900 in Abgrenzung vom älteren Separationsmodell einsetzte, um andererseits ein Erstarken des Nationalbewusstseins „auf der offiziellen Ebene“ (was soll das sein?) zu beobachten. Alltag, Kultur und Politik haben sich nicht zuletzt in Prag und in den Böhmisches Ländern immer schon durchmischt. Gerade dies ließe sich ja am Assoziationswesen zeigen, wobei sich „Vereine“ zwar auch „teilten“ (S. 70), es im Regelfall entweder zu Gründungen und Gegengründungen gemäß einem Aktions-Reaktionsmuster wie bei den Schul- und Schutzvereinen kam oder zu einer Transformation supranationaler Institutionen in utraquistische, die dann in der Folge häufig nationalisiert wurden.

Letztlich erliegt die Verfasserin der Brodschen Konstruktion eines „Prager Kreises“ (S. 51), ohne diese Konstruktion selbst kritisch zu überprüfen und die Kontexte angemessen zu reflektieren. Diese Reflektion wird zwar angemahnt (S. 53), aber nicht eingelöst. Wichtige Studien jüngerer Datums, die sich explizit mit dem „interkulturellen“ Leben in Prag befassen, sind überhaupt nicht berücksichtigt, beispielsweise von Peter Becher und Anna Knechtel der Band *Praha-Prag 1900–1945. Literaturstadt zweier Sprachen* (2010), von Jozo Džambo unter gleichem Titel *Praha-Prag 1900–1945. Literaturstadt zweier Sprachen* (2010), ferner die inzwischen auf Englisch vorliegende Studie von Kateřina Čapková *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938* [Tschechen, Deutsche, Juden? Die nationale Identität der Juden in der Tschechoslowakei 1918–1938] (2005) oder von Ines Koeltzsch *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)* (2012).

Ungenauigkeiten z. B. zur Rezeption (S. 51) oder zum zeitgleichen Ablauf von Kafka-Boom und der offiziellen Kulturpolitik (?) verraten Unkenntnis der einschlägigen Forschung. Dies gilt auch für die angeblich unterschiedliche Rezeption der Prager Literatur in der BRD und der DDR (so säuberlich lassen sich Rezeptions- und Wirkungsprozesse nicht trennen, auch wenn es durchaus Bestrebungen in der kommunistischen Kulturpolitik in dieser Richtung gab). Die Bezeichnung „Prager Schule“ (S. 55) stammt nicht von Kurt Krolop, sondern geht auf Max Brod zurück bzw. fand dann bei H. G. Adler Verwendung. Brods Auseinandersetzung mit der These vom dreifachen Prager Ghetto wird aufgerufen, ohne den

Urheber – Pavel/Paul Eisner – auch nur zu erwähnen (S. 63). Und was die Verlässlichkeit der von Steinfeld (S. 55) angegebenen Daten angeht, sei nur auf die Rezensionen im Germanistischen Jahrbuch *brücken* (2010) und in der *Bohemia* (2010) verwiesen, zwei derart einschlägige Periodika, deren völlige Außerachtlassung in einer Studie zum Prager Kreis nun doch verwundert.

Insgesamt mündet der Versuch, den Prager Kreis greifbar zu machen, in einer additiven, wenngleich höchst unvollständigen und inkohärenten Auflistung. So fehlen z. B. die Vorschläge der Zeitgenossen Josef Körner, *Dichter und Dichtung aus dem deutschen Prag* (1917/18) und H. G. Adler, *Die Dichtung der Prager Schule* (1976), es fehlt Brods Perspektive auf die sogenannte Sudetendeutsche Literatur (S. 61), weshalb sich ein seltsam entkontextualisierter Eindruck einstellt, bei dem auch ein Bestimmungsversuch des Prager Kreises per Brockhaus-Zitat nicht recht weiterhilft (S. 61f.).

Und das ist nun wiederum bedauerlich, als dadurch die angemahnte kulturwissenschaftliche Kontextualisierung im Hinblick auf Schmerzerfahrungen letztlich nicht umgesetzt wird. Denn die Texte des Prager Kreises gerade in ihren auch interkulturell begründbaren Erfahrungen mit all den damit verbundenen antisemitischen, antitschechischen und antideutschen bzw. auch anti-habsburgischen Invektiven dürften sehr viel mit Schmerz und Schmerzdiskursen zu tun haben, was nicht zuletzt ja der wirkungsmächtige Habsburgermythos in der Literatur belegt.

Sandy Scheffler: *Operation Literatur. Zur Interdependenz von literarischem Diskurs und Schmerzdiskurs im ‚Prager Kreis‘ im Kontext der Moderne*. Heidelberg: Winter, 2016, 440 S.

Es schreibt: Olga Kovaříková (6. 12. 2017)

Friedrich Feigl (1884–1965) gehört zu jenen Künstlern, deren „Name bei uns recht bekannt ist, sein Werk hingegen kaum“ (Arno Pařík: *Návrat Bedřicha Feigla*. In: *Mezery v historii*. Cheb: Festival uprostřed Evropy, 2010, S. 181). Unter anderem aus diesem Grunde verspricht die Monografie eines Forscherteams um den amerikanischen Kunsthistoriker **Nicholas Sawicki** zunächst eine neue Sicht auf das Schaffen dieses Künstlers, der heute vielleicht gänzlich vergessen wäre, hätte er nicht der Künstlergruppe Osma angehört (siehe dazu das [Echo Marie Rakušanová vom 17. 8. 2015](#)). In der tschechischen Forschung, die ihren Blick erst nach 1989 auf die bis dahin kaum aufgearbeiteten Schicksale deutschböhmischer bildender Künstler der ersten Hälfte des 20. Jh. richtete, ist das Interesse an Feigl nämlich eher eine Ausnahmeerscheinung.

Die zweisprachige Publikation, herausgegeben anlässlich einer Feigl-Retrospektive mit dem Titel *Oko vidí svět* [Das Auge sieht die Welt] (Galerie für bildende Künste Cheb, 2016), deren Kurator ebenfalls Sawicki war, umfasst vier thematisch ausgerichtete Beiträge, die sich teilweise mit den jeweils vom Wohnort definierten Lebensstadien Feigls decken. Die einzelnen Kapitel sind in tschechischer und deutscher Version abgedruckt und werden durch Bildmaterial, eine umfangreiche Bibliografie, ein Quellenverzeichnis und ein Geleitwort aus der Feder Sawickis ergänzt. Was die Ausstellung wie auch den Aufbau der Begleitpublikation betrifft, wurde das Wichtigste bereits in einer Rezension Hana Rousová für den Server *Artalk* (vom [22. 2. 2017](#)) gesagt. Hier sollen daher eher die einzelnen Beiträge charakterisiert werden.

Sawicki selbst, der in Tschechien mit einer Monografie über die Gruppe Osma (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014) auf sich aufmerksam machte, befasst sich

im ersten Beitrag des Bandes mit der Frühphase von Feigls Leben, wobei er auch dessen künstlerische Auslandsaufenthalte und seine intensive Vereins- und Ausstellungstätigkeit einbezieht. Der am Jüdischen Museum Prag tätige Arno Pařík – der wohl berufenste Kenner von Feigls Werk – arbeitet in seinem Text die jüdischen Motive in Feigls Schaffen heraus, seien es Reminiszenzen an das Prager Ghetto, alttestamentarische Geschichten oder Szenen von Reisen durch Palästina. Die darauffolgende Studie der Kulturhistorikerin Zuzana Duchková skizziert Feigls Wirken in Berlin, wo der Künstler nach 1910 lebte, einschließlich seiner Verbindungen zu Franz Kafka. Rachel Dickson und Sarah MacDougall von der Ben Uri Gallery London konzentrieren sich schließlich auf Feigls Leben in Großbritannien, wohin der Künstler in den dreißiger Jahren emigrierte. Im Mittelpunkt steht hier vor allem die mit der dortigen Immigrantenszene verknüpfte Ausstellungstätigkeit.

Die einzelnen Autorinnen und Autoren befassen sich dabei, entsprechend ihrem fachlichen Interesse, mit unterschiedlichen Aspekten von Feigls Leben. So sind die Texte Paříks wie auch Dicksons und MacDougalls von deren Kuratortätigkeit in ihren Heimatinstitutionen geprägt. Das kulturwissenschaftliche Interesse Duchkovás, die sich unter ihrem Mädchennamen Skořepová bereits in mehreren Texten mit Feigl befasste, gilt weniger seiner schöpferischen Tätigkeit, denn seiner Persönlichkeit als kosmopolitischer Künstler mit Vermittlerkompetenzen und einer dreifachen, deutsch-tschechisch-jüdischen (später auch britischen) Identität. Schwer zu fassen ist hingegen Sawickis Faszination für Feigl. Diese scheint – wie insbesondere aus den etwas übertriebenen Thesen im Einführungsteil der Publikation hervorgeht – eher einer überraschend unkritischen Bewunderung für die Persönlichkeit des Künstlers zu entspringen. Treffend charakterisiert dies Rousová in ihrer bereits genannten Rezension, in welcher sie anmerkt, Sawickis „superlative Bewertung“ der Bedeutung Feigls könne den bisherigen Erkenntnissen der tschechischen Kunstgeschichtsforschung, die Feigl für einen eher konventionellen Maler hält, kaum standhalten. Sawickis Immunität gegenüber dem Evidenten ähnelt nämlich jener, die Feigl gegenüber dem aktuellen Geschehen seiner Zeit an den Tag legte. Wäre übrigens Feigl tatsächlich ein so bedeutender mitteleuropäischer Künstler – warum ist er dann von der Forschung derart übersehen worden?

Sawickis Ansicht nach wurde Feigl vor allem deshalb übersehen, weil sein „Desinteresse am Kubismus von späteren Kommentatoren als Zeichen dafür interpretiert wurde, dass er künstlerisch weniger progressiv sei als seine tschechischsprachigen Prager Zeitgenossen“ (S. 37). Eine solche Behauptung erweist sich jedoch in Konfrontation mit der bisherigen Forschung zwangsläufig als simplifizierend. Denn die tschechische Forschung diskriminiert Feigl nicht wegen seines Desinteresses am Kubismus, sondern verortet ihn im Kontext der künstlerischen Entwicklung jener Zeit an adäquater Stelle. Feigl ist zudem definitiv kein vom tschechischen bzw. deutsch-tschechischen kulturellen Umfeld separierter Künstler, da er auch in der Emigration mit Prager Künstlerkreisen in Kontakt blieb. Ein echtes Problem bleibt zwar, dass ein beträchtlicher Teil von Feigls Werk im Krieg zerstört wurde und er nach dem Krieg als „Deutschböhme“ schwerlich populär sein konnte. Dennoch lässt sich die Stimme einheimischer Forscher, die von Feigls Bedeutung ein schlichtweg realistischeres Bild haben als Sawicki, nicht ignorieren. Um einen nüchterneren Blick auf Feigls bildkünstlerisches Werk zu werfen, muss man nicht weit gehen. Es genügt, sich den Beitrag Duchkovás anzuschauen, die in Feigl einen Maler mit interessanten Adaptionsfähigkeiten und eine „relativ unentbehrliche Person im kulturellen Austausch zwischen Prag und Berlin“ (S. 168) sieht, oder auch den Beitrag Dicksons und MacDougalls, deren Interesse an Feigl auf seinem „wesentlichen Beitrag zur Immigrantengemeinde“ in Großbritannien beruht (S. 221).

Sawickis Thesen widersprechen sich zuweilen (darauf weist auch Rousová hin). Vieles müsste weiter ausgeführt werden, einige balancieren an der Grenze zum Klischee. Als Beispiel sei hier die These angeführt, „Feigls Leben und Werk [sei] stark vom Holocaust und vom Zweiten Weltkrieg beeinflusst“ gewesen (S. 7). Wir möchten nicht bezweifeln, dass Feigls persönliches Leben vom Verlust der meisten seiner Familienmitglieder gezeichnet war. Aber sollte nicht näher beleuchtet werden, wie sich der Krieg Sawickis Meinung nach z. B. in Feigls

Nachkriegsschaffen widerspiegelte, für welches vor allem Porträts und englische Landschaften charakteristisch sind? Die These mutet noch sonderbarer an, wenn wir sie mit der Meinung Marcel Fišers, Leiter der Galerie für bildende Künste Cheb, vergleichen, der in einem Gespräch mit Radio Prag (13. 8. 2016) äußerte, Feigl habe die Kriegstraumata aus seinem Werk verdrängt. Dieselbe Ansicht findet sich – in diesem Falle klar belegt – im Beitrag Dicksons und MacDougalls, welche darauf hinweisen, dass die Arbeiten, die nach Feigls Emigration nach Großbritannien entstanden, nicht „politisch gefärbt [waren], sondern vielmehr Zuflucht boten vor den Wirren der Zeit“ (S. 207).

Neben einigen derartigen Holperern ist in gewissem Maße auch die Feststellung enttäuschend, dass die Publikation zwar eine Reihe von Teilerkenntnissen bietet, insgesamt jedoch keine Sichtweise entwirft, die zu einer Neubewertung der bisherigen Forschung führen könnte. Bei gründlichem Lesen erweist sie sich eher als Kompilation bereits bestehender Erkenntnisse, erweitert um einige interessante Details. So kann man sich z. B. beim Vergleich einiger Passagen Paříks und Duchkovás mit ihren früheren Texten zu Feigl des Eindrucks nicht erwehren, dass es sich bei den Kapiteln in Sawickis Publikation stellenweise um dasselbe in neuem Gewand handelt. Duchková wie auch Pařík führen neben einigen offensichtlichen Paraphrasen eigener Texte wiederholt Zitate an, die bereits mehrmals zuvor erklangen. Dies ist natürlich wissenschaftlich kein Fehler, bestärkt jedoch die Überzeugung Rousovás, das wirklich Wichtige über Feigl sei bereits geschrieben.

Der Wert dieser Monografie besteht vor allem darin, dass sie vier verschiedene, resümierende Sichtweisen auf einen Künstler und Weltenbummler von deutsch-tschechisch-jüdischer Herkunft und großem Organisationstalent bietet, der sich durch eine faszinierende Persönlichkeit und bewunderungswürdige Anpassungsfähigkeit an sein Umfeld auszeichnete, gleichzeitig jedoch sonderbar resistent war gegen die Wandlungen seiner Zeit (und dies nicht nur in künstlerischer Hinsicht). Egal, ob er sich nun Fritz, Bedřich, Frederick oder Fred nennen ließ, sich mit Porträts, Landschaften oder biblischen Motiven befasste – im Kern blieb er stets jener „Prager“ Friedrich Feigl, der immer wieder zu denselben Sujets zurückkehrte und dessen künstlerische Sprache sich kaum je änderte. Obschon in letzter Zeit einige Studien erschienen sind, die – einschließlich dieser Monografie – ein neues Licht auf die Leerstellen in Feigls Lebenslauf werfen, ist das Interesse noch immer nicht so groß und wird wohl auch nie so groß sein, wie Sawicki es sich vielleicht wünscht. Auch wenn dies wohl nicht ihre Absicht war: Aus der Monografie als Ganzem geht hervor, dass Feigls tatsächlicher Beitrag zur europäischen Kunstszene nicht so sehr in seiner Kunst lag, sondern vielmehr in seiner zentralen Stellung innerhalb des dichten Netzes künstlerischer Beziehungen seiner Zeit.

Übersetzung: Ilka Giertz

Nicholas Sawicki (ed.): *Friedrich Feigl*. Řevnice: Arbor vitae a Galerie výtvarného umění v Chebu, ve spolupráci s Alšovou jihočeskou galerií v Hluboké nad Vltavou, 2016, 335 S.

Es schrieb: Ludwig Winder (20. 12. 2017)

Noch im August 1915 versuchte der Journalist und Prosaiker **Ludwig Winder** (geb. 1889 in Šafov/Schaffa) sich dem Militarismus der neuen Regierung mit einer Bemerkung zum guten alten Österreichbegriff entgegenzustellen. „Wir waren doch immer die geschmackvollen, wohlerzogenen Österreicher (so nannten uns die Brüder im Reich bewundernd, mit leisem Spott): wollen wir nicht lieber dabei bleiben?“ , fragte er (Deutsche Zeitung Bohemia, 15. 8. 1915); zit. nach Kurt Krolop: Ludwig Winder. Sein Leben und sein

erzählerisches Frühwerk (/1967/, hg. von Jörg Krappmann u. Jaromír Czmero, Olomouc, 2015, S. 54). Ende des Jahres 1917 verwendete er den Österreichbegriff anders, mit einer deutlichen (ironischen) Aversion gegenüber der Charakterisierung, wie sie sich im preußischen Diskurs etabliert hatte. In seiner Reflexion mit dem Titel **Oesterreicheln** (DZB 90, 1917, Nr. 352, 25. 12., S. 5), die wir hier anführen, rief er zu einer neuen, stärker in der Realität des Kriegsleids verankerten Inkarnation des Begriffs auf.

Die Feiertagsausgabe der Zeitung bezog sich im Übrigen zwar an einigen Stellen auf den weihnachtlichen Kontext (am eindeutigsten in der Skizze Von Schaukelpferden und Ministerfesseln. Eine Weihnachtsgeschichte /unterschrieben mit Peter Heilstadt, ebenda, S. 5/ sowie in den belletristischen, den „weihnachtlichen Beilagen“), es dominierte jedoch eine Mischung aus aktuellen, brisanten (außen-)politischen Nachrichten und Fragen – mit besonderer Aufmerksamkeit beobachtete man in dieser Zeit Russland, auch in Hinblick auf die Hoffnungen, mit denen einige führende Vertreter der politischen Szene in Böhmen zu einem Teil der dortigen (vorrevolutionären) Regierungskreise aufschauten und nun eine loyale Unterstützung von Czernins Friedensverhandlungen auf dem Boden des Reichsrats ablehnten. „Die Deutschen in Böhmen sind gewohnt, den täglichen Guerillakrieg mit der tschechischen Politik durchzuhalten und sich niemals schlafen zu legen, ohne Wachtposten ausgestellt zu haben“, konstatierte der Wiener Zeitungsreporter (r.: Der Wahn vom tschechischen Staate, ebenda, S. 3).

Zum „Wort“ Österreich kehrte Winder kaum ein Jahr später – Mitte Oktober 1918, zur Zeit seines Untergangs – im Feuilleton Abschied von Oesterreich zurück (DZB 91, 1918, Nr. 283, 17. 10., S. 4 – vgl. Krolop 2015, S. 56). Der Moment des Zerfalls und Verlusts verdeutlichte plötzlich und eindringlich die Bedeutung und das unausgeschöpfte Potenzial dessen, was im Verschwinden begriffen war – immerhin distanziert vom spöttischen Stempel des „Oesterreichelns“, den die reichsdeutschen „Brüder“ der österreichischen Welt aufgedrückt hatten. „[...] Nun aber, da ein letzter Sturm das langsame Zerstörungswerk vollendet hat, befällt uns ein Herzklopfen, das wir früher nie gespürt haben, wenn es in dem Mauerwerk noch so gefährlich rieselte. In dieser Stunde wissen wir wie nie zuvor, was uns Oesterreich gewesen ist [...]“, bemerkte Winder.

mt

Oesterreicheln

Oesterreicheln ist ein Wort, das in Preußen geprägt wurde. Wenn draußen einer ein netter Kerl ist, aber eben grade deshalb nicht ganz vollgenommen wird, sagt man von ihm: er österreichelt. Das ist ein Lob und ein Tadel zugleich, wobei der Tadel freilich überwiegt. Der Preuße geht aufs Ganze los. Wenn er vor einem Menschen Respekt hat, sagt er: das ist ein Kerl. Sogar vom Hauptmann von Köpenick sagen die Preußen mit einem gewissen Stolz, daß er ein Kerl war. Ein Oesterreicher ist in ihren Augen höchstens ein netter Kerl. Selbst der Lueger, dessen gewalttätiges Draufgängertum sicherlich eher preußisch als österreichisch war, selbst dieser tüchtigste Wiener war für die Preußen nur ein netter Kerl.

Nun, ich kann nicht finden, daß wir Oesterreicher so nette Leute sind. Ein österreichischer Hausmeister kann unangenehm werden wie kein preußischer. Ein österreichischer Feldweibel kann grob sein wie jeder preußische. Besonders jetzt. Wenn man im vierten Kriegsjahr in einen Laden tritt und etwas haben will, findet sich keiner, der ein netter Kerl ist. Im Gegenteil: man ist überall saugrob. Man wird angeflegelt, ehe man den Mund aufgetan hat. Wenn man viel in Oesterreich herumkommt und viel mit Menschen zu tun hat, findet man die Menschen gewiß nicht mehr nett. Höchstens die Zustände.

Was ist also eigentlich das „Nette“ am Oesterreicher? Statt einer Definition, die die Begriffe nur verwirren würde, setze ich ein wiener Wort her, das für ganz Oesterreich bezeichnend ist: Ismraarecht. Ins Deutsche übertragen: Ist mir auch recht. Oder: es wird auch so gehen. Oder: das ist nicht so wichtig. Wer wollte leugnen, daß diese Redensarten, die die österreichische Weltanschauung beinhalten, äußerst sympathisch wirken können. Man hat einfach keine Gegner, weil man kein Gegner ist. So war es wenigstens die längste Zeit. Bis der Krieg kam und man plötzlich gezwungen war, seine Gegner zu sehen, die natürlich lange vor dem Krieg vorhanden waren, die man aber aus Bequemlichkeit nicht sehen wollte. Man behandelte sie nach dem Grundsatz Ismraarecht. Den andern wars erst recht. Und so entstand in Preußen das Wort Oesterreicheln.

Nach und nach kam man in dreieinhalb Kriegsjahren auf den unangenehmen Beigeschmack dieses federleichten und doch so schwerwiegenden Wortes. Man hat es vielzulang geduldet, man hätte es längst umbringen müssen. Wenn man es getan hätte, wäre jetzt in jedem Ofen in ganz Oesterreich Kohle. Die Brotkarten, Mehlkarten, Fettkarten, Zuckerkarten wären in hohem Ansehen. Die Elektrische würde wie in Friedenszeiten bis elf Uhr nachts verkehren. Die Schlampereien der Zentralen und Organisationen wären unmöglich. Die Kinder würden im warmen Schulzimmer sitzen und lernen. Das Parlament würde besser arbeiten. Es gäbe Kartoffeln in Hülle und Fülle. Biertrinker müßten nicht beim Wein verschmachten. Tausend fürchterliche Sachen, die vielen ans Leben, allen auf die Nerven gehen, würden wegfallen. Mit einem Wort: die netten Zustände würden aufhören.

Es wird auch jetzt noch Oesterreicher geben, die erstaunt fragen werden: Ja, ist es denn nicht immer trotzdem gegangen? Man muß kein Hallodri sein, um so zu fragen. Darauf antworte ich: Gegangen ist es wohl bei uns, aber bei den andern ist es geritten, gewirbelt, und das ist der Unterschied. Es kommt heute auf das Tempo an, das man im Leben einschlägt. Der Fußgänger muß sich vom Radfahrer überholen lassen, der Radfahrer vom Auto. Der Oesterreicher sah immer schönes Wetter, und bei schönem Wetter geht man gern spazieren, oder man fährt im Gummiradler aus. Die Konkurrenz rast im Auto vorbei, sieht den freundlich zuwinkenden Spaziergänger und sagt: ein netter Kerl. Hoho! Hihi! Und weg ist er. Eine Staubwolke läßt er zurück. Da steht man nun in einer Staubwolke, und die Konkurrenz ist längst an der Arbeit. Soll man da sagen: Ismraarecht?

Man soll nicht, man darf nicht mehr. Es wäre Selbstmord. Die Leute, dies es immer noch sagen, bilden einen Selbstmörderklub. Ja aber: kann man denn aus seiner Haut? O du schlagtrunkene Ahnungslosigkeit! Es ist ja längst nicht mehr bloß die Haut, sondern es ist das Hirn, das Herz, die Nase, es sind alle Muskeln, die einer Neuorientierung bedürfen. Der ganze Körper, und vor allem die ganze Seele. Die Neuorientierung europäischen Geistes muß auch uns berühren, jeden einzelnen. Ismraarecht? Nichts ist uns recht! Fenster auf, und frische Luft herein! Hie Freund, hie Feind! Wir wollen feierlich erklären, daß das Ismraarecht tot ist. Unsere Feinde innerhalb und außerhalb der Reichsgrenzen werden finden, dies sei nicht nett von uns, aber wir wollen nicht mehr nett sein: damit fangen wir an.

Übersetzung der Einleitung: Daniela Pusch

Es schrieb: Otokar Fischer (bonus)

In Anknüpfung an die unlängst erschienene zweibändige Auswahl Literarischer Studien und Aufsätze von Otokar Fischer (hg. von Emanuel Macek und Josef Čermák, unter Mitarbeit von Michael Špirit. Praha: FF UK, 2014) präsentieren wir hier – im tschechischen Original wie in deutscher Übersetzung – einige kleinere publizistische Texte, die – wie so viele

andere – in der genannten Auswahl nicht berücksichtigt wurden. Unsere Auswahl konzentriert sich auf die Jahre 1932–1934, also genau jene Zeit, in der die Auseinandersetzung mit den konkreten und ideologischen Emanationen der sich verdüsternden reichsdeutschen Wirklichkeit rasant an Schärfe gewinnt und, infolge davon, auch der Begriff des Deutschtums erneut einer kritischen Analyse unterzogen wird. Somit bietet sie eine ergänzende Lektüre zu den Texten Deutschland und wir sowie Die beiden Deutschlands (an den ersteren dieser im Mai 1933 entstandenen Texte schließt die hier unter dem Titel Über das Erdbeben abgedruckte Polemik mit Paul Winter an), ebenso aber zu in dem in der oben genannten Auswahl enthaltenen Text Wassermann und die Deutschen vom Juni 1933.

mt

Deutsches, allzu Deutsches (*Lidové noviny* 40, 1932, Nr. 164, 31. 3., S. 1–2)

Die Stadt Weimar feiert den Größten ihrer Großen, und aus nächster Nähe betrachtet stellt sich das so dar: Aus den Schaufenstern der Schuhgeschäfte grüßt ein segnender Goethe, Bonbons verkauft man in Papierchen mit seinem Konterfei, auf der Straße, die den Namen der Kaiserin Augusta trug und auch immer noch trägt, wird Goethes Weinliste ausgestellt, welche die Sorten aufzählt, die er besonders gern trank; andernorts wieder erblicken die Bürger, und zwar so anschaulich, dass ihnen das Wasser im Munde zusammenläuft, den Olympier mit seiner Gefolgschaft tafelnd, und ambrosianische Schweinsbratendüfte steigen ihm in die Nase: aus nächster Nähe betrachten lässt sich auch eine Robe, einstens getragen von Goethes Enkelin Alma; für den Kauf neuer elektrische Lampen, Goethelampen genannt, wirbt ein Zitat, das uns wissen lässt, Goethe habe einen Erfinder herbeigesehnt, der das umständliche Putzen des Dochtes aus der Welt schaffen würde. Auf dem Frauenplan stehen Verkäuferinnen, als weißgewandete Jungfern verkleidet, und bieten Brezeln feil, die Gretchenzöpfe hießen und von einem Bäcker hergestellt werden, der in die einst berüchtigte Domel-Affäre verstrickt gewesen sein soll. Er nennt sich Graf Arnold, bei ihm im Laden drängen die Leute sich, genau wie gegenüber im Goethe-Haus, dessen Nähe der geschickte Geschäftsmann aufs Beste zu nutzen weiß: Denn auf den Tütchen, in denen er seine Goethemundsemmeln 1832–1932 verkauft, steht deutlich gedruckt, dass sein Betrieb sich „direkt gegenüber von Nachbar Goethe“ befindet.

Kurz vor der internationalen und der reichsdeutschen Feier in Weimar waren in der Lokalpresse scharfe Angriffe gegen fremde Elemente zu lesen, durch die das altdeutsche Gepräge der deutschen Stadt Schaden nähme, und aus nächster Nähe betrachtet, stellt sich das so dar: Am hundertsten Todestag Goethes rückt schon die Mitternacht heran; der Weinkeller – er heißt, wie nicht anders erwartet Fürstenskeller – ist so gesteckt voll mit Gästen, dass kaum Luft zum Atmen bleibt. „Seht, ein Symbol Deutschlands, dem es an Raum und frischer Luft zum Leben fehlt“, tönt eine böse Spitze vom mittleren Tisch, an dem – *nomina sunt odiosa* – diplomatische Vertreter aus Mittel-, West und Osteuropa sowie Nordafrika sitzen. Aber man bedient sich dort keiner slavischen Sprache, sondern, und nicht etwa im Flüsterton, der Sprache der Staatsmänner, des Französischen: und zwar weil ein Mann das Wort führt, der, wie sich ohne Übertreibung behaupten lässt, im heutigen Deutschland als die international bestgeschützte Person gelten kann.¹⁸ Vor seiner politischen Karriere war er Germanist, hat vor zwanzig Jahren eine Studie über einen Roman Goethes veröffentlicht, und daher nimmt es nicht wunder, wenn er auch das Idiom Goethes beherrscht und seiner Muttersprache deutsche Brocken einflucht: dies insbesondere dann, wenn er sich den Tischen rundum zuwendet. Es mag als Scherz erscheinen, aber Mittelpunkt der ganzen Gesellschaft ist nun einmal dieser Fremdling, der auf gaskonische Art sein Spiel

¹⁸ André François-Poncet (1887–1978) war 1931–1938 französischer Botschafter in Deutschland. 1910 publizierte er eine Studie und einen kritischen Textkommentar unter dem Titel *Les Affinités électives de Goethe*.

mit den biedereren Gästen treibt; und sollte einer von ihnen eine unangebrachte Bemerkung wagen, so führt sie unter den Anwesenden, von denen etwa die Hälfte Gefolgsmänner Hitlers sind, zu einer solchen Empörung, dass man den patriotischen Inländer fast zur Tür hinaus-schmeißt, während man den Gast aus dem Ausland geradezu bestürmt mit Einladungen (die er jedoch ablehnt), er möge hinüberkommen in eine größere Räumlichkeit, die nicht etwa Fürstenkeller heißt, nein, Hof heißt sie, natürlich Fürstenhof.

Aus der Ferne und im Vorfeld taten sich viele Fragen auf, ob sich da in Weimar nicht etwas zusammenbraut, aber in Wirklichkeit und aus nächster Nähe betrachtet, stellt es sich so dar: In der alten Schenke Zum Weißen Schwan, in der auch Nachbar Goethe bisweilen vorbeigeschaut haben soll, saßen zwar drei rassistisch verlässliche Wüteriche und riefen mit rollenden Augen Blitz und Donnerkeil auf das Haupt des „Juden“ Gerhart Hauptmann herab und auf den „Jud“ Thomas Mann – doch als dann der Haupttag der Feierlichkeiten unter die Schirmherrschaft des Reiches gestellt wurde, war in der ganzen Stadt nicht das leiseste Abzeichen und auch keine Fahne der Opposition zu sehen. Freilich, kaum hatten Dr. [Heinrich] Brüning und Dr. [Otto] Meissner als Vertreter der höchsten Reichsmacht die Stadt verlassen, wehte an der Thüringischen Bank¹⁹, nur zwanzig Schritte vom festlichen Weimarer Hof, die Hakenkreuzfahne und ebenso auch am Redaktionsgebäude der Tageszeitung *Der Nationalsozialist*, zwanzig Schritte vom Goethe-Haus. Im Schaukasten hat dieses Journal nichts als deutsch-faschistische Literatur, über Goethe und Weimar belehrt ausschließlich der unverzichtbare Bartels. Was verwundert: Es würde ja reichen, wenn die antisemitischen Germanisten sich die Mühe machten ein paar Seiten Chamberlain zu verwässern, schließlich können auch sie sich aus ihrer Sicht in die Brust schlagen und rufen: „denn er war unser!“. Wer aber – und hier hat der Spaß ein Ende – auf das heutige Deutschland nur aus dem Grund blickt, weil es eine willkommene Gelegenheit zur Belustigung bietet, der wird sich mit einem gewissen Erschrecken vor der Wirklichkeit sagen müssen: sie berufen sich nicht etwa deshalb nicht auf Goethe, weil er ihnen nicht helfen würde, sondern weil sie ihn gar nicht brauchen. Wer glaubt, zu Ausschreitungen sei es auf Grund von Bedenken oder Ängstlichkeit nicht gekommen, der irrt: im Gegenteil, es zeigt lediglich die Organisiertheit und die Disziplin, die dieser gegenwärtig deutscheste Ausbund allen Deutschtums sich auferlegt. Mag an dieser Bewegung noch so viel sein, was zum Widerspruch oder vielleicht auch zum Lachen reizt: das, was sich dahinter verbirgt, ist nicht zum Lachen, und sowohl die Bezeichnung Führer wie das Phänomen des Führers an sich sind Anzeichen von etwas, was man gar nicht ernst genug nehmen kann, denn es verleiht auch manch einer offiziellen Äußerung des heutigen Deutschland ein bestimmtes Gepräge und eine bestimmte Richtung.

Von Goethes Tod spricht man pathetisch als einer Zeitenwende, und wer sich etwas einreden möchte, mag der Friedfertigkeit, die über den diesjährigen Feiern lag, ebenfalls so etwas wie eine denkwürdige Bedeutung beilegen. Nüchtern und aus nächster Nähe betrachtet stellt es sich anders dar. Das Jahr 1832 fällt ungefähr in die Mitte zwischen Julirevolution und der Verfolgung des Jungen Deutschland: Der 22. März 1932 – und wir sagen es mit schonungsloser Direktheit – war eine Episode zwischen zwei Präsidentschaftswahlen, auf die noch brisantere Wahlen folgen werden. Wir begehen so manches Mal einen Fehler, wenn wir – insbesondere in der Literatur – unseren Blick eher auf die Dinge lenken, die uns an Deutschland gefallen, und nicht auf die, die uns gegen den Strich gehen. Bei aller Sympathie muss man sich doch auch im Klaren darüber sein, dass es Momente und Situationen gibt, in denen jeder Tscheche in Deutschland sich bei geradezu „bolschewistisch-schwejschen“ Gefühlen ertappt – auch in Bezug auf Goethe! Hut ab vor den Orten, die der Dichtung geweiht sind, im Weimarer Park zum Beispiel, in Tiefurt, vor dem Belvedere – doch nur schwer, überaus schwer wird derjenige, der es mit dem Republikanertum ernst meint, sich in die deutsche Psyche einfühlen, wenn er in der frostigen kalten „Fürstengruft“ steht, wo die beiden größten Dichter der Deutschen ruhen – in der irrelevanten Gesellschaft eines Herrschergeschlechts, das heute nicht mehr herrscht. Für die Deutschen besteht eine

¹⁹ Thüringische Landes-Hypothekenbank AG, Weimar.

vertrauliche Beziehung zwischen Fürstengruft und Dichturfürst, für die Deutschen war auch in diesem Jahr eine der Hauptsorgen die Aufmerksamkeit für die frühere Herzogin von Weimar, die bei den Feierlichkeiten in Gruft und Theater zugegen war; noch lebendiger freilich war das Interesse, ob denn der deutsche Kronprinz komme oder nicht. Heine hätte Genugtuung empfunden, wie richtig er vieles vorausgesagt hat. Und der zweite große Psychologe des Deutschtums, der, vor dem nach so vielen Jahren mein Haupt in Weimar aufs Neue zu neigen mir ein Herzensbedürfnis war, hätte, den Vorahnungen nachgebend, seinen Gedanken über das Menschliche, allzu Menschliche nicht weniger bissige Aphorismen hinzufügen können: über das Deutsche, allzu Deutsche²⁰.

Der Fall Heinrich Mann II. (Čin 4, 1932/1933, Nr. 27, 2. 3. 1933, S. 637)

Die Leser werden in Erinnerung haben, dass Heinrich Mann im zurückliegenden Jahr einen Vortrag zum 30. Todestag von Emile Zola abgelehnt und auf Rückfrage erklärt hat, er tue dies (unter anderem), um sich nicht unnötig Angriffen der rechten Presse auszusetzen und seine Stelle in der Akademie der Künste nicht zu gefährden, wo er bislang Präsident der Sektion Dichtkunst war. Damals ahnten wir nicht im geringsten, dass diese Geschichte eine Fortsetzung finden würde. In den vergangenen Tagen hat man in Berlin die Litfasssäulen mit einem Appell plakatiert²¹, der die fortschrittlich gesinnten und sozialistischen Kräfte in Deutschland dazu aufruft, sich in letzter Stunde gegen den im Vormarsch befindlichen Faschismus und die erstarkende Reaktion zu vereinigen. Unterzeichnet ist dieser Appell u. a. von Heinrich Mann und der hochbetagten Zeichnerin²² Käthe Kollwitz. Der Reichskommissar des preußischen Kultusministeriums, Dr. [Bernhard] Rust, nötigte daraufhin den Vorsitzenden der Akademie, Prof. [Max von] Schillings, zur Einberufung einer Plenarsitzung und forderte den Ausschluss all derer, die ihren Namen unter den Appell gesetzt haben. Da eine Auflösung der Akademie der Künste zu befürchten stand, was für manche Mitglieder eine existentielle Bedrohung dargestellt hätte, trat Heinrich Mann „freiwillig“ aus. Auch Käthe Kollwitz erklärte ihren Austritt noch vor der Versammlung, und während der Plenarsitzung, die überaus stürmisch verlief, deren Agenda jedoch als geheim deklariert wurde, folgte ihr der Berliner Stadtbaurat [Martin] Wagner. Alfred Döblin und Leonhard Frank gaben ihren schärfsten Protest zu Protokoll. Heinrich Mann hat sich also nicht retten können, wie sehr er es auch versucht hat. Der Verlust der ihm so wichtigen Stelle in der Akademie ist ihm nicht erspart geblieben. In Deutschland schaffen die Faschisten jetzt eine neue Ordnung. Und die famosen Republikaner und Sozialisten werden den Lohn der Geschichte für ihre Unentschlossenheit und Zauderei empfindlich zu spüren bekommen. Diese Lehre für andere erreicht uns aus Deutschland ein wenig zu spät. Es sieht nicht so aus, als wollten die Linken sich wenigstens andernorts zu etwas entschließen. Auch in anderen Staaten ist lediglich die Dreistigkeit und Unverfrorenheit der rechten Kreise in stetem Aufwind. In Deutschland erntet man nun die Früchte der Schüsse auf die Arbeitermassen im Januar 1919...

Die Intellektuellen in Hitlers Umfeld (Čin 4, 1932/1933, Nr. 29, 16. 3. 1933, S. 691–692)

Elf Professoren der Münchener Universität haben sich in einer öffentlichen Erklärung hinter Hitler gestellt. Im Reich unterstützen angeblich schon dreihundert Universitätsprofessoren die nationalsozialistische „Arbeiterpartei“. Unter ihnen allerdings befindet sich kein bedeutender Name. Die gesamte deutsche Gelehrtenwelt, die Forscher und geistigen Führer stehen in Opposition zu Hitler. Wir wollen jetzt nicht davon sprechen, ob diese Opposition

²⁰ Gemeint ist Friedrich Nietzsche.

²¹ Gemeint ist der *Dringende Appell* des Internationalen Sozialistischen Kampfbundes (ISK) vom Juni 1932.

²² Käthe Kollwitz (1867–1945) war Grafikerin, Malerin und Bildhauerin.

des deutschen Intellekts rechtzeitig kam und ob sie immer richtig und mit der nötigen Entschlossenheit gehandelt hat.

Hofdichter ist heute also Franz [sic!] Braun²³ alias Hans²⁴ Heinz Ewers. Im Dienste des Hitlerismus hatte er seinen ersten öffentlichen Auftritt, als man des Schöpfers des nationalsozialistischen Kampfliedes, des so genannten Horst Wessel-Liedes, gedachte, und zwar anlässlich des ersten Jahrestages seines Begräbnisses. Die einzelnen Strophen des Liedes sind aus den satirischen Zeitschriften Europas hinlänglich bekannt („bis das Judenblut vom Messer spritzt“). Ewers ist jetzt flammender Antisemit und würde am liebsten alle Juden, Sozialisten, Kosmopoliten und Pazifisten in einer einzigen (Bartholomäus-)Nacht ermorden. Hans Heinz Ewers wird nun wohl nicht mehr mit dem Sperma eines hingerichteten Mörders im Körper einer Prostituierten ein künstliches Alraunenwesen zeugen, er wird auf Hitlers Bestellung eine Biographie des Komponisten der Hitler-Hymne verfassen und sich zugleich um die nationalsozialistische Kultur kümmern. Viele freilich sehen darin eine direkte Fortführung seiner „wissenschaftlichen“ Experimente aus der „Alraune“...

Ein Blick in das deutsche Panoptikum (Čin 4, 1932/1933, Nr. 31, 30. 3. 1933, S. 736)

[Hermann] Göring, Reichskommissar für Luftfahrt und für das preußische Innenministerium, ist ein unheilbarer Morphinist. Im Sanatorium war er ein höchst gewalttätiger Patient.

[Ernst] Roehm, Hauptmann, inzwischen Stabschef Hitlers und Führer der Sturmabteilung (SA), dem Reichskommissar für Bayern als Minister ohne Geschäftsbereich zugeteilt, ist ein sexueller Abweichler.²⁵ Ein sozialistischer Journalist, der unlängst seine an andere Männer gerichteten Liebesbriefe veröffentlicht hat, wurde dafür von Hitler-Anhängern im Parlamentsgebäude malträtiiert;²⁶ zugleich wurde seine Ehefrau per Telefon herbestellt, um die Knochen ihres Mannes einzusammeln.

Dr. [Bernhard] Rust, kommissarischer preußischer Kultusminister, Oberaufseher über die Akademie der Wissenschaften und der Künste²⁷, aus der er Heinrich Mann und Käthe Kollwitz hinausgeekelt hat, wurde schon mehrfach gerichtlich für unzurechnungsfähig erklärt.²⁸ Er leidet unter einer Gehirnerkrankung, auf Grund derer er manche Vorkommnisse keine fünf Minuten im Gedächtnis behalten kann.

Dr. [sic!] [Manfred von] Ki[l]linger, aktiv beteiligt an mehreren Attentaten und Morden, ist neuerdings Reichskommissar für Schlesien.²⁹ Er hat die Abschaffung jener Paragraphen

²³ Gemeint ist die Kunstfigur Frank Braun aus Ewers Frank-Braun-Romanen *Der Zauberlehrling oder Die Teufelsjäger* (1909), *Alraune. Die Geschichte eines lebenden Wesens* (1911) und *Vampir. Verwilderter Roman in Fetzen und Farben* (1921).

²⁴ Später schrieb er sich Hanns.

²⁵ Helmuth Klotz (1894–1943) veröffentlichte im März 1932 drei Briefe Röhms an den Mediziner Karl-Günther Heimsoth, aus denen seine Homosexualität hervorging.

²⁶ NSDAP-Abgeordnete schlugen auf Klotz ein, der mit Otto Wels im Restaurant des Reichstages saß. Klotz wurde verletzt; im März 1933 emigrierte er nach Prag und später nach Paris.

²⁷ Der offizielle Name lautete Preußische Akademie der Künste.

²⁸ Rust erlitt im Ersten Weltkrieg eine Kopfverletzung; 1933 diagnostizierte man bei ihm eine Trigeminusneuralgie, die ihn offenbar zum Alkoholiker werden ließ.

²⁹ Einen Reichskommissar dieses Namens für Schlesien gab es nicht. Vermutlich meinte Otokar Fischer mit Dr. Kilinger Freiherrn Manfred von Killinger, der kurze Zeit, aber jedenfalls noch bei Erscheinen des Artikels, Reichskommissar für Sachsen war. Promoviert

verfügt, die körperliche Strafen in der Schule untersagen.

[Alfred] Hugenberg, über dessen Vielseitigkeit wir bereits geschrieben haben, hat sich nun durch Terror die Herrschaft über die letzte demokratische Zeitung, das *Berliner Tageblatt [und Handels-Zeitung]*, gesichert. Der bisherige Eigentümer Moose [sic! Hans Lachmann-Mosse] konnte lediglich erklären: Ich bin Geschäftsmann und kein Märtyrer!

Von deutschen Peinlichkeiten (*Lidové noviny* 41, 1933, Nr. 382, 2. 8., S. 7)

Die Münchener Akademie der Wissenschaften verschickt eine Schrift mit dem Titel *Den Freunden Goethes im Auslande*;³⁰ sie war schon gesetzt und mit einem Vorwort versehen, als die nationale Revolution losbrach, die den Herausgeber, Hugo Landgraf, zu einer zumindest kurzen Ergänzung veranlasste, nämlich, die Welt könne nun Goethes Bedeutung nur umso klarer erkennen und diese bestünde darin, dass er ein „Symbol völkischer Kraft und Grösse“ sei, ein schöpferischer „Nationalgeist“, der dem Weltgeist Sinn und Leben eingehaucht habe: nicht also der Kosmopolit Goethe, sondern Goethe der Deutsche, wenn nicht gar der deutsche Spießier; nicht Goethe, der Schöpfer und Propagator von Weltliteratur, sondern Goethe in einer verengten territorialen Bedeutung soll Europa nun also imponieren! Wir sind an derartige im Nachhinein vorgenommenen Korrekturen in den Vorworten wissenschaftlicher Studien von den Kriegsjahren her schon gewöhnt und man wird sich nun auf die ein oder andere Bescherung dieser Art in der gelehrten Schreiberei gefasst machen müssen, denn diese stellt sich zunehmend und deutlicher als bisher in den Dienst eines höchst ideologischen und äußerst engen Volkstumsbegriffs. Von nicht geringerer symptomatischer Bedeutung ist z. B., dass der bekannte Chronist neuester Literatur, der Bonner Universitätsprofessor Hans Neumann [sic!],³¹ seinen neuen unter dem Titel *Wandlung und Erfüllung* erschienenen Essayband „dem Führer und dem Dichter“ widmet, und zwar in Fraktur und fett gedruckt. Adolf Hitler und Stefan George, ein Doppelkult, der sich auch durch Zitate anderer Verehrer belegen ließe. Es irrt jedoch, wer glauben wollte, dass das andere Lager, das der Emigranten, uns mit derlei Wunderlichkeiten, um es gelinde zu formulieren, verschonen würde. Ein kleines Beispiel: Alfred Kerr schrieb vor einem Monat in einer französischen Zeitung über seine „Gefühlsreise“ hinter die Grenzen, dieser Bericht betrifft auch uns Tschechen, denn er schreibt hier über das Prager deutsche Theater, die schönen Mädchen und die köstlichen Würste. In Prag sei er höchst erstaunt gewesen, dass das deutsche Theater weiter bestehe, auch ohne ihn, ohne die Kritiken Kerrs; aber die schönste Pointe findet sich im IX. Absatzchen (natürlich hat der Autor auch diesmal seine Kapitelchen römisch durchnummeriert): Wehmut ergreift ihn bei dem Gedanken, dass er womöglich nie mehr auf Deutsch schreiben wird, das heißt in ebenjener Sprache, der er, Kerr, so viel geschenkt habe! Das ist kein Verleser, Kerr will keineswegs sagen, die deutsche Sprache habe ihm viel geschenkt, vielmehr gefällt er, Alfred Kerr, heute ein Ausgewiesener, sich in der Pose des nicht gewürdigten großen Donators. Mag hier eine kokette Ironie mit im Spiel sein, die den Franzosen sicher entgegenkommt, wenn auch der Moment dafür nicht gerade günstig gewählt ist, mag es ganz und gar ernst gemeint sein – es ist in jedem Fall ein Dokument, das man zu Unrecht vergessen würde: Es zeigt ein Stück des heute verjagten und zum Schweigen gebrachten Deutschland, und nicht gerade von seiner bescheidensten und sympathischsten Seite.

Wie sie sich das vorstellen (*Lidové noviny* 41, 1933, Nr. 420, 23. 8., S. 7)

Walther Linden, Herausgeber einer einflussreichen germanistisch-pädagogischen Zeitschrift

war er nicht.

³⁰ Der vollständige Titel lautet: Landgraf, Hugo: *Goethe und seine ausländischen Besucher (Den Freunden Goethes im Auslande)*. München: Deutsche Akademie, 1932.

³¹ Richtig ist Naumann.

sowie Autor und Neuherausgeber verbreiteter wissenschaftlicher Bücher, hat Leitlinien für die künftige Literaturwissenschaft im Dritten Reich zusammengestellt; die Lidové noviny haben bereits eingehend über die *Aufgaben einer nationalen Literaturwissenschaft* berichtet, wie es überhaupt Not tut, dass unsere Öffentlichkeit gründlich und objektiv über das informiert wird, was bei unseren Nachbarn vor sich geht und was – wie sehr es unserem Fühlen und Denken auch zuwider läuft – doch Widerhall im Wissenschaftsbetrieb finden wird. Nicht nur in wissenschaftlicher Hinsicht verdient dieses Lehrbüchlein unser Interesse, es verlangt auch eine kulturpolitische Anmerkung. Wenn Walther Linden nichts wissen will vom Freidenkertum eines Lessing, vom Demokratentum eines Keller, der provokativen Lust eines Heine, dann mag das eine interne Angelegenheit seiner Disziplin sein. Wenn er behauptet, man könne die beiden Zweigs, Wassermann, Sternheim und Hasenclever ruhig aus der Geschichte des modernen deutschen Schrifttums streichen, so ist das eine Frage seines Gewissens und seines Geschmacks. Wenn er sich in Epitheta wie „blutvoll“ und „durchblutet“ ergeht, so passt das nicht nur ganz und gar zum gesamten Stil, sondern auch zu den blutigen Ereignissen des Jahres 1933. Über die deutschen Grenzen hinaus und damit auf ausländisches Terrain begibt er sich jedoch mit seinen abschließenden Betrachtungen und Bemerkungen zum wachsenden Einfluss der deutschen Kultur auf die übrige Welt. Wenn er sodann von der Höhe seines Primitivismus verkündet, dass gerade jetzt der Moment gekommen sei, wo das „junge und frische Slaventum des Ostens und Südostens“³² (S. 64) nach der deutschen Sprache greifen werde, um sich der Vorherrschaft des Französischen oder Englischen zu entwinden, dann kann man nur noch seiner Verwunderung darüber Ausdruck verleihen, wie dieser hitleristische *Oberlehrer* sich die weitere Entwicklung der europäischen Aufklärung vorstellt.

Über das Erdbeben (*Lidové noviny* 41, 1933, Nr. 431, 29. 8., S. 7)

Vor einigen Tagen schrieb Paul Winter hier über die Anthologie *Deutsche Prosa seit dem Weltkrieg* und zeigte sich begeistert von der Objektivität, die der Herausgeber, Otto Forst-Battaglia, in der jüdischen Frage an den Tag gelegt habe. Sicher wäre er weniger begeistert gewesen, hätte er gewusst, dass der Standpunkt Forst-Battaglias zwar „christlich konservativ“ ist, sein Name „teils deutsch, teils italienisch, sein Blut polnisch, seine Bildung europäisch“ – seine Herkunft jedoch jüdisch: nähere Angaben hierzu hätte er in einer der letzten Nummern von [Will] Vespers Zeitschrift *Die Neue Literatur* finden können. Im Übrigen, wer einen Blick in die nichttendenziöse fachwissenschaftliche Rezensionszeitschrift *Deutsche Literaturzeitung* vom 6. August wirft, wird Forst-Battaglia in germanistischen Fragen etwas reservierter begegnen. Ebenso befremdlich liest sich Paul Winters einleitender Absatz, in dem er ausführt, dass wir die völkische deutsche Literatur nicht zugunsten der republikanischen Strömungen in Deutschland übersehen sollten: Das ist dasselbe, was auch ich schon mehrfach gesagt habe, etwas deutlicher in meinem Vortrag, den sich Paul Winter zu meiner Überraschung vornimmt, um ihn zu verzeichnen und mit ihm zu polemisieren. Es lag mir fern „die Verbrennung von ein paar Büchern“ sentimental zu übertreiben, doch habe ich – dieses Jahr, am 10. März, das heißt zwei Monate vor ebenjener Verbrennung und unmittelbar nach der politischen Wende – einen Beobachter der Wortkunst mit dem Liebhaber schöner Gedichte verglichen, „der erfährt, dass das Land, das die von ihm verehrten Schöpfungen hervorgebracht hat (das heißt, wie ich dort näher ausführe, die

³² Linden, Walther: *Aufgaben einer nationalen Literaturwissenschaft*, München, 1933, S. 64: „Die weltweiten Aussichten der deutschen Sprache liegen in der wogenden Fülle der deutschen Geistesart. Das junge und frische Slaventum des Osten und Südostens, das in nationaler Neugeburt erwachte Italien, die auf alter Bildung sich ausstreckenden, aber von größerem Wirkungskreise abgeschnittenen Völker Skandinaviens, die unentwickelten Staaten Südamerikas: sie alle können sich eine Zeitlang von den glanzvoll formvollendeten Prägungen französischer Geistigkeit zur Bewunderung hinreißen lassen, um dann doch das Unbefriedigende abgeschlossener und fertiger Inhalte zu spüren.“ – Vom Englischen ist an dieser Stelle nicht die Rede (Anm. d. Ü.)

Tradition Herders, Goethes und Hölderlins), durch ein Erdbeben verwüstet wurde“. An diesem „allzu übereilten“ Vergleich, der angeblich die „negative Bedeutung der jüngsten Revolution überschätzt“, halte ich fest, trotz des Einwands P. Winters und einiger Deutscher, die ihm zustimmen und allzu sehr der Ansicht zuneigen, im Grunde sei gar nichts vorgefallen, und allzu sehr auch, wie mir scheint, einer passiven „Gleichschaltung“. Mir wiederum wird vielleicht manch ein deutscher Beobachter beipflichten, der feststellt, dass in dem Land, dessen Literatur und Philosophie so viele Versprechen einer höheren Menschheit in die Welt gesandt hat, nun etwas herrscht, was wiederum aus unserer Sprache nicht übersetzt werden kann, wir nennen es *zvlčilost* [das Verworfte].

[Die Monatsschrift *Die Literatur*] (*Lidové noviny* 41, 1933, Nr. 452, 9. 9., S. 9)

Die Monatsschrift *Die Literatur*, über deren Anpassung an den Nationalsozialismus die *Lidové noviny* bereits berichtet haben, legt in ihrer Septemberrnummer zahlreichen Beweis von ihrer völkischen Einstellung ab und macht keinen Hehl aus ihren künstlerischen Forderungen. Charakteristisch ist dabei vor allem die Abkehr von Artismus und Psychologismus und die *Hinwendung zur Politik*. Als führende Autoren gelten: Hans Grimm, [Erwin Guido] Kolbenheyer, [Hans Friedrich] Blunck, [Hanns] Johst; als typisch deutscher Dramatiker Ernst Barlach. Im Kampf gegen Intellektuelle und Emigranten ist man der Meinung Gottfried Benns, auf dem Gebiet der Kritik schenkt man P[aul] Fechter Gehör, in der Philosophie Oswald Spengler. Zugleich aber geht man mit Konjunkturdichtern immer schärfer ins Gericht, polemisiert gegen nationalsozialistischen Kitsch, gegen die Premiere eines Dramas über Horst Wessel und fordert ganz allgemein strengere moralische und ästhetische Maßstäbe. Der sonst übliche Bericht über die Literatur aus anderen Ländern jedoch fehlt – scheinbar rein zufällig. Die Beziehung zum Ausland wird freilich an ein paar wichtigen Stellen im Haupttext deutlich: Außer englischen Romanen und französischen Essays gilt die Aufmerksamkeit vor allem Rom, nicht weniger als drei Beiträge befassen sich mit der Person Mussolinis, am interessantesten da, wo G. Reinboth aus Palermo vor den phrasenhaften Überhöhungen des neuen Italien warnt, die nun in Deutschland so sehr im Schwange seien. Erwähnt werden die Bewunderungstelegramme, die Gerhart Hauptmann und der fünfzigjährige Duce tauschten, und Kolbenheyers scharfer Protest gegen Romain Rolland ist abgedruckt. Genauere Analysen – und das ist sehr bedeutsam – begleiten den germanischen, d. h. den flämischen Teil der belgischen Literatur. Die tschechischen Fragen kommen nirgends direkt zur Sprache, lediglich indirekt in einer positiven Rezension eines neuen enthusiastischen Buches, das die diesjährigen „Tage der nationalen Erhebung“ (vom 30. Januar bis zum 21. März) zum Gegenstand hat und im Leipziger Verlagshaus Das neue Deutschland erschienen ist. Sein Autor ist Erich Czech-Jochberg, bekanntermaßen ein Neffe Svatopluk Čechs.

Wassermann und wir (*Lidové noviny* 42, 1934, Nr. 3, 3. 1., S. 7)

Der gestern verstorbene Jakob Wassermann, ein großer deutscher Schriftsteller, hatte seine zweite Heimat in Österreich; von daher rührte auch seine Verbindung zu unseren Ländern, insbesondere zu Mähren, in dessen fruchtbaren Weiten mehr als eine Szenerie seiner Romane und Erzählungen spielt. An seinem Lebensabend knüpfte der gebürtige Nordbayer enge Verbindung zum Prager Milieu, das er freilich schon von früheren Reisen und Vorträgen kannte. Am 30. Mai des vergangenen Jahres veranstaltete die Wochenschrift *Die Wahrheit* in der Städtischen Bibliothek einen Wassermann-Abend, an dem nach einer Einführung in deutscher und tschechischer Sprache der Autor selbst einen aktuell zugespitzten und von Tapferkeit und Beharrlichkeit im Leiden getragenen Vortrag über seinen Landschaftsbegriff und somit auch über sein Verständnis von Volk und Deutschtum hielt; in seine Ausführungen ließ er zwei Gedichte einfließen, aus seiner Novelle *Donna Johanna von Kastilien* sowie einem anderen Text, wobei sich das eine auf eine wirkliche, das andere auf eine erträumte Landschaft bezog; in den *Lidové noviny* wurden sie in deutscher Übersetzung abgedruckt

und dienten schließlich dem Brüner Tonsetzer Jaroslav Kvapil als Vorlage für eine Komposition. Während seines Prager Aufenthaltes machte Wassermann nicht nur die Bekanntschaft von Literaten und Verlegern, er wurde auch vom Präsidenten empfangen; von dem tiefen Eindruck, den diese Begegnung auf ihn gemacht hat, berichtet er in einer Rede, die, nun auch in einer Plattenaufnahme von Ultraphon nachzuhören, mit den Worten schließt: „Masaryk ist die Hoffnung von ganz Europa.“ Diese inhaltsreiche Rede, vorgetragen mit sonorer Stimme und sachlich, fast könnte man sagen in hartem mittelfränkischen Deutsch, wurde am 28. Oktober im Rundfunk gesendet und gab Anlass zu falschen Mutmaßungen über die Böhmenreise des Schriftstellers. In Wirklichkeit hatte er sich mit seinen Bekannten noch im Sommer in Prag und in Karlsbad getroffen. Im Herbst kam er nicht mehr zu uns. Er brachte die Tage in seinem geliebten Aussee in der Steiermark traurig hin, schloss die großangelegte Fortsetzung seines Romans über einen Justizirrtum ab, zermürbte sich mit vergeblichen Betrachtungen über sein persönliches Schicksal und vor allem das Schicksal Deutschlands. Seine schmerzlichen Bekenntnisse, die an seine künstlerische Beichte *Mein Weg als Deutscher und Jude* von 1921 anknüpfen, übersandte er nach Prag an Dr. Hugo Siebenschein. Das letzte dieser tragischen Dokumente eines in seinen Hoffnungen betrogenen Geistes traf genau zur Jahreswende in Prag ein.

Die tschechische Literatur hat zu Wassermann eine innige Beziehung, insbesondere dank des Melantrich-Verlags, in dem eine Auswahl seiner wichtigsten Werke erschienen ist, aber auch dank des Symposium-Verlags, der nun nach [Christoph] Columbus. *Der Don Quijote des Ozeans* zu Weihnachten die Biographie des afrikanischen Stanley herausgebracht hat. Die tschechische Germanistik hat in Jaroslav Vlašimský einen Wassermann-Spezialisten, und eine dramatische Miniatur dieses Erzählers par excellence, dem alles Theatralische fernliegt, hat den Weg auf unsere Bühnen gefunden. So stellt sich auch wie von selbst die Frage, ob man für diesen eher links gerichteten Deutschen nicht das tut, was man eher für einen rechten reservieren sollte. Antworten könnte man mit dem Zweifel am sozialen Radikalismus dieses typisch bürgerlichen, wenn auch unbedingt demokratischen Psychologen von Stadt und von Land; vor allem empfiehlt es sich nachzusehen, wie er in jenen Büchern bewertet wird, denen kein Mangel an Deutschtum oder einer grundsätzlich nationalen Haltung unterstellt werden kann. Das vergangene Jahr hat so mancherlei kompromittierenden Abstieg in der deutschen Literaturwissenschaft erlebt, dass es später einmal peinlich sein wird, die Urteile ein und desselben deutschen Ästheten vor und nach der Hitler-Wende miteinander zu vergleichen. Schlagen wir jedoch die Handbücher aus dem vorletzten Jahr oder gar noch ältere auf, sind wir erstaunt, mit welchem Respekt sich überzeugte Katholiken und Nationalisten über diesen „artfremden“ Schriftsteller äußern. Zwar reiht der allseits bekannte und für den heutigen Rassismus richtungweisende Bartels Wassermann ebenfalls unter die Sensationalisten ein, aber eine hymnische Würdigung seiner Keuschheit und Scheuheit lesen wir bei Nadler, eine passable Analyse seines Buddhismus- und seines Buße-Motivs bei Naumann und anderswo; fast überall aber spart man nicht mit Lob für das, was gerade in Tagen der Zersplitterung imponieren kann und woran es der von Impressionismus und subjektiver Gestimmtheit durchsetzten deutschen Literatur des Öfteren mangelt.

Wassermann, mag er sich selber auch zu den Bekenntnis-Schriftstellern rechnen und damit – im Goetheschen Sinne – zu den Gelegenheitsautoren, ist ein Meister der Komposition, und er ist suggestiv gerade in der Unaufdringlichkeit der Mittel, derer er sich bei der Zeichnung seiner Charaktere bedient. Der lebendige Erzählfluss, das Ethos der Dialoge, der gedankliche Tiefblick auf die Ungerechtigkeiten des Zeitlichen ebenso wie auf die ewige Ordnung, sein frommer Glaube an eine wenn auch verborgene, so doch göttliche Gerechtigkeit, der beharrliche Kampf gegen die Trägheit der Herzen, sein Ruf, die Sinne wach und die Leidenschaften rein zu halten – das sind die stärksten Eindrücke, die seine antiken und jüdischen Romane in uns hinterlassen, insbesondere aber auch seine deutschen Stoffe, ob sie nun vom Geheimnis der Herkunft und des Schicksals eines Kaspar Hauser handeln, das Knäuel juristischer Fehler im Prozess Maurizius – Andergast zu entwirren suchen oder aber sich auf die komplizierte Leidensproblematik eines Ehe- und Künstlerlebens einlassen wie in *Christian Wahnschaffe*.

Als Mensch mit strengen ethischen Maßstäben und als Schöpfer eines lebensspendenden Atems wird Jakob Wassermann ein Vorbild und ein warnendes Beispiel bleiben für die heutigen Zeiten im Umsturz, in denen er als Einzelner seine künstlerische Rolle zu Ende gespielt, seine Lebensrolle verspielt hat, in denen er zugleich durch sein Werk und seinen Tod umso symptomatischer und heftiger das Gewissen der Welt aufrüttelt gegen die Grausamkeit der Erniedrigung und die Flachheit des Vorurteils.

Zur Symbolik des Dritten Reiches (*Lidové noviny* 42, 1934, Nr. 173, 6. 4., S. 9)

Es entbehrt nicht einer gewissen Ironie, wenn wir uns erinnern, dass die Frage nach dem Ursprung der Bezeichnung „Drittes Reich“ bereits die Vorkriegswissenschaft beschäftigt und sich über diese Filiation vor Jahren ein Meinungs austausch auch in der tschechischen Germanistik entsponnen hat. Denn Drittes Reich ist ein bekannter, von Ibsen verwendeter Terminus, der sich auf die Mystik einer neuen Zeit bezieht, deren Vorstufe man in der Literatur des Jungen Deutschland nachweisen wollte. Ibsens Konzept eines „doppelten“ und eine „dritten“ Reiches, wie es in *Kaiser und Galiläer*, in *Rosmer[s]holm* und im *[Baumeister] Solness* angedeutet wird, bringt Arne Novák in seiner 1906 erschienenen Habilitationsschrift über [Wolfgang] Menzel, [Ludwig] Börne und [Heinrich] Heine in Zusammenhang mit Heines Gegenüberstellung von Hellenen und Nazarenern; in Ergänzung der „modernen Lehre vom dritten Reich“ habe ich dann in meiner Rezension von Nováks Arbeit in *Přehled*, und insbesondere in der wissenschaftlichen Zeitschrift *Euphorion*, ausgeführt, dass wir ähnlichen Bildern und Prophezeiungen nicht nur in Heines Aufsätzen, sondern auch in seinen Gedichten begegnen, und auch schon der junge Börne prophezeit das Kommen eines „dritten Gesetzes“. An diese Diskussion, die – wie etwa [Oskars] Walzels Anmerkungen zu Heines Polemik mit Börne zeigen (erschienen bei Insel) – nicht ganz fruchtlos blieb, lässt sich nun anknüpfen, da man auch bei uns mit Nachdruck und von verschiedener Seite auf [Arthur] Moeller van den Brucks einflussreiche nach dem Krieg erschienene Schrift *Das dritte Reich* verweist, die für die Bezeichnung des offiziellen deutschen Regimes eine so zentrale Rolle spielt: Vor kurzem sprach Zdeněk Smetáček in einer verdienstvollen Vortragsreihe der Prager Philosophischen Gesellschaft über den oben genannten preußischen Publizisten, Autor der Bücher *Die Deutschen*, *Der Preussische Stil* u. a.; in der anschließenden Diskussion kam die Sprache auf die Doppeldeutigkeit und die in ihr beschlossene Suggestivität des Schlagwortes vom „dritten Reich“. Es gibt nicht den geringsten Zweifel, dass Moeller van den Bruck bereits 1923 das ersehnte Kommen einer dritten weltlichen Reichsphase im Sinn hatte, in welcher das einstige heilige Reich des Mittelalters fortgesetzt und zugleich auch überwunden würde, ähnlich wie das bismarckisch-wilhelminische Reich, das nach dem Weltkrieg untergegangen war. Doch ist durch den Herausgeber seines Nachlasses, Hans Schwarz, bezeugt, dass Moeller bereits vor dem Krieg zur Symbolik eines dritten Reiches tendierte – womit freilich auch der literarische Charakter der politischen Terminologie belegt wäre. Ausgangspunkt waren für Moeller angeblich seine italienischen Erfahrungen, auf Grund derer er das Kommen eines „dritten Rom“ erwartete, aber auch Dostojevskij, dessen Übersetzer³³ und Propagator er war. Und zugleich, so lässt sich hinzufügen, Ibsen: denn es ist sehr unwahrscheinlich, dass die literarische Allegorie dieses Essayisten in der Zeit vor und während des Krieges von der damals bestens bekannten Ibsenschen Ideologie unberührt geblieben wäre. Ein doppelt ironisches Vorzeichen bekommt die deutsche Vorgeschichte dieses norwegisch-europäischen Mythos, wenn wir uns vergegenwärtigen, dass einer der Wegbereiter der heute despotischen Bezeichnung Drittes Reich gerade die liberale Zeit des Jungen Deutschland war, das von den jetzigen Gegnern

³³ Moeller van den Bruck war nicht der Übersetzer von Dostojevskijs Werken, sondern lediglich Herausgeber der Dostojevskij-Übersetzungen von Less (Elisabeth) Kaerrick, die sich bis zu ihrem Tod hinter dem Pseudonym E. K. Rahsin verbarg. Allerdings geht die Initiative zu dieser – im Übrigen erfolgreichen – Werkausgabe in 22 Bänden (Piper, 1906–1919) auf ihn zurück.

allen Freidenkertums so heftig abgelehnt wird. Die Ironie steigert sich ins Tragische, gehen wir von der Zeit der Julirevolution noch weiter zurück bis hin zu jenem Evangelium der Aufklärung, das Gotthold Ephraim Lessing vor der Großen französischen Revolution mit seiner *Erziehung des Menschengeschlechts* schrieb. Dessen letzte Absätze sagen schwärmerisch ein drittes Zeitalter voraus, in dem sich die Sehnsucht nach Menschlichkeit und Recht erfüllt.

[Über das neue Deutschland...] (*Lidové noviny* 42, 1934, Nr. 177, 8. 4., S. 10)

Über das neue Deutschland sind im *Lumír* verschiedene Artikel erschienen,³⁴ mit denen zu Recht polemisiert wurde, doch trotz manch eines übereilten und ungut stilisierten Urteils hatten sie eines für sich: sie informierten über hierzulande übersehene literarische Phänomene. Diese instruktive Seite der strittigen Artikel muss ein tschechischer Germanist hervorheben, zumal wenn er bereits in seinem Buch über Kleist deutlich gemacht hat, welche Bedeutung er dem germanischen Geist der deutschen Literatur beimisst, und er in seinen Arbeiten auch in anderer Weise den Insinuationen der genannten Artikel begegnet ist, als hätte er dazu ermuntern wollen, die deutsche Aufklärungsarbeit nach unausgereift tendenziösen Maßgaben zu beurteilen. Sofern jene Referate im *Lumír* über reine Berichte und faktische Belehrungen hinausgehen, liegen sie falsch: und das muss umso nachdrücklicher gesagt werden, als *Lumír* (und *Nedělní list*) in der Aprilnummer der linientreuen Monatschrift *Die neue Literatur* zitiert und als Beweis dafür gelobt wird, dass die tschechische Öffentlichkeit ihr ungünstiges Urteil über das Land und die Literatur unterm Hakenkreuz widerrufe. Der Beifall seitens dieser reichsdeutschen Revue ist ebenso bezeichnend wie erschreckend. Das sollte der Redaktion des *Lumír*, über deren bis vor kurzem noch antideutsche Einstellung sich das deutsche Blatt nun so emphatisch äußert, zu denken geben; und auch die tschechische akademische Germanistik sollte in sich gehen; sie wird sich unter dem Druck der neuen politischen Ereignisse nicht davor verschließen können, ihr Programm, ihre Maßstäbe und Methoden einer Selbstkritik zu unterziehen. Aber wie auch immer diese Revision ausfallen wird: Ivo Liškutín wird sie im Namen der tschechischen Germanistik nicht durchführen, jedenfalls nicht, bis er durch eine eigenständige wissenschaftliche Arbeit bewiesen hat, dass er einer so verantwortungsvollen Aufgabe gewachsen ist.

[Geschichte der deutschen Literatur...] (*Lidové noviny* 42, 1934, Nr. 184, 12. 4., S. 7)

Die deutsche Literaturgeschichte hatte ihr führendes Organ über lange Jahre in der von August Sauer begründeten Zeitschrift mit dem Goetheschen Namen *Euphorion*. Nach Sauers Tod hatte der junge Prager Germanist Georg Stefansky, ein Ideologe der Romantik, die Redaktion übernommen, unter maßgeblicher Beteiligung von Josef Nadler, dem herausragenden Literaturgeschichtler der deutschen Stämme. Künftig wird die Zeitschrift bei Metzler in Stuttgart erscheinen, allerdings in völlig veränderter Form. Vom Titelblatt und aus dem Inhaltsverzeichnis ist der Name Stefanskys verschwunden; der Berliner Julius Petersen und der Stuttgarter Hermann Pongs (Autor eines Buches über das Bild in der Dichtung) haben sich für die herausgeberische Tätigkeit zusammengefunden. Das klassisch-romantische Stichwort *Euphorion* – ein noch weitaus beredterer Umstand – musste dem

³⁴ Der tschechische Germanist Ivo Liškutín (1906–1985) veröffentlichte in *Lumír* 60 (1933/1934), Nr. 2, S. 72–81 und Nr. 3, S. 136–144 den Artikel *Nové Německo* (Das neue Deutschland), in dem er trotz Kritik am „Radikalismus“ die „national-sozialistische Umschaltung der deutschen Nation“ positiv bewertete und zur intensiveren Rezeption der bisher in der ČSR wohl wenig beachteten „nationalen“ Literatur in Deutschland aufforderte. Mit der „Insinuation“ spielt Fischer wahrscheinlich auf Liškutíns Aussagen an, nach denen die tschechoslowakische Germanistik die reichsdeutsche Kultur sehr reduktiv betrachte.

Titel *Dichtung und Volkstum* weichen, und der ist zugleich Programm. Im Vorwort knüpft Josef Nadler an seine früheren Beiträge zu grundsätzlichen und konkreten Fragen an und definiert eine Lehre von Rasse, Volk und Stamm. Und nicht minder deutlich zeigt sich die theoretische und thematische Umorientierung in den Betrachtungen der beiden neuen Redakteure. Pongs sucht den Ursprung des Krieges in einem kollektiven Schicksal und analysiert die Begriffe Heldentum, Wurzellosigkeit, Rachsucht u. a. (freilich in Opposition zu Arnold Zweig), Petersen befasst sich auf der Grundlage deutscher Sagen und Dichtungen mit der Sehnsucht nach einem Dritten Reich, ergänzt seine frühere Arbeit um den Begriff des Goldenen Zeitalters in der deutschen Romantik, hält fest, dass neben Moeller van den Bruck auch Oswald Spengler gleich nach dem Krieg Ibsens Symbol eines Dritten Reiches beschworen habe, und, die Träume von einer ersehnten Zukunft der Menschheit ordnend, erkennt er folgende Gruppen: 1. die mythische Vorstellung von einer paradiesischen Urzeit, 2. die theokratisch-religiöse Projektion eines goldenen Zeitalters in die Zukunft, 3. den heroisch-imperialistischen Begriff einer irdischen Weltherrschaft, 4. den humanistisch-philosophischen Entwurf einer Allmenschheit, 5. pragmatisch föderativ-volkswirtschaftliche Forderungen, 6. die anarchistisch-kommunistische Polemik gegen das Privateigentum. Aus vielen kleineren Studien dieser ersten Nummer schlägt uns das wiedererwachte Interesse an einem ausgeprägt nationalen Fühlen entgegen, insbesondere ein Interesse am Leben Kleists und der Dichtung Georges: angereichert sind die Artikel mit Zitaten aus Hans Grimms Roman *Volk ohne Raum* und aus den Reden Goebbels.

Der Erzfeind (*Lidové noviny* 42, 1943, Nr. 363, 22. 7., S. 1–2)

Die deutsche Sprache, so farbenreich in den Abstufungen der Angriffslust, hat eine nicht minder differenzierte Palette an Schattierungen für Verteidigungsmanöver und die hämische Charakteristik von Gegnern. Wie viele Modulationsmöglichkeiten bieten Ausdrücke wie welsch, Franzos, Französling, Polack und Böhm, ein Brit und so weiter! Und dann gibt es auch noch Kollektivbezeichnungen und absichtliche Übertreibungen. Allein schon das Wort Feind ist mehr als der tschechische Nicht-Freund [ne-přítel], denn in der deutschen Wurzel schwingt – das belegt die Verwandtschaft mit dem englischen fiend – gewissermaßen die Erinnerung an den Hauptfeind der Menschheit mit, den Satan. Dem einfachen Substantiv gesellen sich andere zu, verbinden sich mit ihm zum Todfeind, zum Erbfeind, und auch zum Erzfeind, wobei die Literaturhistoriker schon wiederholt der Frage nachspürten, wie sich das, worauf sich der feindliche Ehrentitel bezog, im Laufe der Jahrhunderte immer wieder verschob. In den Zeiten, als Guelfen und Ghibellinen miteinander rangen, war der Erzfeind Deutschlands ein Welscher, genauer gesagt: der Papst. In einer späteren Konstellation fiel dieser Titel dem Türken zu. Am hartnäckigsten und häufigsten aber werden die Franzosen mit ihm bedacht. Manchmal ist nicht ganz klar, wen dieser oder jener Dichter oder Publizist im Sinn hat, Hebbel spricht kurz vor seinen einschlägig bekannten Versen über die slavischen „Karyatiden“ vom „Erzfeind“, und man kann im Zweifel sein (ich zitiere nach dem Gedächtnis), ob er damit auf Italien zielt oder das russische Zarentum. Die Slaven fallen mehr und mehr in Ungnade, und während des Weltkriegs traf Albion – Gott strafe England! – unversöhnlicher Hass. Aber auch der Nationalsozialismus sorgte für eine Neuerung: „der Todfeind unseres Volkes“, das ist der Todfeind im Lande, will heißen der Marxist, „der Todfeind unseres Volkstums und jeder arischen Menschheit“, das ist das Judentum, auch „der böse Feind der Menschheit“ genannt – nicht also nur ein neuer Türke und ein Schädling Deutschlands, nein, der Menschheit überhaupt!

Hitler folgt in seinen programmatischen Ausführungen zwar auch dem traditionellen Brauch, wonach der „Hauptfeind des deutschen Volkes“ der Franzose ist – kein Wunder: lautet doch einer seiner Leitsätze, dass Frankreich den Krieg gewollt hat und auch heute noch darauf aus ist, dass Deutschland in eine Vielzahl kleiner Staaten zerschlagen würde und zerschlagen bliebe – , aber einerseits setzt er die französische Politik mit den Exzessen des Weltjudentums gleich, und schon allein deshalb führt er in der Betitelung der beiden Mächte denselben Präventivangriff, andererseits unterstellt er den Juden Absichten von solch

teuflischer Destruktivität, dass das, was frühere Erzfeinde verbochen haben, im Vergleich dazu schlichtweg harmlos wirkt. Welche praktischen Schlüsse der Führer der deutschen Bewegung aus diesen seinen Überzeugungen zog, darüber hat er 1933 allzu handfest Zeugnis abgelegt. Bekannt – jedoch nicht völlig klar – sind die Ursprünge von Hitlers Antisemitismus: Sicher spiegelt sich in ihm in Vielem der pseudowissenschaftliche Positivismus des 19. Jahrhunderts, vor allem die popularisierten und ins Extreme getriebenen Ansichten aus den verrufenen *Grundlagen*³⁵ des Angloamerikaners Houston Stewart Chamberlain, Schwiegersohn und Propagator Richard Wagners; sicher haben die wegweisenden Wirkungen der Wiener politischen Schule seinen Rassenhass begünstigt, insbesondere der Einfluss des Wiener Bürgermeisters [Dr. Karl] Lueger, in dem er einen der genialsten österreichischen Staatsmänner sieht (von [Hermann] Bielowlawek spricht er nicht), sicher unterscheiden sich allein schon dadurch Theorie und Praxis des Nationalsozialismus, die sich lautstark zur Brutalität ihrer Methoden bekennen, in manchem von den rein preußischen Erscheinungsformen des Antisemitismus, wie sie seit den Zeiten der Romantiker Arnim und Brentano in der Literatur zu finden sind. Hitlers konsequente Einstellung zeigt sich allein schon darin, dass er mit dem Boykott im vergangenen Jahr lediglich in die Tat umsetzte, was ihm zufolge gleich nach Kriegsende hätte geschehen sollen, zumindest aber nach der französischen Besetzung des Ruhrgebiets – und doch ist diese Geradlinigkeit im Denken, die sich in den wüstesten Beschimpfungen der „Erzfeinde“ austobt, in einer Hinsicht rätselhaft: Hitler – und das hat man bisher vielleicht nicht genügend betont – ist kein geborener, keiner triebhafter Antisemit, er ist Antisemit aus Gründen des Verstandes.

Jeder kennt die Worte unseres Präsidenten, auch er habe etwas von einem gefühlsmäßig angeborenen Antisemitismus in sich gehabt und erst die Vernunft, kritisches Nachdenken und der Wille hätten ihn davon befreien können und ihm ein Handeln ermöglicht, das unzweifelhaft philosemitische Züge aufweist. Hitlers Entwicklung nahm – auch hierin – den genau umgekehrten Verlauf. Bereits in Wien geriet er in unversöhnliche Opposition zu den Sozialdemokraten. Doch weder zuhause in Oberösterreich, noch in seiner ersten Wiener Zeit war er Antisemit. Das wurde er erst, als er sich des Zusammenhangs zwischen dem österreichischen Judentum und den Juden im Osten, den Kaftanjuden, bewusst wurde; erst, als er die Verbindungen des Judentums zum Marxismus und zum liberalen Journalismus durchschaute. Mehrfach betont er, dass er sich den Hass gegen die Juden erst aneignen, sich dazu erst durchkämpfen musste: „erst nach monatelangem Ringen zwischen Verstand und Gefühl begann der Sieg sich auf die Seite des Verstandes zu schlagen“ – wobei Gefühl hier Gleichgültigkeit oder auch Sympathie gegenüber den Juden meint, Verstand aber den Antisemitismus, und dieser nahm bekanntlich im Laufe der Zeit immer extremere Formen an. Ein Rätsel aber wird uns weiterhin umtreiben, nämlich was der Auslöser dafür war, dass die anfängliche Indifferenz umschlagen konnte in eine so unversöhnliche und schicksalhafte Feindschaft gegenüber dem „Erzmörder der Menschheit“ – eine Bezeichnung, die seit einigen Monaten ein wenig abgenutzt klingt.

Weitaus aktueller sind inzwischen verschiedene Kategorien innerer Unruhestifter und Verräter – und wer weiß, wem von uns man in nächster Zukunft das Prädikat „Erzfeind des deutschen Reiches“ anheften wird, ob nicht vielleicht sogar jenen, die es am lautesten im Munde führen.

Übersetzung: Kristina Kallert

³⁵ Chamberlain, Houston Stewart: *Grundlagen des 19. Jahrhunderts*, München, 1899.

Recenzované knihy / Rezensierte Bücher

Aubrecht, Radek / Schwarz, Wolfgang (Hg.): *Das deutschsprachige Prag*. München: Adalbert Stifter Verein, 2016, 76 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 8. 11. 2017)

Bobková-Valentová, Kateřina / Bočková, Alena / Jacková, Magdaléna / Bažil, Martin / Pauerová, Eva / Zdichynec, Jan / Žalud, Zdeněk (eds.): *Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách*. Praha: Academia (Theatrum neolatinum, sv. 1), 2015, 645 s. (E*forum^{cz} 6. 9. 2017)

Buxbaum, Elisabeth: *Des Kaisers Literaten. Kriegspropaganda zwischen 1914 und 1918*. Hrsg. von der Armin Berg Gesellschaft. Wien: Edition Steinbauer 2014, 320 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 26. 4. 2017)

Corino, Karl: *Begegnung dreier Berggipfel. Alfred, Alois und Robert Musil*. Klagenfurt: Kitab Verlag, 2015, 72 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 25. 10. 2017)

Habánová, Anna (Hg.): *Německočeská výstava Liberec 1906 / Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*. Liberec: Oblastní galerie Liberec, 2016, 271 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 15. 3. 2017)

Hájková, Dagmar / Horák, Pavel (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band I, 1896–1919*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2014, 444 s.; Hajdinová, Eva / Konrád, Ota / Malínská, Jana (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band II/1, 1919–1928*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2015, 363 s.; Hajdinová, Eva / Konrád, Ota / Malínská, Jana (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band II/2, 1919–1928*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2016, 565 s.; Kessler, Vojtěch / Pehr, Michal / Vašek, Richard (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band III/1, 1936–1937*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2015, 405 s.; Kessler, Vojtěch / Michal, Pehr / Vašek, Richard (Hg.): *Edvard Beneš, die Deutschen und Deutschland: Dokumentenedition. Band III/2, 1937–1938*. Prag: Masaryk-Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, v. v. i., 2015, 347 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 20. 9. 2017)

Havlík, Jiří M. / Koupil, Ondřej (eds.): *Svatováclavská bible. Nedělní a sváteční čtení*. Praha: Karolinum, 2017, 311 s. (E*forum^{cz} 13. 12. 2017)

Hon, Jan: *Übersetzung und Poetik. Der deutsche Prosaroman im Spiegel tschechischer Übersetzungen der Frühen Neuzeit*. Heidelberg: Winter (= Studien zur historischen Poetik, 21), 2016, 275 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 19. 7. 2017)

Hrdina, Martin: *Mezi ideálem a nahou pravdou. Realismus v českých diskusích o literatuře 1858–1891*. Praha: Academia, 2015, 527 s. (E*forum^{cz} 7. 3. 2017)

Jacková, Magdaléna (ed.): *Nejmírnější Pallas. Hry určené gramatikálním třídám jezuitských gymnázií*. Praha: Academia (Theatrum neolatinum, sv. 2), 2016, 480 s. (E*forum^{cz} 6. 9. 2017)

Jesenská, Milena: *Křižovatky (Výbor z díla)*, ed. Marie Jirásková. Praha: Torst, 2016, 879 s. (E*forum^{cz} 31. 5. 2017)

John, Jaromír: *Večery na slavníku. Sólové výstupy, zpovědi, banality a sentimentality*. Praha / Brno: Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu / Host (Česká knižnice, sv. 90), 2017, 2015, 497 s. (E*forum^{cz} 29. 11. 2017)

Jonáková, Ivana: *Malíř a kreslíř Hugo Boettinger (1880–1934): kronikář nových časů*. Plzeň / Brno: Západočeská galerie / Barrister & Principal, 2016, 163 s. (E*forum^{cz} 17. 5. 2017)

Kaben, Gisela: *Mácha-Rezeption. Die Jubiläumsfeier 1936 in Leitmeritz und ihr Umfeld*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2016, 210 s. (E*forum^{cz} 18. 10. 2017)

Kasten, Tilman: *Historismuskritik versus Heilsgeschichte. Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych*. (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, Bd. 11, hg. von Steffen Höhne, Alice Stašková und Václav Petrbok) Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2016. 492 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 28. 6. 2017)

Konrád, Ota / Rüpper, René (Hg.): *Edvard Beneš. Vorbild und Feindbild: politische, mediale und historiographische Deutungen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2013, 306 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 20. 9. 2017)

Maroszová, Jana (ed.): *Vera mundi lumina. Výbor dominikánských barokních kázání*. Praha: Univerzita Karlova / Karolinum, 2016, 354 s. (E*forum^{cz} 9. 8. 2017)

Martus, Steffen: *Aufklärung, das deutsche 18. Jahrhundert – ein Epochenbild*. Berlin: Rowohlt, 2015, 1033 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 1. 2. 2017)

Merhautová, Lucie: *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016, 480 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 5. 4. 2017)

Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou. Přel. Jana Nechutová a Jana Fuksová. Brno: Masarykova univerzita, 2015, 122 s. (E*forum^{cz} 8. 2. 2017)

Mohn, Volker: *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen*. Essen: Klartext (= Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, 45), 2014, 512 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 12. 4. 2017)

Petrbok, Václav (Hg.): *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky*. Praha: Academia, 2016 (Prameny k dějinám českého literárního dějepisectví, Bd. 6), 548 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 24. 5. 2017)

Piorecká, Kateřina: *Psaní na dotek. Materialita textu a proces psaní v české literární kultuře 1885–1989*. Praha: Academia, 2016, 351 s. (E*forum^{cz} 14. 6. 2017)

Puschak, Christiana / Krämer, Jürgen: *„Ein Herzstück blieb in Prag zurück. In Amerika leb ich auf Reisen“ – Ein Lebensbild. Die Dichterin Gertrude Urzidil (1898–1977) zwischen Prag und New York*. Wien: Praesens Verlag, 2016, 198 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 2. 8. 2017)

Sammons, Jeffrey L.: *Alfred Meißner*. Hannover: Wehrhahn, 2014, 128 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 29. 3. 2017)

Sawicki, Nicholas (ed.): *Friedrich Feigl*. Řevnice: Arbor vitae a Galerie výtvarného umění v Chebu, ve spolupráci s Alšovou jihočeskou galerií v Hluboké nad Vltavou, 2016, 335 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 6. 12. 2017)

Schaunig, Regina: *Der Dichter im Dienst des Generals. Robert Musils Propagandaschriften im Ersten Weltkrieg*. Klagenfurt: Kitab Verlag, 2014, 367 s. ([E*forum.cz](#) / [E*forum.de](#) 25. 10. 2017)

Scheffler, Sandy: *Operation Literatur. Zur Interdependenz von literarischem Diskurs und Schmerzdiskurs im ‚Prager Kreis‘ im Kontext der Moderne*. Heidelberg: Winter, 2016, 440 s. ([E*forum.cz](#) / [E*forum.de](#) 22. 11. 2017)

Schenk, Klaus / Hultsch, Anne / Stašková, Alice (Hg.): *Experimentelle Poesie in Mitteleuropa. Texte – Kontexte – Material – Raum*. Göttingen: V&R, 2016, 352 s. ([E*forum.cz](#) / [E*forum.de](#) 15. 2. 2017)

Schieb, Roswitha / Petrbock, Václav: *Literarischer Reiseführer Böhmisches Bäderdreieck. Karlsbad, Marienbad, Franzensbad*. In Zusammenarbeit mit Václav Petrbock und Tanja Krombach. Potsdam: Potsdamer Bibliothek östliches Europa / Kulturreisen, 2016, 361 s. ([E*forum.cz](#) / [E*forum.de](#) 4. 10. 2017)

Sekyra, Marek / Simm, Otokar: *Ještědské květy. Antologie libereckých německy píšících autorů (19. století a 1. polovina 20. století) / Jeschkenblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Reichenberg (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2008, 216 s.; Sekyra, Marek / Otokar Simm: *Jizerské květy. Antologie německy píšících autorů z Jablonecka a Semilska (19. století a 1. polovina 20. století) / Iserblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus der Umgebung von Gablonz an der Neiße (Jablonec nad Nisou) und Semil (Semily) (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2011, 192 s.; Sekyra Marek / Otokar Simm: *Frýdlantské květy. Antologie německy píšících autorů z Frýdlantska a Liberecka (19. století a 1. polovina 20. století) / Friedländer Blumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Friedland, Reichenberg und Umgebung (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2013, 224 s.; Sekyra, Marek / Otokar Simm / Tomáš Cidlina: *Ploučnické květy. Antologie německy píšících autorů z Českolipska (19. století a 1. polovina 20. století) / Polzenblumen. Anthologie deutschsprachiger Autoren aus Böhmisches Leipa und Umgebung (19. Jahrhundert und 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts)*. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2015, 188 s. ([E*forum.cz](#) / [E*forum.de](#) 18. 1. 2017)

Steiger-Schumann, Ingrid: *Jüdisch-christliche Liebesbeziehungen im Werk Leopold Komperts. Zu einem Zentralmotiv des böhmisch-jüdischen Schriftstellers (1822–1886)*. Berlin, Boston: de Gruyter / Oldenburg, 2015, 362 s. ([E*forum.cz](#) / [E*forum.de](#) 11. 10. 2017)

Thirouin, Marie-Odile (ed.): *„Ze srdce váš...“ André Spire a Otokar Fischer 1922–1938*. Praha: Památník národního písemnictví (ed. Depozitář, Dokumenty), 2016, 410 s. ([E*forum.cz](#) 25. 1. 2017)

Wolf, Michaela: *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Böhlau, 2012, 439 s. ([E*forum.cz](#) / [E*forum.de](#) 16. 8. 2017)

Redakce, autoři a překladatelé / Redaktion, AutorInnen und ÜbersetzerInnen

Redakce / Redaktion

Václav Maidl, Lucie Merhautová, Václav Petrbok, Michal Topor, Manfred Weinberg, Štěpán Zbytovský

Autoři rubriky Píší

Lucie Antošíková, zakončila studium bohemistiky na Ostravské univerzitě obhajobou disertační práce o poezii Antonína Brouska, v roce 2017 jí v nakladatelství Host vyšla monografie *Z toho, co bylo / zůstává to, co bude*, věnovaná dílu tohoto autora. V současnosti působí v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v rámci kolektivního úkolu Oddělení 20. století a literatury současné zpracovává německou literaturu na území protektorátu. Vede ústavní Tým pro studium traumatu a paměti v literatuře.

E*forum 12. 4. 2017

Michal Bauer, literární historik, editor, univerzitní profesor. Od roku 1991 působí na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, nyní jako ředitel Ústavu bohemistiky Filozofické fakulty JU. Zaměřuje se na českou literaturu 20. století, zejména na problematiku vztahu totalitního režimu a umění. Je autorem několika monografií, které se tímto tématem zabývají (*Ideologie a paměť*, 2003, *Tíseň tmy*, 2005, *Souvislosti labyrintu*, 2009), s Jiřím Kolářem připravil svazek *Z každého z nás postupem let něco zmizí* (2003), je členem kolektivu autorů *Dějiny nové moderny* (zatím 3 díly, 2010, 2014, 2017), editoval několik publikací (texty Zdeňka Lorence, memoáry *Jan Čep ve vzpomínkách své rodiny*, 2007; edice literární a výtvarné tvorby členů Skupiny Ra *Automatická madona*, 2012, ad.).

E*forum 15. 11. 2017

Petr Brod, titul M. A. získal v roce 1977 na Univerzitě Ludvíka Maximiliána v Mnichově (politologie, dějiny východní a jihovýchodní Evropy, žurnalistika). V letech 1980 až 1987 pracoval v Londýně v různých odděleních rozhlasu a televize BBC. Poté až do roku 1993 působil v rozhlasové stanici Svobodná Evropa a v letech 1990 až 1992 jako první stálý zpravodaj a vedoucí redakce SE v Praze. V letech 1993 až 1996 byl redaktorem deníku *Süddeutsche Zeitung* v Mnichově, od roku 1998 jeho pražským zpravodajem. V letech 2000 až 2006 vedl Brod pražskou redakci BBC. V posledních letech je publicistou na volné noze a mj. moderoval *Historický magazín* stanice ČT24. Pravidelně také vede debaty o současných a historických tématech v Oddělení pro vzdělání a kulturu Židovského muzea v Praze. Je členem správních rad Česko-německého fondu budoucnosti a Nadace Židovské obce v Praze.

E*forum 8. 11. 2017

Martin Dekarli, historik filosofie a teologie. Od roku 2015 spolupracovník Institutu pro středověké dějiny, ÖAW ve Vídni a od 2017 působí jako vědecký pracovník FF UHK. Zabývá se středověkou filosofií a teologií, tradicí nominalismu a realismu ve střední Evropě v období pozdního středověku (na univerzitách v Praze, ve Vídni), dále dědictvím české reformace (dílem Jana Husa a českých realistů). Od roku 2015 spolueditor řady *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Ve spolupráci s Ivanem J. Müllerem editor děl Jana Wyclifa (*Tractatus de ideis, Super Physiscorum, De veritatibus*).

E*forum 8. 2. 2017

Robert Dittmann, diachronní bohemista. V letech 2006–2013 působil na katedře bohemistiky FF UP v Olomouci, od roku 2009 pracuje v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK, od roku 2016 též ve Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i. Je autorem monografií *Místní jména v českých překladech Starého zákona* (2009), *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici* (2012) a spoluautorem publikací *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země* (2015) a *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century* (2016). Zabývá se vývojem českého jazyka, biblickým překladem a onomastikou.

E*forum 13. 12 2017

Lena Dorn, slavistka, historička a překladatelka, spolupracuje s oddělením Česko-německých studií při Bohemicu v Řezně. Na Humboldtově univerzitě v Berlíně píše svoji doktorskou práci o literárních překladech v 19. století. Překládala eseje (např. Karla Pioreckého), poezii (např. Olgu Stehlíkovou) a prózu (např. Vratislava Maňáka). V roce 2015 se účastnila projektu *život / umění: Tschechische Avantgarde und Kritische Theorie*. 2017 byla moderátorkou pořadu *Seltsame Freunde. Tage der tschechischen Poesie* v berlínském literárním domě Haus für Poesie. Těžištěm jejího vědeckého zájmu jsou teorie překladu a dějiny národních identit v Evropě. Publikuje nepravidelně v kulturních periodících a angažuje se na displej.eu a czechlit.cz.

E*forum 16. 8. 2017

Jana Dušek Pražáková, je studentkou druhého ročníku doktorského studijního programu Germánské literatury na Ústavu germánských studií FF UK. Zabývá se tématy migrace a adolescence v díle současných německy píšících švýcarských autorek, jejichž mateřským jazykem není němčina (Katja Fusek, Irena Brežná, Ilma Rakusa). Pravidelně připravuje recenze a rozhovory pro literární časopis *iLiteratura.cz*. Od roku 2016 spolupracuje jako překladatelka s hudební agenturou ArcoDiva na projektu *Češi ve Vídni*, který má za cíl zmapovat tvorbu hudebních skladatelů českého původu působících ve Vídni v 2. polovině 18. století a vybraná díla provozovat a nahrávat; dosud přeložila z němčiny do češtiny *Kantátu ke korunovaci Leopolda II.* (hudba: L. Koželuh, text: A. G. Meißner) a libreto komické opery *Dobrá rada drahá* (hudba: J. Bárta, text: J. G. Stephanie ml.). V současnosti připravuje překlad kantáty *Joseph, der Menschheit Segen* Leopolda Koželuha.

E*forum 4. 10. 2017

Ingeborg Fialová-Fürstová, literární historička a vysokoškolská učitelka. V letech 1987–1992 byla odbornou asistentkou na Univerzitě v Saarbrückenu (Arbeitsstelle für Robert-Musil-Forschung). Po návratu do Olomouce se habilitovala prací o německém expresionismu, v roce 2003 byla jmenována profesorkou pro dějiny německé literatury. Byla dlouholetou vedoucí Katedry germanistiky FF UP v Olomouci, spolu s kolegy z katedry založila v roce 1997 Centrum pro výzkum německé moravské literatury, je spoluvydavatelkou edičních řad *Beiträge zur deutschmährischen Literatur* a *Poetica moraviae* ve vydavatelství Univerzity Palackého. V roce 2004 spoluzaložila Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových. Bádá a publikuje k expresionismu, pražské německé literatuře, německé židovské literatuře, literatuře z moravského regionu a problematice regionálního výzkumu.

E*forum 2. 8. 2017

Ladislav Futtera, středoškolský pedagog, absolvent magisterského studia bohemistiky a historie na FF UK, tamtéž dokončuje studium germanistiky.

E*forum 18. 1. 2017

Murray G. Hall, studoval germanistiku, romanistiku a anglistiku na Queen's University, Freiburské univerzitě a na Vídeňské univerzitě. Habilitoval se 1987 a roku 2000 se stal univerzitním profesorem na Ústavu germanistiky na Vídeňské univerzitě. Do roku 2009 působil jako redaktor v Rakouském rozhlase. Je spoluzakladatelem a současným předsedou rakouské společnosti Gesellschaft für Buchforschung a spoluvydavatelem ediční řady *Buchforschung*. Ve své vědecké a pedagogické činnosti se věnuje těmto tématům: Robert

Musil, meziválečná literatura, pražská německá literatura, pozůstalosti spisovatelů, dějiny knihoven a knihovnictví, původ uměleckých děl. Je korespondujícím členem historické komise burzovního spolku Börsenverein des deutschen Buchhandels a „Patron of Honour“ mezinárodního spolku antikvářů ILAB. Mezi jeho nejvýznamější publikace patří *Der Fall Bettauer* (1978), *Österreichische Verlagsgeschichte 1918–1938* (1985), *Handbuch der Nachlässe und Sammlungen österreichischer Autoren* (1992, 1995), *Der Paul Zsolnay Verlag* (1994), „... allerlei für die Nationalbibliothek zu ergattern...“ *Eine österreichische Institution in der NS-Zeit* (2006) atd.; internetově: *Geschichte der deutschsprachigen Verlage in den Böhmischem Ländern 1919–1945* (www.boehmischemverlagsgeschichte.at).
E*forum 26. 4. 2017

Libuše Heczková, literární historička, editorka a překladatelka. Od roku 1998 působí v Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK, je redaktorkou časopisu *Slovo a smysl*. Napsala monografii *Píšíci Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky* (2009), podílela se jako spoluautorka na knihách *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (2009), *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století* (2010), *Heslář české avantgardy* (2011), *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století* (2012), *Dějiny nové moderny 2. Lomy vertikál. Česká literatura v letech 1924–1934* (2014) ad. Je spolueditorkou publikace *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (2006) a dále textů Al. Dratvové, J. Karáska ze Lvovic, B. Vikové-Kunětické aj. Pro IPSL připravila *Čtení o Elišce Krásnohorské* (2015).
E*forum 5. 4., 7. 6. 2017

Steffen Höhne, vystudoval germanistiku, historii a politologii na Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf, kde následně do roku 1992 působil jako odborný asistent pro obor germanistika. V letech 1992–1996 byl lektorem na Karlově univerzitě v Praze, pak asistentem na Friedrich-Schiller-Universität Jena. Habilitoval se prací o česko-německých vztazích v období restaurace (1815–1848). Od letního semestru 2000 je profesorem pro dějiny kultury a managementu a pro obor kulturní studia středně-východní Evropy (dějiny rodu Habsburků) na Hochschule für Musik Franz Liszt Weimar a Friedrich-Schiller-Universität Jena. Je členem představenstva Collegia Carolina (Mnichov) a Herder Forschungsrat (Marburg); hlavním editorem časopisů *Brücken* a *Zeitschrift für Kulturmanagement*, dále redakčním členem *Bohemia*, *Austriaca* a *Etudes Germaniques*. Jako vydavatel se podílí na edicích *Weimarer Studien zu Kulturpolitik und Kulturökonomie* a *Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert*.
E*forum 22. 11. 2017

Jan Hon, studoval germanistiku a slavistiku (bohemistiku) na Karlově univerzitě v Praze, dále na univerzitách v Erlangen a v Mnichově. V roce 2014 obhájil na LMU v Mnichově dizertační práci s názvem „*Was dann die Leser betrifft...*“ *Tschechische Lesarten deutscher Prosaromane im 16. Jahrhundert*. Od roku 2013 je odborným asistentem v Ústavu pro německou filologii (obor: germanistická medievistika) při Ludwig-Maximilians-Universität München. Ve své vědecké práci se věnuje teorii a praxi překladu, naratologii, literárním kontaktům ve středověku a raném novověku ve střední Evropě, knihtisku, náboženské komunikaci v období předmoderny. V současné době pracuje na projektu *Narrative Textmedien des Heils*, který zkoumá estetické, narativní a mediální strategie textů typu legend, biblických eposů nebo některých mystických spisů. 2016 vyšla jeho monografie *Übersetzung und Poetik. Der deutsche Prosaroman im Spiegel tschechischer Übersetzungen der Frühen Neuzeit*.
E*forum 3. 5. 2017

Martin Hořák, vystudoval historii a dějiny umění na FF UK v Praze. Pracoval jako překladatel a redaktor odborné historické literatury. V současné době již řadu let působí v sekretariátu Česko-německého fondu budoucnosti, kde se věnuje kulturním projektům. Odborně se specializuje na barokní mecenát ve vztahu k českému vrcholně a pozdně

baroknímu sochařství a připravuje dizertační práci na toto téma.

E*forum 15. 3. 2017

Kathrin Janka, vystudovala slavistiku (ruskou i českou literaturu), dějiny východní Evropy, germanistiku a komparatistiku na univerzitách Freie Universität Berlin, FF UK/Praha a Universität Potsdam (Herta Schmid). V letech 2002 až 2007 pracovala pro nadaci Připomínka, odpovědnost a budoucnost v Berlíně, tam mj. sestavila knihu s pamětí o nuceném nasazení (*Geraubte Leben. Zwangsarbeiter berichten*, 2009). Přes seminář pro mladé překladatelé pod vedením Evy Profousové se dostala 2006 k literárnímu překladu (žákyně Kristiny Kallertové). 2009 byla lektorkou pro českou literaturu 19. století na Humboldtově univerzitě v Berlíně, 2010/11 vědecká spolupracovnice univerzity v Kostnici (projekt *Prag als Knotenpunkt europäischer Modernen*). Žije a pracuje jako překladatelka, lektorka a zprostředkovatelka literatury v Berlíně a Lüdersdorfu. Překládá krásnou a vědeckou literaturu, filmy a výpovědi pamětníků (převážně) z češtiny. Aktivně se podílí na aktivitách spolku Junge Weltlesebühne Berlin a podpoře migrantů, učí češtinu a kreativní psaní.

E*forum 28. 6. 2017

Eva Jelínková, bohemistka a germanistka. V letech 2010–2017 byla ředitelkou Institutu pro studium literatury. Vydala knihu *Echa expresionismu. Recepce německého literárního hnutí v české avantgardě* (2010). Jako nakladatelská redaktorka spolupracovala především s nakladatelstvím Triáda, kde se podílela na vydávání knih zaměřených na literární dějiny, kritiku a literární teorii (např. J. Serke, P. Blažíček, J. Lopatka, M. Žilina, T. Eagleton, E. Staiger). Edičně připravila dva svazky esejů Ingeborg Bachmannové (*Místo pro náhody*, 2009 a 2010) a vzájemnou korespondenci Bachmannové a Paula Celana *Čas srdce* (2013).

E*forum 7. 6. 2017

Tilman Kasten, literární a kulturní vědec. Vystudoval germanistiku, slavistiku a evropskou etnologii na Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br. Od roku 2013 je vědeckým pracovníkem v Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa (Freiburg), jednatelem organizace Kommission für deutsche und osteuropäische Volkskunde a spoluvydavatelem ročenky komise. Publikoval mj. sborník o dějinách stereotypů Slovenska („*Jánošík & Co*“). *Die Slowakei in Selbst- und Fremdwahrnehmung*, 2015), jeho komparatistická disertace *Historismuskritik versus Heilsgeschichte: Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych* vyšla v roce 2016 a v následujícím roce získala Cenu Otokara Fischera.

E*forum 12. 7. 2017

Olga Kovaříková, vystudovala komparatistiku a norštinu na FF UK, kde v současnosti pokračuje v doktorských studiích na ÚČLK. Specializuje se na umělecký okruh almanachu *Der Blaue Reiter*, soustředí se na intermediální vztahy v evropské moderně a avantgardě a zabývá se rovněž současným uměním. Mimo univerzitní prostředí působí jako umělecká konzultantka, kurátorka, produkční a překladatelka.

E*forum 6. 12. 2017

Luboš Merhaut, literární historik a editor, spolupracovník IPSL, stálý autor a redaktor *E*fora*. Působí v Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK, je členem redakce časopisu *Slovo a smysl*. V Ústavu pro českou literaturu AV ČR se autorsky a redakčně podílel na *Lexikonu české literatury*. Knižně vydal monografii *Cesty stylizace* (1994) a studii *Knihy Josefa Čapka o umění* (2013), je spoluautorem publikace *V barvách chorobných. Idea dekadence a umění v českých zemích 1880–1914* (2006) ad. Je spolupořadatelem souborů *Moderní revue 1894–1925* (1995), „*Na téma umění a život*“. *F. X. Šalda 1867–1937–2007* (2007) aj. Edičně se mj. podílel na *Spisech Josefa Čapka a Arthura Breiského*, v IPSL spolupracuje na přípravě chybějících svazků *Souboru díla F. X. Šaldy* a připravil zde antologii *Čtení o Jaroslavu Haškovi* (2014).

E*forum 31. 5. 2017

Lucie Merhautová, literární historička a editorka. Zaměřuje se na českou moderní literaturu a způsoby jejího prostředkování do německojazyčných prostředí a na téma T. G. Masaryk a literatura. Od roku 2006 působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Je autorkou monografie *Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská moderna na konci 19. století* (2011). Spolupodílela se na vzniku publikací o vídeňském týdeníku *Die Zeit* v kontextu vídeňské, české a středoevropské moderny *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) als Mittler zwischen der Tschechischen und Wiener Moderne* (2011) a *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) und die zentraleuropäische Moderne* (2013). V roce 2016 vydala práci *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)*.

E*forum 23. 8. 2017

Nikola Mizerová, vystudovala germanistiku na Univerzitě Palackého v Olomouci, promovala na téma žánru grotesky v německé literatuře z českých zemí. Od roku 2006 se členkou Katedry německého jazyka na Technické univerzitě v Liberci. Je překladatelkou. (např. Hugo Ball, H. M. Enzensberger, Stanislav Struhar).

E*forum 15. 2. 2017

Martina Niedhammerová, od roku 2011 je vědeckou spolupracovnicí Collegia Carolina, Výzkumného ústavu pro dějiny Česka a Slovenska v Mnichově. Její dizertace *„Nur eine Geld-Emancipation“? Loyalitäten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800–1867*, která vyšla 2013 knižně, byla mj. oceněna Cenou Maxe Webera Bavorské akademie věd a 2017 byla publikována v Česku. Je docentkou na mnichovské univerzitě Ludwig-Maximilians-Universität pro oblast židovských dějin a dějin náboženství a nacionalismu východní Evropa se zaměřením na 19. století.

E*forum 11. 10. 2017

Václav Petrbock, literární historik a lexikograf. Od roku 1997 pracuje v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od 2005 rovněž externě vyučuje na FF UK. 2010–2011 byl stipendistou Nadace Alexandera von Humboldta v Tübingenu, od 2015 působí rovněž jako vědecký pracovník pražského Centra Kurta Krolopa pro německou literaturu v Čechách. Je autorem monografie *Stýkání nebo potýkání? Několik kapitol k dějinám česko-německo-rakouských literárních vztahů v českých zemích mezi Bílou horou a napoleonskými válkami* (2012). Zabývá se dějinami české a německojazyčné literatury 18. a 19. století, literární vícejazyčností a literární historiografií. Edičně připravil např. díla J. W. Goetha (v českém překladu), A. V. Krause, J. Mühlbergera (v českém překladu), A. Sticha. Od 2015 je členem redakce „Echos“ IPSL.

E*forum 12. 7. 2017

Jan Pišna, bohemista, knihovník a literární vědec. Vystudoval bohemistiku a slovakistiku a od roku 2013 je doktorandem na FF MU. Od roku 2009 je zaměstnán jako knihovník ve Strahovské knihovně v Praze. Badatelsky se zaměřuje na starší českou literaturu raného novověku, výzkum dějin čtení a čtenářství, humanistickou literaturu, knižní kulturu raného novověku a česko-slovenské literární kontakty v raném novověku.

E*forum 6. 9. 2017

Marek Příbil, literární historik. V letech 2006–2009 byl zaměstnán jako doktorand v oddělení dějin literatury ÚČL AV ČR.

E*forum 18. 10. 2017

Jakub Raška, historik. V letech 2010–2016 vystudoval historii (s magisterskou specializací na moderní sociální dějiny) na FF UK a v současné době je doktorandem na Ústavu pro hospodářské a sociální dějiny FF UK. Ve své badatelské práci se zaměřuje na sociální a kulturní dějiny 19. století se zaměřením na dějiny práce a narativy modernity.

E*forum 29. 3. 2017

Jürgen Serke, literární publicista a sběratel. Působil v letech 1961–1969 ve zpravodajské agentuře UPI ve Frankfurtu nad Mohanem. V letech 1970–1983 byl autorem magazínu *Stern*, následně curyšského týdeníku *Weltwoche* a německého deníku *Die Welt*. Jeho publicistická práce se soustředí především na spisovatele ohrožené nacistickým či komunistickým režimem a sleduje, jakým způsobem se literáti proti oběma totalitarismům 20. století pokoušeli bránit. Je autorem knihy *Die verbrannten Dichter* (1977), *Die verbannten Dichter* (1982), *Böhmische Dörfer. Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft* (1987). Následně inicioval ediční řadu německy píšících autorů z Čech a Moravy (*Bücher der Böhmischen Dörfer*, 1987–1990), v níž sám vydal desítku svazků. Je členem kuratoria Společnosti Else Lasker-Schülerové ve Wuppertalu, přispívá rovněž do jejich almanachů – k Praze se vrátil zvláště ve svazku *Manchmal habe ich Sehnsucht nach Prag* (2005).

E*forum 21. 6. 2017

Jakub Sichálek, literární historik a editor. Věnuje se české středověké literatuře, dějinám bohemistiky a textologické problematice staročeské literatury. V letech 2005–2010 pracoval v Ústavu pro českou literaturu AV ČR (podílel se zde mj. na *Lexikonu české literatury*), od roku 2011 působí v Institut für Mittelalterforschung Rakouské akademie věd ve Vídni. Připravil výbor ze statí a dopisů Jiřího Daňhelky *Textologie a starší česká literatura* (2013).

E*forum 4. 1. 2017

Václav Smyčka, studoval germanistiku a historii se specializací teorie a metodologie historické vědy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V roce 2016 zde dokončil doktorské studium prací o historické imaginaci osvícenství a dále zde pokračuje v doktorském studiu na germanistice. Zabývá se jednak vznikem historismu, dějinami vědy a prózou osvícenství, jednak studiem paměti a reprezentacemi odsunu/vyhnání v soudobých českých a německých kulturách vzpomínání.

E*forum 1. 2., 24. 5. 2017

Kristýna Solomon, germanistka, anglistka. Od 2016 vedoucí katedry germanistiky při FF UP. Profiluje se v oboru germanistická medievistka, vydala knihu o německém Minnesangu *Minne ist ein sô swaerez spil, daz ichs niemer tar beginnen: Eine Untersuchung der weiblichen Stimme im Hohen Sang* (2013) a studii o Tristanovské látce v Českých zemích *Tristan-Romane: Zur spätmittelalterlichen Rezeption von Gottfrieds 'Tristan' in den böhmischen Ländern* (2016).

E*forum 19. 7. 2017

Kateřina Svatoňová, teoretička filmu a médií. Působí na Katedře filmových studií FF UK, kde je od roku 2015 vedoucí. Dlouhodobě se věnuje teorii, historii a filozofii médií, mediálněarcheologickému výzkumu (české) modernity, proměnám (vnímání) prostoru a času ve vizuální kultuře, paralelním dějinám kinematografie a vztahu filmu a jiných médií. Je členkou redakční rady časopisu *Illuminace*, předsedkyní České společnosti pro filmová studia a členkou odborného grémia a správní rady Nadačního fondu Ceny F. X. Šaldy. Je kurátorkou několika výstav z dějin filmu a médií, (spolu)editorkou monotematických periodik a odborných publikací (např. spolu s K. Krtilovou *Medienwissenschaft: Východiska a aktuální pozice německé filozofie a teorie médií*) a autorkou knih *2 ½ D: Prostor (ve) filmu v kontextu literatury a výtvarných umění* (2008), *Odpoutané obrazy: Archeologie českého virtuálního prostoru* (2013) a *Mezi-obrazy: Mediální praktiky kameramana Jaroslava Kučery* (2016), za kterou byla oceněna v roce 2017 Cenou F. X. Šaldy.

E*forum 10. 7. 2017

Marie Škarpová, je literární historička a editorka. V letech 2006–2010 pracovala v oddělení literární historie Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v současné době učí starší českou literaturu na Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK. Je autorkou monografie „*Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými.*“ *Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity v 17. století* (2015), s P. Koskem

a T. Slavickým připravila kritickou edici kancionálu F. Bridela *Jesličky* (2012).
E*forum 9. 8. 2017

Václav Šmidrkal, historik. Zabývá se soudobými dějinami střední Evropy. Působí jako odborný asistent na katedře německých a rakouských studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a jako projektový pracovník na Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky.

E*forum 20. 9. 2017

Michal Topor, literární historik a editor. Od roku 2010 je spolupracovníkem a od roku 2017 ředitelem IPSL, stálým příspěvatelem bohemistických *Ech* a germanobohemistických *Echos*, resp. *E*fora*. V letech 2004–2010 působil v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od roku 2010 je výkonným redaktorem časopisu *Slovo a smysl* (vydávaným na FF UK). Je autorem monografie *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914* (2015), edičně připravil 13. a (společně s Jiřím Brabcem) 14. svazek *Díla Jaroslava Seiferta (Publicistika. 1933–1938, 2011; Publicistika. 1939–1986, 2014)*, dále svazek *Spisů T. G. Masaryka (Z bojů o náboženství. Texty z let 1904–1906, 2014)*. Pro IPSL uspořádal antologii *Čtení o Jaroslavu Vrchlickém* (2013).

E*forum 25. 1., 7. 3., 14. 6., 25. 10., 29. 11. 2017

Josef Vojvodík, bohemista, literární historik a teoretik, překladatel a historik umění. Vyučuje na Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK, s J. Wiendlem a L. Heczkovou založil časopis *Slovo a smysl*. Je mj. autorem knih *Imagines corporis. Tělo v české moderně a avantgardě* (2006), *Pourch, skrytost, ambivalence. Manýrismus, baroko a (česká) avantgarda* (2008) a *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století* (2014) a také spoluautorem *Dějin nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (2010) a *Dějin nové moderny 2. Lomy vertiál. Česká literatura v letech 1924–1934* (2014). Edičně připravil a autorsky se podílel na *Hesláři české avantgardy / A Glossary of Catchwords of the Czech Avant-Garde* (2011, spolu s J. Wiendlem).

E*forum 10. 7. 2017

AutorInnen der Es schreiben-Rubrik

Lucie Antošíková, beendete ihr Bohemistik-Studium an der Universität in Ostrava mit der Verteidigung einer Dissertation über die Lyrik Antonín Brouseks, im Jahre 2017 erschien im Verlag Host die Monografie *Z toho co bylo / zůstává to, co bude*, dem Werk dieses Autors gewidmet. Z. Z. ist sie am Institut für Tschechische Literatur AV ČR tätig; im Rahmen einer gemeinsamen Aufgabe der Abteilung für das 20. Jahrhundert und für die Gegenwartsliteratur arbeitet sie zu deutscher Literatur aus dem ehemaligen Protektoratsgebiet. Sie leitet ein Team zur Erforschung von Traumata und Gedächtnis in der Literatur.

E*forum 12. 4. 2017

Michal Bauer, Literaturhistoriker, Herausgeber, Universitätsprofessor. Seit 1991 ist er an der Südböhmischen Universität in Budweis tätig, z. Z. als Direktor des Instituts für Bohemistik der Philosophischen Fakultät. Sein wissenschaftliches Interesse ist der tschechischen Literatur des 20. Jahrhunderts, insbesondere der Beziehung zwischen totalitären Regimes und Kunst gewidmet. Er ist Autor mehrerer Monografien, die sich mit diesem Thema befassen (*Ideologie a paměť*, 2003, *Tíseň tmy*, 2005, *Souvislosti labyrintu*, 2009); mit Jiří Kolář erarbeitete er den Band *Z každého z nás postupem let něco zmizí* (2003). Er gehört zum Autorenkollektiv von *Dějiny nové moderny* (bislang 3 Teile, 2010, 2014, 2017), gab Texte von Zdeněk Lorenc und die Memoiren *Jan Čep ve vzpomínkách své rodiny* (2007) heraus und edierte u. a. das literarische und künstlerische Werk der Mitglieder der Gruppe Skupina Ra, *Automatická madona* (2012).

E*forum 15. 11. 2017

Petr Brod, nach der Emigration seiner Familie aus Prag (1969) studierte er in München, London und Cambridge, Mass. (USA) Politikwissenschaft, Osteuropäische Geschichte und Journalistik. Später arbeitete er als Redakteur für die BBC in London und für Radio Freies Europa in München, nach 1990 dann in Prag als Korrespondent und Redaktionsleiter für beide Sender. Ferner war er mehrere Jahre lang Redakteur der *Süddeutschen Zeitung* in München und ihr Korrespondent in Prag. Gegenwärtig ist Petr Brod freiberuflich tätig und hat u. a. historische Sendungen im öffentlich-rechtlichen Tschechischen Fernsehen moderiert.

E*forum 8. 11. 2017

Martin Dekarli, Philosophie- und Theologiehistoriker. Seit 2015 arbeitet er mit dem Institut für Mittelalterforschung der ÖAW in Wien zusammen, seit 2017 ist er als wissenschaftlicher Mitarbeiter der Philosophischen Fakultät der Universität in Hradec Králové tätig. Er beschäftigt sich mit mittelalterlicher Philosophie und Theologie, mit der Tradition des Nominalismus und Realismus in Mitteleuropa im Spätmittelalter (an den Universitäten in Prag und in Wien), des weiteren mit dem Erbe der böhmischen Reformation (mit dem Werk von Jan Hus und den böhmischen Realisten). Seit 2015 ist er Mitherausgeber der Reihe *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. In Zusammenarbeit mit Ivan J. Müller gibt er das Werk John Wyclifs (*Tractatus de ideis, Super Physicorum, De veritatibus*) heraus.

E*forum 8. 2. 2017

Robert Dittmann, diachroner Bohemist. Von 2006 bis 2013 wirkte er am Lehrstuhl für Bohemistik der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität in Olmütz/Olomouc, seit 2009 arbeitet er am Institut der tschechischen Sprache und Kommunikationstheorie der Philosophischen Fakultät an der Karlsuniversität in Prag, seit 2016 auch im Institut für Philosophie der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik. Er publizierte die Monografien *Místní jména v českých překladech Starého zákona* (2009), *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici* (2012) und war Mitautor der Publikationen *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české*

země (2015) und *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century* (2016). Er befasst sich mit der Entwicklung des Tschechischen, mit Bibelübersetzungen und Onomastik.

E*forum 13. 12. 2017

Lena Dorn, Slawistin, Historikerin und Übersetzerin, Mitarbeiterin am Bohemicum (Zentrum für tschechische Studien). Schreibt an der Humboldt-Universität zu Berlin eine Doktorarbeit über das literarische Übersetzen im 19. Jahrhundert. Sie übersetzte Essays (z. B. Karel Piorecký), Poesie (z. B. Olga Stehlíková) und Prosa (z. B. Vratislav Maňák). 2015 war sie im Leitungsteam des Projektes *život / umění: Tschechische Avantgarde und Kritische Theorie*. 2017 war sie eine der Moderatorinnen der Veranstaltungsreihe *Seltsame Freunde. Tage der tschechischen Poesie* im Haus für Poesie, Berlin. Ihre Forschungsschwerpunkte sind Übersetzungstheorie und Kulturgeschichte der Nationwerdung in Europa. Sie veröffentlicht unregelmäßig Texte in Kulturzeitschriften und engagiert sich auf displej.eu und czechlit.cz.

E*forum 16. 8. 2017

Jana Dušek Pražáková studiert im zweiten Jahr des Promotionsstudiums Germanische Literaturen am Institut für germanische Studien der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität. Zu ihren Themen gehören Migration und Adoleszenz im Werk der gegenwärtigen Schweizer Autorinnen, deren Muttersprache nicht Deutsch ist (Katja Fusek, Irena Brežná, Ilma Rakusa). Regelmäßig zeichnet sie für Buchbesprechungen und Gespräche für die Literaturzeitschrift *iLiteratura.cz* verantwortlich. Seit 2016 arbeitet sie als Übersetzerin mit der Musikagentur ArcoDiva an dem Projekt *Češi ve Vídni* zusammen, dessen Ziel es ist, das Werk von den in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts in Wien wirkenden Komponisten tschechischer Herkunft auszuwerten und ausgewählte Werke aufzuführen und aufzunehmen; aus dem Deutschen ins Tschechische übersetzte sie die Kantate anlässlich der Krönung Leopolds II. (*Kantáta ke korunovaci Leopolda II.*, [Musik: L. Koželuh, Text: A. G. Meißner]) und das Libretto der Opéra-comique *Dobrá rada drahá* (Musik: J. Bárta, Text: J. G. Stephanie jun.). Zurzeit arbeitet sie an der Übersetzung der Kantate *Joseph, der Menschheit Segen* von Leopold Koželuh.

E*forum 4. 10. 2017

Ingeborg Fiala-Fürst, Literaturhistorikerin und Hochschuldozentin. Von 1987–1992 wissenschaftliche Assistentin an der Universität Saarbrücken (Arbeitsstelle für Robert-Musil-Forschung). Nach ihrer Rückkehr nach Olomouc habilitierte sie mit einer Arbeit zum deutschen Expressionismus, im Jahr 2003 wurde sie zur Professorin für deutsche Literaturgeschichte ernannt. Sie war langjährige Leiterin des Lehrstuhls für Germanistik an der Palacký-Universität Olomouc, gemeinsam mit Lehrstuhlkollegen gründete sie 1997 die Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur. Sie ist Mitherausgeberin der Reihen *Beiträge zur deutschmährischen Literatur* und *Poetica moraviae* im Verlag der Palacký-Universität. Jahr 2004 war sie Mitbegründerin des Kurt-und-Ursula-Schubert-Zentrums für jüdische Studien. Sie forscht und publiziert zum Expressionismus, zur Prager deutschen Literatur, zur deutschmährischen und deutschjüdischen Literatur und zur Problematik der Regionalforschung.

E*forum 2. 8. 2017

Ladislav Futtera, Lehrer. Er absolvierte das Magisterstudium in Bohemistik und Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Karlsruher Universität, wo er demnächst sein Germanistikstudium beenden wird.

E*forum 18. 1. 2017

Murray G. Hall, studierte Germanistik, Romanistik und Anglistik an der Queen's University, der Universität Freiburg und der Universität Wien. Promotion 1975, Habilitation 1987, seit 2000 Ao. Univ.-Prof. am Institut für Germanistik der Universität Wien. Bis 2009 Redakteur beim Österreichischen Rundfunk. Mit-Begründer und derzeitiger Obmann der

Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, Mit-Hrsg. der Reihe *Buchforschung*. Beiträge zum Buchwesen in Österreich. Schwerpunkte der Forschung und Lehre: Robert Musil, Literatur der Zwischenkriegszeit, Prager deutsche Literatur, Schriftstellernachlässe, Buchhandels- und Verlagsgeschichte, Bibliotheksgeschichte, Provenienzforschung. Korrespondierendes Mitglied der Historischen Kommission des Börsenvereins des deutschen Buchhandels und „Patron of Honour“ des internationalen Antiquariatsverbands ILAB. Buchpublikationen: *Der Fall Bettauer* (1978), *Österreichische Verlagsgeschichte 1918–1938* (2 Bände, 1985), *Handbuch der Nachlässe und Sammlungen österreichischer Autoren* (gem. mit Gerhard Renner, 1992, 1995), *Der Paul Zsolnay Verlag* (1994), „... allerlei für die Nationalbibliothek zu ergattern...“. *Eine österreichische Institution in der NS-Zeit*. (2006, gem. mit Christina Köstner). Letzte Internetpublikation: *Geschichte der deutschsprachigen Verlage in den Böhmisches Ländern 1919–1945* (www.boehmischeverlagsgeschichte.at).
E*forum 26. 4. 2017

Libuše Heczková, Literaturhistorikerin, Herausgeberin und Übersetzerin. Seit 1998 ist sie am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Philosophischen Fakultät UK tätig; Redakteurin der Zeitschrift *Slovo a smysl* (Wort und Sinn). Sie publizierte die Monografie *Píšičí Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky* (2009), beteiligte sich als Mitautorin an den Titeln *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (2009), *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století* (2010), *Heslář české avantgardy* (2011), *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století* (2012), *Dějiny nové moderny 2. Lomy vertikál. Česká literatura v letech 1924–1934* (2014) usw. Sie ist Mitherausgeberin der Publikation *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (2006) wie auch der Schriften von Al. Dratvová, J. Karásek ze Lvovic, B. Viková-Kunětická usw. Für das Institut für Literaturforschung bereitete sie den Band *Čtení o Elišce Krásnohorské* (2015) vor.
E*forum 5. 4., 7. 6. 2017

Steffen Höhne, studierte Germanistik, Geschichte und Politikwissenschaft an der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf, wo er bis 1992 als wissenschaftlicher Angestellter für das Fach Germanistik tätig war. Von 1992–1996 war er Lektor an der Karlsuniversität Prag, danach Hochschulassistent an der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Er habilitierte über die deutsch-tschechischen Beziehungen im Zeitalter der Restauration. Seit dem Sommersemester 2000 ist er Professor für Kulturwissenschaft und -management sowie des Profils Kulturstudien Ostmitteleuropas (Habsburgstudien) an der Hochschule für Musik Franz Liszt Weimar und der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Er ist Vorstandsmitglied des *Collegium Carolinum* (München) und des *Herder Forschungsrates* (Marburg); geschäftsführender Herausgeber der Zeitschrift *Brücken* und der Zeitschrift für *Kulturmanagement*. Er gehört zum Redaktionsbeirat der *Bohemia*, der *Austriaca* und der *Études Germaniques*. Als Herausgeber beteiligt er sich an den Reihen *Weimarer Studien zu Kulturpolitik und Kulturökonomie* und *Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert*.
E*forum 22. 11. 2017

Jan Hon, studierte Germanistik und Slavistik (Bohemistik) an den Universitäten Prag, Erlangen und München. 2014 promovierte er an der LMU München mit seiner Dissertation „Was dann die Leser betrifft...“ *Tschechische Lesarten deutscher Prosaromane im 16. Jahrhundert*. Seit 2013 ist er wissenschaftlicher Assistent am Institut für deutsche Philologie der Ludwig-Maximilians-Universität München im Fachbereich germanistische Mediävistik. Zu seinen Forschungsschwerpunkten gehören historische Theorie und Praxis der Übersetzung, Narratologie, literarische Kontakte im Mitteleuropa des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, früher Buchdruck, religiöse Kommunikation in der Vormoderne. Z. Z. ist er in das Forschungsprojekt *Narrative Textmedien des Heils* eingebunden, das die ästhetischen, narrativen sowie medialen Strategien von Erzähltexten wie Legenden, Biblepen oder manchen mystischen Schriften untersucht. 2016 erschien seine Monographie *Übersetzung und Poetik. Der deutsche Prosaroman im Spiegel tschechischer Übersetzungen*

der Frühen Neuzeit.
E*forum 3. 5. 2017

Martin Hořák, studierte Geschichte und Kunstgeschichte an der Karlsuniversität in Prag und arbeitete anschließend als Übersetzer und Verlagsredakteur im Bereich historische Fachliteratur. Seit vielen Jahren ist er als Referent im Sekretariat des Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds tätig, wo er für Kulturprojekte zuständig ist. Fachlich spezialisiert er sich auf das barocke Mäzenatentum im Bereich der hoch- und spätbarocken Bildhauerei in Böhmen. Er arbeitet an einer Dissertation zu diesem Thema.

E*forum 15. 3. 2017

Kathrin Janka, studierte Slawistik (Russisch, Tschechisch), Osteuropäische Geschichte, Germanistik und Allgemeine Vergleichende Literaturwissenschaften an der FU Berlin, an der Karlsuniversität Prag und in Potsdam. 2002 bis 2007 Mitarbeiterin der Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft, dort Herausgeberin des Erinnerungsbandes *Geraubte Leben. Zwangsarbeiter berichten* (2008). Kam durch ein Seminar für Nachwuchsübersetzer unter der Leitung von Eva Profousová 2006 zur Literaturübersetzung, war dort Schülerin von Kristina Kallert. 2009 Lehrauftrag für Bohemistik an der HU Berlin, 2010/2011 wissenschaftliche Mitarbeiterin im Exzellenzcluster Grundlagen kultureller Integration in Konstanz. Seit 2015 aktiv in der Jungen Weltlesebühne Berlin (Übersetzer lesen für SchülerInnen,) und in der Flüchtlingsarbeit (Projekt *In 2 Sprachen zu Hause*). Unterrichtet Tschechisch und kreatives Schreiben.

E*forum 28. 6. 2017

Eva Jelínková, Bohemistin und Germanistin, 2010–2017 Leiterin des IPSL (Institut pro studium literatury). Autorin des Buches *Echa expresionismu. Recepte německého literárního hnutí v české avantgardě* (2010) über die Rezeption des deutschen literarischen Expressionismus in der tschechischen Avantgarde. Als Verlagslektorin arbeitete sie u. a. mit dem Verlag Triáda zusammen, wo sie an der Herausgabe von Büchern zu Literaturgeschichte, Literaturkritik und Literaturtheorie mitwirkte (z. B. J. Serke, P. Blažíček, J. Lopatka, M. Žilina, T. Eagleton, E. Staiger). Als Herausgeberin war sie an der tschechischsprachigen Publikation zweier Bände mit Essays von Ingeborg Bachmann (*Místo pro náhody*, 2009 und 2010) sowie an der Edition der Korrespondenz zwischen Ingeborg Bachmann und Paul Celan in tschechischer Übersetzung beteiligt (*Čas srdce*, 2013).

E*forum 7. 6. 2017

Tilman Kasten, Literatur- und Kulturwissenschaftler. Studierte Neuere deutsche Literaturgeschichte, Westslavische Philologie und Europäische Ethnologie an der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br. Seit 2013 ist er wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa, Freiburg, Geschäftsführer der Kommission für deutsche und osteuropäische Volkskunde sowie Mitherausgeber des Jahrbuches der Kommission. Er publizierte einen Sammelband zur Stereotypengeschichte der Slowakei („*Jánošík & Co*“. *Die Slowakei in Selbst- und Fremdwahrnehmung*, 2015), seine komparatistische Dissertation *Historismuskritik versus Heilsgeschichte: Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych* erschien 2016 und im folgenden Jahr wurde sie mit dem Otokar-Fischer-Preis ausgezeichnet.

E*forum 12. 7. 2017

Olga Kovaříková, studierte Komparatistik und Norwegisch an der Philosophischen Fakultät UK, wo Sie zur Zeit ihr Promotionsstudium am ÚČLK fortsetzt. Sie spezialisiert sich auf den Künstlerkreis *Der Blaue Reiter* und widmet sich insbesondere den intermedialen Beziehungen in der europäischen Moderne und Avantgarde. Sie beschäftigt sich ebenfalls mit zeitgenössischer Kunst. Außerhalb der akademischen Laufbahn ist sie als Kunstkonsultantin, Kuratorin, Produktionsleiterin und Übersetzerin tätig.

E*forum 6. 12. 2017

Luboš Merhaut, Literaturhistoriker und Herausgeber, Mitarbeiter des Instituts für Literaturforschung, ein konstanter Autor und Redakteur dem *E*forum*. Er arbeitet am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Philosophischen Fakultät UK und ist Redaktionsmitglied der Zeitschrift *Slovo a smysl* (Wort und Sinn). Am Institut für tschechische Literatur der Akademie der Wissenschaften ČR beteiligte er sich als Autor und Redakteur an dem *Lexikon české literatury*. Er gab die Monografie *Cesty stylizace* (1994) und die Studie *Knihy Josefa Čapka o umění* (2013) heraus; er ist u. a. Mitautor von *V barvách chorobných. Idea dekadence a umění v českých zemích 1880–1914* (2006). Er beteiligte sich an der Herausgabe von *Moderní revue 1894–1925* (1995), „*Na téma umění a život*“. *F. X. Šalda 1867–1937–2007* (2007), *Spisy Josefa Čapka* und *Arthur Breisky*. Im Institut für Literaturforschung arbeitet er an den fehlenden Bänden von *Soubor díla F. X. Šaldy* und richtete die Publikation *Čtení o Jaroslavu Haškovi* (2014) ein.

*E*forum* 31. 5. 2017

Lucie Merhautová, Literaturhistorikerin und Editorin. Ihre Forschungsschwerpunkte sind die Vermittlungsprozesse der tschechischen modernen Literatur in das deutsche Sprachgebiet wie auch das Thema T. G. Masaryk und die Literatur. Arbeitet seit 2006 am Masaryk-Institut und am Archiv der Akademie der Wissenschaften der ČR; Autorin einer Monografie über die tschechische und die Wiener Moderne am Ende des 19. Jahrhunderts (*Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská moderna na konci 19. století* 2011) und Mitherausgeberin der Publikationen *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) als Mittler zwischen der Tschechischen und Wiener Moderne* (2011) sowie *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) und die zentraleuropäische Moderne* (2013). Unlängst erschien ihre Arbeit *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* (2016).

*E*forum* 23. 8. 2017

Nikola Mizerová, studierte Germanistik an der Palacký-Universität in Olmütz, promovierte über die Gattung der Grotteske in der deutschen Literatur aus den Böhmisches Ländern, seit 2006 ist sie am Lehrstuhl für deutsche Sprache an der Technischen Universität in Liberec tätig, Übersetzerin (z. B. Hugo Ball, H. M. Enzensberger, Stanislav Struhar).

*E*forum* 15. 2. 2017

Martina Niedhammerová, seit 2011 wissenschaftliche Mitarbeiterin am Collegium Carolinum, Forschungsinstitut für die Geschichte Tschechiens und der Slowakei in München. Ihre 2013 veröffentlichte Dissertation *„Nur eine Geld-Emancipation“? Loyalitäten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800–1867* wurde unter anderem mit dem Max Weber-Preis der Bayerischen Akademie der Wissenschaften ausgezeichnet und 2017 auf Tschechisch publiziert. Sie forscht und lehrt als Dozentin an der Ludwig-Maximilians-Universität München im Bereich der jüdischen Geschichte sowie der Religions- und Nationalismusgeschichte Ostmitteleuropas mit einem Schwerpunkt auf dem 19. Jahrhundert.

*E*forum* 11. 10. 2017

Václav Petrbock, Literaturhistoriker und Lexikograf. Seit 1997 arbeitet er am Institut für Tschechische Literatur AV ČR, seit 2005 lehrt er gleichfalls an der FF UK, 2010–2011 war er Humboldt-Stipendiat in Tübingen, seit 2015 ist er auch als wissenschaftlicher Mitarbeiter der Prager Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur tätig. Er ist Autor der Monographie *Stýkání nebo potýkání? Několik kapitol k dějinám česko-německo-rakouských literárních vztahů v českých zemích mezi Bílou horou a napoleonskými válkami* [Begegnung oder Ringen? Einige Kapitel zur Geschichte der tschechisch-deutsch-österreichischen Literaturbeziehungen in den böhmischen Ländern zwischen der Schlacht am Weißen Berg und den Napoleonischen Kriegen] (2012). Er beschäftigt sich mit der Geschichte der tschechischen und deutschsprachigen Literatur des 18. und 19. Jahrhunderts, literarischer Mehrsprachigkeit und literarischer Historiographie. Er ist Herausgeber der Werke J. W. Goethes (in tschechischer Übersetzung), A. V. Kraus', J. Mühlbergers (in tschechischer

Übersetzung), A. Stichs. Seit 2015 Mitglied der Echos-Redaktion.
E*forum 12. 7. 2017

Jan Pišna, Bohemist, Bibliothekar und Literaturwissenschaftler. Er studierte Bohemistik und Slovakistik, seit 2013 ist er PGD-Student an der FF MU. Seit 2009 ist er als Bibliothekar in der Prager Strahovská knihovna tätig. Zu seinen Forschungsinteressen gehören die tschechische Literatur der Frühen Neuzeit, die Geschichte des Lesens und der Leserschaft, humanistische Literatur, Buchkultur der Frühen Neuzeit und tschecho-slowakische Literaturkontakte in der Frühen Neuzeit.
E*forum 6. 9. 2017

Marek Příbil, Literaturhistoriker. In den Jahren 2006–2009 war er als Doktorand in der Abteilung für Literaturgeschichte ÚČL AV ČR angestellt.
E*forum 18. 10. 2017

Jakub Raška, Historiker. In den Jahren 2010–2016 studierte er Geschichte (im Magisterstudium spezialisierte er sich auf moderne Sozialgeschichte) an der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität und ist zurzeit PHD-Student am dortigen Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In seiner Forschungsarbeit widmet er sich der Sozial- und Kulturgeschichte des 19. Jahrhunderts, besonders Modernitätsnarrativen sowie der Geschichte der Arbeit.
E*forum 29. 3. 2017

Jürgen Serke, Literaturpublizist und Sammler. In den Jahren 1961–1969 wirkte er im Nachrichtendienst UPI in Frankfurt a. M. In den Jahren 1970–1983 schrieb er für den *Stern*, danach für die Zürcher Wochenschrift *Weltwoche* (1984–1989) und *Die Welt*. Seine publizistische Arbeit ist vor allem auf vom kommunistischen und vom Naziregime bedrohte Schriftsteller ausgerichtet und zeichnet ihren Versuch nach, sich gegen den Totalitarismus des 20. Jahrhunderts zu wehren. Er schrieb folgende Bücher: *Die verbrannten Dichter* (1977), *Die verbannten Dichter* (1982), *Böhmische Dörfer. Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft* (1987). Später initiierte er die Editionsreihe mit Deutsch schreibenden Autoren aus Böhmen und Mähren (*Bücher der Böhmisches Dörfer*, 1987–1990) und gab einige Bände der Reihe heraus. Er gehört zum Kuratorium der Else-Lasker-Schüler-Gesellschaft in Wuppertal, beteiligt sich ebenfalls an deren Almanachen – nach Prag kehrte er besonders mit dem Band *Manchmal habe ich Sehnsucht nach Prag* (2005) zurück.
E*forum 21. 6. 2017

Jakub Sichálek, Literaturhistoriker und Herausgeber. Er widmet sich tschechischer mittelalterlicher Literatur, Geschichte der Bohemistik und textologischer Problematik der altböhmischen Literatur. In den Jahren 2005–2010 arbeitete er am Institut für Tschechische Literatur AV ČR (beiteiligte sich u. a. am *Lexikon der tschechischen Literatur*), seit 2011 wirkt er am Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Er bereitete eine Auswahl aus den Beiträgen und Briefen von Jiří Daňhelka mit dem Titel *Textologie a starší česká literatura* (2013) zur Publikation vor.
E*forum 4. 1. 2017

Václav Smyčka, Historiker und Germanist. Er studierte Germanistik und Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag und spezialisierte sich auf die Theorie und Methodologie der Geschichtswissenschaft. 2016 schloss er dort ein Doktorandenstudium mit einer Arbeit über die historische Imagination der Aufklärung ab; in der Germanistik ist er weiterhin als Doktorand tätig. Er beschäftigt sich mit der Entstehung des Historismus, mit Wissenschaftsgeschichte und der Prosa der Aufklärung ebenso wie mit Studien zum Gedächtnis und zur Darstellung der Aussiedlung/Vertreibung in der zeitgenössischen tschechischen und deutschen Erinnerungskultur.
E*forum 1. 2., 24. 5. 2017

Kristýna Solomon, Germanistin, Anglistin. Seit 2016 leitet sie den Lehrstuhl für Germanistik an der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität. Sie konzentriert sich auf germanistische Mediävistik und ist Herausgeberin von *Minne ist ein sô swaerez spil, daz ichs niemer tar beginnen: Eine Untersuchung der weiblichen Stimme im Hohen Sang* (2013) sowie von *Tristan-Romane: Zur spätmittelalterlichen Rezeption von Gottfrieds 'Tristan' in den böhmischen Ländern* (2016).

E*forum 19. 7. 2017

Kateřina Svatoňová, Film- und Medientheoretikerin. Sie ist am Lehrstuhl für Filmstudien der Philosophischen Fakultät UK tätig, wo sie seit 2015 Lehrstuhlleiterin ist. Mehrere Jahre widmet sie sich der Medientheorie, -geschichte und -philosophie, der medial-archäologischen Erforschung der (tschechischen) Modernität, den Wandlungen (in der Wahrnehmung) von Raum und Zeit in der visuellen Kultur, der parallelen Kinematografie-Geschichte und der Beziehung zwischen Film und anderen Medien. Sie ist Mitglied des Redaktionsrates der Zeitschrift *Illuminace*, Vorsitzende der Tschechischen Gesellschaft für Filmstudien und Mitglied des Fach- und des Verwaltungsrates des Stiftungsfonds für den F. X. Šalda-Preis. Sie ist Kuratorin mehrerer Ausstellungen zur Film- und Mediengeschichte, (Mit-)Herausgeberin monothematischer Periodika und Fachpublikationen (z. B. gemeinsam mit K. Krtilová *Medienwissenschaft: Východiska a aktuální pozice německé filozofie a teorie médií*) und Autorin folgender Publikationen: *2 ½ D: Prostor (ve) filmu v kontextu literatury a výtvarných umění* (2008), *Odpoutané obrazy: Archeologie českého virtuálního prostoru* (2013) und *Mezi-obrazy: Mediální praktiky kameramana Jaroslava Kučery* (2016), für die sie 2017 den F. X. Šalda-Preis erhielt.

E*forum 10. 7. 2017

Marie Škarpová, Literaturhistorikerin und Herausgeberin. In den Jahren 2006–2010 arbeitete sie in der Abteilung für Literaturgeschichte des Instituts für tschechische Literatur der Akademie der Wissenschaften ČR; zurzeit lehrt sie ältere tschechische Literatur am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Philosophischen Fakultät UK. Sie publizierte die Monografie „*Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými. Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity v 17. století*“ (2015); mit P. Kosek und T. Slavický bereitete sie die kritische Ausgabe von F. Bridels Gesangbuch *Jesličky* (2012) vor.

E*forum 9. 8. 2017

Václav Šmidrkal, Historiker. Er beschäftigt sich mit der Gegenwartsgeschichte Mitteleuropas. Er wirkt als Fachassistent am Lehrstuhl für Deutsche und Österreichische Studien der Sozialwissenschaftlichen Fakultät UK und als wissenschaftlicher Projektmitarbeiter am Masaryk-Institut und am Archiv der Akademie der Wissenschaften ČR.

E*forum 20. 9. 2017

Michal Topor, Literaturhistoriker und Herausgeber. Seit 2010 Mitarbeiter und seit 2017 Direktor des IPSL, regelmäßiger Verfasser von Beiträgen wie auch Redakteur der bohemistischen *Echa* und der germanobohemistischen *Echos*, bzw. *E*forum*. War von 2004 bis 2010 am Institut für tschechische Literatur der Akademie der Wissenschaften der ČR tätig, seit 2010 ist er ausführender Redakteur der (von der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität herausgegebenen) Zeitschrift *Slovo a smysl*. Er ist Autor der Monographie *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914* [Berliner Episoden. Beitrag zur Philologiegeschichte in Böhmen und Mähren in den Jahren 1878–1914] (2015), die sich mit Berlin-Aufenthalten böhmischer und mährischer Intellektueller befasst; als Herausgeber bereitete er den 13. Band der Werke Jaroslav Seiferts (*Dílo Jaroslava Seiferta, Publicistika II. 1933–1938*, 2011) sowie einen 2014 erschienenen Band der Schriften T. G. Masaryks (*Spisy T. G. Masaryka. Z bojů o náboženství. Texty z let 1904–1906*) zur Publikation vor. Für das IPSL erstellte er eine Anthologie mit Aufsätzen über

Jaroslav Vrchlický (*Čtení o Jaroslavu Vrchlickém*, 2013).

E*forum 25. 1., 7. 3., 14. 6., 25. 10., 29. 11. 2017

Josef Vojvodík, Bohemist, Literaturhistoriker und -theoretiker, Übersetzer und Kunsthistoriker. Er ist als Pädagoge am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Philosophischen Fakultät UK tätig; gemeinsam mit J. Wiendl und L. Heczková gründete er die Zeitschrift *Slovo a smysl* (Wort und Sinn). Er ist u. a. Autor der Publikationen *Imagines corporis. Tělo v české moderně a avantgardě* (2006), *Povrch, skrytost, ambivalence. Manýrismus, baroko a (česká) avantgarda* (2008) und *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století* (2014) sowie Mitautor von *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (2010) und *Dějiny nové moderny 2. Lomy vertiál. Česká literatura v letech 1924–1934* (2014). Als Herausgeber trug er auch zum *Heslář české avantgardy / A Glossary of Catchwords of the Czech Avant-Garde* (2011, gemeinsam mit J. Wiendl) bei.

E*forum 10. 7. 2017

Autoři rubriky Napsali / Autoren der Sparte Es schrieben

Pavel Eisner

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 30. 8. 2017

Alfred Endler

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 1. 3. 2017

J. L. Fischer

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 13. 9. 2017

Otokar Fischer

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 30. 8. 2017

E*forum^{cz} / E*forum^{de} (bonus)

Arnošt Kraus

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 10. 5. 2017

Arne Laurin

E*forum^{cz} 19. 4. 2017

Jan Lehár

E*forum^{cz} 22. 3. 2017

Miloš Marten

E*forum^{cz} 26. 7. 2017

Jiří Opelík

E*forum^{cz} 27. 9. 2017

F. X. Šalda

E*forum^{cz} 22. 2. 2017

Růžena Vacková

E*forum^{cz} 27. 12. 2017

Ludwig Winder

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 20. 12. 2017

Jan Zahradníček

E*forum^{cz} 11. 1. 2017

Překlady do češtiny / Übersetzungen ins Tschechische

Petra Grycová, Eva Jelínková, Miloslav Man

Překlady do němčiny / Übersetzungen ins Deutsche

Ilka Giertz, Martina Lisa, Daniela Pusch, Kateřina Ringesová

Jmenný heslář / Namensverzeichnis

Aachen, Hans von

Adam zv. Bakalář

Adde, Eloïse

Adler, Friedrich

Akvinský, Tomáš

Ammon, Frieder von

Angelus Silesius

Aristotelés

Arnim, Achim von

Assmann, Aleida

Aubrecht, Radek

Bačkovský, František

Badeni, Kazimír hrabě

Bahr, Hermann

Bachmann-Medick, Doris

Bachtin, Michail Michajlovič

Bal, Mieke

Balde, Johann Jacob

Barner, Jan

Bartels, Adolf

Bartlová, Milena

Bartoň, Josef

Bartsch, Johann Adam Bernhard von

Bayer, Josef

Bažil, Martin

Beethoven, Ludwig van

Belobreska, Woinovich von

Benda, Julien

Bendheim, Amélie

Beneš, Edvard

Benjamin, Walter

Benn, Gottfried

Berger, Samuel

Bernanos, Georges

Bernard, Émile

Bezruč, Petr

Bhabha, Homi

Bidermann, Jakob

Bielfeldt, Hans Holm

Bielohlawek, Hermann

Bílek, František

Blahynka, Milan

Blatný, Ivan

Bloch, Jean Richard

Blum-Kwiatkowski, Jürgen

Blunck, Hans Friedrich

Bobková-Valentová, Kateřina

Bočková, Alena

Boettinger, Hugo

Bolter, Jay David

Börne, Ludwig

Böttinger, Josef

Boudník, Vladimír

Bourdieu, Pierre

Bozděch, Emanuel

Brabec, Jiří

Braun, Felix

Brentano, Clemens

Bridel, Bedřich/Fridrich

Brod, Lev

Brod, Max

Brod, Otto

Brömse, August

Brouck, Peter

Browning, Elizabeth Barrett

Brückner, Vavřinec Karel

Brüning, Heinrich

Březina, Otokar

Buber, Martin

Budovec z Budova, Václav

Burian, Emil František

Burian, Vlasta

Butler, Judith

Bužgová, Eva

Byron, George Gordon

Calderón de la Barca, Pedro

Cézanne, Paul

Chaloupka, David

Chalupecký, Jindřich

Chalupný, Emanuel

Chamberlain, Houston Stewart

Char, René

Chesterton, Gilbert Keith

Chopin, Frédéric

Chrobák, Ondřej

Chytilová, Věra

Cieslar, Jiří

Cink, Jindra

Cohen, Albert

Cori, Carl Ferdinand

Corneille, Pierre

Cosentino, Annalisa

Csokor, Franz Theodor

Culler, Jonathan

Czech-Jochberg, Erich

Čajka, František

Čapek, Jan Blahoslav

Čapek, Josef

Čapek, Karel

Čapková, Kateřina

Čech, Svatopluk

Čep, Jan

Čermák, Josef

Čermák, Václav
Černý, Marcel
Černý, Václav
Češka, Jan
Čyževskij, Dmytro

Dalimil

Dambeck, Johann Heinrich
Daňhelka, Jiří
Däubler, Theodor
Děd, Ondřej
Demandt, Alexander
Deml, Jakub
Dencker, Klaus Peter
Dilthey, Wilhelm
Dingeldein, Alexander
Döblin, Alfred
Dobner, Gelasius
Dobrovský, Josef
Döhl, Reinhard
Domela, Ferdinand (F. Domela
Niewenhuis)
Donath, Adolph
Dorůžka, Lubomír
Dostojevský, Fjodor Michajlovič
Dotzler, Bernhard
Doubek, Vratislav
Dufek, Zdeněk
Duka, Dominik
Durdík, Josef
Durych, Jaroslav

Ebner-Eschenbach, Marie von
Edison, Thomas Alva
Edschmid, Kasimir
Eduard VII.
Eger, Trude
Eisner, Paul/Pavel
Ellerman-Bryher, Winifred
Endler, Alfred
Ernst, Ulrich
Erzherzog Eugen
Espagne, Michel
Etzenbach, Ulrich von
Ewers, Hans Heinz

Fechter, Paul
Fejfalík, Julius
Ferková, Eva
Filla, Emil
Fischer, Josef Ludvík
Fischer, Otokar
Fischerová, Blažena
Flajšhans, Václav
Flaubert, Gustave
Fontane, Theodor

Forst-Battaglia, Otto
Foucault, Michel
Frank, Leonhard
František Josef I.
Franzos, Karl Emil
Freiligrath, Ferdinand
Fridrich III.
Fuchsová, Jana
Fulka, Josef

Garrigue-Masaryková, Charlotta
Genette, Gérard
George, Stefan
Gerhardt, Dietrich
Gide, André
Gilbert, Annette
Ginzkey, Franz Karl
Gjurić, Alexander
Goebbels, Joseph
Goethe, Johann Wolfgang
Gogol, Nikolaj Vasiljevič
Gomringer, Eugen
Goncourt, Edmond de
Goncourt, Jules de
Gončarov, Ivan Alexandrovič
Goody, Alex
Göring, Hermann
Gottlieb, František
Gottsched, Johann Christoph
Gottwald, Klement
Graciotti, Sante
Grass, Günter
Greenblatt, Stephen
Greiling, Werner
Grillparzer, Franz
Grimm, Hans
Grögerová, Bohumila
Gross, František
Grossberg, Mimi
Gruša, Jiří

Haas, Christine
Haas, Willy
Habán, Ivo
Habánová, Anna
Habermas, Jürgen
Hájek z Hájku, Tadeáš
Hájek z Libočan, Václav
Hajn, Antonín
Halas, František
Hálek, Vítězslav
Halévy, Daniel
Hanuška, Petr
Hartmann, Moritz
Hartog, François
Hasenclever, Walter

Hašek, Jaroslav
Hauptmann, Gerhart
Hauptová, Zoe
Havel, Rudolf
Havlíček, Zbyněk
Havlík, Jiří M.
Havránek, Bohuslav
Haym, Rudolf
Hazardová, Dagmar
Hebbel, Friedrich
Heczková, Libuše
Hedrich, Franz
Heftrich, Urs
Hegenbarth, Fritz
Heine, Heinrich
Heine, Heinrich
Heißenbüttel, Helmut
Helfert, Vladimír
Hennequin, Émile
Herder, Johann Gottfried von
Herloš-Herlošohn, Karl
Hesová, Petra
Hilscher, Josef Emanuel
Hilsner, Leopold
Hiršal, Josef
Hitler, Adolf
Hlaváček, František
Hoefnagel, Joris
Hölderlin, Friedrich
Hoen, Maximilian von
Hoffmann, Camill
Hofmannsthal, Hugo von
Holan, Vladimír
Hollar, Václav
Homolková, Milada
Hon, Jan
Hoop, August Ritter von
Hora, Josef
Hrabák, Josef
Hrabal, Bohumil
Hrdina, Martin
Hrdlička, Josef
Hrubín, František
Hrubý, Dan
Hrůzová, Anežka
Hudeček, František
Hugenberg, Alfred
Hultsch, Anne
Hus, Jan

Ibsen, Henrik
Ifkovits, Kurt
Insulis, Alanus ab (Alain de Lille)
Istler, Josef

Jacková, Magdaléna

Jagić, Vatroslav
Jahn, Friedrich Ludwig
Jakobson, Roman
Jaksch, Friedrich
Jakubec, Jan
Janáček, Karel
Jandl, Ernst
Janko, Jan
Janoušek, František
Jasný, Vojtěch
Jauß, Hans Robert
Jelínek, Jan
Jelínková, Eva
Jesenská, Milena
Jettmar, Rudolf
Ježková, Petra
Jirásková, Marie
Jirát, Vojtěch
Jireček, Josef
Johanßen, Ulrich
John, Jaromír (vl. Bohumil Markalous)
Johst, Hanns
Jonáková, Ivana
Jonathan I. Israel
Jungmann, Josef
Jungmann, Milan

Kabátník, Martin
Kaben, Gisela
Kafka, Franz
Kachyňa, Karel
Kalista, Zdeněk
Kalivodová, Eva
Kalnická, Zdenka
Kameník, Jan
Kant, Immanuel
Kapek, Miroslav
Karel IV.
Kasten, Tilman
Kastilská, Jana (Johana)
Kerr, Alfred
Kien, Peter
Killinger, Manfred von
Kisch, Egon Erwin
Kittler, Friedrich A.
Klaar, Alfred
Klásterský, Antonín
Kleist, Heinrich von
Klicpera, Václav Kliment
Kliems, Alfrun
Klimeš, Ivan
Köllwitz, Käthe
Koeltzsch, Ines
Kohn, Hans
Kohout, Pavel
Kokešová, Helena

Kolár, Jaroslav
Kolář, Jiří
Kolbenheyer, Erwin Guido
Kolčava, Karel
Komárek, Miroslav
Komenský, Jan Amos
Kompert, Leopold
Konáč z Hodiškova, Mikuláš
Kondylis, Panajotis
Konrád, Ota
Konstanc, Jiří
Konstantin
Kopecký, Milan
Koselleck, Reinhard
Kostka, Karl
Kořková, Lenka
Kotěra, Jan
Koupil, Ondřej
Kožík, František
Králík, Oldřich
Kramář, Karel
Krásnohorská, Eliška
Krátká, Eva
Kratochvíl, Matěj
Kraus, Arnošt Vilém
Kraus, Karl
Krauß, Alfred
Kreft, Walburga
Krejcarová, Jana (Honza)
Krejčí, František Václav
Krolop, Benedikt
Krolop, Kurt
Krupp, Friedrich
Křivínek, František
Kuběnová, Jana
Kubíček, Tomáš
Kubin, Alfred
Kubišta, Bedřich
Kučera, Jaroslav
Kuglerová, Hana
Kundera, Ludvík
Kundera, Milan
Küpper, René
Kvapil, Jaroslav
Kvapilová, Hana
Kwaysserová, Marie
Kyas, Vladimír

Lada, Josef
Laichter, František
Langer, František
Langerová, Marie
Langhammer, Josef
Larbaud, Valéry
Laurin, Arne
Lehár, Jan

Lehárová, Daniela
Lehmann, Gudrun
Leibner, Lutz
Leppin, Paul
Lessiak, Primus
Lessing, Gotthold Ephraim
Levetzow, Ulrike von
Lewald, Fanny
Lhoták, Kamil
Liehm, Antonín Jaroslav
Linden, Walther
Linschinger, Josef
Liškutín, Ivo
Lo Gatto, Ettore
Löffler, Bertold
Lojdová, Tereza
Lomnický z Budče, Šimon
Loriš, Jan
Lueger, Karl
Lugowski, Clemens
Luhmann, Niklas
Lumière, Auguste Marie Louis Nicholas
Lumière, Louis Jean

Macek, Emanuel
Macurová, Naděžda
Mádl, Martin
Maeterlinck, Maurice
Mácha, Karel Hynek
Máchal, Jan
Machar, Josef Svatopluk
Machek, Antonín
Málek, Petr
Malý, Rudolf Inna
Malybrok-Stieler, Otilie
Mann, Heinrich
Mann, Thomas
Marc, Franz
Marečková, Dagmar
Mareš, Jan
Maroszová, Jana
Marten (vl. jm. Šebesta), Miloš
Marysko, Karel
März, Christoph
Masaryk, Tomáš Garrigue
Mašínová, Martina
Matthies, Frank-Wolf
Matthioli, Petr Ondřej
Mayröcker, Friederike
Meacham, Frances
Medek, Rudolf
Meißen, Heinricha von (Frauenlob)
Meißner, Alfred
Meißner, August Gottlieb
Meissner, Otto
Melanová, Miloslava

Menčík, Ferdinand
Merhautová, Lucie
Merleau-Ponty, Maurice
Metoděj
Metzner, Franz
Michelangelo Buonarotti
Michl, Ferdinand
Michna z Otradovic, Adam
Mikulášek, Oldřich
Moeller van den Bruck, Arthur
Mohn, Volker
Mohr, Jan
Möchel, Heinrich
Molnár, Amadeo
Mon, Franz
Moravec, Emanuel
Mottl, Benedikt
Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš
Mrštík, Vilém
Mügel, Heinrich von
Müllenhoff, Karl Viktor
Müller, Richard
Müller, Herta
Mukařovský, Jan
Munch, Edvard
Murko, Matija
Muset, Alfred de
Musil, Alois
Musil, Robert
Mussolini, Benito (Duce)

Nadler, Josef
Nadler, Josef
Nalewajk, Žaneta
Naumann, Friedrich
Nedvědová, Milada
Nechutová, Jana
Nejedlý, Zdeněk
Nekula, Marek
Němcová, Božena
Nepomucký, Jan
Nerz, Ludwig
Neumann, Eduard
Neumann, Hans
Nevole, Svetozar
Nietzsche, Friedrich
Novák, Arne
Nováková, Kateřina Nora
Novotný, Miloslav
Novotný, Pavel

Ogilby, John
Okurka, Tomáš
Olbracht, Ivan
Ong, Walter J.
Opelík, Jiří

Orten, Jiří
Ott, Emil
Otto, Jan
Ottová, Růžena

Pacnerová, Ludmila
Pachmayer, Josef
Palacký, František
Pannwitz, Rudolf
Paprocký, Bartoloměj
Parrhasius z Efesu
Pastior, Oskar
Pater, Walter
Pauerová, Eva
Pauli, Hertha
Pauly, Michel
Pavera, Libor
Pavlíček, Ota
Peball, Kurt
Pecka, Dominik
Péguy, Charles
Péladan, Joséphin
Pelán, Jiří
Pelouchová, Jana
z Pernštejna, Vilém
Petersen, Julius
Petr I. Veliký
Petráčková, Věra
Petrbok, Václav
Petrů, Eduard
Petschek, Julius
Picard, Max
Pick, Otto
Pichl, Jiří
Pilát, Štefan
Piorecká, Kateřina
Plamínková, Františka
Platón
Pleiner, Joachim
Plinius
Plótinos
Podlipská, Sofie
Poggioli, Renato
Point, Armand
Pokorná, Terezie
Polgar, Alfred
Pongs, Hermann
Porák, Jaroslav
Porák, Jaroslav
Postl, Karl / Sealsfield, Charles
Pražák, Albert
Pražák, Albert
Predoiu, Graziella
Preußler, Otfried
Procházka, Arnošt

Radić, Stjepan
Raffael Santi
Rainer, Paul
Rakušanová, Marie
Reinboth, Gerhard
Reinerová, Lenka
Reismann, J.
Reitz, Evelyn
Rejchrt, Luděk
Rejchrtová, Noemi
Rembrandt van Rijn, Harmenszoon
Rezek, Petr
Ribarova, Zdenka
Riedelbauchová, Tereza
Rilke, Rainer Maria
Ripellino, Angelo Maria
Rippl, Eugen
Ritter, William
Roda Roda, Alexander
Röhm, Ernst
Rolland, Romain
Rops, Félicien
Rothmeier, Christa
Rousová, Hana
Rudolf II.
Rühm, Gerhard
Russolo, Luigi
Rust, Bernhard
Ryba, Bohumil

Řezáč, Václav

Sahánek, Stanislav
Sacher-Masoch, Leopold von
Salten, Felix
Salus, Hugo
Sauer, August
Sauer, Hedda
Savitzky, Ludmila
Seifert, Jaroslav
Sem-Sandberg, Steve
Serke, Jürgen
Shakespeare, William
Sholem, Gershom
Schauer, Hubert Gordon
Schenk, Klaus
Scherer, Wilhelm
Schiller, Friedrich
Schillings, Max von
Schlegel, Elias
Schmaus, Alois
Schmid, Wolfgang
Schnitzler, Arthur
Schröer, Gregor
Schwarz, Hans
Schwarz, Wolfgang

Siebenschein, Hugo
Siebenschcheinová, Anna
Sieburg, Heinz
Skácel, Jan
Skoumal, Aloys
Sládek, Josef Václav
Sládek, Miloš
Smetáček, Zdeněk
Smetana, Augustin
Smetana, Jan
Sobek z Bílenberka, Matouš Ferdinand
Sobotka, Jan
Solms, Hans-Joachim
Solomon, Kristýna
Sommer, Ernst
Sonnenfels, Joseph von
Spee von Langenfeld, Friedrich
Spengler, Oswald
Spieß, Christian Heinrich
Spire, André
Spire, Marie-Brunette
Spranger, Bartholomäus
Spunar, Pavel
Spunda, Franz
Stašková, Alice
Stefansky, Georg
Steiner, Martin
Stern, Otto
Sternheim, Carl
Stevenson, Robert Louis
Steydl, Jan Nepomuk Václav Zikmund
Bedřich
Stierle, Karlheinz
Stoilov, Viktor
Störmer-Caysa, Uta
Strakoš, Jan
Strelka, Joseph Peter
Styx, Hyacint
Suk, Josef
Svatoňová, Kateřina
Svoboda, František Jan Nepomuk
Svoboda, Milan
Svobodová, Andrea
Svobodová, Dana
Syrowatka, Josef

Šalda, František Xaver
Šiktanc, Karel
Škarka, Antonín
Šmahel, František
Špirit, Michael
Šrámek, Fráňa
Štajer, Matěj
Štolc, Antonín
Štoll, Ladislav
Šulc, Jan

Šulc, Matěj
Šváb, Miloslav

Taine, Hippolyte
Talich, Václav
Teige, Karel
Teschner, Richard
Theer, Otakar
Thein, Karel
Thieberger, Friedrich
Thieberger, Karl
Thirouin, Marie-Odile
Thun-Hohenstein, Christiane
Tomek, Václav Vladivoj
Topinka, Miloslav
Topor, Michal
Toury, Gideon
Toyen
Trost, Pavel
Truhlář, Antonín
Tureček, Dalibor
Tvrdík, Milan

Uhle, Alois
Urválková, Zuzana
Urzidil, Gertrude
Urzidil, Johannes

Vacek, Bohumil
Vacek, Vladimír
Vacková, Růžena
z Valdštejna, Albrechta
z Valdštejna, Jan Friedrich
Válek, Vlastimil
Vančura, Vladislav
Vašica, Josef
Vašíček, Zdeněk
Vavřinec z Březové
Velázquez, Diego
Velhartická, Šárka
Veltzé, Alois
Vesper, Will
Vilikovský, Jan
Vinci, Leonardo da
Vlašimský, Jaroslav
Vlček, Jaroslav
Vlček, Václav
Vodrážková, Lenka
Vogeler, Heinrich
Vohryzek, Josef
Voigt, Mikuláš Adaukt
Vojtková, Milena
Vojvodík, Josef
Voleková, Kateřina
Vondráčková, Jaroslava
Vrchbělský, Jan Albín

Vrchlický, Jaroslav
Vries, Adriaen de
Vyskočil, Albert

Wagner, Martin
Wagner, Richard
Walther, Wilhelm
Walzel, Oskar
Wassermann, Jakob
Watts, George Frederic
Watzlik, Hans
Weinberg, Manfred
Weiner, Richard
Wellek, Bronislav
Wellek, René
Weltsch, Robert
Werfel, Franz
Wernisch, Martin
Wessel, Horst
Whistler, James McNeill
Wiendl, Jan
Wiener, Oskar
Wildgans, Anton
Winder, Ludwig
Winkler, Martina
Winter, Paul
Winter, Tomáš
Wlaschek, Rudolf
Wolfenstein, Alfred
Wolff, Christian
Wolkan, Rudolf
Wutsdorff, Irina
Wyclif, John

Zábranský, David
Zahradníček, Jan
Zahradníčková, Marie
Zasche, Josef
Zbytovský, Štěpán
Zdichynec, Jan
Zola, Émile
Zweig, Arnold
Zweig, Stefan

Žalud, Zdeněk
ze Žatce, Jan
ze Žerotína, Karel starší